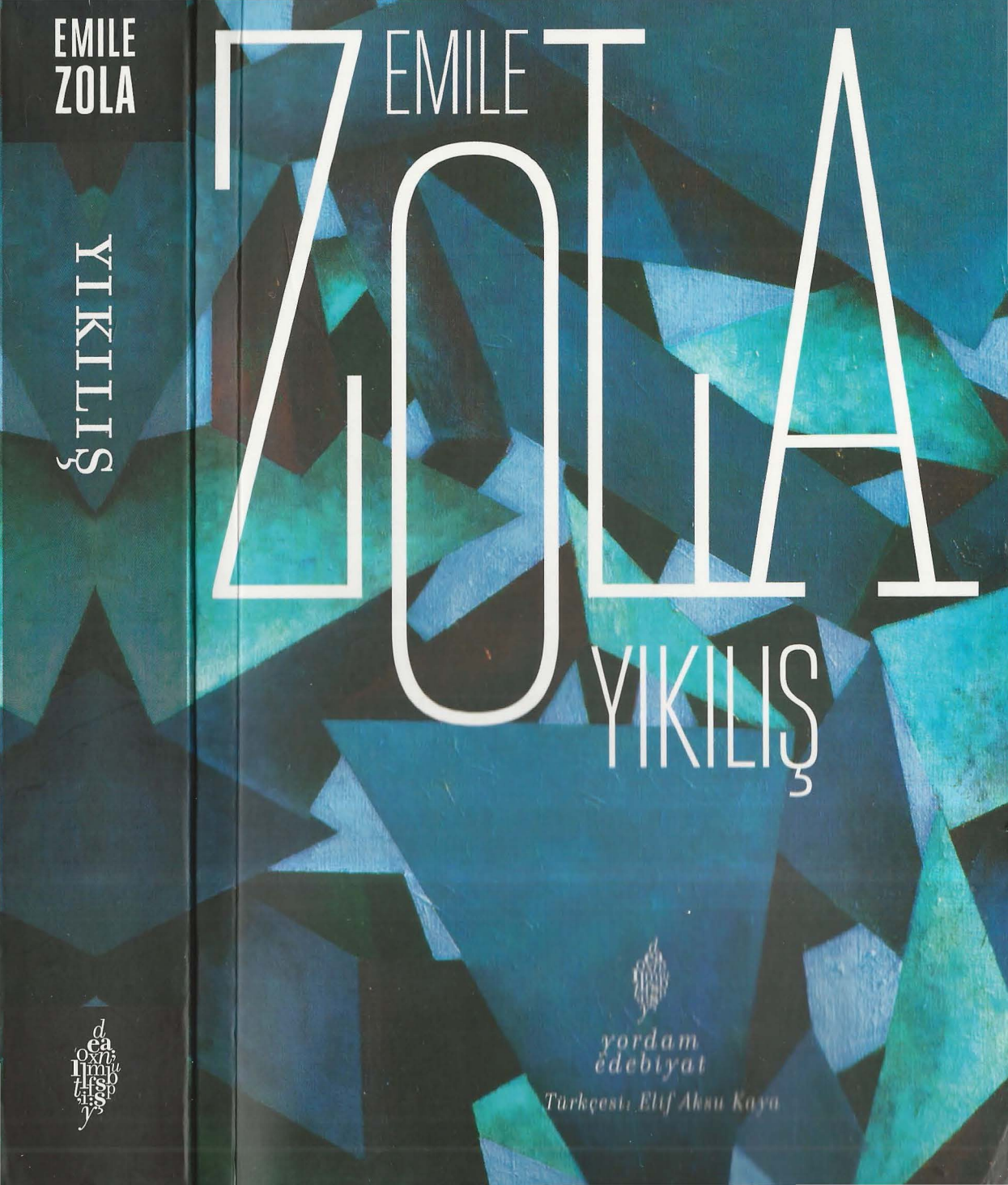
EMILE ZOLA

YIKILIŞ

yordam edebiyat

Türkçesi: Elif Aksu Kaya

Elif Aksu Kaya (1977, İstanbul -)

Saint Joseph Fransız Lisesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi Uzay Mühendisliği bölümünden mezun oldu. Mühendisliğin yanı sıra 2002'den bu yana Fransızca ve İngilizce dillerinde yazılı ve sözlü çeviri yapıyor. Kitap çevirileri arasında Lenin'den *Edebiyat ve Sanat Üzerine* (Payel Yayınevi, 2008), Boris Vian, Georges Simenon ve çocuklar için bir matematik kitabı bulunmaktadır.
Elif Aksu Kaya'nın Fransızcadan yaptığı *Yıkılış* çevirisi ilk kez yayımlanmaktadır.

Eserin orijinal adı:
La Débâcle

EMILE ZOLA

YIKILIŞ

ROMAN

TÜRKÇESİ
ELİF AKSU KAYA

yordam
edebiyat

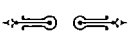
Yordam Edebiyat: 50 • **Yıkılış** • Emile Zola
ISBN 978-605-172-309-9 • *Türkçesi:* Elif Aksu Kaya • *Düzeltme:* Didem Gerçek
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Kasım 2018
© Elif Aksu Kaya, 2018; © Yordam Kitap, 2018

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamEdebiyat • www.twitter.com/YordamEdebiyat
instagram.com/yordamkitap

Baskı: **İnkılâp Kitabevi Baskı Tesisleri** (Sertifika No: 10614)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 496 11 11

YIKILIŞ

ROMAN

Emile Zola Romanları

İlk Dönem Romanları

1. *La Confession de Claude* – *Claude'un İtirafları* (Yayımlanış tarihi: 1865)
2. *Le Vœu d'une Morte* – Ölü Bir Kadının Dileği (1866)
3. *Thérèse Raquin* – *Thérèse Raquin* (1867)
4. *Les Mystères de Marseille* – *Marsilya'nın Gizemleri* (1867)
5. *Madeleine Férat* – Madeleine Férat (1868)

Rougon-Macquart Dizisi

1. *La Fortune des Rougons* – *Rougon'ların Yükselişi* (1871)
2. *La Curée* – *Tazı Payı* (1872)
3. *Le Ventre de Paris* – *Paris'in Karnı* (1873)
4. *La Conquête de Plassans* – *Plassans Papazı* (1874)
5. *La Faute de l'Abbé Mouret* – *Rahip Mouret'nin Günahı* (1875)
6. *Son Excellence Eugène Rougon* – Ekselansları Eugène Rougon (1876)
7. *L'Assommoir* – *Meyhane* (1877)
8. *Une Page d'Amour* – *Bir Aşk Sayfası* (1878)
9. *Nana* – *Nana* (1880)
10. *Pot-Bouille* – *Apartman* (1882)
11. *Au Bonheur des Dames* – *Kadınların Mutluluğuna* (1883)
12. *La Joie de Vivre* – *Yaşama Zevki* (1884)
13. *Germinal* – *Germinal* (1885)
14. *L'Oeuvre* – *Eser* (1886)
15. *La Terre* – *Toprak* (1887)
16. *Le Rêve* – *Hülya* (1888)
17. *La Bête Humaine* – *İçimizdeki Hayvan* (1890)
18. *L'Argent* – *Para* (1891)
19. *La Débâcle* – Yıkılış (1892)
20. *Le Docteur Pascal* – *Doktor Pascal* (1893)

Üç Şehir Dizisi

1. *Lourdes* – Lourdes (1894)
2. *Roma* – Roma (1896)
3. *Paris* – Paris (1898)

Dört İncil Dizisi

1. *Fécondité – Döl Bereketi* (1899)
2. *Travail – Emek* (1901)
3. *Vérité – Gerçek* (1903)
4. *Justice* – Adalet (tamamlanmadı)

Emile Zola Hakkında

Çocukluğu ve Gençliği

Emile Zola, 2 Nisan 1840'ta Paris'te dünyaya gelir. Babası İtalyan mühendis François Zola, annesi Fransız Emilie Aubert'dir. Zola üç yaşındayken, aile Fransa'nın güneyindeki Aix-en-Provence kentine taşınır. Baba François Zola bu kent için büyük bir su kanalı projesi tasarlar; belediye Zola'nın projesine onay verir ve bugün de aynı adı taşıyan Zola barajının yapımı için çalışmalara başlanır. Fakat projenin başlamasından kısa bir süre sonra, Emile Zola yedi yaşındayken, babası hayatını kaybeder. Babanın beklenmedik ölümü, o güne dek rahat bir yaşam süren Zola ailesini büyük borçlarla karşı karşıya bırakır. Maddi güçlüklerin yanı sıra, anne Zola eşinin kanal projesindeki haklarını tescil ettirmek için yıllarca sürecek bir hukuk mücadelesine girişir.

Emile Zola ortaokulda burslu olarak okuduğu Bourbon Koleji'nde geleceğin ünlü ressamı Cézanne ve bilimci Jean-Baptistin Baille ile tanışır. Zola, Cézanne ve Baille, "üç ayrılmazlar" adını alacak denli yakın arkadaş olur. Edebiyatla bu yaşlarda ilgilenmeye başlayan Zola, Alexandre Dumas ya da Eugène Sue gibi dönemin çok okunan yazarlarını yutarcasına okumaktadır. Daha sonra bir öğretmeni sayesinde Victor Hugo'yu, Lamartine'i, Alfred de Musset'yi keşfeder ve Musset'nin etkisiyle ilk şiirlerini yazmaya başlar.

1857 yılında babasının ardından ikinci ölüm acısını yaşar ve çok sevdiği anneannesini kaybeder. Hem bu ölümün etkisi hem de ailenin maddi durumunun iyice bozulmasıyla birlikte anne Zola Paris'e taşınmaya karar verir ve ertesi yıl oğlunu da yanına aldırır. Emile Zola yeniden Paris'e geldiğinde 18 yaşındadır. Bir yandan

burslu olarak lisede okumakta, diğer yandan şiir ve tiyatro oyunları yazmaktadır. Okul hayatı parlak değildir. Diplomasını almak için geçmesi gereken olgunluk sınavında (*bakalorya*) başarısız olur ve okulu bırakır.

Düşük bir maaşla doklarda kâtip olarak çalışmaya başlar. Fakat 1860-61 kışında ağır bir ruhsal bunalım geçirerek işten ayrılır. Yaklaşık iki yıl sefalet derecesinde yoksul bir hayat yaşar. Fransız tarihçi ve edebiyat eleştirmeni Henri Guillemin, *Zola: Efsane ve Gerçek* adlı kitabında, yazarın yirmi-yirmi iki yaşlarını kapsayan bu dönemin onun yazgısında belirleyici bir önem taşıdığını belirtir. Guillemin'e göre, ileride "yoksulların tarafı"ndan kulaktan dolma bilgilerle bahsetmemesini bu yıllara borçludur Zola, çünkü açlığın, soğuğun, pis ve sefil otellerin ne olduğunu yaşayarak öğrenmiştir.

1862 yılında kâtip olarak Hachette Yayınevi'nde çalışmaya başlar, kısa sürede reklam şefliğine yükselir. Maddi durumu düzelmeye başlamıştır. Babasından dolayı İtalyan uyruğunda olan Zola, Fransız vatandaşlığını da aynı yıl içinde alır. Bu dönem aynı zamanda gazete yazarlığına adım attığı ve ilk kitap eleştirilerini yayımlamaya başladığı dönemdir.

İlk kitabı olan *Ninon'a Öyküler* 1864'te yayımlanır. Hachette Yayınevi'nde edebiyat ve düşünce dünyasının önemli kişileriyle tanışan Zola, buradaki laik ve liberal ortamdan etkilenir. Siyasi görüşleri açısından inançlı bir cumhuriyetçidir. Goncourt Kardeşler ya da Sainte-Beuve gibi ünlü yazarlarla yazışmaya başlar. Özellikle Taine ve Littré'ye hayranlık duyar. Edebiyat anlayışını oluştururken, en çok Taine'in sanat ve tarih hakkındaki görüşlerinden ve önemli eseri *Deneysel Tıbba Giriş*'i 1865'te yayımlayan Fransız fizyolojist Claude Bernard'dan etkilenecektir.

Okul arkadaşı Cézanne ile dostluğu Paris'te de sürmekte, Zola onun aracılığıyla Pissarro, Manet gibi *izlenimcilik* akımını geliştiren ressamlarla bir araya gelmektedir. Bu ressamların eserleri Salon'a* kabul edilmediğinde, onların yenilikçiliğini savunan onlarca gazete

---

* Salon: Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nin ilki 1673 yılında düzenlenmiş olan resmî sanat sergisidir. 1800'lerin sonuna dek dönemin en önemli sanat olayı olarak kalmıştır. *-ed.*

yazısı yazar, bu desteğini yıllarca sürdürür. Edebiyata bakışının şekillenmeye başladığı, doğalcılık (*natüralizm*) akımının ilk düşüncelerini oluşturduğu bu dönemde Zola, izlenimcilerin sanat anlayışına yakınlık duymuştur.

Zola'nın gençlik yıllarıyla ilgili otobiyografik yanlar taşıyan *Claude'un İtirafı* adlı eser 1865'te yayımlanır. 1866 yılında Zola, yaşamını artık yalnızca yazarak sürdürmeye karar vererek Hachette Yayınevi'ndeki işinden ayrılır. Maddi güçlükler yeniden başlamıştır. Çeşitli gazetelerde *Ölü Bir Kadının Dileği*, *Marsilya'nın Gizemleri* gibi tefrika romanlar yayımlar. Ayrıca gazete yazılarını da sürdürmekte, başta II. İmparatorluğa muhalif *La Tribune* olmak üzere birçok gazeteye makaleler göndermektedir. Bu dönemin en önemli verimi, ilk büyük romanı sayılan *Thérèse Raquin*'in yayımlanışı olur. Bu roman önceki kitaplarından daha büyük bir başarı kazanır ve kısa sürede ikinci baskıyı yapar.

Rougon-Macquart Dizisi

1869 Zola'nın yaşamında bir dönüm noktasıdır. 1893'e dek, yani tam 24 yıl boyunca sürdüreceği ağır bir çalışmaya bu yıl başlar Zola: İkinci İmparatorluk dönemini her yönüyle anlatmayı amaçladığı yirmi kitaplık bir dizi tasarlar. Diziye *Rougon ve Macquart Aileleri: İkinci İmparatorluk Döneminde Bir Ailenin Doğal ve Toplumsal Tarihi* adını verir. Dizinin yedinci kitabı olan ünlü romanı *Meyhane*'ye yazdığı önsözde, bu çalışmanın planını 1869'da yaptığını, sonra da çok sıkı bir şekilde uyguladığını yazar.

Hayranı olduğu Flaubert'e ilk mektubunu da bu dönemde yazmıştır. İki yazar daha sonra çok sıkı dost olur, ilişkileri Flaubert'in ölümüne kadar kopmadan sürer. Flaubert'in aracılığıyla dönemin önemli yazarları Alphonse Daudet, Turgenyev ve Maupassant'la da tanışır.

Zola 1870 yılında Gabrielle-Alexandrine Meley ile evlenir. Bu sırada gazetelerde Fransa-Prusya savaşına ve İmparatorluğun politikalarına karşı son derece sert eleştiri yazıları kaleme almaktadır. Savaşın patlak vermesiyle birlikte karısını ve annesini alarak

Marsilya'ya gider. Orada önce kendisi bir gazete çıkarmayı dener, maddi güçlüklerden ötürü yürütemez. Çeşitli gazeteler için muhabirlik yapmaya başlar, önce Bordeaux'da sonra Versailles'da toplanan meclisin çalışmalarını izleyip aktarır.

Rougon-Macquart dizisinin ilk kitabı olan *Rougon'ların Yükselişi* gazetede tefrika edildikten sonra 1871 yılında kitap olarak yayımlanır. Dönemin doğalcı yazarlarını ve izlenimci ressamlarını destekleyen yayıncı Georges Charpentier, Rougon-Macquart dizisinin haklarını satın alır. Böylelikle maddi açıdan rahatlayan Zola, tüm zamanını çalışmasına vererek her yıl düzenli olarak bir roman yayımlamaya başlar. 1872'de *Tazı Payı*, 1873'te *Paris'in Karnı*, 1874'te *Plassans Papazı*, 1875'te *Rahip Mouret'nin Günahı*, 1876'da *Ekselansları Eugène Rougon* yayımlanır. Bu arada makale ve incelemelerine de aralıksız devam etmekte, gazetelerde her yıl iki yüzün üzerinde yazı yayımlamaktadır.

Meyhane romanını yazmaya başladığı 1875 yılında yeniden bir sinirsel rahatsızlık yaşar. Roman 1876 yılında önce gazetede tefrika edilir ve büyük olay olur. Ancak 1877'de kitap olarak yayımlanabilir. *Meyhane*, Zola'ya hem büyük bir ün hem de Paris yakınlarındaki Médan kasabasından bir ev almasını sağlayacak kadar para kazandırır.

1878'de yayımlanan *Bir Aşk Sayfası* romanının başında Rougon ve Macquart ailelerinin soyağaçları ilk kez okura sunulur. 1880'de yayımlanan *Nana* satışa çıktığı gün 55.000 nüsha satılır, tıpkı *Meyhane* gibi sanat ve fikir çevrelerinde bir çalkantı yaratır.

Bu dönemde Zola, kendi edebiyat anlayışını ortaya koymak için arka arkaya makaleler yayımlamaktadır. Bu makaleleri 1880'de *Deneysel Roman* adını verdiği bir kitapta toplar. Bu kitabı *Doğalcı Romancılar, Tiyatroda Doğalcılık* gibi başka çalışmalar takip eder. Zola, döneminin pozitivist görüşlerinin etkisi altında, giderek bilimselleşen bir çağda ilhamını bilimden alan bir yöntemin romanı ilerleteceğine inanmış, "*doğaya ve insana dair genel bir soruşturma*" olarak gördüğü roman sanatında yöntemi ve gözlemi önemsemiş, doğalcılığın analitik ve deneysel bir yöntemden başka bir şey olmadığını

yazmıştır. Fizyolojik bir yapıt yaratmaktan ya da hayattaki insanlık durumlarını bir hekimin laboratuardaki çalışması gibi tecrübe etmekten söz etmesi eleştirilere konu olarak gülünç ve dogmatik bulunmuştur. Fakat asıl ağır eleştirileri, "*Doğalcılık çıplaklıktır*" görüşü uyarınca, gerek toplumu gerekse de bireyi, kontrol edemediği itkileri ve tutkularıyla, kötü ve aşağılık yanlarıyla, yüceliğinin yanı sıra sefilliğiyle ortaya koymaktan çekinmediği eserleriyle almıştır.

1880 yılına gelindiğinde, arka arkaya yakın dostu Flaubert'i ve annesini kaybeder. Bu iki ölüm onu derinden etkiler. Hem bu ölümlerin acısı hem de aşırı çalışmanın yorgunluğuyla çok ciddi bir ruhsal ve fiziksel çöküntü yaşar.

1882'de *Apartman*, 1883'te *Kadınların Mutluluğuna* yayımlanır. Bu dönemde Zola'nın ünü giderek Fransa sınırlarını aşmaktadır. 1883 yılında yine yakın dostları olan Manet'yi ve Turgenyev'i kaybeder. Ruhsal olarak zor zamanları sürmektedir. Aynı yıl sosyalist milletvekili Alfred Giard ile tanışır ve onun ikna etmesiyle maden işçileri hakkında bir roman yazmayı tasarlar. 1884 yılında Anzin'e gider, madenlerde bilgi toplamaya başlar, İşçi Partisi'nin toplantılarına katılır. 1884'te yayımlanan *Yaşama Zevki*'nin ardından *Germinal* 1885 yılında yayımlanır. Roman önemli bir başarı kazanır, ancak tiyatro uyarlaması sansüre takılır ve jandarmaların işçilere ateş açtığı sahne nedeniyle yasaklanır. Zola gazetelerde sansüre karşı sert eleştiri yazıları yazar ama oyunun sergilenmesini sağlayamaz.

Sansüre karşı sürdürdüğü mücadelenin bir diğer gerekçesi de bir rahip ile laik bir öğretmen arasındaki gayrimeşru ilişkiyi anlatan romanı nedeniyle bir ay hapse mahkûm edilen doğalcı yazar Louis Desprez'nin durumudur. Zola, Desprez'yi hapishanede ziyaret eder, bir yazarın yazılarından ötürü tutuklanmasını kınayan yazılar yayımlar.

1886 yılında Zola ile Cézanne'ın arasını bozduğu ileri sürülen *Eser* adlı roman, 1887'de *Toprak* yayımlanır. *Toprak* beş genç yazarın *Le Figaro* gazetesinde yayımlanan çok şiddetli bir eleştiri yazısına hedef olur. Bu genç yazarları Zola'nın eski arkadaşı olan Alphonse Daudet'nin teşvik ettiği iddia edilmiştir. Yine aynı dönemde ede-

biyatçı dostu Anatole France, Zola hakkında "*Daha önce hiç kimse insanlığı aşağılamak için bu kadar çaba harcamadı,*" diye yazar. Zola aynı gazetede bir yanıt yayımlarsa da bu genç yazarlarla polemiğe girmekten kaçınır.

1888'de *Germinal*'in tiyatro uyarlaması için bakanlar kurulundan izin çıkar, fakat romanın epeyce kırpılıp yumuşatılarak sahneye aktarılması Zola'yı öfkelendirir. Tiyatronun yöneticileriyle kavga eder ve ilk gösterime gitmez. Oyun pek sönük bir başarı elde eder. Aynı yıl içinde *Hülya* romanı yayımlanır ve Zola'ya *Légion d'Honneur* nişanı verilir.

1888 yılında genç bir çamaşırcı kız olan Jeanne Rozerot ile birlikte olmaya başlayan Zola'nın, 1889'da Denise adını verdiği kızı, 1891'de Jacques adını verdiği oğlu dünyaya gelir. 1889 yılında birçok resminde yanında görülen köpeği Fanfan'ın ölümü yazarı altüst eder. Aynı yıl Fransız Akademisi'ne üye olmak için adaylığını koyan Zola akademiye kabul edilmez. 1897'ye kadar tam sekiz kez başvuracak ama hiçbirinde alınmayacaktır. Bu sırada Zola'nın kitaplarını yayımlayan İngiliz yayıncı da bazı romanların müstehcen bulunması nedeniyle üç ay hapis cezasına çarptırılır.

1890 yılında Rougon-Macquart dizisinin on yedinci kitabı olan *İçimizdeki Hayvan*, 1891'de ise *Para* yayımlanır. Zola bu romanlardan ilkinin hazırlığını Havre demiryolu işçilerini gözlemleyip lokomotiflerde seyahat ederek, ikincinin hazırlığını ise Paris borsasında günler geçirerek yapmıştır. 1891'de Fransa Edebiyatçılar Derneği'nin başkanlığına seçilir. Başkanlığı döneminde yine özellikle sansür konusunda makaleler, açık mektuplar yayımlar. Aynı yıl karısı Alexandrine, Zola'nın Jeanne Rozerot ile gizli ilişkisini öğrenir ve karı koca arasında büyük bir kriz yaşanır.

1892 yılında II. İmparatorluk'un çöküşünü anlattığı *Yıkılış* adlı romanı yayımlanır ve büyük bir başarı kazanır. 1893'te *Doktor Pascal*'ın yayımlanmasıyla birlikte Rougon-Macquart dizisi sona erer. Yayıncısı Charpentier dizinin bitişini kutlamak için Boulogne ormanında büyük bir ziyafet verir.

Dreyfus Olayı ve Son Yılları

Zola, Rougon-Macquart dizisinin ardından Üç Şehir adını verdiği yeni bir diziye girişir. Modern toplumda dinin yerini tartıştığı üçlemenin ilki olan *Lourdes* 1894'te yayımlanır. Kitap ortaya çıkar çıkmaz gerek kilisenin gerekse sağ cenahın şiddetli eleştirileriyle karşılanır, öte yandan bir ayda yüz yirmi bin adet satarak Zola'nın en çok okunan romanlarından biri olur. Dizinin diğer iki kitabı *Roma* 1896'da, *Paris* 1898'de yayımlanır.

Sanatıyla ilgili konularda o güne dek onlarca fikir kavgasına tutuşmuş olan Zola'yı ilk kez doğrudan siyasi bir olayda tutum almaya iten Dreyfus olayı yazarın dikkatini bu dönemde çeker. Fransız ordusunda yüzbaşı olan yahudi asıllı Alfred Dreyfus, 1894 yılında casuslukla suçlandığı düzmece bir yargılama süreci sonunda müebbet hapis cezasına çarptırılmış ve cezasını çekmek üzere Şeytan Adası'na gönderilmiştir. Zola önce *Le Figaro* gazetesinde toplumda yükselen yahudi düşmanlığını eleştiren bir yazı yayımlar. Ardından, yüzbaşının suçsuzluğuna inandığı için, unutulmaya yüz tutan bu davayla daha aktif bir biçimde ilgilenmeye başlar ve aynı gazetede peş peşe üç makale daha yayımlar. Bu makaleler Fransa'da büyük gürültü koparır. 1898 yılında ise cumhurbaşkanına hitaben yazdığı ünlü *J'Accuse* (*Suçluyorum*) başlıklı açık mektup yayımlanır. Hakkında dava açılır, bir yıl hapis ve 3000 frank para cezasına çarptırılır. Mahkûmiyet kararı temyize gider, Yargıtay cezayı onaylar. Yakın dostlarının Paris'i terk etmesi için ikna ettiği Zola, cezanın kesinleştiği günün akşamı İngiltere'ye gider ve bir yıl kadar Londra yakınlarında yaşar. 1899 yılında Dreyfus davasının yeniden görülmeye başlanmasıyla Zola da Fransa'ya geri döner. Dreyfus bu kez daha hafif bir cezaya çarptırılır. Zola bu mahkûmiyet kararıyla ilgili de bir makale yayımlar. Dreyfus'ün suçsuzluğu ancak Zola'nın ölümünden sonra kesinleşir.

Bir yandan bu siyasi kavgayı sürdürürken, diğer yandan da ideal bir toplum için en önemli gördüğü dört başlık olan doğurganlık, çalışma, hakikat ve adalet konularında Dört İncil adını verdiği bir diziye başlar Zola. Dizinin ilk kitabı *Döl Bereketi* 1899'da, ikinci

kitap *Emek* ise 1901'de yayımlanır. İşçi dernekleri bu kitabın şerefine Zola için bir yemek düzenler. Aynı yıl Dreyfus davasıyla ilgili makalelerini, bu konudaki ilk makalelerinden birinin son cümlesi olan ünlü "*Hakikat yürüyor ve onu hiçbir şey durduramayacak*" cümlesine gönderme yaparak *Hakikat Yürüyor* adıyla bir kitapta toplar.

Emile Zola, 28 Eylül 1902 gecesi Paris'teki evinde, baca tıkanıklığının yol açtığı gaz zehirlenmesi sebebiyle hayatını kaybeder. Bu ölümün bir kaza değil Dreyfus olayıyla ilgili bir suikast olduğu konusunda şüpheler doğsa da olay kayıtlara kaza olarak geçer. Zola 5 Ekim 1902'de Montmartre Mezarlığı'na gömülür. Altı yıl sonra, Haziran 1908'de, külleri törenle Panthéon'a nakledilir. Törene katılan Alfred Dreyfus orada silahlı saldırıya uğrar ve yaralanır.

Dört İncil'in üçüncü kitabı olan, Zola'nın Dreyfus olayından esinlenerek yazdığı *Gerçek* yazarın ölümünden sonra yayımlanır, fakat dördüncü kitap olan *Adalet* ne yazık ki tamamlanamamıştır.

Romanda Sık Geçen Özel İsimlerin Okunuşları

Adolphe : Adolf
Auguste : Ogüst
Badinguet : Badenge
Balan : Balan
Bastian : Bastiyan
Bazaine : Bazen
Bazeilles : Bazey
Beaudoin : Boduan
Beaumont : Bomon
Belfort : Belfor
Bismarck : Bismark
Bordas : Borda
Bouroche : Buroş
Bourgain-Desfeuilles : Burgen-Deföy
Buzancy : Büzansi
Cabasse : Kabas
Carignan : Karinyan
Châlons : Şalon
Charlot : Şarlo
Chêne-Populeux : Şen-Popülö
Chouteau : Şuto
Combette : Kombet
Coutard : Kutar
Dalichamp : Dalişan
de Failly : dö Fayyi
de Vineuil : dö Vinöy
de Wimpffen : dö Vimpfen
Desroches : Deroş
Dieulet : Diyöle
Donchery : Donşöri
Félix Douay : Feliks Due
Ducat : Düka
Dumont : Dümon
Edmond Lagarde : Edmon Lagard
Ermitage : Ermitaj
Floing : Fluan
Fouchard : Fuşar
Françoise Quittard : Fransuaz Kitar
Frénois : Frenua
Friedrich Karl : Fridrih Karl
Fröschwiller : Fröşviler
Garenne : Garen
Gaude : God
Gilberte Delaherche : Jilbert Dölaerş
Givonne : Jivon
Goliath Steinberg : Golyat Steynberg
Guillaume Sambuc : Giyyom Sambük
Gutmann : Gutman
Hattoy : Atoy
Henriette : Anriyet
Honoré Fouchard : Onore Fuşar
Iges : İj
Illy : İli
Jean Macquart : Jan Makar
Jules Favre : Jül Favr
Lapoulle : Lapul
Laurent : Loran
Lebrun : Löbrön
Loire : Luar
Loubet : Lubè
Louis : Lui
Mac-Mahon : Mak-Maon
Maginot : Majino
Maqua : Maka
Margueritte : Margörit
Maurice Levasseur : Moris Lövasör
Metz : Mess
Meuse : Möz
Mézières : Meziyer
Montmartre : Monmartr

Mouzon	: Muzon	**Sapin**	: Sapen
Mulhouse	: Müluz	**Sedan**	: Södan
Orties	: Orti	**Seine**	: Sen
Pache	: Paş	**Silvine Morange**	: Silvin Moranj
Père-La-Chaise	: Per-La-Şez	**Thiers**	: Tiyer
Picot	: Piko	**Trochu**	: Troşü
Prosper	: Prosper	**Tuileries**	: Tüilri
Raucourt	: Rokur	**Turenne**	: Türen
Reille	: Rey	**Verdun**	: Verdan
Reims	: Rens	**Versailles**	: Versay
Remilly	: Römiyyi	**Vinoy**	: Vinoy
Rochas	: Roşa	**von Gertlauben**	: fon Gertlauben
Rose	: Roz	**von Moltke**	: fon Moltke
Rouen	: Ruan	**Vouziers**	: Vuziye
Saint-Albert	: Sent-Alber	**Weiss**	: Vays
Saint-Menges	: Sen-Manj	**Wilhelm**	: Vilhelm

BİRİNCİ BÖLÜM

I

KAMP, Mulhouse'a iki kilometre uzakta, Ren nehrine doğru bereketli bir ovanın ortasına kurulmuştu. Puslu gökyüzünde ağır bulutların gezindiği bu ağustos akşamı güneş batarken çadırlar sıra sıra dizilmişti, sancağın önündeki alanda düzenli aralıklarla çatılmış tüfekler parıldıyordu; her bir çatkının başında, elinde dolu tüfeğiyle, gözleri uzaklara, geniş nehirden yükselen morumsu sislere dalmış hareketsiz bir nöbetçi duruyordu.

Belfort'tan saat beşe doğru gelmişlerdi. Şimdi saat sekizdi ve askerler tayınlarını daha yeni almıştı. Odunlar yolda bir yerde kaybolmuş olmalıydı, dağıtılmamıştı çünkü. Ateş yakıp bir çorba pişirilemiyordu. Kuru kuru kemirmekle yetinmek zorunda kaldıkları peksimetleri ıslatmak için içkilerinden kocaman fırtlar çekip duruyordu erler; alkol yorgunluktan güçsüzleşmiş bacaklarını hepten uyuşturmuştu. Gerçi iki asker, tüfek çatkılarının gerisinde, manevra sandıklarının yakınında, kasaturalarıyla kestikleri yaş ağaç tomruklarından oluşan yemyeşil bir odun yığınını ısrarla tutuşturmaya çalışıyordu; ama odunlar yanmamakta inatçıydı. Yoğun, kara bir duman sonsuz bir kederle ağır ağır yükselerek akşamın havasına karışıyordu.

Burada yalnızca on iki bin asker vardı, 7. Kolordu'nun General Félix Douay komutasındaki bölümü bu kadardı. Önceki gün çağrılan 1. Tümen Fröschwiller'e gitmişti, 3. Tümen ise hâlâ Lyon'daydı. General, Belfort'tan ayrılıp 2. Tümen, ihtiyat topçu birliği ve eksik bir süvari tümeniyle birlikte ileri yürümeye karar vermişti. Lorrach'ta çoban ateşleri görülmüştü. Schlestadt kaymakamından gelen telgraf, Prusyalıların Ren nehrini Markolsheim'dan geçeceklerini haber ve-

riyordu. Diğer birliklerin en sağında kaldığı ve onlarla iletişimi olmadığı için kendisini fazlasıyla yalnızlaşmış hisseden general, sınıra doğru hareketliliğini hızlandırmıştı ki önceki gün Wissembourg'daki beklenmedik bozgunun haberi geldi. Her an 1. Kolordu'ya desteğe çağrılabilirlerdi, tabii eğer kendileri çoktan düşmanla burun buruna gelmemişlerse! Bugün, bu fırtınalı, huzursuz 6 Ağustos Cumartesi günü, Fröschwiller taraflarında bir yerde bir çarpışma yaşanmış olmalıydı; sıkıntılı ve boğucu gökyüzünden anlaşılıyordu bu; insanın içini ürperten, kaygı yüklü, apansız rüzgârlar esiyordu. Tümen iki gündür çarpışmaya girmek için yürüdüğünü düşünmekteydi; askerler, Belfort'tan Mulhouse'a uzanan bu zorunlu yürüyüşün sonunda, karşılarında Prusyalıları bulmayı bekliyordu.

Güneş iyice alçalmıştı, tören alayı kampın uzak bir köşesinde çalmaya başladı; davulların gümbürtüsü, borazanların tiz sesi açık havada belli belirsiz duyuluyordu. Kazıkları toprağa iyice saplayarak çadırını sağlamlaştırmaya uğraşan Jean Macquart doğruldu. Savaş söylentilerinin ortalıkta dolaşmaya başladığı günlerde, Jean da yüreği kan ağlayarak Rognes'dan ayrılmaktaydı; hem karısı Françoise'ı hem de ondan kendisine kalan toprakları kaybetmişti; otuz dokuz yaşında yeniden orduya katılmış, onbaşı apoletlerini bir kez daha omzuna takarak o sırada cepheye gönderilmek üzere er ve komutanları tamamlanan 106. Alay'a hemen alınmıştı. Solférino Savaşı'ndan sonra ordudan güle oynaya ayrılmıştı Jean; artık kimsenin canını almayacağına, çalımından geçilmeyen bir asker olmayacağına enikonu sevinçliydi o günlerde. O yüzden, kendisini sırtında yine asker kaputuyla görmek onu hâlâ zaman zaman şaşırtıyordu. Ama ne çare? İnsanın elinde ne işi ne karısı ne malı mülkü kalmışsa, acıyla öfke bir olup yüreğine çökmüşse? Hırsını baş belası bir düşmandan çıkarmaktan daha iyi ne olabilirdi! Kendi haykırışını işitir gibi oldu: Ah! Kör olasıca kader! Madem Fransa'nın güngörmüş toprağını işleyecek gücü yoktu artık, o da koruyacaktı öyleyse onu!

Jean ayakta dikilip tören alayının geçişi sırasında son bir hareketlenme yaşayan kampa göz gezdirdi. Birkaç adam koşuşuyordu. Çoktan uyuklamaya geçmiş olan diğerleriyse doğrulmuş, sinirli bir bıkkınlıkla geriniyorlardı. Jean sabırla, kusursuz bir asker olmasını

sağlayan o sakin mizacı, sağduyulu ölçülülüğüyle, yoklama borusunun çalmasını bekledi. Silah arkadaşları, eğitim görseydi şimdi çok daha iyi yerlerde olabileceğini söylerlerdi hep. Oysa yalnız okuma yazma bildiğinden çavuşluk rütbesinde bile gözü yoktu onun. İnsan bir kez köylü olmaya görsün, hep köylü kalırdı.

Tütüp duran yaş tomruk yığınının görüntüsü dikkatini çekti; kan ter içinde uğraşan iki adama, Loubet ile Lapoulle'a seslendi; ikisi de kendi mangasındandı.

"Bırakın artık şunu! Zehirlediniz hepimizi!"

Zayıf, yerinde duramayan, şakacı yüzlü Loubet sırıttı:

"Tutuşuyor onbaşım, güvenin bana... Ne duruyorsun sen, üflesene!"

Yaşarmış, kan çanağına dönmüş gözleri, pençe pençe kızarmış yüzüyle, tulum gibi şişirdiği yanaklarından bir kasırga çıkarmak için çırpınan iriyarı Lapoulle'u dürttü.

Manganın diğer iki askeri, rahatına düşkünlüğünü belli eden tembel bir kaykılışla sırtüstü uzanmış olan Chouteau ile çömelmiş, büyük bir dikkatle pantolonundaki yırtığı dikmekle uğraşan Pache, Lapoulle ayısının muşmula gibi buruşturduğu yüzüne bakarak kahkahayı bastılar.

"Dön de arkandan çıkar havayı, öylesi daha etkili olur!" diye bağırdı Chouteau.

Jean gülüp eğlenmelerine ses etmedi. Belki de bundan sonra eğlenmek için pek fırsatları olmayacaktı; ayrıca Jean, dolgun, ciddi yüzüyle her ne kadar ağırbaşlı bir okul çocuğunu andırsa da karamsarlığı seven biri değildi, adamlarının keyiflenmesine sevgiyle göz yumardı. O sırada dikkatini başka bir grup çekti; yine kendi mangasından bir asker, Maurice Levasseur, neredeyse bir saattir sivil giyimli biriyle kafa kafaya vermiş konuşuyordu; otuz altı yaşlarında, kızıl saçlı, iki kocaman, pörtlek, insanı çürüğe çıkaracak kadar miyop, mavi gözün aydınlattığı sadık köpek yüzlü bir adamdı bu. İhtiyat topçu birliğine bağlı, kendinden emin, gözü pek bir adama benzeyen kara bıyıklı, keçisakallı bir astsubay çavuş da katılmıştı onlara; üçü birlikte aile arasındaymış gibi sohbete dalıp çevreyi unutmuştu.

Jean azar işitmelerine engel olmak için kibarca araya girmesi gerektiğini düşündü.

"Gitseniz iyi olur beyefendi. Tören alayı dibimizde, teğmen sizi görecek olursa..."

Maurice sözünü bitirmesine izin vermedi.

"Kalabilirsiniz Weiss."

Sonra onbaşıya dönerek kuru bir sesle:

"Beyefendi eniştem olur. Albayı tanıyor, ondan izni var."

Elleri hâlâ gübre kokan bu köylü ne diye onların işine burnunu sokuyordu? Geçen sonbahar avukat çıktıktan sonra orduya gönüllü yazılan Maurice, albayın korumasında olduğundan, kayıt şubesine uğramadan 106. Alay'a alınmıştı; sırtında çanta, dere tepe dolaşmaya razıydı ya, daha ilk andan, komutanı olan bu kör cahil, kaba saba köylüye karşı içinde bir tiksinti, gizli bir isyan uyanmıştı.

"Peki," diye yanıtladı Jean sakin bir sesle. "Enselenin o zaman, beni ilgilendirmez!"

Sırtını döndü, dönerken de Maurice'in yalan söylemediğini fark etti; çünkü ağarmış gür bıyıklarının ortadan ikiye böldüğü uzun, sarı yüzüyle Albay de Vineuil, her zamanki büyük soylu havalarında, tam o sırada oradan geçmekteydi ve Weiss'la diğer askeri gülümseyerek selamlamıştı. Albay hızlı hızlı yürüyerek sağda, iki üç yüz adım kadar ötede erik ağaçlarının arasından görünen, kurmay heyetinin geceyi geçirmek üzere yerleştiği çiftlik evine doğru ilerledi. Wissembourg'da vurulup ölen erkek kardeşinden gelen haberin korkunç bir kederle sarstığı 7. Kolordu komutanının orada olup olmadığını kimse bilmiyordu. Gelgelelim 106. Alay'ın bağlı olduğu tugayın komutanı General Bourgain-Desfeuilles'ün, her zamanki mızmızlığı, akıl eksikliğinin hiç mi hiç rahatsız etmediği boğazına düşkün insanlara özgü pırıl pırıl cildi ve kısa bacakları üstünde yuvarlanırcasına devinen iri vücuduyla orada olduğu kesindi. Çiftlik evinin çevresinde hareketlilik giderek artmıştı; posta erlerinin biri gidip biri geliyor, herkesin sabahtan beri yakınlarda ve ölümcül olduğunu hissettiği büyük çarpışmayla ilgili gelmek bilmeyen telgraflar gergin bir havada bekleniyordu. Nerede olmuştu bu savaş ve sonuçları neydi? Karanlık bastırdıkça meyve bahçesinin üzerinde, ahırların çevresine saçılmış

tahıl yığınlarının üzerinde sanki bir kaygı birikiyor ve karaltı gibi ortalığa yayılıyordu. Kampın çevresinde dolanan Prusyalı bir casusun yakalandığı, generalin sorguya çekmesi için çiftlik evine getirildiği dedikoduları dolaşmaktaydı. Böyle koştuğuna bakılırsa Albay de Vineuil'e de bir iki telgraf gelmiş olabilirdi.

Bu arada Maurice, enişteşi Weiss ve kuzeni astsubay çavuş Honoré Fouchard'la konuşmasına dönmüştü. Uzaklardan gelen tören alayı, günbatımının hüzünlü sessizliği içinde, yaklaştıkça sesi yükselerek, çınlaya gümbürdeye geçti yanı başlarından; ama onlar sanki duymadı. Dedesi Büyük Ordu'nun* bir kahramanı olan genç Maurice, Chêne-Populeux'de doğmuştu. Babası ailesinin bu ününü sürdüremeyip tahsildarlık gibi düşük bir mesleğe gerilemişti. Bir köylü kadını olan anasıysa, onu ve ikiz kız kardeşi Henriette'i doğururken ölmüştü. Maurice'e küçüklüğünden beri Henriette bakmıştı. Maurice'in şimdi burada, orduda gönüllü er olarak bulunuşu, işlediği büyük hataların, ailesinin hukuk eğitimini tamamlaması ve bir beyefendi olması için varını yoğunu ortaya koyarak onu gönderdiği Paris'te, zayıf ve taşkın kişiliğinden ileri gelen bir savurganlıkla kumara, kadınlara, insanın iliğini sömüren Paris'in budalaca eğlencelerine saçtığı paraların bir sonucuydu. Babası bu yüzden ölmüştü, kız kardeşiyse ne var ne yok satıp savdıktan sonra yine de bir koca bulacak kadar şanslı çıkmıştı. Chêne-Populeux Genel Rafinerisi'nde yıllarca muhasebecilik yapan, şimdi de Sedan'ın önde gelen kumaş fabrikatörlerinden Mösyö Delaherche'in yanında ustabaşı olarak çalışan, Mulhouse doğumlu, dürüst bir Alsaslı olan Weiss'le evlenmişti. Coşkulu, cömert, ama hayat karşısında sağlam durmayı bilmeyen, esen rüzgâra göre savrulan, iyiyi görünce hemen umutlanıp kötüyü görünce hemen cesareti kırılacak kadar zayıf sinirli olan Maurice, sonunda akıllandığını düşünüyordu. Sarışın, ufak tefek biriydi; çok geniş bir alnı, ufak bir burnu ve çenesi, ince bir yüzü, gri, sevecen ama kimi zaman biraz delice bakan gözleri vardı.

---

* Fr. Grande Armée: Napolyon Bonapart'ın imparatorluk döneminde oluşturulan Fransız askerî kuvvetidir. İmparatorun güvenliğinden sorumlu İmparatorluk Muhafızları'nın yanı sıra piyade, süvari, topçu, levazım ve sıhhiye birliklerini içeren bir kolordular sisteminden oluşmuştur. *-çev.*

Weiss, ailevi bir işi halletmek için ilk çatışmaların hemen öncesinde apar topar Mulhouse'a gelmişti; kayınbiraderini ziyarete gelebilmesini Albay de Vineuil'ün iyi niyetine borçluydu çünkü albay, Weiss'ın yanında çalıştığı kumaş fabrikatörüyle önceki yıl evlenen, Maurice'le Henriette'in de rastlantıyla çocukluktan tanıdığı bir komşu olan genç, güzel dul Madam Delaherche'in amcası olurdu. Bölüğündeki komutanlar arasında albay dışında bir de Yüzbaşı Beaudoin'ı eskiden tanırdı Maurice; Beaudoin da ön adı Gilberte olan genç Madam Delaherche'in bir ahbabıydı, Gilberte'in Mézières'de orman müfettişi Mösyö Maginot'yla evli olduğu zamanlarda ikisinin çok yakın dost oldukları söylenirdi.

Kız kardeşini tutkuyla seven genç adam Weiss'e defalarca:

"Henriette'i benim için öpün," dedi. "Söyleyin ona yakında çok mutlu olacak, sonunda benden gurur duymasını sağlayacağım."

Geçmişte yaptığı çılgınlıklar aklına gelince gözleri doldu. Enişteşi de duygulanmıştı, uzatmamak için topçu Honoré Fouchard'dan yana döndü.

"Remilly'den ilk geçişimde Fouchard Dayı'ya da uğrayacağım, sizi gördüğümü, sağlığınızın iyi olduğunu ileteceğim."

Henriette ile Maurice'in dayısı olan Fouchard Dayı, bir parça toprağı olan, gezici kasaplıkla geçinen bir köylüydü. Sedan'a altı kilometre uzaklıktaki Remilly'de bir tepede otururdu.

"İyi!" diye usulca yanıtladı Honoré. "Babamın umurunda değil gerçi, ama sizin hoşunuza gidecekse uğrayın yine de."

Tam o sırada çiftlik evinin orası hareketlendi; casuslukla suçlanan serserinin, yanında bir subayla birlikte, serbest olarak dışarı çıkarıldığını gördüler. Tutuklanmayıp yalnızca kamptan atıldığına göre, kimliğini göstermiş ve bir hikâye anlatmış olmalıydı. Bu kadar uzaktan, üstelik karanlık bastırırken, neye benzediğini seçmek zordu; iri kıyım, dörtgen vücutlu, kızıl kafalı bir adamdı.

Ama Maurice çığlığı bastı:

"Honoré, şuraya bak... Prusyalı değil mi bu, Goliath hani!"

Bu isim topçuyu yerinden sıçrattı. Çakmak çakmak yanan gözlerini o yana çevirdi. Goliath Steinberg, bir zamanlar çiftliklerinde çalışan, babasıyla arasının bozulmasına yol açan, Silvine'i elinden

alan o adam, o aşağılık hikâye, hâlâ yüreğini kavuran o iğrenç pislik! Koşup boğazına yapışmak istedi ama adam çoktan tüfek çatkılarını geçip gitmiş, gecenin içinde kaybolmuştu.

"Goliath ha!" diye mırıldandı. "Olamaz! Orada demek, onlarla birlikte... Bir daha karşıma çıkarsa var ya!"

Elini gözdağı verircesine karanlığın çöktüğü ufka, gözünde Prusya demek olan eflatun rengi doğuya doğru salladı. Bir sessizlik oldu; sonra yeniden tören alayının uzaklardan, kampın öteki ucundan gelen sesini duydular; ses giderek silikleşen şeylerin ortasında ölgün bir yumuşaklıkla dağılıp gitti.

"Hay allah!" diye yeniden konuştu Honoré. "Yoklama borusu çaldığında yerimde olmazsam yakalanacağım. Hadi iyi akşamlar! Herkese selam!"

Weiss'in iki elini birden son kez sıktıktan sonra, babasından bir daha söz etmeden, Silvine'in dudaklarını yakan adını ağzına alıp ona hiçbir haber iletmek istemeden, geniş adımlarla, ihtiyat topçu birliğinin yerleştiği küçük tepeye doğru yürüdü.

Dakikalar sonra solda, 2. Tugay'ın bulunduğu yerde bir yoklama borusu çaldı. Bir başkası daha yakından karşılık verdi. Sonra çok uzaktan üçüncüsü duyuldu. Bütün borazanlar bir ağızdan çalmaya başlamıştı ki bölük borazancısı Gaude da var gücüyle notaları üflemeye koyuldu. Borazanını hep ciğerleri sökülürcesine üfleyen bu Gaude, tüysüz, ensesine vur lokmasını al denen cinsten, ince uzun, dertli bir çocuktu.

İri gözleri hep dalgın bakan, ufak tefek, donukça biri olan Çavuş Sapin yoklamaya başladı. İnce sesiyle teker teker adları söylüyor, çevresine toplanan erler tizden basa bütün tonlarda yanıtlıyordu. Derken sessizlik oldu.

"Lapoulle!" diye bağırarak yineledi çavuş.

Yine kimseden yanıt gelmedi. Jean, arkadaşlarının dolduruşa getirdiği er Lapoulle'ün tutuşturmak için inat ettiği yaş tomruklara doğru seğirtti. Lapoulle yüzüstü uzanmış, ciğer gibi bir suratla, yerden yukarı doğru üfleyerek tomruklardan çıkan kara dumanı kovmaya çalışıyordu.

"Tanrı aşkına!" diye bağırdı Jean. "Bırakın artık şunu! Yoklamaya yanıt verin!"

Afallayan Lapoulle doğruldu, konuyu anlar gibi olunca öyle yabani bir sesle "Burada!" diye haykırdı ki Loubet gülmekten sırtüstü devrildi, o kadar komiğine gitmişti. Dikişini bitirmiş olan Pache, dua mırıltısına benzeyen, duyulur duyulmaz bir sesle yanıt verdi. Chouteau küçümser bir tavırla, ayağa bile kalkmadan söyledi yanıtını ve oturduğu yere iyice yayıldı.

Bu sırada, görevli Teğmen Rochas birkaç adım ötede kımıldamadan bekliyordu. Yoklama bittikten sonra Çavuş Sapin yanına yaklaşıp eksik olmadığını bildirince, hâlâ Maurice'le konuşmakta olan Weiss'ı çenesiyle gösterip bıyıklarının arasından homurdandı:

"Fazlamız bile var, ne işi var burada bu adamın?"

Bu sözleri işiten Jean bir açıklama yapması gerektiğini düşünerek:

"Albaydan izni varmış komutanım," dedi.

Rochas öfkeyle omuzlarını silkti ve tek söz etmeden, çoban ateşlerinin sönmesini bekleyerek çadırların yanından yürümeye koyuldu. O gün çok yol yürüdükleri için yorgunluktan bacakları kopan Jean, Maurice'in birkaç adım ötesine çöküverdi. Maurice'le Weiss'ın başta uğultuyu andıran konuşmaları kulağına geliyordu; ama ağır işleyen kalın kafasının içi söze dökemediği karışık düşüncelerle dolu olduğundan dinlemiyordu Jean.

Savaşı savunuyordu Maurice; savaşın kaçınılmaz, hatta ulusların varlığı için gerekli olduğu düşüncesindeydi. Evrimci düşüncelere, dönemin okumuş gençliğini coşturan bütün o evrim kuramına merak saldığından beri tartışılmaz görüyordu bunu. Yaşam her ânıyla bir savaş değil miydi? Doğanın yasası sürekli bir mücadele, en iyi olanın kazanması, gücün eylemle beslenerek yenilenmesi, yaşamın ölümden hep yeniden doğması değil miydi? Hatalarını bağışlatmak için orduya katılmayı, sınıra savaşa gitmeyi aklından geçirdiği ilk an, duygularını ayaklandıran o büyük coşkuyu anımsadı. İradesini tamamen imparatora teslim eden plebisit Fransası* savaş istemiyor olabilirdi.

---

* III. Napolyon, iktidarı boyunca beş kez plebisit düzenlemiştir. Önce darbe yapıp meclisi dağıtarak ilan ettiği anayasayı, sonra da imparatorluk ilanını halkoyuna sunmuştur. Ardından Nice ve Savoie'nın Fransa topraklarına katılması için iki plebisit yapılmıştır. Son olarak da Mayıs 1870'te anayasada yapılan değişiklikler konusunda bir plebisit düzenlenmiştir. Plebisit, Bonapartist rejimde halkın demokrasi talebini yatıştıran ve baskıcı politikalara meşruiyet kazandıran bir araç olarak kullanılmıştır. *-çev.*

Kendisi bile ondan sekiz gün önce savaşın ayıp ve aptalca bir şey olduğunu söylüyordu. O sıralar İspanya tahtında hak iddia eden Alman prensini tartışıyordu insanlar; derken her şey yavaş yavaş birbirine girdi, kime baksan haksızdı sanki ve sonunda öyle bir an geldi ki kimin kimi kışkırttığı artık bilinemez oldu; yalnızca kaçınılmaz olan, tarihin belli bir saatinde bir halkı diğerinin üstüne savuran o zorunlu yasa işledi. Paris'in bir ucundan öbür ucuna büyük bir heyecan dalgası yayılmıştı; o çalkantılı gece, insan selinin sürüklendiği bulvarlar, "Berlin'e! Berlin'e!" diye haykırarak ellerindeki meşaleleri sallayan kalabalık yeniden canlandı gözünde. Belediye Sarayı'nın önünde, bayrağa sarınıp bir arabanın ön kısmına tırmanmış, kraliçe edasıyla *Marseillaise*'i söyleyen uzun boylu güzel kadının sesi hâlâ kulaklarındaydı. Yalan mıydı peki bütün bunlar? Paris'in kalbi o gece küt küt atmamış mıydı? O akşamki sinirsel coşkunluğunu, Maurice'e hep olduğu gibi, korkunç bir şüphe ve tiksinti saatleri izlemişti: Kışlaya gelişi, kendisini karşılayan erbaş, giysilerini veren çavuş, pislik içinde leş kokan koğuş, yeni arkadaşlarıyla kaba saba bir dostluk, bütün organlarını pestile çeviren, beynini uyuşturan mekanik alıştırmalar. Yine de haftasına kalmadan alışmış, tiksintisi geçmişti. Sonunda alay Belfort'a doğru yola çıkarken o da heyecanına yeniden kavuşmuştu.

Maurice ilk günden beri zafere kesin gözüyle bakıyordu. Ona sorulacak olursa İmparator'un planı açıktı: Dört yüz bin adamı Ren nehrine salacak, Prusyalılar hazırlıklarını tamamlayamadan nehri geçecek, güçlü bir baskınla Kuzey Almanya'yı Güney Almanya'dan ayıracak ve bir iki parlak başarının ardından Avusturya ile İtalya'yı Fransa'yla birlik olmaya zorlayacaktı. Bir ara, kendi alayının bağlı olduğu 7. Kolordu'nun Brest'ten denize açılıp Danimarka'ya çıkacağı, böylelikle Prusya ordularından birini olduğu yere çivilenmek zorunda bırakacak bir şaşırtma hareketi yapacağı dedikoduları çıkmamış mıydı? Prusya afallayacak, dört bir yandan beli bükülecek ve birkaç hafta içinde ezilecekti. Strazburg'dan Berlin'e kolaycacık yapılan askerî bir gezinti olacaktı bu savaş. Ne var ki Belfort'ta bekleyiş uzadığından beri kaygılar Maurice'de rahat huzur bırakmamıştı. Kara Ormanlar'ın girişini gözlemekle görevlendirilen 7. Kolordu, Belfort'a anlatılmaz bir dağınıklık içinde varmıştı; askeri, malzemesi, her

şeyi eksikti. İtalya'dan 3. Tümen'in gelmesi bekleniyordu; 2. Süvari Tugayı bir halk ayaklanmasından korkulduğu için Lyon'da kalmıştı; üç topçu birliği ise yolunu kaybetmişti, kimse nerede olduklarını bilmiyordu. İnanılmaz bir yokluk vardı sonra, ordunun ihtiyaçlarını karşılaması gereken Belfort dükkânları tamtakırdı: Ne çadır bulunabiliyordu, ne tencere ne içlik ne tıbbi malzeme ne bir nalbant ne atlara bukağı. Tek bir hastabakıcı ya da görevli memur yoktu. Tüfeklere gereken otuz bin yedek parçanın kaybolduğu son anda fark edilmişti; bu yüzden bir subayı Paris'e yollamak zorunda kalmışlar, o da zar zor kopardığı beş bin yedek parçadan fazlasını getirememişti. Diğer yandan, Maurice'i asıl kaygılandıran eylemsizlikti. Buraya geleli iki hafta olmuştu, neden yürümüyorlardı? Geç kalınan her günün sonradan düzeltilemeyecek bir hata, yitirilen bir zafer şansı olduğunu hissediyordu Maurice. Tasarlanan planla içinde bulundukları durum arasında dağlar kadar fark vardı; kaldı ki o sırada yalnızca içine kurt düşmüşçesine sezdiği gerçekleri sonraları çok daha iyi öğrenecekti: Birbirlerini koruyacak biçimde düzenli yerleşmiş olması gereken yedi kolordu Metz'den Biche'e, Biche'den Belfort'a sınır boyunca dağılmıştı; asker sayısı her yerde olması gerekenin altındaydı, dört yüz bin adamdan taş çatlasa iki yüz otuz bini kalmıştı; yükselme peşindeki generaller kıskançlıktan birbirlerine yardım etmiyordu; korkunç bir öngörüsüzlükle, harekete geçme ve toplanma emirleri zaman kazanmak için aynı anda veriliyor, bu da içinden çıkılmaz bir kargaşaya yol açıyordu; kısacası en tepeden, hızlı karar vermekten aciz, hasta imparatordan kaynaklanan bir kötürümlük bütün orduyu sarmış, dağıtmak, mahvetmek, eli kolu bağlı halde dehşetli bozgunlara sürüklemek üzereydi. Gelgelelim, bekleyiş için için bir rahatsızlık yaratmış olsa da onun üstünde, yaklaşmakta olanın içgüdüsel ürpertisi içinde, zafere duyulan inanç hâlâ tamdı.

Birdenbire, 3 Ağustos günü, bir gün önce Sarrebruck'ta zafer kazanıldığı haberiyle çalkalandı ortalık. Büyük bir zafer olup olmadığını kimse bilmiyordu ama gazeteler taşkın sözlerle dolup taşmaktaydı; Almanya ele geçirilmişti, görkemli yürüyüşün ilk adımı atılmıştı, savaş alanında yediği kurşunu soğukkanlılıkla karşılayan veliaht prensin adı dillerdeydi. Derken iki gün sonra, ordunun Wissemburg'da

baskına uğrayıp yenildiği haberi gelince herkesten öfkeli bir çığlık yükseldi. Beş bin adam pusuya düşüp tam on saat otuz beş bin Prusyalıya karşı direnmişti; bu korkakça katliam resmen bir intikamdı! Kuşkusuz komutanların da suçu vardı; güvenlik için gereken önlemleri almayı bilememiş, hiçbir şeyi öngörememişlerdi. Ama bütün bu yanlışlar giderilecekti; Mac-Mahon 7. Kolordu'nun 1. Tümen'ini çağırtmıştı, 5. Kolordu 1. Kolordu'ya destek olacaktı; o zaman Prusyalılar, sırtlarında piyadelerimizin süngüleriyle Ren nehrinden geldikleri gibi gitmek zorunda kalacaktı. Askerlerin bugün nasıl kıyasıya savaştığını düşünmek, giderek artan bir sabırsızlıkla haber beklemek, bütün bu endişe hali, loşlaşan engin göğün altında kampa her geçen dakika daha çok yayılıyordu.

Maurice, Weiss'a ikide bir aynı şeyi söylüyordu.

"Ah! Bugün kesinlikle iyi bir şamar indirdik onlara."

Weiss bir şey demeden endişeli bir tavırla başını salladı. Gözlerini çevirmiş, Ren'e, bilinmezlerle dolu simsiyah bir duvarı andıran doğuya bakıyordu; hava çoktan kararmıştı oralarda. Son yoklama borularından sonra uyuşukluğa gömülen kampa derin bir sessizlik çökmüştü; arada sırada bir ayak sesi ya da geç kalmış askerlerin konuşmaları bozuyordu bu sessizliği. Kurmay heyetinin şimdilik pek aydınlatıcı olmayan bilgilerle saatte bir gelen telgrafları bekleyerek geceyi geçireceği çiftlik evinin salonunda, göz kırpıştıran yıldızları andıran bir ışık yanmıştı az önce. Sonunda tutuşturmaktan vazgeçilen yaş tomruklar, kocaman dumanlar çıkararak hüzünle tütüyordu; hafif bir rüzgârın tedirgin çiftlik evinin üstüne doğru sürdüğü duman, gökyüzünde beliren ilk yıldızları pis bir renge boyamıştı.

"Şamar..." diye yineledi Weiss. "Allah vere de öyle olsa."

Hâlâ birkaç adım ötede oturan Jean kulaklarını dikti; titrek, kuşkulu bir sesle söylenen bu dileği duyunca şaşıran Teğmen Rochas ise düpedüz durup dinlemeye koyuldu.

"Nasıl!" dedi Maurice. "Tam olarak güvenmiyorsunuz öyleyse, yenilebileceğimizi düşünüyorsunuz!"

Eniştesi bir hareketle susturdu Maurice'i, elleri titriyordu; iyilik okunan yüzü bir anda allak bullak olmuş, sapsarı kesilmişti:

"Yenilmek mi, tanrı korusun! Biliyorsunuz, buralıyım ben, büyükbabamla büyükannemi 1814'te Kazaklar öldürmüş. Buraların istila edildiğini düşündüğümde kendiliğinden sıkılıyor yumruklarım, öyle bir şey olsa sırtımda redingotumla asker gibi savaşırım ben de! Yenilgi; hayır, hayır! Onun olabileceğine inanmak istemiyorum!"

Sakinleşti, omuzlarını bitkince aşağı bıraktı.

"Yalnız... ne yapayım, içim hiç rahat değil... Avcumun içi gibi bilirim ben Alsas'ımı, işlerim için bir ucundan öbür ucuna kadar daha yeni gidip geldim; generallerin gözünün önünde olduğu halde görmeyi reddettiği şeyleri biz, biz halk görüyoruz. Ah! Evet, biz de istedik Prusya'yla bu savaşı. Bu eski anlaşmazlığın çözülmesini uzun süredir bir kenarda sesimizi çıkarmadan bekliyoruz. Ama bu Baden'deki, Bavyera'daki insanlarla iyi komşuluk ilişkilerimiz olmasına engel değil ki! Ren'in öbür yakasında hepimizin akrabaları, arkadaşları var. Biz onların da bizim gibi o katlanılmaz Prusyalı kibrini yere çalmayı hayal ettiğini düşünüyorduk. Biz ki o kadar sakin, o kadar kararlıydık bu işte, on beş günden beri her şeyin nasıl da kötüye gittiğini gördükçe bizi de bir sabırsızlık, bir endişe sardı. Savaşın patlak vermesiyle birlikte düşman süvarilerinin köylere korku salmasına, bölgeyi tanıyıp öğrenmesine, telgraf hatlarını kesmesine izin verildi. Baden'le Bavyera ayağa kalktı, Palatina'da askerî birliklerin inanılmaz bir hareketliliği var; dört bir yandan, pazaryerlerinden, panayırlardan gelen haberler sınırın tehdit altında olduğunu gösteriyor; bucak halkıyla belediye başkanları sonunda korkuya kapılmışlar, oradan geçen birliklerin komutanlarına bunları söylemeye koşmuşlar; komutanlar omuz silkmiş, 'Korkakların gördüğü rüyalar bunlar, düşman daha uzakta,' demişler... Nasıl iş bu? Bir saati bile boşa harcamamak gerekirken günler, günler geçiyor! Neyi bekliyor olabiliriz? Bütün Almanya'nın gelip sırtımıza dayanmasını mı!"

Üzüntülü, kısık bir sesle, bütün bunları uzun uzun düşünüp kendi kendine defalarca tekrarlamış gibi konuşuyordu.

"Ah! Almanya'yı da iyi bilirim ben ve en kötüsü, sizlerin hiç bilmemesi, sizin için ha Almanya ha Çin... Anımsar mısınız Maurice, Günter diye bir kuzenim vardı, geçen ilkbahar elimi sıkmaya Sedan'a gelmişti bu delikanlı. Anne tarafından kuzenim olur, onun annesiyle

benim annem kardeşti; annesi Berlin'de evlenmişti, o da orada doğdu büyüdü, Fransa'dan nefret ediyor. Prusya muhafız birliğinde yüzbaşı oldu şimdi. O akşam onu gardan yolcu ederken sert bir sesle bana söylediği sözler hâlâ kulağımda, 'Fransa bize savaş açarsa kaybedecek,' demişti."

O ana kadar kendini tutmuş olan Teğmen Rochas öfkeyle yaklaştı. Elli yaşlarında, sırık gibi ince uzun, avurtları çökük, yağız yüzlü bir adamdı. Kocaman, kemerli burnu, fırça gibi sert, kır bıyıklarının örttüğü geniş, kuvvetli, biçimli ağzının üstüne kıvrılırdı. Gök gürültüsünü andıran bir sesle bağırmaya başladı:

"Hayrola! Ne yapıyorsunuz siz burada, adamlarımızın gözünü mü korkutuyorsunuz!"

Tartışmayı kenardan izleyen Jean, Rochas'ya temelde hak verdi. Uzun gecikmelere ve ordunun içinde bulunduğu düzensizliğe şaşırmakla birlikte, o da Prusyalılara akıllara ziyan bir kötek atacaklarından bir an bile kuşku duymamıştı. Kesindi bu, bunun için oradalardı çünkü.

Afallayan Weiss:

"Ama ben kimsenin gözünü korkutmaya çalışmıyorum teğmen!" dedi. "Tersine, herkesin benim bildiklerimi bilmesini istiyorum; çünkü ancak bilirseniz olacakları öngörebilir ve olaylara yön verebilirsiniz. Bakın, sözgelimi bu Almanya..."

Aklı başında konuşmasıyla anlatmayı, korkularını açıklamayı sürdürdü: Sadowa'dan* sonra güçlenmişti Prusya, ulusal hareket onu diğer Alman devletlerinin başına geçirmişti; kurulmakta olan bu geniş imparatorluk, ulusal birliğini elde etme coşkusuyla gençleşmiş, karşısında kimsenin duramayacağı atılımlara girişmişti; zorunlu askerlik sistemi bütün ulusu silahlanmış, eğitim görmüş, disiplin kazanmış bir biçimde ayağa kaldırmıştı; araç gereçten yana eksikleri yoktu, büyük savaşlara alışkınlardı, Avusturya'ya karşı kazandıkları ezici zaferin gururu hâlâ akıllarındaydı; zekâsı ve moral gücü çok yüksek bir

* 1866 yılında Yedi Hafta Savaşı olarak da bilinen Avusturya-Prusya Savaşı sırasındaki Sadowa Muharebesi. Bu savaştan zaferle çıkan Prusya, Avusturya'nın yer almadığı Kuzey Alman Konfederasyonu'nu kurarak Alman devletleri üstünde egemenlik sağlamıştır. *–çev.*

orduydu bu, komutanlarının neredeyse tamamı gençti, emir aldıkları başkomutanlık ise kusursuz sağlamcılığı ve öngörüsüyle, olayları mükemmel bir netlikte görüş yeteneğiyle savaş sanatında çığır açar gibiydi. İşte bu Almanya'nın karşısında, dilini korkak alıştırmadı, Fransa'yı gösterdi Weiss: Plebisitten bir kez daha alkışlarla çıkmış olsa da içeriden çürümüş, özgürlüğü ortadan kaldırarak vatan fikrini zayıflatmış, yeniden liberalleşmeye çok geç kalkışıp yıkımın önüne geçememiş, zincirlerinden kendisinin boşandırdığı açgözlülüğü, zevk düşkünlüğünü doyuramadığı an yerle bir olmaya hazır, kocamış bir imparatorluktu Fransa; ordunun elbette soydan gelen hayranlık verici bir yiğitliği vardı, Kırım'da, İtalya'da zaferler kazanmış askerlerle doluydu; fakat askerliği para karşılığında başkasına yaptırma işi bu orduyu bozmuştu, halen Afrika'da kullanmaya alıştığı yöntemleri sürdürüyordu, bilimin getirdiği yenilikleri deneme çabasına girişmeyecek kadar zaferden emindi; son olarak generaller, çoğu vasattı, rekabet hepsini yiyip bitirmişti, aralarında öyleleri vardı ki cahillikleri akıllara durgunluk verirdi; başlarında ise hastalıklı, kararsız bir imparator bulunuyordu, mezbahaya götürülen bir hayvan sürüsünün ürkekliği ve dağınıklığı içinde başlayan, herkesin de en ufak bir ciddi hazırlık olmadan, körlemesine atıldığı bu korkutucu macerada yanıltılan ve yanılan bir imparator.

Rochas gözleri hayretten büyümüş bir halde dinliyordu bu sözleri. Büyüklüğü dillere destan burnu kırışmıştı. Sonra birdenbire bir kahkaha, öyle bir kahkaha attı ki az kalsın çenesi ayrılacaktı.

"Ne anlatıyorsunuz siz yahu! Ne demek oluyor bütün bu saçmalıklar! Hiçbir anlamı yok bunların, insanın anlamak için kafa patlatmasına bile değmeyecek kadar aptalca şeyler... Gidin bunları askerliğe yeni başlayan çömez erlere anlatın siz, bana değil, hayır! Yirmi yedi yılımı verdim ben bu mesleğe!"

Bunları söylerken yumruğuyla göğsüne vuruyordu. Limousin'den gelen bir duvarcı ustasının oğluydu Rochas. Paris'te doğmuştu, babasının durumundan nefret ettiği için on sekizine basar basmaz orduya yazılmıştı. En alttan başlamıştı mesleğe, tırnaklarıyla kazımıştı; Afrika'da onbaşı, Sivastopol'da çavuş, Solférino'dan sonra teğmen olmuş, bu rütbeyi on beş yıl boyunca nice zorluklara katlanarak, kah-

ramanca yiğitlikler göstererek elde etmişti; öyle eğitimsiz biriydi ki gelip geleceği en üst nokta buydu, asla yüzbaşı olamayacaktı.

"Her şeyi bilen siz bayım, şunu bilmiyorsunuz: Mazagran'da, daha yeni on dokuzuma basmıştım ben o zaman, yüz yirmi üç adamdık biz, ne eksik ne fazla, on iki bin Arabın karşısında dört gün dayandık. Yaa, orada, Afrika'da, yıllar, yıllar boyunca, Mascara'da, Biscra'da, Dellys'de, daha sonra büyük Kabiliye'de, ondan sonra Laghouat'da, siz de bizimle olsaydınız bayım, siz de görürdünüz o pis Habeşlerin biz görünür görünmez nasıl tavşanlar gibi kaçtığını... Peki ya Sivastopol bayım, vay ki vay! Rahat yüzü gördük desem yalan olur. İnsanın saçını kökünden söken fırtınalar, zehir gibi bir soğuk... İkide bir alarm verilir, o vahşiler gelip orayı burayı havaya uçurur! Ama biz de onları uçurduk havaya, bizzat kendilerini, hem de müzik eşliğinde, kızartma tavasında evire çevire! Ya Solférino, orada da yoktunuz siz bayım, ne konuşuyorsunuz öyleyse! Evet, Solférino, nasıl bir sıcaktı o; ama bir gün öyle bir yağmur yağmıştı ki hayatınızda hiç o kadar suyu bir arada görmemişsinizdir! İşte öyle bir Solférino'da hakkından geldik biz Avusturyalıların, hem de o biçim, görülecek şeydi doğrusu, süngülerimizin önünden daha hızlı kaçabilmek için topukları kıçlarına vuruyor, yerlerde yuvarlanıyorlardı, sanırsın arkalarından ateş kovalıyor!"

Keyifle bir kahkaha daha attı; bu zafer gülüşünde Fransız askerinin kadim neşesi çınlıyordu. Efsane buydu; bir kolunun altında sevgilisi, öbür elinde şarap şişesiyle dünyayı arşınlayan, neşeli türküler söyleye söyleye toprakları fetheden Fransız askeri... Bir onbaşı dört de adam, dağ gibi ordular dayanamayıp yere serilirdi karşılarında.

Birden gürledi:

"Yenilmek mi, Fransa yenilecek ha!.. Prusyalı denen bu domuzlar bizi yenecek ha, bizi!"

Yaklaşıp Weiss'ı redingotunun yakasından sertçe yakaladı. Sırım gibi bir gezgin şövalyeydi o anda Rochas. İnce uzun vücudu tepeden tırnağa düşmanı nasıl küçümsediğini anlatıyordu; bu düşman kim olursa olsun, hangi zamanda, nerede olursa olsun, bunların hiç önemi yoktu gözünde.

"Kulaklarınızı açın da dinleyin bayım... Eğer Prusyalılar buraya gelmeye cesaret ederse, kıçlarını tekmeleye tekmeleye evlerine gön-

dereceğiz onları... Duyuyor musunuz, kıçlarını tekmeleye tekmeleye, ta Berlin'e kadar!"

Eşsiz bir duruşu vardı bunları söylerken, bir çocuğun duruluğu, hiçbir şey bilmeyen ve hiçbir şeyden korkmayan bir masumun saf inancı.

"İşte o kadar! Öyle olacak, çünkü öyle olacak!"

Şaşkın şaşkın dinleyen Weiss neredeyse ikna olmuştu, hemen kendisinin de bundan farklı bir dileği olmadığını söyledi. Üstünün yanında söze karışmaya cesaret edemeden susan Maurice, sonunda dayanamayıp Rochas ile birlikte gülmeye başladı; aptal bulduğu bu tuhaf adamda bir şeytan tüyü vardı sanki. Jean da teğmenin ağzından çıkan her sözü başını sallayarak onaylamıştı. O sağanakların yağdığı zaman kendisi de Solférino'daydı. İşte konuşma dediğin böyle olurdu! Bütün komutanlar böyle konuşsa, millet tencere ya da içlik yok diye öyle ordu hapı yutmuş gibi davranmazdı!

Gece çoktan çökmüştü ama Rochas, karanlığın içinde kocaman kollarını sallayarak konuşmayı sürdürdü. Napolyon'un zaferleri hakkında, bir işportacının tezgâhından alıp çantasına attığı, sonra da ıkına sıkına okuduğu tek ciltlik bir kitaptan fazlasını bilmezdi. Ama bir türlü sakinleşemiyordu, bildiği her şeyi avazı çıktığı kadar bağırarak bir solukta ortaya döktü:

"Avusturya; Castiglione'de, Marengo'da, Austerlitz'de, Wagram'da aldı boyunun ölçüsünü! Prusya; Eylau'da, Jena'da, Lutzen'de! Rusya; Friedland'da, Smolensk'de, Moskova'da! İspanya'yla İngiltere her yerde! Bütün dünya dize geldi karşımızda, yukarıdan aşağıya, bir uçtan öbür uca! Bugün de biz mi dize geleceğiz! Niye? Nasıl? Dünyayı mı değiştirdiler?"

Kolunu bayrak direği gibi yukarı kaldırınca boyu iyice uzadı.

"Bakın! Bugün bir çarpışmaya girdik, haberlerini bekliyoruz. Ben size söyleyeyim ister misiniz haberleri! Prusyalılar boylarının ölçüsünü aldı, kolları kanatları kırılasıya aldılar hem de, yerlerden parçalarını topluyorlar şimdi!"

Tam o sırada, karanlık göğün altında acı bir çığlık koptu. Bir gece kuşunun feryadı mıydı bu? Uzaklardan gelen, gözyaşıyla yüklü, gizemli bir ses miydi? Karanlığa gömülmüş kamp uçtan uca ürperdi,

gecikmeli gelen telgrafları beklerken yayılmaya başlayan endişe iyice alevlenerek dal budak saldı. Uzakta, çiftlik evinde, kurmay heyetinin sabahlayacağı odayı aydınlatan mumun, kilise mumlarını andıran dimdik, hareketsiz alevi iyice uzamıştı.

Saat on olmuştu bu sırada. Gaude kaybolduğu kara toprağın üstünde yeniden belirdi ve karartma için ilk borazanı çaldı. Diğer borazanlar karşılık verdi; hep birlikte cansız bir tempoyla, uykudan ruhsuzlaşmış gibi, kısa bir asker havası çaldılar; sesleri yavaş yavaş söndü. Bu geç saate kadar işini gücünü unutup orada kalan Weiss, Maurice'i sevgiyle kucakladı, umut ve cesaret diledi. Henriette'i onun için öpeceğini, Fouchard Dayı'ya da mutlaka uğrayıp selam götüreceğini söyledi. Tam Weiss yola çıkmak üzereyken kampta bir uğultu dolaştı, herkes heyecanla hareketlendi. Mareşal Mac-Mahon büyük bir zafer kazanmıştı; Prusya veliaht prensi yirmi beş bin adamıyla tutsak alınmış, düşman ordusu toplarını, cephanelerini avcumuzun içine bırakarak, darmaduman olmuş bir halde gerisin geri püskürtülmüştü.

"İşte bu!" diye bağırdı Rochas gök gürültüsünü andıran sesiyle.

Sonra ağzı kulaklarında, Mulhouse'a dönmek için acele eden Weiss'ın arkasından seğirtti:

"Kıçlarını tekmeleye tekmeleye bayım, kıçlarını tekmeleye tekmeleye, ta Berlin'e kadar!"

Bir çeyrek saat sonra gelen başka bir telgraf, ordunun Wörth'ü bırakmak zorunda kalarak geri çekildiğini yazıyordu. Ah, ne geceydi! Uykusuzluktan ölmek üzere olan Rochas, kafasının üstünde herhangi bir dam ihtiyacı duymadan, sıkça yaptığı gibi paltosuna sarınıp toprağa uzandı. Maurice'le Jean ise, Loubet, Chouteau, Pache ve Lapoulle'ün, çantalarını kafalarının altına kıstırıp sıkış tıkış yattıkları çadırın içine süzüldüler. Bacakları kıvırmak koşuluyla altı kişi sığabiliyordu bu çadıra. Uyumadan önce Loubet, Lapoulle'ü ertesi sabah dağıtımda tavuk vereceklerine inandırarak herkesi güldürdü, açlıklarını unutturdu; ama hepsi çok yorgundu, Prusyalılar da gelebilirdi, hemen horlamaya başladılar. Maurice'le yan yana yatan Jean bir an hareketsiz kaldı, çok yorgun olduğu halde gözüne uyku girmiyordu. Şu beyefendinin söyledikleri dönüp duruyordu kafasının

içinde, iyi silahlanmış kalabalık ordusuyla önüne çıkanı ezip geçmeye hazırlanan Almanya'yı düşünüyordu; yanındakinin de uyumadığını, onun da aynı şeyleri düşündüğünü hissetti. Az sonra Maurice huylanır gibi oldu, öteye çekildi; Jean kendisinden rahatsız olduğunu anladı. Köylüyle okullu arasındaki içgüdüsel düşmanlık, sınıf ve eğitim farkından kaynaklanan tiksinti, fiziksel rahatsızlığa kadar varmıştı. Köylü, yüreğinin derinliklerinde bundan bir utanç, bir üzüntü duyuyor, göze batmamaya, varlığını tahmin ettiği o düşmanca horgörüden kaçınmaya çalışıyordu. Dışarıda hava epey serinlemiş olmasına karşın çadırın içinde balık istifi yatmaktan az kalsın boğulacaklardı. Maurice sinirle yerinden kalkıp bir sıçrayışta çadırın dışına attı kendini, birkaç adım öteye gidip yere uzandı. Jean'ın içi burkuldu, bir türlü tam dalamadığı eziyetli bir uykunun kollarına bıraktı kendini; uzaklardan, bilinmezden koşar adım gelişini duyduğu büyük bir felaketin kaygısına sevilmemenin üzüntüsünün karıştığı kâbuslar gördü.

Saatler geçmiş olmalıydı; karanlık, kıpırtısız kamp, henüz adı konmamış, korkutucu bir şeylerin olanca ağırlığıyla hissedildiği bu engin, kötü gecenin cenderesinde yeryüzünden silinmiş gibiydi. Karaltılar denizinde arada bir birisi uykusunda sıçrıyor, hangisi olduğu anlaşılmayan bir çadırdan aniden bir hırıltı yükseliyordu. Bir de ne olduğu hemen anlaşılmayan gürültüler vardı; kuvvetlice soluyan bir at, bir kılıç şakırtısı, geç saatlere kalmış bir sokak serserisinin savuşması gibi aslında sıradan ama o an bir tehdit gibi algılanan sesler. Ansızın, manevra sandıklarının yakınında parlak bir ışık çaktı. Sancağın önündeki alan gündüz gibi aydınlandı; sıra sıra dizili tüfek çatkıları, düzenli, parlak tüfeklerin namluları göründü; üstlerinde taze kan sızıntısına benzeyen kırmızı yansımalar dolandı. Düşman mıydı acaba bu? Hani komutanların iki gündür yakınlarda olduğunu söylediği, askerlerin bulmak için Belfort'dan Mulhouse'a kadar geldiği düşman? Büyük bir kıvılcım demeti fışkırdı ve alev parladığı gibi söndü. Düşman değildi, Lapoulle'ün dakikalarca uğraştığı yaş tomruk yığınıydı bu; saatlerce için için yandıktan sonra bir anda saman alevi gibi tutuşup sönmüştü.

Bu parlak ışıktan ürken Jean da apar topar çıktı çadırdan, az kalsın yattığı yerde dirseğinin üstüne kalkmış bakan Maurice'i çiğ-

neyecekti. Işık sönünce öncekinden de koyu bir karanlık çöktü; iki adam, birbirine birkaç adım uzakta, çıplak toprağın üstüne uzandı. Göz gözü görmeyen karanlığın içinde, karşıda, çiftlik evinin hâlâ aydınlık olan penceresinden başka ışık yoktu; uzakta görünen mum, bir ölünün başını bekler gibiydi. Saat kaç olabilirdi? İki, belki de üç. Kurmay heyeti belli ki ayaktaydı. Geceyi uykusuz geçirdiği için burnundan soluyan, ancak grog ve puro içerek ayakta durabilen General Bourgain-Desfeuilles'ün mızırdanan sesini duydular. Yeni telgraflar geliyordu, işler sarpa sarar gibiydi, posta erlerinin belli belirsiz gölgeleri çıldırmış gibi dörtnala at sürüyordu. Ayak sesleri işitildi, kısık sesle edilen kesik kesik küfürler, ardından korkutucu bir sessizlik. Neler oluyordu? Her şey bitmiş miydi yoksa? Uykudan ve kaygıdan iflahı kesilmiş kampın üstünde buz gibi bir esinti dolaşıyordu.

Tam o sırada Jean'la Maurice, önlerinden hızlı hızlı geçen uzun boylu, zayıf bir gölge görüp Albay de Vineuil'ü tanıdılar. Yanındaki şişman, aslan kafalı adam da Binbaşı Bouroche olmalıydı. Kötü rüyalardaki gibi kesik kesik, fısıltılı, yarım cümlelerle konuşuyorlardı.

"Basel'den geliyor... Bizim ilk tümen darmaduman olmuş... On iki saat çarpışmışlar, bütün ordu geri çekiliyormuş..."

Albayın gölgesi durdu; düzgün, iyi görünümlü, atik bir gölgeye seslendi; gölge hemen koştu.

"Siz misiniz Beaudoin?"

"Evet albayım."

"Ah dostum, Mac-Mahon Fröschwiller'de, Frossard da Spickeren'de yenilmişler; General de Failly'nin ordusu ikisi arasında hareketsiz kalmış, bir işe yaradığı da yok... Tek kolorduyla koca bir orduya karşı savaşmışlar Fröschwiller'de, mucizeler yaratmışlar. Sonuç yenilgi, bozgun, panik; düşman Fransa'ya girdi..."

Albayın gözyaşları boğazında düğümlendi, konuşmalar yine anlaşılmaz oldu, üç gölge karanlığın içinde eriyerek silindi, kayboldu.

Bütün vücudu zangır zangır titreyen Maurice ayağa fırladı.

"Aman allahım!" dedi kekeleyerek.

Söyleyecek başka söz bulamıyordu. Kanı donmuş gibi duran Jean mırıldandı:

"Vah kara bahtımız! O beyefendi, sizin akrabanız, bizden güçlü olduklarını söylerken haklıymış demek."

Maurice kendini kaybetti, o an bir kaşık suda boğabilirdi Jean'ı. Prusyalılar Fransızlardan güçlüydü ha! Nasıl da gururuna dokunuyordu bu! Köylü sakin ve inatçı bir tavırla ekledi:

"Gerçi önemi yok bunun. Bir tokat yedik diye teslim olacak halimiz yok ya... Biz de vurmalıyız, sonucu ne olursa olsun."

O anda karşılarında uzun bir yüz belirdi. Halen paltosuna sarılı olan Rochas'yı tanıdılar; sağda solda dolaşan sesleri duymuş, belki de bozgun içine doğmuş, ağır uykusundan az önce uyanmıştı. Neler olduğunu sordu.

Olup biteni zar zor kavradığında, boş bakan çocuksu gözlerinde inanılmaz bir şaşkınlık belirdi.

En az on kez tekrarladı:

"Yenildik mi! Nasıl yani yenildik? Niye yenildik?"

Doğuda gün ağarıyordu şimdi; sessiz çadırların üstüne sonsuz bir kederle doğan, ne getireceği belirsiz bir gündü bu. Çadırlardan birinde, ağızları bir karış açık horlayıp duran Loubet'nin, Lapoulle'ün, Chouteau'nun ve Pache'ın külrengi yüzleri seçilmeye başlamıştı. Uzaktaki nehirden yükselen kurum rengi sislerin arasından bir matem şafağı söküyordu.

II

SAAT sekize gelirken güneş ağır bulutları dağıtmıştı; ağustos ayının sıcak ve berrak pazar günü, geniş, bereketli ovanın ortasında, Mulhouse'un üzerinde parıldıyordu. Çevredeki tüm kiliselerin aynı anda vurduğu çanların sesi billur havanın içinde yayıldı, uykusundan uyanmış, yaşamla cıvıldayan kampta duyuldu. Korkunç felaketin ardından bu tatlı pazar günü, kendi neşesiyle, bayram günlerini anımsatan ışıltılı bir gökyüzüyle gelmişti.

Gaude'un ansızın yemek dağıtım borusunu çalması Loubet'yi şaşırttı. Neydi bu? Neler oluyordu? Geceleyin Lapoulle'e dağıtılacak diye yemin billah ettiği tavuğu mu vereceklerdi yoksa? Paris halinin yakınlarındaki Cossonnerie Sokağı'nda doğmuştu Loubet, anası pa-

zarcıydı, babası belli değildi; türlü işe girip çıktıktan sonra, kendi deyişiyle "üç beş kuruş için" askerlik işine girmişti; her durumda avantasına bakan üçkâğıtçının biriydi. O neler olduğuna bakmaya giderken bölüğün sanatçısı, Montmartre binalarında boyacılık yapan, askerliği bittiği halde yeniden göreve çağrıldığı için kafası bozuk olan yakışıklı ve devrimci Chouteau, çadırın arkasında diz çökmüş dua ederken yakaladığı Pache ile acımasızca dalga geçiyordu: "Şu kilise dostuna bakınız hele!" diyordu. Allah babasından bir on bin papelcik rica edemez miydi acaba? Picardie'nin kuş uçmaz kervan geçmez bir köyünden gelen sıska, sivri yüzlü Pache, inançları uğruna acılar çekenlerin dilsiz uysallığıyla bu alayları yanıtsız bırakıyordu. Çocukluğu Sologne batakhanelerinde geçmiş, yapılı, kaba saba, alaya geldiğinin ilk günü kralla görüşmek istediğini söyleyecek kadar zırcahil olan Lapoulle ile Pache, manganın şamar oğlanlarıydı. Ortalık sabahtan beri Fröschwiller'den gelen felaket haberiyle çalkalana dursun, bu dört adam gülüşüyor, rutin görevlerini bir makine kayıtsızlığıyla yerine getiriyordu.

O sırada bir ses, onları suçüstü yakalamış gibi şakacıktan homurdandı. Onbaşı Jean'dı bu; Maurice'le birlikte, ellerinde yakacak odunlarla dağıtım yerinden dönüyorlardı. Askerlerin çorba yapabilmek için dün boş yere bekledikleri odunlar sonunda dağıtılmıştı. Yalnızca on iki saatçik geçikmişti.

"Helal sana levazım!" diye bağırdı Chouteau.

"Aman neyse, geldi ya!" dedi Loubet. "Off! Şimdi size öyle nefis bir haşlama yapacağım ki parmaklarınızı yiyeceksiniz!"

Yemek pişirme işini genellikle Loubet üstlenirdi, diğerleri de buna minnettardı çünkü olağanüstü bir aşçıydı Loubet. Gelgelelim her yemek yapışında, şeytanın aklına gelmeyecek işler vererek Lapoulle'ün canını çıkarırdı.

"Git şampanya bul, git mantar bul..."

Bu sabah da, ağına düşürdüğü enayiyle dalgasını geçen bir Paris çocuğundan beklenebilecek tuhaf bir düşünce geçti aklından.

"Elini çabuk tut hadi! Tavuğu ver..."

"Ne tavuğu, nerede?"

"Orada işte, yerde... Verecekler demiştim ya sana, onbaşı az önce getirdi!"

Lapoulle'ün ayağının dibindeki büyük beyaz taşı gösteriyordu. Aval aval bakan Lapoulle sonunda taşı yerden aldı, parmaklarının arasında çevirdi.

"Gözü çıkasıca, bakacağına yıkasana tavuğu! Bak hâlâ bakıyor! Bacaklarını yıka, boynunu yıka! Bol suyla yıka, tembel!"

Ve iş olsun, eğlence olsun diye, çorba içecekleri için neşelenip muzipleştiğinden, taşı Lapoulle'ün elinden kapıp etle birlikte su dolu tencereye atıverdi.

"Haşlamaya tadını verecek olan budur! Yoksa bilmiyor muydun! Ne biliyorsun ki sen zaten, koca budala! Sana tavuğun gerisini vereceğim, bak bakalım yumuşak mı!"

Bütün manga, bu sözlere inanarak yalanmaya başlayan Lapoulle'ün yüzüne bakarak kahkahadan kırıldı. Şu Loubet hayvanıyla birlikteyken sıkılmak mümkün değildi doğrusu! Ateş açık havada çıtırdamaya, tencere şarkı söyler gibi fokurdamaya başladığında, hepsi tapınırcasına çevresine dizildi; kendilerinden geçmişlerdi; etin suyun içinde oynayışına bakıyor, ortalığa yayılmaya başlayan nefis kokuyu içlerine çekiyorlardı. Dünden beri kurt gibi açlardı, gözleri yemekten başka bir şey görmüyordu. Bir yenilgi almış olmak, mideleri doldurmak gerektiği gerçeğini değiştirmiyordu. Kamp bir uçtan öbür uca çoban ateşleriyle dolmuştu; tencereler kaynıyor, Mulhouse'un tüm kiliselerinden yükselen çan seslerinin arasında iştahlı, şarkılı türkülü bir neşe yaşanıyordu.

Saat dokuza gelirken çevrede bir hareketlilik oldu, subaylar koşuştu; Yüzbaşı Beaudoin'ın emir verdiği Teğmen Rochas, müfrezesinin kaldığı çadırların önüne geldi.

"Hadi, her şeyi söküp toplanın, gidiyoruz!

"Ama çorba!"

"Çorba başka zaman! Hemen yola çıkıyoruz!"

Gaude'un borazanı buyurgan bir sesle öttü. Bu sözler askerlerde bir ezinç, için için kabaran bir öfke yarattı. Ne yani! Bir lokma yemeden yola çıkmak, çorbanın hazır olması için bir saat bile bekleyememek de neyin nesiydi! Mangadaki erler hiç olmazsa etin suyunu

içmeye kalktı; ama tenceredeki yalnızca sıcak suydu, et hiç pişmemişti, dişlerin arasında kayış gibi duruyor, çiğnenmiyordu. Chouteau öfkeyle homurdandı. Jean daha hızlı hazırlanmaları için adamlarını uyarmak zorunda kaldı. Dinlenip toparlanacak zaman bırakmadan, insanları dürtükleye dürtükleye kaçmayı gerektirecek kadar acil olan durum neydi? Çevredekilerin, Prusyalılardan intikam almaya gidiyoruz dediğini işiten Maurice, inanmaz bir yüzle omuzlarını silkti. Kampın toplanması çeyrek saat bile sürmedi; çadırlar katlanıp yeniden çantaların üstüne bağlanmış, tüfek çatkıları bozulmuş, çıplak toprağın üstünde yalnızca sönmeye yüz tutan çoban ateşleri kalmıştı.

General Douay'ye acil geri çekilme kararı aldıran ciddi nedenler sözkonusuydu. Schlestadt kaymakamından üç gün önce gelen mesaj doğrulanmıştı: Markolsheim çevresinde yeniden Prusya ateşlerinin görüldüğü telgrafla bildirilmişti. Bir başka telgrafsa bir düşman kolordusunun Huningue dolaylarında Ren nehrinden geçtiğini haber veriyordu. Sürekli yeni ayrıntılar gelmekte, durum netlik kazanmaktaydı: Süvari ve topçu birlikleri görülmüştü, her yandan birlikler toplanma noktasına doğru yürüyordu. Yola bir saat geç çıkılsa, Belfort yönüne doğru geri çekilme hattı kopmuş olacaktı. Wissembourg ve Fröschwiller bozgunlarından ötürü ordunun geri kalanından koparak en önde tek başına kalan generalin acele etmekten başka seçeneği yoktu, sabah gelen haberler gecekilerden beterdi çünkü.

Geride kalıp Prusyalılarla Altkirch'i geçmeden karşılaşmaktan çekinen kurmay heyeti herkesten önce yola çıkmış, atlarını mahmuzlayıp hızla uzaklaşmıştı. O günün çetin bir gün olacağını öngören General Bourgain-Desfeuilles, Mulhouse'un içinden geçip güzel bir kahvaltı edecek kadar temkinli davrandı; bir yandan yemeğini yiyor, bir yandan da bu telaşlı gidişe söylenip duruyordu. Subayların geçişini izleyen Mulhouse üzgündü; geri çekilme haberini duyan halk yollara dökülmüş, gelmesini dört gözle bekledikleri birliklerin ani gidişinden yakınıyordu: Onları kaderlerine mi terk ediyorlardı, gara yığılmış onca değerli eşya düşman eline mi bırakılacaktı, doğup büyüdükleri şehir akşama kalmadan işgal altına mı girecekti? Yol boyunca, hem geçtikleri köylerde hem de kırlara dağılmış ücra evlerde yaşayanlar, şaşkınlık ve korku dolu yüzlerle kapı önlerine çık-

mıştı. Ne yani! Daha dün savaşa giderken gördükleri bu alaylar şimdi çekiliyor, çarpışmaya bile girmeden gerisin geri kaçıyor muydu! Komutanların yüzü asıktı; sorulara yanıt vermiyor, felaket peşlerinden geliyormuş gibi dörtnala atlarını sürüyorlardı. Demek Prusyalıların orduyu ezip geçtiği, kabaran bir ırmağın taşan suları gibi dört bir yandan Fransa'ya aktığı doğruydu! Giderek artan bir paniğe kapılmakta gecikmeyen halk, tüm sorularının yanıtsız kaldığı sessizlikte, işgalin ayak seslerinin her geçen dakika daha da yaklaştığını düşünerek mobilyalarını arabalara yüklemeye başlamıştı bile; evler boşalıyor, askerlerin korkuyla dörtnala geçip gittiği yollarda ailelerden upuzun insan zincirleri oluşuyordu.

Geri çekilme öyle bir kargaşa içinde sürmekteydi ki Ren'deki Rhône Kanalı boyunca ilerleyen 106. Alay, yolun daha ilk kilometresini tamamlayamadan köprübaşında durmak zorunda kaldı. Beceriksizce verilen ve ondan da beceriksizce uygulanan yürüyüş emirleri, bütün 2. Tümen'in bu noktaya yığılmasına neden olmuştu; eni beş metreyi bile bulmayan köprü öyle daracıktı ki arkada kuyruk uzayıp gidiyordu.

İki saat geçti; 106. Alay, bitmek bilmeyen kalabalığın geçişini kıpırdamadan izleyerek bekliyordu. Kızgın güneşin altında, sırtlarında çantaları, ayak uçlarında silahlarıyla dikilerek bekleyen askerler sonunda sabırsızlıktan isyan bayrağını çekti.

"Biz galiba artçı birliğiz," dedi Loubet'nin alaycı sesi.

Chouteau burnundan soluyordu:

"Güneşin altında pişmemize bakıp alay ediyor bunlar bizimle. İlk biz gelmedik mi kardeşim buraya, geldiğimizde geçecektik işte!"

Kanalın karşı yakasındaki geniş yeşil ovada, olgun başaklarla şerbetçiotu tarlaları arasında dümdüz uzanan yol boyunca, dün gittikleri yolu geri yürüyen birlikler daha net görünmeye başladığında sağdan soldan alaylı gülüşler yükseldi, askerler arasında öfkeli bir şamatadır yayıldı.

"Vay canına, kuyruğumuzu kıstırdık tüyüyoruz!" diye yeniden söze başladı Chouteau. "Dün sabahtan beri düşmanın üstüne yürüyeceğiz diye kafamızı ütüledikleri yürüyüşe bak sen... Cesaretin bu

kadarına da aşkolsun doğrusu! Geldik, sonra çorba kaşığını ağzımıza götüremeden aynen sıvışıyoruz!"

Gülmelerin şiddeti arttı, Chouteau'nun yanında duran Maurice ona hak verdi. Madem iki saat boyunca burada kazık gibi dikilip bekleyeceklerdi, ne diye insanların rahatça çorbalarını pişirip içmelerine izin verilmemişti? Açlık iyice bastırmıştı; apar topar devrilen tencerelerini düşündükçe askerlerin içini kara bir hınç bürüyor, aptalca ve ödlekçe buldukları bu aceleciliğe bir anlam veremiyorlardı. Tavşandan farkı yoktu doğrusu şu komutan takımının!

Durumu gören Teğmen Rochas, Çavuş Sapin'i adamlarına gevşek davranmakla suçlayarak sertçe uyardı. Gürültüyü işitip meraklanan Yüzbaşı Beaudoin da oraya doğru yürüdü.

Askerlerin sesi bir anda kesildi!

İtalya'da savaşmış eski bir asker olarak disipline alışık olan Jean, Chouteau'nun densiz, kötü şakalarıyla eğleniyor gibi gözüken Maurice'e sessizce, şaşkınlık içinde baktı; bir beyefendi, o kadar eğitim görmüş bir delikanlı, nasıl olur da belki doğru olan ama yine de söylenmemesi gereken şeyleri onaylayabilirdi? Her asker komutanları suçlayıp kendi fikrini söylemeye kalkarsa işin sonu nereye varırdı!

Sonunda, bir saat daha bekledikten sonra, 106. Alay'a ilerleme emri verildi. Fakat köprünün üstü tümenin artçı birlikleriyle halen öylesine doluydu ki her şey iyice birbirine girdi. Bir sürü alay ötekinin içine karıştı, bir kısım bölük sürüklenip gitti, diğerleri yolun kenarına itilip yerinde saydı. Süvari birliklerinden biri, bölüklerine yetişmeye çalışan piyadeleri yandaki tarlalara doğru itekleyerek ısrarla köprüden geçmeye kalkışınca karambol iyice arttı. Yürüyüşün ilk saati bittiğinde düzen diye bir şey kalmamıştı; insanlar ortalıkta dolanıyor, kuyruk uzadıkça uzuyordu.

Bu karışıklıkta Jean da gözünün önünden ayırmak istemediği mangasıyla birlikte, yanlışlıkla çalıların arasına gömülmüş bir keçiyoluna saparak birliğinin gerisine düştü. 106. Alay yer yarılıp içine girmişti sanki; bölükten ne bir asker görünüyordu çevrede ne bir komutan. Patikaların arasında bir başlarına, akıllarına estiği gibi dolanan, daha yürüyüş başlamadan bitkin düşmüş, tanımadıkları erlerden başka kimse yoktu. Güneş bunaltıcı, hava çok sıcaktı; çadır

ve türlü malzemeyle ağırlaşmış çantalar, askerlerin omuzlarına dayanılmaz bir yükle çökmüştü. Erlerin çoğu bu kadar ağır taşımaya alışkın değildi; sırtlarına giydikleri kurşundan bir cüppeyi andıran kalın kaput bile zorluyordu onları. Birdenbire soluk yüzlü, ufak tefek bir er, gözlerinde birikmiş yaşlarla durdu, çantasını kaldırıp uzun bir can çekişmeden sonra hayata dönen bir insanın aldığı ilk nefesi andıran derin bir iç çekişle bir hendeğin dibine fırlattı.

"İşte doğru yolu bulmuş bir adam," diye mırıldandı Chouteau.

Yine de sırtındaki yükün altında iki büklüm yürümeyi sürdürdü. Ama aynı şeyi yapan iki asker daha görünce kendini tutamadı.

"Aman be sen de!" diye bağırdı ve bir omuz hareketiyle çantasını bayırdan aşağı yuvarladı. Şükürler olsun! Omurgasına çöken yirmi beş kiloya yeteri kadar dayanmıştı! Yük hayvanı değillerdi ya bunları taşıyıp duracaklardı.

Loubet neredeyse anında onu taklit etti ve Lapoulle'ü de aynı şeyi yapmaya zorladı. Yolda rastladığı taştan haçların önünden istavroz çıkarmadan geçmeyen Pache çantasının askılıklarını çözdü, sanki daha sonra dönüp alacakmış gibi bir duvarın dibine özenle bıraktı. Yalnızca Maurice'in sırtında çanta kalmıştı ki Jean arkasını dönüp adamlarının omuzlarının boş olduğunu gördü.

"Çantalarınızı alın, sonra hesabını benden sorarlar!"

Ne var ki adamları bağırıp çağırmadan, sessiz ama kavgaya hazır bir yüzle, onbaşıyı dar bir yola doğru iterek kararlılıkla yürümeyi sürdürüyordu.

"Çabuk çantalarınızı alın, yoksa sizi rapor ederim!"

Bu söz Maurice'in yüzünde kırbaç gibi şakladı. Rapor edecekmiş! Kasları pestil gibi ezilmiş zavallılar azıcık rahatladı diye bu cahil köylü onları rapor edecekmiş! Kan beynine sıçradı, gözlerini meydan okurcasına Jean'a dikerek o da askılarını çözdü ve çantasını yolun kenarına bıraktı.

"Peki," dedi kavgayı göze alamayan Jean her zamanki yumuşak başlılığıyla. "Bu konuyu akşam konuşacağız."

Maurice'in ayakları korkunç derecede acıyordu. Alışkın olmadığı ağır, kaba ayakkabılar ayaklarını kanatmıştı. Zaten pek dayanıklı bir tip de sayılmazdı; çıkarıp atmış da olsa çantanın omurgasında bırak-

tığı çürük, açık bir yara gibi sancıyor, hangi kolunda taşıyacağını bilemediği tüfeğin ağırlığı soluğunu kesmeye yetiyordu. Fakat asıl derdi bunlar değildi; zaman zaman düştüğü ümitsizlik krizlerinden birine daha yakalanmıştı, ruhu can çekişiyordu. Böyle anlarda iradesinin aniden çöktüğüne tanık olurdu Maurice, direnmek elinden gelmezdi; beynine üşüşen kötü düşüncelere engel olamaz, kendini bırakır, sonra da böyle yaptığı için utançtan gözyaşlarına boğulurdu. Paris'te işlediği bütün o hatalar da kendi deyişiyle "öteki"nin, güçsüzlük anlarında içinden çıkıp en pis alçaklıkları yapabilecek o zayıf çocuğun çılgınlıklarından başka bir şey değildi. Kızgın güneşin altında, bir geri çekilmeden çok bir bozguna benzeyen bu yürüyüşte ayaklarını sürümeye başladığından beri, yollara saçılmış bu dağınık, ağırkanlı sürünün içinde bir hayvandan farksızdı. Bozgunun yarattığı şoktu bu, uzaklara, fersahlarca öteye düşmüş bir yıldırımın yarattığı bir şok; bu yıldırımın belli belirsiz yankısıyla paniğe kapılan bu insanlar, tek bir düşman görmedikleri halde can havliyle kaçıyorlardı. Ne umulabilirdi ki bundan sonra? Her şey bitmemiş miydi? Yenilmişlerdi işte, kafayı vurup yatmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı.

"Bana göre hava hoş; ama Berlin'e gitmiyoruz galiba!" diye olanca sesiyle bağırdı Loubet, sebze halinin tezgâhları arasında koşuşan çocuklar gibi kıkırdayarak.

"Berlin'e! Berlin'e!" Maurice, orduya katılmaya karar verdiği o coşkulu, delibozuk gecede bulvarları dolduran taşkın kalabalığın haykırdığı bu sözü yeniden duyar gibi oldu. Oysa fırtına çıkmış, rüzgâr dönmüştü şimdi; üstelik öyle korkunç bir biçimde dönmüştü ki halkın ruhunu dolduran o coşkulu güven duygusu yerini daha ilk tökezlemede umutsuzluğa bırakmıştı; Maurice'i savaşmadan yenilip dağılan bu başıboş askerlerle birlikte sürükleyen işte bu umutsuzluktu.

"Öf, sıktı bu silah da!" diye söylendi tüfeğine yeniden omuz değiştirten Loubet. "Kaval alsak daha çok işimize yarardı, geziyoruz nasıl olsa!"

Başkasının yerine askere gelmek için aldığı parayı kastederek:

"Adam sen de!" dedi. "Böyle bir iş için on beş bin papel... Resmen söğüşlenmişiz! Elin kodamanı şöminesinin karşısında piposunu tüttürsün, ben burada onun yerine ağzımı burnumu kırdırayım!"

"Benim askerliğim bitmişti, tam voltamı almak üzereydim..." diye homurdandı Chouteau. "Ah ulan, sen gel böyle pis bir hikâyenin içine düş, gerçekten büyük şanssızlık!"

Elindeki tüfeği öfkeyle salladı. Sonra da olanca gücüyle çitin öte yanına fırlattı.

"Eeh, defol sen de, pis alet!"

Tüfek havada iki takla attıktan sonra ekinlerin arasına düştü ve orada ölü gibi hareketsiz, upuzun yattı. Diğer tüfekler de zaman kaybetmeden havalanarak onun yanına serildi. Birkaç dakika içinde tarla, bunaltıcı güneşin altında, terk edildikleri yerde kaskatı yatan silahların hüzünlü görüntüsüyle dolmuştu. Mideleri kıyan açlık, ayakları yara yapan pabuçlar, eziyete dönmüş bu yürüyüş ve ense köklerinde tehdidini duydukları beklenmedik bozgun, bulaşıcı bir delilik yaratmıştı sanki. Umut veren hiçbir şey yoktu; komutanlar havlu atmıştı, levazım yemeklerini vermemişti; öfke, sıkıntı, savaşın bir an önce, daha başlamadan bitmesi isteği... Eh, bu durumda tüfek de çantanın yanını boylamış, çok muydu? Kafa kafaya verip gülüşen delileri andıran kahkahalar atan, aptalca bir öfke içindeki askerlerin tarlalar arasında ip gibi uzayıp giden dizisi boyunca havalandı tüfekler.

Loubet tüfeğini elinde tokmağını çeviren bir davulcu gibi güzelce çevirdikten sonra savurdu. Bütün arkadaşlarının tüfekleri attığını gören Lapoulle, kuşkusuz bunun da manevra kapsamında olduğunu düşünerek onları izledi. Gelgelelim aldığı din eğitimi nedeniyle karmaşık bir ödev bilinci olan Pache aynısını yapmayı reddediyordu; bunu gören Chouteau "Seni papaz dölü seni!" diyerek ağzına geleni saydı ona.

"Şu karafatmaya bakın hele! Yapamazmış, neden, çünkü anası olacak yaşlı köylü karısı zamanında her pazar Allah babasından bir kaşık içirmiş! Git kilisenin hizmetine gir o zaman, insanın dostlarıyla birlikte davranmaması yüreksizliktir!"

Maurice, kızıla kesmiş göğün altında başı önde, kaşları çatık, ağzını bıçak açmadan yürüyordu. Korkunç bir bıkkınlık içindeydi, önünde dipsiz bir kuyu varmış da ona doğru yürüyormuş gibi sanrılar görüyordu; eğitimli bir insan olarak o güne dek öğrendiği her şey aklından uçup gitmişti sanki, kendisini çevresindeki zavallıların düzeyine indiren bir alçalma içindeydi.

"Doğru," dedi bir anda Chouteau'ya dönerek, "haklısınız!"

Tüfeğini indirip bir taş yığınının üstüne bıraktı. Tam bu sırada, bu iğrenç silah fırlatma oyununa canla başla engel olmaya uğraşan Jean, Maurice'i fark etti. Hızla yanına koştu.

"Hemen silahınızı yerden alın, hemen, duydunuz mu beni!"

Jean'ın yüzünü ansızın korkunç bir öfke bürümüştü. Her zaman sakin ve uzlaşmadan yana olan adam gitmiş, onun yerine gözleri çakmak çakmak yanan, sesi hükmedercesine çınlayan biri gelmişti. Onu daha önce hiç böyle görmemiş olan adamları şaşkınlıkla duraladı.

"Derhal tüfeğinizi yerden alın, yoksa karışmam!"

Sıtmaya tutulmuş gibi titreyen Maurice'in ağzından, aşağılayıcı olması için elinden geleni yaptığı tek bir sözcük çıktı:

"Köylü!"

"Evet, aynen öyle, köylüyüm ben; oysa siz, siz bir beyefendisiniz! Tam da bu yüzden domuzun tekisiniz, evet! Pis bir domuz! İşte yüzünüze söylüyorum."

Çevreden ayıplayan sesler yükseldi ama onbaşı olağanüstü bir güçle sözlerini sürdürdü:

"İnsanın bilgisi davranışından belli olur. Madem bizler köylüyüz, cahiliz, sizin bize örnek olmanız gerekir, madem bizden çok biliyorsunuz... Tanrı aşkına şu silahınızı yerden alın, yoksa kampa vardığımızda kendi ellerimle kurşuna dizerim sizi!"

Maurice yenilgiyi kabullenerek silahını yerden aldı. Hırstan gözleri yaşarmış, önünü göremiyordu. Sindiği için kendisiyle alay eden asker arkadaşlarının arasında, sarhoş bir adam gibi yalpalaya yalpalaya yürümeyi sürdürdü. Ah şu Jean! Bu adama duyduğu nefreti bir türlü bastıramıyordu; ne kadar ağır bir ders vermişti kendisine, nasıl içine oturmuştu, üstelik haklıydı da. Chouteau kulağının dibinde homurdanarak bu tip onbaşılara yapılacak en güzel hareketin, çarpışma gününü bekleyip o kargaşada kafasına bir tane sıkmak olduğunu söylediğinde gözünü kan bürüdü; kendisini rahatlıkla bir duvarın arkasında Jean'ın kafasını patlatırken hayal edebiliyordu.

Bu sırada herkesin dikkatini dağıtan eğlenceli bir olay yaşandı. Loubet, tartışma sürerken Pache'ın da tüfeğini yolun kıyısına usulca yatırarak bıraktığını fark etmişti. Neden bırakmıştı? Pache sorulara

yanıt vermiyor, ilk günahından dolayı azarlanan sofu bir oğlanın çekingen ama hevesli gülüşüyle kıkırdıyordu. Keyiflenmişti, neşe içinde elini kolunu sallayarak yürüyordu. Güneşin altındaki uzun yollar boyunca, tekdüze bir görüntüyle uzayıp giden olgun başaklar ve şerbetçiotu tarlaları arasında kargaşa sürmekteydi; düzenli birliklerden kopmuş, çantasız ve tüfeksiz askerler, ortalıkta şaşkın şaşkın dönüp duran, haydutla dilenci karışımı bir kalabalığa benzemişti; köylerde halk ürkerek kapısını yüzlerine kapatıyordu.

Tam o sırada yaşanan bir karşılaşma Maurice'i iyice öfkelendirdi. Uzaklardan boğuk bir gürültü duyuldu; en arkadan yola çıkmış olan ihtiyat topçu birliğinin sesiydi bu. Birliğin başı bir anda yolun dönemecinde belirdi, dağınık yürüyen askerler kendilerini yolun kıyısındaki tarlalara zor attı. Altı bataryadan oluşan alay, atlarını güzelce tırısa kaldırmış, albayları sıranın önünde ve tam ortada, subayları yerli yerinde, düzgün bir sıra düzeniyle resim gibi ilerliyordu. Düzenli aralıklarla dizilmiş, yakınlarında kuş uçurtulmayan toplar gıcırdayarak geçti; her birinin yanında cephane sandığı, atları ve adamları gidiyordu. Maurice, beşinci bataryada kuzeni Honoré'nin topunu görür görmez tanıdı. Astsubay çavuş da oradaydı, gururlu bir havayla atına kurulmuştu; onun sağ ön tarafında, hayranlık uyandıran bir düzen içinde çifte koşulduğu yedek atla yan yana tırıs giden, sağlam yapılı, al bir ata binmiş, sarışın, yakışıklı top arabacısı Adolphe gidiyordu; topun kasasıyla cephane sandığının üzerine altı topçu eri ikişerli oturmuştu, onlardan birisi olan esmer, ufak tefek topçu nişancısı Louis, Adolphe'ün hemen arkasındaydı. İkisi çok yakın dosttu, birbirinin çiftiydi; kurala göre bir atlıyla bir yaya bir araya getirilip çift yapılırdı. Kampta tanıdığı bu insanlar o an Maurice'in gözüne büyümüş gibi geldi; peşinde altı atın çektiği cephane sandığıyla, dört atlı bir arabanın üstüne kurulmuş giden top, güneş gibi parlıyordu; çevresindeki insanlar ve hayvanlar, yiğit bir ailenin disiplini ve şefkatiyle topun üstüne titriyor, onu parlatıyor, âdeta bağırlarına basıyordu. Kuzen Honoré'nin başıboş askerlere aşağılayıcı gözlerle baktığını görmek bıçak gibi saplandı Maurice'in yüreğine; bu silahsız insan sürüsü içinde onun varlığını son anda fark eden Honoré ise afalladı. O sırada geçit de sona ermek üzereydi, arkadan bataryalara ait mal-

zemeler, koşumlar, ot arabaları, demircilik takımları geçti. Sonra, son bir toz bulutu içinde geriden gelenler, yedek erler ve atlar da önlerinden bir koşu geçerek yolun dönemecinde gözden kayboldu; tekerleklerle nalların gürültüsü yavaş yavaş söndü.

"Hadi be siz de!" diye bağırdı Loubet. "Araba tepesinde cesur görünmek kolay tabii!"

Kurmay heyeti Altkirch'i boş bulmuştu. Prusyalılar henüz ortada yoktu. Sürekli izlendiğini düşünerek Prusyalıların her an bir yerden çıkıvereceğinden korkan General Douay, Dannemarie'ye kadar gitmek istedi; en öndeki birliklerin oraya varışı akşamın beşini buldu. Askerleri yarı yarıya azalmış alaylar çadırları kurmayı bitirdiğinde saat sekiz olmuş, karanlık çökmüştü. Bitkin düşmüş erler, açlıktan ve yorgunluktan ayakta zor duruyordu. Bütün gün yollarda taban tepmiş, acınacak haldeki, topallayan, başıbozuk asker sürüsü, neredeyse gecenin onuna kadar teker teker ya da küçük gruplar halinde kampa akmayı sürdürdü; gelip bölüklerini arıyor, bulamıyorlardı.

Jean alaya varır varmaz raporunu vermek üzere Teğmen Rochas'yı aramaya çıktı. Onu ve Yüzbaşı Beaudoin'ı küçük bir hanın kapısı önünde albayla toplantı halinde buldu; sayım sonuçları üçünü de çok kaygılandırmıştı, adamlarının nerede olduğunu düşünüyorlardı kara kara. Onbaşının teğmene söylediği ilk sözleri işitir işitmez Albay de Vineuil onu yanına çağırdı, olanları baştan sona anlatması için zorladı. Kırlaşmış gür saçlarıyla uzun, sarkık bıyıklarının beyazlığı içinde gözlerinin iki kara nokta gibi kaldığı uzun, sarı yüzü üzüntüden allak bullak oldu, ağzını bıçak açmadı. Yüzbaşı Beaudoin komutanının görüşünü beklemeden:

"Albayım, bu haydutlardan beş altısını kurşuna dizmeli," diye haykırdı.

Teğmen Rochas çenesini eğerek onayladı. Ama albay çaresizliğini açığa vuran bir hareketle:

"Çok kalabalıklar..." dedi. "Nasıl yaparız? Nereden baksan yedi yüz kişi! Hangisini seçeceksin? Üstelik, siz bilmezsiniz, General istemez böyle şeyler. Babacan adamdır, Afrika'dayken tek bir adamına bile ceza vermediğini anlatır durur. Hayır, hayır! Bir şey yapamayız. Korkunç bir şey bu."

Yüzbaşı duraksamadan tekrarladı:

"Korkunç bir şey... Her şeyin sonu."

Jean komutanlarının yanından ayrılırken, geldiğini görmediği Binbaşı Bouroche'un eşikte durup boğuk bir sesle homurdandığını duydu: "Disiplin yok, ceza yok, bitmiş bu ordu!" diyordu. "Haftayı bulmaz komutanların kıçını tekmelemeye başlarlar; oysa şu hergelelerden bir ikisinin kafasını kırsan, diğerlerinin belki aklı başına gelir."

Kimse cezalandırılmadı. Erzak konvoyuna eşlik eden artçı birliklerin subayları neyse ki akıllıca davranarak yolun iki yanına fırlatılmış çantalarla tüfekleri toplayıp getirmişti. Çok azı eksikti, işi örtbas etmek için sabah güneş doğmadan askerlere gizlice silahları dağıtıldı. Kalk emri saat beşeydi; ama dörtten sonra askerleri uyandırmaya başladılar. Prusyalıların en fazla iki üç fersah uzakta olduğundan emindiler ve Belfort'a çekilmek için acele ediyorlardı. Yine tek yiyecek peksimetti; oysa midelerine sıcak hiçbir şey girmemiş olan birlikler, bu kısa ve hareketli gece dolayısıyla hâlâ çok bitkindi. O günkü yürüyüşün düzeni de yine bu apar topar yola çıkış yüzünden tehlikeye düşüyordu.

O gün çok daha korkunç, çok daha acıklı bir gün oldu. Coğrafya değişmiş, dağlık bölgeye girilmişti; yollar önce tırmanıyor, sonra köknarlarla dolu yamaçlardan aşağı iniyordu; katırtırnaklarının sardığı daracık vadiler altın sarısı çiçeklerle doluydu. Ne var ki kızgın ağustos güneşi altında ışıyan bu dağ başında, dünden beri artan panik, saatler ilerledikçe cinnete dönüşmüştü. Belediye başkanlarına, değerli eşyalarını saklamaları için halkı uyarmalarını isteyen resmî bir yazı gönderilmesi dehşeti iyice arttırdı. Düşman o kadar yakında mıydı? Kaçıp kurtulacak zaman var mıydı? Kime sorsan işgalin gümbür gümbür gelen ayak sesini duyduğunu söylüyordu; taşan bir nehrin çağıldaması gibi bu ses, her yeni köyde, haykırışlarla sızlanışlar arasında yeni bir korku dalgasıyla daha da büyümekteydi.

Uyurgezer gibi gidiyordu Maurice, ayakları kanıyor, omuzları çantayla tüfeğin ağırlığı altında eziliyordu. Düşünemiyordu artık, gördüklerinin kâbusu içinde yürüyordu; yanında yöresinde yürüyen arkadaşlarının farkında değildi, yalnızca solunda, aynı yorgunluk ve acıdan gücü tükenmek üzere olan Jean'ı hissediyordu. Geçtikleri

köyler, görenin yüreğini sıkıştıracak kadar acınası bir durumdaydı. Geri çekilen birlikler, sürüne sürüne yürüyen bitkin askerler köşeden görünür görünmez köy halkı hareketleniyor, göz açıp kapayıncaya kadar çil yavrusu gibi dağılıyordu. On beş gün öncesine kadar huzur içinde, çarpışmaların Alman topraklarında geçeceğinden emin, gülümseyerek savaşı bekleyen Alsas halkıydı bu! Oysa işgal edilen Fransa olmuştu işte. Yıldırımıyla, dolusuyla, koca bir taşra şehrini iki saat içinde yerle bir eden o korkunç fırtınaları andıran bir fırtına, onların evinde, onların mahallelerinde, onların tarlalarında patlayacaktı! Kapıların önünde telaşlı bir kargaşa vardı; erkekler arabaları yüklüyor, kırıp dökme pahasına mobilyaları üst üste yığıyordu. Kadınlar yukarıda, kalan son döşeği pencereden atıyor, az kalsın unutulacak bir beşiği uzatıyordu. Bebeğin içine sıkıca bağlandığı bir beşik en tepeye, ters çevrilmiş masalarla sandalyelerin bacakları arasına bağlanıyordu. Bir başka arabanın arkasında yaşlı ve sakat bir dede, tıpkı bir eşya gibi gardıroba bağlanmıştı. Arabası olmayanlar eşyalarını bir el arabasının üstüne istifliyor ya da pılısını pırtısını kucağına kıstırarak uzaklaşıyordu; birisinin aklına yalnızca duvar saatini kurtarmak gelmiş, saati çocuk gibi göğsüne bastırmıştı. Her şeyi götürmeye olanak yoktu; mobilyalar evlerde bırakılıyor, ağır gelen çamaşır denkleri çamurun içinde kalakalıyordu. Kimisi yola çıkmadan önce her şeyi kilitleyerek ardında kapısı bacası sıkı sıkı kapalı ölü bir ev bıraksa da, çoğunluk her şeyin yerle bir edileceğinden emin, o telaşla, emektar evlerini ardına kadar açık bırakarak yola düşüyordu; kapılar, pencereler eşyasız odaların boşluğuna açılıyordu. İşgal edilmiş bir şehrin kederini hiçbir şey, korkunun ıssızlaştırdığı, kedilerin bile can havliyle kaçıp gittiği, bağrını rüzgâra açmış bu zavallı evler kadar iyi yansıtamazdı. Bu acıklı görüntü her köyde daha da kötüleşmekte, sıkılı yumrukların, küfürlerin, gözyaşlarının havada uçuştuğu bir itiş kakış içinde evini taşıyanların, köyünden kaçanların sayısı artmaktaydı.

Maurice özellikle köyleri geçip anayola çıktıklarında boğulacak gibi oldu. Burada, Belfort'a yaklaştıkça, kaçakların safları iyice sıklaşıyor, iğne atsan yere düşmeyecek bir kafile uzayıp gidiyordu. Ah! Şehrin surları içinde kendilerine bir sığınak bulacağını sanan zavallı

insanlar! Erkek atın sağrısını tokatlıyor, kadın çocukları sürükleyerek arkasından seğirtiyordu. Sırtlarındaki yükün altında ezilmiş, sağa sola yalpa vuran ana babalar acele ediyor, tepedeki yakıcı güneşin yola vuran kör edici beyazlığıyla gözleri kamaşan küçükler onları zar zor izliyordu. Çoğu kişi daha hızlı koşabilmek için ayakkabısını çıkarmış, çıplak ayak yürüyordu; analar elbiselerinin üstünü tamamen sıyırmış, adımlarının hızını kesmeden ağlayan yavrularını emziriyorlardı. Ürkek yüzler ikide bir dönüp arkaya bakıyordu; saçı başı darmadağın, giysileri alelacele iliklenmiş panik halindeki insanlar, ellerini havaya kaldırmış, düşmanın geleceği ufku kapatmak istercesine ölçüsüz, yabani hareketler içindeydi. Diğerleri, toprak sahipleri ise, uşaklarıyla birlikte tarlaların içinden ilerlemekteydi; ahırlarından, tablalarından değneklerle çıkardıkları koyunları, inekleri, öküzleri, atları karman çorman bir sürü halinde önlerine katmışlardı. Bir zamanlar topraklarını istilacı barbarlara bırakıp giden toplulukların büyük göçlerini andırırcasına tozu toprağa katarak dağların arasından, yüksek yaylalardan, ıssız ormanlardan geçiyorlardı. Bir tek düşman askerinin bile girmeye cesaret edemeyeceği, tüm yollardan uzak, ıssız kayalıkların arasına çadır kurup yerleşeceklerdi. Bu kafilenin çevresini saran dumanlar köknarların arasında yavaş yavaş gözden yitmiş, hayvanların böğürtüleri, toynak sesleri giderek daha az duyulur olmuştu; anayolda ise arabalarla yayalar askerî birliklerin düzenini bozarak geçmeyi sürdürüyordu; giderek genişleyen bu insan seli Belfort'a yaklaştıkça birlikleri öyle sıkıştırdı ki askerler defalarca mola vermek zorunda kaldı.

Bu kısa molalardan birinde Maurice, her anımsayışında yüzünde tokat gibi şakladığını hissedeceği bir sahneye tanık oldu.

Yolun kıyısında yoksul bir köylü ailenin, arkada avuç içi kadar topraklarıyla yaşadığı ıssız bir ev vardı. Bu aile, derin köklerle bağlı olduğu toprağından ayrılmak istememiş, canından bir parça bırakmadan oradan gidemeyeceği için kalmayı yeğlemişti. Evin erkeği daracık bir odada sedirin üstüne oturmuş, geri çekilmekle kendi olgun başaklarını düşman eline bırakan askerlerin geçişini boş gözlerle izliyordu. Genç sayılabilecek karısı, biri kucağında öbürü eteğinde iki çocukla birlikte kocasının yanında ayakta duruyor, üçü de ağlaşıyor-

du. Derken bir anda, ardına kadar açık duran kapının eşiğinde bir nine belirdi; halatları andıran çıplak kollarını öfkeyle sallayan, uzun boylu, zayıf, çok yaşlı bir kadındı bu. Bonesinin altından fırlayan kır saçları etsiz yüzünün çevresinde uçuşuyordu; öfkesi öylesine büyüktü ki haykırdığı sözcükler boğazında düğümleniyor, anlaşılmıyordu.

Askerler önce hep bir ağızdan gülmeye başladı. Şu yaşlı kaçık bayağı sevimliydi doğrusu! Derken yaşlı kadının bağırdığı sözcükler kulaklarına erişti:

"Reziller! Haydutlar! Korkaklar! Korkaklar!"

Yaşlı kadının giderek tizleşen sesi, olanca gücüyle bu hakareti çarpıyordu yüzlerine. Gülüşler kesildi, safların arasında buz gibi bir hava esti. Askerler başlarını eğiyor, başka yönlere bakıyordu.

"Korkaklar! Korkaklar! Korkaklar!"

Birdenbire kapının eşiğinde daha da büyüdü kadın. İnsanın içini sızlatan cılız bedenine sardığı paçavrayı andıran elbisesinin içinde dikleşmişti; uzun kolunu gökyüzünü dolduracakmış gibi geniş bir hareketle batıdan doğuya doğru savuruyordu.

"Korkaklar, Ren o tarafta değil... Ren bu tarafta, korkaklar! Korkaklar!"

Neyse ki o sırada yürüyüş yeniden başladı; bakışları Jean'ın yüzüne ilişen Maurice, onun gözlerinde tomurlanan yaşları gördü. Bir anda içi cız etti, cahil bir köylünün bile hak etmedikleri halde sineye çekmek zorunda kaldıkları bu hakaretin ağırlığını hissetmiş olması Maurice'in üzüntüsünü bir kat daha arttırdı. Dünya, acıyla uğuldayan zavallı başına yıkılır gibi oldu, yürüyüşü kendini bilmeden tamamladı.

7. Kolordu'nun Dannemarie'den Belfort'a kadar olan yirmi üç kilometreyi geçmesi akşamı buldu; birlikler dört gün önce düşmanın üstüne yürümek için ayrıldıkları yerde, şehrin surları dibinde çadırlarını kurmaya başladığında saat çok geç olmuş, karanlık çökmüştü. İlerlemiş saate ve çok yorgun olmalarına rağmen askerler ateş yakıp çorba pişirmekte ısrarcıydı. Yola çıktıklarından beri ilk kez boğazlarından sıcak bir şey geçecekti. Gecenin serinliğinde ateşlerin çevresine çömelip burunlarını çorba kâsesine gömen askerlerden hoşnutluk mırıltıları yükselmeye başlamıştı ki ortalıkta dolaşmaya başlayan bir

söylenti kampın içine bomba gibi düştü. Arka arkaya iki yeni telgraf gelmişti: Prusyalıların Markolsheim'de Ren nehrini geçtikleri doğru değildi ve Huningue'de tek bir Prusyalı bile yoktu. Markolsheim'de Ren'i geçtikleri, büyük elektrikli ocaklarla aydınlatarak nehrin üstüne duba köprü kurdukları gibi kaygı verici anlatımların hepsi, Schlestadt kaymakamının kâbusundan, gördüğü akıl almaz bir hayalden ibaretti. Huningue'i tehdit eden, Alsas'ın karşısında tir tir titrediği ünlü Kara Ormanlar Kolordusu'na gelince, o da Württembergliler-den oluşan küçük bir müfrezeden başka bir şey değildi; topu topu iki tabur askerle bir süvari bölüğüydü ama kurnazca bir taktikle durmadan bir ileri bir geri yürüyerek ve beklenmedik yerlerde aniden görünerek düşmanlarını otuz kırk bin adamlık bir kolordu olduklarına inandırmışlardı. Daha bu sabah Dannemarie Köprüsü az kalsın onlar geçmesin diye havaya uçurulacaktı! Varsıl bir yörenin yirmi fersahlık bölümü bir hiç uğruna, aptalca bir panik yüzünden altüst edilmişti; askerler, bu acıklı gün boyunca gördükleri şeyleri, hayvanlarını dağa sürerek çıldırmış gibi kaçan halk yığınlarını, çocuk ve kadın kafileleri arasında kente akan tepeleme mobilya yüklü arabaları akıllarına getirdikçe köpürüyor, öfkeli gülüşlerle bağırıp çağırıyorlardı.

"Hayır yani, komik!" diye dolu ağzıyla geveledi Loubet elindeki kaşığı sallayarak. "Nasıl iş bu! Bizi savaşmaya götürdükleri düşman bu muymuş yani? Bir allahın kulu yok! On iki fersah ileri git, on iki fersah geri gel, karşına kedi bile çıkmasın! Bunca zahmet boşuna, korku belasına!"

Ağzını şapırdata şapırdata çanağının dibini sıyıran Chouteau, üstü kapalı bir biçimde generallere yüksek sesle verip veriştirmeye başladı:

"Değil mi ya, domuzlar! Yetmedi budalalıkları! Höt desen kaçacak tavşanları vermişler arkadaş bizim başımıza! Karşılarında kimse yokken böyle kaçıyorlarsa, ha? Gerçek bir ordu görseler topukları bellerini dövecek herhalde!"

Ateşe bir kucak odun daha atıldı, kocaman alevlerin yükselişini görmek büyük keyifti; zevkten dört köşe bir halde bacaklarını ısıtan Lapoulle, söylenenleri anlamadan alıkça bir kahkaha attı; konuşmaları duymazdan gelmeye çalışan Jean babacan bir tavırla:

"Susun hadi!" dedi. "Dediklerinizi duyarlarsa başınıza iş açılır."

Kendisi de o basit sağduyusuyla kızıyordu generallerin akılsızlığına; ama komutanlara saygı göstermek de şarttı. Chouteau'nun homurdanmayı sürdürdüğünü görünce sözünü kesti.

"Susun! İşte teğmen orada, söyleyeceğiniz şeyler varsa gidin ona söyleyin!"

Diğerlerinden uzakta sessizce oturan Maurice başını önüne eğmişti. Ah! Her şeyin sonuydu bu! Daha yeni başlamışlardı ve başlar başlamaz bitmişti. Bu disiplinsizlik, askerlerin daha ilk terslikte böyle başkaldırması, orduyu aralarında hiçbir bağ olmayan, moralsiz, her türlü felakete açık bir sürüye çeviriyordu. Burada, Belfort önlerinde, tek bir Prusyalı görmemiş, ama yine de yenilmişlerdi.

Sonraki günler ürpertici bir bekleyiş ve huzursuzluk içinde tekdüze akıp gitti. General Douay, boş durmasınlar diye birliklerini kentin yarım yamalak yapılmış savunma hazırlıklarını güçlendirme işine koşmuştu. Askerler hırsla toprağı kaldırıyor, kayaları parçalıyordu. En ufak bir haber yoktu! Mac-Mahon'un ordusu neredeydi? Metz'in aşağısında neler oluyordu? Ortalıkta akıl almaz söylentiler dolaşmaktaydı, Paris'ten gelen bir iki gazete verdiği çelişkili bilgilerle huzursuzluğu, kafa karışıklığını iyice arttırmıştı. General iki kez emir beklediğini yazmış, ama hiçbir yanıt alamamıştı. Bu arada, 3. Tümen'in İtalya'dan gelişiyle birlikte sonunda 12 Ağustos'ta 7. Kolordu tamamlanmıştı; gerçi orada yalnızca iki tümen vardı, çünkü Fröschwiller'de bozguna uğrayan 1. Tümen dağılıp gitmişti, rüzgârın onları nereye savurduğunu bilen yoktu. Fransa'nın geri kalanından büsbütün kopuk bir halde kaderlerine bırakıldıkları bir haftanın ardından, yola çıkmalarını emreden telgraf kolorduya ulaştı. Haber büyük sevinç yarattı; başlarına ne gelecek olursa olsun duvarların arasına hapsolmuş bu hayattan iyiydi. Gitme hazırlıkları sürerken fikir yürütmeler de başladı; kimse nereye gidildiğini bilmiyordu, kimisi Strazburg savunmasına katılacaklarını söylüyor, kimisi Prusyalıların geri çekilme hattını kesmek için Kara Ormanlar'da cesaret gerektiren bir hücuma yollandıklarını ileri sürüyordu.

Ertesi sabah erken saatte, hayvan taşımada kullanılan vagonlara balık istifi bindirildi 106. Alay ve yola ilk çıkan birliklerden biri oldu.

Jean'la mangasının bulunduğu vagon o kadar sıkışıktı ki Loubet hapşırmak için bile yer olmadığını söylüyordu. Yemek dağıtımı yine tam bir kargaşa içinde yapıldığından askerler yiyecek yerine yalnız içki alabilmişti, neredeyse hepsi zilzurna sarhoştu; avazları çıktığı kadar bağırıyor, açık saçık şarkılar söylüyorlardı. Tren rayların üstünde ilerliyor, pipo dumanının sis gibi sardığı vagonda göz gözü görmüyordu; dayanılmaz bir sıcak vardı, üst üste yığılmış vücutlardan buharlar çıkıyordu; sarsılarak ilerleyen kara vagondan tekerleklerin gıcırtısını bastıran haykırışlar yükselmekte, kırların kasvetli ıssızlığına dağılıp uzaklarda sönmekteydi. Ne zaman ki tren Langres'a geldi, o zaman birlikler Paris'e geri götürüldüklerini anladılar.

"Vay canına!" deyip duruyordu çenesinin gücü sayesinde tartışılmaz bir efendi gibi köşesine kurulmuş olan Chouteau. "Bismarck gece uyumaya Tuileries Sarayı'na gelmesin diye bizi Charentonneau'da sıraya dizecekler desenize."

Diğerleri neden olduğunu bilmeden bu sözleri çok komik bulup gülmekten kırıldı. Bu yolculukta en küçük olaylar bile kulakları sağır edecek yuhalamalarla, bağırış ve kahkahalarla karşılanıyordu; rayların kenarına dikilmiş köylülere, herhangi bir haber alabilmek umuduyla küçük istasyonlarda tren yolu gözleyen endişeli insanlara, işgal karşısında korku ve tedirginlik içinde bekleyen Fransa'ya bakarak kahkahalarla gülüyordu askerler. Lokomotif rüzgâr gibi geçer, dumana ve gürültüye boğulmuş tren göz açıp kapayıncaya kadar görünüp kaybolurken, bir şeyler öğrenmek için sağa sola koşuşan kalabalıkların kulağına yalnızca, son hızla topun ağzına götürülmekte olan askerlerin şamatası çarpıyordu. Trenin durduğu istasyonların birinde, kentin zengin burjuvalarından oldukları anlaşılan, iyi giyimli üç kadının askerlere kâselerle çorba dağıtması büyük bir coşku yarattı. Askerler gözyaşları içinde teşekkür ediyor, kadınların ellerini öpüyordu.

Ama uzaklaşır uzaklaşmaz iğrenç şarkılar, vahşi haykırışlar yeniden başladı. Chaumont'u geçtikten az sonra, Metz'e götürülen topçu birlikleriyle dolu bir trenle karşılaştılar. İki tren de yavaşladı, askerler korkunç bir uğultuyla selamlaşmaya, hal hatır sormaya girişti. Çok daha sarhoş görünen topçu askerleri, vagonların içinde ayağa kalkıp

sıkılı yumruklarını camlardan dışarı uzatarak bütün gürültüleri bastıracak kadar taşkın bir çaresizlikle bağırmaya başladılar.

"Mezbahaya gidiyoruz! Mezbahaya! Mezbahaya!"

Ölü kemikleriyle dolu bir çukurun buz gibi havası esmiş gibi oldu, herkes dondu kaldı. Tüm seslerin bıçak gibi kesildiği sessizlikte Loubet'nin kıkırdaması duyuldu:

"Hiç komik değil dostlar!"

"Haklılar ama!" diye konuştu Chouteau, sesini bir kabare sunucusu gibi yükselterek. "Aslan gibi delikanlıları, hakkında hiçbir şey bilmedikleri birtakım pis işler uğruna ölüme yollamak aşağılık bir şey!"

Konuşmayı sürdürdü. Halk toplantılarında duyduğu konuşmaları yarım yamalak kavrayıp insanın sinirini zıplatan aptalca lafların arasına eşitlik, özgürlük gibi yüce ilkeleri karıştıran bu Montmartre'lı işçi bozuntusu, aylaklığa, eğlenceye düşkün bu boyacı, tam bir ahlak bozguncusuydu. Her şeyi o biliyor, arkadaşlarına, özellikle de bir kahraman yapacağına söz verdiği Lapoulle'e öğretiyordu.

"Bak şimdi ahbap, aslında iş basit! Madem Badinguet* ile Bismarck'ın arasında bir anlaşmazlık var, birbirlerini hiç tanımayan, savaşmak filan da istemeyen yüz binlerce adamı niye rahatsız ediyorlar, aralarında yumruk yumruğa çözsünler."

Bütün vagonu avcunun içine almıştı Chouteau, askerler gülüyor, eğleniyordu; Badinguet'nin kim olduğunu bilmeyen, dahası bir imparatorun mu yoksa kralın mı hizmetinde dövüştüğünden bile habersiz olan Lapoulle, genç irisi tavırlarıyla aynı sözleri yineleyip duruyordu:

"Tabii ya, yumruk yumruğa halletsinler, sonra da hep birlikte kadeh tokuştururuz!"

Chouteau şimdi de Pache'a sataşmak için başını ondan yana çevirdi.

"Gelelim senin gibi Allah babanın yolundan ayrılmayanlara... Senin Allah baba savaşmayı yasaklıyor ama. Ya, safım benim, sen niye buradasın peki?"

---

* III. Napolyon'un lakabıdır. III. Napolyon, 1840 yılında bir darbe girişiminde bulunup başarısızlığa uğradıktan sonra Ham Kalesi'ne hapsedilir. 1846 yılında buradan Badinguet adında bir duvarcının kimlik belgesini ve giysilerini alarak kaçar. Lakap buradan gelmektedir. *-çev.*

"Ne ilgisi var canım!" diye yanıtladı afallayan Pache. "Kendi zevkim için gelmedim ya ben... Jandarmalar..."

"Jandarmalar mı! Tabii, tabii! Bırak şimdi jandarmayı! Bizler adam gibi adamlar olsaydık ne yapardık biliyor musunuz, bilmiyorsunuz. Bizi trenden indirdikleri an tüyerdik, evet! Efendi gibi kaçardık; bırakırdık Badinguet olacak o şişko domuzla ciğeri beş para etmez generalleri nasıl biliyorlarsa öyle halleşsinler o pis Prusyalılarıyla."

Vagon bravolarla inledi; soysuzluğun mayası tutmuştu, Chouteau'nun zaferiydi bu, hemen anlatmaya koyuldu: Cumhuriyet, insan hakları, yıkılması gereken çürümüş imparatorluk, ordunun başında her biri bir milyona satılmış, ihanetleri kanıtlanmış komutanlar; bütün bunların karman çorman sökün ettiği teorilerini arka arkaya sıralıyordu. Kendisinin bir devrimci olduğunu söylüyordu Chouteau, diğerleriyse cumhuriyetçi olup olmadıklarını bilmiyorlardı, hatta cumhuriyetçi olmak ne demek ondan bile haberleri yoktu; üçkâğıtçı Loubet hariç tabii, o da biliyordu kendi fikrini, cebini doldurmaktan başka derdi yoktu hayatta. Gelgelelim hepsi, Chouteau'nun konuşmalarının etkisinde, aynı onun gibi imparatora, komutanlara, ilk batakta dımdızlak ortada bırakıp gidecekleri o mühim zevata ağızlarına geleni söylüyordu. Sarhoşluğun artmasından yararlanarak ortalığı iyice alevlendiren Chouteau, bir yandan da göz ucuyla Maurice'e bakıyordu; onun gibi beyefendi takımından birinin sözlerine gülmesinden, onunla birlik olmasından gururluydu; onun daha çok hoşuna gidebilmek için aklına onca gürültü patırtının ortasında gözleri yarı kapalı, uyuyormuş gibi hareketsiz oturan Jean'a sataşmak geldi. Yere bıraktığı tüfeğini geri almak zorunda bırakarak kendisine ağır bir ders veren onbaşıya karşı bu gönüllü erin içinde bir hınç kaldıysa, iki adamı birbirine düşürmek için bundan iyi fırsat olamazdı.

"Bir de bizi kurşuna dizdirmekten söz edenler var," diye söze girdi Chouteau tehditkâr bir tavırla. "Bize hayvandan daha kötü davranan fırsat düşkünleri; bunların kafası almaz, oysa çantayla tüfek canına tak ederse amaaan der, fırlatıverirsin tarlaya, hem belli mi olur, belki yenileri biter topraktan. Bakın ne diyeceğim arkadaşlar! Şimdi hazır

burada bir köşede büzüşmüş oturuyorlarken, bu sefer de onları fırlatıversek diyorum yola? İyi olmaz mı, ha? Bu namussuz savaşla iliğimizi kemiğimizi kurutmak isteyenlere de bir ibret olur! Kahrolsun Badinguet'nin yardakçıları! Kahrolsun savaşmamızı isteyen bütün alçaklar!"

Jean kıpkırmızı kesildi. Kanını beynine sıçratan böylesi öfke patlamalarına çok ender kapılırdı. Yanında oturanların arasında canlı bir mengene içindeymişçesine sıkışmış olduğu halde ayağa kalktı, gerilmiş yumrukları ve alev alev yanan yüzüyle birkaç adım yürüdü, öyle korkunç görünüyordu ki Chouteau sarardı.

"Susacak mısın artık sen allahın belası domuz! Saatlerdir ağzımı açmıyorum, çünkü ne bir komutan var burada ne de sizin gibileri kapatacak bir kodes. Evet, kodes ya! Senin gibi adi bir pislikten kurtarmak bütün alaya ne büyük bir iyilik olurdu. Ama kulağını aç da dinle; disiplin cezaları hikâye olduğu an, bil ki başın benimle büyük belada. O zaman karşında onbaşı değil, damarına bastığın bir herif olacak ve bak o zaman senin gaganı nasıl güzel kapayacak... Ciğersiz seni, savaşmak istemiyorsun demek! Hadi bir daha söyle de ağzının ortasına yumruğu ye!"

Bütün vagon anında çark etmiş, Jean'ın gözünü budaktan sakınmayan efelenmesinden heyecan duyarak, rakibinin koca yumrukları karşısında kekeleyip gerileyen Chouteau'dan yüz çevirmişti.

"Sen nasıl umurumda değilsen, Badinguet de umurumda değil, anlıyor musun? Politikaymış, cumhuriyetmiş, imparatorlukmuş, hiçbir zaman umurumda olmadı benim; bugün de, tıpkı dün tarlamı sürerken olduğu gibi tek bir şey istiyorum, herkes mutlu olsun, dirlik düzen olsun, işler iyi yürüsün... Savaşmayı kim ister, kimse istemez elbette. Ama gerektiği gibi davranmak zaten bu kadar zorken, bir de size yılgınlık aşılayan serserileri tutup duvara yapıştırmazsanız yanlış yaparsınız. Tanrı aşkına arkadaşlar! Birisi size Prusyalılar evinizde, kovun onları dediğinde, damarlarınızdaki kan hiç mi hızlanmıyor?"

Bu sözler üzerine askerler, bir hayranlıktan diğerine her zaman kolayca geçiveren bütün kalabalıklar gibi, mangasında savaşmamaktan söz edecek ilk erin suratını dağıtacağına ant içen onbaşıyı alkışla-

maya koyuldu. "Yaşa, var ol onbaşı! Bismarck'ın defterini bir solukta dürmezsek biz de adam değiliz!"

Öfkesi yatışan Jean, uzayıp giden vahşi alkışların arasında Maurice'e dönüp karşısındaki adamlarından biri değilmiş gibi nazik bir tavırla konuştu:

"Beyefendi, siz korkaklarla birlik olamazsınız. Hadi ama, daha savaşı kaybetmedik, göreceksiniz biz kazanacağız, ezip geçeceğiz Prusyalıları."

Maurice o an yüreğine sıcacık bir ışığın aktığını hissetti. Utandı, sus pus oldu. Yoksa? Yoksa bu adam hödüğün teki değil miydi? Aklı başından gittiği bir anda fırlatıp attığı tüfeğini yerden aldığında içini kavuran o korkunç nefreti anımsadı. Ama aynı zamanda, kır saçları rüzgârda uçuşurken eliyle ufkun ardındaki Ren'i gösterip onlara hakaretler yağdıran yaşlı ninenin karşısında onbaşının gözlerine dolan yaşları gördüğünde nasıl duygulandığını da anımsadı. Hıncını böylesine alıp götüren neydi, omuz omuza katlanılan aynı yorgunlukların, aynı acıların yarattığı bir kardeşlik duygusu mu? Bonapartçı bir aileden gelen Maurice, cumhuriyeti yalnızca teorik düzlemde düşlemişti, imparatora kişi olarak belli bir sevecenlik de duyardı; savaştan yanaydı o, savaşın halkın yaşamının koşulu olduğunu düşünüyordu. Kaybettiği umudu birdenbire yeniden duydu içinde. Düş gücünün böyle bir anda değişivermesine alışıktı zaten, yine öyle oldu; onu bir akşam orduya katılmaya iten coşku, göğsünü zafer inancıyla kabartarak ruhunu yeniden ele geçirdi.

"Evelallah onbaşı!" dedi neşeyle. "Ezip geçeceğiz onları!"

Vagon, kalın pipo dumanı ve üst üste yığılı bedenlerden yayılan boğucu sıcaklık içinde insan yükünü taşıyarak, uğradığı endişeli istasyonlara, yol kenarlarında dikilen köylülerin korkulu yüzlerine sarhoş uğultusunu andıran açık saçık şarkılarını çarparak uzun uzun gitti. 20 Ağustos günü Paris'e varıp Pantin Garı'na indiler ve hemen o akşam yeniden, Châlons kampına doğru yola çıktılar. Ertesi gün Reims'delerdi.

III

MAURICE, 106. Alay'ın Reims'de trenden indirilip kamp kurma emri aldığını görünce şaşırdı. Orduyla birleşmek üzere Châlons'a gitmiyorlar mıydı? Alay iki saat sonra şehrin Courcelles'e doğru bir fersah kadar uzağında, Aisne'i Marne'a bağlayan kanal boyunca yayılan geniş ovada silah çattığında, Châlons ordusunun sabahtan beri geri çekildiğini ve geceyi geçirmek üzere oraya geldiğini öğrenen Maurice'in şaşkınlığı bir kat daha arttı. Gerçekten de göz alabildiğine uzanan bir alanda, Saint-Thierry'ye, Neuvillette'e, hatta Laon yolunun ilerisine kadar her yerde çadırlar kuruluyor, dört ayrı kolordunun çoban ateşleri akşamı aydınlatıyordu. Anlaşılan, Paris önlerinde mevzilenip Prusyalıların gelişini bekleme planı ağır basmıştı. Maurice bunu sevinçle karşıladı. En akıllıcası bu değil miydi?

21 Ağustos öğleden sonrasını kampta gezinip haber toplamaya çalışarak geçirdi Maurice. Herkes alabildiğine serbestti; disiplin daha da gevşemiş, askerler köşelerine çekilip hayal dünyalarına dalmıştı. Maurice kız kardeşi Henriette'in gönderdiği yüz frangı almak için Reims'e kadar rahatlıkla gitti. Kahvelerden birinde bir çavuş, Seine gezici muhafız alayına bağlı on sekiz taburda erlerin niyeti bozduğunu anlatıyordu, hele altıncı tabur resmen komutanını öldürmeye kalkmıştı. Oradaki kampta sabah akşam generallere küfür ediliyor, askerler Fröschwiller'den beri Mareşal Mac-Mahon'a bile selam vermiyordu. Kahvenin içinde her kafadan bir ses çıkmaktaydı; efendi görünüşlü iki burjuva, mareşalin emrine girecek asker sayısı konusunda şiddetli bir tartışmaya tutuştu. Birisi üç yüz bin askerden söz ediyordu ki akıl alır şey değildi bu. Öbürü daha mantıklıydı, dört kolorduyu teker teker sayıyordu: 12. Kolordu, ek piyade alayları ve bir deniz piyade tümeninin katılımıyla kampta zar zor tamamlanmıştı; 1. Kolordu'nun sağa sola dağılan askerleri ayın 14'ünden beri parça parça dönmüş ve kadroları iyi kötü yeniden oluşturulmuştu; 5. Kolordu daha savaşa girmeden yenilmiş, dağılmış, bozgun havası içinde çözülüp gitmişti; bölgeye yeni gelen 7. Kolordu ise hem diğerleri gibi moralsizdi hem de Reims'de ilk tümeninin yalnızca bir kısmıyla buluşabildiği için sayıca azalmıştı; dolayısıyla ihtiyat süvari birlikleriyle

Bonnemain ve Margueritte tümenleri eklense bile en fazla yüz yirmi bin adam ediyordu. Gelgelelim çavuş tartışmaya katılıp da öfkeli bir küçümsemeyle bu ordunun, oradan buradan toplanmış ilgisiz bir insan kalabalığı, ahmakların kıyıma sürüklediği bir çömezler sürüsü olduğunu söyleyince, burjuvalar aynı fikirde oldukları sanılır endişesiyle korkup o dakika kahveden sıvıştı.

Maurice kahveden çıkınca gazete aramaya gitti. Satın alabildiği tüm sayıları tıka basa ceplerine doldurdu, kenti çevreleyen ağaçlık güzel yolda yürürken okumaya başladı. Neredeydi bu Alman orduları? Görünen o ki kaybetmişlerdi onları. İkisi kesinlikle Metz taraflarındaydı: Bunlardan birincisi, General Steinmetz'in komutasında kaleyi tutan ordu, ikincisiyse Prens Friedrich Karl komutasında Bazaine'in Paris'e geçmesini önlemek için Moselle nehrinin sağ yakasından yukarı çıkmaya çalışan orduydu. Peki ama birbirine girmiş bu çelişkili bilgiler arasında, Prusya veliaht prensinin komutasında Wissembourg ve Fröschwiller çarpışmalarını kazanıp 1. ve 5. kolorduların peşine düşen üçüncü ordu neredeydi tam olarak? Nancy'de mi kalmıştı? Châlons'a doğru mu geliyordu ki Fransız ordusu kamptan ambarları, malzemeleri, hayvan yemlerini, her tür erzakı ateşe vererek alelacele ayrılmıştı? Generallerin planları konusunda taban tabana zıt varsayımlar ortaya atılıyor, insanın kafası iyice karışıyordu. Maurice bir süredir dünyadan kopuk olduğundan Paris'te yaşananları da gazetelerden öğrendi: Bozgun, savaşın kazanılacağına kesin gözüyle bakan halkın üstünde yıldırım etkisi yapmıştı, sokaklarda korkunç bir taşkınlık egemendi; meclisler toplantıya çağrılmış, plebisiti yapan liberal bakan görevinden alınmış, imparator orduların komutasını Mareşal Bazaine'e bırakmaya zorlanarak başkumandan sıfatını yitirmişti. 16'sından beri Châlons kampındaydı imparator; bütün gazeteler 17'sinde Prens Napolyon'la generallerin katıldığı büyük bir konsey toplandığından söz etmekteydi; konseyde alınan kararlar konusunda herkes başka telden çalsa da konseyden sonra olanlar ortadaydı: Paris valiliğine General Trochu atanmış, Mareşal Mac-Mahon Châlons ordusunun başına getirilmişti; imparatorun tamamen silindiği anlamına geliyordu bu. Büyük bir şaşkınlığın, kararsızlığın yaşandığı belliydi; birbirine zıt planlar çatışıyor, saat başı bir yenisi yürürlüğe

giriyordu. Alman ordularının nerede olduğu sorusu ise hâlâ yanıtsızdı. Peki kim haklıydı, Bazaine'in herhangi bir engelle karşılaşmadan kuzey şehirlerinden geri çekilmesini sürdürdüğünü iddia edenler mi, yoksa Metz önlerinde ablukaya alındığını söyleyenler mi? Ayın 14'ü ile 20'si arasındaki bir hafta boyunca çok büyük çarpışmalar, kahramanca savaşlar yaşandığı söyleniyordu; ama uzaklarda belli belirsiz yankılanan silah seslerinden başka bunu doğrulayan hiçbir belirti yoktu.

Yorgunluktan dizleri kesilen Maurice bir banka çöktü. Çevresinde şehir gündelik hayatına dalmıştı; dadılar güzel ağaçların altında çocuklara göz kulak oluyor, eşraftan kişiler ağır adımlarla günlük gezintilerini yapıyordu. Yine gazetelere döndü Maurice, cumhuriyetçi muhalefetin ateşli gazetelerinden birinde gözünden kaçmış bir makaleye rastladı. Bir anda her şey aydınlandı. Gazete, Paris ordusunun geri çekilmesine ayın 17'sinde Châlons kampında toplanan konseyde karar verildiğini, General Trochu'nün de imparatorun şehre dönüşünü hazırlamak için valiliğe atandığını yazıyordu. Fakat gazeteye göre, naip imparatoriçe ile yeni bakan tavır koyarak bu kararları boşa düşürmüştü. İmparatoriçeye bakılırsa, imparator Paris'te göründüğü an devrim kaçınılmazdı. "Tuileries Sarayı'na canlı varamaz," dediği söyleniyordu. Bu yüzden de imparatoriçe Nuh diyor peygamber demiyor, sonucu ne olursa olsun ordunun ileri yürümesini, savaş bakanlığına atanan General Palikao'nun desteğindeki Metz ordusuyla birleşmesini istiyordu; General Palikao, Bazaine'e yardım eli uzatmak için düşmanın tepesine binip zaferle sonuçlanacak bir yürüyüş planlamıştı. Maurice gazeteyi dizlerinin üstüne bıraktı, gözleri uzaklara daldı; şimdi her şeyi anladığını hissediyordu. İki farklı plan kavga edip durmaktaydı; Mareşal Mac-Mahon, elinin altındaki zayıf birliklerle düşmana yandan yaklaşmanın tehlikeli olabileceğini düşünerek bu yürüyüşe girişmekte duraksıyor, ama Paris'ten gelen sabırsız ve her defasında bir öncekinden daha öfkeli emirler, onu deli cesareti isteyen bu maceraya zorluyordu. Birden, bu trajik savaşın tam ortasında imparatoru gördü Maurice: İktidar avcundan kayıp gitmişti, kendi elleriyle naip imparatoriçenin ellerine teslim etmişti onu; başkumandanlık yetkisini de General Bazaine'e devrederek yitirmişti. Artık bir hiçti imparator, tanımsız, silik bir imparator gölgesiydi; kendi kendi-

ni tek bir emir bile veremeyecek duruma soktuğundan beri orduda yeri olmayan, Paris'te de istenmeyen, kimsenin varlığıyla ne yapacağını bilemediği isimsiz bir ayak bağı, düpedüz bir gereksizlikti.

O gece fırtına çıktı. Maurice ertesi sabah, geceyi battaniyesine sarınıp çadırın dışında uyuyarak geçirdikten sonra, Paris'e çekilme kararının ağır bastığını öğrenerek rahat bir nefes aldı. Dün akşam yeni bir konsey toplandığı söyleniyordu; imparatoriçe Verdun'a yürüyüşü hızlandırması için konsey toplantısına imparatorun eski yardımcısı Mösyö Rouher'i göndermişti; ama mareşal, belli ki böyle bir hareketin çok tehlikeli olacağı konusunda onu ikna etmişti. Acaba Bazaine'den kötü bir haber mi vardı? Kimse bunu uluorta sormaya cesaret edemiyordu. Gerçi haber gelmemesi de yeterince anlamlıydı; sağduyulu subayların tümü acil bir durumda imdada yetişmek için Paris önlerinde konuşlanmanın en doğrusu olduğunu düşünmekteydi. Ordunun çekilmesi için gereken emirlerin verildiği söylendiğinden, geri çekilmenin ertesi sabah başlayacağına emindi Maurice; çok mutluydu, ne zamandır aklında olan çocukça bir arzusunu yerine getirmek istedi: Bir kereliğine olsun karavana yemeğinden kaçmak, bir masa örtüsünün üzerinde, önünde bir şişe, bir bardak, bir tabakla, görmeyeli aylar olmuş gibi hissettiği bütün bu şeylerle, bir yerde yemek yemek istiyordu. Parası da vardı, bir çılgınlık yapar gibi kalbi çarparak uzaklaştı kamptan, bir han aramaya başladı.

Hayalini kurduğu yemeği kanalın karşısında, Courcelles kasabasının girişinde buldu. Dün imparatorun bu kasabada bir burjuva evinde konakladığını duymuş, meraktan gelip biraz dolaşmıştı; bir yol ağzında, altın rengine dönmeye başlamış, olgun, güzel üzümlerin sarktığı çardaklı bir lokanta gördüğünü anımsıyordu. Çardağı saran asmanın altına yeşil boyalı masalar konmuştu, ardına kadar açık duran kapıdan guguklu duvar saatiyle geniş mutfak görünüyordu, fayans kaplı duvarlara Epinal şehrinin resimleri asılmıştı, şişman mı şişman lokanta sahibi kadın ateşin üstünde şişleri çevirmekteydi. Arkada *boule** oyunu kurulmuştu. Tüm eski Fransız kır lokantaları gibi sıcak, neşeli, hoş bir ortamdı.

---

* Fransa'da yaygın olan bir tür top oyunu. Küçük metal toplarla park, meydan gibi açık alanlarda toplu olarak oynanır. *-çev.*

Dolgun göğüslü, güzel bir genç kız Maurice'in yanına yaklaştı, beyaz dişlerini göstererek sordu:

"Beyefendi yemek yiyecekler mi?

"Yiyeceğim tabii! Yumurta, pirzola ve peynir alayım! Bir de beyaz şarap!"

Tam giderken bir daha seslendi kıza:

"Bakar mısınız! İmparator geceyi bu evlerden birinde geçirmiş, öyle mi?

"Evet efendim, tam karşınızdaki şu evde... Ama buradan göremezsiniz, arkasından ağaçların göründüğü şu yüksek duvar var ya, ev onun arkasında kalıyor."

Maurice çardağın altına geçti, rahat etmek için palaskasını çözdü, asma dallarının arasından süzülen güneşin altın rengi yaldızlarla bezediği bir masayı seçip oturdu. İkide bir dönüp imparatoru gizleyen o yüksek, sarı duvara bakıyordu. Dışarıdan kiremitleri bile görünmeyen, gözlerden uzak, gizemli bir evdi bu. Girişi diğer yana, sağlı sollu duvarlarında tek bir pencere olmayan, dükkânsız, daracık, kasvetli sokağa bakıyordu. Arkada, çevre binaların arasında yeşil bir adacık gibi duran küçük bir park vardı. O sırada Maurice, yolun öteki ucunda, ahır ve garajlarla çevrili geniş avluya binek ve yük arabalarının girdiğini fark etti; atların ve insanların biri gidip biri geliyordu. Masaya kar beyaz bir örtü seren garson kıza şakalaşır gibi:

"Bütün bunlar imparator için mi?" diye sordu.

"Evet, yalnızca onun için!" diye yanıt verdi kız sevimli neşesiyle, ışıltılı dişlerini gösterebildiği için pek memnundu.

Sonra, büyük olasılıkla dünden beri lokantaya içmeye gelen seyislerden öğrendiklerini bir bir sayıp dökmeye başladı: İmparatorun yirmi beş subay, altmış atlı muhafız, bir rehber mangası ve inzibat birliğine bağlı altı jandarmadan oluşan bir maiyeti vardı; evde mabeyinciler, oda ve sofra uşakları, aşçılar ve yamakları olmak üzere yetmiş üç kişi görevliydi; imparator için dört binek atı, iki araba, seyisler için on at, atlı uşaklarla ahır uşakları için sekiz at getirilmişti, tabii haberleşme için kullanılan kırk yedi at bunun dışındaydı; bir kupa arabasıyla on iki yük arabası gelmişti, yük arabalarından ikisi

aşçılara aitti, bunlara o kadar çok tencere, tabak ve şişe öyle düzgün yüklenmişti ki garson kızın ağzı açık kalmıştı.

"Ah beyefendi, o tencereleri bir görseydiniz! Güneş gibi parlıyorlardı. Çeşit çeşit tabak, vazo, ne işe yaradığını bile bilmediğim aletler! Ve tabii içkiler! Bordeaux'lar, Bourgogne'lar, şampanyalar, koskoca bir ziyafet vermeye yetecek kadar içki!"

Kar beyaz masa örtüsüne, bardağında ışıldayan beyaz şaraba baktıkça mutluluktan içi içine sığmayan Maurice, daha önce duymadığı bir iştahla iki rafadan yumurtayı sildi süpürdü. Kafasını sola çevirince, çardağın kapılarının birinden, çadırlarla kaplanmış geniş vadiyi görüyordu; kanalla Reims'in arasındaki sürülmemiş tarlaların ortasında, arı kovanı gibi uğuldayan yepyeni bir kent bitivermişti sanki. Bir iki sıska ağaç uzayıp giden griliğe yeşillik katmaktaydı. İncecik kollarını havaya dikmiş üç değirmen vardı. Reims'in, aralarından kestane ağaçlarının göründüğü üst üste binmiş çatılarının yukarısında, mavi gökyüzüne doğru, aradaki uzaklığa rağmen çevresindeki basık evlerin arasında dev gibi görünen görkemli bir katedral yükselmekteydi. Maurice'in aklına okul anıları geldi. Derslerde heceleye heceleye okuyarak öğrendiği konuları anımsadı: Krallarımızın kutsanma törenleri, kutsal yağın saklandığı Sainte Ampoule, Clovis, Jean D'Arc, eski, şanlı Fransa.

Sonra, karşıdaki bu kapısı bacası sımsıkı kapalı, gösterişsiz burjuva evinde imparatorun olduğunu anımsayarak gözlerini bir kez daha o yüksek, sarı duvara çevirdi Maurice; işte o zaman duvarın üstünde, birtakım küfürlü, açık saçık sözlerin arasında, kocaman, siyah harflerle "Yaşasın Napolyon!" yazdığını görerek şaşırdı. Yağmur harfleri silmişti, belli ki eskiden yazılmış bir yazıydı. Kuşkusuz yeğeni değil, fatih olan amcayı selamlayan, bir zamanların bu coşkulu savaş çığlığını bu duvarda görmek ne tuhaftı! Çocukluğu canlandı gözünde, anılar arka arkaya dizildi; Chêne-Populeux'de, Büyük Ordu'nun askerlerinden olan büyükbabasından daha beşikte dinlemeye başladığı hikâyeleri anımsadı. Annesi ölmüştü; imparatorluğun yıkılmasından sonra kahramanların oğulları gözden düşmüş, onlardan biri olan babası bir tahsildarlık işini kabul etmek zorunda kalmıştı. Eline üç kuruşluk emekli aylığından fazlası geçmediği için oğlunun bu can sı-

kıcı bürokrat evinde yaşamak zorunda olan büyükbabanın tek avuntusu, kendini biraz da anneleri yerine koyduğu, biri kız biri erkek, ikisi de sapsarı saçlı ikiz torunlarına katıldığı seferleri anlatmaktı. Henriette'i sol dizine, Maurice'i sağ dizine oturtur, saatler süren destansı savaş hikâyeleri anlatırdı.

Zamanlar birbirine karışırdı bu hikâyelerde, bütün ulusların kanlı bıçaklı olduğu tarih dışı bir dönem anlatılırdı sanki. İngilizler, Avusturyalılar, Prusyalılar, Ruslar tek tek ve hep birlikte geçerdi sahneden, ittifaklar kurup dağıtırlardı, neden filancaların değil de falancaların yenildiğini anlamak her zaman kolay olmazdı. Fakat sonuç değişmezdi, hepsi yenilirdi; önüne çıkan her orduyu saman çöpü gibi süpürüp atan o kahramanlık ve deha karşısında herkes daha baştan yenikti zaten. Marengo örneğin; ovada geçen bu savaşta savunma hatları bilgece kurulmuş, ateş altında tıpkı dama tahtasında hareket edercesine tabur tabur, sessiz ve telaşsız, kusursuz bir geri çekilme uygulanmıştı; üç saatte kaybedilip altı saatte kazanılan efsanevi bir savaştı bu; Konsül muhafızlarına bağlı sekiz yüz humbaracı, Avusturya ordusunun tekmil süvarisinin hücumunu kırmış, General Desaix yetişip bozguna dönmeye yüz tutan savaşı ölümsüz bir zafere kavuşturarak son nefesini vermişti. Austerlitz vardı sonra; puslu kış göğünde zaferin şerefine güzel bir güneş açmıştı; düşmanın Pratzen yaylasını almasıyla başlamış, buz tutmuş göllerin tüyler ürperten çatırdayışıyla sona ermişti Austerlitz; askerleriyle, atlarıyla bütün bir Rus kolordusu, korkunç bir çatırtıyla kırılan buzun altına gömülürken, olacakları elbette adım adım hesaplamış olan Tanrı Napolyon bu felaketi top ateşiyle hızlandırmıştı. Prusya iktidarına mezar olan Jena vardı; sisli bir ekim günü, önce avcı birlikleri silahlarını ateşlemişti; Ney az kalsın sabırsızlığıyla her şeyi mahvedecekken Augereau hücuma geçerek onu son anda kurtarmış, şiddetli saldırı düşman ordusunun orta kısmını yerle bir etmişti; hele en sondaki o panik, kibrinden geçilmeyen süvari birliği canını kurtarmak için tabana kuvvet kaçarken bizim hafif süvarilerimiz onları olgun yulafları biçer gibi kılıçtan geçirmiş, romantik vadi parçalanmış at ve asker cesetleriyle dolmuştu. Eylau vardı; savaşların o en kanlısı, tanınmayacak hale gelmiş insan bedenlerinin üst üste yığıldığı o iğrenç Eylau; kar fırtınası altında kıp-

kırmızı kanla kaplanan, hazin ve kahraman bir mezarlığa dönüşen Eylau; Murat'nın komutasında Rus ordusunu uçtan uca yaran seksen süvari birliğinin yıldırım hücumu hâlâ yankılanıyordu Eylau'da; savaş bittiğinde toprağa öyle çok ceset yığılmıştı ki Napolyon bile gözyaşlarını tutamamıştı. Friedland vardı; Rusların bir kez daha şaşkın bir serçe sürüsü gibi düştüğü o korkunç tuzak, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten imparatorun strateji şaheseri; Ney şehri sokak sokak zapt edip köprüleri yerle bir ederken sol kanadımız hareketsiz, soğukkanlı beklemişti; sonra aynı sol kanat, düşmanın sağ kanadına saldırarak onu nehre doğru sürmüş ve o çıkmazda ezmişti; öyle bir katliamdı ki gecenin onunda hâlâ adam öldürülüyordu. Wagram vardı; Avusturyalılar Tuna nehriyle bağlantımızı kesmek için sürekli sağ kanatlarını güçlendirerek Masséna'nın hakkından gelmeye çalışmıştı; yaralıydı Masséna, bir kupa arabasından komuta ediyordu savaşa; kurnaz ve büyük Napolyon bir süre göz yummuştu bu duruma, sonra bir anda yüz top aynı anda ateş açmış, Avusturya ordusunun adam kalmayan orta kısmı bir fersah geriye püskürtülmüştü; dımdızlak kaldığını görerek şaşkına dönen sağ kanat Masséna'nın önünden çekilmek zorunda kalmış, Masséna yeniden üstünlüğü sağlayınca bendinden taşar gibi Avusturya ordusunun kalanını kırıp geçmişti. Ve en sonunda Moskova; Austerlitz'in aydınlık güneşi son kez görünmüştü orada; geri adım atmamaya kararlı yiğitlerin birbirine girdiği göğüs göğüse, kıran kırana bir dalaş; bir an olsun kesilmeyen yaylım ateşiyle alınan tepeler, kılıçla ele geçirilen tabyalar, toprağın her bir milimi için çekişmek, dönüp dönüp saldırmak; Rus askerleri öyle yiğitçe, öyle canla başla savaşmıştı ki zafer ancak Murat'nın çılgınca taarruzuyla, üç yüz topun aynı anda yeri göğü sarsan ateşiyle ve günün muzaffer prensi Ney'in kahramanlığıyla sağlanmıştı. Hangi çarpışma olursa olsun, akşam olunca hep aynı şanla dalgalanmıştı bayraklar; ele geçirilen topraklarda çoban ateşleri yakılırken yer gök hep aynı "Yaşasın Napolyon!" haykırışlarıyla inlemişti. Fransa her yerde kendi evindeydi; yenilmez kartallarını* Avrupa'nın bir ucundan diğerine gezdirerek

* Fransız İmparatorluk Kartalı, Napolyon savaşları sırasında Büyük Ordu'nun taşıdığı özel bir sancaktır. Napolyon Bonapart'ın imparator olduğu 1804 yılında orduya dağıtılan bu sancakların ucunda bronz bir kartal heykeli vardır. *–çev.*

toprakları fethediyor, halkların boyun eğmesi için krallıklara ayak basması yetiyordu.

Kadehinin dibinde ışıldayan beyaz şaraptan çok belleğinde dönüp duran bu şanlı zaferlerden çakırkeyif olan Maurice, pirzolasını bitirdiği sırada, hırpani görünüşlü, üstleri başları çamurlu iki asker fark etti; sağda solda sürtmekten usanmış haydutları andıran askerler, kanalın yanında kamp kuran birliklerden hangisinin nerede olduğunu soruyorlardı garson kıza. Seslendi Maurice:

"Hey! Arkadaşlar, gelsenize buraya... 7. Kolordu'dan değil misiniz siz?

"Evet, ben 1. Tümen'denim! İki gözüm önüme aksın ki! Hatta Fröschwiller'deydim, vallahi ne yalan söyleyeyim, ortalık bayağı ısınmıştı orada... Bakın! Bu arkadaş da 1. Kolordu'dan, o Wissembourg'daydı, orası da pis yer doğrusu!"

Başlarından geçenleri anlatmaya başladılar; ordu bozguna uğrayıp panik baş gösterince onlar da tabanları yağlamış, sonra da yorgunluktan bir hendeğin dibinde ölü gibi uyuyakalmışlardı; üstelik ikisi de hafif yaralıydı, o zamandan beri güçlükle yürüyerek ordunun ardı sıra geliyorlardı; arada yüksek ateş dolayısıyla halsiz düşüp geçtikleri şehirlerde durmak zorunda kalsalar da şimdi biraz daha iyilerdi, geç de olsa gelmişlerdi ve birliklerini arıyorlardı.

Anlatılanları yüreği sıkışarak dinleyen Maurice, bir parça gravyer peynirine uzanacağı sırada, tabağına dikilmiş aç bakışlı gözleri fark etti.

"Küçükhanım, bakar mısınız! Biraz daha peynir, ekmek ve şarap alabilir miyiz? Değil mi arkadaşlar, siz de bana katılmak istersiniz herhalde? Kendime ufak bir ziyafet çekiyordum. Sağlığınıza!"

İki asker sevinçle masaya oturdu. Acınası durumdaki bu iki silahsız ere baktıkça içi üşüyordu Maurice'in. Kırmızı pantolonları ve kaputları sayısız farklı kumaş parçasıyla yamalanmış, orasından burasından ipliklerle tutturulmuştu; savaş meydanlarından yürüttükleri pırtıları giyen yağmacılara, çingenelere benziyorlardı.

İrice olanı dolu ağzıyla konuşmaya başladı:

"Ah işte, canına yandığımın! Oralar hiç eğlenceli değildi vallahi! Görmek gerek, anlatsana Coutard."

Kısa boylu olan elindeki ekmeği sallayarak anlatmaya başladı:

"Ben gömleğimi yıkıyordum, bir yandan da çorba yapıyorduk. Böyle pis bir delik düşünün, huni gibi bir yer, çevresinde de ağaçlar var, zaten o yüzden emekleye emekleye yaklaşan o Prusyalı domuzları ruhumuz bile duymadı ya... Saat yedi filandı, bir baktık kazanlarımızın içine toplar düşüyor. Aman allah! Biz de ağırdan almadık hani, hemen davrandık silahlara, saat on bire kadar vuruştuk, gerçekten! Dedik tamam, bitirdik adamların işini. Bu arada şunu da bilin ama, biz beş bin kişi bile yokuz, oysa bu domuzlar geldikçe geliyorlar, geldikçe geliyorlar... Ben küçük bir tepenin üstünde, bir çalılığın arkasına siperlenmiştim; gözümün önünde karşıdan, sağdan, soldan karınca sürüleri gibi geliyorlardı, bildiğin kara karınca katarları, ardı arkası görünmüyor. Bunu söylemek istemezdim ama, bizi arkadaşlarımızdan uzakta öyle bir kapanın içine yollayan, sonra da yardımımıza gelmeyip dümdüz edilmemizi seyreden komutanların ciğeri beş para etmez ahmaklar olduğunu düşündük hepimiz. O sırada bizim kendi komutanımız, zavallı General Douay, ki kendisi ne ahmaktır ne de ödlek, kurşunu yiyip serildi mi sana yere, dikti mi ayakları havaya... O da gidince kimsemiz kalmadı! Elden ne gelir dedik, dayandık yine de. Ama çok kalabalıklardı, kaçmaktan başka çaremiz yoktu. Çevresi sarılı bir yerde çarpışıyorduk, tren garını savunuyorduk. Ortalık öyle bir sesle inliyordu ki hepimiz az kalsın sağır olacaktık. Sonra... sonrasını bilmiyorum, aldılar herhalde şehri, biz bir dağın tepesine çekildik, Geissberg dağı diyorlar galiba, orada şato gibi bir şeyin içine siperlendik, oradan öyle çok öldürdük ki o domuzlardan! Havalanıp burun üstü çakılıyorlardı, harikaydı seyretmesi... Ama ne yapacaksınız, geldikçe geliyorlardı, geldikçe geliyorlardı, bire karşı on adam, top desen istemediğin kadar. Bu işlerde cesaret, postu teslim etmekten başka işe yaramıyor. İşte böyle, sonuçta iş öyle içinden çıkılmaz bir hal aldı ki bırakıp kaçmak zorunda kaldık. Komutanlarımızın ahmaklığını da belirtmeden geçemeyeceğim, meğerse az ahmak değillermiş, öyle değil mi Picot?"

Sessizlik oldu. Daha iri yapılı olan Picot, beyaz şarap kadehini kafasına dikerek elinin tersiyle ağzını sildi.

"Öyle tabii... Fröschwiller de aynı; o koşullarda çarpışmaya girmek için düpedüz kafasız olmak gerek. Benim yüzbaşım uyanık adamdı, o söylemişti... İşin gerçeği, kimsenin bir şey bildiği yoktu. O pisliklerin ordusu bir anda çıktı karşımıza, bizim sayımız kırk bin ya var ya yoktu. Üstelik o gün çarpışmaya girmeyi beklemiyorduk, az sonra savaş başladı, bence komutanların da pek gönlü yoktu ya savaşmaya... Neyse! Ben her şeyi görmedim tabii; ama şunu adım gibi biliyorum, sabah bir başladık dansa, ta gece yarısına kadar... Tam bitti diyorsun, nerede, kemanlar yeniden var gücüyle başlıyor. Önce Wörth; sevimli, küçük bir kasaba, fayansla kapladıkları için sobayı andıran komik bir çan kulesi var. Sabah orayı boşalttırdılar bize, niye, anladıysam ne olayım; sonra yeniden ele geçirmek için canımız çıktı, başaramadık da... Of dostlar, ne uğraştık bilseniz, ne çok karın deşildi, ne çok beyin patladı orada, inanamazsınız! Sonra bu kez başka bir kasabada aldık boyumuzun ölçüsünü; Elsasshaussen, insanın dili bile dönmüyor adını söylemeye. Üstümüze toplar yağıyordu, o topları da yine bizim sabah boşalttığımız bir tepenin üstünden atıyorlardı. Asıl orada gördüm ben göreceğimi, ya! Kendi gözlerimle gördüm zırhlı süvari birliklerinin nasıl hücuma kalktığını. Zavallı adamlar, çoğu öldü gitti orada! Atlı adamları öyle bir araziye sokmak akıl alır şey değil; hendeklerle kesilmiş, her yanı dikenli çalılarla kaplı, yokuş aşağı bir yer! Üstüne üstlük, allah biliyor ya, orayı tutsan n'olur tutmasan n'olur... Neyse işte! Öyle cesur çarpıştılar ki görseniz içiniz cız ederdi. Sonra, işte, en iyisi uzak bir yere çekilip soluklanmak gibi duruyordu. Kasaba kibrit çöpü gibi tutuşmuştu; Badenliler, Württembergliler, Prusyalılar tam takım sarmıştı çevremizi; sonradan hesapladığımıza göre yüz yirmi binden fazla pislik. Hepsi bu olsa yine iyi, Fröschwiller çevresinden de gümbür gümbür müzik başlamasın mı o sıra! Çünkü şurası bir gerçek, Mac-Mahon belki ahmak olabilir, ama yürekli bir adam. Toplar yağarken o kocaman atının sırtında halini görmeliydiniz! Başkası olsa, güçsüz olduğu savaştan kaçmakta utanılacak ne var der, daha baştan tüyerdi. Oysa o, madem başladı, hayatımız pahasına sonuna kadar gideceğiz dedi. Gitti de! Fröschwiller'de insanlar değil, düpedüz hayvanlar kapıştı, anlayabiliyor musunuz... Yaklaşık iki saat içinde nehrin su-

ları kan gölüne döndü. Sonra, sonrası geçmiş ola! Yine de kaçmak zorunda kaldı işte. Şimdi de gelmişler biz sol tarafta Bavyeralıların hakkından geldik falan diye anlatıyorlar bize! Canına yandığımın! Biz de yüz bin kişi olsaydık biz de gelirdik! Bizim de yeteri kadar topumuz ve biraz daha az ahmak komutanlarımız olsaydı!.."

Dinmeyen öfkeleriyle söylenip duran Coutard ile Picot, toza bulanmış yırtık üniformalarıyla oturmuş, bir yandan ekmek koparıp kocaman peynir parçalarını ağızlarına atıyor, bir yandan da güneşin altın rengi ışınlarıyla parıldayan olgun üzümlerin sarktığı güzel çardağın gölgesinde, anılarına kazınmış kâbusu içlerinden atmak için anlatıyor da anlatıyorlardı. Şimdi sıra o korkunç bozguna gelmişti; alaylar dağılmıştı, askerler yılgın, aç, tarlaların arasından kaçıyordu; anayollarda insanlar, atlar, arabalar, toplar, parçalanmış bir ordudan geriye kalan her şey birbirine girmiş, delice bir panik dalgasıyla sürükleniyordu. Akıllıca geri çekilmeyi, on bin kişinin yüz bin kişiyi rahatlıkla durdurabileceği Vosges geçitlerini savunmayı becerememişlerdi, bari köprüleri havaya uçurmayı, tünelleri kapatmayı akıl edelerdi. Ne gezer, generaller ecel terleri içinde dörtnala kaçmakla meşguldü; acayip bir şaşkınlık rüzgârı hem yenilen hem yenen orduyu sarmıştı, öyle bir an gelmişti ki her iki ordu da bu rasgele kovalamaca içinde ne yaptığını şaşırmıştı; Mac-Mahon Lunéville'e doğru kaçıyor, Prusya Prensi onu Vosges taraflarında arıyordu. Ayın 7'sinde, 1. Kolordu'dan geriye kalan askerler, enkazları sürükleyip götüren balçıklı, taşkın bir nehir gibi geçti Saverne'den. 8'inde Sarreburg'da 5. Kolordu, bir selin başka bir selle kavuşması gibi gelip devrildi 1. Kolordu'nun üstüne; o da kaçıyordu, savaşmadan yenilmişti, komutanı dertli General de Failly'yi de kendisiyle birlikte sürüklüyordu; komutan, bozgunun sorumluluğu kendi hareketsizliğine yüklendiği için öfkeden çıldırmış gibiydi. Bu dörtnala kaçış ayın 9'unda ve 10'unda da sürmüştü; sanki birisi canını seven kaçsın diye bağırmış, bunu duyan askerler de arkalarına bakmadan koşmaya başlamıştı. 11'inde, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun altında Bayon'a doğru inilmiş, Nancy'nin düşmanın elinde olduğu yönündeki yanlış bir söylentinin etkisiyle oradan geçmekten kaçınılmıştı. 12'sinde Haroué'de, 13'ünde Vicherey'de gecelenmiş, 14'ünde ise günlerdir çil

yavrusu gibi koşuşan bu askerlerin sonunda trenlere doldurulduğu Neufchâteau'ya varılmıştı. Tren üç günlük bir yolculuğun sonunda Châlons'a varmış, son trenin kalkmasından yirmi dört saat sonra Prusyalılar Neufchâteau'yu almıştı.

"Ah! Zalim kader!" diye tamamladı sözlerini Picot. "Bacaklarımız ne çalıştı ama! Oysa hastanelik durumdaydık!"

Coutard şişede kalan şarabı kendisinin ve arkadaşının bardağına boşalttı.

"Evet, pılımızı pırtımızı toplayıp yola çıktık, hâlâ da koşuyoruz. Ama olsun! Burada oturup hâlâ tek parça olanların sağlığına içebildiğimize göre, yine de durumumuz fena sayılmaz."

Maurice şimdi anlamıştı olanları. Wissembourg'da aptal gibi gafil avlandıktan sonra Fröschwiller'in ezilmesi orduya yıldırım gibi düşmüş, felaketin uğursuz ışığında korkunç gerçek apaçık ortaya çıkmıştı. Savaşa hazır değildik, orta karar bir topçu birliğimiz vardı, asker sayımızla ilgili bilgiler doğru değildi, generallerimiz yeteneksizdi; oysa burun kıvrılan düşman sağlam ve sarsılmaz görünüyordu, kusursuz bir disiplin ve taktik anlayışla donanmış sayısız askeri vardı. Üç Alman ordusu, Metz'den Strazburg'a kadar yayılmış yedi kolordumuzla çekmeye çalıştığımız çürük perdeyi delerek üç yanı da güzelce tutmuştu. Sonuçta bir başımızaydık, ne Avusturya'nın geleceği vardı ne İtalya'nın; imparatorun planı, harekâtların yavaşlığı ve komutanların yetersizliği arasında dağılıp gitmişti. Kader bile bize karşı çalışıyor, art arda gelen aksilikler, can sıkıcı tesadüfler, Fransız ordusunu ikiye bölüp bir parçasını Metz'in güneyine sıkıştırarak Fransa'dan koparmayı, kalanını da etkisiz hale getirerek Paris üstüne yürümeyi hesaplayan Prusyalıların gizli planını adım adım gerçeğe yaklaştırıyordu. Bundan sonrası matematiksel bir kesinlikti artık, kaçınılmaz sonucu doğuracak bütün nedenler bir araya gelmişti; yenilecektik; akılsız cesaret, soğukkanlı yöntem ve yüksek sayı karşısında tutunamayacaktı. Sonra oturup tartışsak da neye yarardı artık; yenilgi, her şeye rağmen, tıpkı dünyayı yöneten kuvvet yasaları gibi kaçınılmazdı.

Gözleri uzağa dalan Maurice, birdenbire karşısındaki yüksek, sarı duvarda yazan "Yaşasın Napolyon!" haykırışını bir daha okudu.

Bastıramadığı bir acı, yüreğini oyan bir sancı duydu. Bir zamanlar efsanevi zaferleriyle bütün Avrupa'da borusunu öttüren Fransa'nın, küçümsediği güçsüz bir halk karşısında daha ilk darbede yere serildiği doğruydu demek! Dünyanın değişmesine elli yıl yetmişti; yenilgi, sonsuza dek muzaffer olacağını sananların başına korkunç bir biçimde çökmüştü. Eniştesi Weiss'in Mulhouse önlerindeki o sıkıntılı gecede söylediklerini anımsadı. Evet, yalnız o görebilmişti geleceği; ağır ağır güçten düşüşümüzün gizli nedenlerini bir tek o kestirebilmiş, Almanya'dan esen yeni gençlik ve güç rüzgârını bir tek o sezmişti. Savaşçı bir çağın bitip başka bir çağın başlaması değil miydi bu? Ulusların sürekli genişlemesine takılıp kalanlar yenilecekti bu çağda; öncülüğe, bilgiye, güce ve esenliğe yürüyenler kazanacaktı!

O sırada içeriden kıkırdama sesleri geldi, ısrarcı sıkıştırmalar karşısında cilvelenen bir genç kızın çığlıkları duyuldu. Teğmen Rochas, Epinal resimleriyle süslü, duman altı mutfakta, fatih bir asker edasıyla güzel garson kızı kollarına almıştı. Sonra o da çardağın altına geldi, garson kız kendisine kahve getirdi. Coutard ile Picot'nun son sözlerini işittiğinden neşeli bir sesle konuşmaya katıldı:

"Amaan gençler, hiçbir şey değil bunlar! Dans daha yeni başlıyor, saati gelince öcümüzü nasıl alacağımızı göreceksiniz! İnanın bana! Şimdiye kadar bire karşı beş geldiler üzerimize. Ama bu değişecek, sözümü senet sayın! Burada üç yüz bin askeriz. Niye yaptığımızı kimsenin pek anlamadığı tüm bu hareketler aslında Prusyalıları üstümüze çekmek için. Bazaine'in gözü onların üstünde, zamanı geldiğinde kuyruklarından yakalayıverecek. İşte o zaman dümdüz edeceğiz onları, çat, tıpkı şu sinek gibi!"

Gürültülü bir şaklatmayla uçan sineği ellerinin arasında ezdi ve yüksek sesle gülmeye başladı. Cesaretin yenilmez olduğuna inanıyor, bu inancına cuk oturan bu zahmetsiz plana bütün saflığıyla inanıyordu. Nazikçe askerlere alaylarının yerini tarif etti, sonra da dişlerinin arasına purosunu sıkıştırarak mutlulukla kahve fincanının olduğu masaya çöktü.

Maurice, peynirini ve şarabını paylaştığı için kendisine teşekkür ederek yanından ayrılan Coutard ile Picot'ya:

"Ben teşekkür ederim arkadaşlar," dedi. Sonra bir fincan kahve söyleyip neşesine bir kez daha kapıldığı teğmene bakmaya başladı; biraz şaşırmıştı doğrusu, üç yüz bin askeri de nereden çıkarmıştı teğmen, orada olsa olsa yüz bin kişilerdi. Prusyalıların Châlons ile Metz'deki iki ordunun arasında bu kadar kolay ezilebileceğine inanması da tuhaf değil miydi! Ne var ki Maurice'in de ihtiyacı vardı böyle bir yanılsamaya! Şanlı geçmiş belleğinde bu kadar taze olduğuna göre hâlâ umutlu olamazlar mıydı? Güneşten sararmış açık renkli Fransız üzümlerinin sarktığı çardağın altındaki kır lokantası öyle neşeliydi ki! İçinde ağır ağır birikmiş olan kederi bastıran bir güven duygusu yeniden bir süreliğine ruhunu sardı.

Afrika avcı birliğine bağlı bir subayla yanındaki emir erinin, imparatorun kaldığı sessiz evin köşesini dörtnala dönüp gözden kayboluşunu izledi bir an. Emir eri evden tek başına çıkarak iki atla birlikte lokantanın kapısında durunca, Maurice şaşkınlıkla haykırdı:

"Prosper! Ben seni Metz'de sanıyordum!"

Çocukken tatillerde gittiği Fouchard Dayı'nın Remilly'deki evinden tanıdığı bir çiftlik uşağıydı bu. Üç yıl kadar önce, savaş patlak verdiği sıralarda, kurada ismi çıkıp Afrika'ya gönderilmişti; gök mavisi ceketi, kenarları mavi çizgili kırmızı bol pantolonu, kırmızı yün kemeri, uzun, güneş yanığı yüzü ve olağanüstü bir ustalıkla atları yöneten güçlü ve esnek kollarıyla iyi görünüyordu.

"Şu tesadüfe bak! Mösyö Maurice!"

Acele etmeden, kıllarından buharlar çıkan atları ahıra götürdü önce Prosper, kendi atına babacan gözlerle şöyle bir baktı. Çocukluğunda hayvanları tarlaya götüre getire edindiği at sevgisi süvariliği seçmesinde kuşkusuz etkili olmuştu. Döndüğünde:

"Monthois'den geliyoruz," diye anlatmaya başladı. "Hiç mola vermeden on fersahtan fazla yol geldik. Zefir bir şeyler yese hiç fena olmayacak."

Zefir atının adıydı. Kendisi yemek yemek istemedi, yalnızca kahve içmeyi kabul etti. O komutanını, komutanı da imparatoru bekliyordu. Beş dakika da sürebilirdi bu, iki saat de. O yüzden komutanı atları gölgelik bir yere götürmesini söylemişti. Meraklanan Maurice, neden geldiklerini öğrenmek isteyince belli belirsiz bir el hareketiyle:

"Bilmiyorum," dedi. "Mesaj herhalde... Bazı kâğıtlar getirdik."

Rochas duygulu gözlerle avcıyı izliyordu, üniforması kendi Afrika anılarını canlandırmış olmalıydı.

"Hey evlat, Afrika'nın neresindeydiniz?

"Medea'da komutanım."

Medea ha! Aradaki rütbe farkına karşın hemen yakınlaşıp sohbet etmeye koyuldular. Prosper sürekli at tepesinde, her an diken üstünde geçen bu hayata alıştığını anlattı; Arapların durmadan sürek avına çıkması gibi onlar da ha bire çarpışmaya gidiyordu. On adamlık oymakların her birine bir karavana düşüyordu; her oymak kendi içinde bir aileydi; biri yemek yapıyor, biri çamaşırları yıkıyor, ötekiler çadırları kuruyor, hayvanlara bakıyor, silahları temizliyordu. Her sabah ve öğleden sonra, yakıcı güneşin altında, sırtlarında kocaman asker çantalarıyla at üstünde ilerliyorlardı. Akşamları sivrisinekleri kovmak için büyük çoban ateşleri yakıyor, ateşin çevresinde hep bir ağızdan Fransız şarkıları söylüyorlardı. Geceleri yıldıza bulanmış aydınlık göğün altında yatarken, aralıksız esen ılık yelin kızdırdığı atlar birdenbire azgın kişnemelerle kazıklarını sökmeye, birbirlerini ısırmaya girişiyor, bu yüzden ikide bir uyanıp atları yatıştırmak zorunda kalıyorlardı. Sabahları ise sıra leziz kahvedeydi; kahve büyük işti orada, taneler bir karavananın dibinde eziliyor, emir erlerinin kırmızı kemerleri süzgeç gibi kullanılarak süzülüyordu. Yerleşim yerlerinin uzağında, düşmanla burun buruna geçen karanlık günler de olmuyor değildi. O anlarda ne şarkı ne eğlence... Gün oluyordu uykusuzluktan, susuzluktan, açlıktan ölecek gibi oluyorlardı. Ama ne gam! İnsana cesaretini gösterme olanağı veren bu macera dolu şaşırtıcı hayatı, bu vurkaç savaşını seviyorlardı; vahşi bir adayı ele geçirmek gibi eğlenceliydi. Bazen talancılar gibi büyük vurgunlar yapıyor, bazense ufak tefek şeyler araklayan küçük hırsızlar gibi sebze meyve kaldırarak eğleniyorlardı; bazen öyle dillere destan numaralar çekiliyordu ki generallere varıncaya kadar herkes gülmekten kırılıyordu.

"Ah!" dedi Prosper ciddileşerek. "Orası burası gibi değil, savaşı bile bir başka!"

Maurice'in sorduğu bir soru üzerine Toulon'a nasıl çıktıklarını, oradan Lunéville'e kadar geçen uzun ve çetin yolculuklarını anlat-

maya koyuldu. Wissembourg'la Fröschwiller'i orada öğrenmişlerdi. Sonra, gerisini tam anımsayamıyor, şehirleri birbirine karıştırıyordu: Nancy'den Saint-Mihiel'e, Saint-Mihiel'den Metz'e... Ayın 14'ünde büyük bir çarpışma yaşanmış olmalıydı, ufuk ateşten kıpkırmızı kesilmişti; ama kendisi çalıların arkasındaki dört Alman mızraklı süvarisinden başka kimseyi görmemişti. 16'sında yeniden savaşa tutuşulmuştu, toplar daha sabahın altısında gümbürdemeye başlamıştı; sonra birilerinden 18'inde daha da korkunç bir çarpışma olduğunu duymuştu ama avcılar o çarpışmaya katılmamıştı, çünkü 16'sında Gravelotte'ta, yol kenarında cepheye girmeyi beklerken, bir kupa arabasıyla oradan uzaklaşmakta olan imparator, Verdun'a kadar kendisine eşlik etsinler diye onları yanında götürmüştü. Hayli uzun, kırk iki kilometre kadar bir yolu, Prusyalıların her an önlerini kesebileceği korkusuyla dörtnala gitmişlerdi.

"Ya Bazaine?" diye sordu Rochas.

"Bazaine mi? Duyduğuma göre imparator sonunda yakasından düştüğü için bir zil takıp oynamadığı kalmış."

Oysa teğmen, Bazaine'in bu taraflara gelip gelmediğini soruyordu. Prosper belli belirsiz omuz silkti, kim bilebilirdi ki... Onlar 16'sından beri günlerini tek bir düşmanla karşılaşmadan, bazen keşif birliği bazen muhafız birliği olarak, yağmurun altında bir ileri bir geri yürümekle geçirmişlerdi. Şimdi Châlons ordusuna katılmıştı genç adam. Kendi birliği, iki Fransız avcı birliği daha, bir de hafif süvari birliği hep birlikte ihtiyat süvari tümenlerinden birini, coşkulu bir sevgiyle söz ettiği General Margueritte'in komutasındaki 1. Tümen'i oluşturmuşlardı.

"Ah, ne adam ama! Tilki gibi kurnaz vesselam! Ama neye yarar? Birileri yine hepimizi çamura saplamayı başardı!"

Bir sessizlik oldu. Sonra Maurice bir süre Remilly'den, Fouchard Dayı'dan konuştu; Prosper, bataryası bir fersahtan uzakta, Laon yolunun diğer yakasında konaklayan astsubay çavuş Honoré'nin elini sıkmaya gidemeyeceği için üzüldü. Tam o sırada bir at hırıltısı duydu, önce kulaklarını dikti, ardından ayağa kalkıp Zefir'in bir ihtiyacı olmadığından emin olmak için bakmaya gitti. Kahve ve likör saati geldiğinden her birlik ve rütbeden askerler yavaş yavaş lokantaya

doluşmaya başlamıştı. Bütün masalar dolmuş, günışığına bulanmış asma dallarının yeşilliğinde rengârenk üniformalar neşeli bir hava yaratmıştı. Binbaşı Bouroche, Rochas'nın yanındaki sandalyeye çökmüştü ki kapının eşiğinde bir emirle gelen Jean göründü.

"Teğmenim, yüzbaşı bir talimatnameyle ilgili olarak saat üçte sizi bekliyor."

Rochas bir baş hareketiyle o saatte orada olacağını belirtti; Jean hemen ayrılmadı, o sırada sigarasını yakmakta olan Maurice'e gülümsedi. Vagondaki olaydan sonra iki adam arasında gizli bir ateşkes olmuştu, birbirlerine giderek daha çok ısınıyorlardı.

O sırada Prosper geri geldi, sabırsız görünüyordu:

"Komutanım hâlâ evden çıkmadığına göre ben de bir şeyler mi yesem... Boşa mı geldik acaba, imparator belki de buraya gelmeyecek bu akşam."

"Baksanıza," dedi yeniden meraklanan Maurice, "getirdiğiniz haberler belki de Bazaine'le ilgilidir?"

"Olabilir! Orada, Monthois'da bayağı adı geçiyordu onun."

O sırada ani bir hareketlenme oldu. Çardağın kapılarından birinde dikilen Jean arkasını dönüp:

"İmparator!" dedi.

Bütün lokanta ayağa fırladı. Kavak ağaçlarının arasındaki geniş, beyaz yolda, üstlerine jilet gibi oturmuş şık üniformaları ve göz kamaştıran altın renkli zırhlarıyla imparatorun özel muhafız birliğine bağlı manga göründü. Onların hemen arkasından, çevresinde maiyetiyle birlikte atının üstünde imparator geliyordu; geniş bir alana yayılan imparator ve maiyetini ikinci bir muhafız mangası izlemekteydi.

Herkes şapkasını çıkardı, birkaç alkış sesi duyuldu. İmparator lokantanın önünden geçerken başını kaldırdı; yorgun yüzü soluk, bulanık ve yaşlı gibi duran gözleri titrekti. Sanki uykudan yeni uyanmıştı, güneşli lokantadaki insanları görünce belli belirsiz bir gülümsemeyle selam verdi.

Jean da Maurice de, imparatoru doktor gözüyle dikkatlice inceleyen Bouroche'un arkadan homurdandığı sözleri apaçık işittiler.

"Görünen köy kılavuz istemez, bir ayağı çukurda."

Sonra iki kelimeyle tanısına noktayı koydu:

"İşi bitmiş!"

Jean o sınırlı kavrayışıyla başını salladı, bir ordu için böyle bir başkomutan ne büyük talihsizlikti! Öğle yemeğini keyifle bitiren Maurice, on dakika sonra, sigarasını tüttürerek aylak aylak dolaşmak üzere Prosper'in elini sıkarak lokantadan ayrılırken, aklında hep atının üstünde ağır ağır geçip giden imparatorun o soluk, dalgın yüzü vardı. Harekete geçeceği an enerjisi tükenen bir hayalciye, bir eylem adamına benzetti onu. Çok iyi kalpli, büyük ve cömert düşünceli, sessiz görünüşünün altında demir gibi iradesi olan biri olduğu söylenirdi imparatorun; aynı zamanda çok da yürekliydi, alınyazısına göğüs germeye her zaman hazır bir kaderci gibi tehlikeyi küçümseyen bir yanı vardı. Fakat büyük kriz anlarında, olaylar gözünün önünde olup biterken felce uğramış gibi basireti bağlanıyordu; kader ondan yüz çevirmeye görsün, adım atacak güç bulamıyordu kendinde. Maurice, bunun altında fiziksel acılarının ağırlaştırdığı özel bir fizyolojik durum olup olmadığını, seferin başından beri imparatorun sergilediği kararsızlığın, her geçen gün artan yetersizliğinin, gözle görülen hastalığından kaynaklanıp kaynaklanmadığını düşündü. Bu her şeyi açıklardı işte. Bir böbrek taşı imparatorluklar yıkabilirdi.

Akşam kampta yoklamadan sonra ani bir hareketlenme oldu; subaylar sağa sola koşuşup sabah saat beşte yola çıkabilmek için gereken hazırlıklarla ilgili emirler yağdırdı. Maurice, bütün planların bir kez daha değiştiğini anlayınca şaşkınlık ve endişeyle irkildi: Paris'e çekilmiyorlardı, Bazaine'in ordusuyla birleşebilmek için Verdun üzerine yürüyeceklerdi. Gündüz Bazaine'den geri çekilmekte olduğunu bildiren bir mesaj geldiği söylentisi dolaştı; Maurice'in aklına Prosper ile komutanının Monthois'dan belki de bu mesajın bir kopyasını getirmek için gelmiş olabilecekleri geldi. Demek ki Mareşal MacMahon'un sürekli kararsızlığı yüzünden, imparator Paris'e dönecek diye yürekleri ağzına gelen, hanedanı kurtarabilmek için son çare olarak orduyu ne pahasına olursa olsun ileri sürmekte ısrar eden imparatoriçe ile bakanlar kurulunun dediği olmuştu. O zavallı imparator, kendi imparatorluğunda bile yeri kalmamış o gariban adam, askerlerinin eşyaları arasında gereksiz, kalabalık eden bir paket gibi oradan oraya taşınacak, kendisi taşınırken arkasından alay ediyor-

muş gibi imparatorluğun şatafatını, özel muhafızlarını, arabalarını, atlarını, aşçılarını, gümüş tencereler ve Champagne şaraplarıyla dolu yük arabalarını, etekleri bozgun yollarında kan ve çamur süpürdüğü halde bütün debdebesiyle sırtında duracak olan arılarla bezeli imparatorluk kaftanını* sürükleyecekti.

Saat gece yarısı olmuş, Maurice'in gözüne hâlâ uyku girmemişti. Arada bir içi geçip kâbuslar gördüğü boğucu bir uykusuzluğun pençesinde, çadırın içinde dönüp duruyordu. Sonunda kalkıp dışarı çıktı; ayağa kalkmak, rüzgârı yüzünde hissedip soğuk havayı ciğerine çekmek sinirlerine iyi geldi. Gökyüzü koca bulutlarla kaplanmış, zifir gibi bir karanlık çökmüştü; sancağın önündeki alanda küllenmeye yüz tutan son çoban ateşlerinin gökyüzündeki tek tük yıldızı aydınlattığı kasvetli, koyu bir karanlıktı bu. Çıt çıkmayan bu kömür karası huzurun içinde, uyuyan yüz bin adamın ağır ağır soluk alıp verişinden başka ses duyulmuyordu. Maurice'in kaygıları yavaş yavaş dindi, yanı başında uyuyan ve çok yakında binlercesi toprağın altında uyuyacak olan bu insanlara karşı yüreğinde bağışlayıcı bir şefkat duygusu uyandı. Her şeye rağmen yürekli adamlardı! Disiplinden kaçıyor, hırsızlık yapıyor, içki içiyorlardı. Ama zaten çok acı çekmişlerdi ve koca bir ulus yıkılırken onları anlayışla karşılamak hiç de zor değildi! Sivastopol ya da Solférino zaferini yaşamış eski tüfekler orduda bir azınlıktı artık, gerisi uzun bir direnişi kaldıracak gücü olmayan gencecik askerlerdi. Birbirine herhangi bir bağlılık duymayan askerlerle apar topar kurulmuş olan bu dört kolordu, umutsuzluğun ordusuydu; bu orduyu geçmiş günahların kefareti için feda ediyorlar, böylelikle kaderin gazabını yumuşatmayı umuyorlardı. Acı sonunun kendisini beklediği tepeye kendi ayaklarıyla tırmanacaktı bu ordu; felaketin dehşeti içinde daha da büyüyecek, herkesin yanlışının bedelini oluk gibi akıtacağı kanıyla ödeyecekti.

---

* Napolyon Bonapart, imparatorluk tacını giydiği törende 1500 adet altın arının işlenmiş olduğu bir kaftan giymiştir. Altın arı figürüne ilk olarak Fransa'nın ilk kral soyu kabul edilen Merovenj Hanedanı'nın kurucusu 1. Childéric'in 1653'te keşfedilen mezarında rastlanmıştır. Napolyon Bonapart bu sembolü seçerek kendi hanedanlığını Fransa'nın köklerine bağlamak istemiştir. Arı, kartal ile birlikte hem Birinci hem İkinci Fransız İmparatorluğu'nun sembolü olmuştur. *–çev.*

O an, o ürpertici gölgelikte, büyük bir ödev bilinci uyandı Maurice'in benliğinde. Destansı zaferleri geri getirmek isteyen o kibirli umuda kaptırmıyordu artık kendini. Verdun'a bu yürüyüş ölüme yürüyüştü ve madem ölmek gerekiyordu, o zaman Maurice de bütün gücü ve yaşama sevinciyle bu kadere boyun eğecekti.

IV

23 AĞUSTOS Salı günü sabah altıda kamp uykusundan uyandı. Châlons ordusunu oluşturan yüz bin asker, şöyle bir dalgalandıktan sonra, uçsuz bucaksız bir insan seli halinde yollarda akmaya başladı; durduğunda göl gibi genişleyerek yayılıyordu. Önceki gün ortalıkta dolaşan söylentilerin aksine, geri çekilmeyi sürdürmediklerini, sırtlarını Paris'e verip doğuya, bilinmeze doğru gittiklerini görmek askerlerin çoğunda büyük bir şaşkınlık yaratmıştı.

Sabah saat beşte 7. Kolordu'ya hâlâ fişekleri dağıtılmamıştı. Topçu askerleri, Metz'den gelen malzemelerle atları, pazar yerine dönmüş tren istasyonundan getirmek için iki gündür kan ter içinde uğraşıyordu. Fişek yüklü vagonlar istasyonun kargaşasında son anda fark edilmişti; Jean'ın da içinde olduğu bir angarya birliği, birkaç yük arabasına çabucak el koyarak iki yüz kırk bin adet fişekliği yükleyip getirmeyi başarmıştı. Jean, mangasındaki adamlara yönetmeliğin belirttiği yüzer fişeği dağıtırken bölük borazancısı Gaude da yola çıkış borusunu çaldı.

106. Alay Reims'in içinden geçmeyecekti, kentin çevresini dolaşıp Châlons'a giden anayola çıkmaları emredilmişti. Birlikleri belli bir sırayla yola çıkarma işi yine savsaklandığından, dört kolordunun dördü de aynı anda yürüyüşe geçmiş, ortak yolların girişinde her şey birbirine girmişti. Topçularla süvariler sürekli piyade saflarının önünü kesip yürüyüşlerine engel oluyordu. Koca koca tugaylar tüfeklerini indirip bir saat boyunca beklemek zorunda kalmıştı. En kötüsü de, yürüyüşün başlamasının üstünden on dakika geçmeden korkunç bir fırtınanın patlak vermesiydi; sağanak yağmur askerleri iliklerine kadar ıslatıp sırt çantalarıyla kaputlarının yükünü iyice ağırlaştırmıştı. 106. Alay yağmurun kesilmesiyle birlikte yeniden yürüyüşe ge-

çebildi; oysa yan tarladaki zuhaf askerlerine biraz daha bekleme emri verilmiş, onlar da oyalanmak için birbirlerine toprak atma oyununa başlamışlardı; yerden alıp fırlattıkları çamurlar üniformalarına yapıştıkça kahkahadan kırılıyorlardı.

Yağmurun hemen arkasından ışıl ışıl güneş açan sıcak bir ağustos sabahıydı. Herkes yeniden neşelenmişti. Adamların üstünden açık havaya serilmiş ıslak çamaşırlar gibi buhar çıkıyordu. Çarçabuk kurudular, su birikintisinden yeni çıkmış çamurlu köpeklere benzemişlerdi. Kırmızı pantolonlarından söktükleri katılaşmış çamur parçalarını birbirlerine göstererek eğleniyorlardı. Her yol ağzında mutlaka duruluyordu. Reims'in dış mahallelerinden birinin çıkışında, çevresi ana baba günü olmuş bir içecek tezgâhının önünde son kez duruldu.

Maurice'in içinden şans dilemek için mangaya bir ziyafet çekmek geldi.

"Onbaşım, izin verirseniz..."

Jean kısa bir duraksamadan sonra küçük bir içkiyi kabul etti. Loubet ile Chouteau da oradaydı, onbaşı bileğinin gücünü hissettirdiğinden beri Chouteau ona karşı sinsi bir saygı havasına bürünmüştü. Birileri kanlarına girmedikçe terbiyeli iki delikanlı olan Pache ile Lapoulle de yanlarındaydı.

"Sağlığınıza onbaşı!" dedi Chouteau sahte bir gülüşle.

"Sağlığınıza, herkesin tek parça geri dönmesi umuduyla!" diye yanıtladı Jean kibarca, diğerleri gülerek bu sözleri onayladı.

Alay tekrar yola koyulacaktı; Yüzbaşı Beaudoin gözlerine inanamıyormuş gibi onlara doğru yürüdü, Teğmen Rochas ise adamlarının susuzluğunu anlayışla karşılayarak başka yöne bakar gibi yaptı. Châlons'a giden yola çıktılar; adam boyu ot yığınları ile kanatları dönüp duran ahşap değirmenlerin yer yer sivrildiği uçsuz bucaksız bir ovanın, göz alabildiğine uzanan sürülmemiş tarlaların ortasında sonsuz bir şerit gibi dümdüz uzayıp giden, iki yanı ağaçlık bir yoldu bu. Yan yana sıralanmış telgraf direkleri daha kuzeyde başka yollar da olduğunu gösteriyor, oralardan yürüyen alayların koyu renk çizgileri seçiliyordu. Hatta bir sürü alay kalabalıklar halinde tarlaların içinden gitmekteydi. Önde, sol tarafta, bir süvari tugayı parlak güneşin altında tırısa kalkmıştı. Göz alabildiğine ıssızlığıyla insana hüzün

veren ufuk, şimdi dört bir yandan akan insan seliyle, dev karınca sürüleri gibi devinen askerlerle dolmuştu.

Saat dokuza doğru, 106. Alay Châlons yolundan ayrılarak sola, Suippe yoluna saptı; ucu bucağı görünmeyen dümdüz bir başka şeritti bu yol da. Yolun ortasını boş bırakarak kenarlardan yürüdüler. Yalnızca subaylar istedikleri zaman ortadan gidiyordu. Maurice, subayların endişeli olduğunu fark etti; oysa sonunda yürüyebildikleri için çocuklar gibi şen olan askerlerin keyfine, neşesine diyecek yoktu. Mangası sıranın en önünde olduğundan Albay de Vineuil'ü de uzaktan gördü Maurice; albayın karamsar duruşunu, atının adımlarına uyarak hafifçe sallanan iri, kaskatı gövdesini fark edince irkildi. Bando takımı, alayın iaşe arabalarıyla birlikte arkaya gönderilmişti. Tümene ikmal ve sıhhiye arabaları eşlik ediyordu; onların arkasından ot arabaları, erzak taşıyan yaylılar, sandıkların yüklendiği iki tekerliler gibi çeşitli araçlardan oluşan, beş kilometreyi aşkın koca bir konvoy geliyor, kuyruğun ne kadar uzun olduğu yolun tek tük rastlanan dönemeçlerinde fark ediliyordu. En arkada da sürüler vardı, besili sığırlar bir toz bulutu içine dağılmış ilerliyordu; şimdilik ayakları üstünde olan bu etler dört bir yandan inen kırbaç darbeleriyle iteklenmekte, manzara ilkel bir savaşçı kabilenin göçünü anımsatmaktaydı.

Lapoulle ikide bir omzunu kaldırarak sırtından kayan çantayı yerine oturtuyordu. Erlerin en yapılısı olduğu gerekçesiyle manganın ortak mutfak gereçleri, büyük tencere ve yedek su bidonu onun sırtına yüklenmişti. Hatta bu kez, bunun bir onur olduğuna ikna ederek bölüğün küreğini de ona emanet etmişlerdi. Gerçi durumundan yakındığı yoktu onun; manganın tenoru Loubet'nin yol boyunca söylediği sevimli şarkıya gülüp duruyordu. Loubet'nin de çantası ünlüydü, yok yoktu içinde: çamaşır, yedek ayakkabı, tuhafiye malzemeleri, fırçalar, çikolata, çatal bıçak, metal bardak, ayrıca bisküvi, kahve gibi orduda dağıtılan erzak. Fişekleri çantanın içine koyup dürülmüş battaniyesini, çadırı ve çadırın kazıklarını çantanın üstüne bağlardı; ama ne hikmetse bu koca yük tüy gibi hafif görünür, Loubet de bavul toplamasını iyi bildiğini söyleyerek övünürdü.

Chouteau, sefaletten kırılan Champagne bölgesinin kasvetli düzlüklerine küçümseyen bakışlar atarak, "Bu ülke bitmiş arkadaş!" diye söyleniyordu.

Tebeşir rengi toprak göz alabildiğine uzayıp gidiyor, ucu bucağı görünmüyordu. Ne bir çiftlik ne bir canlı vardı çevrede; engin griliğin içinde kara lekeler gibi görünen kargaların kanat çırpışından başka hiçbir şey yoktu. Solda, epey ileride, zümrüt yeşili çam ormanları gökyüzünü sınırlayan sıradağları çepeçevre sarmıştı; sağda ise yan yana ağaçlar Vesle nehrinin oradan aktığını gösteriyordu. O tarafta, bir fersah uzaktaki tepelerin arkasında, yoğun bir dumanın yükselip birikerek ufku ürkütücü bir yangın bulutuyla kapladığı görülmekteydi. Her taraftan "Orada ne yanıyor öyle?" diye soran sesler duyuluyordu.

Açıklama konvoyun bir ucundan diğerine yayıldı. İki gündür yanan Châlons kampıydı bu; yığınak yapılmış mallar Prusyalıların eline geçmesin diye imparatorun emriyle ateşe verilmişti. Artçı süvari birliğine iki ambarı tutuşturma görevi verildiği söyleniyordu; bunlardan biri sarı ambar denen büyük bir barakaydı, içi çadır, çadır kazıkları ve hasır örtülerle doluydu; diğeriyse yüz bin askerin daha ihtiyacını karşılayabilecek kadar sefertası, ayakkabı ve battaniyenin istiflendiği üstü kapalı, dev bir hangar olan yeni depoydu. Çevredeki ot yığınları da ateşe verilmiş, dev meşaleler gibi yanmaktaydı. Kasvetli geniş ovada yürümeyi sürdüren ordu, uzak tepelerden aşıp gökyüzünü onulmaz bir yas havasıyla dolduran bu kurşuni dumanlar karşısında bir ölüm sessizliğine büründü. Göğün altında ritmik ayak seslerinden başka ses duyulmuyordu. Askerler kendilerini tutamayıp ikide bir arkaya dönüyor, giderek yoğunlaşan dumanlara bakıyordu; gökteki bu felaket bulutu konvoyun arkasından kilometrelerce gelecekmiş gibiydi.

Askerler sürülmemiş bir tarlada uzunca bir mola vererek çantalarının üstüne oturup karınlarını doyurunca yeniden neşelendiler. Kare biçimindeki büyük peksimetler çorbaya çok güzel banılıyordu; minik, yuvarlak, hafif, kıtır kıtır olanlar ise şekerleme gibiydi, tek kusuru vardı, korkunç susatıyordu. Pache ısrarlar üzerine bir ilahi söyledi, bütün manga bir ağızdan ona eşlik etti. Jean iyilikle gülümsüyor, askerlerin gönüllerince eğlenmesine izin veriyordu; Maurice ise bu ilk yürüyüş

gününün olumlu bir havada ve düzenli geçmesine, askerlerin coşkusuna bakarak, kaybettiği güveni yeniden kazanmıştı. Yolun geri kalanı aynı dinç adımlarla tamamlandı. Gerçi son sekiz kilometre epey zorlu olmuştu. Sağdaki Prosnes kasabasını geçtikten sonra anayoldan ayrılarak insan eli değmemiş topraklara girdiler; yer yer küçük çam korularının olduğu, süpürgeotlarıyla kaplı kumluk bir araziydi burası. Koca tümen, peşinde ucu görünmeyen konvoyla birlikte, bileğe kadar gömüldükleri kumlarda bata çıka çamlar arasında dönüp duruyordu. Issızlık sürüp gitmekteydi; büyük, kara bir köpeğin bekçilik yaptığı küçük bir koyun sürüsünden başka bir canlı görmediler.

Sonunda, saat dörde gelirken, Suippe nehrinin kıyısına kurulmuş Dontrien köyünde durdu 106. Alay. Küçük nehir ağaçların arasından akıyor, dev bir kestane ağacının gölgesindeki mezarlığın ortasında eski bir kilise yükseliyordu. Alay, çadırlarını nehrin sol yakasındaki eğimli çayırlığa kurdu. Komutanlar, dört kolordunun da o geceyi Suippe nehrinin kıyılarında, Auberive'den başlayıp Dontrien, Bétheniville ve Pont-Faverger'den geçerek Heutrégiville'e kadar uzanan yaklaşık beş fersahlık alanda geçireceğini söylemişti.

Gaude zaman geçirmeden yemek borusunu çaldı, askerlerin yemeğinden sorumlu olduğu için sürekli tetikte olan onbaşı Jean seğirtti. Yanında Lapoulle'ü de götürmüştü; yarım saatin sonunda ikisi birlikte, ellerinde kanlı bir sığır pirzolası ve çalı çırpı demetiyle geri geldiler. Kampın kurulmasıyla birlikte konvoydaki sürüden üç hayvan bir meşe ağacının dibinde kesilip parçalanmıştı. Lapoulle, Dontrien fırınlarının öğleden beri pişirdiği ekmeklerden almak için yeniden yola düştü. Bu ilk gün gerçekten de tam bir bolluk içinde geçti, yalnızca şarap ve tütün eksikti, ama onlar da zaten hiçbir dağıtımda verilen şeyler değildi.

Jean yemek dağıtımından dönerken Chouteau'nun çadırı kurmaya çalıştığını gördü, Pache da ona yardım ediyordu. Bir an durup izledi; deneyimli bir asker olarak, yaptıkları işi beş para etmez bulduğu yüzünden belliydi.

"Neyse ki bu akşam hava güzel," dedi sonunda. "Yoksa rüzgâr filan olsaydı, kendimizi nehirde bulmamız işten bile değildi. Durun, en iyisi ben öğreteyim şu işi size."

Eline büyük bidonu verip Maurice'i su getirmeye yollamak istedi; ama Maurice çimenlere oturup ayakkabısını çıkarmış, sağ ayağını inceliyordu.

"Hayırdır?! Neyiniz var?

"Ayakkabının arkası topuğumun derisini sıyırmış. Eski ayakkabılarım kötü olmuştu, ben de Reims'den bunları almak gibi bir aptallık yaptım, ayağıma tam oldu gibi gelmişti. Keşke mokasenleri alsaydım."

Jean dizlerinin üstüne çöküp Maurice'in ayağını eline aldı, bir çocuğun ayağını tutar gibi dikkatlice çevirdi, başını salladı:

"Şakaya gelmez bu, haberiniz olsun... Dikkat edin. Ayakları olmayan bir askeri kaldır at daha iyi. İtalya'daki yüzbaşım savaş bacaklarla kazanılır derdi hep."

Hemen Pache'a dönüp su getirme işini ona verdi. Zaten nehir elli metre ötedeydi. Bu sırada, yere bir çukur kazıp dibinde çalıları tutuşturan Loubet, sanat eseri gibi güzelce bağladığı eti su dolu kazana atarak haşlamayı geciktirmeden ateşe koymuştu. Sonrası, çorbanın kaynamasını ağzı bir karış açık seyreden erlerin görüntüsüydü. Manganın tüm üyeleri işlerini bitirmiş, çimenlere uzanıp bir aile gibi ateşin çevresini sarmış, tencerede pişen ete üstüne titrer gibi bakıyorlardı. Loubet elinde kaşık, ciddi bir yüzle tencerenin üstündeki köpüğü alıyordu. Bilinmeze doğru giden bu yarınsız yürüyüşte, tıpkı çocuklarla vahşiler gibi, yemekten ve uyumaktan başka içgüdüleri kalmamıştı.

O sırada Maurice, Reims'de satın aldığı gazeteyi buldu çantasında. Chouteau sordu:

"Prusyalılardan bir haber var mı? Okusanıza bize!"

Jean'ın kendini giderek daha çok saydıran otoritesi altında hepsi birbiriyle iyi geçinmeye başlamıştı. Maurice arkadaşlarının hatırını kırmayıp gazetedeki ilgi çekici haberleri okurken manganın terzisi olan Pache onun kaputunu onarıyor, Lapoulle de tüfeğini temizliyordu. İlk haber, koca bir Prusya birliğini Jaumont maden ocaklarına gömen Bazaine'in büyük zaferiyle ilgiliydi; bu hayalî anlatıya dramatik ayrıntılar eşlik ediyordu; adamlarla atlar kayaların arasında ezilmiş, her şey un ufak olmuş, toprağa gömecek tek parça ceset bile kalmamıştı. Sonraki haber, Fransa topraklarına girdiğinden bu yana Al-

man ordusunun düştüğü acıklı durumla ilgili bolca ayrıntı vermekteydi: Askerler besinsiz, cephanesiz, tam bir yokluğun pençesindeydi, çoğu korkunç hastalıklardan yol kenarlarında ölüp kalıyordu. Bir başka makale Prusya kralının ishale yakalandığını, Bismarck'ın da zuhaf askerlerinin ele geçirmek üzere olduğu bir hanın penceresinden atlayarak bacağını kırdığını yazıyordu. Haberlerin hepsi iyiydi yani! Lapoulle'ün gülmekten neredeyse çenesi çıkacaktı; Chouteau da diğerleri de en ufak bir kuşku belirtisi göstermeksizin, Prusyalıları çok yakında tarladan dolu yemiş serçeleri toplar gibi toplayacaklarını düşünerek kasılıyorlardı. Özellikle Bismarck'ın pencereden düşmesine katıla katıla güldüler. Ah, o zuhaf askerleri, o Cezayirliler yok muydu, yaman adamlardı doğrusu! Ortada türlü efsane dolaşmaktaydı; sözümona Almanya, medeni bir ulusun böyle vahşiler eliyle savunulmasının onursuzluk olduğunu söyleyerek öfkeden küplere binmiş, sinirden tir tir titremişti. Fröschwiller'de yüzlercesi öldürüldüğü halde hâlâ kaya gibi ve yenilmez görünüyordu bu zuhaf birlikleri.

Dontrien'in küçük çan kulesi saat altıyı vurdu. Loubet seslendi:

"Çorba hazır!"

Manga dinsel bir saygıyla ateşin çevresinde daire oldu. Loubet son anda komşu tarladaki sebzeleri keşfetmişti. Şimdi tam olmuştu ziyafet; buram buram havuç, pırasa kokan bir çorba, sonunda midelerine girecek olan kadife gibi yumuşacık bir yemek... Kaşıklar küçük sefertaslarına gürültüyle çarpıyordu. Porsiyonları bölüştüren Jean, bugün sığır etini en şaşmaz adaletle pay etmeliydi; çünkü bütün gözler çakmak çakmak bakıyor, parçaların biri öbüründen büyük göründü mü anında homurtular yükseliyordu. Tıka basa yediler, ne var ne yok süpürdüler.

Chouteau yemeyi bitirince kendini sırtüstü atarak:

"Ah, tanrım!" dedi. "Kıçıma bir tekme yesem bu kadar kendime gelemezdim!"

Maurice de karnını doyurmuştu ve çok mutluydu, sızısı yavaş yavaş dinen ayağını da düşünmüyordu artık. Ortaklaşa sürdürülen hayatın fiziksel ihtiyaçları karşısında kendisini diğerleriyle eşit görmeye başlamış, bu kaba dostlukları kabullenmişti. Gece de çadırın içinde beş yoldaşıyla altlı üstlü deliksiz bir uyku çekti, dışarıda ara-

lıksız çiy yağarken sıcacık çadırda olduğuna memnundu. Üstelik Lapoulle, Loubet'nin ısrarına dayanamayarak komşu tarladaki saman yığınından kucak dolusu saman getirmişti; onları da altlarına serince altı kafadar kuş tüyünde yatıyormuşçasına horul horul uyumuştu. Aydınlık gecede, söğüt ağaçlarının altında ağır ağır akan Suippe'nin Auberive'den Heutrégiville'e uzanan büyüleyici kıyılarında uykuya dalmış yüz bin askerin çoban ateşleri, ovanın beş fersahlık bölümünü bir kuyruklu yıldız gibi aydınlatıyordu.

Güneş doğarken kahve yaptılar; kahve çekirdeklerini sefertasının içinde tüfeğin dipçiğiyle dövüp kaynar suya atıyor, sonra da bir damla soğuk su yardımıyla telveyi dibe çöktürüyorlardı. O sabah güneş, erguvan kırmızısı ve altın sarısı kocaman bulutların arasından olanca görkemiyle yükselmişti; ama Maurice'in bile gözü gökyüzünün ve ufkun bu gösterisini görmüyordu. Yalnızca Jean, bir köylü idrakiyle, yağmurun geleceğini anlamış, endişeli gözlerle tan kızıllığını izlemekteydi. Bir önceki gün pişirilen ekmekler yola çıkmadan dağıtıldığında, manganın payına düşen üç ekmeği çantaların üstüne bağladılar diye Loubet ile Pache'ı bu yüzden sertçe azarlamıştı. Çadırlar katlanıp çantalar çoktan bağlandığından kimse Jean'ın sözüne kulak asmadı. Kasabanın tüm çanları saat altıyı vururken ordu da sarsılarak, yeni başlayan günün umudu içinde güle oynaya yürümeye koyuldu.

106. Alay, Reims'den Vouziers'ye giden yola çıkabilmek için hemen kestirme yollara saptı, bir saati aşkın sürülmemiş tarlalardan yürüdü. Aşağıda, kuzey yönünde, ağaçların arasından, imparatorun geceyi geçirdiği söylenen Béthiniville görünüyordu. Vouziers yoluna çıkmalarıyla dünkü manzara yeniden başladı, sefaletten kırılan Champagne bölgesinin kasvetli bir tekdüzelikle birbirini izleyen yoksul tarlaları yavaş yavaş geride kalıyordu. Şimdi solda cılız Arne deresi akıyor, sağdaysa çıplak toprak göz alabildiğine uzanarak ufuk boyunca dümdüz ilerliyordu. Kasabalardan geçtiler, tek caddesi yolun yanından kıvrılarak giden Saint-Clément'dan, kapıların, pencerelerin sıkı sıkı sürgülendiği büyükçe bir kodaman kasabası olan Saint-Pierre'den... Molayı saat ona doğru bir başka kasabanın, Saint-Etienne'in yakınında verdiler; askerler burada tütün bulup sevinçten havalara uçtu. 7. Kolordu pek çok konvoya ayrılmıştı, 106. Alay tek

başına yürüyordu, arkasından yalnızca bir avcı taburuyla ihtiyat topçu birliği gelmekteydi. Maurice yolun her dönemecinde dönüp arkasına bakıyor, dün merakla izlediği devasa konvoyu arıyordu, ama boşuna. Sürüler gitmişti, çıplak düzlüğün ortasında olduğundan büyük gözüken, ayakları üstüne dikilmiş kara çekirgeleri andıran tekerlekli top arabalarından başka bir şey kalmamıştı.

Saint-Etienne'den sonra yol iyice kötüleşti; tebeşir beyazı toprağın göbeğinde pek kederli gözüken, siyah yeşil, sonsuz çam ormanları dışında ot bile bitmeyen geniş, çorak tarlalar arasında ağır ağır inip çıkıyorlardı. Daha önce hiç bu kadar kıraç bir bölgeden geçmemişlerdi. Taşları iyi döşenmemiş olan yol, son yağmurların etkisiyle tam bir çamur deryasına dönmüştü; gri, cılk bir kile, zifte saplanır gibi yapışıp kalıyordu ayakları. Yorgunluk doruk noktasındaydı, askerler iyiden iyiye bitkin düşmüş, adım atacak halleri kalmamıştı. Derken birdenbire, bu sıkıntıya tüy dikmek istercesine gök delindi, korkunç bir sağanak başladı. Top arabaları çamura saplanmış, ilerleyemiyordu.

Sırtında manganın pirinç çuvalını taşıyan Chouteau nefes nefeseydi, omzunu ezen yüke hırslanarak çuvalı fırlatıp attı, kimsenin kendisini görmediğini sanıyordu. Loubet fark etti.

"Bu yaptığın doğru değil, böyle şeyler yapmamalısın çünkü sonra arkadaşlar aç kalır."

"Boş versene!" diye yanıtladı Chouteau. "Her şeyimiz tammış ya madem, konaklama yerinde yenisini verirler."

Bu sözleri mantıklı buldu Loubet, o da omzundaki domuz yağı çuvalını indiriverdi.

Maurice'in ayağı giderek daha çok sancıyordu, topuğu yine su toplamış olmalıydı. Bacağını öyle büyük bir acıyla sürüyordu ki Jean gözünü ondan ayırmamaya başladı.

"Ne var, iyi değil misiniz, yine mi başladı?"

Sonra, askerlerin soluklanması için kısa bir mola verildiğinde, yararlı bir öğüt verdi Maurice'e:

"Ayakkabılarınızı çıkarıp yalınayak yürüyün, taze çamur ateşi alır."

Maurice gerçekten de bu şekilde pek acı duymadan alayla birlikte yürüyebildi, ruhunu derin bir minnet duygusu sardı. Bir manga

için böyle deneyimli, mesleğin inceliklerini bilen bir onbaşıya sahip olmak ne büyük şanstı. Eğitimsiz bir köylüydü, orası öyle; ama iyi adamdı doğrusu.

Châlons'dan Vouziers'ye giden yolu geçip dik bir yoldan Semide vadisine indikten sonra, geceyi geçirecekleri Contreuve'e vardılar; saat geç olmuştu. Manzara değişmiş, Ardennes bölgesine girilmişti. 7. Kolordu'nun kamp kurması için seçilen çıplak, geniş tepeler kasabayı yukarıdan görüyordu; uzakta, sağanak yağmurun bulanıklığında kaybolmuş Aisne vadisi seçilmekteydi.

Saat altıda Gaude hâlâ yemek dağıtım borusunu çalmamıştı. Jean oyalanmak için çadırı kendi kurmak istedi, zaten rüzgârın sertleşmesinden de korkuyordu. Adamlarına nasıl hafif eğimli bir alan seçmeleri gerektiğini, kazıkları nasıl yanlamasına saplayacaklarını, yağmur suyunun dolması için çadırın çevresine nasıl ark kazacaklarını gösterdi. Ayağından ötürü iş verilmeyen Maurice, çoğu zaman durgun akıllı görünen bu çocuksu adamın zekâ dolu ustalığını şaşkınlık içinde izliyordu. Yorgunluktan bayılmak üzereydi; ama bütün askerlerin yüreğini dolduran umut onu da ayakta tutuyordu. Reims'den buraya dünyanın yolunu yürümüşlerdi; yalnızca bir molayla tam altmış kilometre... Bu hızla ve dosdoğru yürümeye devam ederlerse, Vitry-le-François'da olduğu söylenen Prusya Prensi'nin ordusu Verdun'a çıkacak zaman bulamadan ikinci Alman ordusunu tepeleyip Bazaine'in yardımına yetişeceklerinden kuşku yoktu.

Saat yedi olduğu halde yemek dağıtımı yapılmadığını gören Chouteau:

"Bu ne şimdi! Açlıktan ölmemizi mi bekliyorlar?" diye sordu.

Dağıtım yapıldığı anda hazır olmak için Loubet'ye ateşi yakıp su dolu kazanı üstüne koymasını söyledi Jean, ateş için odun olmadığından Loubet'nin yan bahçenin çitlerini kırıp getirmesini görmezden geldi. Sonra domuz yağıyla pilav yapmaktan söz etmeye başladı; işte o zaman adamları, pirinçle domuz yağının Saint-Etienne'in çamurlu yollarında kaldığını itiraf etmek zorunda kaldılar. Chouteau arsızca yalan söylüyor, çuvalın çantasından kendisi fark etmeden düştüğüne yeminler ediyordu.

"Domuzlar sizi!" diye haykırdı Jean öfkeyle. "Açlıktan midesi kazınan bunca zavallı varken siz yiyecekleri attınız ha!"

Çantaların üstüne bağlanmış üç ekmekten de hayır kalmamıştı. Kimse onun sözünü dinlememişti; ama işte yağmur ekmekleri sırılsıklam etmiş, üçü de bulamaç gibi olmuştu, ağza konacak gibi değildi.

"Hiçbir şeyimiz yok!" diye söyleniyordu Jean. "Her şeyimiz vardı, şimdi bir lokmamız yok... Ah! Ne domuzsunuz siz, ne domuz!"

O sırada bir emir için çavuşu çağırdılar; Çavuş Sapin her zamanki dertli haliyle birliğin yanına döndüğünde adamlarına yemek dağıtımı yapılmayacağını, ellerindeki tayınla yetinmeleri gerektiğini haber verdi. Konvoyun kötü hava dolayısıyla yolda kaldığı söyleniyordu. Sürüye gelince, birbiriyle çelişen emirler sonucunda yolda kaybolmuş olmalıydı. Sonradan 5. ve 12. kolorduların o gün, genel karargâhın kurulacağı Rethel yakasına geçtiğini, köylerdeki bütün erzakın ve imparatoru görme arzusuyla yanıp tutuşan halkın da oraya aktığını öğrendiler; 7. Kolordu'nun bulunduğu bölge bu yüzden tamtakırdı, ne et vardı, ne ekmek, hatta ne de insan. Üstüne üstlük, bir yanlış anlama sonucu levazım birliğinin bütün malzemesi de Chêne-Populeux'ye yollanmıştı. Bu durum yalnızca o geceye özgü değildi, sefer boyunca tekrarlanacak, verilen buluşma emirlerine sadık kalmaktan başka hataları olmayan zavallı levazımcılar, kendilerine bağırıp çağıran askerler karşısında hep böyle çaresizlikle kıvranacaktı. Jean çıldırmış gibi:

"Pis domuzlar!" diye bağırıp duruyordu. "İyi oldu size! Aslında size yemek bulmak için gireceğim zahmeti hak etmiyorsunuz; ama görevim icabı yolda gebermenize izin veremiyorum işte, ne yapacaksın!"

Görevine sadık bütün onbaşıların yapması gerektiği gibi, yanına kilise işlerine fazlaca sardırdığını düşünse de yumuşak başlılığından hoşlandığı Pache'ı alarak bir şeyler bulmaya gitti.

Loubet bir süredir gözünü iki üç yüz metre uzaklıktaki küçük bir çiftliğe dikmiş bakıyordu; Contreuve'ün çıkışına doğru son yerleşim yerlerinden biri olan bu çiftlikte büyük bir alışveriş döndüğünü sezmişti. Chouteau ile Lapoulle'ü yanına çağırdı.

"Şu yana doğru uzayalım. Orada bir işler dönüyor gibi."

Ateşi beslemesini söyleyerek Maurice'i kaynar su kazanının başında nöbetçi bıraktılar.

Maurice battaniyesini altına kıvırıp oturmuş, yaranın kuruması için ayakkabısını çıkarmıştı. Kampın görüntüsü ilgisini çekti; yemeğin dağıtılmasından umudu kesmiş mangaların her biri bir yana dağılmıştı. Bazılarının hiçbir zaman hiçbir şeyi olmazken, bazılarının onbaşı ve adamların ileri görüşlülüğüne, becerikliliğine bağlı olarak sürekli bir bolluk içinde olduğunu fark etti. Çevresini saran koşturmacanın ortasında, tüfek çatkılarıyla çadırların arasında, ateşlerini bile yakamamış, yemekten vazgeçip aç acına uykuya dalmış mangalar da vardı, tam tersi, büyük bir iştahla, kimbilir hangi güzel yiyecekleri silip süpürmekle meşgul mangalar da. Başını yukarı kaldırınca, yamacın üstüne yerleşmiş ihtiyat topçu birliğinin disiplinli düzeni de çarptı Maurice'i. Batan güneş iki bulutun arasından gözüküyor, topçu erlerinin gelir gelmez çamurunu yıkadıkları topların üstüne kor ışıklar düşürüyordu.

Bu sırada Loubet ile arkadaşlarının kaçamak bakışlarla kolaçan ettiği küçük çiftlikte, tugay komutanları General Bourgain-Desfeuilles sere serpe oturmuştu. Uyunası bir yatak bulduğu ve önündeki masada omletle kızarmış piliç durduğu için keyifliydi general; Albay de Vineuil orduyla ilgili bir ayrıntı için yanına gelince onu da yemeğe davet etmişti. Birlikte yiyorlardı; Fröschwiller yıkımından sonra köyünden ayrılmak zorunda kalan sarışın, uzun boylu bir adam servislerini yapıyordu; Alsaslı olduğunu söyleyen bu adam daha üç gün önce çiftlik sahibinin yanında işe girmişti. General bu adamın önünde sakınmadan konuşuyor, ordunun ilerleyişiyle ilgili yorumlar yapıp Ardennes'in yerlisi olmadığını unutarak ona yollar ve mesafeler hakkında sorular soruyordu. Soruların açığa vurduğu bilgisizlik karşısında albay dayanamadı. Kendisi bir süre Mézières'de yaşamıştı. Birkaç açıklayıcı bilgi verdi. General patladı:

"Ne aptalca iş yahu! İnsan tanımadığı bir memlekette nasıl savaşabilir allah aşkına?!"

Albay umutsuzluğunu gösteren belli belirsiz bir hareket yaptı. Savaş ilan edilir edilmez bütün komutanlara bir Almanya haritası dağıtıldığını biliyordu; ama birinin bile elinde Fransa haritası olduğunu sanmıyordu. Son bir ayda gördükleri, duydukları, inancını yerle bir etmişti. Parlak ve kudretli bir komutan olmadığından alayı üzerinde

korkudan çok sevgi uyandıran albayın artık elinde cesaretinden başka bir şey kalmamıştı.

"Bir rahat yemek yiyemeyecek miyiz!" diye aniden haykırdı general. "Ne zırlıyorlar böyle? Alsaslı, gidip bakın!"

O sırada çiftlik sahibi göründü; öfkeden çıldırmış gibiydi, elini kolunu hızlı hızlı sallıyor, gözyaşlarını tutamıyordu. Soyulmuştu, avcı birlikleriyle zuhaf askerleri dükkânını yağmalamıştı. Kasabada yumurta, patates, tavşan satan tek yer olduğu için dayanamamış, önce kendisi açmıştı kapıyı. Fiyatları fazlaca şişirmeden satışını yapıyor, parayı cebine indirip malı veriyordu; gelgelelim bir süre sonra alıcılar altından kalkamayacağı kadar kalabalıklaşarak onu serseme çevirmiş, sonunda da kenara itip beş kuruş para ödemeden ellerine geçeni götürmeye başlamıştı. Sefer başladığından beri köylüler mallarını saklıyor, bir bardak su vermeye bile yanaşmıyorsa, işte bu adamların böyle kaba kuvvetle kendilerini dışarı atıp mallarını alarak gitmelerinden korktukları içindi. Canı sıkılan general:

"Hadi aslanım, izin ver de kafamızı dinleyelim!" diye yanıtladı. "Her gün bir düzinesini kurşuna dizmek gerekir bu namussuzların. Yapabilir miyiz?"

Ceza vermek zorunda kalmamak için kapısını kapattırdı; o sırada albay, yemek dağıtımı yapılmadığı için adamların aç olduğunu söyleyerek duruma açıklık getirmeye çalışıyordu.

Dışarıda Loubet bir patates tarlası keşfetmişti. Lapoulle'le birlikte daldılar, çift el asılarak patatesleri söküyor, ceplerine dolduruyorlardı. Küçük bir duvarın üstünden çevreye bakan Chouteau bir ıslıkla onları yanına çağırdı; koştular ve gördükleri manzara karşısında çığlığı bastılar: Bir kaz sürüsüydü bu, on kadar güzeller güzeli kaz daracık bir avluda çalımlı çalımlı dolaşıyordu. Hemen kafa kafaya verdiler ve Lapoulle'ü öne itekliediler, duvarın üstünden onun atlamasına karar vermişlerdi. Mücadele bayağı zorlu oldu; yakaladığı kaz, demirci makasını andıran gagasıyla az kalsın Lapoulle'ün burnunu koparacaktı. Lapoulle, kazı boynundan kavrayıp sıkmaya başladı, kaz güçlü ayaklarıyla onun kollarını, karnını çizik içinde bıraktı. Sonunda hayvanın kafasını yumruğuyla ezmek zorunda kaldı, kaz hâlâ debeleniyordu, peşinde bacaklarına saldıran kaz sürüsüyle tabanları yağladı Lapoulle.

Üç kafadar, yakaladıkları hayvanı bir çuvala gizleyerek ellerinde patateslerle geri geldiklerinde Jean ile Pache'ı gördüler; onlar da çıktıkları keşif turundan memnun dönmüşlerdi, ellerinde hayırsever bir ihtiyar kadından satın aldıkları dört taze ekmekle biraz peynir vardı.

"Su kaynamış, bir de kahve yaparız," dedi onbaşı. "Peynirimizle ekmeğimiz de var, daha ne olsun!"

Tam o anda ayaklarının dibine seriliveren kazı fark etti, gülmesini tutamadı. Bilirkişi edasıyla hayvanın sağını solunu hayran hayran yokladı.

"Allahım, şu hayvanın güzelliğine bak! On kilo gelir."

"Yolda karşımıza çıktı bu kuşcağız, gelip bizlerle tanışmak istedi," diye açıkladı Loubet muzip bir sesle.

Jean ötesini duymak istemiyormuş gibi bir el hareketi yaptı. Bir şekilde hayatta kalmak gerekiyordu. Ayrıca kümes hayvanının tadını bile unutmuş bu zavallı adamlar bir ziyafeti hak etmiyorsa, kim ediyordu allah aşkına?

Loubet hemen ateşi canlandırdı. Pache ile Lapoulle kazın tüylerini vahşice yolmaya girişti. Bir koşu topçuların yanına gidip bir parça ip isteyen Chouteau, kazı bu iple iki süngünün arasına gererek bağladı ve harlayan ateşin üstüne koydu. Maurice'in görevi ara ara bir fiske vurup kazı döndürmekti. Yağlar aşağıya, manganın karavanasına damlıyordu. Nefis bir kaz çevirme olmuştu. Bütün alay kokunun etkisiyle ateşin çevresine dizildi. Ne ziyafetti ama! Kızarmış kaz eti, haşlanmış patates, ekmek, peynir! Jean kazı parçaladığı an bütün manga saldırdı. Porsiyon filan kalmamıştı, herkes midesinin alabildiği kadar yedi. Hatta ipi veren topçu birliğine de bir parça götürdüler.

Oysa alay komutanları o akşamı aç geçiriyordu. Manevra sandıklarını taşıyan araba yönünü şaşırıp yolda kaybolmuştu, büyük konvoyun arkasından gitmiş olmalıydı. Yemek dağıtılmadığında sıkıntıya düşen erler sağdan soldan yiyecek bir şeyler bulmayı beceriyor, birbirlerine destek oluyor, her manga elindekini diğeriyle paylaşıyordu; ama kendi yağıyla kavrulması gereken komutanlar, manevra sandıkları olmadı mı açlığın pençesindeydi, ellerinden bir şey gelmiyordu.

Yüzbaşı Beaudoin'ın erzak arabasının kaybolmasına çok sinirlendiğini işiten Chouteau, yüzbaşıyı dimdik, gururlu yürüyüşüyle ön-

lerinden geçerken görünce elindeki kaz kemiğine yumularak alaylı alaylı kıkırdadı. Göz ucuyla onu göstererek:

"Şuna bakın, şuna! Burnu nasıl da oynuyor. Şu elimdeki kuyruk çıkıntısına rahat yüz papel verir."

Yüzbaşının açlığı bütün askerlerin komiğine gitti; çok genç ve çok katı bir adam olan Beaudoin, askerlerine kendini sevdirmeyi bir türlü başaramamıştı, "cırlak" diye isim takmışlardı ona. Manganın yanından geçerken bir an, bu kaz skandalının hesabını soracakmış gibi duraladı; ama sonra, açlığını gizleyemeyeceğinden korktuğu için olsa gerek, bir şey görmemiş gibi burnunu havaya dikip yürüyüşünü sürdürdü.

Açlıktan kıvranan Teğmen Rochas ise şen şakrak yemek yiyen manganın çevresinde babacan bir gülüşle dönüp duruyordu. Bu adama ise tapıyordu askerler, öncelikle Saint-Cyr* çıkışlı o züppe yüzbaşıyı günahı kadar sevmediği için, sonra da herkes gibi çantasını sırtında taşıdığı için. Gerçi teğmen de her zaman yumuşak biri sayılmazdı, arada bir insanda tokatlama arzusu uyandıracak kadar kabalaştığı olurdu.

Bir göz işaretiyle arkadaşlarından onay alan Jean ayağa kalktı, Rochas'yı çadırın arkasına doğru çekti.

"Komutanım, yanlış anlamazsanız, yani belki canınız çekmiştir diye..." diyerek ona bir çeyrek ekmekle, içine iri iri altı patatesle bir kaz budu koyduğu sefertasını uzattı.

O gece de uykuya dalmakta pek zorlanmadılar. Altısı da koca kazı sindire sindire, kütük gibi uyudu. Çadırlarını o denli sağlam kurduğu için onbaşıya bir teşekkür borçlulardı; çünkü ne gece ikiye doğru çıkan sert kasırgayı ne de boşanan yağmuru duymuşlardı. Diğer çadırlar sürüklenmiş, adamlar sıçrayarak uykularından uyanmış, karanlıkta sırılsıklam sağa sola koşmak zorunda kalmışlardı; oysa onların çadırı sapasağlam ayaktaydı, yağmur suyunun akıp gittiği arklar sayesinde içeriye tek damla girmemişti.

Maurice gün ışırken uyandı; yürüyüş saat sekizde başlayacağından aradaki boş zamanda kuzeni Honoré'nin elini sıkmak için te-

* 1802 yılında, o sırada Birinci Konsül olan Napolyon Bonapart'ın emriyle kurulmuş üst düzey bir askerî okul. *-çev.*

peye, ihtiyat topçu birliğinin kamp alanına çıkabileceğini düşündü. Geceki deliksiz uyku sırasında dinlenen ayağı daha az sancıyordu. Top alanının düzeni onu bir kez daha büyüledi; altı batarya ip gibi yan yana dizilmişti, arkalarında malzeme sandıklarının yüklendiği arabalar, koşumlar, ot arabaları, demircilik takımları duruyordu. Az ileriye bağlanmış atlar burun deliklerini doğan güneşe çevirmiş kişnemekteydi. Her topun askerine yan yana sıralanmış bir çadır kümesinin verildiği kusursuz düzen sayesinde Honoré'nin çadırını eliyle koymuş gibi buldu Maurice; öyle bir düzendi ki bu, yalnızca kamp alanına bakarak ordunun kaç topu olduğu söylenebilirdi.

Çoktan uyanmış olan topçular Maurice geldiğinde kahvelerini içiyordu; top arabacısı Adolphe ile takım arkadaşı nişancı Louis kavgaya tutuşmuştu. Bir arabacıyla bir yardımcıyı eşleştiren gelenek uyarınca üç yıldır birlikte çalışıyordu bu ikisi ve yemekler dışında gayet iyi geçinirlerdi. Daha iyi eğitimli ve çok zeki biri olan Louis, yayaların atlıların emrinde olduğu o bağımlılık ilişkisini baştan kabullenmişti; çadırı toplar, angarya işlere koşar, çorbayı yapardı. O çalışırken Adolphe ise tam bir üstünlük havasıyla iki atıyla ilgilenirdi. Ama ne zaman ki o cüsseli, sarı posbıyıklı Adolphe yemeğin aslan payını kendine almak ister, işte yalnız o zaman iştahı dillere destan olan o esmer ve kavruk Louis isyan bayrağını çekerdi. O sabah da tartışma, kahveyi pişiren Louis'nin, Adolphe'ü tamamını içmekle suçlamasından çıkmıştı. Çevredekiler araya girip ikiliyi zar zor yatıştırdı.

Honoré sabahları gözünü açar açmaz ilk iş topunun başına gider, soğuk alıp hastalanmasından korktuğu sevgili bir hayvanını kurular gibi gece topuna düşen çiyi sildirirdi. O sabah da yine oradaydı, sabahın taze havasında parıldayan topunu sevecen gözlerle seyrediyordu ki Maurice'in geldiğini gördü.

"Kimleri görüyorum! 106. Alay'ın da burada olduğundan haberim vardı. Dün Remilly'den bir mektup aldım, ben de seni görmek için aşağıya inecektim. Hadi gidip bir bardak beyaz şarap içelim."

Baş başa kalmak için Maurice'i askerlerin bir gün önce yağmaladığı, ama çiftlik sahibi köylünün, huylu huyundan vazgeçmez misali, yine aynı paragöz tavrıyla bir fıçı beyaz şarap açıp büfe kurduğu küçük çiftliğe götürdü. Köylü, kapının önüne koyduğu tezgâhın üstün-

de bardağı dört kuruştan malını satıyor, üç gün önce işe aldığı iri kıyım, sarışın Alsaslı da ona yardım ediyordu.

Tam Maurice'le kadehleri tokuştururken Honoré'nin gözü bu adama takıldı. Donmuş gibi bir an bakakaldı. Sonra korkunç bir küfür savurdu:

"Allahın cezası! Goliath!"

Adamı gırtlağından yakalamak için atıldı. Ama çiftlik sahibi, yine evinin yağmalanacağını düşünerek bir sıçrayışta arkaya, kapının önüne geçti. Ortalık birdenbire karıştı, çevredeki tüm askerler oraya çullandı; bu sırada astsubay çavuş Honoré, gözü dönmüş bir biçimde avazı çıktığı kadar bağırıyordu:

"Açın şu kapıyı, açın şu kapıyı, hayvan oğlu hayvan! O bir casus! O bir casus diyorum size!"

Artık Maurice'in en ufak bir kuşkusu kalmamıştı. Mulhouse'daki kampta delil yokluğundan salıverilen adamı şıp diye tanımıştı, Goliath'dı bu; bir zamanlar Remilly'de, Fouchard Baba'nın çiftliğinde uşak olarak çalışan adam. Çiftlik sahibi sonunda kapıyı açmaya razı olunca her yeri köşe bucak aradılar, ama nafile. Bir akşam önce General Bourgain-Desfeuilles'ün doğru dürüst bir yanıt alamadan onlarca soru sorduğu, yemeğini yerken en ufak bir kuşku duymadan orduyla ilgili birçok bilgiyi onun yanında kendi ağzıyla söylediği o temiz yüzlü, iri yapılı, sarışın Alsaslı adam ortadan yok olmuştu. Evin arkasında açık bir pencere buldular, belli ki oradan atlayıp kaçmıştı; hemen çevreyi kolaçan ettiler ama bir sonuç çıkmadı, o ızbandut gibi adam sanki buharlaşıp yok olmuştu.

Maurice, üzüntüden ne konuştuğunun farkında olmayan Honoré'yi, üzücü aile meselelerini asker arkadaşlarının yanında ortaya dökmesin diye uzağa götürdü.

"Allahın cezası! Elime geçseydi öyle bir zevkle gırtlaklayacaktım ki onu! Zaten şu mektup yüzünden iyice hırslıyım ona!"

Çiftlikten biraz uzaklaşıp bir saman yığınının dibine çöktüklerinde, Honoré mektubu kuzenine uzattı.

Honoré Fouchard ile Silvine Morange'ın tamamına ermemiş aşkları Maurice'in de bildiği bir öyküydü. Silvine, uysal bakışlı güzel gözleri olan esmer bir genç kızdı; Raucourt fabrikasında işçi olarak

çalışırken ırzına geçilen anası, Silvine çok küçükken ölmüştü. Doğum yaptırdığı kadıncağızların çocuklarını himayesi altına almaya her zaman hazır, namuslu bir adam olan, Silvine'in de vaftiz babalığını üstlenen Doktor Dalichamp, küçük kızı besleme olarak Fouchard Baba'nın evine yerleştirmişti. Çok para kazanma arzusuyla kasaplığa başlayıp çevredeki yirmi beldeye et taşıyan bu ihtiyar köylü, son derece pinti, katı yürekli bir adamdı; ama küçük kız onun yanında en azından sahipsiz kalmayacak, çalışarak kendisine bir gelecek kurabilecekti. Fabrikanın ahlaksız ortamından kurtulması bile yeterdi. Gel zaman git zaman, Fouchard Baba'nın evinde, evin oğluyla küçük hizmetçi birbirlerine âşık olmuştu. Silvine on ikisindeyken Honoré on altı yaşındaydı; Silvine on altı olduğunda Honoré de yirmiye basmış, kuraya girip iyi bir sayı çektiğinden* genç kızla evlenmeye karar vermişti. Genç adamın düşünceli, halim selim doğasından kaynaklanan az bulunur bir ahlakın sonucu olarak iki gencin arasında samanlıktaki ateşli öpüşmeler dışında hiçbir şey geçmemişti. Genç adam evlilik düşüncesini babasına açtığında Fouchard Baba küplere binmiş, dediğim dedik bir inatla önce cesedini çiğnemesini söylemişti; öte yandan, oğlu hevesini alır da bu iş böylece kapanır gider umuduyla kızı da ses etmeden evinde tutmayı sürdürmüştü. Aşağı yukarı bir on sekiz ay daha gençler dokunmadan birbirlerini sevip arzuladı. Sonra, iki adam arasında yaşanan iğrenç bir sahnenin ardından, oğlan o evde kalmaya daha fazla dayanamayarak orduya yazıldı, Afrika'ya gönderildi; baba ise işinden memnun olduğu hizmetçisini evde tutmakta ısrarcı oldu. İşte o korkunç olay o zaman yaşandı: Honoré'yi bekleyeceğine söz veren Silvine, onun gidişinden on beş gün kadar sonra bir akşam, birkaç ay önce çiftlikte işe başlayan o adamın, Prusyalı diye çağrılan Goliath Steinberg'in kollarında buldu kendini; sürekli gülümseyen pembe, geniş yüzlü, kısa sarı saçlı, saf görünüşlü, iriyarı bir delikanlı olan Goliath, Honoré'nin arkadaşı, sırdaşıydı. Bu gönül macerasını sinsice Fouchard Baba mı tezgâhlamıştı? Ne yaptı-

* Fransa'da 1798 yılında çıkan bir yasayla herkes için zorunlu askerlik hizmeti getirilmiştir. 1804 yılında bu yasa, kura yöntemi ile hafifletilmiştir. Bu yönteme göre, bölgelerde askerlik çağına gelmiş bekâr ya da çocuksuz dul her 100 erkekten 35'i bu hizmeti yerine getirmekle yükümlüdür ve bu kişiler kurayla belirlenir. Kurada iyi bir sayı çekmek, kişinin askere gitmeyeceği anlamına gelir. *–çev.*

ğını bilmediği bir anda Silvine mi teslim olmuştu? Yoksa ayrılık acısıyla günden güne erimiş, üzüntüden yataklara düşmüşken ırzına mı geçilmişti? Silvine'in kendisi de bilmiyordu bunu, serseme dönmüştü; ama hamile kalınca Goliath'la evlenmesi gerektiğini kabullendi. Goliath'a gelince, yüzünden gülümsemesini eksik etmiyor, hiçbir şeye hayır demiyor, ama bebeğin doğumuna kadar resmî işlemlerden uzak durmak istiyordu. Sonra bir anda, doğumdan bir gün önce ortadan kayboldu. Sonraları, Beaumont taraflarında başka bir çiftlikte işe girdiğini duydular. Bütün bunlar üç yıl önce olup bitmişti; o zamanlar kimsenin aklına, kızlardan rahat rahat çocuk yapan o temiz yüzlü Goliath'ın, Almanya'nın doğu illerimize doldurduğu casuslardan biri olduğu gelmemişti. Olanları Afrika'dayken öğrenen Honoré, Afrika'nın yakıcı güneşi ensesine kızgın bir odunla vurmuş gibi üç ay hastanede yatmıştı. Silvine'le çocuğu görmekten korktuğu için hiçbir tatilde izin alıp ülkesine gitmemişti.

Maurice mektubu okurken topçu askerinin elleri titriyordu. Mektup Silvine'dendi, Silvine'in ona yazdığı ilk ve tek mektup. Doğduğundan beri sürdüğü o kölelik hayatı içinde, güzel, kara gözleri bazen müthiş bir kararlılıkla dimdik bakan bu mazlum, bu sessiz kızcağız, hangi duyguya yenik düşmüştü de bunlar yaşanmıştı? Silvine mektubunda Honoré'nin savaşta olduğunu bildiğini, bir daha görüşemezlerse, onu sevmediğine inanarak bu dünyadan ayrılacağını düşünmenin kendisine büyük acı verdiğini yazmıştı. Onu hâlâ seviyordu, hiçbir zaman ondan başkasını sevmemişti; dört sayfa boyunca, özür dilemeye çalışmadan, hatta olanları açıklamaya bile kalkışmadan, kimi zaman aynı cümlelerle, döne döne bunları söylüyordu. Çocukla ilgili tek söz etmemişti, mektubun sonunda sonsuz bir şefkatle yazılmış elveda sözcüğü vardı.

Bu mektup, bir zamanlar kuzeninin tüm sırlarını paylaşmış olan Maurice'e çok dokundu. Başını kaldırınca Honoré'nin gözyaşları içinde olduğunu gördü, kardeşine sarılır gibi sımsıkı kucakladı.

"Zavallı Honoré'm!"

Ama astsubay çavuş duygularına hemen hâkim oldu. Mektubu özenle göğsüne yerleştirip ceketinin düğmelerini iliklediği.

"İnsan duygulanıyor işte... Ah, şu haydudu bir gırtlaklayabilseydim! Neyse, bakacağız artık."

Borazanlar kampın toplandığını duyurdu, Maurice'le Honoré çadırlarına dönmek için koşmak zorunda kaldılar. Yola çıkma hazırlıkları uzadıkça uzuyordu, birlikler sırtlarında çantalarla saat dokuza dek bekledi. Komutanları bir kararsızlık sarmış gibiydi, 7. Kolordu'nun ilk iki günde tek molayla geçtiği altmış kilometrenin o coşkulu kararlılığı kalmamıştı. Sabahtan beri tuhaf, kaygı verici bir haber dolanıyordu; diğer üç kolordunun, birinci Juniville'den, beşinci ve on ikinci Rethel'den olmak üzere yola çıkıp kuzeye yürüdüğü söyleniyor, bu mantıksız yürüyüş levazım ihtiyaçlarıyla açıklanıyordu. Verdun'a gitmekten vaz mı geçilmişti? Neden bir gün daha kaybediliyordu? İşin kötüsü, Prusyalılar artık çok uzakta olmasa gerekti; çünkü komutanlar gecikmemeleri için askerlerini uyarıyordu, geride kalanlar düşman süvari ordusunun keşif birliklerince ortadan kaldırılabilirdi.

Tarih 25 Ağustos'tu; sonraları Goliath'ın ortadan kayboluşunu anımsayan Maurice, bu adamın Alman kurmay heyetine Châlons ordusunun yürüyüşüyle ilgili bilgileri vererek üçüncü orduya cephe değişikliği kararını aldıranlardan biri olduğundan emin olacaktı. Prusya Prensi hemen ertesi gün Revigny'den ayrılıp manevra hareketine girişmişti; yanlara yüklenmekte, Champagne ve Ardennes bölgelerinden parmak ısırtan bir disiplin içinde cebri yürüyüşlerle geçerek Fransızları genişçe kuşatmaktaydı. Fransızlar ani bir felce uğramış gibi kararsızlık içinde oldukları yerde sayarken Prusya ordusu günde kırk kilometre yol yapıyor, avını istediği yere sürmek için çizdiği geniş çemberin içinde, Fransız ordusunu sınır boylarındaki ormanlara doğru itiyordu.

Sonunda yola çıkıldı; o gün ordu sola doğru kendi ekseni çevresinde döndü, 7. Kolordu Contreuve'den Vouziers'ye kadar olan iki fersahçık yolu gitti, 5. ve 12. kolordular Rethel'de hareketsiz kaldı, 1. Kolordu ise Attigny'de durdu. Contreuve'den Aisne vadisine giderken yine geniş düzlükler başlamış, toprak çoraklaşmıştı. Vouziers'ye yaklaşırken yol, külrengi toprakların, çöl gibi hüzünlü, ağaçsız, evsiz, ıssız tepelerin arasından geçti. Bu kısacık etap öyle bir yorgunlukla ve can sıkıntısıyla yüründü ki git git bitmedi. Öğlen olur olmaz Aisne'in

sol yakasında mola verip tabyaların vadiyi yukarıdan gördüğü çıplak toprakta, düşmanın geleceği tahmin edilen nehir kıyısındaki Monthois yolunu gözleyerek kamp düzenine geçtiler.

Maurice, bu Monthois yolundan, 7. Kolordu'ya destek olup ordunun sol kanadına kılavuzluk etmekle görevli koskoca bir ihtiyat süvari birliği olan Margueritte Tümeni'nin geldiğini görünce neye uğradığını şaşırdı. Birliğin yeniden Chêne-Populeux'ye gittiği konuşuluyordu. Tehdit altında olan tek kanattan hangi akla hizmet asker çekiliyordu şimdi? Bu iki bin süvariyi keşif için fersah fersah öteye sürecekleri yerde, neden hiçbir işe yaramayacakları merkeze çekiyorlardı? Tümen, 7. Kolordu'nun arasından geçmeye kalktığında her şey birbirine girdi; bütün adamlar, toplar, atlar âdeta düğüm oldu, birlikler arasındaki bağlantı koptu. Afrika'dan gelen avcı birlikleri Vouziers kapılarında iki saate yakın beklemek zorunda kaldı.

O sırada Maurice şans eseri, atını bir su birikintisinin kenarına çekmiş olan Prosper'i gördü, ayaküstü konuştular. Avcı eri şaşkındı, afallamıştı, hiçbir şey bilmiyordu, Reims'den beri hiçbir şey görmemişti; hayır, hayır, iki Alman mızraklı süvari birliği görmüştü ama adamlar bir görünüp bir kaybolmuş, nereden çıktıklarını, nereye girdiklerini kimse anlamamıştı. İnsanların ağzı torba değildi ki, bir sürü hikâye anlatılmaya başlanmıştı, kolordunun yirmi kilometre ilerisinde dört Alman süvari birliğinin, ellerinde silahlarla dörtnala bir kente daldıkları, kenti boydan boya geçip işgal ettikleri söyleniyordu. Alman süvarileri her yerdeydi, düzenli birliklerin önünde arı sürüsü gibi vızır vızır geziyorlardı; onların bu hareketliliği geride, sanki barış zamanında yürüyormuş gibi tam bir güvenlik içinde ilerleyen piyade birliklerini gizliyordu. Fransız ordusunun evlere şenlik bir beceriksizlikle kullandığı avcı birlikleriyle hafif süvari erlerinin doluştuğu yola bakarken kalbinin sıkıştığını hissetti Maurice.

"Hadi bakalım, görüşürüz," dedi Prosper'in elini sıkarken. "Belki orada ihtiyaçları vardır size."

Avcı erinin mesleğinden bıkıp usanmış gibi bir hali vardı. Üzüntülü bir el hareketiyle Zefir'i okşayarak yanıtladı:

"Ya, ne demezsiniz! Hayvanları öldürüyorlar, insanları boşu boşuna dolaştırıyorlar! İçimi bulandırıyor bütün bunlar!"

Akşam Maurice, ateşler içinde sancıyan topuğuna bakmak için ayakkabısını çıkarmak isterken derisini kaldırdı. Kan fışkırınca acıyla bağırdı. O sırada yakınlarda olan Jean'ın endişeyle içi sızladı.

"Kötüledi ha, böyle giderse yatağa düşeceksiniz. İyileştirmek gerek bunu. Bırakın, ben yapayım."

Dizinin üstüne çöküp yarayı eliyle yıkadı, çantasından çıkardığı temiz bir bezle pansuman yaptı. Hareketleri tıpkı bir anne gibiydi; görmüş geçirmiş insanlara özgü bir yumuşaklıkla davranıyor, kalın parmakları gerektiğinde nazik olmayı iyi beceriyordu.

Maurice'i engel olamadığı bir gariplik hissi sardı, gözleri doldu; bir zamanlar tiksindiği, daha dün küçümsediği bu köylü, yüreğinde bir kardeş sevgisi uyandırmıştı sanki; bu sevgiyi öylesine güçlü hissetti ki ona sen demekten kendini alamadı.

"Sen çok iyi bir adamsın. Teşekkür ederim, dostum."

Mutluluğu yüzünden okunan Jean da dudaklarında her zamanki usulcacık gülümsemesiyle, ona sen diye karşılık verdi:

"Bende hâlâ tütün var evlat, bir sigara tellendirelim mi, ne dersin?"

V

ERTESİ sabah, ayın 26'sında, çadırda geçen geceden her yanı tutulmuş olarak uyandı Maurice, omuzları kopuyordu. Sert toprakta yatmaya hâlâ alışamamıştı; önceki gün askerlere ayakkabısız uyumak yasaklandığından, çavuşlar gecenin karanlığında çadırları dolaşıp herkesin ayakkabısıyla tozluğunu giyip giymediğini elleriyle yoklamıştı; Maurice'in ayağı bu yüzden hiç iyileşmemişti, sancıyor, ateşler içinde yanıyordu; üstüne üstlük rahat etmek için bacaklarını çadırın dışına uzatmak gibi bir tedbirsizlik etmiş, galiba soğuk almıştı.

Jean onu görür görmez:

"Evlat," dedi, "bugün de yürünecekse, binbaşıyla görüşüp kendini bir arabaya aldırsan iyi edersin."

Kimse bir şey bilmiyor, ortalıkta birbirini tutmayan bir sürü laf dolaşıyordu. Bir ara tekrar yola çıkılıyor sandılar; kamp toplandı, kolordu hareketlenerek Vouziers'yi geçti, Monthois yolunu gözlemesi için Aisne'in sol yakasında yalnızca 2. Tümen'e bağlı bir tugay bı-

rakıldı. Gelgelelim kenti geçer geçmez nehrin sağ yakasında aniden duruldu, Grand-Pré yolunun iki yanında uzanan tarlaların, çayırların ortasında tüfekler çatıldı. Dördüncü hafif süvari birliğinin tam o sırada bu yoldan dörtnala uzaklaşması çeşitli tahminlere yol açtı.

Binbaşıyla konuşup revir aracına geçme fikrinden hiç hoşlanmayan Maurice, "Burada duracaksak ben de sizinle kalacağım," dedi.

Az sonra, General Douay düşmanın ilerleyişiyle ilgili kesin bilgiler alana dek askerlerin orada kamp kuracaklarını öğrendiler. General bir gün önceden, Margueritte Tümeni'nin Chêne'e gittiğini gördüğünden beri durmadan artan bir kaygı içindeydi; ordusunun korumasız kaldığını, Argonne geçidinde her an bir saldırı olabileceği halde o bölgeyi tutan tek adam kalmadığını biliyordu. Dördüncü hafif süvari birliğini bu nedenle keşif için Grand-Pré ve Croix-aux-Bois geçitlerine yollamış, ne pahasına olursa olsun kendisine haber getirmelerini emretmişti.

Önceki gün Vouziers belediye başkanının çabasıyla orduya ekmek, et ve hayvanlar için ot dağıtılmıştı. O sabah saat ona doğru, komutanlar bir daha fırsat olmamasından korkarak askerlere çorba yapma izni verdi. O sırada ikinci bir birlik, Bordas'nın komutasındaki tugay da süvari birliğinin gittiği yöne doğru yola çıktı; bütün başlar yine o yana döndü. Neler oluyordu? Yürüyüş mü başlayacaktı? Hazır tencere ateşe konmuşken gönül rahatlığıyla bir yemek yiyemeyecekler miydi? Subaylar, askerleri rahatlatmak için Bordas'nın tugayının birkaç kilometre ötedeki Buzancy'yi tutmakla görevlendirildiğini açıkladı. Hafif süvari birliğinin kalabalık bir düşman süvari bölüğüyle karşılaştığını, tugayın aslında onları kurtarmak için gönderildiğini söyleyenler de vardı.

Bu birkaç saatlik dinlenme Maurice'e çok iyi geldi. Alayın kamp kurduğu bayırın ortalarında bir noktaya uzanmış, yorgunluktan uyuşmuş bir halde yemyeşil Aisne vadisini, çayırlardaki ağaç kümeleri arasında miskin miskin akan nehri izlemeye dalmıştı. Tam karşısında, vadiyi kesen Vouziers antik bir tiyatro gibi yükselmekteydi; üst üste binmiş çatılara yukarıdan bakan kilisenin kulesine bir kubbe oturtulmuş, tepesine sipsivri bir haç dikilmişti. Aşağıda, köprünün yakınında, tabakhanelerin yüksek bacalarından dumanlar çıkıyor,

karşı yakada, suyun kenarındaki yeşilliklerin arasında kocaman bir değirmenin undan bembeyaz olmuş yapıları görünüyordu. Çayırların arasında kaybolmuş bu küçük kentin görüntüsü Maurice'in içini ısıttı; eski, duygulu, hayalperest Maurice'i yeniden bulur gibi oldu. Burası onun gençliğiydi, doğup büyüdüğü Chêne kasabasında yaşarken Vouziers'ye yaptığı geziler aklına geldi. Bir saat boyunca anılara dalarak dünyayı unuttu.

Çorba faslı biteli epey olmuştu, bekleyiş sürüyordu, saat iki buçuğa gelirken uzaktan uzağa başlayan hareketlilik yavaş yavaş artarak bütün kampa yayıldı. Art arda emirler geldi; çayırlar boşaltılıyor, bütün birlikler yukarı tırmanıp aralarında dört beş kilometre olan iki köyün, Chestres ile Falaise'in arasındaki tepelerde sıraya giriyordu. İstihkâm birliği siperler kazıp tabyalar oluşturmaya başlamıştı, topçu birliği ise solda küçük bir tepenin üstüne yerleşmekteydi. General Bordas'nın bir posta eri göndererek Grand-Pré'de üstün düşman kuvvetleriyle karşılaştığı için Buzancy'ye çekilmek zorunda kaldığını, Vouziers'ye kadar çekilmeyi başaramadan hattın kesilebileceğini haber verdiği söyleniyordu. Bu nedenle, ani bir saldırı olabileceğini düşünen 7. Kolordu komutanı, ilk darbeye dayanabilmek için adamlarına savaş konumu aldırmakta, bu arada ordunun kalanının desteğe yetişeceğini ummaktaydı; aynı zamanda yaverlerinden birini, durumu anlatarak acil yardım isteyen bir mektupla birlikte mareşale göndermişti. Son olarak da gece yeniden kolorduya katılıp arkalarına takılan uzun erzak konvoyunu, ayak bağı olmasından korkarak hemen harekete geçirmiş, gelişigüzel bir kararla Chagny tarafına yollamıştı. Savaş başlıyordu artık.

Maurice dayanamayarak Rochas'ya:

"Ne diyorsunuz teğmenim, sizce ciddi bir saldırı olabilir mi?" diye sordu.

"Tabii ya, olmaz mı!" diye yanıt verdi teğmen uzun kollarını sallayarak. "Göreceksiniz, birazdan ısınacak ortalık."

Askerlerin hepsi durumdan memnundu. Chestres'den Falaise'e savaş hattı kurulur kurulmaz hareketlilik daha da arttı, askerler sabırsızlıktan yerinde duramıyordu. Demek sonunda gazetelerin yürümekten yorgun, hastalıktan bitkin, acından ölen, paçavralarla gezen

diye anlattıkları şu Prusyalıları görebileceklerdi! Düşmanı ilk çarpışmada ezip geçme umudu bütün yürekleri cesaretle doldurmuştu.

"Sonunda karşılaşacak olmamız iyi bir şey," diye fikrini açıkladı Jean. "Çok uzamıştı artık, sınırın oradaki çarpışmadan beri yolumuzu bir türlü doğrultamadık, o günden beri saklambaç oynuyoruz. Yalnız, bu gelenler Mac-Mahon'u yenen birlikler mi acaba?"

Maurice duraksadı, yanıt veremedi. Reims'de okuduklarına bakılırsa, Prusya Prensi'nin komutasındaki 3. Ordu dün değil önceki gün Vitry-le-François dolaylarında kamp kurmuştu, dolayısıyla bugün Vouziers'de olması biraz zordu. Saksonya Prensi'nin komutasında Meuse civarında görev yapacak dördüncü bir ordudan söz ediliyordu; gerçi uzaklık yüzünden Grand-Pré'yi bu kadar hızlı işgal edebilmesi Maurice'e tuhaf gelse de bekledikleri ordu bu ordu olmalıydı. Gelgelelim General Bourgain-Desfeuilles'ün Falaise'li bir köylüye Meuse nehrinin Buzancy'den geçip geçmediğini, nehir üstünde sağlam köprüler bulunup bulunmadığını sğunu şaşkınlıkla işiten Maurice'in kafası iyice karıştı. General, bilgisizliğinden gelen bir rahatlıkla Grand-Pré yönünden gelecek yüz bin adamlık bir ordunun saldırısına uğrayacaklarını, altmış binlik bir başka ordunun da Sainte-Menehould'dan geldiğini söylüyordu.

"Ayağın nasıl oldu?" diye sordu Jean Maurice'e.

"Artık hissetmiyorum," diye yanıtladı Maurice gülerek. "Savaşınca geçer."

Gerçekten de öyleydi; müthiş bir sinirsel coşkunlukla ayakta duruyordu, sanki yerden bir karış yüksekteydi. Seferin başından beri tek kurşun atmamış olmak ne demekti! Sınıra kadar gitmiş, Mulhouse önlerinde sıkıntılı, korkunç bir gece geçirmişti; ama tek Prusyalı görmemiş, tüfeğini bir kez olsun ateşlememişti; sonra Belfort'a, Reims'e kadar çekilmişti ve şimdi yeniden beş gündür düşmanın üstüne yürüyordu; ama tüfeği hâlâ süs gibi durmaktaydı. Sinirlerini yatıştırmak için tüfeğini omzuna dayamaya, vuramasa bile ateşlemeye çok ihtiyacı vardı. Hemen ertesi gün çarpışmaya girme hayaliyle, bir heyecan nöbeti içinde orduya katılalı neredeyse altı hafta olacaktı; ama nazik ayacıkları, savaş meydanlarından uzakta, kaçmaktan ve taban tepmekten başka bir işe yaramamıştı henüz. İşte bu nedenle,

ateşli bekleyiş herkesi sarmış olsa da güzel ağaçların arasından dümdüz uzayıp giden Grand-Pré yolunu sabırsızlıkla gözleyenlerden biri oydu. Aşağıda çepeçevre vadi görünüyor, söğütlerle kavakların arasında Aisne nehri gümüş bir şerit gibi akıyordu; Maurice oralara hızlıca göz gezdirip hemen yine yola çeviriyordu başını.

Saat dörde gelirken bir uyarı işareti verildi. Dördüncü hafif süvari birliği geniş bir daire çizdikten sonra yanlarına dönüyordu. Birliğin Alman süvarileriyle çarpışmaya girdiği hikâyeleri bire bin katılarak anlatılmakta, bu da herkesi saldırının eli kulağında olduğuna inandırmaktaydı. İki saat sonra yeni bir posta eri geldi, korkulu bir yüzle General Bordas'nın Vouziers yolunun kesildiğinden emin olduğunu, bu nedenle Grand-Pré'den ayrılmaya cesaret edemediğini aktardı. Posta erinin kendisi rahatça gelebildiğine göre yolda henüz bir şey yoktu; ama her an olabilirdi. Tümene komuta eden General Dumont, elinde kalan son tugayla birlikte, tehlikenin ortasında kalan diğer tugayını kurtarmak için zaman kaybetmeden yola çıktı. Güneş, Vouziers'nin arkasına doğru batıyor, çatıların çizgileri büyük, kızıl bir bulutun önünde simsiyah görünüyordu. Ağaçlık yoldan uzaklaşan tugay uzun süre göründü, sonra ortalığı kaplamaya başlayan sisin içinde gözden kayboldu.

Albay de Vineuil, alayının gece için güzelce konuşlanıp konuşlanmadığını görmek için gelmişti. Yüzbaşı Beaudoin'ın yerinde olmadığını görünce şaşırdı. Beaudoin tam o sırada Vouziers'den dönmekteydi; Barones Ladicourt'un evinde yemekte olduğunu söyleyince albaydan işittiği okkalı azarı, yakışıklı ve efendi duruşuyla çıtını çıkarmadan dinledi.

Albay adamlarının arasından geçerken:

"Evlatlarım," diyordu, "bu gece ya da en geç yarın sabah gün ağarırken bir saldırıya uğrayacağımız kesindir. Hazırlıklı olun ve şunu sakın aklınızdan çıkarmayın: 106. Alay asla geri çekilmeyecektir."

Herkes alkışladı; askerler yola çıktıkları günden beri öyle bir yorgunluk ve bezginlik içindeydi ki bundan kurtulmak için "çıngarı" yeğlerlerdi. Tüfeklerini kontrol edip iğnelerini değiştirdiler. Sabah çorba içildiği için akşam yemeği kahve ve peksimetle geçiştirildi. Geceyi ayakta geçirme emri verilmişti. Bir buçuk kilometre öteye göz-

cü süvariler gönderilmiş, Aisne'in kıyısına dek nöbetçiler dikilmişti. Bütün subaylar kamp ateşlerinin çevresinde sabahlayacaktı. Ara sıra, bu ateşlerden yansıyan ışığın oynaştığı küçük bir duvarın önünde, başkomutan ile kurmay heyetinin hareli üniformaları göze çarpıyor, komutanların telaşla devinen gölgeleri, başına kötü bir şey gelmesinden endişe ettikleri 3. Tümen'in atlarını görme umuduyla ikide bir yola bakmaya koşuyordu.

Maurice gece yarısı saat bire doğru ıssız bir yere, yolla nehir arasındaki bir erik bahçesinin kıyısına nöbete gönderildi. Gece zifiri karanlıktı. Uyuyan bozkırın ezici sessizliğinde yalnız başına kaldığı an Maurice'in içini bir korku, tanımadığı, ne yaparsa yapsın bastıramadığı müthiş bir korku kapladı; genç adam öfke ve utançtan titriyordu. Kamp ateşlerini görüp sakinleşmek için arkasına baktı; ama ateşler bir ağaç kümesinin arkasında kalmış olmalıydı, kör karanlıktan başka bir şey göremedi. Yalnızca çok uzaklarda, Vouziers'nin içinde birkaç ışık vardı; Vouziers halkı durumdan haberdar edilmiş olmalıydı ki korku içinde çarpışmayı bekleyerek geceyi uykusuz geçiriyordu. Tüfeğini omzuna vurup da gezini bile göremediğini fark edince iyiden iyiye buz kesti Maurice. O zaman bekleyişlerin en zalimi başladı; varlığının bütün gücü işitme duyusuna kilitlenmişti, en hafif sesleri bile duyan kulakları sonunda uğuldamaya başladı. Uzaktaki bir su şırıltısı, hafifçe kıpırdanan yapraklar, bir böceğin sıçrayışı kafasının içinde çın çın çınlıyordu. Şuradan, tam karşıdan gelen şu ses, dörtnala koşan bir atın ayak sesi, ilerleyen top arabalarının tekerlek gıcırtısı değil miydi? Soldan belli belirsiz bir fısıltı gelmiyor muydu, karanlıkta sürüne sürüne baskın yapmaya gelen bir öncü birliğinin sesinden başka ne olabilirdi ki bu? Tam üç kez silahını havaya dikip uyarı ateşi verecek oldu. Yanılmaktan, gülünç duruma düşmekten korkarak kıvranıyordu. Dizlerinin üstüne çökmüş, sol omzunu bir ağaca dayamıştı; sanki saatlerdir bekliyormuş gibi geliyordu ona, sanki onu orada unutmuşlardı da ordu yoluna onsuz devam etmişti. Sonra bir anda, iki yüz metre ileride olduğunu bildiği yoldan rap rap gelen askerlerin ayak seslerini duydu, korkusu bir anda silindi. Bunların sabırsızlıkla beklenen birlikler olduğuna emindi; General Dumont, Bordas'nın tugayını düştüğü tehlikeli durumdan kurtarmış getiriyordu. Tam o

sırada bir başka asker nöbeti devralmaya geldi, yönetmeliğin emrettiği nöbet süresi dolmak üzereydi.

Kampa giren gerçekten de 3. Tümen'di. Herkes derin bir oh çekti. Tümenin getirdiği bilgiler, düşmanın ilerleyişi konusunda kamptaki bilgileri doğruladığı için önlemler hemen iki kat arttırıldı. Tümenle birlikte gelen birkaç tutsak, koca kaputlarına sarınmış, asık yüzle oturan Alman süvari erleri konuşmayı reddediyordu. Tan ağarırken yağmurlu bir sabahın kurşuni aydınlığı gökyüzünü doldurdu, sinirleri sabırsızlıktan yay gibi geren bekleyiş sürmekteydi. Neredeyse on dört saattir kimse gözünü kırpmaya cesaret edememişti. Saat yediye doğru Teğmen Rochas, Mac-Mahon'un bütün orduyla oraya geldiğini söyledi. Bu bilginin aslı şuydu: General Douay'nin Vouziers aşağılarında bir çarpışmanın kaçınılmaz olduğunu haber verdiği dünkü mesajına mareşal bir mektupla karşılık vermiş, destek yollanana dek dayanmalarını söylemişti. İleri yürüyüş durdurulmuştu; 1. Kolordu Terron'da, 5. Kolordu Buzancy'de toplanıyordu, 12. Kolordu ise Chêne'de, cephe gerisinde kalacaktı. Bekleyiş daha geniş bir alana yayılıyordu; bundan sonra yaşanacak olan basit bir çarpışma değil, Meuse'den döndürülüp güneye, Aisne vadisine yöneltilen ordunun bütünüyle gireceği büyük bir savaş olacaktı. Kimse ateş yakıp çorba pişirmeye kalkmıyor, millet açlığını yine kahve ve peksimetle bastırmaya çalışıyordu; çünkü herkesin dilinde nereden geldiği bilinmeyen bir bilgi, "çıngarın" öğle saatlerinde kopacağı bilgisi vardı. İki düşman ordusunun yaklaştığı her geçen dakika kesinleştiğinden, mareşale bir emir subayı gönderilmiş, destek birliklerinin gelişini hızlandırması istenmişti. Üç saat sonra, ikinci bir subay acil emirleri almak üzere genel karargâhın bulunduğu Chêne'e doğru dörtnala yola çıktı; çünkü bölgedeki beldelerden birinin belediye başkanı Grand-Pré'de yüz bin adam gördüğünü, ayrıca Buzancy yolundan yüz bin askerin daha geldiğini söyleyerek kaygıları iyice arttırmıştı.

Öğlen oldu, ama ortalıkta tek bir Prusyalı yoktu. Saat bir oldu, iki oldu, kimse yok. Bıkkınlık baş gösterdi, tabii kuşku da. Alaycı sesler generalleri makaraya sarmaya başlamıştı. Duvarda kendi gölgelerini görmüş olmasınlar, diyorlardı. Hangi generalin gözüne gözlük diye oylama yapılıyordu. Olur da gelen giden olmazsa, mille-

ti böyle ayağa kaldırmaları ne soytarılık olacaktı ama! Birisi muzip bir sesle haykırdı:

"Mulhouse'daki gibi mi oldu şimdi?"

Bu sözü duyunca Mulhouse'da olanları anımsayan Maurice'in yüreği sıkıştı. Ortada tek Alman olmadığı halde 7. Kolordu'yu on fersah uzağa sürükleyen o paniği, o aptalca kaçışı anımsadı. Aynı macera yeniden başlıyordu, bal gibi seziyordu bunu Maurice, emindi hatta. Grand-Pré çarpışmasının üstünden yirmi dört saat geçtiği halde düşman hâlâ saldırmadığına göre, dördüncü hafif süvari birliğinin gördüğü yalnızca birkaç keşif atlısı olsa gerekti. Düşman birlikleri daha uzakta, belki de iki günlük yürüyüş mesafesindeydi. Bu düşünce onu bir anda dehşete düşürdü, eğer öyleyse ne çok zaman kaybetmişlerdi. Üç gündür Contreuve'den Vouziers'ye iki fersah bile yol gidilmemişti. Diğer kolordular ayın 25'inde ve 26'sında erzak ve cephane için kuzeye gitmiş, şimdi 27'sinin öğle saati, kimsenin başlatmadığı bir savaşa girmek üzere geri geliyorlardı. Dördüncü süvari birliğinin peşinden Argonne'un terk edilmiş geçitlerine doğru yola çıkan Bordas'nın tugayı, kaybolduğunu sanıp önce bütün tümeni, ardından 7. Kolordu'yu, sonunda da bütün orduyu gereksiz yere yardıma çağırmıştı. Bazaine'e desteğe gitmek gibi çılgınca bir plan yüzünden kaybedilen her bir saatin nasıl da paha biçilemez olduğunu düşünüyordu Maurice; öyle bir plandı ki bu, yalnızca dâhi bir general, o da arkasında çok sağlam askerleri varsa, yoluna çıkan engelleri fırtına gibi aşarak hayata geçirebilirdi. Bir anda her şeyi olanca açıklığıyla gördü Maurice, derin bir umutsuzluğa kapılarak Jean'a döndü:

"Mahvolduk!"

Ne demek istediğini anlamayan Jean'ın gözlerini açarak ona baktığını görünce alçak sesle açıkladı. Generalleri kastederek:

"Kötülüklerinden değil, aptallıklarından," dedi. "Kesinlikle öyle; şans da yok! Hiçbir şey bilmiyorlar, hiçbir şeyi öngörmüyorlar, ne bir planları var, ne bir fikirleri, ne şansları... Senin anlayacağın, her şey bize karşı, mahvolduk!"

Maurice'in eğitimli bir insan olarak kafa yora yora vardığı yılgınlık, nedensizce bekletildikleri için huzursuzlanan birlikler arasında da yavaş yavaş büyümekteydi. Kuşku, durumun gerçekte ne

olduğuna ilişkin bir önsezi, o kalın kafalarda bile belli belirsizce birtakım sonuçlara açılıyordu; anlayışı ne kadar kıt olursa olsun, yanlış yönlendirildiğinin, boşuna bekletildiğinin, düşüncesizce serüvenlerin en felaketine sürüklendiğinin farkında olmayan tek bir asker yoktu. Prusyalılar gelmediğine göre orada ne halt ediyorlardı tanrı aşkına?! Ya savaşsınlardı ya da kafayı vurup rahatça uyuyacakları bir yere gitsinlerdi! Bıçak kemiğe dayanmıştı artık. Son posta eri emirleri getirmek için yola çıktığından beri dakika dakika büyümüştü kaygı; askerler üçerli beşerli bir araya gelmiş, bağıra çağıra tartışıyordu. Bu hareketlilikten ürken subaylar, kendilerini sorguya çekmeye cesaret eden erlere ne yanıt vereceklerini bilemiyordu. Bu nedenle saat beşte, posta erinin dönüş yolunda olduğu ve geri çekilme emri getirdiği duyulunca bütün göğüslerden bir yük kalktı, herkes sevinçle oh çekti.

Aklın yolu birdi ve nihayet ağır basmıştı. Bu Verdun yürüyüşüne başından beri karşı olan imparator ile mareşal, düşman ordusunun hızlandığını, çok yakında Saksonya ve Prusya prensleri komutasındaki ordularla karşı karşıya kalacaklarını öğrenince endişeye kapılıp sonu belirsiz bir çaba olan Bazaine'in ordusuyla birleşme işinden vazgeçmişler, kuzeydeki müstahkem mevkiler üzerinden Paris'e doğru çekilme emri vermişlerdi. 7. Kolordu'ya Chêne üzerinden Chagny'ye doğru çıkması söylenmişti, 5. Kolordu Poix'ya, 1. ve 12. kolordular ise Vendresse'e yürüyecekti. Peki, madem geri çekileceklerdi, ne diye Aisne'e kadar ilerlemişlerdi; Reims'den hemen Marne vadisine geçip güçlü bir konum almak o kadar kolay ve mantıklıyken, kaybedilen bunca gün, bunca yorgunluk nedendi? Demek ortada ne bir güzergâh ne askerî beceri ne de sıradan bir sağduyu vardı! Ama kimse sorgulamadı artık bunları; düştükleri arı kovanından çıkmalarını sağlayacak olan bu mantıklı ve tek doğru kararın alınmasından ötürü o kadar sevinçlilerdi ki her şeyi bağışladılar. Generalinden erine kadar bütün ordu, gücünü yeniden toplayıp Paris'te yenilmez olacağını, Prusyalıları ancak orada alt edebileceğini hissediyordu. Tabii önce güneş doğar doğmaz Vouziers'yi boşaltıp saldırı başlamadan Chêne yönünde yürüyüşe geçmek gerekiyordu. Kamp yeri anında ana baba gününe döndü, borazanlar çaldı, emirler havada çarpıştı; sandıklarla

kurmay heyetine ait eşyalar arkada kalıp yürüyüşü yavaşlatmamak için önden yola çıktı.

Maurice'in ağzı kulaklarındaydı. Jean'a nereden geri çekileceklerini açıklamaya çalışıyordu ki aniden kendini tutamayıp acı bir çığlık attı. Ayağının davul gibi şişmiş olduğunu görmek bütün coşkusunu alıp götürmüştü.

"Ne oldu? Yine mi başlıyor?" diye sordu onbaşı üzüntüyle. Sonra pratik zekâsını çalıştırarak hemen bir çözüm düşündü.

"Dinle evlat, dün bana şehirde tanıdıkların olduğunu söylemiştin. Binbaşıdan izin alıp bir arabayla Chêne'e gitmeli, bu geceyi orada rahat bir yatakta geçirmelisin. Yarın ayağın daha iyi olursa, oradan geçerken seni alırız. Ha? Ne dersin?"

Kampın hemen dibindeki Falaise köyünde babasının eski bir arkadaşını görmüştü Maurice; küçük bir çiftliği olan bu adam, tam o sırada kızını Chêne'e, halasının evine götürmek için küçük arabasına atını koşmuş, bekliyordu.

Gelgelelim daha ağzını açar açmaz Binbaşı Bouroche'tan izin almanın hiç de kolay olmadığı anlaşıldı.

"Ayağımın derisi sıyrıldı, Doktor Bey..."

Bouroche, aslan başını andıran koca kafasını sallayarak kükredi:

"Doktor Bey değilim ben... Kim gönderiyor böylelerini bana yahu?"

Şaşkına dönen Maurice kem küm ederek özür dilemeye çalışırken, bir daha gürledi Bouroche:

"Binbaşıyım ben, binbaşı, duydunuz mu? Hödük!"

Sonra, karşısındakinin efendiden biri olduğunu anlayınca biraz utandığından olsa gerek, iyice tepesi attı:

"Ayağıymış, duy da inanma! Tamam, tamam, izin veriyorum. İster arabayla gidin, ister balonla gidin. Yeteri kadar dökümüz, üçkâğıtçımız var zaten!"

Jean, Maurice'in arabaya çıkmasına yardım etti. Maurice teşekkür etmek için arkasına döndü, iki adam bir daha görüşemeyecekmiş gibi kucaklaştı. Geri çekilmenin telaşında, Prusyalılar burunlarının ucundayken, belli mi olurdu! Maurice bu adama böyle büyük bir sevgiyle bağlanmış olmasına şaştı. El sallamak için iki kez daha arkasına

döndü, sonra da gün ağarmadan sessizlik içinde yola çıkacağı halde düşmanı yanıltmak için büyük çoban ateşleri yakmaya hazırlanan kamptan ayrıldı.

Küçük çiftlik sahibi yol boyunca zamanın kötülüğünden yakınıp durdu. Falaise'de kalmayı gözü kesmemişti ama gittiğine de şimdiden pişmandı; düşman evimi yakarsa beş parasız kalacağım diyor, başka bir şey demiyordu. Hantal, soluk yüzlü kızı ağlıyordu. Fakat yorgunluktan sarhoş gibi olan Maurice bunların hiçbirini duymadı; Vouziers'den Chêne'e kadar olan dört fersahlık yolu çevik adımlarla bir buçuk saatten kısa sürede alan küçük atın sırtında beşikteymiş gibi sallanarak oturduğu yerde uyukladı durdu. Saat yedi olmadan, akşam karanlığı yeni yeni çökerken, içinde bir ürperti ve yüzünde bir şaşkınlıkla meydanda, kanalın üstündeki köprünün başında, doğduğu ve hayatının ilk yirmi yılını geçirdiği dar, sarı evin karşısında arabadan indi. Arabayı düşünmeden buraya sürdürmüştü Maurice, oysa evleri bir veterinere satılalı bir buçuk yıl oluyordu. Çiftlik sahibinin sorularına nereye gittiğini bildiği yanıtını verdi ve inceliğinden dolayı ona binlerce teşekkür etti.

Gelgelelim üçgen biçimli küçük meydanın ortasında, kuyunun yakınında öylece kalakaldı genç adam; şaşkındı, zihni boşalmış gibiydi. Sahi, nereye gidiyordu? Birden aklına büyüdüğü evin bitişiğinde oturan noter geldi; noterin annesi, çok yaşlı, dünya iyisi bir komşu olan Madam Desroches çocukken onu pek şımartırdı. Şehrin girişinde kamp kuran kolordunun yarattığı inanılmaz hareketlilik yüzünden, genellikle pek sessiz bir yer olan Chêne'i tanımakta güçlük çekti Maurice; sokaklar subaylarla, posta erleriyle, ordunun ardına takılıp gelenlerle, türlü aylak ve serseriyle doluydu. Şehri bir uçtan öbür uca kadar geçen, ortadaki meydanı ikiye bölen kanalı buldu; kanalın üstündeki daracık taş köprü meydanın iki üçgen parçasını birleştirirdi; kanalın karşısında, çatısı yosun tutmuş pazar yeri de, sola doğru giren Berond Sokağı da, sağdaki Sedan yolu da eskisi gibiydi. Fakat bulunduğu yakada, tam karşıda görünen Vouziers Caddesi, ta Belediye Sarayı'na kadar öyle insan kaynıyordu ki çocukken kaydıraktan kaydığı ıssız köşede durduğunu anlaması için başını kaldırıp noterin evinin çatısı üstünden kilisenin arduvaz rengi çanını görmesi gerekti.

Meydan boşaltılmaya çalışılıyor, askerler meraklıları uzaklaştırıyordu. Biraz ileride, kuyunun arkasında, geniş bir alana park yeri gibi yayılmış yük arabalarını, yaylıları, iki tekerlileri görünce şaştı kaldı Maurice, bu sandık yığınını daha önce bir yerlerde gördüğünden emindi.

Güneş kanalın durgun, kızıl sularına doğru batarken Maurice de bir karar vermeye çalışıyordu; o sırada, bir süredir yanında durmuş yüzünü inceleyen bir kadın çığlığı bastı:

"Gözlerime inanamıyorum! Siz Levasseur'ün oğlu değil misiniz?"

Meydanda dükkânı olan eczacının karısı Madam Combette'i tanıdı Maurice. İyi yürekli Madam Desroches'dan bir geceliğine oda istemeye geldiğini söyleyince, kadın heyecanla çekiştirdi onu:

"Hayır, hayır, bize gelin. Ben size anlatacağım..."

Eczaneye girip kapıyı dikkatlice kapadıktan sonra:

"Siz tabii Desroches'ların evine imparatorun yerleştiğini bilmiyorsunuz sevgili oğlum. Eve imparator adına el kondu, Desroches'ların bu büyük onurdan pek memnun olduğunu söyleyemeyeceğim ama. Yetmişini geçmiş o zavallı yaşlı kadıncağızı zorla odasından çıkarıp tavan arasındaki hizmetçi odasına gönderdiklerini düşününce haksız da sayılmazlar doğrusu! Bakın, bu meydanda gördüğünüz her şey imparatora ait, anlıyor musunuz, hepsi onun sandıkları!"

Maurice işte o zaman bu yük arabalarını, yaylıları, imparatorluk eşyalarıyla dolu bu görkemli kervanı Reims'de gördüğünü anımsadı.

"Ah! Sevgili oğlum, içlerinden neler çıktı bir bilseniz, gümüş yemek takımları, şişelerce şarap, sepet sepet erzak, güzelim çamaşırlar, neler neler... İki saat taşıdılar da bitiremediler. O kadar şeyi nereye koydular merak ediyorum, pek büyük bir ev değildir çünkü. Bakın, bakın! Mutfakta ateş yaktılar!"

Maurice, Vouziers Sokağı'nın meydana açılan köşesindeki iki katlı, küçük, beyaz eve baktı; sakin görünüşlü bir burjuva eviydi bu; evin içini, girişteki sofayı, her katta bulunan dörder odayı daha dün oradaymış gibi anımsıyordu. Yukarıda, birinci katın meydana bakan köşe penceresinde ışık yanmıştı; eczacının karısı oranın imparatorun odası olduğunu söyledi. Ama kadının dediği gibi en çok ışık mutfaktan geliyordu; giriş katında, Vouziers Sokağı'na bakan pencereydi

mutfak. Chêne halkı ilk defa böyle bir gösteriye tanık oluyordu. Sürekli yenilenen bir meraklı kalabalığı yolu tıkamış, ağızları bir karış açık, imparatorun akşam yemeğinin piştiği o koca fırına bakıyordu. Mutfağın havalanması için aşçılar pencereleri ardına kadar açmıştı. Üç aşçı vardı, göz alıcı parlaklıkta beyaz ceketler giymişler, upuzun bir şişe dizdikleri tavukları çeviriyor, altın gibi ışıldayan dev bakır tencerelerde sos karıştırıyorlardı. Yaşlılar, Lion d'Argent Oteli'ndeki en büyük düğünlerde bile bu kadar çok ateş ve bir seferde pişen bu kadar çok yemek görmemişlerdi.

Yerinde duramayan, kısa boylu, kara kuru bir adam olan eczacı Combette, gördüklerinden ve duyduklarından müthiş heyecanlanmış bir halde dükkânına döndü. Belediye başkan yardımcısı olduğu için herkesin bilmediği şeyleri de biliyordu. Saat üç buçuğa doğru MacMahon, Bazaine'e bir telgraf yollayıp Prusya Prensi'nin Châlons'a gelişinin kendisini kuzeydeki müstahkem mevkilere çekilmek zorunda bıraktığını bildirmişti; bir mesaj da Savaş Bakanı'na göndererek geri çekilmeyi haber vermiş, ordunun birbirinden kopup bozguna uğrama tehlikesi içinde bulunduğunu anlatmıştı. Bazaine'e gönderilen mesaj, posta erinin tabanları kuvvetliyse yerine ulaşabilirdi, ne de olsa günlerdir Metz'le bütün bağlantı kesik durumdaydı. Ama diğer mesaj çok daha ciddiydi; eczacı sesini alçaltarak bir üst düzey komutanın "Haber Paris'e ulaşırsa yandığımızın resmidir!" dediğini kulaklarıyla duyduğunu söyledi. Naip imparatoriçe ile bakanlar kurulunun ne kadar kesin bir dille ilerleme emri verdiklerini herkes biliyordu. Saatler ilerledikçe karışıklık artmıştı, Alman ordularının ne kadar yakında olduğuna ilişkin çok tuhaf bilgiler geliyordu. Prusya Prensi Châlons'da olabilir miydi? 7. Kolordu Argonne geçitlerinde acaba hangi birliklerle burun buruna gelmişti?

"Kurmay heyetinde kimsenin bir şey bildiği yok," diye sürdürdü eczacı sözlerini, kollarını ümitsizlikle sallayarak. "Ah! Ne kargaşa! Neyse, yarın ordu geri çekilebilirse her şey yoluna girer."

Sonra, iyi yürekli bir insan olduğundan:

"Şöyle yapalım mı delikanlı, ben sizin ayağınıza bir pansuman yapayım, yemeği burada bizimle yiyin, gece de yukarıda, geçenlerde firar eden çırağımın küçük odasında kalın."

Ama olanları kendi gözleriyle görüp öğrenme ihtiyacı içinde kıvranan Maurice, aklına gelen ilk fikirden şaşmamakta, karşıki eve gidip yaşlı Madam Desroches'u ziyaret etmekte kararlıydı. Eve vardığında elini kolunu sallayarak içeri girebilmesine şaştı. Evin dış kapısı meydandaki gürültü patırtının ortasında açık unutulmuştu, bir nöbetçi bile yoktu. Subaylar, hizmetliler, eve sürekli birileri girip çıkıyordu; ocakların bir an olsun sönmediği mutfaktaki hareketlilik bütün eve yayılmış gibiydi. Ama merdivenlerde hiç ışık yoktu, Maurice basamakları el yordamıyla çıkmak zorunda kaldı. Birinci katta, imparatorun kaldığını bildiği odanın kapısı önünde kalbi küt küt atarak birkaç saniye durdu; ama odada ölüm sessizliği vardı, çıt çıkmıyordu. Yukarıya çıkınca, sığındığı hizmetçi odasının eşiğinde onu gören yaşlı Madam Desroches önce irkildi. Sonra kim olduğunu anlayınca:

"Ah, çocuğum! Kaderde böyle korkunç bir zamanda buluşmak da varmış," dedi. "İsteselerdi ben evimi imparatora seve seve verirdim, ama yanındakiler öyle aile terbiyesi görmemiş kişiler ki! Her şeyimi nasıl çekip aldılar görecektiniz; ha bire de ateş yakıyorlar, sonunda bütün evi kül edecekler. İmparatora gelince, zavallı adamcağız, yüzü ölü gibi ve öyle kederli ki..."

Maurice, yaşlı kadını biraz avuttuktan sonra gitmek için kalktı. Madam Desroches onu merdivenin başına kadar geçirdi, sonra tırabzandan sarkarak:

"Bakın!" diye mırıldandı. "İmparator buradan görünüyor... Ah, ah! Tutunacak dalımız kalmadı artık. Elveda çocuğum!"

Maurice zifiri karanlıktaki merdivenin basamağında durdu. Boynunu uzatınca aşağıdaki kapının tepe camından ömrü boyunca unutamayacağı bir sahne gördü.

İmparator oradaydı; o soğuk burjuva odasının kuytu bir köşesinde, iki ucunda iki şamdanla aydınlatılan, sofra takımlarıyla donatılmış küçük bir masada oturuyordu. Duvarın dibinde sessizce iki yaver dikilmekteydi. Sofracıbaşı masanın kenarında bekliyordu. Bardaktan bir yudum bile içilmemiş, ekmeğe el sürülmemişti; tabaktaki tavuk eti soğuyordu. İmparator bulanık, yaşlı ve titrek gözlerini masanın örtüsüne dikmiş, hareketsiz oturmaktaydı. Aynı gözleri Reims'de de görmüştü Maurice. Ama şimdi daha da çökmüştü sanki imparator;

kendini çok zorlayarak ağzına iki lokma götürdü, sonra tabağı elinin tersiyle itti. Yemeği bitmişti. Solgun yüzü sessizce katlandığı bir acının ifadesiyle iyice sararmıştı.

Aşağıda, tam yemek odasının önünden geçerken kapı bir anda açılınca sofrada, mumların aleviyle yemeklerin dumanı arasında, yük arabalarından indirilen şarap şişelerini bağırış çağırış bardaklara boca eden, tavukları silip süpüren, sosları sıyıran seyisleri, posta erlerini, mabeyincileri gördü Maurice. Mareşalin telgrafının yola çıkmasıyla kesinlik kazanan geri çekilme hepsini çok neşelendirmişti. Sekiz gün içinde Paris'te, tertemiz yataklarda yatıyor olacaklardı.

Bir anda kendisini dayak yemişçesine yorgun hissetti Maurice. Durum ortadaydı, ordu tamamen geri çekilecekti; kendisine de kafayı vurup yatarak 7. Kolordu'nun geçişini beklemekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. Yeniden meydanı geçip eczacı Combette'in evine gitti, yemeğini rüyadaymış gibi yedi. Bir ara eczacının ayağına pansuman yaptığını, sonra yukarıda bir odaya çıkarıldığını fark etti. Gerisi kapkara bir gece, bir boşluktu. Üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi uyudu. Saatler mi, yoksa asırlar mı geçmişti; kimbilir ne kadar sonra, bir ürpertiyle uyandı; zifiri karanlıkta sıçrayıp yatağın içinde oturdu. Neredeydi? Onu uykudan uyandıran bu gürültülü tekerlek sesleri de neyin nesiydi? Bir anda aklı başına geldi, fırlayıp pencereye koştu. Aşağıda, karanlığın içinde, başka geceler in cin top oynayan meydandan topçu birlikleri geçiyordu; ucu bucağı görünmeyen bu insan, at ve top kervanı çevredeki küçük, sessiz evleri zangır zangır titretmekteydi. Bu ani gidişi gören Maurice delice bir kaygıya kapıldı. Saat kaç olabilirdi? Belediyenin saati dördü vurdu. Bunun dün verilen çekilme emirlerinin hayata geçirilmesi olduğunu düşünerek kendini sakinleştirmeye çalışıyordu ki başını çevirirken gördüğü bir sahne endişelerini iyice arttırdı. Noterin evindeki köşe pencere hâlâ aydınlıktı ve imparatorun gölgesi camda düzenli aralıklarla profilden belirip kayboluyordu.

Maurice aşağıya inmek için pantolonunu çabucak bacağına geçirdi; tam o sırada elinde bir şamdanla kapıda Combette belirdi, yerinde duramıyordu:

"Belediyeden dönüyordum, aşağıdan sizi gördüm, çıkayım da olanları anlatayım dedim. Uyumaya bile izin yok inanabiliyor musu-

nuz! İki saattir belediye başkanıyla birlikte yeni el koyma kararlarıyla uğraşıyoruz. Evet, bütün planlar bir kez daha değişti. Ah! Haberi Paris'e göndermeyelim diyen subay meğer ne kadar haklıymış!"

Başı sonu belirsiz, kesik kesik cümlelerle uzun uzun anlattı; genç adam sonunda olanları kavradığında yüreği sıkıştı, ağzını bıçak açmadı. Gece yarısına doğru mareşalin mesajına karşılık olarak Savaş Bakanı'ndan imparatora bir yazı gelmişti. Tam olarak ne yazdığı bilinmiyordu; ama bir posta erinin Belediye Sarayı'nda uluorta söylediğine göre, imparatoriçeyle bakanlar kurulu, imparatorun Bazaine'in yardımına gitmeyip geri dönmesi durumunda Paris'te bir devrimin patlak vermesinden korkuyorlardı. Mesajı yazanlar besbelli Almanların o anki konumlarından habersizdi, Châlons ordusunu da olduğundan daha ileride sanıyor ve akıl almaz bir hışımla, ne pahasına olursa olsun, dosdoğru ilerlenmesini istiyorlardı.

"İmparator mareşali çağırttı, ikisi odada baş başa bir saate yakın görüştüler," diye ekledi eczacı. "Ne konuştuklarını bilemem elbette; ama bütün subayların dediği, geri çekilme kararından vazgeçilip yeniden Meuse üzerine yüründüğü... Yarın sabah buradaki 12. Kolordu'nun yerini alacak olan 1. Kolordu için şehirdeki bütün fırınlara el koyduk az önce; 12. Kolordu'nun topçuları, siz de görüyorsunuz zaten, şu an Besace'a doğru yola çıkıyor. Bu kez karar kesin, savaşa gidiyorsunuz!"

Sustu. Onun da gözü noterin evindeki ışıklı penceredeydi. Sonra, içini kemiren merakı alçak sesle dışavurdu:

"Ne konuşmuş olabilirler ki? Akşamın altısında tehlike var diye geri çekilme kararı alıyorsun, şimdi durumda en ufak bir değişiklik yokken... komik aslında!"

Maurice, karanlığa gömülmüş küçük şehirden geçen top arabalarının sonu gelmez tekerlek gıcırtılarını, Meuse'e, yarının korkunç bilinmezliğine akan insan kalabalığını dinledi. Bir yandan da burjuva evinin ince perdeleri arkasında imparatorun odayı arşınlayan gölgesine, gözüne uyku girmeyen, ağrısı olduğu halde durduğu yerde duramayan, ölüme gitmelerine göz yumduğu atlarının, askerlerinin seslerini dinleyerek odanın içinde bir yukarı bir aşağı yürüyen o hasta adama bakıyordu. Birkaç saat yetmişti demek. Felakete karar ve-

rilmiş, boyun eğilmişti. Nasıl bir belaya yüründüğünün bilincinde olan, ordunun düşmanla karşılaştığı an korkunç bir duruma düşerek bozguna uğrayacağından akşam emin olup tehlike saat saat büyürken sabaha fikir değiştirmiş olamayacak olan o imparator ve o mareşal, gerçekten ne konuşmuş olabilirlerdi? General Palikao'nun Montmédy üzerine yürüyüp düşmanın tepesine binme planı ayın 23'ünde bile epey gözü pek bir plandı; 25'inde sağlam askerler ve dâhi bir komutanla belki yine de başarılabilirdi; ama ayın 27'sinde, kararsızlığı alışkanlık edinmiş komutanlar ve moralsizliği giderek artan birliklerle, düpedüz delilikten başka bir şey değildi. İkisi de bunu bildiği halde, kararsızlıklarını fırsat bilen o acımasız seslere neden boyun eğmişlerdi? Mareşal, ufku sınırlı, itaatkâr bir askerden fazlası değildi belki de, onun büyüklüğü kendini feda etmesini bilmesiydi. Hükmetme gücünü yitirmiş olan imparator ise kaderini bekliyordu. Onlardan hem kendi yaşamları hem ordunun yaşamı istenmiş, onlar da vermişti. Bir cinayet gecesiydi bu, bir ulusa kıyılan korkunç bir gece; orduyu kara günler, yüz bin askeri ise göz göre göre ölüm bekliyordu.

Maurice, çaresizlik içinde ürpererek bunları düşünürken iyi kalpli Madam Desroches'un ince muslin perdelerine düşen gölgeyi izledi. Paris'ten gelen acımasız ses arkasından yükleniyormuş gibi ateşler içinde odada dört dönüyordu gölge. İmparatoriçenin bu gece yaptığı, oğlunun tahta çıkması için kocasının ölmesini dilemekten başka neydi ki? Yürü! Yürü! Dönüp ardına bakmadan, yağmurun altında, çamurun içinde, kendi yok oluşuna doğru yürü; yürü ki can çekişen bu imparatorluk elindeki son kozu da oynayabilsin. Yürü! Yürü! Halkının yığılan cesetleri üstünde bir kahraman gibi öl ve bütün dünyayı kendine hayran bırak ki dünya soyunu bağışlasın! İmparator ölüme yürüyordu, kuşku yoktu buna. Aşağıda, mutfakta ocaklar sönmüştü; seyisler, posta erleri, mabeyinciler uykudaydı; bütün ev karanlığa gömülmüştü; yalnızca o gölge, karanlık sokaklardan geçmeyi sürdüren 12. Kolordu'nun kulakları sağır eden gürültüsünün ortasında, kendisini bekleyen fedakârlığa boyun eğmiş, bir yukarı bir aşağı, durmadan yürüyordu.

Birden Maurice'in aklına, ordu ileri yürüyeceğine göre 7. Kolordu'nun Chêne'den geçmeyeceği geldi; alayından ayrı düşüp ge-

ride kalacağını, görevini terk etmiş olacağını düşündü. Ayağındaki sızıyı hissetmiyordu artık, usta ellerden çıkan bir pansumanla birkaç saatlik uyku iltihabı dindirmişti. Combette ona kendi ayakkabılarını verdi; ayağına büyük gelen bu ayakkabılarla rahat ettiğini görünce 106. Alay'ı Chêne yolunda, Vouziers'den geçmeden yakalayacağını umarak hemen yola çıkmak istedi Maurice. Eczacı gitmesine engel olmak için elinden geleni yaptı ama başaramadı, sonunda onu kendi arabasıyla götürmeye karar verdi; tam yola koyuluyorlardı ki eczacının çırağı Fernand görünerek kuzinini ziyaretten döndüğünü söyledi. Maurice'i birliğine atları arabaya koşan bu solgun yüzlü, ödlek görünüşlü delikanlı götürecekti. Yola çıktıklarında saat daha dört olmamıştı; kapkara gökten sağanak boşalıyor, arabanın yağmurdan cılızlaşan ışığı yolu doğru dürüst aydınlatmıyordu; göz alabildiğine uzanan kırlardan öyle inanılmaz bir uğultu yükselmekteydi ki her kilometrede, bir ordunun geçtiğini sanarak duruyorlardı.

Bu arada, Vouziers önlerinde Jean da geceyi uykusuz geçirmekteydi. Maurice ona bu geri çekilmenin neden bütün ordunun kurtuluşu olacağını açıkladığından beri gözünü kırpmamış, subayların her an yola çıkma emri vermesini bekleyerek adamlarını yanından ayırmamıştı. Saat ikiye doğru, çoban ateşlerinin yıldızlar gibi parladığı zifiri karanlığın içinde, kampı boydan boya geçen nal sesleri yankılandı: Süvari birliği, Boult-aux-Bois ve Croix-au-Bois yollarını kolaçan edecek öncü birlik olarak Ballay ve Quatre-Champs'a doğru yola çıkıyordu. Bir saat kadar sonra piyade ve topçu birlikleri de harekete geçti, bir türlü gelmek bilmeyen bir düşmana karşı iki koca gün boyunca ısrarla korudukları Falaise ve Chestres mıntıkalarını sonunda terk ediyorlardı. Gökyüzü bulutlu, gece hâlâ simsiyahtı; alaylar derin bir sessizlik içinde uzaklaşıyor, karanlığa gizlenmiş gölgeler sıra düzeniyle ilerliyordu. Herkesin kalbi aynı sevinçle çarpmaktaydı, bir pusudan kurtulmuşlardı sanki. Kendilerini Paris surlarında, Almanlardan öç alırken hayal ediyorlardı.

Maurice zifiri karanlığın içinde çevresine bakındı. İki yanı ağaçlı bir yoldan geçiyorlardı, yolun sağında ve solunda geniş çayırlar var gibiydi. Sonra tepelerden çıkıp indiler. Göğü karartan koca bir bulut yarılıp şiddetli bir yağmur patlak verdiği sırada bir kasabaya vardı-

lar, burası Ballay olmalıydı. Zaten iliklerine kadar ıslanmış olduklarından bu yağmura söylenmediler bile, omuzlarını kaldırıp başlarını kısarak yola devam ettiler. Ama Ballay'i geçip Quatre-Champs'a yaklaşırlarken sert bir rüzgâr çıktı. Quatre-Champs'ın ardından, çıplak toprakları Noirval'e kadar uzanan geniş bir yaylaya çıkmalarıyla korkunç sağanağa yakalanmaları bir oldu. Bu geniş yaylanın ortasında tüm alaylara teker teker dur emri verilmişti. Şafak söküp gri sularla lök gibi olmuş toprağın üstünde çamurlu bir gün doğarken, bütün 7. Kolordu otuz küsur bin askeriyle burada toplanmıştı. Neler oluyordu? Neden durmuşlardı? Saflarda hemen bir endişe dolaştı, bazıları yürüyüş emirlerinde değişiklik olduğunu ileri sürüyordu. Silahları yere indirme emri verildi; ama safları bozmak ve oturmak yasaktı. Rüzgâr bu yüksek yaylada ara ara öyle şiddetli esiyordu ki askerler ayakları yerden kesilmesin diye birbirine sokuluyordu. Yağmurdan göz gözü görmüyor, giysilerin altına giren buz gibi su iğne gibi tenlerine batıyordu. Bu şekilde iki saat geçti; bir türlü sonu gelmeyen bu bekleyişin nedenini kimse bilmiyordu, bütün yürekler yeniden kaygıyla sıkışmıştı.

Hava aydınlanınca nerede olduklarını anlamaya çalıştı Jean. Quatre-Champs'ın karşısında, kuzeybatı yönünde, bir tepenin üstünden giden Chêne yolunu gösterdiler ona. İyi ama o zaman neden sağa dönmüşlerdi, sola dönmeleri gerekmiyor muydu? Ayrıca kurmay heyetinin Converserie'ye, yaylanın hemen kıyısındaki çiftliğe yerleşmesi de Jean'ın dikkatini çekmişti. Herkesin yüzü korkuluydu; subaylar koşturuyor, ellerini kollarını kaldıra indire tartışıyorlardı. Hiçbir emir gelmiyordu, neyi bekliyor olabilirlerdi? Yayla daire biçiminde bir düzlüktü, göz alabildiğine uzanan sürülmemiş toprağın kuzeyinde ve doğusunda ağaçlı tepeler yükselmekteydi; güney tarafı sık ormanlarla kaplıydı, batıda ise bir aralıktan Vouziers'nin küçük beyaz evleriyle Aisne vadisi seçiliyordu. Converserie'nin aşağısında sipsivri görünen Quatre-Champs kilisesinin arduvaz çan kulesi kudurmuş gibi yağan yağmurun altında silikleşmiş, kulenin dibinde kasabanın çatıları yosunlu yoksul evleri gözden kaybolmuştu. Tepeye çıkan yolu gözleriyle tarayan Jean, sular altındaki çakıllı şoseden aşağı bir arabanın son hızla geldiğini gördü.

Maurice'di bu, karşıki tepenin üstünde yol kıvrılırken aşağıya bakıp 7. Kolordu'yu görmüştü. İki saattir gezmediği yer kalmamıştı; yol sorduğu bir köylü onu yanıltmış, Almanlarla karşılaşmaktan ödü kopan şoförü de somurtarak kasten yanlış yollara sapmıştı. Çiftliğin yanına gelir gelmez arabadan atladı Maurice ve hemen alayını buldu.

Jean şaşkınlıkla haykırdı:

"İnanamıyorum, sen mi geldin! Ama neden? Biz geçerken seni alacaktık!"

Maurice öfkesini ve üzüntüsünü anlatan bir hareketle:

"Bekle alırsın! O yana gitmiyoruz artık, bu yana gideceğiz, hep birlikte geberelim diye!"

"İyi!" dedi Jean bir sessizlikten sonra, kireç gibi bir yüzle. "En azından nalları birlikte dikeceğiz!"

Tıpkı ayrılırken yaptıkları gibi yine kucaklaştılar. Sağanak yağmur sürüp giderken, rütbesiz er sırasına girdi, onbaşı ise en ufak bir şikâyet etmeden, yüzünden gözünden sular akarak askerlerinin başında çakı gibi dikildi.

Kesinleşen haber ortalıkta dolaşmaya başlamıştı. Paris'e çekilmiyorlardı, yeniden Meuse üzerine yürünecekti. Mareşalin yaverlerinden biri az önce 7. Kolordu'ya Nouart'a geçip kamp kurma emri getirmişti; 5. Kolordu yönünü Beauclair'e çevirip ordunun sağ kanadına geçecek, 1. Kolordu ise Chêne'de, sol kanadı oluşturmak üzere Besace'a yürüyecek olan 12. Kolordu'nun yerini alacaktı. Otuz küsur bin adamın, şiddetli sağanak altında silahlarını yere indirip neredeyse üç saattir bekliyor olmasının nedeni, bu yeni cephe değişikliğinin yarattığı acıklı kargaşa içinde General Douay'nin, bir gün önce Chagny'e doğru önden yola çıkardığı konvoyun derdine düşmüş olmasıydı. Konvoyun kolorduya dönmesini beklemek gerekiyordu. 12. Kolordu'ya ait konvoyun Chêne'de diğerinin yolunu kestiği söyleniyordu. Öte yandan, malzemelerin bir kısmıyla topçu birliğine ait koşum takımları da yolu şaşırmıştı, şimdi Vouziers yolu üzerinden Terron'dan geri dönmeye çalışıyorlardı; ama o yolda Almanların eline düşecekleri kesindi. Daha önce işler hiç bu kadar çığırından çıkmamış, kaygı hiç bu kadar şiddetli hissedilmemişti.

Askerler tam anlamıyla umutsuzluk içindeydi. Göle dönmüş yaylanın çamuruna sırt çantalarını atıp oturmak ve yağmurun altında öylece ölümü beklemek istiyordu çoğu. Aralarında alaylı alaylı gülüşüyor, komutanlara ağız dolusu sövüyorlardı: Büyük komutanlar ha! Sabah yaptıklarını akşam bozan, düşman ortalıkta yokken aylak aylak dolanıp göründüğü an tabanları yağlayan kafasızlardı hepsi! Bu son moral çöküntüsü orduyu inançsız, disiplinsiz, paldır küldür mezbahaya sürülen bir sürüye çevirmişti. O sırada uzakta, Vouziers taraflarında bir yaylım ateş başladı; 7. Kolordu'nun artçı birlikleriyle öncü Alman birlikleri arasında karşılıklı silahlar patlıyordu. Hemen sonra bütün gözler Aisne vadisine döndü; vadiden yoğun, kara bir duman döne döne bulutların hafifçe aralandığı gökyüzüne yükselmekteydi; herkes bu dumanların, Alman mızraklı süvarilerinin ateşe verdiği Falaise kasabasından geldiğini biliyordu. Askerlerin gözünü bir anda hınç bürüdü. Ne yani! Prusyalılar şu anda orada mıydı! Gelecekler diye iki gün boyunca onları beklemişlerdi, şimdi de toplanıp kaçıyorlar mıydı! Bütün erlerde, en akılsızlarda bile için için bir öfke kabardı; düzeltilmesi olanaksız bir hata yapıldığını, bekleyişin aptallığını, tuzağa düştüklerini görüyorlardı: 4. Ordu'ya bağlı öncü birlikler Bordas'nın tugayını oyalayarak, Châlons ordusuna bağlı tüm kolorduları teker teker durdurup hareketsiz bırakarak, Prusya Prensi'nin komutasındaki 3. Ordu'nun yetişmesini sağlamıştı. Karşısında hangi birlikler olduğundan hâlâ haberi olmayan mareşalin bilgisizliği sayesinde Alman orduları birleşmişti; 7. ve 5. kolordular bundan sonra sürekli saldırı altında olacaktı.

Maurice ufka, Falaise'den yükselen dumanlara baktı. O sırada herkesin içine su serpen bir şey oldu, kaybolduğu düşünülen konvoy Chêne yolundan gözüktü. 1. Tümen sonu gözükmeyen konvoyu bekleyip korumak için Quatre-Champs'da kalırken, 2. Tümen sarsılarak hemen ormandan Boult-aux-Bois'ya geçti, 3. Tümen ise haberleşmeyi sağlamak için sola, Belleville tepelerine yollandı. Yağmur iyice bastırdığı sırada 106. Alay da sonunda bulunduğu yerden ayrılarak Meuse yönünde, bilinmeze doğru o uğursuz yürüyüşüne başladı. Maurice'in gözünde kahırla bir yukarı bir aşağı yürüyen imparatorun yaşlı Madam Desroches'un perdelerine düşen gölgesi canlandı bir kez daha.

Ah! Umutsuzluğun ordusuydu bu ordu; bir hanedan kurtulsun diye, ezilip geçileceği kesin bir savaşa sürülen, yenilmeye yazgılı bir ordu! Yürü, yürü, dönüp ardına bakmadan, yağmurun altında, çamurun içinde, kendi yok oluşuna doğru yürü!

VI

ERTESİ sabah çadırın içinde bitkin, buz kesmiş uyanan Chouteau:

"Lanet olsun!" dedi. "Şöyle bol etli bir haşlama için neler vermezdim."

Levazım bir ileri bir geri yürümekten serseme dönüp dağıldığı ve hiçbir birliği kararlaştırılan yerde bulamadığı için, geceyi geçirdikleri Boult-aux-Bois'da akşam yalnızca biraz patates dağıtılmıştı. Yollar öylesine birbirine girmişti ki hayvan sürülerinin nerede olduğundan kimsenin haberi yoktu, kıtlık kapıdaydı.

Loubet gerinirken umutsuzca güldü:

"Lanet olsun, evet! Kaz çevirmeyi bir daha zor buluruz!"

Bütün manganın canı sıkkın, yüzü asıktı. Aç ayı oynamıyordu. Üstüne bir de şu dinmek bilmeyen yağmurla gece koynunda yattıkları çamur vardı.

Pache'ın dudaklarını kıpırdatmadan sabah duasını edip istavroz çıkardığını gören Chouteau öfkeyle söylendi:

"Allah babana söyle de bize ikişer sosisle birer bardak şarap yollasın."

"Ah! Ekmek de yeter; şöyle dilediğimiz kadar yiyebileceğimiz ekmeğimiz olsaydı!" diye içini çekti Lapoulle, çok iştahlı olduğundan açlığa diğerlerinden daha zor dayanıyordu.

Ama Teğmen Rochas hepsini susturdu. Sürekli midelerini düşünmeye utanmıyorlar mıydı! Kendisi gıkını çıkarmadan sıkıyordu kemerini. İşler açıkça sarpa sarmaya, ara ara uzaktan silah sesleri gelmeye başladığından beri o inatçı güvenini yeniden kazanmıştı teğmen. Madem Prusyalılar o anda oradaydı, yapılacak iş basitti: Onları yeneceklerdi! "Şu genç" diye söz ettiği Yüzbaşı Beaudoin, solgun yüzü, sımsıkı kapalı dudaklarıyla oradan geçerken arkasından omuzlarını silkerek baktı. Sandıkları kaybolduğu için dertliydi yüzbaşı,

burnundan soluyordu. Yemek yemeden idare edilebilirdi; ama gömlek değiştirememek, işte o insanın kanına dokunuyordu.

Maurice içinde bir ürpertiyle, sıkıntılı uyanmıştı. Neyse ki geniş ayakkabılar işe yaramış, ayağı daha fazla şişmemişti; ama dün yediği yağmurdan külçe gibi ağırlaşan paltosu yüzünden bütün eklemleri tutulmuştu. Kahve için su getirmeye yolladılar onu, giderken bir kenarında Boult-aux-Bois kasabasının bulunduğu yaylayı gözleriyle taradı. Batı yönü ormanlarla kaplıydı, kuzeyde bir yamaç Belleville kasabasına kadar gidiyordu; doğuda, Buzancy yönünde, hafif bir eğimle yükselip alçalan toprağın yumuşak kıvrımları arasında küçücük köylerin gizlendiği geniş düzlükler vardı. Düşman o yönden mi gelecekti? Elinde dolu bidonla dereden dönerken küçük bir çiftlik evinin eşiğinde üzgün üzgün oturan bir köylü ailesi ona seslenerek askerlerin onları korumak için orada kalıp kalmayacağını sordu. 5. Kolordu, çelişkili emirler yüzünden bölgeyi tam üç kez geçmişti. Önceki gün Bar taraflarından top sesleri duyulmuştu. Prusyalılar taş çatlasa iki fersah uzaktaydı. Maurice, 7. Kolordu'nun da gideceğini söylediğinde zavallıcıklar bir ağızdan sızlanmaya başladı. Onları tek başlarına bırakıyorlardı; bir görünüp bir kaybolan, sürekli bir ayağı eşikte olan bu askerler buraya savaşmak için gelmemiş miydi?

"Kahvesini şekerli isteyen başparmağını sokup erimesini beklesin," dedi Loubet kahveleri doldururken.

Kimse gülmedi. Şekersiz kahve zaten yeterince can sıkıcıydı, bari azıcık bisküvi olsaydı! Askerlerin hemen hepsi, dün Quatre-Champs yaylasındaki bekleyiş sırasında, zaman öldürmek için çantalarındaki azıkları son kırıntısına kadar yemişlerdi. Manga bir yerden on-on iki patates bulup paylaştı, hiç yoktan iyiydi bu.

Açlıktan içi ezilen Maurice:

"Bilsem Chêne'den ekmek alırdım!" diye hayıflandı.

Jean dinliyordu, sessizdi. Güneş doğarken Chouteau ile atışmıştı; onu odun toplamaya göndermek istemiş, Chouteau da saygısız bir tavırla sıranın kendisinde olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştı. İşler kötüye gittiğinden beri disiplinsizlik artıyor, komutanlar kimseyi azarlamaya cesaret edemiyordu. Jean, o güzel ağırbaşlılığıyla, erlerin açıktan isyan etmesini istemiyorsa onbaşı otoritesini bir yana bırak-

ması gerektiğini kavramıştı. Hoşgörülü davranıyor, deneyimleriyle yol göstermeyi sürdürerek adamlarına dostça yaklaşıyordu. Mangası, iyi beslendiği söylenemese de çokları gibi açlıktan ölmek üzere de değildi. Özellikle Maurice'in acı çekmesi çok dokunuyordu Jean'a. Onun giderek güçten düştüğünü hissediyor, kaygılı gözlerle bu dayanıksız oğlanın bu işin altından nasıl kalkacağını düşünüyordu.

Maurice'in ekmek yok diye sızlandığını duyunca ayaklanıp bir an ortadan kayboldu, çantasını karıştırdıktan sonra geri geldi. Maurice'in eline gizlice bir peksimet parçası sıkıştırarak:

"Al!" dedi. "Sakla bunu, herkese yok."

"Ama sen?" diye sordu genç adam, çok duygulanmıştı.

"Beni merak etme. Bende iki tane daha var."

Doğru söylüyordu; insanın savaş meydanında ne kadar acıktığını bildiğinden, çarpışacakları günü düşünerek üç peksimeti özenle saklamıştı. Az önce bir patates yemişti zaten. Bu ona yeterdi. Gerisini sonra düşünürdü.

Saat ona doğru 7. Kolordu yeniden harekete geçti. Mareşal'in ilk niyeti, orduyu Buzancy üzerinden Stenay'a götürüp oradan Meuse'ü geçmekti. Fakat Châlons ordusu hızını alana kadar Prusyalılar Stenay'a varmış olurdu, hatta şu anda Buzancy'de olduklarını söyleyenler bile vardı. O nedenle, bu şekilde kuzeye sıkışmış olan 7. Kolordu'ya, Boult-aux-Bois'ya yirmi küsur kilometre uzaklıktaki Besace'a gitmesi, ertesi gün de Mouzon'a varıp Meuse'ü oradan geçmesi emredildi. Yola çıkış tatsızdı; karınlarını doyuramamış, geçen birkaç günün yorgunluğuyla, bekleyişiyle bitkin düşen bedenlerini yeterince dinlendirememiş askerler homurdanıyordu; subaylarsa bir felakete yürüyor olmanın huzursuzluğu içinde, asık yüzlerle eylemsizlikten yakınıyor, top seslerini işittikleri 5. Kolordu'ya destek için Buzancy'e gidilmemesine öfkeleniyorlardı. 5. Kolordu'ya da Nouart'a doğru çekilme emri verilmişti; o sırada 12. Kolordu Mouzon'a gitmek üzere Besace'tan ayrılıyor, 1. Kolordu ise Raucourt yönünde ilerliyordu. Ordu, bitmek bilmez gecikmelerden, oyalanmalardan sonra, varmak için can attığı Meuse'e doğru yürüyüşüne başladı; bu yürüyüş, sağından solundan dadanan köpeklerin arasından hızlı hızlı giden bir koyun sürüsünün yürüyüşünü andırıyordu.

Üç tümenin sıra sıra askerleri bütün ovaya yayıldı; süvarileriyle topçularının arkasından 106. Alay da Boult-aux-Bois'dan ayrıldığı sırada gökyüzü yeniden ağır, kurşuni bulutlarla kaplanarak askerlerin hüznünü pekiştiren kederli bir görüntüye bürünmüştü. Alay, harikulade kavak ağaçlarının arasındaki Buzancy anayolundan gitmekteydi. Serseri kılıklı bir yığın adamın yolun iki yanına dizilip kapı önlerinde sigara içtiği Germond kasabasından geçerlerken, kadınlar hıçkıra hıçkıra ağlayarak çocuklarını kapıyor, onları da alın der gibi yoldan geçen birliklere uzatıyordu. Kasabada ne bir lokma ekmek ne patates vardı. Orayı geçtikten sonra, Buzancy'ye doğru devam etmek yerine sola sapıp Authe'a doğru tırmanmaya başladı 106. Alay; askerler ovanın karşı yakasında, yamacın üstünde, bir gün önce geçtikleri Belleville'i görünce, geldikleri yolu geri gittiklerini hemen anladılar.

"Allah kahretsin!" diye söylendi Chouteau. "Topaç mı sanıyor bunlar bizi!"

Loubet ekledi:

"Beş para etmez generallerimiz bir gün öyle bir gün böyle! Bacaklarımızın onların gözünde bir kıymeti olmadığı anlaşılıyor."

Hepsi öfkeliydi. İnsanları böyle iş olsun diye dolaştırıp yormaya hakları yoktu. Çıplak ovada, toprağın geniş kıvrımları arasında, yolun iki yanına çekilmiş iki sıra halinde ilerliyorlardı, sıraların ortasında ise subaylar dolaşıyordu; gelgelelim bu yürüyüş, Reims'in ertesi günü Champagne'daki o şakalaşmalı, şarkılı türkülü, şen şakrak yürüyüşten çok farklıydı; o gün Prusyalılardan önce davranıp onları alt etme umuduyla kuş gibiydi askerler, omuzlarında çantalarını güle oynaya taşımışlardı; şimdiyse sessiz ve öfkeli ayak sürüyor, omuzlarını yaralayan tüfeklerine, sırtlarını ezen çantalarına nefretle bakıyor, komutanlarına zerrece güvenmiyorlardı. Öyle bir umutsuzluğa kapılmışlardı ki kırbaç zoruyla ilerleyen bir hayvan sürüsünden farkları yoktu. Sefil bir ordu, acı sonuna doğru adım adım tırmanmaktaydı.

Bu arada Maurice gözünü bir yere dikmiş, birkaç dakikadır ilgiyle bakıyordu. Soldaki arazi tepelikti; Maurice uzaktaki küçük korudan bir süvarinin çıktığını görmüştü. Hemen ardından biri daha, sonra biri daha çıktı. Üçü yan yana hareketsiz durdu, boyları bir karış yoktu, kurşun askerlere benziyorlardı. Maurice, önce bunların keşif

göreviyle birliklerinden ayrılıp şimdi geri dönen hafif süvari erleri olduğunu düşündü; o sırada gözleri omuzlarındaki parlak noktalara takıldı, bakır apoletler olmalıydı bunlar; afalladı.

"Şuraya bak!" dedi yanında yürüyen Jean'ın dirseğini dürterek. "Alman süvarileri."

Onbaşının gözleri fal taşı gibi açıldı.

"Vay canına!"

Gerçekten de mızraklı süvarilerdi bunlar, 106. Alay'ın karşılaştığı ilk Prusyalılardı. Alay, sefere çıkalı neredeyse altı hafta olduğu halde henüz bir tane mermi atmadığı gibi, bir tek düşman askeri de görmemişti. Bilgi hemen yayıldı, bütün başlar artan bir merakla o yana döndü. Süvarilerin görünüşü gayet iyiydi doğrusu.

"Birisi de ne güzel, yumuk yumuk," dedi Loubet.

O sırada küçük koruluğun solunda, yaylanın üzerinde bir anda bütün birlik göründü. Bu tehditkâr görüntü karşısında askerler oldukları yere çakılıp kaldı. Emirler geldi; 106. Alay derenin kıyısındaki ağaçların arkasına siperlenecekti. Topçu birliği yarı yoldan dörtnala dönerek bir tepenin üstüne yerleşmişti bile. Yaklaşık iki saat burada, savaş konumunda beklediler; ama hiçbir şey olmadı. Düşman süvari birliği ufukta hareketsiz duruyordu. Neden sonra, değerli bir zamanı yitirdiklerini anlayarak yeniden yola koyuldular.

"Hay allah, bu sefer de kısmet değilmiş," diye mırıldandı Jean üzüntüyle.

Silahını hiç değilse bir kez ateşleyebilmek için Maurice de yanıp tutuşuyordu. Dün 5. Kolordu'ya desteğe gitmemekle ne kadar yanlış yaptıkları geldi yine aklına. Prusyalılar saldırıya geçmediğine göre henüz yeterince piyadeleri yok demekti; süvari birlikleriyle uzaktan gösteri yapmalarının tek amacı olabilirdi, yürüyen birlikleri yavaşlatmak. Yine tuzağa düşmüşlerdi. Gerçekten de o andan sonra, 106. Alay devamlı sol tarafında, bir görünüp bir kaybolmalarına elveren her noktada mızraklı süvarileri gördü; alayı izliyor, gözlüyor, bir çiftlik evinin arkasında kaybolup bir ağaçlığın köşesinde yeniden beliriyorlardı.

Bir süre sonra, görünmez bir ağın ilmekleri arasına düşmüş gibi uzaktan uzağa kuşatıldıklarını görmek askerlerin sinirini bozmaya başladı.

"Sıktılar artık ha!" diye söylenip duruyordu Pache'la Lapoulle kendi kendilerine. İki kurşun atsalar rahatlayacaklardı.

Ama yürüdüler; durup dinlenmeden, zaten yorgun olan ayakları iki adımda güçten kesilse de canlarını dişlerine takarak yürüdüler. Bu zorlu yürüyüşte düşmanın, ufukta görünmediği halde geldiği hissedilen bir fırtına gibi yaklaştığını seziyorlardı. Artçı birliklerin, alayları uygun adım izlemesi için sert emirler verilmişti; kimse arayı açıp geride kalmıyordu, çünkü Prusyalıların kolordudan dökülenleri toplayacağından herkes adı gibi emindi. Fransız alayları bitkin, şaşkın, yerinde sayar gibi yürürken onların piyadeleri rap rap geliyordu.

Authe'a vardıklarında hava açılmıştı; güneşe bakarak yönünü anlamaya çalışan Maurice, ordunun Chêne'e doğru ilerlemek yerine üç fersah geride yol değiştirip doğuya yürüdüğünü fark etti. Saat ikiydi; iki gündür yağmurun altında titredikten sonra şimdi de sıcaktan pişiyorlardı. Yol zikzaklar çizerek ıssız düzlüklerin arasından yukarı tırmanmaktaydı. Ne bir ev vardı ne bir canlı, uzaktan görünen kederli küçük bir korudan başka hiçbir şey yoktu kasvetli çıplak toprakların ortasında. Yabanın bu iç karartıcı sessizliği askerlere de bulaşmıştı; başlarını eğmiş, ter içinde, ayaklarını sürüye sürüye yürüyorlardı. Sonunda, küçük bir tepenin üstündeki bir iki boş eviyle Saint-Pierremont göründü. Köyün içinden geçmediler; Maurice hemen sola kıvrılıp kuzeye, Besace yönüne saptıklarını fark etti. Mouzon'a Prusyalılardan önce varmak için hangi yoldan gideceklerini şimdi anlamıştı; ama bu kadar bezgin, bu kadar moralsiz askerlerle bunu başarabilirler miydi? Saint-Pierremont'dan geçerken uzakta, Buzancy yolunun dönemecinde üç mızraklı süvari yeniden göründü; artçı birlikler köyden ayrılırken bir batarya ortaya çıktı, kimseye zarar vermeyen birkaç havan mermisi düştü. Karşılık verilmedi, giderek zorlaşan yürüyüş sürdü.

Saint-Pierremont ile Besace'ın arası üç fersah kadardı, Maurice'den bunu duyan Jean umutsuzca başını salladı, bu adamların on iki kilometre yol yürümesine olanak yoktu, nefes nefese kalışlarından, bönleşen yüzlerinden anlaşılıyordu bu. Yol, giderek birbirine yaklaşan iki yamacın arasından tırmana tırmana gidiyordu. Mola vermek zorunda kaldılar. Ama bu dinlenme askerlerin kolunu bacağını

büsbütün uyuşturdu; tekrar yola koyulma zamanı geldiğinde durum iyice kötüleşmişti, alaylar ilerlemiyor, adamlar yere yığılıp kalıyordu. Maurice'in de renginin uçtuğunu, yorgunluktan gözlerinin kararddığını gören Jean, âdeti olmadığı halde bir sohbet açtı. Maurice'in ayakları kendiliğinden giderken Jean da boyuna konuşup dikkatini dağıtarak onu uyanık tutmaya çabalıyordu.

"Eee, kız kardeşin Sedan'da yaşıyor demek, belki geçeriz oradan."

"Sedan'dan mı, yok artık! Yolumuzun üstü değil ki, delirmiş olmak gerek."

"Kardeşin senden küçük mü?"

"E aynı yaştayız, ikiziz demiştim ya."

"Sana benziyor mu?"

"O da sarışındır, evet! Kıvırcık, ipek gibi saçları vardır! Çıtı pıtı, ince yüzlü, sessiz sakin bir kızdır! Ah, canım Henriette'im!"

"Birbirinize düşkünsünüz galiba?"

"Evet, evet..."

Bir sessizlik oldu; Jean göz ucuyla Maurice'e baktı, genç adamın gözlerinin kapandığını, yere yığılmak üzere olduğunu fark etti.

"Hey! Evlat... Gözünü seveyim dayan! Silahını biraz bana ver, rahatlarsın... Ulu tanrım, bu gidişle adamların yarısını yolda bırakacağız, bugün daha fazla ilerlemek hiç akıl kârı değil!"

Karşıda, bayırın üstüne dizilmiş virane evleriyle Oches kasabasını fark etti. Sapsarı bir kilise tepeye tünemiş, ağaçların arasından yola bakıyordu.

"Bu geceyi burada geçireceğiz galiba."

Doğru tahmin etmişti. Birliklerinin yorgunluktan döküldüğünü gören General Douay, o gün Besace'a varmaktan umudu kesmek üzereydi zaten. Bir de konvoyun geldiğini görünce, orada gecelemeye karar verdi. Reims'den beri arkasında sürüklediği bu baş belası konvoyun, o uzun araba ve hayvan kuyruğuyla birliklerin yürüyüşünü feci şekilde yavaşlatacağı kesindi. Quatre-Champs'da, konvoyun doğrudan Saint-Pierremont'a gitmesini emretmişti; konvoya ait arabalar kolorduyu ancak Oches'ta yakalamıştı; üstelik öyle derbeder bir halde gelmişlerdi ki atlar yürümeyi reddediyordu. Bu arada saat de beş olmuştu. Orduyu Stonne geçidine sokmaya çekinen general,

mareşalin emrettiği etabı o gün tamamlamaktan vazgeçmenin iyi olacağını düşünmüştü. Durup kamp düzenine geçtiler; konvoy bir tümenin gözetiminde aşağıdaki çayırlıktaydı; topçu birliği arkadaki yamaca yerleşti; ertesi gün artçı birlik olma görevini üstelenecek olan tugaysa Saint-Pierremont'un karşısındaki tepenin üzerinde kaldı. Bourgain-Desfeuilles'ün tugayının da içinde olduğu diğer tümen, kilisenin arkasında, meşe ormanının kıyısındaki geniş düzlükte kamp kurdu.

Kimin geceyi nerede geçireceği konusu o kadar karışıklık yaratmıştı ki 106. Alay ormanın kenarındaki yerine yerleşene dek hava kararmıştı.

"Boş versene!" dedi Chouteau öfkeyle. "Yemek filan yemeyeceğim ben, cumburlop yatak!"

Aynı çığlık, bütün erlerin dilindeydi. Birçoğu çadırını kuracak gücü bile bulamadan, düştüğü yerde külçe gibi uyuyup kaldı. Zaten yemek için levazımın dağıtım yapması gerekirdi; oysa levazım birliği Oches'ta değildi, 7. Kolordu'yu Besace'ta bekliyordu. Bu gevşeme, kendini koyverme havası içinde kimse onbaşılardan izin filan almıyor, kim ne bulursa onunla karnını doyuruyordu. O andan sonra bir daha dağıtım olmadı, askerler çantalarında olduğu varsayılan azıkla idare etmek zorundaydı; oysa çantalar boştu, pek az askerin çantasından, görüp görecekleri son bolluk olan Vouziers'den kalma birkaç kırıntı çıktı. Kahve vardı, en az bitkin olanlar yine şekersiz kahvelerini içtiler.

Jean, bisküvilerinden birini kendi yiyip diğerini Maurice'le paylaşmak istedi, ama Maurice'in derin bir uykuya daldığını fark etti. Bir an uyandırmayı düşündü, sonra dişini sıktı, bisküvileri altın saklar gibi özenle çantasının dibine geri koydu, silah arkadaşları gibi kahveyle yetindi. Çadır kurmaları için ısrar etmişti Jean; iş bitip herkes boylu boyunca serildiği sırada, Loubet yandaki tarladan yolduğu havuçlarla keşif gezisinden döndü. Pişirme olanağı olmadığından havuçları çiğ çiğ dişlediler; ama bu açlıklarını iyice azdırdı, Pache'ın karnına ağrılar giriyordu. Chouteau'nun, payını vermek için Maurice'i dürttüğünü gören Jean:

"Hayır, hayır, bırakın uyusun," dedi.

"Ah, ah!" dedi Lapoulle. "Yarın Angoulême'e vardığımızda ekmek alırız. Bir kuzenim Angoulême'de askerdi. Garnizonu o kadar güzeldir ki."

Herkes şaşkınlıkla ona baktı.

"Ne dedin, ne dedin!" diye haykırdı Chouteau. "Angoulême mi? Buyur buradan yak, Angoulême'e gittiğini sanan bir ahmak!"

Ne dedilerse Lapoulle'ün ağzından bir açıklama alamadılar. Angoulême'e gittiklerini sanıyordu, o kadar. Sabah da mızraklı Alman süvarilerinin Bazaine'in askerleri olduğunu iddia etmişti.

Kamp kara gecenin koynunda bir ölüm sessizliğine yuvarlandı. Gece hava serin olduğu halde ateş yakmak yasaktı. Prusyalıları birkaç kilometre ötede biliyorlar, onları uyandırmaktan korktuklarından kısık sesle konuşuyorlardı. Subaylar kaybedilen zamanı yakalamak için saat dörtte yola çıkılacağını bildirdi askerlerine; herkes büyük bir zevkle, hemen deliksiz bir uykuya daldı. Sağa sola yayılmış çadırlardaki yüzlerce kişinin gürültülü soluğu, toprak soluyormuşçasına yükseliyordu karanlığın içinde.

Manga birdenbire bir silah sesiyle uyandı. Hava hâlâ karanlıktı, saat üç filan olabilirdi. Herkes ayağa fırladı, uyarı ateşinin sesi yavaş yavaş kampa yayıldı, düşman saldırısı olduğu düşünüldü. Oysa Loubet'ydi bu; uykusu kaçmış, aklına meşe ormanına dalıp tavşan yakalamak gelmiş, sabah şafak sökerken arkadaşlara bir çift tavşan götürsem ne ziyafet olur diye düşünmüştü. Avını beklemek için uygun yer ararken, yerlerdeki dalları çiğneyip aralarında konuşarak yaklaşan adamların sesini duyunca korkuya kapılmış, Prusyalıların geldiğini düşünerek silahını ateşlemişti.

Maurice, Jean ve diğerleri hemen koştu. Kısık bir ses duyuldu:

"Sakın ateş etmeyin!"

Ormanın kıyısında uzun boylu, zayıf, keçe gibi gür sakallarından yüzü zar zor seçilen bir adam dikiliyordu. Belini kırmızı kemerle sıktığı gri bir üstlük giymiş, göğsüne çapraz bir tüfek asmıştı. Hemen Fransız olduğunu söyledi, başıbozuk birliklerinden bir çavuştu, iki adamıyla birlikte Dieulet ormanından generale bilgi vermeye gelmişti.

"Hey! Cabasse! Ducat!" diye seslendi arkaya dönerek. "Tembel herifler, gelsenize buraya!"

İki adamın da korkudan ödü patlamıştı, yine de yaklaştılar. Ducat kısa boylu, şişman, soluk yüzlü, seyrek saçlı bir adamdı; Cabasse ise uzun boylu ve sıskaydı, esmer bir yüzü, ustura gibi upuzun bir burnu vardı.

Çavuşu yakından inceleyen Maurice şaşkınlıkla sordu:

"Baksanıza, siz Remilly'den Guillaume Sambuc değil misiniz?"

Çavuş önce bir duraksadı, sonra kaygılı bir yüzle evet dedi; genç adam hafifçe geriledi, çünkü bu Sambuc korkunç bir haydut olarak bilinirdi; ailesi odunculukla geçinirken pis işlere bulaşmış, o da onlara yaraşır bir evlat çıkmıştı; ayyaş babası bir akşam ormanın kenarında boğazı kesilmiş olarak bulunmuş, dilencilik ve hırsızlık yapan anasıyla ablası da önce ortadan kaybolup sonra geneleve düşmüştü. Guillaume da başkalarının arazilerinde izinsiz avlanıp kaçakçılık yapardı. Bu çakal döllerinin arasından yalnızca bir namuslu adam çıkmıştı, o da Afrika avcı birliğinde görev yapan Prosper'di. Asker olma şansını elde etmeden önce, ormandan nefret ettiği için çiftliklerde kâhyalık yaparak hayatını kazanmıştı Prosper.

"Reims'de ve Vouziers'de kardeşinizi gördüm," dedi Maurice. "Sağlığı iyi."

Sambuc yanıt vermedi. Sonra konuşmayı kısa kesmek için:

"Beni generale götürün," dedi. "Dieulet ormanı başıbozuklarının kendisine önemli bir mesaj iletmeye geldiğini söyleyin."

Birlikte kampa dönerlerken Maurice, düzenli ordunun dışındaki bu birlikleri düşündü; çok umut bağlanmıştı bu birliklere ama şimdiden dört bir yandan şikâyet yağıyordu. Görevleri pusu kurmak, çalıların arkasına gizlenip yolları gözetlemek, düşmana rahat vermemek, nöbetçilerini vurmak, ormanları tutup oralardan tek Prusyalı geçirmemekti. Gerçekte ise, tarlalarını talan edip korumayı da beceremedikleri köylülerin korkulu rüyası olmak üzereydiler. Düzenli askerlik hizmetiyle başı hoş olmayan ne kadar çapulcu varsa hemen bu birliklere katılmıştı; disiplinden kaçtıkları, istedikleri yerde uyuyup âlem yaptıkları, sarhoş serseriler gibi orada burada sürttükleri için mutlulardı. Bu birliklerin bazılarında asker alımı gerçekten acınacak şekilde yapılmıştı.

Her adımda arkasına dönüp "Hey, Cabasse! Hişt, Ducat! Yürüsenize ulan, tembeller!" deyip duruyordu Sambuc.

Maurice'in gözü bu ikisini de hiç tutmamıştı. Uzun, sıska Cabasse, Toulon doğumluydu; Marsilya'da bir süre garsonluk yaptıktan sonra çerçilik yapmak üzere Sedan'a gelip güneye özgü ürünler satmaya çalışmış ama kıvıramamış, halen aydınlatılmamış bir hırsızlık hikâyesi yüzünden karakola düşmesine ramak kalmıştı. Küçük, şişman Ducat ise Blainville'de mübaşirken yaşı küçük kızlarla yaşadığı ahlaksızca maceralar nedeniyle görevinden el çekmek zorunda kalmış, daha sonra Raucourt'da muhasebeci olarak girdiği fabrikada yine aynı pislikler yüzünden ağır cezalık olmaktan son anda kurtulmuştu. Ducat biraz Latince paralardı, diğerininse okuma yazması yok gibi bir şeydi, ama iyi bir çift olmuşlardı; insanın içine kurt düşüren, tekinsiz bir çift.

Kamp çoktan uyanmıştı. Jean'la Maurice başıbozukları Yüzbaşı Beaudoin'a, o da Albay de Vineuil'e götürdü. Albay onları kendisi sorgulamak istedi; ama öneminin bilincinde olan Sambuc generalle görüşeceğim diyor, başka bir şey demiyordu. Geceyi Oches papazının evinde geçiren General Bourgain-Desfeuilles, yine açlık ve yorgunlukla geçecek bir günün öncesinde, böyle gece yarısı uykusundan uyandırıldığı için bütün huysuzluğu üzerinde, papaz konutunun eşiğinde belirdi; huzuruna getirilen adamları öfkeli bir karşılama bekliyordu.

"Nereden geliyorlar? Ne istiyorlarmış? Ha! Siz misiniz, başıbozuklar! Yine bu serseriler, ha!

"Generalim," dedi Sambuc hiç bozuntuya vermeden, "biz arkadaşlarla Dieulet ormanını tutuyoruz..."

"Dieulet ormanı da neresi?"

"Stenay'la Mouzon'un arası generalim."

"Stenay, Mouzon, bilmiyorum ben buraları! Bir sürü yerin adını daha yeni duyuyorum, nereden anlayacağım neresi?"

Rahatsız olan Albay de Vineuil alçak sesle araya girerek Stenay'la Mouzon'un Meuse nehri üstünde olduğunu, Almanlar Stenay'da yolu kestikleri için daha kuzeyde olan Mouzon Köprüsü'nü kullanarak nehri geçmeye çalışacaklarını anımsattı.

"Özetle generalim," diye tekrar söze girdi Sambuc, "sizi Dieulet ormanının şu an Prusyalılarla dolu olduğu konusunda uyarmak için buraya geldik. Dün 5. Kolordu Bois-les-Dames'dan ayrılırken Nouart tarafında bir çarpışma oldu..."

"Nasıl! Dün çarpışıldı mı?"

"Evet generalim, 5. Kolordu geri çekilirken çarpıştı, bu gece de Beaumont'da olmalılar... Arkadaşlarımız düşmanın hareketleri konusunda bilgi vermek için oraya gitti, biz de 5. Kolordu'ya desteğe gitmeniz için gelip size de durumu anlatmanın iyi olacağını düşündük; çünkü yarın sabah altmış bin adamı birden karşılarında bulacağından hiç şüphe yok."

General Bourgain-Desfeuilles sayıyı duyunca omuzlarını silkti:

"Altmış bin adam mı? Vay be! Yüz bin olmasın? Hayal görüyorsunuz evlat. Korkudan çift görüyorsunuz. Bu kadar yakınımızda altmış bin adam olamaz, olsa bilirdik."

Nuh diyor peygamber demiyordu general. Sambuc, Ducat ile Cabasse'ı da çağırıp anlattırdı, ama boşuna.

"Topları gözlerimizle gördük," diye doğruladı güneyli. "Bence gözü dönmüş bu adamların, orman yolları son günlerdeki yağmurlar yüzünden baldıra kadar çamur, toplarını o yollara çıkarmayı göze alabildiklerine göre..."

"Onlara rehberlik eden birisi var, bu kesin," dedi eski mübaşir.

Gelgelelim general, kendi deyişiyle kafasını ütüleyip durdukları bu iki Alman ordusunun birleşmesi hikâyesine Vouziers'den beri inanmıyordu. Başıbozukları 7. Kolordu kumandanına yollamayı aklının ucundan bile geçirmedi, nasıl olsa onlar kumandanla konuştuklarını sanıyordu. Her köylünün, her serserinin getirdiği sözümona bilgilere kulak verselerdi, olmayacak maceralar peşinde bir sağa bir sola koşmaktan tek adım atamazlardı. Bununla birlikte üç adama, bölgeyi iyi tanıdıkları için kalmalarını ve orduya eşlik etmelerini emretti.

Çadırı toplamak için geri dönerlerken:

"Yine de iyi adamlarmış," dedi Jean Maurice'e. "Bizi uyarmak için tarlaların arasından dört fersah yol gelmişler."

Genç adam da aynı fikirdeydi, ayrıca yöreyi iyi bildiğinden adamların haklı olduğunu düşünüyordu, Dieulet ormanlarında Sommaut-

he ile Beaumont'a doğru ilerleyen Prusyalılar olduğunu düşündükçe aklı çıktı. Yere oturdu; korkunç bir gün olacağını sezdiği bu günün sabahında, daha yürüyüş başlamadan bitkindi Maurice; midesi kazınıyor, kaygıdan yüreği sıkışıyordu.

Onu bu kadar solgun görünce umutsuzluğa kapılan onbaşı babacan bir tavırla sordu:

"Hâlâ geçmedi, ha? Ayağın mı yine?"

Maurice başıyla hayır dedi. Geniş ayakkabıların içinde ayağı bayağı düzelmişti.

"O zaman, açlık mı?"

Yanıt vermediğini gören Jean, kimseye belli etmeden çantasındaki iki bisküviden birini çekti, önemsiz bir şey diyormuş havasıyla yalan söyledi:

"Al, senin payını ayırdım. Ben kendiminkini az önce yedim."

7. Kolordu, dün gece varmış olması gereken Besace'tan geçerek Mouzon'a gitmek üzere Oches'tan ayrılırken güneş doğuyordu. Önce 1. Tümen'in eşliğinde baş belası konvoy yola çıktı; konvoyun atları güzelce koşulmuş arabaları son hızla uzaklaşırken, el konmuş arabaların çoğu, boş ve gereksiz, Stonne geçidinin oradaki yamaçta tuhaf tuhaf bekleşiyordu. Yol, özellikle La Berlière köyünden sonra, köyü kuşbakışı gören ağaçlı tepelerin arasından yukarı doğru tırmanmaktaydı. Saat sekize doğru, sonunda diğer iki tümen de harekete geçtiği sırada, Mareşal Mac-Mahon göründü; sabahleyin Besace'tan yola çıkıp birkaç kilometre sonra Mouzon'da olacağını düşündüğü birliklerin hâlâ burada olduğunu görünce tepesinin tası attı. General Douay'yle aralarında hararetli bir tartışma oldu. 1. Tümen'le konvoyun Mouzon yönündeki yürüyüşe devam etmesine, ama diğer iki tümenin önden ağır aksak giden konvoy yüzünden büsbütün gecikmemesi için Raucourt'la Autrecourt yolundan giderek Meuse'ü Villers'den geçmesine karar verildi. Bir kez daha kuzeye doğru tam yol tırmanışa geçildi. Mareşal ordusuyla düşman arasına bir an önce nehri sokmak istiyordu. Bu akşam, ne pahasına olursa olsun, nehrin sağında olmalılardı. Bir Prusya bataryası Saint-Pierremont taraflarındaki uzak bir tepeden ateş açtığı sırada artçı birlikler hâlâ Oches'tan

çıkamamıştı; yine dünkü oyunu oynuyordu Prusyalılar. Önce karşılık verme yanlışına düşüldü, sonra kalan son birlikler de çekildi.

106. Alay saat on bire dek yüksek tepelerin arasından kıvrılarak Stonne geçidinin derinlerine inen yolda ağır ağır ilerledi. Solda tepelerin kıraç, sarp dorukları yükseliyordu, sağda ise ormanla kaplı hafif eğimli yamaçlar vardı. Güneş yeniden yüzünü gösterdi; ıssız, daracık vadi sıcaktan yanıyordu. Kederli, yüksek bir tepenin eteğine kurulmuş olan La Berlière'den sonra ne bir çiftlik gördüler, ne bir insan, ne çayırlarda otlayan bir hayvan. Askerler daha şimdiden o kadar bitkin, o kadar açtı ki ayaklarını sürüyerek, gölgelerinden ürkerek, için için bir öfkeyle yürüyorlardı.

Derken, yolun kıyısında mola verdikleri sırada, aniden sağdan top sesleri gelmeye başladı. Sesler öyle net, öylesine gürdü ki çarpışma iki fersahtan ötede olamazdı. Sürekli geri çekilmekten bıkıp usanmış, beklemekten sinirleri harap olmuş askerlerin üstünde inanılmaz bir etki yaptı bu. Hep birlikte ayağa fırladılar; yorgunluklarını unutmuş, neden yürümüyoruz diye titriyorlardı. Böyle kargaşa içinde, nereye, niçin gittiklerini bilmeden kaçmayı sürdürmektense savaşmak, ölmek daha iyiydi.

Tam o sırada General Bourgain-Desfeuilles, yanına Albay de Vineuil'ü de alarak, bölgeyi anlamak için sağdaki tepenin üstüne çıktı. Yukarıda, iki küçük korunun arasında, dürbünlerini bir sağa bir sola çevirdikleri görülüyordu; yanlarındaki yaveri aşağı yollayıp hâlâ gitmemişlerse başıbozukların hemen yukarı gelmesini istediler. Jean, Maurice ve birkaç asker daha, yardım gerekebileceğini düşünerek başıbozuklarla birlikle yukarı çıktı.

General, Sambuc'u görür görmez bağırdı:

"Ne biçim memleket burası, yamacı ormanı bitmek bilmiyor! Sesleri duyuyor musunuz, nereden geliyor bu, nerede çarpışma?"

Ducat ile Cabasse'ın dibinden bir adım ayrılmadığı Sambuc sesleri dinledi, yanıt vermeden önce bir an geniş ufku gözleriyle taradı. Yakında duran Maurice de çevreye bakıyordu; göz alabildiğine uzanan vadiler, ormanlar, etkileyici bir manzaraydı. Dev dalgaları ağır ağır çıkıp inen uçsuz bucaksız bir denizi andırıyordu. Ormanlar bozkırın üstünde koyu yeşil lekeler gibiydi, uzak tepeleri kızgın güneşin

altında kızıl bir buğu sarmıştı. Açık gökyüzünde hiçbir şey, en ufak bir duman bile gözükmediği halde top sesleri sürüyor, uzakta, giderek şiddetlenen bir fırtına gibi gümbürdüyordu.

"Sağımız Sommauthe," dedi sonunda Sambuc, yeşillik bürümüş yüksek bir tepeyi göstererek. "Şurası, sol taraf da Yoncq... Çarpışma Beaumont'da generalim."

"Evet, ya Varniforêt ya Beaumont," diye onayladı Ducat.

General ağzının içinden söylendi:

"Beaumont, Beaumont, insan feleğini şaşırıyor bu lanet yerde..."

Sonra yüksek sesle:

"Peki bu Beaumont buraya kaç kilometre?"

"Chêne'den Stenay'a giden şu yoldan on iki kilometre kadar."

Top sesleri kesilmiyordu, aralıksız bir yıldırım gümbürtüsüyle batıdan doğuya doğru ilerliyor gibiydi.

"Vay canına! İşler kızışıyor," diye ekledi Sambuc. "Bekliyordum bunu, sabah sizi uyarmıştım generalim. Bunlar, Dieulet ormanında gördüğümüz bataryalar olmalı. Şu an 5. Kolordu'nun başı, Buzancy ve Beauclair'den gelen bu orduyla fena halde belada olsa gerek."

Bir sessizlik oldu, çarpışma uzakta gümbür gümbür sürmekteydi. Maurice aniden avazı çıktığı kadar bağırmak istedi, dişlerini sıktı. Konuşup duracaklarına neden hemen top sesine doğru yürümüyorlardı? Daha önce hiç böyle bir heyecan duymamıştı. Topun her gümbürdeyişi göğüs kafesinde yankılanıyor, genç adamı ayaklandırıyordu; şu an orada olmak, orada olup bu işe bir son vermek arzusuyla yerinde duramıyordu Maurice. Bu çarpışmanın da kenarından, ellerini uzatsalar erişecekleri kadar yakınından, tek kurşun sıkmadan geçip gidecekler miydi? Savaş başladığından beri onları böyle kaçak dolaştırıp durmaları akıl alır şey değildi! Vouziers'de yalnızca artçı birliklerin silah seslerini duymuşlardı. Oches'ta düşman bir an arkalarından top ateşi açmıştı. Demek bu defa da kaçacak, arkadaşlarına desteğe koşmayacaklardı! Maurice, Jean'ın, kendisininki gibi bembeyaz kesilmiş yüzüne, çakmak çakmak yanan gözlerine baktı. Topun şiddetli çağrısını işittikçe bütün yürekler hop ediyordu.

Yeni bir bekleyiştir başladı; tepenin daracık patikasından yukarı doğru bir kurmay heyeti geliyordu. General Douay'ydi bu, telaşlı

bir yüzle koşuyordu. Başıbozukları sorguladı, duydukları karşısında elinde olmadan çaresizlikle haykırdı. Sabah haberi olsaydı bile ne yapabilirdi ki? Mareşalin kesin emri vardı, Meuse ne pahasına olursa olsun akşam olmadan geçilecekti. Hem sonra, ip gibi dizilmiş, Raucourt'a yürümekte olan birlikleri nasıl bir araya toplayıp hızlıca Beaumont'a yönlendirebilirdi? Çok geç kalmazlar mıydı? 5. Kolordu çoktan Mouzon'a doğru geri çekilmeye başlamış olsa gerekti, top seslerinden de bu anlaşılıyordu; insanların evlerini başlarına yıkarak adım adım uzaklaşan bir kasırga gibi, top sesleri de gittikçe doğuya doğru kaymaktaydı. General Douay, elinden hiçbir şey gelmeyeceğini anlatmak ister gibi kollarını vadilerin, tepelerin, bozkırların, ormanların üstünden engin ufka doğru kaldırdı. Ve Raucourt'a doğru yürüyüşe devam emri verildi.

Ah! Hemen sağda, ağaçların arkasında top ateşi aralıksız sürerken, dağların arasındaki Stonne geçidinden yürüyüp gitmek! 106. Alay'ın başında Albay de Vineuil atının üstünde kaskatıydı; solgun, ifadesiz yüzünde, gözyaşlarını tutmak ister gibi kirpikleri ha bire kırpışıyordu. Yüzbaşı Beaudoin sessiz sedasız bıyıklarını çiğnerken, Teğmen Rochas ağzının içinde küfürleri eziyor, herkese ve kendisine sövüp sayıyordu. Savaşmaya en isteksiz, en yüreksiz askerler bile avaz avaz bağırmak, sağı solu yumruklamak istiyordu. Bu sürekli bozgun hali canlarına yetmişti artık, adı batasıca Prusyalılar burunlarının dibinde arkadaşlarını boğazlarken yine aynı ağır, titrek adımlarla çekip gitmeyi kimse kendine yediremiyordu.

Tepelerin arasında zikzaklar çize çize indikleri Stonne geçidinin çıkışında yol genişledi; birlikler, ara ara ağaç kümeleriyle bölünmüş geniş topraklardan geçmeye başladı. O sırada artçı konumunda olan 106. Alay, Oches'tan çıktığından beri her an bir saldırı beklentisi içindeydi, çünkü düşman orduyu adım adım izliyor, gözlüyor, kuyruktan saldırmak için kuşkusuz en uygun anı kolluyordu. Süvarileri arazinin en küçük iniş çıkışlarından yararlanarak orduya yanlardan yanaşmaya çabalıyordu. Ağaçların arkasından Prusya muhafız birliklerine bağlı kalabalık bir süvari topluluğunun çıktığı görüldü, karşıdan bir hafif süvari alayının doludizgin geldiğini görünce durdular. Bu soluklanma anı sayesinde geri çekilme düzen bozulmadan

devam etti; Raucourt'a yaklaşırlarken gördükleri bir olay askerlerin kaygılarını iyice arttırarak morallerini bozdu. Birdenbire, kestirme yolların birinden bir kalabalık boşanmıştı: yaralı subaylar, darmadağınık, silahsız askerler, dörtnala giden ikmal arabaları... İnsanlar ve hayvanlar bir panik rüzgârıyla akıllarını kaçırmış gibi kaçışıyordu. Sabah Besace üzerinden Mouzon'a doğru yola çıkan konvoya eşlik eden 1. Tümen'den geriye kalanlardı bunlar. Bu tugay ve konvoyun bir bölümü, Beaumont yakınlarında, Varniforêt'de yollarını şaşırıp korkunç bir şanssızlıkla 5. Kolordu'nun bozgununun göbeğine düşmüştü. Yandan saldırıya uğrayınca ne yapacağını şaşıran askerler, Prusyalıların kalabalığıyla baş edemeyeceklerini düşünerek kaçmış, o panikle, üstleri başları kan içinde, yarı çıldırmış gibi buraya kadar gelerek kendi dehşetlerini buradakilere bulaştırmıştı. Anlattıkları şeyler askerler arasında korku tohumları ekiyordu; sanki onları buraya öğleden beri susmak bilmeyen şu topun gök gürültüsünü andıran gümbürtüsü fırlatmıştı.

Hal böyle olunca, Raucourt'dan geçiş de çok telaşlı oldu, askerler neredeyse birbirlerini çiğneyecekti. Meuse'ü kararlaştırıldığı gibi Villers'den geçmek üzere sağa, Autrecourt'a mı dönülmeliydi? Kafası karışan General Douay karar veremiyor, köprüyü tıkalı, hatta belki de Prusyalıların elinde bulmaktan korkuyordu. Sonunda dosdoğru ilerleyip Haracourt geçidinden geçerek gece olmadan Remilly'ye varmayı tercih etti. Mouzon'dan sonra Villers, Villers'den sonra Remilly geliyordu; mızraklı süvarilerin solukları enselerinde, tırmanışa geçtiler. Altı kilometre sonra oradalardı; ama bu arada saat de beş olmuş, yorgunluktan herkesin pestili çıkmıştı! Şafaktan beri ayaktalardı; kâh yerlerinde sayarak kâh bitmek bilmeyen bekleyişlerde ömür tüketerek, yürekleri ağızlarında geçen bu on iki saatte topu topu üç fersah yol gidebilmişlerdi. Son iki gece askerler pek az uyumuş ve Vouziers'den beri şöyle doyasıya yemek yememişlerdi. Açlıktan yığıldı yığılacaklardı. Raucourt'dan geçerken durum iyice acıklı oldu.

Küçük şehir, çok sayıda fabrikası, iki yanında güzel evlerin sıralandığı büyük caddesi, süslü kilisesi ve belediye binasıyla zengin bir şehirdi. Fakat imparatorla Mareşal Mac-Mahon'un orada geçirdiği gece, kurmay heyetiyle imparator hizmetlilerinin kalabalığı, onların

ardından bütün bir sabah boyunca yollardan sel gibi geçen 1. Kolordu, şehirde ne var ne yok tüketmişti; fırınlar, bakkallar tamtakırdı, burjuva evleri kırıntılara varıncaya kadar silinip süpürülmüştü. Ne ekmek kalmıştı şehirde, ne şarap, ne şeker; yenecek, içilecek hiçbir şey yoktu. Kadınlar kapılarının önünde kâselerle çorba, bardak bardak şarap dağıtmıştı; ama fıçıların, tencerelerin dibi göründüğünde bu da sona ermişti. Saat üçe doğru, 7. Kolordu'nun ilk alayları şehirde görününce, herkesi bir umutsuzluk sardı. Ne olacaktı böyle? Devamlı asker geliyordu. Büyük cadde, ayakta duracak hali kalmamış, üstleri başları toz toprak içinde, açlıktan ölmek üzere olan adamlarla dolmuştu yeniden; ama onlara verecek tek lokma yoktu. Askerler durup kapıları yumrukluyor, pencerelerden ellerini uzatıp bir parça ekmek diye yalvarıyordu. Kadınlar gözyaşları içinde ellerinden bir şey gelmediğini, evlerde hiçbir şey kalmadığını anlatmaya çalışıyordu işaretlerle.

Dix-Potiers Sokağı'nın köşesinde gözleri kararan Maurice sendeledi. Jean hemen yetişti.

"Hayır, bırak beni, bitsin artık... Burada öleyim daha iyi."

Kendini yolun kenarındaki taşın üstüne bıraktı. Onbaşı, kafası kızmaya başlayan bir komutan gibi sert çıkmayı denedi:

"Hey allahım! Kim verdi böyle bir askeri benim mangama? Prusyalıların eline mi düşmek istiyorsun? Hadi dedim, çabuk kalk ayağa!"

Genç adamın yanıt vermediğini, bembeyaz yüzünde gözlerinin kapandığını, yarı baygın olduğunu görünce bir daha ama bu kez ciğeri parçalanırcasına bağırdı:

"Hey allahım! Hey allahım!"

Yakındaki çeşmeye koşup sefertasını suyla doldurdu, dönüp Maurice'in yüzünü yıkadı. Sonra, bu kez gizlenmeden, çantasında özenle sakladığı son bisküviyi çıkarıp küçük küçük kırarak Maurice'in dişlerinin arasına soktu. Açlıktan ayakta duramayan Maurice gözlerini açtı, bir çırpıda bisküvileri yuttu.

"Ama sen?" diye sordu bir anda anımsayıp. "Hani yemiştin bunu?"

"Bana bir şey olmaz, bekleyebilirim," dedi Jean. "Şöyle kana kana bir su içtim mi çakı gibi olurum."

Yeniden tasını doldurmaya gitti, sonra ağzını şapırdatarak bir dikişte içti. Ama onun da yüzü kireç gibiydi, o kadar açtı ki elleri titriyordu.

"Marş marş evlat! Arkadaşları yakalamamız gerek."

Maurice, Jean'ın koluna dayanarak kendisini çocuk gibi bıraktı. O güne dek hiçbir kadının kolu yüreğini bu denli ısıtmamıştı. Her şey yerle bir olurken, bu dizginsiz sefaletin ortasında ölümle burun buruna geldiği şu an, kendisini seven, iyiliği için çırpınan bir insanı yanında hissetmek Maurice için avuntuların en güzeli oldu. Kendisi için çarpan bu kalbin, başlarda hor gördüğü, topraktan kopmamış, basit bir köylüye ait olması, minnetine sonsuz bir sevecenlik de ekliyordu. Dünyanın başlangıcında, bütün kültürlerin ve sınıfların öncesinde, işte bu kardeşlik yok muydu; düşman doğanın tehdidi karşısında yardıma ihtiyaç duyarak birbirine omuz veren, bir olmuş iki insanın dostluğu böyle bir şey değil miydi? Jean'ın göğsünde çarpan yürekte kendi insanlığını buluyor, onun kendisinden daha güçlü olduğunu, kendisine yardım eli uzattığını, fedakârlığını gördükçe kendi göğsü de gururla doluyordu. Jean'a gelince, o duygularını bu kadar ölçüp biçmemekle birlikte, arkadaşının şahsında, kendisinde pek gelişmemiş olan bir inceliği, bir zekâyı koruduğu için sevinçliydi. Karısını korkunç bir dram sonucunda aniden kaybettikten sonra kalbinin kuruduğunu düşünmüş, insana kötülük etmediklerinde bile acı çektiren kadın milletine bir daha gözünün ucuyla bile bakmayacağına yeminler etmişti. Bu nedenle arkadaşlık ikisine de çok iyi gelmişti. Sarmaş dolaş olmasalar ne çıkardı; birbirlerinin ruhunun derinine dokunuyor, aralarındaki büyük farklılığa rağmen bu korkunç Remilly yolunda birbirlerine destek olup kaynaşıyor, acıdan ve merhametten doğan tek bir varlık haline geliyorlardı.

Artçı birlikler Raucourt'dan ayrılırken Almanlar da öbür uçtan girmekteydi. Soldaki tepelerin üstüne göz açıp kapayıncaya dek yerleştirdikleri topların ikisi ateşe başlamıştı bile. O sırada Emmane boyunca inen yoldan hızla uzaklaşmaya çalışan 106. Alay atış menzilindeydi. Havan toplarından biri ırmağın kıyısındaki kavak ağacını ikiye böldü; bir diğeri patlamadan, Yüzbaşı Beaudoin'a yakın bir çayırlığa gömüldü. Yine de safları sıklaştırarak Haraucourt'a kadar

vardılar ve orada ağaçlarla kaplı iki dağ arasındaki daracık geçide girdiler; yukarıda pusuya yatmış bir avuç Prusyalı olsa yandıklarının resmiydi. Kuyruktan top ateşine tutulan, sağdan ve soldan olası bir saldırı tehdidi altında bulunan birlikler gittikçe artan bir kaygıyla ilerlemekte, bir an önce şu tehlikeli geçitten çıkmaya çalışmaktaydı. Bu nedenle en bitkinlerde bile son bir enerji patlaması olmuştu. Az önce Raucourt'un içinde o kapıdan bu kapıya ayak sürüyen askerler, şimdi dinçleşip birer ateş parçası olmuş, enselerinde tehlikenin o yakıcı mahmuzuyla adımlarını iyice açmışlardı. Atlar bile kaybedilecek her bir dakikanın çok pahalıya ödenebileceğini anlamışa benziyordu. Konvoyun başı Remilly'ye varmışken bir anda yürüyüş durdu.

"Allah kahretsin!" dedi Chouteau. "Burada mı bırakacaklar bizi?"

106. Alay henüz Haraucourt'a varmamıştı ve toplar yağmaya devam ediyordu.

Alayın yeniden yola koyulmayı bekleyerek yerinde saydığı sırada, sağda bir top mermisi patladı, neyse ki yaralanan olmadı. Bitmek bilmeyen, korku dolu bir beş dakika geçti. Hâlâ kıpırdamamışlardı; ileride yolu kapatan bir engel vardı, karşılarına bir anda set gibi bir şey çıkmış olmalıydı. Albay üzengilerine basarak dikilmiş bakıyordu, arkasında bekleşen askerlerinin giderek artan paniğini sezdiğinden ürkmüştü.

"Herkes biliyor, sattılar bizi!" diye hırsla konuştu Chouteau.

Dört bir yandan mırıltılar yükselmeye başladı, korkunun azdırdığı öfke giderek yükselen bir homurtuya dönüştü. Evet! Onları satmak için, Prusyalıların eline teslim etmek için getirmişlerdi buraya. Öyle çok şanssızlık yaşanmış, öyle çok hata yapılmıştı ki, bu kıt kavrayışlı zihinler için, arka arkaya gelen bunca felaket ancak bir ihanet fikriyle açıklanabilirdi.

"Satıldık!" deyip duruyordu bir sürü ses delirmiş gibi.

Derken Loubet bir hayale kapıldı:

"O imparator olacak domuz var orada, eşyasını yola yayıp bizi durduran o."

Haber hemen yayıldı. Konvoyun yolunu kesen tıkanıklığın imparator ile maiyetinin geçişinden kaynaklandığını söylemeye başlamıştı herkes. Bir anda her kafadan beddualar, iğrenç sözler yükselmeye başladı; kaldıkları şehirleri zapt eden, yokluk içindeki asker-

lerin gözü önünde erzakı, sepet sepet şarapları, gümüş çatal bıçak takımlarını indiren, zavallı adamların açlıktan mideleri kazınırken sofralar dolusu yemek pişiren imparatorluk görevlilerinin küstah davranışlarına duyulan olanca nefret ortaya saçılmıştı. Ah, o zavallı imparator! Tahtı mı vardı şu anda elinde, komutanlığı mı vardı, hiçbiri yoktu. Kendi imparatorluğunda kaybolmuş bir çocuktan farksız, birliklerin bavulları arasında gereksiz bir paket gibi oradan oraya taşınırken, peşinde acı bir alay gibi imparatorluk eşyalarını, muhafızlarını, arabalarını, atlarını, aşçılarını, yük arabalarını, etekleri bozgun yollarının kanını ve çamurunu süpüren, arılarla bezeli imparatorluk kaftanının şatafatını sürüklüyordu!

Arka arkaya iki havan mermisi daha düştü. Havaya fırlayan parçalardan biri Teğmen Rochas'nın kepini uçurdu. Saflar biraz daha sıklaştı, ani bir dalgalanma, itiş kakış gibi bir şey oldu, birçok kişi geriye sürüklendi. Sesler iyice boğulmuştu, Lapoulle avazı çıktığı kadar "İlerlesenize!" diye haykırdı. Belki de bir dakika sonra korkunç bir felaket olacak, bu daracık geçidin içinde birbirine giren insanların ezildiği bir can pazarı yaşanacaktı.

Albay arkasına döndü, beti benzi atmıştı:

"Evlatlarım, evlatlarım, biraz sabredin. Bakması için birini yolladım. Yürüyeceğiz..."

Yürümediler; saniyeler yüzyıl gibiydi. Jean, Maurice'in elini tutmuş, hayranlık uyandıran bir soğukkanlılıkla kulağına, arkadakiler yüklenmeye başlarsa birlikte sola zıplayacaklarını, dereyi geçip ağaçların arasından yukarı tırmanacaklarını söylüyordu. Çevreye göz gezdirip başıbozukları bulmaya çalıştı, onlar yolları biliyor olmalıydı; ama birileri onların Raucourt'dan geçerken ortadan kaybolduğunu söyledi. Derken ansızın başladı yürüyüş, alay bir dönemeci döndü ve Alman bataryalarının menzili dışına çıktı. Sonraları, o kargaşalı korkunç gün, yolu kesip 7. Kolordu'yu durduranın dört zırhlı süvari alayından oluşan Bonnemain Tümeni olduğunu öğrendiler.

10 Alay, Angecourt'dan geçerken hava da kararmaya başlamıştı. Sağ taraf hâlâ dağlık olduğundan yürüyüş kolları sola doğru yayılmıştı, uzakta mavimsi bir vadi görünüyordu. En sonunda Remilly'nin tepelerine vardıklarında, her yanı saran akşam sisinin içinde, uçsuz

bucaksız tarlalarla çayırların arasında donuk, gümüşrengi bir şerit fark ettiler. Meuse'dü bu, ulaşmak için canlarını dişlerine taktıkları Meuse, zafere giden yolun geçtiği Meuse.

Maurice, günbatımının renkleriyle büsbütün güzelleşen bu bereketli vadinin aşağısında, yeşillikler arasına yayılmış evlerin neşeyle yanan ışıklarına doğru kolunu uzatarak, sevdiği topraklara geri dönmüş bir adamın sevinçli iç çekişiyle Jean'a:

"Bak!" dedi. "Şuraya bak... İşte Sedan!"

VII

REMILLY'nin içinden kıvrılarak Meuse'e doğru inen eğimli cadde, korkunç bir insan, at, araba keşmekeşiyle tıkanmıştı. Yokuşun ortasında, kilisenin önünde, tekerlekleri yerinden fırlamış top arabaları, onca küfre, yumruğa rağmen milim kıpırdayamıyordu. Aşağıda, yanı başında Emmane'ın çağladığı dokuma fabrikasının yakınında, bir dizi yük arabası yolda kalarak caddeyi tamamen kapamıştı; ardı arkası kesilmeyen bir asker kalabalığı Malta Haçı isimli handa bir bardak şarap için boğaz boğaza gelip elleri boş çıkıyordu.

Bu öfkeli itiş kakış uzakta, kentin güney ucunda, ağaçlık bir alanın ırmaktan ayırdığı, istihkâm birliklerinin sabah dubalı bir köprü yerleştirdiği noktaya kadar sürmekteydi. Sağda bir sal vardı; salcının evi, uzamış çayırların arasında bir başına bembeyaz dikiliyordu. Nehrin iki yakasına kocaman ateşler yakılmıştı, ara ara canlanan alevler geceyi kızıla boyuyor, ırmağı ve kıyılarını gündüz gibi aydınlatıyordu. Karşıya geçmeyi bekleyen ne çok birlik olduğu bu ışıkta daha iyi görünmekteydi; oysa sal bir seferde ancak iki adam taşıyabiliyor, en fazla üç metre genişliğindeki köprüden ise süvariler, topçular, sandıklar ağır ağır, insanın içini bayıltan bir yavaşlıkta geçiyordu. Bonnemain Tümeni'nin dört zırhlı süvari alayı dışında, 1. Kolordu'ya bağlı bir tugayla bir mühimmat konvoyunun halen orada olduğu söylenmekteydi. Onların arkasında, düşman birliklerince kovalandığını sandığı için bir an önce ırmağın karşı kıyısına geçerek kendini sağlama almak için acele eden otuz binin üstünde adamıyla bütün bir 7. Kolordu geliyordu.

Bir an umutsuzluk hâkim oldu. Bu kadarı da fazlaydı! Sabahtan beri bir lokma yemeden yürümüşler, daha az önce o korkunç Haraucourt geçidinden kelle koltukta kurtulmuşlardı; bütün bunlar bu kargaşanın, bu paniğin içine düşüp aşılmaz bir duvara toslamak için miydi? Son gelenlere belki de saatler sonra bile sıra gelmeyecekti ve herkes, Prusyalıların, gece takibi bıraksalar bile sabahın ilk ışıklarıyla orada olacağını seziyordu. Buna rağmen tüfeklerin çatılması emri verildi. Mouzon yolunun kenarındaki geniş, çıplak tepelere kamp kuracaklardı; bu tepelerin etekleri doğruca Meuse'ün kıyısındaki çayırlara iniyordu. İhtiyat topçu birliği arkadaki yaylaya savaş konumunda yerleşti, gerektiğinde birliklerin buradan çıkışını sağlayabilmek için topları konvoyun geliş yoluna çevirdi. İsyan ve sıkıntı dolu bir bekleyiş daha başladı.

Bu sırada 106. Alay, yolun üst tarafında, geniş ovayı yukarıdan gören sürülmemiş bir tarlaya yerleşmişti. Tüfeklerini istemeye istemeye bırakan askerler, saldırıya uğrama korkusunu üzerlerinden atamadıklarından sürekli arkalarını kolaçan ediyorlardı. Yüzlerinde sert, ketum bir anlatımla sessizce duruyor, yalnızca arada bir dişlerinin arasından öfkeyle söyleniyorlardı. Saat dokuz olmak üzereydi, buraya geleli iki saat olmuştu; askerlerin çoğu, yorgunluktan bitkin olsa da uyuyamıyor, yere uzanmış, uzaktan gelen en ufak seslere ürpertiyle kulak kabartıyordu. Açlıkla mücadele etmeyi de bırakmışlardı artık; yemeği suyun öte yanına geçtiklerinde yiyeceklerdi, hiçbir şey bulamazlarsa ot yiyeceklerdi. Gelgelelim yoldaki tıkanıklık azalacağına artmaktaydı, General Douay'nin köprüye yolladığı askerler her yirmi dakikada bir aynı ürkütücü haberle geri gelip daha saatlerce beklemek gerekeceğini söylüyorlardı. Sonunda general, iğne atsan yere düşmeyecek kalabalığın arasından bir yol açarak kendisi köprüye inmeye karar verdi. Askerler generalin kalabalığın içinde yürüyebilmek için çırpındığını görüyordu.

Maurice'le Jean bayırın eteğine yan yana oturmuştu, Maurice kolunu demin yaptığı gibi kuzeye uzatarak tekrarladı:

"Şu uzaktaki yer Sedan... Bak, şurası da Bazeilles... Ondan sonra Douzy, sonra da sağda Carignan... Carignan'da toplanacağımızı düşünüyorum. Ah, gündüz olsa da görsen, öyle geniş topraklardır ki!"

Karanlığa gömülmüş geniş vadiyi kucaklamak ister gibi açtı kollarını. Gökyüzü, simsiyah çayırların arasında donuk rengiyle akan nehrin görünmeyeceği kadar karanlık değildi. Bazı yerlerde ağaçlar iyice sıklaşıyor, özellikle soldaki bir sıra kavak ağacı, ufku kapatan düşsel bir seti andırıyordu. Daha ilerisi, minik parlak ışıkların benek benek aydınlattığı Sedan'ın ötesiyse, Ardennes'in ormanları asırlık meşelerinden bir perde çekmişçesine zifiri karanlıktı.

Jean bakışlarını bir kez daha aşağıdaki dubalı köprüye çevirdi.

"Şuraya bak! Bu kadar insan geçecek buradan. Dünyada karşıya geçemeyiz!"

Nehir kenarındaki ateşler oturdukları yerin biraz yukarısındaydı, alevler ortalığı o kadar iyi aydınlatıyordu ki manzara bütün dehşetiyle gözler önüne serilmişti. Kalın kerestelerden yapılmış olan sal, sabahtan beri karşıya geçen süvari ve topçu birliklerinin ağırlığına dayanamayarak batmış, döşemesinin ancak birkaç santimi suyun yüzünde kalmıştı. O sırada karşıya zırhlı süvari alayı geçiyor, ardı arkası kesilmeyen ikişerli gruplar bir kıyıdaki gölgeden çıkıp diğer kıyıdaki gölgede kayboluyordu; köprü görünmez olmuştu, süvariler sanki suyun içinde, yüzeyinde alevlerin oynaştığı ışıl ışıl bir suda yürüyordu. Yeleleri diken diken olmuş atlar, bacaklarını yay gibi germiş, kişneyip durmakta, ayaklarının altından kaydığını hissettikleri bu hareketli zeminde dehşetle ilerlemekteydi. Beyaz paltolarının içinde, alevlerin kırmızı ışığının vurduğu miğferlerinden başka bir yerleri gözükmeyen zırhlı süvariler, dizginleri sıkıp üzengilerin üstünde ayağa kalkmış, geçiyor da geçiyordu. Karanlıkla savaşmaya giden alev saçlı hayalet süvarileri andırıyorlardı.

Jean boğazı sıkılıyormuşçasına derin derin içini çekti:

"Ah! Açım!"

Çevredeki askerler açlıktan kasılan midelerine rağmen uyumuştu. Yorgunluğun bu denlisi korkuyu alt etmiş, askerleri aysız göğün altında ağızları bir karış açık, kendilerinden geçmiş bir halde yere sermişti. Bekleyiş, çıplak tepelerin bir ucundan diğerine ölüm sessizliğine bürünmüştü.

"Ah! Çok açım, toprak bile yiyebilirim!"

Neredeyse otuz altı saattir ağzına lokma koymamış olan Jean, acıya gık demeden dayanmasını bilen biri olduğu halde kendine hâkim olamıyor, elinde olmadan, açlıktan aklını kaçıracakmış gibi haykırıyordu. Onun bu halini gören Maurice, alayın iki üç saat daha Meuse'ü geçemeyeceğini hesaplayarak bir karar verdi.

"Bak ne diyeceğim, buralarda oturan bir dayım var, biliyorsun, sana anlatmıştım, Fouchard Dayı... Evi beş altı yüz metre yukarıda. Gitsem mi gitmesem mi karar veremiyordum; ama madem sen açsın... Dayım bize ekmek verir, hadi davran!"

Bayılmak üzere olan arkadaşını sürükledi. Fouchard Baba'nın küçük çiftliği Haraucourt geçidinin çıkışında, ihtiyat topçu birliğinin konuşlandığı yaylanın yakınındaydı. Tahıl ambarı, ağıl ve ahır gibi büyük ek yapıları olan alçak bir evdi bu; yolun karşısına bir tür garaj yapılmış, köylü oraya gezici kasaplık işiyle ilgili aletlerini, hayvanları kendi eliyle öldürdüğü kesim tezgâhını koymuştu; kestikten sonra etleri küçük arabasına yükleyerek kasabaları dolaşmaya çıkıyordu.

Yaklaşınca pencerelerde ışık olmadığını gören Maurice şaşırdı.

"Ah! Pinti ihtiyar, kapıyı bacayı sıkı sıkı kapamıştır, açmaz şimdi."

Ama daha kapıya varamadan bir çıngar yollarını kesti. Çiftliğin önünde on iki kadar asker dört dönüyordu, açlıktan ganimet arayışına çıkmış olan yağmacılardı bunlar. Önce seslendiler, sonra kapıya vurdular; evden çıt çıkmadığını, hiç ışık yanmadığını görünce dipçik darbeleriyle kilidi kırmaya giriştiler. Kaba seslerle homurdanıyorlardı.

"Hay allah kahretsin! Hadisene be! Kırsanıza şu kapıyı, nasıl olsa kimse yok içeride!"

Ansızın çatı penceresinin panjuru açıldı; başı açık, gecelikli, iriyarı bir ihtiyar, bir elinde mum, diğerinde tüfekle göründü. Fırça fırça kır saçların çevrelediği, derin çizgilerle bölünmüş yüzünde kurumlu bir anlatımla baktı; heybetli bir burnu, büyük, donuk gözleri, yüzüne inatçı bir anlam veren bir çenesi vardı.

"Hırsız mısınız siz her şeyi kırıp döküyorsunuz!" diye sert bir sesle bağırdı. "Ne istiyorsunuz?"

Şaşıran askerler geriledi.

"Çok açız, yiyecek istiyoruz.

"Hiçbir şey yok, kuru ekmek bile... Ne sanıyorsunuz, yüz binlerce adamı doyurmaya yetecek kadar yiyeceğimiz olduğunu mu? Sabah da başkaları geldi, General Ducrot'nun birlikleri... Buradan geçtiler, geçerken de her şeyimi aldılar."

Askerler birer birer yaklaştı.

"Yine de açın kapıyı, dinleniriz, bir iki lokma bir şey bulursunuz elbet..."

Yeniden kapıya vurmaya başladılar, ihtiyar elindeki şamdanı pencerenin pervazına koyarak tüfeğini omzuna dayadı.

"Burada bir şamdanın durduğu ne kadar gerçekse, kapıma elini süren ilk kişinin kafasını patlatacağım da o kadar gerçek!"

Bu söz üstüne kavga başladı. Beddualar yağıyordu; askere bir lokma vermektense ekmeğini suya atmayı yeğleyecek olan bu domuzun hesabını görmek gerek diye bağırdı biri, köylü milleti değil mi, hepsi aynıydı. Tüfeklerin namluları pencereye çevrildi, ihtiyarı neredeyse burnunun dibinden kurşunlayacaklardı; o ise bir adım bile geri atmıyor, mum ışığının aydınlığında bütün aksiliğiyle ayak diriyordu.

"Hiçbir şeyim yok diyorum! Ekmek kabuğu bile yok! Her şeyimi aldılar!"

Olacaklardan ürken Maurice, Jean'ı peşinden sürükleyerek ortaya atıldı.

"Arkadaşlar, arkadaşlar..."

Askerlerin tüfeklerini indirdi, başını pencereye kaldırıp yalvaran bir sesle:

"Hadi ama, siz de biraz anlayış gösterin... Tanımadınız mı beni? Benim."

"Sen kimsin?"

"Maurice Levasseur, yeğeniniz."

Fouchard Baba mumu yeniden eline aldı. Bal gibi tanımıştı yeğenini. Ama kimseye bir bardak su bile vermemeye kararlı olduğu için inat ediyordu:

"Yeğenim misin değil misin ne bileceğim bu namussuz karanlıkta? Hepiniz defolup gidin yoksa ateş edeceğim!"

Bağırışların, seni oradan indirir derme çatma evini ateşe veririz tehditlerinin ortasında defalarca aynı sözleri haykırdı.

"Hepiniz defolup gidin yoksa ateş edeceğim!"

"Bana da mı, baba?" diye sordu bir anda bütün gürültüleri bastıran sert bir ses.

Herkes kenara çekildi, mum ışığının oynak aydınlığında bir astsubay çavuş belirdi. Bataryası iki yüz metre uzağa yerleşen Honoré'ydi bu. İki saattir gelip bu kapıyı çalmak için duyduğu karşı konulmaz arzuyla mücadele ediyordu. Bu eşikten bir daha adımını atmamaya yemin etmişti; orduda olduğu dört yıl boyunca, kupkuru bir sesle baba dediği bu adama tek bir mektup bile yazmamıştı. Yağmacı askerler hemen kafa kafaya verip hararetle fısıldaştı. İhtiyarın oğlu bir rütbeliydi ha! Yapacak bir şey yoktu, işler tersine dönmüştü, en iyisi gidip başka yerde aranmaktı! Uzaklaşarak gecenin karanlığında kayboldular.

Fouchard Baba yağmadan kurtulduğunu anlayınca, en ufak bir duygu belirtisi göstermeden, sanki oğlunu daha dün görmüş gibi bir sesle:

"Sen misin... Tamam! İniyorum," dedi.

Gelmesi uzun sürdü. İçeride bir sürü kilidin açılıp kapandığını duydular, hiçbir eşyasını ortalıkta bırakmak istemeyen ihtiyar önlemlerini almıştı. Sonunda kapı açıldı, daha doğrusu karşısındakinin tepesine inmeye hazır bir yumruk kapıyı azıcık araladı.

"Sen gir! Başkası gelmesin!"

Bu duruma bayılmadığı yüzünden okunsa da yeğenini de almazlık edemedi.

"İyi hadi, sen de gir!"

İkisi girer girmez kapıyı acımasızca Jean'ın yüzüne çarptı, Maurice yalvarmaya başladı. Ama Nuh diyor peygamber demiyordu ihtiyar: Hayır efendim, evinde yabancı istemiyordu, mobilyalarını kırıp dökecek hırsızlara kapısı kapalıydı! Sonunda Honoré bir omuz hareketiyle Jean'ı içeri soktu, ihtiyar boğuk bir sesle tehditler savurmayı sürdürse de daha fazla diretemedi. Tüfeği hâlâ elindeydi. Onları salona götürüp tüfeği büfenin üstüne, mumu da masaya bıraktı; sonra inatçı bir sessizliğe gömüldü.

"Eee baba, açlıktan ölüyoruz. Bize peynir ekmek vereceksiniz herhalde, hepimize!"

İhtiyar yanıt vermedi; duymamış gibi yapıyor, ikide bir başını pencereye çevirip evini kuşatan başka bir çete olup olmadığını anlamak için çevreyi dinliyordu.

", Jean benim kardeşim. Bunca zaman kendi yemedi bana yedirdi. Birlikte çok badireler atlattık!"

Fouchard odanın içinde dönüp durarak eksik bir şey olup olmadığını kontrol ediyor, diğerlerinin yüzüne bile bakmıyordu. Sonunda tek söz söylemeden bir karar verdi. Ani bir hareketle mumu kaptığı gibi onları karanlıkta bırakarak odadan çıktı, kimse arkasından gelmesin diye kapıyı kilitlemeyi de unutmadı. Mahzenin merdivenlerinden indiğini duydular. Aradan bayağı zaman geçti. Kapıları kilitleye kilitleye geri geldiğinde, masanın ortasına kocaman bir somun ekmek ve peynir bıraktı. Hâlâ konuşmuyordu; ama siniri geçmişti artık, bu sessizliğin sebebi politikti, insan konuşmanın başına ne işler açacağını asla bilemezdi çünkü. Üç adam aç kurtlar gibi yemeğe saldırdı. Çenelerinin telaşlı gürültüsünden başka ses duyulmuyordu.

Honoré ayağa kalkıp büfeye giderek bir sürahi su aradı.

"Şarap da verebilirdiniz baba."

Kendinden emin ve sakinleşmiş görünen Fouchard'ın dili o zaman çözüldü:

"Şarap mı! Şarap mı kaldı, damla yok! O Ducrot'nun adamları hepsini içtiler; her şeyimi yediler, her şeyimi yağmaladılar!"

Yalan söylüyordu; sürekli kırpıştırdığı kocaman, donuk gözleri bütün çabasına karşın ele veriyordu onu. İki gündür bütün hayvanlarını, hem kendi evi için olanları hem de kesip satmak için ayırdıklarını ortadan kaldırmış, bir gece yarısı götürüp kimbilir nereye, hangi korunun, hangi terk edilmiş taş ocağının derinlerine gizlemişti. Sonra da saatlerce uğraşarak evdeki bütün şarabı, ekmeği, unla tuza varıncaya dek en küçük yiyecekleri bile gizli saklı yerlere kaldırmıştı. Eve giren askerler dolapları boş yere didik didik etti. Ev tertemizdi. Kapısına gelen ilk askerler parasıyla yiyecek almak istediğinde onu bile reddetmişti ihtiyar. Eline daha iyi fırsatlar geçmeyeceği ne malumdu; sabretmesini bilen, kurnaz, cimri kafasında şimdiden belli belirsiz birtakım ticaret fikirleri dolaşmaya başlamıştı bile.

Önce, karnını iyice doyuran Maurice konuşmaya başladı:

"Kız kardeşim Henriette'i en son ne zaman gördünüz, çok oldu mu?"

İhtiyar, ekmekten kocaman parçalar koparıp ağzına atan Jean'a gözünün ucuyla bakarak bir yukarı bir aşağı yürüyordu; hiç acele etmeden, sanki uzun uzun düşünmüş de öyle yanıtlıyormuş gibi:

"Henriette'i mi, evet, geçen ay Sedan'da görmüştüm. Ama kocası Weiss'ı daha bu sabah gördüm. Patronu Mösyö Delaherche onu da arabasına almış, birlikte Mouzon'a ordunun geçişini görmeye gidiyorlardı, eğlence çıktı millete..."

Köylünün karanlık yüzünde derin bir alay belirdi.

"Umduklarından fazlasını görmüşlerdir herhalde, eğlendiklerini de sanmam, saat üçten sonra yollarda adım atacak yer yoktu çünkü, askerler maşallah kaçan kaçana!"

Aynı sakin ve umursamaz sesle 5. Kolordu'nun yaşadığı bozguna ilişkin kimi ayrıntıları anlattı: Beaumont'da çorbalarını içerken baskına uğrayıp çekilmek zorunda kalmıştı birlikler, Bavyeralılar bunları Mouzon'a kadar tepelemişti. Darmaduman olan erler panikten çıldırmış bir halde Remilly'den geçerken, General de Failly'nin onları bir kez daha Bismarck'a sattığını haykırmışlardı ona. Maurice, anlaşılmaz duraksamalarla onca değerli gün kaybedildikten sonra, son iki günkü delicesine yürüyüşlerini, Mac-Mahon'un geri çekilmeyi hızlandırmak, Meuse'ü ne pahasına olursa olsun geçmek için verdiği emirleri düşündü. Artık çok geçti. Besace'ta olduğunu düşündüğü 7. Kolordu'yu Oches'ta görünce küplere binen Mareşal, kuşkusuz 5. Kolordu'nun da o sırada Mouzon'da karargâh kurduğuna inanıyordu; oysa Beaumont'da oyalanan kolordu gafil avlanıp yerle bir edilmişti. Bu kadar kötü yönetilen, beklemenin ve kaçmanın moral diye bir şey bırakmadığı, açlıktan, yorgunluktan harap olmuş birliklerden bundan fazlası beklenebilir miydi zaten!

Fouchard, lokmaları soluk almadan yutuşunu şaşkınlıkla izlediği Jean'ın ensesine dikildi sonunda. Soğuk bir alaycılıkla:

"Eee? Daha iyisiniz ya?"

Tıpkı Fouchard gibi sağlam yapılı bir köylü olan onbaşı başını kaldırarak:

"Oluyorum, teşekkür ederim!"

Honoré, eve girdiğinden beri, çok aç olmasına karşın arada bir yemeği bırakıyor, duyduğunu sandığı bir sese bakmak için başını çeviriyordu. Kendisiyle epey mücadele ettikten sonra bu eve bir daha adım atmamak için ettiği yemini bozmasının nedeni, Silvine'i bir kez daha görmek için duyduğu karşı konulmaz arzuydu. Reims'de Silvine'den aldığı mektubu, genç kadının onu hâlâ sevdiğini, zalim geçmişe, Goliath'a ve o adamdan olan küçük oğlu Charlot'ya rağmen hiçbir zaman ondan başkasını sevmediğini söylediği o şefkat dolu mektubu gömleğinin altında, teninin üstünde taşıyordu. O günden beri Silvine'den başka bir şey düşünmemişti; genç kadını hâlâ görmediği için içi içini yese de kaygısını babasına belli etmemek için kendisini kasıyordu. Sonunda tutku baskın çıktı, doğal olmasına uğraştığı bir sesle:

"Ya Silvine, artık burada değil mi?"

Fouchard sinsi bir gülüşle parlayan gözlerini oğluna dikti.

"Burada, burada."

Sonra sustu, uzun uzun tükürdü; topçu askeri bir sessizlikten sonra yeniden sormak zorunda kaldı:

"Nerede peki, yattı mı?"

"Yoo."

İhtiyar sonunda lütfedip açıkladı: Olaylara rağmen sabah yine de arabasına atlayıp Raucourt pazarına gitmiş, giderken hizmetçisini de yanında götürmüştü. Askerler geçiyor diye millet et yemeyi bırakacak değildi ya, kendisi de ticaretine bakacaktı elbette. Her salı olduğu gibi pazara bir koyunla bir çeyrek sığır götürmüştü; tam satışı bitirdiği sırada, 7. Kolordu'nun gelişiyle birlikte korkunç bir curcunanın arasında kalmıştı. İnsanlar koşuşuyor, birbirini itekliyordu. Fouchard atıyla arabasını elinden kapmalarından korkarak kasabanın içinde alışveriş yapan Silvine'i oracıkta bırakıp eve kaçmıştı.

"O kendisi gelir," dedi sakin bir sesle. "Vaftiz babası Doktor Dalichamp'ın evine sığınmıştır. Ensesine vur lokmasını al gibi dursa da cesur kızdır aslında... Çok has özellikleri vardır, doğruya doğru şimdi."

Dalga mı geçiyordu? Oğluyla sevgili olup kendisini kızdırmasına ve Prusyalının çocuğundan ayrılmayı reddetmesine karşın onu ne-

den hâlâ evinde tuttuğunu mu açıklamaya çalışıyordu? Bıyık altından gülerek sinsi gözlerle yine oğluna baktı.

"Charlot burada, odasında uyuyor, Silvine de gelir birazdan."

Dudakları titreyen Honoré babasına öyle dik baktı ki ihtiyar ayağa kalkıp yeniden volta atmaya koyuldu. Sonsuza dek süreceğe benzeyen bir sessizlik daha başladı. Honoré mekanik hareketlerle ekmek kesip yemek yemeye devam ediyordu. Herhangi bir şey söyleme ihtiyacı duymayan Jean da yemeyi sürdürüyordu. Karnı doymuş olan Maurice dirseklerini masaya dayamış, evin eşyalarını, eski püskü büfeyi, yıllanmış duvar saatini inceliyor, bir zamanlar kız kardeşi Henriette'le Remilly'de geçirdikleri tatil günlerini düşlüyordu. Dakikalar geçti, saat on biri vurdu.

" Hay aksi şeytan!" diye mırıldandı Maurice. "Bizimkileri kaçırmayalım da!"

Fouchard'ın itiraz etmesine kalmadan gidip pencereyi açtı. Kara bir çukura benzeyen vadi bir karanlık denizinde yüzüyordu. Ama gözler alışınca, ırmağın iki yakasındaki ateşlerin aydınlattığı köprü net bir biçimde görülmekteydi. Kocaman beyaz paltolarının içinde hayalet süvarileri andıran zırhlı birliklerin geçişi sürüyor, korkunun azdırdığı atlar suyun üzerinde yürüyordu. Hep aynı ağırlıkla sürüp giden, sonsuz, bitimsiz bir geçişti bu. Sağda, ordunun uykuya daldığı çıplak tepeleri ölüm sessizliği sarmıştı, en ufak bir kıpırtı yoktu.

"İyi bari!" dedi Maurice ümitsizliğini gizlemeyerek. "Yarın sabahtan önce yola çıkılmaz."

Pencereyi ardına kadar açık bırakmıştı; Fouchard Baba, tüfeğini kaptığı gibi pervazdan bacaklarını geçirerek genç bir adamın çevikliğiyle dışarı atladı. Bir süre nöbetçilere özgü düzenli adımlarla yürüdüğünü duydular; ama sonra hıncahınç dolu köprüden gelen boğuk uğultudan başka bir şey duyulmaz oldu. Fouchard yol kenarında bir yere çömelmiş olmalıydı, tehlikeyi uzaktan görür görmez bir sıçrayışta dönüp evini savunabileceği bir yerde içi daha rahat ediyordu herhalde.

Honoré ikide bir duvardaki saate bakıyordu şimdi. Endişesi giderek artmıştı. Raucourt'la Remilly arası yalnızca altı kilometreydi; Silvine gibi sağlam yapılı, genç bir kızın o yolu yürümesi sürsün sürsün

bir saat sürerdi. Kolordunun yolları tıkayarak bölgeyi istila ettiği o kargaşada ihtiyar onu kaybedeli saatler olduğu halde neden hâlâ geri dönmemişti? Mutlaka başına bir felaket gelmişti; Honoré kafasında kötü kötü şeyler kuruyor, Silvine'i tarlaların ortasında çılgına dönmüş, atların ayakları altında ezilmiş hayal ediyordu.

Ansızın üçü de ayağa fırladı. Yoldan aşağı dörtnala bir at geliyordu, ihtiyarın mermiyi tüfeğin ağzına sürdüğünü duydular.

"Kimdir gelen?" diye sertçe bağırdı Fouchard. "Sen misin Silvine?"

Yanıt gelmedi. İhtiyar ateş edeceğini söyleyerek sorusunu yineledi. Bunun üzerine nefes nefese bir ses zorlukla:

"Evet, evet, benim Fouchard Baba," dedi.

Hemen sonra sordu:

"Charlot nerede?"

"Yattı, uyuyor."

"Ah! Çok şükür, teşekkür ederim!"

Artık acele etmiyordu; bütün endişesini, yorgunluğunu atmak ister gibi derin bir nefes aldı.

"Pencereden gir," dedi Fouchard. "İçerisi kalabalık."

Silvine'in atlayarak salona girmesiyle üç adamın karşısında donakalması bir oldu. Mumun titrek ışığında iyice esmer görünüyordu genç kadın; siyah gür saçları, derin bir uysallık okunan oval yüzüne bütün güzelliğini veren kocaman güzel gözleri vardı. Honoré'yi ansızın karşısında görünce yanakları kıpkırmızı oldu; yine de onu burada gördüğüne şaşırmamış gibiydi, Raucourt'dan gelirken at üstünde hep onu düşünmüştü.

Dizlerinin bağı çözülen, boğulacakmış gibi olan Honoré ise sakin görünmeye çalıştı.

"İyi akşamlar Silvine."

"İyi akşamlar Honoré."

Hıçkırıklara boğulmamak için hemen başını çevirdi Silvine, Maurice'i tanıyarak ona gülümsedi. Jean'ın varlığından rahatsız olmuştu. Nefes alamıyordu, boynuna doladığı eşarbı çözdü.

Honoré konuşmaya başladı, eskiden olduğu gibi sen diye hitap etmiyordu genç kadına:

"Sizin için endişelendik Silvine, Prusyalılar geliyor, biliyorsunuz."

Genç kadın bir anda sarardı, yüzü allak bullak oldu, istemdışı bir hareketle Charlot'nun uyuduğu odaya baktı, korkunç bir hayali kovmak istercesine elini sallayarak mırıldandı:

"Ah, Prusyalılar! Evet... Evet, gördüm ben onları."

Gücü tükenen genç kadın kendini bir iskemleye bırakarak 7. Kolordu Raucourt'u istila ettiğinde, Fouchard Baba'nın gitmeden gelip kendisini oradan alacağı umuduyla vaftiz babası Doktor Dalichamp'ın evine sığındığını anlattı. Grande-Rue Caddesi öylesine ana baba gününe dönmüştü ki köpekler bile adım atamıyordu. Saat dört olana dek orada sakince beklemiş, kadınlarla birlikte yaralılar için bandaj olarak kullanılacak kumaş şeritler hazırlamıştı; çünkü Doktor, Metz ya da Verdun'da çarpışma olduğunda yaralıların oraya getirilebileceğini düşünerek on beş gündür belediyenin büyük salonuna bir revir kurmakla uğraşıyordu. Birçok insan gelip bu revire hemen ihtiyaç olabileceğini söylemişti, gerçekten de öğleden hemen sonra Beaumont yönünden top sesleri gelmeye başlamıştı. Ama olaylar hâlâ uzaktaydı, kimse korkmuyordu. Derken birdenbire, son Fransız askerleri Raucourt'dan ayrılırken, yandaki evin çatısına korkunç bir gürültüyle bir havan topu düşmüştü. Hemen ardından iki tane daha gelmişti; bir Alman bataryası 7. Kolordu'nun artçı birliklerini top ateşine tutuyordu. Beaumont'dan belediyeye yaralılar gelmeye başlamıştı; ameliyat için doktorun gelmesini bekleyen yaralıların kapının eşiğinde bir havan mermisiyle işinin biteceğinden korkmaya başlamışlardı artık. Dehşetten deliye dönmüş yaralılar, vücutlarındaki kırıklara rağmen ayağa kalkıp mahzenlere inmeye çalışıyor, acıdan bas bas bağırıyordu.

"Sonra," diye devam etti Silvine, "nasıl oldu anlamadım, ani bir sessizlik oldu. Yukarı çıkıp caddeyi ve kırları gören bir pencereden baktım. Kimseyi göremedim, tek bir kırmızı pantolonlu kalmamıştı; o sırada rap rap ayak sesleri işittim, bir ses bir şeyler bağırdı, aynı anda bütün tüfeklerin dipçikleri yere vurdu. Yolun aşağısında siyah giysili, ufak tefek, pis görünüşlü adamlar duruyordu; kafalarında bizim itfaiyecilerinkine benzeyen kocaman, çirkin miğferler vardı. Bunların Bavyeralılar olduğunu söylediler bana. Sonra bir de gözle-

rimi yukarı kaldırdım ki ne göreyim, ah, binlerce, binlerce, binlerce asker, yollardan, tarlalardan, ormanlardan geliyordu, sıra sıra, bitmek bilmiyordu. Her yer bir anda simsiyah oldu. Kara bir istila, kapkara çekirgeler, daha, daha, daha, göz açıp kapayıncaya kadar ayaklarının altında toprak görünmez olmuştu."

Titriyor, bu korkunç anıyı kovmak ister gibi durmadan elini sallıyordu.

"Neler olduğu hakkında hiçbir fikrimiz yoktu tabii. Anladığımız kadarıyla bu insanlar üç gündür yollardaydı ve az önce Beaumont'da kudurmuş gibi savaşmışlardı. Açlıktan ölmek üzereydiler, hepsinin gözleri dışarı uğramıştı, yarı delirmiş gibiydiler. Subayları onları durdurmaya çalışmadı bile; hepsi birden kapıları pencereleri kırarak evlere, dükkânlara daldı, mobilyaları kırıp döktü; yiyecek, içecek bir şeyler arıyor, ellerine ne geçerse silip süpürüyorlardı. Mösyö Simonnot'nun bakkal dükkânında bir tanesini başındaki miğferle şerbet fıçısının dibinde kalanı almaya çalışırken gördüm. Kimisi çiğ domuz yağlarını dişliyordu. Kimisi unları çiğniyordu. Kasaba halkı iki gündür oradan geçen askerler yüzünden elde bir şey kalmadığından dertliydi ama yine de herkesin kenara köşeye sakladığı biraz erzak vardı tabii, onları buluyorlardı işte! Kendilerine kasten yiyecek verilmediğini düşünerek her yere kıyasıya saldırıyorlardı. Bakkalların, fırınların, kasapların, hatta burjuva evlerinin cam çerçeve indirilmesi, dolaplarının yağmalanması, mahzenlerinin boşaltılması bir saat bile sürmedi. Doktorun evinde, yani gözüyle görmese inanmaz insan, şişman bir askerin koskoca bir sabunu hapır hupur yediğini gördüm. Asıl büyük zararı mahzene verdiler. Biz yukarıdaydık; hayvanlar gibi uluduklarını, şişeleri kırıp fıçıların musluklarını açtıklarını, şarapların fıskiyeler gibi fışkırdığını duyuyorduk. Yerlere yayılan şarabın içinde yuvarlanıp kıpkırmızı ellerle çıkıyorlardı yukarı. İnsan bir kez vahşileşmeye görsün, neler yapıyor inanamazsınız; Mösyö Dalichamp bir askerin eline geçirdiği litrelik afyon şurubunu içmesine engel olmak için ne uğraştı, ama başaramadı. Zavallıcık bir saate kalmadan öldü herhalde, ben çıkarken can çekişiyordu."

Titremeye başlayan Silvine, daha artık bir şey görmek istemiyormuş gibi iki eliyle gözlerini kapadı.

"Hayır, hayır! Çok fazla şey gördüm, nefes alamıyorum!"

Fouchard Baba hâlâ sokaktaydı, dinlemek için pencereye sokulmuştu; anlatılanlar onu endişelendirdi. Prusyalılar her şeyin parasını ödüyor demişlerdi ona, onlar da mı hırsızlığa başlamıştı şimdi! Maurice'le Jean, bu genç kızın gördüğü ama kendilerinin bir aydır savaşta olmalarına karşın henüz karşılaşamadığı düşmanla ilgili bu ayrıntıları can kulağıyla dinliyordu. Honoré ise ağzını acıyla büzmüş, düşüncelere dalmıştı; yalnızca Silvine'le ilgileniyor, yollarını ayıran o eski felaketi düşünüyordu.

Tam o sırada yan odanın kapısı açıldı ve küçük Charlot göründü. Annesinin sesini duymuş olmalıydı, ona sarılmak için sırtında geceliğiyle koştu. Sapsarı ve pespembe bir oğlandı; dağınık, kıvırcık saçları, kocaman mavi gözleri vardı.

Silvine onu bir anda karşısında görünce titredi, çocuğun görünüşünden irkilmişti sanki. Canından çok sevdiği yavrusunu tanımamış mıydı ki karşısında kâbusunu çağrıştıran bir şey varmış gibi korku dolu gözlerle bakıyordu? Derken gözyaşlarına boğuldu.

"Ah, zavallı yavrum benim!"

Boynuna sarılan çocuğu çılgın gibi kollarının arasında sıktı; bu sırada Honoré, bembeyaz bir yüzle, Charlot ile Goliath arasındaki inanılmaz benzerliğe bakıyordu: taptaze, sağlıklı, güleç bir çocuk güzelliği içinde aynı sarı, köşeli yüz, Cermen ırkının bütün özellikleri... Prusyalının oğlu; Prusyalı, Remilly'nin serserileri Goliath'a böyle seslenirdi! Ve işgali gözleriyle görmüş, yüreği kan ağlayan, hâlâ kendine gelememiş Fransız bir anne, bu çocuğu bağrına basıyordu!

"Zavallı yavrum, uslu ol, hadi gel gidip yatalım! Uyu, zavallı yavrum benim."

Çocuğu götürdü. Yan odadan döndüğünde artık ağlamıyordu, uysallık ve cesaret okunan dingin görüntüsüne yeniden kavuşmuştu.

Bu kez Honoré girdi söze titreyen bir sesle:

"Evet, Prusyalılar diyordunuz?"

"Ah evet, Prusyalılar... Her şeyi kırdılar, yağmaladılar, yediler, içtiler işte. Çamaşırları, havluları, çarşafları çaldılar, perdelerden uzun uzun şeritler yırtıp ayaklarına pansuman yaptılar. Birini gördüm, ayağında yara olmayan yer kalmamıştı, o kadar çok yürümüşlerdi

yani. Doktorun evinin önünde, derenin kenarında, bir birlik ayakkabılarını çıkarmış oturuyordu; topuklarını dantelli kadın geceliklerıyle sarmışlardı; güzel Madam Lefèvre'den çalmış olmalılar onları, hani şu fabrikatörün karısı. Yağma gece yarısına dek sürdü. Evlerin hiçbirinde kapı kalmamıştı, giriş katları sokaktan bakınca tabak gibi meydandaydı, içeride paramparça olmuş mobilyalar görünüyordu; etliye sütlüye karışmayanları bile öfkeden deliye döndüren gerçek bir katliamdı anlayacağınız. Bana gelince; aklımı kaçırmış gibiydim, orada daha fazla kalamazdım. Yolların kapandığını, gidersem kesin öldürüleceğimi söyleyerek beni durdurmaya çalıştılar ama durmadım, Raucourt'dan çıkar çıkmaz kendimi sağdaki tarlaların içine attım. Fransızları ve Prusyalıları taşıyan yük arabaları geliyordu Beaumont'dan. Karanlıkta iki tanesi çok yakınımdan geçti; feryatlar, inlemeler duyuluyordu. Ben durmadan koştum; tarlalardan, ormanlardan geçtim; nerelerden koştuğumu ben bile bilmiyorum, Villers civarından geniş bir daire çizdim. Üç kez askerlerin sesini duyduğumu sanarak saklandım. Ama bir kadından başka kimseye rastlamadım yolda, o da benim gibi koşuyordu, Beaumont'dan kaçmıştı, tüylerimi diken diken eden şeyler anlattı. Sonuçta, buradayım; ama çok, ah, hem de çok üzgünüm!"

Yeniden gözyaşlarına boğuldu. Bir saplantı gibi dönüp dolaşıp Beaumont'lu kadının kendisine anlattıklarını tekrarlıyordu: Kasabanın anacaddesi üzerinde oturan bu kadın, Alman topçu birliklerinin akşam saatlerinden itibaren geçmeye başladığını görmüş. Askerler yolun iki yanında kordon oluşturarak ellerinde reçineden yapılmış meşalelerle yolu kıpkızıl aydınlatmışlar. Ortadan atlarını kudurmuş gibi dörtnala süren süvariler, toplar, gereç arabaları son hızla geçmiş. Bir an önce zafere ulaşmak için deli gibi gidiyorlarmış; Fransız birliklerini ileride, hendeklerde kıstırıp ezmek, işlerini bitirmek için şeytanca bir kovalamacaymış bu. Hiçbir şeye saygıları yokmuş bu süvarilerin, yollarına çıkan ne varsa ezip geçiyorlarmış. Tökezleyip düşen atların hemen koşumlarını çözüyor, yerlerde yuvarlanıp ezilen hayvanları öylece, kanlı enkazlar gibi bırakıyorlarmış. Karşıdan karşıya geçmek isteyen insanları da deviriyorlarmış; yere düşen, tekerleklerin altında paramparça oluyormuş. Bu fırtınanın içinde sürücüler açlık-

tan ölseler bile durmuyor, kendilerine havadan atılan ekmekleri yakalıyorlarmış; meşaleleri taşıyan erler onlara süngülerin ucunda et parçaları uzatıyormuş. Sonra aynı süngülerle atları dürtüyorlarmış, deliye dönen hayvanlar çifteler atarak daha da hızlı koşmaya başlıyormuş. Gecenin geç saatlerine kadar işte böyle, giderek artan bir fırtına şiddetiyle, azgın naralar savurarak geçmiş topçu birlikleri.

Anlatılanları can kulağıyla dinlemeye çalışmasına rağmen, yorgunluktan tükenmiş olan Maurice, iştahla yediği yemeğin de üstüne, masaya koyduğu kollarının üzerine başını bırakıvermişti. Jean biraz daha mücadele etmiş, ama o da yenilerek masanın diğer ucunda uykuya dalmıştı. Fouchard Baba yine yola inmişti. Şimdi Honoré, ardına kadar açık pencerenin karşısında kımıldamadan oturan Silvine'le baş başaydı.

Astsubay çavuş ayağa kalkıp pencereye yaklaştı. Askerlerin güçlükle aldığı nefesler, engin ve karanlık geceyi doldurmuştu. Daha büyük gürültüler, çarpma sesleri ya da çatırtılar da vardı. O sırada aşağıda, yarısı sulara gömülmüş köprüden topçu birlikleri geçmekteydi. Atlar ayaklarının altında çalkanıp duran sudan ürkerek şaha kalkıyordu. Cephane sandıklarının yarısı suyun içindeydi, olduğu gibi nehre atılsalar daha iyiydi. Nehrin karşı yakasına geçmek için dün başlayan, görünüşe bakılırsa sabaha kadar da bitmeyecek olan bu zahmetli, ağır aksak çekilmeyi izleyen genç adam, Beaumont'u bir uçtan öbür uca vahşi bir sel gibi geçen, daha hızlı ilerleyebilmek için önüne çıkan ne varsa deviren, hayvanları, insanları çiğneyen diğer topçu birliğini düşündü.

Silvine'e doğru yaklaştı Honoré, yabani ürpertilerin dolaştığı karanlığın karşısında durup usulca sordu:

"Mutsuz musunuz?"

"Ah, evet! Evet, mutsuzum!"

Honoré'nin o şeyden, o iğrenç şeyden konuşacağını hissederek başını eğdi genç kadın.

"Söyleyin, nasıl oldu? Bilmek istiyorum..."

Silvine yanıt veremiyordu.

"Sizi zorladı mı? Siz mi razı oldunuz?"

Genç kadın boğuk bir sesle kekeledi:

"Tanrım! Bilmiyorum, size yemin ederim ben de bilmiyorum. Size yalan söyleyemem, bu çok kötü bir şey olur; özür dilesem, o da olmaz, hayır; beni dövdü desem, öyle de değil... Siz gitmiştiniz, ben aklımı kaçırmış gibiydim ve oldu işte, bilmiyorum, nasıl olduğunu bilmiyorum!"

Silvine hıçkırıklara boğuldu; Honoré solgun bir yüzle bir süre bekledi, onun da boğazına bir yumruk oturmuştu. Silvine'in yalan söylemek istememesi acısına iyi gelmişti aslında. Bazı şeyleri hâlâ anlamamıştı, onları düşünerek sormayı sürdürdü:

"Babam evden gitmenizi istemedi mi peki?"

Silvine gözlerini yerden kaldırmadan konuştu; sakinleşmiş, yazgısına yüreklice boyun eğmeyi bilen o genç kadın olmuştu yine.

"Çalışıyorum ben, babanıza hiçbir zaman fazladan yük olmadım, üstelik şimdi yanımda bir boğaz daha olmasını fırsat bilerek aylığımı da azalttı. Artık o ne emrederse yapmak zorunda olduğumdan emin tabii."

"İyi ama siz, siz neden kaldınız burada?"

Soru Silvine'i o kadar şaşırttı ki başını kaldırıp genç adama baktı.

"Nereye gitseydim? Burada hiç olmazsa oğlum da ben de güvendeyiz, yiyecek bir tabak aşımız var önümüzde."

Yine sessizlik oldu, şimdi göz gözeydiler; uzaktan, karanlık vadiden, kalabalığın soluk alıp verişi daha net duyuluyor, köprünün üstündeki top arabalarının tekerlek gıcırtıları uzayıp gidiyordu. Canhıraş bir feryat koptu, karanlıkta ilerlemeye çalışan bir insan ya da hayvan sonsuz bir acıyla haykırmıştı.

"Dinleyin Silvine," dedi Honoré yeniden ağır ağır. "Sizden aldığım mektup beni çok sevindirdi. O mektup olmasa asla gelmezdim. Bu akşam bir kez daha okudum onu; bazı şeyleri öyle güzel anlatıyor ki..."

Honoré'nin mektuptan söz ettiğini duyunca Silvine'in önce rengi uçtu. Belki yazmaya cüret ettiği şeylere kızacak, yüzsüzce bulacaktı. Gelgelelim Honoré duygularını söyledikçe genç kadının yüzü kızarmaya başladı.

"Bana yalan söylemek istemeyeceğinizi biliyorum, o yüzden o kâğıtta yazanlara inanıyorum. Evet, şimdi en ufak bir şüphem yok.

Haklısınız, sizi bir kez daha görmeden savaşta ölseydim, beni sevmediğinizi düşünerek bu dünyadan ayrılmak bana çok büyük bir acı verirdi. Madem beni hâlâ seviyorsunuz, madem bugüne dek benden başkasını sevmediniz..."

Dili tutuldu, öyle büyük bir heyecanla sarsılıyordu ki ne diyeceğini bilemedi bir an.

"Dinle Silvine, olur da Prusyalı denen bu domuzların elinden sağ salim kurtulursam, ben de seni hâlâ istiyorum! Askerden döner dönmez evlenelim."

Silvine bir çığlık atarak ayağa fırladı, kendini genç adamın kollarına bıraktı. Konuşamıyordu, damarlarındaki bütün kan yüzüne yürümüştü sanki. Honoré iskemleye çöktü, genç kadını dizlerinin üstüne çekti.

"Çok düşündüm, buraya da bunu söylemeye geldim. Babam evliliğimizi onaylamazsa biz de çeker gideriz buradan, dünya büyük. Oğluna gelince, çocuğu boğazlayacak halimiz yok ya, tanrı korusun! Başka çocuklar yaparız, ben de bir süre sonra kalabalıkta onu diğerlerinden ayıramaz hale gelirim, ne yapalım."

Bu, Honoré'nin Silvine'i bağışladığını anlatan cümleydi. Silvine bu büyük mutluluğun üstesinden gelmeye çabalıyordu, sonunda mırıldandı:

"Hayır, olamaz, bu kadarı çok fazla! Ya bir gün pişman olursan... Ne kadar iyisin Honoré ve seni ne kadar çok seviyorum!"

Honoré, dudaklarını dudaklarına bastırarak genç kadını susturdu. Silvine'in böyle bir mutluluğu, sonsuza dek yitirdiğini sandığı mutluluk dolu bir hayatı geri çevirecek gücü kalmamıştı zaten. Kendini bıraktı, hiçbir şey düşünmeden kollarını Honoré'nin boynuna doladı, onu kendisine çekerek bu sefer o, bütün kadınlığıyla öptü onu; yeniden elde ettiği, yalnızca kendisine ait olan, kimsenin ondan alamayacağı bir şeyi öper gibi öptü. Bir kez yitirdiği sevgili yine onundu artık, ölürdü de bırakmazdı.

Tam o sırada bir uğultu yükseldi, uyanan ordunun patırtısı zifiri karanlık geceyi doldurdu. Bağıra çağıra emirler veriliyor, borazanlar çalınıyor, kıpır kıpır gölgeler çıplak topraktan doğrularak bulanık ve dalgalı bir deniz gibi yola dökülüyordu. Nehir kıyısındaki ateşler sön-

meye yüz tutmuştu; aşağıda, toprağı adımlayan karman çorman kalabalıktan başka bir şey görünmüyordu; nehirden geçiş devam ediyor mu, o bile belli değildi. İlk kez bu kadar büyük bir endişe, bu kadar büyük bir dehşet duygusu doldurmuştu karanlığı.

Fouchard Baba pencereye yaklaşarak ordunun yola çıktığını haykırdı. Jean'la Maurice gözlerini açtı, ürpermiş ve uyuşmuş bir halde kalktılar. Honoré, Silvine'in ellerini elleri arasına alarak kuvvetlice sıktı.

"Sözümüz söz... Bekle beni."

Silvine ne diyeceğini bilemedi, birliğine koşmak üzere pencereden atlayan Honoré'ye bütün ruhuyla son bir kez, uzun uzun baktı.

"Hoşça kal baba!"

"Hoşça kal oğlum!"

Hepsi bu kadardı; köylü ile asker nasıl kavuştularsa yine öyle, sarılmadan, kucaklaşmadan, birbirini bir ömür görmese aramayacak bir baba oğul gibi ayrıldılar.

Maurice'le Jean çiftlikten ayrıldıktan sonra koşarak dik yamaçları indiler. İndikleri yerde 106. Alay'ı bulamadılar, bütün alaylar çoktan yola çıkmıştı; yine koştular, sordukları kişiler onları bir sağa bir sola gönderdi. Sonunda, ürkütücü kargaşanın ortasında nereye gideceklerini bilemez halde durdukları bir anda, Teğmen Rochas'nın komutasındaki bölüklerine rastladılar; alay, Yüzbaşı Beaudoin'la birlikte uzaklaşmış olmalıydı. Maurice, bu insan, hayvan ve top kalabalığının Remilly'den çıkıp nehrin sol yakasındaki yoldan Sedan yönünde tırmanışa geçtiğini fark edince şaşırdı. Bu da neydi şimdi? Ne oluyordu? Meuse'ü geçmekten vazgeçip kuzeye mi çekiliyorlardı!

Kimsenin neden orada olduğunu bilmediği avcı birliklerinden bir subay yüksek sesle:

"Hay canına yandığımın! Şimdi değil, ayın 28'inde, daha Chêne'deyken çekip gitmeliydik buradan!"

Bir iki ses ordunun hareketini açıklamaya çalıştı, haberler geliyordu. Sabaha karşı saat ikide, Mareşal Mac-Mahon'un yaverlerinden biri General Douay'ye gelip bütün orduya bir dakika bile kaybetmeden Sedan'a çekilme emri verildiğini söylemişti. Beaumont'da ezilen 5. Kolordu, diğer üç kolorduyu da kendi felaketine sürüklemekteydi.

General o sırada köprünün başında sabahı sabah ediyordu, karşıya bir tek 3. Tümen'in geçebildiğini görünce umutsuzluğa kapılmıştı. Güneş doğacaktı, bir saldırıya uğramaları an meselesiydi. Bu nedenle kendisine bağlı olan bütün komutanlara, başlarının çaresine bakarak olabilecek en kestirme yollardan Sedan'a varmalarını emretti. Kendisi de köprüden geçmekten vazgeçip köprünün yıkılması emrini verdikten sonra 1. Tümen'le ihtiyat topçu birliğini alarak nehrin sol kıyısı boyunca uzaklaştı; 3. Tümen nehrin sağından ilerliyordu; Beaumont'da epey kayıp verip dağılmış olan 1. Tümen'inse ne yana kaçtığından kimsenin haberi yoktu. Henüz savaşa girmemiş olan 7. Kolordu'dan geriye, karanlığın içinde atlarını dörtnala süren, dağınık, yollarda kaybolmuş, bölük pörçük birlikler kalmıştı.

Saat üç olmamıştı daha, gece hâlâ karanlıktı. Maurice, yöreyi iyi bilmesine karşın bu taşkın selin, zincirlerinden boşanmış gibi yollara akın eden kalabalığın arasında bir türlü yönünü bulamıyor, nereye gittiğini kestiremiyordu. Beaumont bozgunundan kurtulan farklı farklı birliklerden, üstleri başları yırtık, kana toza bulanmış birçok asker, alayların arasına karışarak korku tohumları ekmekteydi. Bütün vadiden, ırmağın ötelerine dek aynı uğultu yükseliyordu: Bir yanda birliklerin bir yanda kaçanların ayak sesleri; Carignan ve Douzy'den ayrılan 1. Kolordu, yanında 5. Kolordu'dan kalanlarla birlikte Mouzon'dan yola çıkan 12. Kolordu; hepsi orduyu ayın 28'inden beri kuzeye, mahvolacağı çıkmazın dibine iteleyen aynı mantıksal, alt edilemez gücün etkisi altında harekete geçmiş, sürüklenmekteydi.

Beaudoin'ın bölüğü Pont-Maugis'den geçerken tan da ağarmaya başladı; Maurice, solda Liry tepelerini, sağda yola paralel akan Meuse'ü görünce nerede olduklarını anladı. Sabahın alacası çayırların arasında zar zor görünen Bazeilles ile Balan'ı sonsuz bir hüzünle aydınlatıyordu; ormanların ufka çektiği koyu perdenin berisinde, kurşuni renkleriyle Sedan şehri belirmişti, yas ve karabasan çağrıştıran Sedan. Wadelincourt'u geçip sonunda Torcy Kapısı'na vardıklarında, valiyi kale köprüsünü indirmeye ikna etmek için dil döktüler, yalvardılar, bağırdılar, az kalsın şehri kuşatacaklardı. Bu sırada saat de beş olmuştu. 7. Kolordu, yorgunluktan, açlıktan ve soğuktan sarhoş, Sedan'a girdi.

VIII

WADELINCOURT yolunun bitimindeki Torcy Meydanı'na vardıklarında, Jean itiş kakış arasında Maurice'i kaybetti. Sağa sola koştu ama dalgalanan kalabalığın içinde yolunu büsbütün şaşırarak onu bulamadı. Gerçekten büyük şanssızlıktı bu; çünkü genç adam onu kız kardeşinin evine götürmeyi teklif etmiş, Jean da kabul etmişti; orada dinlenecekler, hatta rahat bir yatakta uyuyacaklardı. Meydanda inanılmaz bir kargaşa hüküm sürüyordu; bütün alaylar birbirine girmişti, kimse nereye gideceklerini söylemiyordu, zaten ortada bir komutan da yoktu, askerler canlarının istediğini yapmakta serbestti. Herkes birkaç saat uyumanın derdine düşmüştü, ondan sonra nasıl olsa ne yöne gideceklerini bulup birliklerinin yanına varırlardı.

Jean, Torcy viyadüğünün üstünde ürkerek durdu; valinin emriyle nehir çevrilip viyadüğün altındaki geniş çayırlar su altında bırakılmıştı. Sonra, şehrin bir kapısını daha geçip Meuse'ün üstündeki köprüden karşıya geçti. Hava aydınlandığı halde, yüksek katlı evlerin çevrelediği rutubetli sokaklarıyla surların arasına sıkışmış olan bu daracık şehirde yine gece oluyormuş gibi geliyordu Jean'a. Maurice'in eniştesinin adını bile anımsamıyordu, yalnız kız kardeşinin adı vardı aklında, Henriette. Ne yana gitmeli, kime sormalıydı? Ayakları tekdüze yürüyüş hareketini sürdürdüğü sürece gövdesini taşıyordu; ama durduğu an düşecekti, hissediyordu bunu. Suda boğulan bir insan gibi boğuk bir uğultudan başka ses duymuyor, içinde sürüklendiği insan ve hayvan kalabalığının kesintisiz akışından başka bir şey algılamıyordu. Remilly'de karnı doymuştu, en acil ihtiyacı uykuydu şimdi; çevresine bakınca, tanımadıkları sokaklarda sallana sendeleye yürümeye çalışan bir gölgeler sürüsü gördü, onlarda da yorgunluk açlığa baskındı. Her adımda birisi ya kaldırıma yığılıyor, ya bir kapının önü'ne devrilip ölü gibi uykuya geçiyordu.

Jean gözlerini yukarı kaldırdı, bir levhanın üstünde Kaymakamlık Caddesi yazısını okudu. Caddenin sonunda, bahçe içinde bir anıt görünüyordu. Köşede bir atlı ilişti gözüne, Afrika avcı birliğine bağlı bu askeri bir yerden gözü ısırdı. Prosper değil miydi bu; Vouziers'de Maurice'le birlikte karşılaştıkları Remilly'li genç?

Atlı atından indi, ayaklarının üstünde zor durarak yabani gözlerle çevreyi tarayan at öylesine açtı ki kaldırımın kenarına park etmiş bir yük arabasının tahtalarını yemek için boynunu uzattı. Atlara iki gündür yem verilmiyordu, hepsi bitkinlikten son nefesini vermek üzereydi. Atın iri dişleri bir rende sesiyle tahtayı kemirirken asker gözyaşlarını tutamadı.

Jean önce biraz uzaklaştı, sonra bu delikanlının Maurice'in ailesinin nerede oturduğunu bilebileceğini düşünerek geri döndü ama onu bulamadı. Son umudu da yitmişti; o sokak senin bu sokak benim amaçsızca dolandı, kendini yeniden Kaymakamlığın önünde buldu, Turenne Meydanı'na kadar yürüdü. Orada, Belediye Sarayı'nın önündeki heykelin dibinde Teğmen Rochas'yı gördü, yanında bölükten birkaç kişi daha vardı, işte şimdi kurtulduin dedi Jean kendi kendine. Arkadaşını bulamasa da alayına kavuşabilir, hiç olmazsa bir çadırın altına girip uyuyabilirdi. Yüzbaşı Beaudoin alıp başını gitmiş, bir daha görünmemişti. Teğmen adamlarını toplamaya, bilgi almaya çalışıyor, sonuçsuz bir çabayla tümenin kamp yerini soruşturuyordu. Fakat şehrin içinde ilerledikçe, büyüyeceği yerde küçülüyordu bölük. Askerin biri delice davranışlarla bir hana dalmış, bir daha geri gelmemişti. Üçü, küçük bir alkol fıçısının dibini delen zuhaf askerlerinin tuttuğu bakkal kapısı önünde çakılıp kalmıştı. Birçoğu derenin içine enlemesine devrilmiş yatıyordu; yürümeye kalkanlarsa bir yere düşüp kalmış, kendilerine çarparak geçenlerin bacakları arasından aptal aptal etrafa bakmaktaydı. Chouteau ile Loubet birbirlerini dürterek, elinde ekmek olan şişman bir kadının ardından karanlık bir geçitte gözden kaybolmuştu. Teğmenin yanında Pache, Lapoulle ve alaydan on kişi daha kalmıştı.

Turenne'in tunçtan heykelinin dibinde dikilen Rochas'nın ayakta durabilmek, gözlerini açık tutabilmek için ne kadar uğraştığı belliydi. Jean'ı tanıyınca mırıldandı:

"Ah! Siz misiniz onbaşı! Adamlarınız nerede?"

Jean belli belirsiz bir hareketle bilmediğini belirtti. Pache, Lapoulle'ü göstererek gözlerinde yaşlarla:

"Biz buradayız!" diye yanıtladı. "Yalnızca ikimiz kaldık. Yüce tanrı halimize acısın, korkunç bir sefalet!"

Öteki, boğazına düşkün Lapoulle, aç gözlerini Jean'ın ellerine dikmişti; boş olduğunu görünce içi isyanla doldu. Belki de o yarı baygın haliyle, onbaşının tayın dağıtımına gittiğini hayal etmişti.

"Kahpe felek!" diye homurdandı. "Yine yemek yok desene!"

Sırtını parmaklıklara dayamış, toplanma borusunu çalmak için emir bekleyen borazancı Gaude, olduğu yerde uykuya dalıp hop diye kayarak sırtüstü yere serildi. Hepsinin tek tek gücü tükeniyor, bir anda horultulu uykulara geçiyorlardı. Yalnızca küçük solgun yüzünde kıvrık burnuyla Çavuş Sapin'in gözleri fal taşı gibi açıktı, sanki bu yabancı şehrin ufkunda kendi felaketini okuyordu.

Teğmen Rochas yere oturma ihtiyacına daha fazla direnemedi. Bir emir vermeye çalıştı.

"Onbaşı, şimdi siz... şimdi siz..."

Sözcükleri toparlayamadı, ağzı bitkinlikten yapış yapıştı ve bir anda o da uykusuzluktan baygın bir halde yere seriliverdi.

Diğerleri gibi kaldırıma düşüp kalmaktan korkan Jean yürüdü. Bir yatak bulmayı kafasına koymuştu. Meydanın karşı tarafında, Altın Haç Oteli'nin pencerelerinden birinde, General Bourgain-Desfeuilles'ü fark etti; sırtında yalnızca gömleğiyle, yumuşacık, kar beyaz çarşafların arasına gömülmeye hazırdı general. Öyle ya, ne diye kendini paralayacak, eziyet çekecekti? Birden gözleri parladı Jean'ın; bir isim, Maurice'in eniştesinin yanında çalıştığı kumaş fabrikatörünün ismi belleğinden fırlayıvermişti: Mösyö Delaherche, evet! Buydu işte! Yoldan geçen yaşlı bir adamı çevirdi.

"Mösyö Delaherche?"

"Maqua Sokağı'nda, Beurre Sokağı'nın köşesine gelmeden heykelli, büyük, güzel ev."

Sonra yaşlı adam koşup tekrar yetişti Jean'a:

"Siz 106. Alay'dansınız değil mi? Eğer alayınızı arıyorsanız, ilerideki şatodan şimdi çıktılar. Az önce Albay Mösyö de Vineuil'le karşılaştım, Mézières'den tanırım kendisini."

Ama Jean öfkeli bir sabırsızlıkla adamın yanından uzaklaştı. Hayır efendim! Tam da şimdi Maurice'i bulacağı kesinleşmişken gidip de taş gibi toprakta yatmayacaktı. Gerçi yaşına rağmen yorgunluğa pabuç bırakmayan direnciyle adamları gibi çadırda uyuyan boy-

lu boslu albay gözünün önüne geldiğinde, içten içe bir vicdan azabı duymuyor değildi. Hızla Grande-Rue Caddesi'ne saptı, şehrin artan kargaşasında bir kez daha kayboldu; sonunda adresi sorduğu küçük bir çocuk, Jean'ı Maqua Sokağı'na kadar götürdü.

Bu dev fabrika, şimdiki Delaherche'in büyük büyük amcası tarafından geçen yüzyılda kurulmuştu burada ve yüz altmış yıldır hiç el değiştirmemişti. Sedan'da bunun gibi XV. Louis döneminin ilk yıllarında kurulmuş, Louvres kadar büyük, dış cepheleri saray gibi şatafatlı başka kumaş fabrikaları da vardı. Maqua Sokağı'ndaki fabrika, yüksek pencereleri abartısız heykellerle süslenmiş üç katlı bir binaydı; iç kısımdaki geniş avluda fabrikanın kurulduğu günlerden beri dimdik ayakta olan dev karaağaçlar vardı. Üç kuşak Delaherche'ler bu fabrikadan hatırı sayılır servetler elde etmişti. Şimdiki mal sahibi Jules'ün babası, fabrikayı çocuksuz ölen bir kuzeninden miras almış, böylelikle yönetim ailenin en genç kanadına geçmişti. Baba, işletmenin kârını arttırmıştı arttırmasına, ama eğlenceye pek düşkün bir adamdı ve karısını mutsuz etmişti. Bu nedenle karısı, dul kaldıktan sonra oğlunun da aynı işlere merak salmaya başladığını görüp korkuya kapılmış, onu pek basit, pek sofu bir kadınla evlendirerek elli küsur yaşına kadar dizinin dibinden ayırmamak için elinden geleni yapmıştı. Gelgelelim hayatın intikamı acı olmuştu. Gençliğini yaşayamayan Delaherche, karısı ölür ölmez gönlünü, hakkında kulaktan kulağa birçok hikâyeler anlatılan Charleville'li genç, güzel dul Madam Maginot'ya kaptırmış ve geçen sonbahar annesinin uyarılarına kulak asmadan onunla nikâhlanmıştı. Tutuculuğuyla ünlü Sedan'ın, kahkaha ve eğlence kenti Charleville hakkındaki yargıları her zaman çok katı olmuştur. Nitekim Gilberte'in generalliğe yükselmek üzere olan bir amcası, Albay de Vineuil olmasa, bu evlilik asla gerçekleşmezdi. Bu akrabalık bağı, bir asker ailesine giriyor olma düşüncesi, kumaş fabrikatörünün pek hoşuna gitmişti.

Sabahleyin Delaherche ordunun Mouzon'dan geçeceğini öğrenince, yanına muhasebecisi Weiss'ı da alıp arabasıyla Fouchard Baba'nın Maurice'e söz ettiği gezintiye çıkmıştı. İriyarı ve kilolu, esmer, koca burunlu, etli dudaklı biri olan Delaherche içi dışı bir adamdı; askerî birliklerin görkemli geçitlerine bayılan bütün Fransız burjuvaları gibi

şen bir merakı vardı. Mouzon'daki eczacıdan imparatorun Baybel Çiftliği'nde konakladığını öğrenerek oraya gitmiş, imparatoru görmüş, hatta az kalsın konuşacak gibi olmuş, döndüğünden beri de bire bin kattığı hikâyeyi anlata anlata bitirememişti. Ama dönüş yolu ne korkunç olmuştu; Beaumont'daki paniğin tam göbeğine düşmüşler, kaçan askerlerin hıncahınç doldurduğu yollardan geri gelmişlerdi! Araba defalarca yol kenarındaki hendeklere yuvarlanma tehlikesi geçirmişti. İki adam, adım başı bir yenisi çıkan engelleri aşa aşa ancak gece yarısı dönebilmişti evlerine. Geçişini zevkle izleyeceğini düşünüp sekiz kilometreye yakın yol gittiği ordunun can havliyle geri çekilişinin içine düşen Delaherche, bu beklenmedik ve trajik macera yüzünden dönüş yolu boyunca söylenip durmuştu:

"Ben de ordu Verdun'a yürüyor sanıyorum, aman geçerken kaçırmayayım diyorum! Buyur, gördüm işte! Ve bana öyle geliyor ki Sedan'da daha istemediğimiz kadar çok göreceğiz orduyu!"

Sabahın saat beşinde kale köprüsünü indirterek şehre giren 7. Kolordu'nun gürültüsüne uyanan Delaherche çabucak giyinmiş, Turenne Meydanı'na çıktığında görür görmez tanıdığı Yüzbaşı Beaudoin'la karşılaşmıştı. Yüzbaşı, güzel Madam Maginot'nun geçen yıl Charleville'de ahbaplık ettiği kişilerden biriydi; Gilberte evlenmeden önce kendisiyle tanıştırmıştı onu. O zamanlar sağda solda, genç kadından hevesini yeterince almış olan yüzbaşının, dostunu konacağı büyük servetten yoksun bırakmak istemeyip kumaş fabrikatörü karşısında nezaketen çekildiği dedikoduları dolaşmıştı.

"Gözlerime inanamıyorum! Siz ha?" diye haykırdı Delaherche. "Üstelik bu halde, tanrım!"

Her zaman iki dirhem bir çekirdek olan Beaudoin gerçekten de acınacak haldeydi; üniforması pislik içindeydi, yüzü, elleri kapkaraydı. Birliğini anlayamadığı bir şekilde kaybedip bütün yolu Cezayirli piyade erleriyle yürümek zorunda kaldığından burnundan soluyordu. O da herkes gibi açlıktan, yorgunluktan ölmek üzereydi elbette; ama onun en yakıcı derdi bu değil, Reims'den beri gömlek değiştirememiş olmasıydı.

"Vouziers'de sandıklarımı yanlış yere yollamışlar, inanabiliyor musunuz?" diye inledi hemen. "Aptallar, serseriler, bir elime geçi-

rirsem kafalarını kıracağım hepsinin! Her şeyim gitti, bir mendilim, bir çift çorabım bile kalmadı! Size yemin ederim, insan delirse yeridir!"

Delaherche onu hemen eve götürmek için ısrar etti. Ama yüzbaşı olmaz diye tutturdu, insana benzer yanı mı kalmıştı, bu haliyle kimseyi ürkütmek istemiyordu. Fabrikatör, annesiyle karısının daha uyanmadığına yeminler etti. Su, sabun, çamaşır, ne gerekiyorsa vereceğini söyledi.

Saat yediyi vururken Yüzbaşı Beaudoin elini yüzünü yıkamış, saçlarını fırçalamış, üniformasının altına fabrikatörün gömleklerinden birini giymiş olarak yüksek tavanlı, gri doğramalı yemek odasında göründü. Yetmiş sekiz yaşında olmasına karşın her sabah şafakla uyanan anne Madam Delaherche çoktandır oradaydı. Bembeyaz saçlı kadının uzun, kemikli yüzünde, incelip sivrilmiş bir burunla artık hiç gülmeyen bir ağız dikkati çekiyordu. Ayağa kalkıp büyük bir nezaketle yüzbaşıyı masadaki sütlü kahve fincanlarından birinin önüne buyur etti.

"Onca yorgunluktan sonra etle şarabı mı yeğlerdiniz acaba beyefendi?"

Yüzbaşı aman efendim diye haykırdı:

"Çok teşekkür ederim, biraz sütle tereyağlı ekmek benim için yeter de artar bile!"

O sırada kapı neşeyle açıldı ve Gilberte elini uzatarak içeri girdi. Delaherche ona haber vermiş olmalıydı, yoksa saat ondan önce dünyada uyanmazdı. Uzun boylu bir kadındı Gilberte, kıvrak ve dişli görünüyordu, güzel siyah saçları, güzel siyah gözleri, pespembe bir teni, güleç, hafif delidolu ama hiçbir kötülük izi taşımayan bir yüzü vardı. Kırmızı ipek işlemeli bej sabahlığı Paris'ten gelmişti. Genç adamın elini sıkarken canlılıkla:

"Ah, yüzbaşı!" dedi. "Dağ başındaki bu minicik şehrimizde durmanız ne büyük incelik!"

Düşüncesizliğine ilk gülen yine kendisi oldu.

"Ay ne aptalım değil mi? Sanki isteyerek mi geldiniz, siz de bu koşullarda Sedan'dan başka yerde olmayı yeğlerdiniz herhalde. Ama ne yapayım, sizi gördüğüme öyle mutlu oldum ki!"

Gerçekten de güzel gözleri zevkten pırıl pırıl parlıyordu. Charleville'li dedikodu kumkumalarının anlattıklarından büyük olasılıkla haberdar olan Madam Delaherche, kaskatı bir duruşla ikisini de göz hapsine almıştı. Yüzbaşıya gelince, bir zamanlar konuk olup iyi anılarla ayrıldığı bir eve yeniden gelmiş gibi davranıyor, hiç renk vermiyordu.

Yemeğe oturdular; Delaherche sözü hemen bir kez daha anlatmaya can attığı dünkü gezintisine getirdi:

"Biliyor musunuz, Baybel'de imparatoru gördüm ben."

Ve anlatmaya başladı, hiçbir şey durduramazdı artık onu. Önce çiftliği tarif etti; Carignan yolunun sol tarafında, Mouzon'u yukarıdan gören bir tepenin üstüne kurulmuş büyük, kare bir binaydı; demir parmaklıklı bir avlusu vardı. Sonra, yamaçtaki bağlık araziye kamp kuran 12. Kolordu'yu anlatmaya geçti; aralarında dolaşmıştı, harikulade birliklerdi, güneşte parlıyorlardı, onları görmek içini coşkulu bir yurtseverlikle doldurmuştu.

"İmparator dinlenip karnını doyurmak için çiftlikte mola vermiş, birdenbire içeriden çıktı, ben de tam o an oradaydım beyefendi. Hava çok sıcak olduğu halde general üniformasının üstüne bir de palto almıştı. Arkasından bir uşak katlanır sandalye getiriyordu. Kendisini pek iyi gördüğümü söyleyemeyeceğim, hayır! İki büklüm, zar zor yürüyen, sarı yüzlü, bildiğiniz hasta bir adam... Şaşırmadım gerçi, Mouzon'daki eczacı Baybel'e gitmemi söylerken imparatorun yaverlerinden birinin ilaç almaya geldiğini anlatmıştı... Ya işte, biliyorsunuzdur siz de, şey için..."

Annesiyle karısının varlığı, imparatorun Chêne'den beri çektiği, yol boyu çiftliklerde durmak zorunda kaldığı kanlı basur hastalığını ayrıntılarıyla anlatmasına engel oldu.

"Neyse, uşak sandalyeyi korunun köşesindeki buğday tarlasının kıyısına yerleştirdi, imparator oturdu. Hareketsiz kaldı. Güneşin altında sızlayan yerlerini ısıtan çökmüş, ihtiyar bir rantiyeye benziyordu. Donuk gözlerle engin ufka, aşağı vadide akan Meuse'e, karşıda, zirveleri uzakta görünmez olmuş ağaçlı tepelere, solda Dieulet ormanındaki ağaçlara, sağda yemyeşil Sommauthe tepesine baktı. Çevresini yaverler, üst düzey komutanlar sarmıştı; bana daha önce bölgeyle

ilgili sorular soran bir dragon albayı fazla uzaklaşmamamı işaret ediyordu ki birdenbire..."

Delaherche ayağa fırladı, çünkü hikâyesinin en beklenmedik, en can alıcı kısmına gelmişti, anlatımına hareket katmak istiyordu.

"Birdenbire patlama sesleri gelmeye başladı. Hemen karşımızda, Dieulet ormanının berisinde, gökyüzünde eğriler çizen havan toplarını gördük. Gündüz gündüz havai fişekler atılıyordu sanki. İmparatorun çevresinde doğal olarak bir telaş başladı, millet bağırıp çağırdı. Benim dragon albayı koşarak yanıma geldi, çarpışmanın tam olarak nerede olduğunu söyleyip söyleyemeyeceğimi sordu. Hemen 'Beaumont'da,' dedim, 'hiç şüpheniz olmasın'. İmparatorun yanına döndü, o sırada bir yaver de imparatorun dizinin üstüne bir harita açıyordu. İmparator çarpışmanın Beaumont'da olduğuna inanmak istemedi. Eh, benim de gidip ısrar edecek halim yoktu, değil mi ama! Gökyüzünde havan topları Mouzon yolundan bize doğru yaklaşarak geliyordu. İşte tam o an, kafasını çevirip bana baktı imparator; şu an sizi nasıl net görüyorsam, onun solgun yüzünü de öyle gördüm beyefendi. Evet, bir an, o kuşku ve keder dolu bulanık gözleriyle baktı bana. Sonra başı yeniden haritanın üstüne düştü, bir daha da kıpırdamadı."

Plebisit zamanı ateşli bir Bonapartçı olan Delaherche, ilk yenilgilerden sonra imparatorun hata yaptığını itiraf etmeye başlamıştı. Ama hanedanı hâlâ savunuyor, herkesin arkasından iş çevirdiği III. Napolyon'a acıyordu. Ona kalırsa felaketimizin asıl sorumlusu, gereken asker sayısıyla kredinin onaylanmasını engelleyen cumhuriyetçi muhalefet milletvekillerinden başkası değildi.

"İmparator sonra çiftliğe mi döndü?" diye sordu Yüzbaşı Beaudoin.

"İnanın bilmiyorum beyefendi, ben onu orada sandalyesinin üstünde bıraktım. Öğlen olmuştu, çarpışma da giderek yakınlaşmaktaydı, eve nasıl döneceğimin derdine düştüm. Bir şey daha ekleyeyim, generallerden birine arka ovadaki Carignan'ın yerini gösterdim uzaktan, adam Belçika sınırının hemen orada, yalnızca birkaç kilometre ötede olduğunu öğrenince öyle bir şaşırdı ki... Ah! Zavallı imparator, danışmanları böyleyse!"

Sürekli gülümseyen Gilberte, dulluk zamanı salonunda konuklarını nasıl ağırlıyorsa yüzbaşıyla da öyle rahat ilgileniyor, kızar-

mış ekmekle tereyağını uzatıyordu. Ona evde bir oda, bir yatak açmak için çok ısrar etti ama yüzbaşı istemedi, alayına dönmeden Delaherche'in çalışma odasındaki kanepede birkaç saat dinlenmesi için anlaştılar. Bakışlarını onlardan bir an bile ayırmayan Madam Delaherche, yüzbaşı genç kadının elinden şekerliği aldığı sırada birbirlerinin parmaklarını sıktıklarını görünce kuşkularının doğruluğundan emin oldu.

O sırada hizmetçi kız göründü:

"Beyefendi, aşağıda Mösyö Weiss'ın adresini soran bir asker var."

Delaherche hiç burnu büyük bir adam değildi, herkes söylerdi bunu; dünyanın küçük insanlarıyla sohbete bayılır, sempati toplamak hoşuna gider, bu da çenesine vururdu.

"Weiss'ın adresini mi, allah allah, ilginç... Alın bakalım şu askeri içeriye."

Jean girdi, o kadar bitkindi ki durduğu yerde sallanıyordu. Yüzbaşısını iki hanımefendiyle birlikte bir masanın başında görünce şaşkınlıktan hafifçe sıçradı, iskemlelerden birine tutunmak için fark etmeden uzattığı elini hemen geri çekti. Babacan, asker dostu tavırlarla konuşan fabrikatörün sorularına kısa yanıtlar veriyordu. Bir iki kelimeyle Maurice'le arkadaşlığını ve onu neden aradığını açıkladı.

"Benim bölüğümde onbaşıdır kendisi," dedi sonunda yüzbaşı, konuşmayı kısa kesmek için.

Sonra da alaya neler olduğunu öğrenmek için sorular sordu. Jean, albayın kalan adamlarıyla birlikte şehirden geçip kuzeye kamp kurmaya gittiğini söyleyince, Gilberte yine lafa karışıp, düşünmeden konuşuveren güzel kadınlara özgü bir canlılıkla hızlı hızlı konuştu:

"Ah! Amcacığım, neden yemek yemeye buraya gelmedi ki? Oda da hazırlardık ona... Birini gönderip çağırtsak mı?"

Ama Madam Delaherche, herkesi susturan bir otoriteyle elini kaldırdı. İhtiyar kadının damarlarında sınır şehri burjuvalarının kadim kanı, sarsılmaz vatanseverliğin yiğit erdemleri dolaşıyordu. Vakur sessizliğini şunu demek için bozdu:

"Mösyö de Vineuil'ü rahat bırakın, o görevinin başında."

Bu sözler herkeste bir huzursuzluk yarattı. Delaherche, yüzbaşıyı çalışma odasına götürdü, hatta kendi eliyle kanepeye yerleştirmeye

kalktı; Gilberte, ağzının payını almış olmasına karşın neşesinden hiçbir şey kaybetmeden, kanatlarını çırpan neşeli bir kuş gibi oradan uzaklaştı; Jean'a eşlik etmesi söylenen hizmetçi kız ise onu alıp fabrikanın avlularından geçirerek koridorlu, merdivenli, labirent gibi bir yoldan götürdü.

Weiss'lar Voyards Sokağı'nda oturuyordu; ama Delaherche'e ait olan evleri, Maqua Sokağı'ndaki zevksiz dev binayla da bağlantılıydı. Bu Voyards Sokağı, Sedan'ın en acayip sokaklarından biriydi; daracık, rutubetli, sura bitişik olduğu için hep loş olan bir sokaktı. Sokaktaki yüksek binaların çatıları neredeyse birbirine değer, evlerin karanlık girişleri, özellikle upuzun duvarıyla ortaokulun bulunduğu bölümde, mahzen ağızlarını andırırdı. Ama Weiss'ın rahatı yerindeydi; bütün bir üçüncü kata yayılan evinin kirası da ısıtması da karşılanıyordu, hemen yanda bulunan bürosuna dışarı bile çıkmasına gerek kalmadan terlikleriyle inebilirdi. Henriette'le evlendiğinden beri mutlu bir adamdı Weiss; henüz altı yaşındayken kaybettiği annesinin yerini alıp evini çekip çeviren Henriette'i, genç kadının tahsildarlıkla geçinen babasının Chêne'deki evinde tanımış, uzun süre arzulamıştı. O sırada kendisi rafineride ağır işçi olarak çalışmaktaydı; sonra zaman içinde kendisini yetiştirmiş, çok çalışarak muhasebeciliğe yükselmişti. Yine de hayaline kavuşabilmesi için önce babanın ölmesi, ardından Henriette'in kendisini adadığı, bir beyefendi olması için varını yoğunu feda ettiği ikizi Maurice'in Paris'te olmayacak işlere bulaşması gerekmişti. Bütün yaşamını ev işleriyle geçirmiş, okuyup yazması bile çat pat olan Henriette, evi, eşyaları satıp savmış, yine de genç adamın çılgınlıklarına para yetiştirememişti; işte o zaman iyi kalpli Weiss güçlü kolları ve aşkıyla genç kadının yardımına koşmuş, nesi var nesi yoksa önüne sermişti. Onun sevgisinden gözleri dolan Henriette, her zamanki yumuşak başlılığıyla enine boyuna düşünmüş, tutkulu bir aşktan ziyade şefkatli bir değerbilirlik duygusuyla onunla evlenmeyi kabul etmişti. Şimdi durumları gayet iyiydi; Delaherche, Weiss'ı fabrikasına ortak yapmaktan söz ediyordu. Bir de çocukları olursa mutlulukları tam olacaktı.

"Dikkat et!" dedi hizmetçi kız Jean'a. "Merdivenler diktir."

Jean, göz gözü görmeyen karanlıkta sağa sola çarpa çarpa yürürken hızla açılan bir kapı ansızın basamakları aydınlattı. Yumuşacık bir sesin:

"Bu o," dediğini duydu Jean.

"Madam Weiss, bir asker sizi soruyor," diye bağırdı hizmetçi kız.

Hoşnut bir gülme sesi geldi ve aynı yumuşak ses:

"Tamam! Tamam! Kim olduğunu biliyorum," dedi.

Nefes nefese yukarı çıkan onbaşı eşikte sıkılganlıkla durunca:

"Girin Mösyö Jean. İki saattir Maurice'le birlikte burada sizi bekliyoruz, artık sabırsızlanmaya başlamıştık!"

İşte o zaman Jean, odanın solgun ışığında genç kadını gördü; aynı yüzden iki tane olan ikizlerin olağanüstü benzerliği gibi Maurice'le Henriette'in de benzerliği çarpıcıydı. Ama Henriette hafifçe büyük ağzıyla, olgun yulaflar renginde, hayranlık uyandıran açık sarı saçlarının çevrelediği ince yüz çizgileriyle daha ufak tefek, daha zayıf, daha kırılgan görünüşlüydü. Ama onu Maurice'den asıl ayıran şey, dingin ve cesur bakışlı gri gözleriydi; bu gözlerde Büyük Ordu'nun kahramanı olan büyükbabalarının yiğit ruhu tüm varlığıyla yaşıyordu. Az konuşuyor, sessizce yürüyordu Henriette; öyle becerikli davranışları, öyle güleç bir yumuşaklığı vardı ki o yanından geçince insana, havada görünmez bir el yüzünü okşamış gibi geliyordu.

"Buyurun, böyle girin Mösyö Jean," diye yineledi Henriette. "Birazdan her şey hazır olur."

Jean kekeledi, bu kadar kardeşçe karşılandığı için öyle heyecanlanmıştı ki teşekkür bile edemiyordu. Ayrıca göz kapakları kapanıyor, Henriette'i ne kadar uğraşsa da pençesinden kurtulamadığı uyku halinin yarattığı bir çeşit sis içinde, havada belli belirsiz dalgalanır gibi algılıyordu. Yüzüne olanca sadeliğiyle gülümseyen bu yardımsever genç kadın hoş bir serap mıydı acaba? Ama eline dokunuyordu işte, Jean onun eski bir dost gibi güven veren narin elini avcunda duyuyordu.

O andan sonra Jean'ın algısı iyice bulanıklaştı. Yemek odasındalardı, masanın üstünde ekmekle et duruyor ama Jean bir türlü lokmaları ağzına götürecek gücü gösteremiyordu. Bir adam oturuyordu iskemlede. Neden sonra onun Mulhouse'da gördüğü Weiss olduğunu

anladı. Kederli görünen adam ağır hareketlerle kendisine bir şeyler anlatıyor; ama Jean anlayamıyordu. Maurice, sobanın önüne yapılmış yatakta çoktan uykuya dalmıştı, kıpırtısız bir yüzle ölü gibi yatıyordu. Henriette bir sedirin çevresinde dönüp durmaktaydı; sedire önce bir şilte atmış, sonra bir uzun yastık, bir baş yastığı, bir iki de battaniye getirmişti; çabuk ve becerikli ellerle beyaz çarşaflar, göz kamaştıran kar beyaz çarşaflar geriyordu.

Ah, o beyaz çarşaflar, kavuşmak için canını dişine taktığı o çarşaflar, Jean'ın gözü onlardan başka bir şey görmüyordu artık! Tam altı haftadır soyunmamış, bir yatakta uyumamıştı. O beyazlığın, serinliğin içine süzülmeyi, orada kaybolmayı iştahla, dayanılmaz bir tutkuyla bekliyor, çocuk gibi sabırsızlanıyordu. Yalnız kalır kalmaz soyundu; yalınayak, sırtında yalnızca iç gömleğiyle yatağa girdi; mutlu bir hayvan gibi homur homur homurdandı. Sabahın solgun ışığı yüksek pencereden odaya dolmaktaydı; Jean tam uykunun koynuna yuvarlanmak üzereydi ki yeniden aralanan gözleri Henriette'i görür gibi oldu; bu sefer daha belirsiz, daha hayal gibi bir Henriette, parmak uçlarına basarak odaya girmiş, Jean'ın başucundaki masaya unuttuğu sürahiyle bardağı bırakmıştı. Sonra, sanki birkaç saniye orada durup ikisine, kardeşiyle Jean'a, o sakin, iyilik dolu gülümsemesiyle bakmış, ardından ortadan kaybolmuştu. Ve Jean, beyaz çarşafların arasında uykuya dalarak kendini unuttu.

Saatler, yıllar geçti. Jean da Maurice de artık bu dünyada değildi; ne bir rüya gördüler ne damarlarında atan nabzın minik tıp tıplarını duydular. On yıl da geçmiş olabilirdi on dakika da, zaman sayılmıyordu artık; bitkin vücutları ölü gibi serilmenin tadını çıkararak yorgunluktan öç alıyordu sanki. Derken ansızın, aynı anda sıçrayarak uyandılar. Neydi bu? Ne olmuştu, ne zamandır böyle uyuyorlardı? Yüksek pencereye hâlâ aynı solgun ışık vurmaktaydı. Vücutları kırılıyordu; eklemleri kaskatı kesilmiş, uzuvları pelteleşmiş, ağızları iyice acımıştı. Neyse ki bir saatten fazla uyumuş olamazlardı. Weiss'ı aynı iskemlede, aynı bitkin duruşla, uyanmalarını beklerken görmek ikisini de şaşırtmadı.

"Hay allah!" diye kekeledi Jean. "Artık kalkalım, öğlen olmadan alayı yakalamamız gerek."

Döşemenin üstüne sıçramasıyla acıdan bağırması bir oldu, giyinmeye başladı.

"Öğlen olmadan mı!" dedi Weiss. "Saat akşamın yedisi, neredeyse on iki saattir uyuyorsunuz."

Akşamın yedisi mi, tanrım! Bunu duymak ikisini de ürküttü. Jean üstünü giymiş, koşalım diyor, ama yataktan çıkamayan Maurice, bacaklarını kımıldatamadığı için sızlanıyordu. Arkadaşlarını nasıl bulacaklardı? Ordu çoktan gitmemiş miydi? İkisi de kızdı, bu kadar uzun süre uyumalarına izin vermemek gerekirdi. Ama Weiss umutsuz bir tavırla elini salladı:

"Bırakın kızmayı, iyi ki uyudunuz."

Sabahtan beri Sedan'la çevresini dört dönüyordu Weiss. Birliklerin yerinden kımıldamadığını, paha biçilmez değerdeki bu 31 Ağustos gününün anlaşılmaz bir bekleyiş içinde harcandığını görmenin can sıkıntısıyla daha yeni dönmüştü eve. Bu durumun tek bir açıklaması olabilirdi, adamlar çok yorgundu ve mutlaka dinlenmelilerdi; ama o durumda bile, birkaç saat içinde gerekli uykuyu alıp geri çekilmeyi sürdürmemeye bir anlam veremiyordu Weiss.

"Bu işlerden çok iyi anlayan biri değilim; ama hissediyorum ki, evet, hissediyorum ki ordunun Sedan'da çakılması hiç iyi olmadı. 12. Kolordu sabah birtakım çarpışmaların yaşandığı Bazeilles'de; 1. Kolordu Moncelle kasabasından Garenne ormanına dek Givonne boyunca yayılmış durumda; 7 Kolordu desen, Floing yaylasında kamp kurmuş; 5. Kolordu ise yarısı yok olmuş bir halde şatonun orada sur diplerine yığılmış. İşte beni korkutan şey de bu; bütün orduların, Prusyalıların gelmesini bekler gibi şehrin çevresine dizilmiş olduğunu bilmek! Ben olsam hemen, hem de hemen, Mézières tarafına geçerdim. Bölgeyi tanıyorum, başka bir geri çekilme yolu yok; ha, ya da sapır sapır Belçika topraklarına döküleceğiz... Üstelik... Gelin, şuna bakın..."

Jean'ı elinden tutup pencereye doğru götürdü.

"Şu yana, yamaçların tepelerine doğru bakın."

Pencere, surların ve yan binaların üzerinden Sedan'ın güneyine, Meuse vadisine açılıyordu. Nehir, göz alabildiğine uzanan çayırların arasından akmaktaydı; solda Remilly, karşıda Pont-Maugis ile

Wadelincourt, sağda ise Frénois vardı; tepelerden aşağı uzanan yeşil yamaçların arasında sık ormanlarıyla önce Liry, sonra La Marfée ve Croix-Piau görünmekteydi. Güneş batarken kristal berraklığındaki engin ufukta derin bir huzur okunuyordu.

"Orada, tepelerin üstünde, sıra sıra yürüyen şu karaltıları, şu kara karınca sürülerini görmüyor musunuz?"

Jean'ın gözleri fal taşı gibi açıldı, Maurice yatakta dizlerinin üstüne kalkıp boynunu uzatmıştı.

"Ah, evet!" diye bağırdılar bir ağızdan. "İşte bir sıra, bir sıra daha, bir tane daha, bir tane daha! Her yerdeler!"

"İşte," dedi Weiss, "bunlar Prusyalılar... Sabahtan beri onlara bakıyorum; geçiyorlar, aralıksız geçiyorlar! Eğer bizim askerlerin beklediği onlarsa, sizi temin ederim, gelmekte gecikmeyecekler! Ve ben nasıl görüyorsam, bütün şehir halkı da görüyor onları, bir tek generallerin gözleri kör. Az önce bir generalle konuştum, umursamadı, Mareşal Mac-Mahon'un karşımızda en fazla yetmiş bin adam olduğundan adı gibi emin olduğunu söyledi. Allah vere de Mareşal doğru bilgi almış olsa! Ama şu hale bir baksanıza! Dağ taş onlarla dolu, yine de geliyorlar, yine de geliyorlar, kapkara karıncalar!"

Bu sözleri duyan Maurice, kendini gerisin geri yatağa atarak hıçkırıklara boğuldu. O sırada Henriette, yüzünde bir gün önceki gülümsemesiyle içeri girmekteydi. Telaşla kardeşinin yanına koştu.

"Ne oldu?"

Ama Maurice eliyle itti onu:

"Hayır, hayır! Bırak beni, bırak artık kendi halime, sana acıdan başka ne verdim zaten bugüne dek. Neler gelmiyor aklıma; senin sırtına giyecek elbisen yok, ben okula gidiyorum! Ne güzel kıymetini bildim ama o eğitimin! Neredeyse adımızı beş paralık edecektim, sen benim aptallıklarımı düzeltmek için varını yoğunu harcamasaydın şu anda kimbilir nerede olacaktım!"

Henriette yine gülümsedi:

"Demek ters tarafından kalktın bu sabah, zavallı dostum... Bunların hepsi geçti bitti, unutuldu! Şu anda bir Fransız olarak ödevini yerine getirmiyor musun? Orduya girdiğin günden beri seninle çok gurur duyuyorum, inan bana."

Yardım ister gibi Jean'a doğru döndü. Jean, genç kadına baktı; dün, yorgunluğun verdiği o yarı baygınlıkta gördüğü kadar güzel olmadığını fark edince şaşırdı; daha zayıf, daha solgundu. Ama kardeşine olan benzerliği hâlâ çok çarpıcıydı. Yine de mizaçları arasındaki derin farklılık olduğu gibi ortaya çıkmıştı o anda: Bir kadın kadar hassas sinirleri olan Maurice, insan soyunun tarihsel ve toplumsal krizine yakalanmış, çağın hastalığıyla sarsılmakta, bir an içinde en soylu heyecanlardan en rezil yılgınlıklara düşebilmekteydi; dört duvar arasında geçen bir hayata boyun eğmiş görünen o narin mi narin Henriette ise, ev işleri arasında silinip gitmişliği içinde, mangal gibi bir yürek ve korkusuz gözlerle, bir dava uğruna canını verebilenlerle aynı mayadandı.

"Benimle gurur duymak mı!" diye haykırdı Maurice. "Hiç gerek yok, inan bana! Bir aydır korkaklar gibi kaçıyoruz, öyleyiz de zaten."

"Laf mı bu!" dedi Jean her zamanki sağduyusuyla. "Kaçan bir biz değiliz ki, biz bize ne söylenirse onu yapıyoruz."

Ama bu sözler genç adamı daha beter delirtti.

"İyi ya işte, bıktım artık! Bu peş peşe yenilgiler, bu kafasız komutanlar, aptallıktan koyun sürüleri gibi mezbahaya sürülen bu askerler; sizce de kanlı gözyaşlarıyla ağlanacak şeyler değil mi bunlar? Bir çıkmazda sıkıştık kaldık. Görüyorsunuz, dört bir koldan geliyor Prusyalılar, ezip geçecekler bizi, ordu filan kalmayacak. Yoo, hayır! Ben burada kalıyorum, asker kaçağı olarak kurşuna dizilmeyi yeğlerim. Jean, sen bensiz gidebilirsin. Hayır! Oraya dönmeyeceğim, burada kalıyorum."

Yeniden gözyaşlarına boğularak yastığın üstüne kapandı. Engel olamadığı bir sinirsel boşalma yaşıyor, gözü hiçbir şey görmüyordu; böyle ani umutsuzluklara sık sık düşerdi Maurice bu anlarda hem dünyayı hem kendisini hakir görürdü. Onu iyi tanıyan kız kardeşi Henriette soğukkanlılığını bozmadı:

"Tehlike anında görevinden kaçman hiç de iyi bir şey olmaz Maurice'ciğim."

Bir sıçrayışta oturdu Maurice.

"İyi, ver öyleyse tüfeğimi, patlatayım beynimi, ha şimdi ha sonra."

Sonra kolunu uzatıp sessiz, hareketsiz duran Weiss'ı gösterdi.

"Bak! Aramızda bir onun kafası çalışıyordu! Bir tek o, durumu apaçık gördü. Hatırlıyor musun Jean, bir ay önce Mulhouse'da bana ne demişti?"

"Doğru," diye onayladı onbaşı, "beyefendi savaşı kaybedeceğimizi söylemişti."

O anlar gözlerinin önünde canlandı; gergin gece, endişe yüklü bekleyiş, daha haberi gelmeden kasvetli gökyüzünden okunan Frösch-hwiller bozgunu; Weiss bir bir sıralamıştı korkularını, büyük bir yurtseverlik atılımıyla ayaklanmış Almanya savaşa hazırdı, daha iyi kumanda ediliyordu, daha donanımlıydı; Fransa ürkekti, düzensizdi, gecikmiş ve yozdu, ne komutanı vardı savaş kazandırmaya yetecek, ne askeri, ne silahı. Korkunç kehanet işte şimdi gerçek oluyordu.

Weiss titreyen ellerini kaldırdı. Sadık bir köpeği andıran yüzünde derin bir keder okunuyordu.

"Ah! Haklı çıkmaktan en ufak bir sevinç duyuyorsam ne olayım," diye mırıldandı. "Kalın kafalı adamın biriyim ben; ama biraz bir şeyler bilince her şey öylesine açıktı ki! Yine de, yenilecek bile olsak, o uğursuz Prusyalılardan öldürmek gelir elimizden. Bizim avuntumuz da budur; birçok insanımız düşecek toprağa, ben isterim ki Prusyalılar da, bir yığın Prusyalı da düşsün. İşte, bütün bu topraklar onların cansız bedenleriyle dolsun!"

Ayağa kalkmış, eliyle Meuse vadisini gösteriyordu. Orduya katılmasına engel olan kocaman miyop gözleri çakmak çakmaktı.

"Lanet olsun, bıraksalar savaşmaz mıydım, savaşırdım elbet... Bilmiyorum borularını şimdi benim memleketimde, Kazakların elinden zaten dünyanın eziyetini çekmiş olan Alsas'ta öttürdükleri için mi; ama Prusyalıları düşündüğüm an, onları burada, evimizin barkımızın içinde hayal ettiğim an, bir düzinesinin kellesini ellerimle koparmak geliyor içimden... Ah, keşke çürüğe çıkarılmamış olsaydım, keşke asker olsaydım!"

Kısa bir sessizlikten sonra:

"Gerçi, kimbilir?"

Umuttu bu; en gerçekçi insanlarda bile olan, zaferin her zaman mümkün olduğuna inanma ihtiyacıydı. Gözyaşlarından çoktan utanmıştı Maurice; Weiss'ı dinliyor, bu hayale sarılıyordu. Öyle ya,

önceki gün Bazaine'in Verdun'da olduğu söylentileri dolaşmamış mıydı? Kaderin bunca zamandır şanını büyüttüğü şu Fransa'ya bir mucize borcu vardı elbet.

Henriette'in hiç sesi yoktu, kaybolmuştu ortadan; geri geldiğinde kardeşini ayakta, giyinmiş, gitmeye hazır bulunca hiç şaşırmadı. Jean'la ikisinin gitmeden önce bir şeyler yemeleri için ısrar etti. İki asker mecburen oturdular masaya; ama lokmalar ağızlarında büyüyor, uzun uykunun ağırlığını üstlerinden atamadıklarından içleri bulanıyordu. Tedbirli bir adam olan Jean, bir ekmeği ikiye bölüp yarısını Maurice'in çantasına, yarısını kendininkine koydu. Hava kararıyordu, artık gitmeliydiler. Pencerenin önüne dikilmiş uzaklara, Prusya birliklerinin, o kara karınca katarlarının aralıksız geçerek büyüyen karanlığın içinde ağır ağır gözden kaybolduğu La Marfée'ye bakan Henriette'in ağzından istemsiz bir sızlanış döküldü:

"Ah, savaş! Ne korkunç şeysin sen savaş!"

Bu kez Maurice ödeşmek ister gibi takıldı kız kardeşine:

"Ne oldu küçük kardeşim? Sen değil miydin savaşmamızı isteyen, şimdi lanet mi okuyorsun savaşa!"

Henriette döndü, yiğitçe, dosdoğru yanıtladı:

"Öyle; tiksiniyorum savaştan, haksız ve iğrenç buluyorum. Belki sadece kadın olduğum içindir. Bu katliam ruhumu isyanla dolduruyor. Konuşarak anlaşsalar ne olur sanki?"

Jean mert bir tavırla baş sallayarak onayladı Henriette'i. Herkes kendisini açık açık ifade ettikten sonra anlaşmaktan kolay şey yok gibi geliyordu ona, o eğitimsiz Jean'a da. Fakat bilimsel teorilerine kapılmış olan Maurice, savaşın gerekli olduğu, hayatın kendisi, dünyanın kanunu olduğu düşüncesindeydi. Doğa, olanca kayıtsızlığıyla sonu gelmez bir katliam alanıyken, adalet gibi, barış gibi fikirleri ortaya atan acınası insan soyu değil miydi?

"Anlaşmak mı!" diye haykırdı. "Evet, yüzyıllar sonra... Bütün halklar tek bir halk olarak birleşirse gelebilir belki öyle bir altın çağ; ama o zaman bile, savaşın bitmesi insanlığın bitmesi demek olmaz mı? Aptallık ettim demin, tabii ki savaşmalıyız, mademki kanun bu."

Sonra gülümseyerek Weiss'ın sözlerini tekrarladı:

"Gerçi, kimbilir?"

Sil baştan coşkulu hayallere kaptırmıştı kendini. Her şeyi hastalıklı bir şekilde abartan hassas sinirlerinin bu körleşmeye ihtiyacı vardı.

"Bu arada," diye neşeyle konuştu yeniden, "Kuzen Günter'den n'aber?"

"Kuzen Günter mi?" dedi Henriette. "Prusya muhafız birliğine girdi ya o. Muhafız birliği buralarda mı?"

Weiss bilmediğini belirten bir hareket yaptı, iki asker de öyle; yanıt veremiyorlardı, çünkü karşılarındaki düşmanın kim olduğunu generaller bile bilmiyordu.

"Gidelim, sizi ben götüreceğim," dedi Weiss. "106. Alay'ın nerede kamp kurduğunu az önce öğrendim."

Sonra karısına dönüp akşam eve gelmeyeceğini, Bazeilles'de kalacağını söyledi. Havalar soğuyana dek kalmak için orada ufak bir ev satın almış, içini döşemeyi daha yeni bitirmişti. Mösyö Delaherche'e ait kumaş boyahanesinin hemen yanındaydı bu ev. Bodruma biraz erzak, bir fıçı şarap, iki çuval patates bırakmıştı; onlar için endişeleniyordu, boş kalırsa hırsızlar kesin yağmalardı, bu gece orada kalırsa onları korurdu. Weiss konuşurken karısı bir an olsun ondan gözünü ayırmadı.

"Tasalanma," diye ekledi Weiss gülümseyerek, "Bütün amacım üç beş parça eşyamıza sahip çıkmak. Söz veriyorum, kasabaya bir saldırı yapılırsa, herhangi bir tehlike durumu olursa, hemen geri döneceğim."

"Git," dedi Henriette. "Ama bir şey olursa gel, yoksa ben seni aramaya gelirim."

Kapıda Maurice'e şefkatle sarıldı Henriette. Sonra Jean'a elini uzattı, onun elini birkaç saniye avcunun içinde tuttu, arkadaşça sıktı.

"Kardeşim yine size emanet... Ona ne çok iyiliğinizin dokunduğunu anlattı bana, sizi çok seviyorum."

Bu sözler Jean'da büyük bir heyecan uyandırdı; o küçük, narin, güven veren eli sıkmaktan başka bir karşılık veremedi. Eve ilk geldiği anki izlenimi yeniden canlanmıştı; karşısında yine olgun yulaflar renginde saçlarıyla, kendini asla öne çıkarmayan tavırlarındaki hafiflik ve güler yüzle, çevresindeki havayı bir okşayış gibi dolduran Henriette duruyordu.

Aşağıya indiklerinde, sabahki kasvetli Sedan'da buldular yine kendilerini. Dar sokaklara alacakaranlık çökmüştü, karmakarışık bir hareketlilik yüzünden kaldırımlarda yürünmüyordu. Dükkânların çoğu kapalıydı, evler terk edilmiş gibiydi, dışarıdaysa millet birbirini eziyordu. Yine de pek güçlük çekmeden Belediye Meydanı'na ulaştılar; orada meraklı gözlerle ortalıkta dolaşan Delaherche'e rastladılar. Maurice'i tanıyınca pek sevinen Delaherche çığlığı bastı, sonra da Yüzbaşı Beaudoin'ı az önce alayın bulunduğu Floing tarafına götürdüğünü anlattı. Weiss'ın gece Bazeilles'de kalacağını öğrenince daha da neşelendi, çünkü demin yüzbaşıya söylediği gibi, o da neler olup bittiğine bir bakmak için geceyi boyahanesinde geçirmeye karar vermişti.

"Birlikte gideriz Weiss. Ama gitmeden Kaymakamlığın oraya uğrayalım, belki imparatoru görürüz."

Baybel Çiftliği'nde kendisiyle konuşacak gibi olduğundan beri, Delaherche'in aklı fikri III. Napolyon'daydı; Jean'la Maurice'i de oraya sürükledi. Kaymakamlık Meydanı kalabalık değildi; birkaç küme insan aralarında fısıldaşarak bekleşiyor, arada bir de subaylar korkulu yüzlerle hızlı hızlı geçip gidiyordu. Hüzünlü bir gölge ağaçların yeşilini soldurmuştu; sağda, evlerin hemen aşağısında akan Meuse'ün çağıldaması duyuluyordu. Kalabalığın içinde, Carignan'dan ayrılmaya bir gece önce saat on bire doğru zar zor karar veren imparatorun, tehlikeli bölgede kalmak, birliklerde moral bozukluğuna neden olmamak için Mézières'e gitmeyi kesin bir dille reddettiği konuşuluyordu. İmparatorun artık orada olmadığını, imparator üniforması giydirdiği bir yardımcısını kukla gibi yerine bırakıp kaçtığını, bu kişinin imparatora çarpıcı benzerliğiyle orduyu kandırdığını söyleyenler de vardı. Kimisi, altın para ve yeni yirmi franklardan oluşan yüz milyonluk imparatorluk hazinesinin yüklendiği arabaları Kaymakamlığın bahçesine girerken gördüğüne şerefi üstüne yeminler ediyordu. Aslında gördükleri, imparatorluk sarayının eşyalarını taşıyan, geçişleri Courcelles, Chêne, Raucourt gibi kasabalarda ortalığı karıştırmış olan iki üstü açık araba, on iki yük arabası, bir de uşak ve yardımcıların bindiği büyük arabaydı. Halk hayalinde bire bin katmış, bu konvoy yolları tıkayıp ordunun yürüyüşüne engel olan dev bir kuyruk gibi

görülerek lanetlenmiş, rezil olmuş, en sonunda da buraya düşüp kaymakamın bahçesindeki leylakların arkasında gözlerden gizlenmişti.

Parmak ucuna yükselerek giriş katın camlarından içeriyi görmeye çalışan Delaherche'in hemen yanında, civarda yaşayan yaşlı, beli bükülmüş, elleri çalışmaktan eğrilmiş bir kadın, dişlerinin arasında bir şeyler geveliyordu:

"İmparator ha... İsterim doğrusu bir imparator görmek... Şöyle dünya gözüyle..."

Birden Delaherche, Maurice'in koluna yapışarak haykırdı:

"Bakın! Bu o... Şuraya, soldaki pencereye bakın... Oh, yanılmıyorum, dün çok yakından gördüm ne de olsa, hemen tanıdım. Perdeyi kaldırdı, evet, camda görünen şu solgun yüz işte."

Bunu duyan yaşlı kadının ağzı şaşkınlıktan bir karış açıldı. Parmaklıkların gerisinde gerçekten de bir yüz vardı, acılar içinde can çekişe çekişe gözlerinin feri kaçmış, yüz çizgileri sarkmış, bıyıkları ağarmış bir canlı cenazenin yüzüydü bu. Şaşkın şaşkın bakan kadın hemen sırtını döndü, müthiş bir küçümsemeyle uzaklaştı oradan:

"Bu mu imparator! Hayvan ayol bu!"

Dört bir yana dağıldıkları halde birliklerini toplamak için hiç de acele etmeyen zuhaf askerlerinden biri de oradaydı. Küfür edip tehditler yağdırarak tüfeğini doğrulttu, yanındaki arkadaşına:

"Dur da sıkayım şunun kafasına bir tane!" dedi.

Sinirlenen Delaherche askeri uyardı. İmparator da göz açıp kapayıncaya kadar pencereden kayboldu. Artan karanlığın içinde çileli bir ağıdı andıran Meuse'ün çağıltısı sürüyordu. Uzaktan bağırış sesleri geldi. Paris'ten haykırılan o dehşetli "Yürü! Yürü!" buyruğu muydu bu adamı, arkasında sürüklediği o komik imparatorluk maiyetiyle birlikte adım adım bozgun yollarına iten ve şimdi, öngörmekle kalmayıp kendi ayağıyla gelip bulduğu korkunç felaketten kaçamayacak duruma getiren? Hatası kimbilir kaç yiğidin canına mal olacak, alnının yazısını kahırla, suskun bekleyen bu romantik hayalci, bu hasta adam kimbilir nasıl mahvolacaktı!

Weiss ve Delaherche, iki askeri Floing yaylasına kadar geçirdi.

"Elveda!" dedi Maurice enistesini kucaklarken.

"Yok, yok! Öyle demeyin, görüşmek üzere!" diye neşeyle bağırdı fabrikatör.

Jean o kuvvetli sezgisiyle 106. Alay'ın çadırlarını hemen buldu; yaylanın yamacında, mezarlığın arkasına sıralanmışlardı. Hava iyice kararmıştı ama şehrin çatıları hâlâ yer yer, koyu renkli kümeler gibi seçiliyordu; ötede, Remilly'den Frénois'ya uzanan tepelerin kıyısındaki yemyeşil çayırların ortasında Balan ile Bazeilles görünmekteydi; solda Garenne ormanı siyah bir leke gibi dururken sağda, aşağıda, geniş, donuk renkli bir şerit gibi Meuse ışıldıyordu. Maurice bir an durup bu uçsuz bucaksız ufkun karanlığa gömülüşüne baktı.

"Hah, onbaşı da geldi!" dedi Chouteau. "Yemek dağıtımından mı geliyor acaba?"

Kampta bir uğultu oldu. Askerler gün boyunca, kimisi tek başına, kimisi üçerli beşerli gruplar halinde, öyle bir düzensizlikle bir araya gelmişlerdi ki komutanlar açıklama istemeyi bırakmıştı. Gözlerini yumup geri dönmeye gönlü olanları memnuniyetle kabul ediyorlardı.

Yüzbaşı Beaudoin da yeni gelmişti; Teğmen Rochas, sağa sola dağılarak üçte ikisi kaybolan bölüğü ancak saat ikiye doğru toparlayıp getirmişti. Bölük şimdi hemen hemen tamam sayılırdı. Askerlerin kimisi sarhoştu, kimisi bir parça ekmek bile bulamadığı için hâlâ açtı; oysa tayın dağıtımından yine ümit yoktu. Loubet, elinden geleni yaparak, yakınlardaki bir bahçeden kopardığı lahanaları pişirdi; ama ne tuz ne yağ vardı, dişlerinin kovuğuna bile gitmedi bu yemek.

"Görelim sizi çavuşum!" deyip duruyordu Chouteau alaylı alaylı. "Becerikli adamsınızdır vesselam. Ha, kendim için söylemiyorum, biz Loubet'yle bir hanımefendinin evinde enfes bir yemek yedik doğrusu."

Endişeli yüzler Jean'a döndü; bütün manga, özellikle Lapoulle ile Pache gibi tek lokma yiyecek bulamamış olan şanssızlar onu beklemişti; taşı sıkar suyunu çıkarır dedikleri onbaşılarına güveniyorlardı. Askerlerinin durumuna üzülen, onları bırakıp gittiği için vicdan azabı duyan Jean, çantasındaki yarım ekmeği onlara pay etti. Lapoulle ekmeği iştahla ısırırken mutluluktan homur homur sesler çıkarıyor, sevincini anlatmak için bulabildiği tek sözcükle "Tanrım! Tanrım!" deyip duruyordu. Pache ise tanrının yarın da kendisini aç bırakma-

yacağından emin olmak için alçak sesle bir *Göklerdeki Babamız*, bir de *Selam Sana Meryem* okumakla meşguldü.

Borazancı Gaude toplanma borusunu gösterişle üfledi. İkinci kez çalmak gerekmemiş, kamp hemen sessizliğe bürünmüştü. Yoklamada müfrezesinin tam çıktığını gören Çavuş Sapin, hasta benzi, kıvrık burnuyla usulca:

"Bugün tam, ama yarın olmayacak."

Jean'ın baktığını görünce, gözlerini uzak karanlıklara dikip kendinden emin, sakin bir sesle ekledi:

"Yarın ben ölmüş olacağım."

Saat dokuzdu; Meuse'ün üzerinden yükselerek yıldızları perdeleyen sise bakılırsa gece buz gibi geçeceğe benziyordu. Maurice'le Jean yolun kıyısındaki çalıların dibine yan yana uzandılar; soğuktan titreyen Maurice, çadıra girip yatmanın daha iyi olacağını söyledi. Ama her yanları dökülüyordu, yatakta dinlendikten sonra tutulan eklemleri daha da kötülemişti, ikisi de uyuyabilecek gibi değildi. Yanı başlarında herhangi bir korunağa tenezzül etmeden, yalnızca bir battaniyeye sarınıp yaş toprağa uzanmış, kahramanca horlayan Teğmen Rochas'ya gıptayla baktılar. Sonra birkaç subayla albayın geceyi uykusuz geçirdiği büyük çadırda yanan mumun alevine bakarak bir süre oyalandılar. Ertesi sabahla ilgili emir gelmemesi, Albay de Vineuil'ü bütün akşam huzursuz etmişti. Alayın konumunu güvensiz buluyordu albay, sabah yerleştikleri ileri mevkiyi bırakıp çekilmişlerdi, ama halen fazla öndelerdi sanki. General Bourgain-Desfeuilles ortalarda yoktu; hasta olduğu, Altın Haç Oteli'nde yattığı söyleniyordu. Albay bir subay gönderip generali uyarmaya karar verdi; Meuse'ün büklümünden Garenne ormanına dek çok geniş bir hattı savunmak zorunda kalacak olan 7. Kolordu'nun dağınıklığında, bu yeni pozisyon gözüne tehlikeli görünüyordu. Savaşın güneş doğar doğmaz başlayacağına şüphe yoktu. Bu sessiz karanlık yedi sekiz saatten uzun sürmeyecekti. Albayın çadırındaki küçük ışık söndükten sonra, Yüzbaşı Beaudoin'ın yanlarından geçip çalıların dibinden gizli gizli Sedan'a gittiğini gören Maurice şaşırdı.

Karanlık giderek artıyor, nehirden yükselen buğu her şeyi kederli bir sise boğarak bulanıklaştırıyordu.

"Jean, uyudun mu?"

Uyumuştu; bir başınaydı Maurice. Lapoulle'le diğerlerinin yanına, çadıra gitmek içinden gelmedi. Çadırdakilerin Rochas'nınkilere karşılık veren horultularını dinledi, hepsini kıskanıyordu. Büyük komutanların savaştan bir gece önce iyi uyumalarının tek nedeni yorgunluk olsa gerekti. Karanlığa gömülen geniş kampta, uykunun derin, ılık nefesinden başka ses yoktu. Düşündü; 5. Kolordu'nun oralarda, sur dibinde bir yerde kamp kurduğunu, 1. Kolordu'nun Garenne ormanından Moncelle kasabasına kadar yayıldığını, 12. Kolordu'nun şehrin diğer yakasında Bazeilles'i tuttuğunu biliyordu. Şimdi hepsi uyuyordu, gecenin koynunda, en baş çadırlardan en son çadırlara dek, bir fersahı aşan alandan, aynı ağır, ritmik ses yükselmekteydi. Peki ya ötesi; o başka bir bilinmezlikti, ara sıra oradan da sesler erişiyordu Maurice'in kulağına, öyle uzak, öyle hafif seslerdi ki bunlar, basit bir kulak çınlaması sanabilirdi insan: Süvarilerin belli belirsiz nal sesleri, top arabalarının hafiflemiş tekerlek gıcırtıları, en çok da askerlerin ağır adımları; insandan oluşan o kara karınca sürüsünün o tepe senin bu tepe benim ilerleyişi, gecenin bile durduramadığı o istila, o kuşatma... İşte, ilerideki şu ışıklar, söndürülen çoban ateşleri değil miydi; büyüyen bir kaygı sabahın korkuyla beklendiği bu son geceyi doldururken uzaktan dağınık haykırış sesleri gelmiyor muydu?

Maurice el yordamıyla Jean'ın elini arayıp buldu. Ancak o zaman kendini güvende hissetti, gözlerini kapadı. Sedan'ın saat başı çalan çan kulesinin uzaktan sesi geliyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

I

WEISS, Bazeilles'deki küçük, karanlık odada ani bir sarsıntıyla yatağından sıçradı. Çevreyi dinledi, top sesleri geliyordu. Saatine bakmak için el yordamıyla mumu yaktı; saat dörttü, tan yeni ağarıyordu. Sapsız gözlüğünü alelacele eline alıp geniş caddeyi, şehri boydan boya kesen Douzy yolunu gözleriyle taradı; ama caddeyi yoğun bir toz bulutu kapladığından hiçbir şey görünmüyordu. Meuse çevresindeki çayırları gören yan odaya geçti; oradan bakınca, sabahları nehirden yükselen buğunun ufku bürüdüğünü anladı. İleride, suyun diğer yakasında, bu buğudan perdenin arkasında top sesleri daha kuvvetli geliyordu. Ansızın, çok yakında bir yerlerden, bir Fransız bataryası müthiş bir gürültüyle karşılık verdi; küçük evin duvarları sallandı.

Weiss'ların evi, Bazeilles'in merkezine doğru, Kilise Meydanı'na gelmeden sağdaydı. Biraz içerlek olan ön cephesi yola bakıyordu; küçük bir çatı katı olan, üç pencereli, tek katlı bir evdi bu; arkada çok geniş, Remilly'den Frénois'ya dek bütün tepeleri karşıdan gören bir bahçesi vardı; bahçeden aşağı yüründüğünde nehir kıyısındaki çayırlara varılırdı. Weiss, yeni ev sahibi olmanın verdiği şevkle sabah ikiye dek gözünü kırpmamış, evdeki bütün erzakı mahzene gizledikten sonra mobilyaları kurşunlardan olabildiğince korumak için pencereleri şiltelerle kapatmıştı. Prusyalıların, yıllarca hayalini kurduğu, çok büyük zorluklarla elde ettiği ve tadını henüz pek az çıkardığı bu evi talan edebileceğini düşündükçe kan beynine sıçrıyordu.

O sırada yoldan birisi seslendi:

"Hey Weiss, duyuyor musunuz?"

Geceyi Weiss'ın evine bitişik, büyük, tuğla bir bina olan boyahanesinde geçiren Delaherche aşağıdaydı. Boyahanenin tüm işçileri

ormana kaçıp Belçika'ya geçmiş, bekçi olarak yalnızca bir duvarcı ustasının dulu olan, Françoise Quittard adındaki kapıcı kadın kalmıştı. Kadının on yaşındaki küçük oğlu Auguste ağır bir tifo hastalığından yatıyordu; çocuk yolculuğa dayanabilecek durumda olsaydı, korkudan aklı çıkan, tir tir titreyen kadın da işçilerle birlikte kaçacaktı.

"Hey Weiss, duyuyor musunuz?" diye tekrarladı Delaherche. "Hızlı başladı ha... Hemen Sedan'a dönsek iyi olur."

Weiss, karısına ilk ciddi tehlikede Bazeilles'den ayrılacağına kesin bir dille söz vermişti, sözünü tutma konusunda da çok kararlıydı. Ama uzaktan ve rasgele top atışlarından başka bir şey yoktu şimdilik.

"Biraz bekleyelim canım! Acele edecek bir durum yok," diye yanıtladı.

Doğrusu Delaherche de olacakları görmeye can atıyordu, merakı korkusundan büyüktü. Savunma hazırlıkları çok ilgisini çektiğinden gece boyunca gözüne uyku girmemişti. Şafak söker sökmez saldırının başlayacağı konusunda uyarılan 12. Kolordu komutanı General Lebrun, bütün geceyi ne pahasına olursa olsun işgal edilmesini engelleme emri aldığı Bazeilles'deki siperlenme çalışmalarıyla geçirmişti. Cadde ve sokaklar barikatlarla kesilmiş, küçük savunma birlikleri bütün evleri tutmuş, her sokak, her bahçe bir kaleye çevrilmişti. Saat üçü vurur vurmaz çıt çıkarmadan uyanan birlikler, gecenin zifiri karanlığında, yeni yağlanmış tüfekleri ve yönetmeliğe uygun olarak doksan adet fişekle doldurulmuş fişeklikleriyle görev alanlarına yerleşmişti. Bu nedenle düşmanın ilk top ateşi kimseyi şaşırtmadı. Arkaya, Balan'la Bazeilles arasına konuşlandırılmış Fransız bataryaları anında karşılık verdi; bu karşılığın orada olduklarını göstermekten başka amacı yoktu, yoksa sisin içinde topun nereye gittiğini görmeden, gelişigüzel ateş ediyorlardı.

"Biliyor musunuz, boyahane için gözüm arkada kalmayacak," diye konuştu yeniden Delaherche. "Koca bir müfreze geldi burayı korumaya. Gelin bakın."

Gerçekten de boyahaneye kırkın üzerinde deniz piyade eri yollanmıştı; başlarında çok genç, sarışın, iriyarı, atak ve inatçı görünüşlü bir teğmen vardı. Teğmenin adamları hemen binanın kontrolünü ele almış, bir kısım asker tüfeklerini ilk katın sokağa bakan pencerele-

rindeki tahta panjurların deliklerine dayarken, diğerleri arka tarafta, çayırlara bakan avlunun alçak duvarında mazgal delikleri açmıştı.

Delaherche'le Weiss, teğmeni avlunun ortasında buldular; çevreyi kolaçan ediyor, sabah sisinin içinde uzakları görmeye çalışıyordu.

"Lanet olasıca sis!" diye mırıldandı. "El yordamıyla savaşıldığı nerede görülmüş!"

Bir sessizlikten sonra, belli bir nedeni olmadan:

"Bugün günlerden ne?" diye sordu.

"Perşembe," diye yanıtladı Weiss.

"Doğru ya, perşembe... Bizimki de hayat mı! Dünya yansa haberimiz olmayacak!"

Tam bu sırada, gümbürdeyip duran topların arasına, beş altı yüz metre kadar öteden, çayırlığın hemen kıyısından bir yaylım ateşi karıştı. Tiyatro sahnesi gibi bir an oldu: Güneş yükseldi, Meuse'ün üstündeki buğu incecik muslin parçaları gibi uçuştu; mavi gökyüzü lekesiz, dupduru, sislerin arasından sıyrılarak göründü. Güzelliğine doyum olmayan, eşsiz bir yaz sabahıydı.

"Ah!" diye haykırdı Delaherche. "Demiryolu köprüsünden geçecekler. Görüyor musunuz, hat boyundan köprüye varmaya çalışıyorlar. Ama yani, bu köprüyü havaya uçurmamak ne büyük aptallık!"

Teğmen öfkesini sessizce belli eden bir hareket yaptı. Mayın yerleştirilmişti diye anlattı; ama önceki gün köprüyü geri almak için dört saat çarpışmak zorunda kalınca patlatmayı unutmuşlardı.

"Bu da bizim şansımız," diye kestirip attı.

Weiss bakıyor, anlamaya çalışıyordu. Fransızların Bazeilles'deki konumu son derece sağlamdı. Douzy yolunun iki yanına kurulu olan kasaba, tüm ovayı yukarıdan görüyordu. Bazeilles'e gelen tek yol, sola kıvrılarak şatonun önünden geçen bu yoldu; sağdaki diğer yolsa demiryolu köprüsüne gidiyor, Kilise Meydanı'nda ikiye ayrılıyordu. Almanların buraya gelebilmek için çayırlardan, sürülmüş tarlalardan, yani Meuse'ün ve demiryolunun çevresindeki açık, geniş alandan geçmeleri gerekirdi. Oysa ne kadar ihtiyatlı olduklarını bilmeyen yoktu, demek ki gerçek saldırının bu yandan gelmesi pek olası değildi. Gelgelelim Bazeilles'in girişine yerleştirilen mitralyözlerin, saflarını kırıp geçirmesine rağmen köprüden kitleler halinde gelmeyi

sürdürüyorlardı; köprüyü geçebilenler, çevredeki birkaç söğüt ağacının arkasına sığınarak, tek başlarına sağa sola kurşun yağdırıyor, bu şekilde diğerlerinin yanına ulaşıp safları yeniden oluşturarak ilerlemeye başlıyordu. Giderek şiddetlenen yaylım ateşi işte bu noktadan gelmekteydi.

"Bakın! " dedi Weiss. "Bunlar Bavyeralılar. Miğferlerindeki tüylü çıkıntıdan tanıdım."

Bu arada, hat boyunun gerisinde kısmen gizlenmiş başka birliklerin bir yay çizip Bazeilles'e inmek için uzak ağaçların arkasına siperlene siperlene sağa doğru ilerleyebileceklerini sezdi. Bu şekilde Montivilliers Parkı'na girmeyi başarırlarsa kasaba elden gidebilirdi. Bunu bir an, belli belirsiz sezdi Weiss. Sonra cepheden saldırının artan yoğunluğunda unutup gitti.

Yüzünü birdenbire kuzeye, Sedan şehrinin yukarısında görülen Floing tepelerine çevirdi. Bir batarya da oradan ateş açmıştı; dumanlar güneşli gökyüzüne yükseliyor, patlama sesleri çok net duyuluyordu. Saat beş olsa gerekti.

"Buyrun bakalım!" diye mırıldandı. "Şimdi tam oldu işte."

Aynı yöne bakan deniz piyade teğmeni kendinden son derece emin bir tavırla:

"Bazeilles önemli nokta. Savaşın kaderi burada belli olacak."

"Emin misiniz?" diye haykırdı Weiss.

"Hiç şüphe yok. Öyle olmasa mareşal gece gelip bize gerekirse hepiniz ölün, yine de bu kasabayı düşmana bırakmayın der miydi!"

Weiss başını salladı, gözlerini ufukta dolaştırdı; sonra tereddütlü bir sesle, kendi kendine konuşur gibi:

"Hayır işte, hayır işte, öyle değil... Ben başka bir şeyden korkuyorum! Söylemeye dilim varmıyor..."

Sustu. Kollarını, mengene kolları gibi ardına dek açarak yüzünü kuzeye çevirdi ve ellerini bir anda kapanıveren bir mengene ağzı gibi şak diye birleştirdi.

Yöreyi iyi bildiği ve iki ordunun da ilerleyişini kavradığı için, dünden beri bundan korkuyordu. Geniş ovanın ışıltılı aydınlıkta göz alabildiğine göründüğü o saatte, Weiss'ın gözleri ırmağın sol yakasında, Alman birliklerinin bütün bir gün ve gece boyunca kaynaşıp duran

kara bir karınca sürüsü gibi geçtiği tepelerdeydi. Remilly'nin yukarısından bir batarya ateş ediyordu. Topları düşmeye başlayan bir diğeri Pont-Maugis'ye, nehir kıyısına konuşlanmıştı. Weiss, ağaçlı yamaçları daha iyi tarayabilmek için sapsız gözlüğünü katlayıp camlarından birini diğerinin üstüne getirdi; ama toplardan yükselerek tepelerin üstünde taç gibi biriken hafif, soluk dumandan başka bir şey görünmüyordu. Oraya akın etmiş onca adam şimdi neredeydi? Baktı, baktı; sonunda Noyers ile Frénois'nın yukarısında, La Marfée civarında bir çam korusunun köşesinde, atlı, üniformalı bir topluluk fark etti; bunlar subaylar olmalıydı, kurmay heyeti olabilirdi. Meuse'ün büklümü biraz daha ilerideydi, batı yönünü kapatıyordu; Mézières'e doğru çekilebilmek için nehirle Ardennes ormanının arasındaki Saint-Albert geçidinden giden daracık yol dışında başka yol yoktu bu tarafta. Önceki gün Givonne vadisinde bir patikada tesadüfen karşılaştığı, sonradan 1. Kolordu Komutanı General Ducrot olduğunu öğrendiği bir generale, bu tek geri çekilme hattından söz etmeye işte bu nedenle cüret etmişti. Eğer ordu bu yoldan hemen geri çekilmez, Prusyalıların Meuse'ü Donchery'den aşıp bu geçişi kapamasına izin verirse, adım atamaz bir halde sınırda sıkışacaktı. Daha akşam, Alman hafif süvari erlerinin bir köprüyü aldığını duymuşlardı; Fransızların bu kez de barut getirmeyi unuttukları için havaya uçuramadıkları bir köprüydü bu. Weiss kendi kendine onca adamın, o kara karınca sürüsünün, Donchery yaylasında olması gerektiğini, oradan Saint-Albert geçidine yürüdüklerini, öncü birliklerini de bir gün önce Jean'la Maurice'i götürdüğü Saint-Menges'la Floing üzerine yolladıklarını söylüyordu umutsuzca. Güneşin parlak ışığı altında Floing'ın çan kulesi, uzaklarda incecik beyaz bir iğne gibi görünmekteydi.

Mengenenin diğer kolu ise doğudaydı. Kuzeye bakınca, surların dibine ihtiyat kuvveti olarak yerleştirilmiş 5. Kolordu'nun pek de etkili bir destek sağlayamayacağı 7. Kolordu'nun Illy yaylasından Floing yaylasına çektiği savaş hattını görebiliyordu; ama doğuda, 1. Kolordu'nun Garenne ormanından Daigny kasabasına dek dizildiği Givonne vadisi boyunca neler olup bittiğini bilebilmesi olanaksızdı. Ama o yandan da top sesleri geliyordu, kasabanın girişindeki Chevalier korusunda çarpışmalar başlamış olmalıydı. Prusyalıların dün-

den beri Francheval'e taşınıp durduğu konusunda köylülerden gelen haberler Weiss'ı endişelendirmekteydi. Alman ordusu, Donchery üzerinden batıda yaptığı hareketi, doğuda Francheval üzerinden yapacaktı ve bu iki yönlü kuşatma yürüyüşü durdurulmazsa orada, kuzeyde, Illy tepesinde, mengenenin ağzı kapanmayı başaracaktı. Askerî bilimler konusunda uzman değildi Weiss; ama sağduyusu vardı ve bir kenarını Meuse'ün, diğer ikisini kuzeyde yedinci, doğuda birinci kolorduların oluşturduğu bu dev üçgeni gördükçe dehşete düşüyordu. Bazeilles'deki 12. Kolordu bu üçgenin güney uçtaki köşesi durumundaydı; üç kolordu da birbirlerine sırtlarını dönmüş, neden ve nasıl geleceğini bilmedikleri bir düşmanın dört koldan gelişini bekliyordu. Tam ortada ise, bir yeraltı zindanının dibinde durur gibi, cephanesiz, erzaksız, elden düşme toplarıyla Sedan şehri duruyordu.

"N'olur anlayın!" diyordu Weiss iki kolunu ha bire ardına kadar açıp ellerini şak diye birleştirerek. "Eğer generalleriniz önlem almazsa işte aynı böyle olacak. Oyalıyorlar sizi Bazeilles'de..."

Ama düşüncelerini öyle kötü, öyle karmaşık anlatıyordu ki bölgeyi tanımayan teğmenin anlamasına olanak yoktu. Bu yüzden o konuştukça teğmen sabırsızca omuz silkiyor, mareşalden çok biliyormuş gibi davranan bu paltolu, gözlüklü burjuvaya küçümseyerek bakıyordu. Weiss bir kez daha.Bazeilles saldırısının belki de yalnızca dikkatleri dağıtıp gerçek planı gizlemek için yapıldığını söyleyince, teğmen öfkeyle:

"Rahat bıraksanıza artık bizi!" diye bağırdı. "Biz sizin o Bavyeralıları teker teker Meuse'e dökeceğiz, görsünler bakalım oyalamak nasıl oluyormuş!"

Düşman askerleri birkaç dakikadır daha yakından ateş eder gibiydi, kurşunlar boğuk bir sesle gelip boyahanenin tuğlalarına saplanıyordu, avludaki alçak duvarın arkasına siperlenmiş askerler şimdi karşılık vermeye başlamıştı. Tüfek ateşinin o tok sesinin yankılanmadığı bir saniye yoktu.

"Meuse'e dökmek mi, evet, kuşkusuz!" diye mırıldandı Weiss. "Sonra da üstlerinden geçip Carignan yolunu geri almaya gitseniz hiç fena olmaz."

Sonra kurşunlardan korunmak için tulumbanın arkasına saklanmış olan Delaherche'e döndü:

"Neyse," dedi, "planın hası dün akşam Mézières'e geçmekti; ben onların yerinde olsam burada değil, orada olmak isterdim. Ama geri çekilme treni artık kaçtığına göre, bundan sonrası savaş tabii."

"Geliyor musunuz?" diye sordu yakıcı merakına karşın korkudan rengi uçmaya başlamış olan Delaherche. "Biraz daha gecikirsek Sedan'a dönemeyeceğiz."

"Evet, bir dakika sonra yanınızdayım."

Tehlikeli olduğu halde parmak ucuna yükselerek baktı, inatla anlamak istiyordu. Sağda, valinin emriyle çayırlar sular altında bırakılmıştı; Torcy'den Balan'a uzanan bu geniş göl, sabah güneşinde tatlı mavi, düz bir örtüyü andırıyor, şehri koruyordu. Ama su Bazeilles'in girişinde bitmekteydi; Bavyeralılar, en ufak hendekten, ağaçtan yararlana yararlana otların arasından bir hayli ilerlemişti. Beş yüz metre kadar uzaktalardı; hareketlerinin yavaşlığı, kendilerini olabildiğince az açık ederek sabırla, adım adım ilerleyişleri Weiss'ı çok etkiledi. Kuvvetli bir topçu birliği de onlara destek oluyordu; serin, berrak hava, havan mermilerinin ıslıklarıyla dolmuştu. Gözlerini yukarı kaldırdı Weiss, Pont-Maugis'deki bataryanın Bazeilles'i döven tek birlik olmadığını fark etti. Liry'ye çıkan yokuşun yarı yoluna iki batarya daha yerleştirilmiş, onlar da kasabaya ateş açmıştı; bu topların menzili, 12. Kolordu'ya bağlı ihtiyat birliklerinin konuşlandığı Moncelle'in çıplak topraklarını aşarak 1. Kolordu'ya bağlı bir tümenin tuttuğu Daigny'nin ağaçlık yamaçlarına kadar ulaşıyordu. Nehrin sol yakasındaki bütün sırtlar tutuşmuş gibiydi. Toplar sanki topraktan fışkırıyordu, sonu görünmez bir kuşak çevrelerini sarmıştı: Noyers'deki batarya Balan'ı, Wadelincourt'daki batarya Sedan'ı dövüyordu; Marfée'nin yukarısında, Frénois'da göz kamaştırıcı bir batarya, toplarını şehrin üstünden aşırıp 7. Kolordu'ya bağlı birliklerin bulunduğu Floing yaylasında patlatmaktaydı. Uzakta vadinin çıkışını kapatan o çok sevdiği, iç açıcı yeşillikteki sıra sıra tepeciklere şimdi dehşetle bakıyordu Weiss; görenin gözü gönlü açılsın diye var olduğunu düşündüğü bu tepeler şimdi bir anda korkutucu, dev bir kaleye dönüşmüş, Sedan'ın işe yaramayan surlarını parçalıyordu.

Sıva dökülmesini andıran hafif bir ses duyarak başını kaldırdı. Bir mermi, Delaherche'in boyahanesine bitişik duvarının üstünden ön cephesini gördüğü evinin tam köşesine gelmişti. Tepesi attı:

"Evimi mi yıkacak bu haydutlar benim!" diye homurdandı.

Tam o sırada arkadan gelen hafif bir sesle afalladı. Dönüp bakınca, bir askerin kalbinden vurularak sırtüstü devrildiğini gördü. Askerin bacakları bir an kasılarak titredi, sonra genç, dingin yüzü bir hayret ifadesiyle donup kaldı. Bu, gördüğü ilk ölüydü; avlunun taşlarına çarpan tüfeğin sesi Weiss'ı özellikle sarsmıştı.

"Ah yok, ben gidiyorum artık!" diye kekeledi Delaherche. "Gelmeyecekseniz yalnız gideceğim."

Az önce kızdırdıkları teğmen söze karıştı:

"Ha şunu bileydiniz, gitseniz iyi olur beyler... Her an saldırıya uğrayabiliriz."

Bavyeralıların giderek yaklaştığı çayırlığa göz attıktan sonra, Delaherche'le gitmeye karar verdi Weiss. Ama avlunun diğer tarafından sokağa çıktıklarında, evinin kapısını iki kez kilitlemek istediğini söyleyerek ayrıldı. Nihayet Delaherche'in yanına dönmüştü ki yeni bir gösteri ikisini de oldukları yere mıhlayıverdi.

Yolun ucunda, üç yüz metre kadar ötede bulunan Kilise Meydanı, o sırada Douzy yolundan çıkan kalabalık bir Bavyera birliğinin saldırısına uğramıştı. Meydanı korumakla görevli deniz piyade alayı, ateşi bir an keser gibi yapıp birliğin ilerlemesine izin verdi. Sonra, birlik tam karşısında toplandığı an, birdenbire, beklenmedik ve olağanüstü bir manevra yaptı: Askerler kendilerini yolun iki kenarına atıp yere kapandı; Bavyeralıların önü bir anda böyle boşalınca, yolun diğer yanına ateşe hazır durumda yerleştirilmiş mitralyözler sağanak gibi mermi yağdırmaya başladı. Düşman birliği yerle bir oldu. Kenarlara çekilmiş askerler ayağa fırladı, ellerinde süngülerle, sağa sola saçılmış Bavyeralılara koşup işlerini oracıkta bitirdiler. Bu manevra, aynı başarıyla iki kez daha yinelendi. Sokağın köşesindeki küçük bir evde kalmış üç kadın, pencerelerin birinden gösteri izler gibi neşeyle izliyor, gülüyor, alkış tutuyordu.

"Hay aksi!" dedi birden Weiss. "Mahzenin kapısını kilitleyip anahtarı almayı unuttum. Bekleyin, bir dakika sürmez."

Bu ilk saldırı püskürtülmüşe benziyordu; neler olacağını görme arzusu canlanan Delaherche'in şimdi o kadar da acelesi yoktu. Boyahanenin önünde dikilip giriş katındaki odasının eşiğinde duran kapıcı kadınla sohbete başladı:

"Zavallı Françoise'ım, keşke siz de gelseniz bizimle. Bir kadının bu iğrençliklerin ortasında tek başına kalması korkunç bir şey!"

Titreyen kollarını havaya kaldırdı kadın.

"Ah, beyefendiciğim, küçük Auguste'ümün hastalığı olmasa ben de kaçmaz mıydım... Girin bakın, kendi gözlerinizle görün."

Delaherche girmedi ama boynunu içeri uzattı; kar beyaz bir yatakta, ateşten kıpkırmızı yüzüyle yatan, alev alev yanan gözlerini bir an olsun annesinden ayırmayan çocuğu görünce başını salladı.

"İyi ama, neden onu da götürmüyorsunuz? Ben size Sedan'da kalacak yer ayarlarım. Sıcak bir battaniyeye sarın çocuğu, gelin bizimle."

"Olmaz beyefendi, imkânsız. Doktor çocuğu öldürürsün dedi. Ah ah, talihsiz babacığı hayatta olaydı bari! Ama şu dünyada birbirimizden başka kimsemiz yok bizim, birimize bir şey olsa diğeri ortada kalır. Hem belki de yalnız bir kadınla hasta bir çocuğa kötülük etmez şu Prusyalılar!"

O sırada Weiss göründü, evinin her yerini sıkı sıkı kapadığı için memnundu.

"Her şeyi kırıp dökmeden içeri giremezler artık. Şimdi yola çıkabiliriz! Pek rahat bir yolculuk olmayacak, bir kurşuna denk gelmek istemiyorsak evlerin kıyısından kıyısından yürüyelim."

Gerçekten de düşman yeni bir saldırıya hazırlanır gibiydi, yaylım ateşi iki kat artmıştı, havan toplarının ıslığı kesilmiyordu. İki top kaşla göz arasında yola, yüz metre kadar ötelerine düşmüş, bir diğeri patlamadan bahçenin çamurlu toprağına gömülmüştü.

"Eh! Madem öyle Françoise," dedi Delaherche, "küçük Auguste'ünüzü bir kucaklayayım. Ateşi o kadar da kötü değil, birkaç gün içinde atlatır tehlikeyi. Cesaretinizi yitirmeyin ve hemen evinize girin, burnunuzu bile çıkarmayın dışarı."

İki adam sonunda yola çıkıyordu.

"Hoşça kalın Françoise."

"Hoşça kalın efendim."

Tam o sırada korkunç bir gürültü oldu. Bir havan topu, Weiss'ın evinin bir bacasını parçaladıktan sonra kaldırıma düşüp öyle bir patlayış patladı ki komşu evlerin camları tuzla buz oldu. Kalın bir toz tabakasıyla yoğun duman önce görüşü engelledi, sonra evin ön cephesi göründü, duvarda koca bir gedik açılmıştı; eşikte Françoise boylu boyunca yatıyordu, ölmüştü; böbrekleri parçalanmış, başı ezilmiş, kanlar içinde, korkunç bir insan kalıntısı halinde oracıkta yığılmıştı.

Weiss hışımla koştu. Kekeliyor, "Allah kahretsin! Allah kahretsin!" deyip duruyordu.

Evet, ölmüştü Françoise. Weiss eğildi, kadının ellerini yokladı, doğrulurken annesine bakmak için yataktan başını kaldıran küçük Auguste'ün kırmızı yüzüyle karşılaştı. Oğlan bir şey demiyordu, ağlamıyordu da, yalnızca fal taşı gibi açılmış kocaman, alev alev gözlerle, artık tanıyamadığı o korkunç vücuda bakmaktaydı.

"Allah kahretsin!" diye haykırdı Weiss yine. "Şimdi de kadınları mı öldürüyorlar!"

Ayağa kalktı, kilisenin yanından miğferleri görünmeye başlayan Bavyeralılara doğru yumruğunu salladı. Devrilen baca evinin çatısını yarı yarıya yıkmıştı; bunu görmesiyle çılgın bir öfkeye kapılması bir oldu.

"Pis herifler! Kadınları öldürür, evimi yıkarsınız ha! Hayır, hayır! Yapamam, böyle dönüp gidemem, kalıyorum ben!"

Fırlayıp ölmüş bir askerin tüfeğiyle fişeklerini aldı, bir sıçrayışta geri geldi. Daha iyi görmek isteyeceği önemli durumlar için hep üstünde taşıdığı, ama insanlık hali işte, genç karısının yanında yaşlı görünmekten çekindiği için genellikle kullanmadığı bir gözlüğü vardı. Sapsız gözlüğünü hızlıca indirip bu gözlüğü gözüne taktı ve toparlak, efendi yüzü öfkenin etkisiyle allak bullak olmuş bu paltolu burjuva, komik denebilecek kahramanca bir edayla tüfeğini ateşlemeye, sokağın sonundaki Bavyeralı kümesine kurşun yağdırmaya girişti. Kanında vardı bu, hep söylerdi zaten, Alsas'ta geçen çocukluğunda, her gece uyumadan önce dinlediği 1814 hikâyelerinden beri, bir iki Prusyalının hakkından gelmek deyince içi giderdi.

"Ah! Pis herifler, pis herifler!"

Aralıksız ve öyle hızlı ateş ediyordu ki sonunda tüfeğin namlusu ısınıp parmaklarını yaktı.

Korkunç bir saldırı başlayacağa benziyordu. Çayır tarafında yaylım ateşi kesilmişti. Kavaklarla söğütlerin arasından akan dereyi tutan Bavyeralılar, Kilise Meydanı'nı savunan evlere baskına hazırlanıyordu. Nişancıları temkinlice geri çekilmişti. Öldürülmüş asker bedenlerinin siyah lekeler gibi durduğu uçsuz bucaksız yeşilliklerin üstünde, altın rengi örtüsünü sermiş güneşten başka hiçbir şey yoktu. Teğmen, tehlikenin bundan sonra sokak tarafından geleceğini anladı; arkasında bir nöbetçi birliği bırakarak boyahanenin avlusundan ayrıldı. Adamlarını çabucak kaldırım boyunca dizdi; düşman meydanı ele geçirirse, binanın ilk katına barikat kurup fişekleri bitinceye kadar savunma yapmalarını emretti. Çevredeki en küçük çıkıntılardan yararlanarak yere yatmış, kenar taşlarının gerisine siperlenmiş askerlerin elleri aralıksız tetikteydi; bu geniş, ıssız ve güneşli yolun bir ucundan diğer ucuna, şiddetli bir rüzgârın savurduğu dolu sağanağını andıran bir kurşun yağmuru sürüp gidiyor, çizgi çizgi dumanlar görünüyordu. Genç bir kız deli gibi koşarak vurulmadan yolun karşısına geçti. Sırtında gömleğiyle atını ahıra sokmaya çalışan ihtiyar bir köylü ise alnının ortasından öyle bir kurşun yedi ki havalanıp yolun ortasına kapaklandı. Bir havan topu kilisenin çatısını parçaladı. Diğer ikisi evleri tutuşturdu, evler iskeletlerinden çatırdayarak alev alev yanmaya başladı. Hasta yavrusunun gözleri önünde ezilmiş yatan zavallı Françoise'ın, kafasında kurşunla yere serilmiş köylünün, tüm bu yıkımların ve yangınların görüntüsü, Belçika'ya kaçmaktansa orada ölmeyi yeğlemiş olan kasaba sakinlerini çileden çıkarmaya yetti. Paltolular ve işçi gömlekliler, burjuvalar ve işçiler pencerelerden deli gibi ateş ediyorlardı.

"Haydutlar!" diye haykırdı Weiss. "Çevremizi sardılar. Demiryolunun kıyısından yürüdüklerini görmüştüm zaten. İşte! Soldan geliyorlar, duyuyor musunuz?"

Gerçekten de iki yanı ağaçlı bir yoldan varılan Montivilliers Parkı'nın arkasından bir yaylım ateşi başlamıştı. Düşman bu parkı alırsa Bazeilles düşerdi. Ama ateşin şiddetine bakılırsa 12. Kolordu komutanı bu manevrayı öngörmüştü, park savunuluyordu.

"Dikkat etsenize, şaşkın!" diye bağırdı teğmen, Weiss'ı çekip duvara yapıştırarak. "İki parça olacaksınız!"

Bu şişman, gözlüklü, yürekli adam, teğmenin hem ilgisini çekmiş hem komiğine gitmişti. Bir havan topunun geldiğini duyunca onu kardeşçe bir tavırla kenara çekti. Top on adım kadar öteye düşerek patladı, ikisinin de başından aşağı şarapnel parçaları yağdı. Burjuva tek sıyrık almadan ayakta kalırken, teğmen iki bacağından birden oldu.

"Hay allah!" diye mırıldadı. "Size diyordum, benim hesabım görüldü!"

Kaldırıma yığılan teğmen, eşikte boylu boyunca yatan kadının yanına sürünerek kapıya yaslandı. Genç yüzünde hâlâ aynı atak, inatçı ifade vardı.

"Hiç önemli değil aslanlarım, beni dinleyin... Kendinizi sıkmadan ateş etmeyi sürdürün, acele etmeyin. Süngülerle dalacağınız zamanı ben size söyleyeceğim."

Başını kaldırıp uzaktan düşmanı gözleye gözleye, oturduğu yerden askerlere kumanda etmeyi sürdürdü. Karşıda başka bir ev daha ateş almıştı. Tüfek cayırtılarıyla top patlamaları, toza, dumana boğulan havayı yırtmaktaydı. Her sokağın köşesinde askerler düşüyor, cansız bedenler bazen tek başına bazen üst üste, bir kan gölü ortasında kara lekeler gibi kalıyordu. Kasabanın üst kısmındaysa korkunç bir uğultu büyümekteydi; ölümü göze almış birkaç yüz yiğidin üstüne çullanan binlerce adamın tehditkâr sesiydi bu.

Weiss'a seslenip duran Delaherche son kez sordu:

"Gelmiyor musunuz? Siz bilirsiniz! Gidiyorum ben, allahaısmarladık!"

Saat yediye geliyordu, çok geç kalmıştı. Evlerin kıyısından yürüyebildiği kadar yürüdü; kapılardan, duvar çıkıntılarından yararlandı; yaylım ateşini duyar duymaz bedenini bir duvar köşesine yapıştırıveriyordu. Bu kadar genç, bu kadar çevik olabileceğini rüyasında görse inanmazdı doğrusu, bir yılan kadar kıvrak ilerliyordu. Fakat Bazeilles'in çıkışında, Liry'deki bataryaların dövdüğü, yaklaşık üç yüz metrelik, ıssız, korunaksız yolu geçmesi gerektiğinde, ter içinde olmasına rağmen tir tir titrediğini hissetti. Bir an bekledi, sonra iki

büklüm koşarak bir hendeğe atladı. Ardından da delice bir koşu tutturdu; kulaklarında gök gürültüsünü andıran top sesleriyle, hiçbir yana bakmadan, dosdoğru koştu. Gözleri yanıyordu, alevlerin arasında yürür gibiydi. Yol bitmek bilmedi. Ansızın, solunda küçük bir ev fark etti, koşup oraya sığındı, göğsünden ağır bir yük kalkmıştı. Çevrede bir kalabalık vardı, askerler, atlar... Önce kimseyi seçemedi. Ama sonra, gözlerine inanamadı.

İmparatorla kurmay heyeti değil miydi bu? Baybel'de kendisiyle konuşacak gibi olduğundan beri imparatoru tanımakla övündüğü halde duraksadı Delaherche, sonra ağzı açık bakakaldı. Gerçekten de III. Napolyon'du bu, atının üstünde gözüne daha bir heybetli görünmüştü; bıyıkları öyle parlatılmış, yanakları öylesine renklendirilmişti ki Delaherche bakar bakmaz imparatorun bir aktör gibi boyanarak diri görünmeye çalıştığını anladı. Askerlerinin arasında, acının hırpaladığı o ürkütücü, külrengi yüzüyle, sipsivri burnu, çukura kaçmış gözleriyle dolaşmamak için boyanmış olmalıydı. Bazeilles'deki çarpışmanın beş saattir sürdüğü haberini alınca, sessiz, donuk, hayalet gibi hali ve al yanaklarıyla çıkıp gelmişti.

Bulundukları yerde bir tuğla fabrikası vardı, hep beraber oraya sığındılar. Öbür yanda bir kurşun yağmuru duvarları delik deşik etmekte, yola her saniye bir havan topu düşmekteydi. İmparatorun maiyeti olduğu gibi durmuştu.

"Efendim," diye fısıldadı bir ses, "gerçekten tehlikeli..."

Ama imparator arkasına döndü, bir el hareketiyle kurmay heyetine tuğla fabrikasının yanındaki dar yola girmelerini emretti. Orada adamlar da atlar da tamamen gizlenmiş olacaktı.

"Gerçekten efendim, çılgınlık bu... Efendim, yalvarıyoruz..."

İmparator yanıt vermedi, bu ıssız yolda bir grup üniformalı insanın belirmesi nehrin sol yakasındaki bataryaların dikkatinden kaçmaz demek ister gibi sürekli aynı el hareketini tekrarlayıp duruyordu. Sonra tek başına, kurşunların ve topların arasından ilerlemeye başladı; hiç acele etmiyor, her zamanki donuk, kayıtsız haliyle kaderine doğru yürüyordu. Arkasından, ilerlemesi için onu dürten o yatışmak bilmez sesi, Paris'in haykıran sesini duyduğuna kuşku yoktu: "Yürü! Yürü! Halkının yığılan cesetleri üstünde bir kahraman gibi

öl ve bütün dünyayı kendine hayran bırak ki oğlun tahta çıkabilsin!" Ve yürüyordu imparator, ufak ufak adımlarla ilerletiyordu atını. Bir yüz metre kadar gitti. Sonra durdu, aradığı sonun gelip kendisini bulmasını bekledi. Kurşunlar, ekvator rüzgârını andıran ıslık sesleriyle geçmekteydi; bir havan topu patlayıp imparatoru yukarıdan aşağıya toprağa buladı. O, beklemeyi sürdürdü. Atının yeleleri dikilmişti, ölüm karşısında içgüdüsel olarak gerilemeye çalışan hayvanın gövdesi zangır zangır titriyordu; ama ölüm ne atı ne binicisini alıyordu. Saniyelerin geçmek bilmediği bu bekleyişin ardından, her zamanki gibi kaderine boyun eğdi imparator. Alınyazısında burada ölmek olmadığını anlayarak, sanki yalnızca Alman bataryalarının yerini görmek istemiş gibi sakince geri geldi.

"Efendim, ne cesaret! Lütfen daha fazla açıkta durmayın..."

Gelgelelim imparator yeniden bir el hareketiyle kurmay heyetine kendisini takip etmesini işaret etti; bu kez onları kollamaya kalkmadı, kendisini zaten kollamıyordu. Tarlaların arasından, Rapaille'ın çıplak topraklarından Moncelle'e doğru ilerledi. Yolda bir yüzbaşı vuruldu, iki at devrildi. 12. Kolordu'ya bağlı alaylar, imparatorun selamsız, alkışsız, bir hortlak gibi önlerinden geçişini izledi.

Delaherche bütün bunlara tanıklık etmişti. Yüreği ağzındaydı, tuğla fabrikasından uzaklaştığı an kendisinin de mermilerin altında kalacağını düşündükçe dizlerinin bağı çözülüyordu. Biraz oyalandı; birkaç subay orada kalmıştı, atlarından inmiş konuşuyorlardı; onlara kulak verdi.

"Kesin öldürüldü diyorum size, havan topuyla iki parçaya ayrıldı."

"Hayır canım, ben götürülürken gördüm. Basit bir yarası vardı, kaba etine şarapnel parçası gelmişti..."

"Kaçta gördün sen?"

"Altı buçuğa doğru, bir saat önce yani. Yukarıda, Moncelle yakınlarında bir patikada..."

"Sedan'a mı gitti peki?"

"Kesinlikle Sedan'da."

Kimden söz ediyorlardı? Delaherche birden Mareşal MacMahon'dan konuştuklarını anladı, ileri mevzilere giderken yaralanmıştı demek. Mareşal yaralıydı! Bu da bizim şansımız diye düşündü

Delaherche, deniz piyade teğmeninin dediği gibi. O bu kazanın ne gibi sonuçlar doğurabileceğini düşünedursun, önünden son hızla bir posta eri geçti. Posta eri, oradaki subaylar arasında bir arkadaşını tanıyarak seslendi:

"General Ducrot başkomutan oldu! Bütün ordu Illy'de toplanıp Mézières'e çekiliyor!"

Daha sözü bitmeden uzaklaşan posta eri, giderek şiddetlenen ateş altında dörtnala Bazeilles'e girdi. Arka arkaya öğrendiği bu olağandışı haberlerden ürken Delaherche, geri çekilen birliklerin arasında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu anlayarak o anda kararını verdi ve Balan'a kadar koştu, oradan da pek güçlük çekmeden Sedan'a ulaştı.

Posta eri Bazeilles'in içinde dörtnala atını sürüyor, emirleri ileteceği bir komutan arıyordu. Haberler de aynı hızla yayıldı: Mareşal Mac-Mahon yaralanmış, General Ducrot başkomutanlığa getirilmişti, bütün ordu Illy'ye çekiliyordu.

"Ne? Ne diyorlar?" diye bağırdı baruttan yüzü gözü simsiyah olan Weiss. "Mézières'e çekilmek mi, şimdi mi! Ama bu saçmalık, imkân yok geçemeyiz!"

Başkomutanlığa getirilen General Ducrot'ya bir gün önce bu tavsiyeyi kendisinin verdiğini pişmanlıkla hatırlayarak umutsuzluğa kapıldı. Evet, bir gün önce yapılması gereken şey tabii ki buydu, geri çekilmek, Saint-Albert geçidinden derhal geri gitmek. Fakat karınca gibi kaynaşan Prusyalıların hepsi o tarafa, Donchery yaylasına doğru gittiğine göre o yol şimdi çoktan kesilmiş olmalıydı. Önlerinde ikisi de birbirinden ümitsiz iki delice yol vardı ama birisi daha yürekliceydi: Bavyeralıları Meuse'e dökmek ve üstlerinden geçip giderek Carignan yolunu geri almaktı bu.

Burnundan ikide bir kayan gözlüğünü kısa, kesik hareketlerle yukarı iten Weiss, kopmuş bacaklarıyla kapının önünde oturmayı sürdüren, kireç beyazı yüzüyle kan kaybından ölmek üzere olan teğmene durumu açıkladı:

"İnanın bana teğmenim, ben haklıyım... Adamlarınıza söyleyin, savaşı bırakmasınlar. Görüyorsunuz, yenmek üzereyiz. Biraz daha çabalarsak Meuse'e dökeceğiz onları!"

Gerçekten de Bavyeralıların ikinci saldırısı az önce püskürtülmüştü. Mitralyözler bir kez daha Kilise Meydanı'nı taramış, güneşin alnında yığılan cesetler kaldırımı tamamen doldurmuştu; düşman bütün sokak aralarından süngülerle çayırlara sürülüyor, dağılmış, nehre doğru kaçıyordu; çok adam kaybetmiş, canı çıkmış olan deniz piyadeleri taze birliklerle desteklense bu dağılmanın bozguna dönüşmesi işten bile değildi. Diğer yandan, Montivilliers Parkı'ndaki yaylım ateşi de milim ilerlemiyordu; demek ki oradaki takviye güçler de düşmanı korudan çıkarmıştı.

"Söyleyin adamlarınıza teğmenim... Süngü tak deyin! Süngü tak deyin!"

Teğmen, benzi mum gibi, zor duyulan bir sesle, son gücüyle mırıldandı:

"Duydunuz aslanlarım, davranın süngülere!"

Bunlar son sözleri oldu; havaya kalkık, inatçı yüzü, hâlâ savaşı izliyormuş gibi açık kalan gözleriyle son nefesini verdi. Françoise'ın ezilmiş başının çevresinde karasinekler uçuşmaya, orasına burasına konmaya başlamıştı; küçük Auguste yatağında ateşin etkisiyle sayıklıyor, annesine seslenerek kısık, yalvaran bir sesle su istiyordu:

"Anne, uyan anne, kalk hadi... Susadım ben, çok susadım..."

Ne var ki emirler açıktı; subaylar, kazandıkları üstünlüğün boşa gitmesine üzülseler de geri çekilme emri vermek zorundaydı. Düşmanın dairesel hareketinden gözü korkan General Ducrot'nun, ordusunu çembere alınmaktan kurtaracak çılgınca bir girişim için her şeyi gözden çıkarmaya hazır olduğu anlaşılıyordu. Kilise Meydanı boşaltıldı, birlikler sokak sokak çekildi, kısa sürede caddede kimse kalmamıştı. Ordunun çekip gittiğini, onları yüzüstü bıraktığını görmenin öfkesiyle kadınlar bağırıp ağlıyor, erkekler sövüp yumruk sallıyordu. Kasaba halkının çoğu evine girip kapısını kapadı; evlerini savunmaya, gerekirse ölmeye kararlıydılar.

"Hayır efendim, şuradan şuraya gitmiyorum!" diye avazı çıktığı kadar bağırıyordu Weiss, öfkeden deliye dönmüştü. "Yok öyle yağma! Burada geberirim daha iyi... Gelip benim eşyalarımı kıracaklar, benim şarabımı içecekler ha!"

Tepeden tırnağa öfke kesilmişti; bir yabancının evine gireceğini, iskemlesine oturacağını, bardağından içeceğini düşündükçe gözünü kan bürüyordu. Bu öfke bütün varlığını ayaklandırmış, alışageldiği hayatını, karısını, işini gücünü, o makul küçük burjuva temkinliliğini unutturmuştu. Kendisini evine kilitleyip kapının arkasına yığınak yaptı; evin içinde bir odadan ötekine kafesteki hayvan gibi dört dönüyor, bütün açıklıkları iyice kapattığından emin olmaya çalışıyordu. Fişeklerini saydı, kırk kadar vardı. Sonra, çayır tarafından bir saldırı gelmeyeceğinden emin olmak için son bir kez Meuse'e bakmaya gitti; gözü ırmağın sol yakasındaki tepelere takıldı. Yükselen dumanlar Prusya bataryalarının konumunu apaçık göstermekteydi. La Marfée'deki küçük korunun köşesinde, göz kamaştırıcı Frénois bataryasına yukarıdan bakan bir noktada, daha önce gördüğü üniformalı topluluğu fark etti; şimdi daha kalabalıklardı, güneşin altında öyle ışıldıyorlardı ki sapsız gözlüğünü çıkarıp diğer gözlüğünün üstüne koyunca apoletlerindeki ve miğferlerindeki altınları seçebildi. Yumruğunu havaya kaldırarak:

"Pis herifler, pis herifler!" diye defalarca bağırdı.

La Marfée'nin yukarısındaki o topluluk, Kral Wilhelm ile kurmay heyetiydi. Kral, geceyi geçirdiği Vendresse'den saat yedide gelmişti; o saatten beri, Meuse vadisini ayaklarının altına seren, savaş meydanını en kuytu köşelerine kadar görebildiği, tehlikeden uzak o noktada dikilmekteydi. Tepenin üstünde ayakta duruyor, göğün bir ucundan diğerine yayılan dev savaş planını, bu görkemli locadaki tahtından izler gibi izliyordu.

Tam ortada, ufka zümrüt yeşilinden bir perde çekmiş Ardennes ormanının berisinde, surlarının geometrik çizgileriyle Sedan görünmekteydi; sular altında kalan çayırlar ve nehir şehrin güneyiyle batısını çeviriyordu. Bazeilles'in içinde hâlâ yanan evler vardı, savaşın tozu kasabayı sise boğmuştu. Doğuda, Moncelle'den Givonne'a kadar, 12. ve 1. kolordulara bağlı birkaç alaydan başka bir şey görünmüyordu; alaylar ekilmemiş tarlaların arasından böcek sürüleri gibi geçmekte, ufacık köylerin gizlendiği dar vadide bir görünüp bir kaybolmaktaydı; karşıda, yemyeşil Chevalier korusunun koyu bir benek gibi göründüğü renksiz tarlalar duruyordu. Ama kuzeydeki 7. Kolordu'nun

görüntüsü çok daha netti; askerler, Garenne ormanından nehir kıyısındaki otlaklara doğru inen geniş, kızılımsı bir şerit olan Floing yaylasında devinip duran siyah noktacıklar gibiydi. İlerisi yine Floing'dı; birbirinden dik bayırların kesip durduğu engebeli bölgede, toprağın kıvrımları arasında kaybolmuş Saint-Menges, Fleigneux ve Illy kasabaları geliyordu sonra. Meuse'ün büklümü soldaydı; güneşin altında gümüş gibi pırıldayan nehir ağır ağır akıyor, geniş, nazlı bir dönüşle Iges yarımadasını içine alarak Mézières'e giden bütün yolları kapıyordu. Tek geçiş kapısı, Meuse'ün en uçta görünen kıyısıyla sık ormanların arasına sıkışmış olan Saint-Albert geçidiydi.

Fransız ordusunun yüz bin askeri ve beş yüz topu, işte bu üçgenin arasına yığılmış, burada sıkışmıştı. Prusya Kralı yüzünü batıya çevirdiğinde başka bir ovayı, Donchery ovasını, Braincourt, Marancourt ve Vrignes-aux-Bois'ya kadar uzanan bomboş tarlaları görüyordu; mavi göğün altında tozu yele karışmış, uçsuz bucaksız, gri topraklardı bunlar. Doğuya döndüğünde ise sıkış tıkış Fransız saflarının tam karşısında yine aynı engin boşlukla karşılaşıyordu; bir sürü kasaba vardı bu yanda, önce Douzy'yle Carignan, yukarı doğru gittikçe Rubécourt, Pourru-aux-Bois, Francheval, Villers-Cernay ve La Chapelle, La Chapelle'in ardında sınır... Bütün bu topraklar olduğu gibi Prusya kralına aitti; iki yüz elli bin adamıyla sekiz yüz topunu orada istediği gibi ilerletiyor, Fransız ordusunun çevresini saran ordularının yürüyüşünü bir bakışta kucaklıyordu. Bir yanda, 11. Prusya Kolordusu Saint-Menges üstüne yürüyüşteydi, 5. Kolordu Vrignes-aux-Bois'daydı, Württemberg Tümeni Donchery yakınlarında bekliyordu; diğer yanda, ağaçlarla tepeler görüşünü biraz engellese de birliklerin hareketini kestirebiliyordu. 12. Kolordu'yu az önce Chevalier korusuna girerken görmüştü, muhafız birliğinin de Villers-Cernay'e ulaşmış olması gerektiğini biliyordu. Mengenenin iki kolu, solda Prusya Prensi'nin, sağda Saksonya Prensi'nin ordularıydı ve bu kollar, karşı konması imkânsız bir hareketle açılıp ilerlerken iki Bavyera birliği de Bazeilles'e saldırmaktaydı.

Kral Wilhelm'in ayaklarının dibindeki bataryalar Remilly'den Frénois'ya dek aralıksız gümbürdüyor, Moncelle ile Daigny'yi dövmekle kalmayıp Sedan şehrinin üzerinden kuzeydeki yaylalara ula-

şıyordu. Saat en fazla sekizdi. Kral, gözlerini bu dev satranç tahtasından bir an olsun ayırmadan, gülümseyen sonsuz doğanın ortasında hırsla devinen siyah noktacıkları andıran binlerce adamını yönetiyor ve savaşın kaçınılmaz sonucunu bekliyordu.

II

ŞAFAK söktüğü sırada, Floing yaylasında Gaude'un borazanı yoğun sisin içinde olanca sesiyle kalk borusunu çaldı. Ama hava öylesine nem yüklüydü ki neşeli melodi çok geçmeden tıkanıp sustu. Gece çadır kuracak dermanları olmadığı için örtülere sarınıp çamurun içinde yatan bölük erleri bir türlü uyanamıyordu; yorgunluktan ve uykudan kaskatı kesilen solgun yüzleriyle şimdiden ceset gibiydiler. Hepsini teker teker sarsıp bu hiçlikten çıkarmak gerekmişti; gözlerinde yaşamanın dehşeti, kanları çekilmiş, ölmüş de dirilmiş gibi doğruldular.

Maurice'i Jean uyandırmıştı.

"Ne oluyor? Neredeyiz?"

Ürkek gözlerle çevresine bakan Maurice, silah arkadaşlarının gölgelerinin dalgalandığı bu gri denizden başka bir şey göremedi. Yirmi metre ötedeki şeyler bile seçilemiyordu. Yön duygusu tamamen yitmişti, Sedan'ın ne yanda olduğunu çıkaramıyordu. Tam o sırada, uzaklarda bir yerden kulağına top sesleri geldi.

"Ha! Doğru ya, savaşacaktık bugün... İyi bari! Yakında kurtulacağız desene!"

Çevredekiler de aynı şeyi söylüyordu; artık bu kâbustan kurtulacakları, bulmak için buraya kadar gelip kelle koltukta önlerinden kaçtıkları Prusyalıları sonunda görecekleri için kaygılı bir hoşnutluk içindeydi tüm askerler. Demek tüfeklerini sonunda onlara çevirebileceklerdi, demek bir tekini bile ateşlemeden sırtlarında dünyanın yolunu teptikleri fişeklikleri artık hafifleyecekti! Bu kez, herkes hissediyordu bunu, savaştan kaçış yoktu.

"Top sesleri nereden geliyor?

"Valla bilmem ki," diye yanıtladı Maurice. "Meuse'ün oralardan gibi geldi bana. Ama biz neredeyiz dersen, biliyorsam ne olayım."

"Dinle evlat," dedi onbaşı. "Sakın benim yanımdan bir yere ayrılma, çünkü beladan kaçmak da bir deneyim işidir, anlıyor musun... Ben senden bir gömlek fazla eskittim bu işlerde, gözümü hem senin için hem kendim için açacağım."

Bu arada mangadaki diğer erler, kursaklarından sıcak bir lokma geçmeyeceği için öfkeyle homurdanmaya başlamıştı. Kuru odun olmadan, hem de böyle pis bir havada ateş yakmanın yolu yoktu! Savaşın eli kulağında olduğu o anda bile açlık sorunu kendini dayatıyor, acil çözüm bekliyordu. Kahramanlık, evet belki; ama önce doyurmaları gereken bir mideleri vardı. Herkesin aklı fikri yemekteydi; mis gibi çorbanın olduğu günler çanaklarını nasıl bir aşkla sıyırdıklarını, ekmek olmadığında nasıl da çocuklar gibi, vahşiler gibi öfkeye kapıldıklarını düşünüyorlardı!

"Yemek yoksa savaş da yok!" diye ilan etti Chouteau. "Bugün hayatımı tehlikeye atarsam allah benim belamı versin!"

Oradan buradan kulağına çalınmış doğru fikirleri ipe sapa gelmez laflarla, yalanlarla harmanlayıp rezil eden bu kabare teorisyeninin, ağzı iyi laf yapan bu iri kıyım Montmartre boyacısının yine devrimciliği tutmuştu.

"Zaten dalga geçiyorlar bizimle!" diye sürdürdü sözlerini. "Yok Prusyalılar açlıktan, hastalıktan kırılıyormuş, yok sırtlarına giyecek gömlekleri yokmuş, yollarda pis pırtılar içinde sersefil karşımıza çıkıyorlarmış!"

Paris halindeki üç kuruşluk işlerin topuna girip çıkmış bir çocuk gibi kıkırdayarak makaraları koyverdi Loubet:

"Tabii canım, ne demezsin! Sefaletten kırılan asıl biziz yahu; patlak postallarımız, soytarıya dönmüş kılığımızla, geçtiğimiz yerlerde elimize bozuk para sıkıştırsalar yeri! Hani nerede söyledikleri büyük zaferler! Bismarck'ı tutsak etmişiz de, bütün orduyu taş ocağına dökmüşüz de, laf! Basbayağı kafa buluyorlar bizimle!"

Onları dinleyen Pache ile Lapoulle yumruklarını sıkarak öfkeyle başlarını salladı. Diğerleri de kızgındı, her gün gazetelerde çıkan bu yalanların korkunç bir etkisi olmuştu. Güven diye bir şey kalmamıştı, insanlar duydukları hiçbir şeye inanmıyordu. Bu erlerin hepsi de

toy çocuklardı, başta olmayacak umutlar üreten hayal güçleri şimdi çılgınca kâbuslara düşmekteydi.

"Eğri oturup doğru konuşalım," dedi Chouteau. "Anlamayacak bir şey yok, sattılar bizi! Hepiniz biliyorsunuz bunu."

Bu sözcüğü her duyuşunda, Lapoulle'ün o basit köylü kafası kızıveriyordu:

"Sattılar ha, ar namus yok demek ki bunlarda!"

"Yehuda'nın efendisini sattığı gibi sattılar," diye mırıldandı kutsal tarihten öğrendiklerini bir an olsun aklından çıkarmayan Pache.

Chouteau herkesi avcunun içine almıştı:

"Öyle basit ki, tanrım! Rakamları da biliyoruz. Mac-Mahon üç milyon aldı bizi buraya getirmek için, diğer generaller de birer milyon. Geçen bahar Paris'te oldu bunlar ve dün gece bir aydınlatma fişeğiyle haber verdiler, biz hazırız, gelip bizi alabilirsiniz diye."

Bu yalanın aptallığı karşısında Maurice çileden çıktı. Eskiden eğlendiriyordu onu Chouteau, hatta kenar mahallelere has ateşli konuşmasıyla etkiliyordu da. Ama artık, hiçbir işi beğenmediği gibi diğerlerini de işten soğutmak için ileri geri konuşup duran bu işçi bozuntusuna, bu ahlak bozucuya katlanamıyordu.

"Ne diye söylüyorsunuz böyle saçmalıkları?" diye bağırdı. "Doğru olmadığını bal gibi biliyorsunuz."

"Nasıl doğru değilmiş? Bizi sattıkları doğru değil mi şimdi? Ah, bak sen şu beyzadeye, yoksa sen de mi bu pis, hain domuzlarla birliksin?"

Tehditkâr bir tavırla Maurice'in üstüne yürüdü.

"Öyleyse söyle de bilelim sayın burjuva, söyle ki dostun Bismarck'ı beklemeden, hemen biz görüverelim senin hesabını."

Diğerleri de aynı şekilde homurdanmaya başlayınca, Jean araya girmesi gerektiğini düşündü:

"Susun artık! Ağzını ilk açanı rapor edeceğim!"

Ama Chouteau alaylı alaylı sırıttı, yuhaladı. Rapor edilmek umurunda mıydı sanki! İster savaşır ister savaşmazdı, paşa gönlü bilirdi, başının etini yemeyi keseceklerdi artık, yoksa fişekleri yalnızca Prusyalılar için değildi. Savaşın başlamasıyla birlikte, korkunun ayakta tuttuğu azıcık disiplin de uçup gitmişti: Ne yapabilirlerdi ki ona?

Sabrı taştığı an çekip giderdi. İşte bu yüzden kabalaşıyor, mangayı aç bırakanın onbaşı olduğunu söyleyip diğerlerini ona karşı kışkırtıyordu. Evet efendim, manga üç gündür ağzına lokma koymadıysa bu onun kabahatiydi, elâlem çorbasını içip etini yemişti. Ama beyefendi, yanına beyzadeyi de alıp hatunların evine keyif çatmaya gitmişti. Sedan'da görmüşlerdi onları.

"Manganın parasını yedin, sıkıysa inkâr et bakalım, seni üçkâğıtçı!"

İşler bir anda çığrından çıkmıştı. Lapoulle yumruklarını sıkıyor, açlıktan gözü döndüğü için yumuşak huyundan eser kalmayan Pache derhal bir açıklama istiyordu. En sağduyulusu yine Loubet'ydi; aklı başında haliyle gülüyor, Prusyalılar orada dururken Fransızların birbirini yemesinin aptalca olduğunu söylüyordu. İster yumruk yumruğa, ister silah çekerek, hiçbir kavgayla ilgilenmiyordu o; bir başkasının yerine askerlik yaptığı için cebine giren birkaç yüz frankı kastederek ekledi:

"Öyle valla! Madem benim postun o kadar ettiğini düşündüler, benden de o kadarlık alacaklar."

Gelgelelim bu aptalca sataşmaya öfkelenen Maurice'le Jean işin ucunu bırakmıyor, bağıra çağıra suçlamaları inkâr ediyorlardı; o sırada sisin içinden sert bir ses duyuldu:

"Ne oluyor burada? Ne oluyor? Kim bu kavga eden namussuz hergeleler?"

Yağmurdan sararmış kepi, düğmeleri kopmuş kaputuyla Teğmen Rochas göründü; zayıf, sarsak vücudu acınası bir bakımsızlık ve sefalet içindeydi. Ama çakmak çakmak gözleri, diken diken bıyıklarıyla, eski muzaffer çalımından hiçbir şey yitirmemişti.

"Teğmenim," diye yanıtladı Jean öfkeden çıldırmış gibi, "bu adamlar uluorta satıldığımızı söylüyor. Generallerimiz bizi satmışmış..."

Rochas'nın dar kafası bu ihanet düşüncesini pek yadırgamıyordu doğrusu, bir türlü kabullenemediği yenilgiler böylelikle pek güzel açıklanmış oluyordu çünkü.

"Diyelim öyle, onlara neymiş? Üstlerine vazife mi? Sonuçta Prusyalılar burada ve biz de onlara ömürleri boyunca unutamayacakları bir ders vereceğiz!"

Uzakta, yoğun sis perdesinin gerisinde, Bazeilles'deki top ateşi bir an olsun kesilmemişti. Gösterişli bir hareketle kollarını havaya kaldırdı Rochas:

"Anlaşıldı mı! Bu kez tamam! Dipçikleye dipçikleye evlerine göndereceğiz hepsini!"

Top sesini duyduğundan beri her şey silinmişti Rochas için: yavaşlık, yürüyüşteki belirsizlikler, birliklerin moralsizliği, Beaumont felaketi, Sedan'a zorunlu geri çekilişin sıkıntısı... Savaştıklarına göre, zafer kesin değil miydi? Hiçbir şey öğrenmemiş ve hiçbir şeyi unutmamıştı Rochas, hâlâ böbürlenerek düşmanı küçümsüyordu. Savaşların değişen koşulları konusunda en ufak bir bilgisi yoktu, Afrika'da, Kırım'da, İtalya'da savaşmış olan eski bir askerin asla yenilmeyeceğine inancını inatla korumaktaydı. Onun yaşında bir adamın bildiği her şeyi unutup yeni baştan başlaması biraz komik olurdu zaten!

Birdenbire çenesi ayrılacakmış gibi gülüverdi. Arada sırada tokadı bastığı halde askerlerinin ona tapmasını sağlayan o babacan şefkat yine gelmişti üstüne.

"Hele dinleyin evlatlarım, böyle birbirinizi yiyeceğinize birlikte bir içki içsenize... Hadi, ben ısmarlayacağım, siz de benim sağlığıma içeceksiniz."

Kaputunun derince cebinden bir içki şişesi çekti, böbürlenerek bir hanımefendinin hediyesi olduğunu eklemeyi de unutmadı. Gerçekten de önceki akşam Floing'da bir kabarede çapkınlık yaparken görenler olmuştu onu, masada garson kızı çekip dizlerinin üstüne oturtmuştu. Askerler şimdi içtenlikle gülüşmekte, Rochas'nın keyifle doldurduğu sefertaslarını uzatmaktaydı.

"Evlatlarım, can dostlarınız varsa onlara için, bir de Fransa'nın şanına... Benim için hayat bunlar demektir, yaşasın neşe!"

"Ne doğru söylediniz teğmenim, sağlığınıza, herkesin sağlığına!"

İçtiler; içler ısınmış, buzlar erimişti. Sabah ayazında, tam düşman üstüne yürünecekken bu ikram büyük incelik olmuştu doğrusu. Maurice alkolün damarlarında yayılarak bedenini ısıttığını, yanılsamanın o tatlı sarhoşluğunu geri getirdiğini hissetti. Neden yenmesinlerdi ki Prusyalıları? Savaş kadar sürprizlere, tarihin halen şaşırdığı beklenmedik dönüşlere gebe başka ne vardı? Teğmen olacak bu

acayip adam, Bazaine'in yolda olduğunu, akşamdan önce gelmesini beklediklerini de söylemişti; kesin bilgiydi, bir generalin yaverinden duymuştu. Her ne kadar Bazaine'in geleceği yol olarak Belçika'ya işaret etmişse de Maurice, onlarsız yaşayamadığı umut nöbetlerinden birine daha bıraktı kendini. Belki de sonunda öç alma anı gelmişti. Dayanamayıp sordu:

"Peki ne bekliyoruz teğmenim? Yürümeyecek miyiz?"

Rochas, kendisine emir gelmediğini anlatmak ister gibi bir hareket yaptı. Bir sessizlikten sonra:

"Yüzbaşıyı gören var mı?"

Kimseden yanıt gelmedi. Jean, yüzbaşıyı gece Sedan'a doğru giderken gördüğünü anımsıyordu; ama temkinli bir asker komutanlarını asla görev dışında görmemeliydi. Sustu, arkasını dönerken yolun kıyısından yaklaşan gölgeyi fark etti.

"İşte geliyor."

Gerçekten de Yüzbaşı Beaudoin'dı bu. Teğmenin acıklı durumuyla ezici bir zıtlık oluşturan jilet gibi kılığına, fırçalanmış üniformasına, cilalanmış ayakkabılarına herkes şaşkınlıkla baktı. Yalnızca giysilerinin düzgünlüğü de değil, yüzbaşının beyaz ellerinde, bıyığının kıvrımında bir âşığın eli değmiş gibi duran başka türlü bir süs, güzel bir hanımın tuvalet masasını çağrıştıran belli belirsiz bir Acem leylağı kokusu vardı.

"Bak sen!" diye sırıttı Loubet. "Yüzbaşı sandıklarına kavuşmuş galiba!"

Kimse gülümsemedi, yüzbaşının ne aksi olduğu bilinirdi çünkü. Adamlarıyla her zaman mesafeli ilişkiler kuran yüzbaşı hiç sevilmiyordu. Cırlaktı, Rochas'nın deyimiyle. İlk yenilgilerin alınması yüzbaşıyı da sersemletmişti, herkesin tahmin ettiği felaket ona son derece inanılmaz geliyordu. İnançlı bir Bonapartçıydı, birçok salonun desteği arkasında olduğundan önü de çok açıktı; ama talihinin bu çamurun içine gömülmekte olduğunu hissediyordu. Çok iyi bir tenor olduğu söylenirdi, buna da çok şey borçluydu. Mesleği konusunda düpedüz bilgisiz olsa da aptal bir adam değildi; tek bir arzusu vardı, beğenilmek ve gerektiğinde, hiç çabalamadan, son derece gözü pek olabilirdi.

"Ne sis ama!" demekle yetindi yanlarından geçerken, kaybolmaktan korkarak yarım saattir aradığı bölüğünü bulduğu için ferahlamıştı.

Tam o sırada beklenen emir de geldi, tabur öne ilerliyordu. Meuse'den yeni sis dalgaları yükselmiş olmalıydı; çünkü askerler, ince bir yağmur gibi düşen beyazımsı çiyin içinde neredeyse el yordamıyla ilerliyordu. Bir yol ağzında birdenbire karşılarına çıkan Albay de Vineuil'ün görünüşü Maurice'i çok etkiledi; atının üstünde kıpırdamadan, dev gibi duruyordu albay; çok solgundu, umutsuzluğun mermerden bir heykeli gibiydi; sabah ayazında tir tir titreyen hayvansa, burun deliklerini açıp kafasını top sesine çevirmişti. Hepsinden etkileyici olan ise, on adım kadar geride, görevli asteğmenin şimdiden kılıfından çıkarıp dalgalanmaya bıraktığı alay sancağıydı; sancak, sisin gevşek ve devingen beyazlığı içinde, bir masal göğünde çırpınan, yitti yitecek bir ihtişamın hayali gibiydi. Altın renkli kartal sırılsıklamdı; kazanılan zaferlerin nakışla işlendiği üç renkli ipek solmuş, isten kararmış, eski berelerle delik deşik olmuştu. Bu silikliğe yalnızca sancağın tepesindeki şeref haçının parlak, sırlı kolları ışıltı veriyordu.

Sancakla albay yeni bir sis dalgasının içinde görünmez oldu; tabur, nemli bir pamuğun içindeymişçesine, nereye olduğunu bilmeden ilerlemekteydi. Önce bir bayırdan inmişlerdi, şimdi dar bir yoldan tekrar yukarı tırmanıyorlardı. Derken, kıt'a dur haykırışı çın çın çınladı. Orada kalacaklardı; tüfekleri indirip ayak uçlarına dayadılar, çantalar sırtlarda iyice ağırlaşmıştı, kıpırdamak yasaktı. Bir yayla olmalıydı burası; ama yirmi adım ötesi hâlâ görünmezdi, kimse bir şey seçemiyordu. Saat yediydi; top sesleri yaklaşıyor, Sedan'ın diğer yanından ateşe başlayan yeni bataryalar giderek yakınlaşıyordu.

"Ben bugün öldürüleceğim," dedi Çavuş Sapin durup dururken Jean'la Maurice'e.

Uyandığından beri ağzını bıçak açmamıştı çavuşun; kıvrık burunlu, iri güzel gözlü ince yüzü dalgındı.

"Laf mı şimdi bu!" diye haykırdı Jean. "İnsan başına geleceği önceden bilebilir mi hiç? Ne derler bilirsiniz, kurşun adres sormaz, hepimizi de bulabilir, hiçbirimizi de..."

Ama çavuş kendinden emin bir tavırla başını salladı:

"Beni buldu sayın. Ben bugün öldürüleceğim."

Bütün başlar çavuşa dönmüştü, bunu rüyasında görüp görmediği soruldu. Hayır, rüya filan görmemişti, yalnızca hissediyordu, ölüm oradaydı.

"Ve ne yalan söyleyeyim, çok canımı sıkıyor bu, dönünce evlenecektim."

Gözleri bir kez daha titreşti, bütün hayatı gözünün önünden geçiyordu. Lyon'lu bir bakkalın oğluydu çavuş, annesi üstüne titrerdi. Annesini kaybettikten sonra babasıyla anlaşamamış, her şeyden sıkılmış bir halde, tezkeresi için gereken parayı ödemeyip alayda kalmıştı; derken, bir izne gittiğinde, kuzinlerinden biriyle evlilik için sözleşmiş, ancak o zaman yeniden hayata dönmüştü; kızdan gelecek birkaç kuruşla ortak bir iş kurmak gibi mutlu hayallere dalmışlardı birlikte. Eğitimi vardı; yazısı, imlası, hesap kitabı yerindeydi. Bir yıldır bu geleceğin coşkusuyla yaşıyordu.

Ürperdi; bu sabit fikri kafasından atmak ister gibi silkinip sakin bir sesle yineledi:

"Evet, can sıkıcı; bugün öldürüleceğim."

Ondan sonra kimse bir daha konuşmadı, bekleyiş sürüyordu. Düşman önlerinde miydi arkalarında mı, onu bile bilmiyorlardı. Ara sıra, sisin bilinmezliğinden belli belirsiz sesler geliyordu: tekerlek gıcırtıları, bir kalabalığın adımları, uzak nal sesleri. Birliklerin hareketlerini, savaş konumu almaya çalışan 7. Kolordu'nun manevralarını gizliyordu sis. Ama çevreyi saran buğu birkaç dakikadır hafiflemiş gibiydi. Muslin gibi parça parça dağılmakta, derin bir suyun koyu mavisine bürünen ufuk, hâlâ bulanık olmakla birlikte açılmaktaydı. İşte bu açılma anlarının birinde, Margueritte Tümeni'ne bağlı Afrika avcı alaylarının atlı bir hayalet sürüsü gibi geçtiğini gördüler. Eyerlerine dimdik oturmuş, sırtlarında emir eri ceketleri, bellerinde geniş kırmızı kemerleriyle, sırtlarındaki tepeleme eşyanın altında neredeyse görünmez olmuş cılız atlarını sürüyorlardı. Önce bir bölük geçti, sonra bir bölük daha; bilinmezden çıkıp bilinmeze giren atlılar ince ince yağan yağmurun altında eriyor gibiydi. Orduya ayak bağı olmuştu bu alaylar, kimse onlarla ne yapacağını bilmediğinden seferin ba-

şından beri oradan oraya sürülüp duruyorlardı. Daha yeni keşif birliği olarak kullanılmaya başlamışlardı ki savaş patlak vermişti; ondan beri de kıymetli ve gereksiz bir eşya gibi, o vadi senin bu vadi benim ha babam dolaştırılıyorlardı.

Maurice, Prosper'i düşünerek baktı.

"Bak!" diye mırıldandı. "Belki de şuradaki odur."

"Kim?" diye sordu Jean.

"Şu Remilly'li delikanlı, tanıyorsun ya sen de, hani Oches'ta ağabeyiyle karşılaşmıştık."

Avcı birlikleri geçip gitti, hemen ardından yine nal sesleri duyuldu; kurmay heyeti bayır aşağı gelmekteydi. Jean, kolunu öfkeli öfkeli sallayan tugay komutanları General Bourgain-Desfeuilles'ü tanıdı. Demek sonunda lütfedip Altın Haç Oteli'nden ayrılmıştı general; ne yemeği yemeğe ne yatağı yatağa benzeyen bu berbat koşullarda, bir de sabahın köründe kalkmış olmanın canını ne kadar sıktığı sinirli halinden anlaşılıyordu.

Gürleyen sesi askerlere kadar erişti:

"Of! Allah kahretsin be! Moselle midir Meuse müdür, şurada akan suyu diyorum işte!"

Sis kalkmıştı. Aynı Bazeilles'deki gibi, ağır ağır kalkan bir perdenin ardından tiyatro dekoru gibi çıkmıştı ortaya manzara. Mavi gökyüzünde güneş ışıl ışıl parlıyordu. Maurice bekledikleri yeri hemen tanıdı.

"Hah!" dedi Jean'a. "Cezayir yaylasındaymışız. Bak şimdi, vadinin diğer tarafında, tam karşımızdaki kasaba Floing! Şuradaki Saint-Menges, ilerideki de Fleigneux... En uzakta, ufukta görünen şu cılız ağaçlar var ya, orası Ardennes ormanları, hemen arkası da sınır..."

Eliyle göstererek anlatıyordu. Cezayir yaylası, yumuşak bir eğimle Garenne ormanından Meuse kıyısındaki çayırlıklara inen, üç kilometre uzunluğunda, kızılımsı toprak bir şeritti. Bu kadar geniş bir hattı koruyacak kadar adamı olmadığı için umutsuzluğa düşen General Douay, Cezayir yaylasını dik keserek Garenne ormanından Daigny'ye kadar uzanan Givonne vadisine yerleşmiş olan 1. Kolordu'ya yakın olabilmek için 7. Kolordu'yu buraya yerleştirmişti.

"Ha? Ne kadar büyük değil mi, çok büyük!"

Maurice elini ufukta gezdirerek kendi çevresinde dönüyordu. Cezayir yaylasından güneye ve batıya doğru bütün savaş alanı olanca genişliğiyle görünmekteydi: Önce çatılara yukarıdan bakan kalesiyle Sedan, sonra hâlâ dağılmamış bulanık sisin içinde Balan ile Bazeilles, sonra da uzakta, nehrin sol yakasında, Liry, La Marfée, Croix-Piau tepeleri. Görüş, özellikle batı yönünde, Donchery'e doğru çok açıktı. Meuse'ün büklümü Iges yarımadasını gümüş bir şeritle çevreliyordu; Falizette ormanının uzantısı olan küçük Seugnon korusunun doruğunu taçlandırdığı dimdik bir tepeyle kıyı arasına sıkışmış olan daracık Saint-Albert geçidi buradan rahatlıkla görülmekteydi. Yamacın yukarısında, Maison-Rouge kavşağında, Vrignes-aux-Bois'yla Donchery'ye giden yol başlıyordu.

"Görüyor musun, işte buradan Mézières'e doğru çekilebilirdik."

Ama tam o anda Saint-Menges yönünden ilk top ateşi başladı. Uzaklar hâlâ parça parça sisliydi, Saint-Albert geçidinden yürüyen hayal meyal bir kalabalıktan başka bir şey görünmüyordu.

"Ah! İşte oradalar!" dedi Maurice sesini gayri ihtiyari alçaltıp Prusyalıların adını anmadan. "Yolumuzu kestiler, işimiz bitti!"

Saat daha sekiz yoktu. Bazeilles tarafında şiddetini arttıran top ateşi doğudan, göremedikleri Givonne vadisinden de gelmeye başlamıştı; Saksonya Prensi'nin komutasındaki ordu, Chevalier korusunun çıkışında, Daigny önlerinde, 1. Kolordu'nun üstüne yürüyor olmalıydı. Floing yönünde yürüyüşe geçen 11. Prusya Kolordusu da aynı sıralarda General Douay'nin birliklerine ateş açınca, kilometrelerce karelik devasa bir alanda güneyden kuzeye her yerde savaş başlamış oldu.

Maurice, gece Mézières'e çekilmemekle onarılmayacak bir hata yaptıklarını o anda anladı; ama sonuçlarını kestiremiyordu. Tehlikeyi içgüdüleriyle sezip Cezayir yaylasını yukarıdan gören yakındaki tepelere baktı kaygıyla. Hadi geri çekilecek zamanları olmamıştı; peki ama bu tepelere neden asker çıkarıp bir yenilgi durumunda Belçika topraklarına geçmek için sınırı arkalarına almayı akıl etmemişlerdi? İki nokta özellikle tehlikeli görünmekteydi: Solda, Floing'ın yukarısındaki Hattoy tepesi ile sağda, iki ıhlamur ağacı arasında taştan bir haçın dikili olduğu Illy tepesi... Önceki gün General Douay, Hattoy'u

tutmak için bir alay göndermiş, alay sabahın erken saatlerinde darmadağınık geri gelmişti. Illy tepesini ise hesapta 1. Kolordu'nun sol kanadı koruyacaktı. Sedan'la Ardennes ormanlarının arası, göz alabildiğine geniş, çıplak, dağlık bir araziydi; savaşın kaderini belirleyecek yerin burası, bu iki ıhlamurla haçın eteği olduğu görülüyordu; buradan bütün bölge atış menzili içindeydi.

Üç top ateşi daha yankılandı. Ardından yaylım ateşi başladı. Bu kez, Saint Menges'in solundaki küçük tepeden dumanlar çıktığını gördüler.

"Hadi bakalım, sıra bizde," dedi Jean.

Ama bir şey olduğu yoktu. Tüfekleri ayak uçlarında, kıpırdamadan durmayı sürdüren askerlerin tek eğlencesi, Floing önlerindeki 2. Tümen'in resim gibi duruşunu izlemekti; T biçiminde konuşlanmış birlik, oradan gelecek bir saldırıyı savuşturmak üzere sol yanını Meuse'e dönmüştü. Doğuya doğru, Illy tepesinin aşağısında, Garenne ormanına kadar 3. Tümen yayılmaktaydı; Beaumont'da epey kayıp vermiş olan 1. Tümen ise onların arkasında ikinci bir hat oluşturmuştu. İstihkâm birlikleri gece boyunca savunma hazırlıklarına çalışmıştı. Prusyalıların ateşi başlatmasından sonra bile hâlâ hendekler kazılıyor, istinat duvarları örülüyordu.

Floing'ın eteğinden bir yaylım ateşi başladı, başlar başlamaz da kesildi; Yüzbaşı Beaudoin'ın bölüğüne üç yüz metre geriye çekilme emri gelmişti. Genişçe bir lahana evleğinin başına kadar gerilemişlerdi ki yüzbaşı sert bir sesle bağırdı:

"Asker, yere yat!"

Yattılar. Lahanalar çiyden sırılsıklamdı; kalın, sarı yeşil yaprakların üstünde saydam, pırıltılı damlacıklar duruyordu.

"Dört yüz metreye nişan al!" diye yeniden bağırdı yüzbaşı.

Maurice tüfeğinin namlusunu önündeki lahanaya dayadı. Böyle yere yatınca görüş sıfırlanmıştı, yalnızca çalılıklarla bölünmüş boz bulanık toprak görünüyordu. Sağında yatan Jean'ı dirseğiyle dürterek burada ne halt ettiklerini sordu Maurice. Jean deneyimliydi, yandaki tümseğin üstüne kurulan bataryayı işaret etti. O bataryayı korumak için buraya gönderildikleri belliydi. Meraklanan Maurice, Honoré'nin de topuyla birlikte o bataryanın içinde olup olmadığını

görmek için doğruldu; ama ihtiyat topçu birliği geride, ağaçlık bir alanda siperlenmişti.

"Tövbe, tövbe!" diye gürledi Rochas. "Yatsanıza yahu!"

Maurice'in yatmasına kalmadan ıslıklarla bir havan topu geçti. Ondan sonra da ardı arkası kesilmedi. Hedef ayarlamak zaman isteyen bir şey olduğundan ilk toplar bataryanın epey uzağına düşüyordu, bu arada batarya da ateşe başlamıştı. Ayrıca dünyanın havan mermisi patlamadan nemli toprağa gömülmekteydi. Bu durum başlarda, Prusyalı denen bu lahanacı milletinin beceriksizliği üzerine sonu gelmeyen şakalara yol açtı.

"Aman neyse! Havai fişekleri ıskaladı!" dedi Loubet.

"Bence kesin işediler mermilerin üstüne!" diye sırıtarak ekledi Chouteau.

Teğmen Rochas bile katıldı şakalara:

"Ben demedim mi size bu bostan korkulukları bir topa bile nişan aldıramaz diye!"

Ama tam o sırada, on metre ötede, bütün bölüğü toza toprağa bulayan bir havan topu patladı. Loubet aynı şakacılıkla arkadaşlarına çantalardan fırçaları çıkarmalarını söylerken, sararan Chouteau'nun sesi kesildi. Daha önce hiç ateş altında kalmamıştı Chouteau; Pache ve Lapoulle de öyle; Jean dışında mangada kimsenin böyle bir deneyimi yoktu. Biraz bulanıklaşan gözler kırpışıp duruyordu, sesler boğazlara bir şey takılmış gibi incelmişti. Kendisine oldukça hâkim görünen Maurice, ne hissettiğini anlamaya çalıştı: Henüz korkmuyordu çünkü tehlikede olduğunu düşünmüyordu, yalnızca karnının üst kısmında tuhaf bir his vardı ve zihni boşalmış gibiydi, iki düşünceyi bir araya getiremiyordu. Ama birliklerin disiplinli görüntüsüyle büyülendiğinden beri, sarhoşluğa benzer bir umut büyüyordu içinde. Düşmanın üstüne süngüyle gidebilirlerse zaferi kazanacaklarından emindi.

"Allah allah!" diye mırıldandı. "Ne çok sinek var."

Üçtür arı vızıltısı gibi bir şey duyuyordu.

"Sinek değil, kurşun onlar," diye güldü Jean.

Kanat sesini andıran vızıltılar geçip duruyordu. Bütün manga ilgiyle sağa sola bakmaktaydı. Askerler dayanamayıp ikide bir başlarını çeviriyor, yerlerinde duramıyorlardı.

"Bak, dinle!" diye tembihledi Loubet, Lapoulle'ün saflığıyla alay ederek. "Kurşunun geldiğini görünce, parmağını işte böyle burnunun önüne getir, parmağın havayı keser, kurşun da ya sağa ya sola gider."

"Ama ben kurşunları görmüyorum ki!" dedi Lapoulle.

Bir kahkaha tufanı koptu.

"Oo! Akıl küpü seni, kurşunları görmüyormuş! Gözlerini aç o zaman, aptal! Bak! İşte bir tane, bak bir tane daha! Görmedin mi? Yeşildi rengi."

Lapoulle gözlerini kocaman açıp parmağını burnunun önüne koydu; o sırada Pache, göğsünün önünde zırh gibi tutabilmek için boynundaki muskayı aşağı çekmekle meşguldü.

Ayakta durmayı sürdüren Rochas, en alaycı sesiyle bağırdı:

"Toplara selam vermek serbesttir evlatlarım. Kurşunlara gelince, boşuna uğraşmayın, hangi birine yetişeceksiniz!"

Tam o sırada bir obüs patlayıp ilk sıradaki erlerden birinin başını paramparça etti. Çığlık bile atamadı adam, bir anda kanla beyin fışkırdı ve bitti.

"Zavallı adamcağız," dedi Çavuş Sapin çok sakin ve çok solgun. "Bir dahakine artık!"

Kimse birbirini duyamıyordu. Maurice'i en çok zorlayan bu korkunç gürültüydü. Yandaki batarya aralıksız top atıyor, sürekli gümbürtüden yer sarsılıyordu; mitralyözlerin havayı yırtan sesiyse çok daha dayanılmazdı. Lahanaların arasında daha böyle çok yatacaklar mıydı acaba? Hiçbir şey göremiyor, hiçbir şey bilmiyorlardı. Savaşın geneli hakkında en ufak bir fikirleri yoktu: Acaba büyük bir savaş mıydı bu, gerçek bir savaş mıydı? Gözünü tarlanın yüzeyinden kaldırdığında, bir tek uzaktaki yuvarlak, ağaçlı Hattoy tepesini tanıyabildi Maurice; hâlâ boştu tepe. Ufukta tek Prusyalı görünmüyordu. Yalnızca dumanlar yükselip güneşin önünde bir an dalgalanıyordu. Başını çevirince, sarp yamaçlarla korunan ücra bir vadide bir köylünün, iri, beyaz bir beygir koşulu sabanını ite ite, ağır ağır tarlasını sürdüğünü görünce afalladı. Ne diye bir gün kaybedecekti ki? Savaş var diye başaklar büyümeyi, dünya yaşamayı bırakmıyordu ya!..

Sabırsızlıktan yerinde duramıyordu Maurice, ayağa kalktı. Bir bakışta, Saint-Menges'dan üstlerine top yağdıran, tepesi kızıl dumanlı

bataryaları ve Saint-Albert geçidinden sıkış tıkış gelmeyi sürdüren kara Prusyalı kalabalığını gördü. Jean hemen bacaklarından yakalayıp hızla yere çekti onu:

"Aklını mı kaçırdın? Bir daha sakın kalkma!"

Rochas da söyleniyordu:

"Yatsanıza yattığınız yerde! Daha emir almadan kendini öldürtecek bu adamları kim verdi yahu benim birliğime!"

"Teğmenim, ama siz ayaktasınız!" dedi Maurice.

"Ben başka, benim görmem gerek."

Yüzbaşı Beaudoin da yiğitçe ayaktaydı. Ama ağzını açıp adamlarına tek söz söylemiyordu, tarlanın bir başından öbür başına volta atmasına bakılırsa durduğu yerde duramayan bir hali vardı.

Bekle allah bekle, bir şey olduğu yoktu. Bu yatış pozisyonu uzadıkça dayanılmaz olmuş, çantasının ağırlığı Maurice'in sırtını ve göğsünü ezmişti; nefes alamıyordu. Son ana kadar çantalarını atmamaları sıkı sıkı tembihlenmişti.

"Baksana, bütün günü böyle mi geçireceğiz?" diye sordu sonunda Jean'a.

"Olabilir. Solférino'da tam beş saat burnumuzu topraktan çıkarmadan bir havuç tarlasında yatmıştık."

Sonra her zamanki pratikliğiyle ekledi:

"Niye şikâyet ediyorsun ki? Fena değiliz burada. Tehlikeye atılacağımız daha çok fırsat olacak. Herkes sırayla. Daha baştan hepimiz kendimizi öldürtürsek, savaşın sonunu kim getirir?"

"Ah!" diye aniden araya girdi Maurice. "Hattoy'dan yükselen dumanlara bak. Hattoy'u aldılar, işte şimdi yandığımızın resmidir!"

Bir an, korkunun ilk ürpertilerinin sızdığı gergin bir merak duygusuyla oraya takılıp kaldı. Göz hizasındaki geniş tarlaları kuşbakışı gören Hattoy tepesi, Maurice'in görüş alanındaki tek yükseltiydi; gözlerini tepenin yuvarlak doruğuna dikti. Prusyalıların tepeye yerleştirdiği bataryaların topçularını göremeyeceği kadar uzaktaydı Hattoy, her ateşte yalnızca tepedeki ağaçların üstünde yükselen dumanları görüyordu; toplar bu ağaçların arkasına gizlenmiş olmalıydı. Sezgisinde yanılmamıştı Maurice, General Douay'nin bırakmak zorunda kaldığı bu noktanın düşman eline geçmesi çok ciddi bir

şeydi. Çevredeki yaylalara komuta eden bir yerdi orası. 7. Kolordu 2. Tümen'e anında ateş açan bataryalar, tümeni kırıp geçirdi. Hedefleri ayarlamışlardı artık, Beaudoin'a bağlı bölüğün yakınında siperlendiği Fransız bataryasından iki topçu eri arka arkaya vurulup düştü. Hatta patlamaların birinde bölükten bir adam da yaralanmıştı. İaşe birliğinde görevli bir astsubaydı bu, sol topuğu kopmuştu, acıdan çıldırmışçasına böğürüyordu.

"Kessene sesini, hayvan!" diye bağırdı Rochas üst üste. "Ayağın biraz uf oldu diye böyle bağırılır mı hiç!"

Adam birden sakinleşip sustu, ayağını tutarak kıpırdamadan bön bön çevresine bakmaya başladı.

Kızgın güneşin kasıp kavurduğu, tek bir canlının görünmediği kasvetli dağ başında, yere yatmış alayların tepesinde topların düellosu şiddetlenerek sürdü. Issızlığın ortasında bu gök gürültüsü, bu kıyamet gümbürtüsü her yere yayılmaktaydı. Saatler geçse de kesilmeyecek gibiydi. Ama Alman topçusunun üstünlüğü şimdiden ortaya çıkmıştı, kamadan dolma toplarının hemen hepsi çok uzak mesafelerde patlıyordu; Fransızların menzili çok daha kısa olan ağızdan dolma toplarıysa çoğu zaman hedeflerine varamadan havada ateş almaktaydı. Askerlerin yüzüstü yattıkları saban yarıklarının içinde dertop olup küçülmekten başka çaresi yoktu! Tüfeklere abanıp rahatlamak, o sarhoşlukta kendini unutmak da yoktu; çünkü kime ateş edeceklerdi ki? Bomboş ufukta hâlâ bir allahın kulu görünmüyordu!

"Ateş etmeyecek miyiz artık?" deyip duruyordu Maurice öfkeden çıldırmış gibi. "Kanlı canlı bir Prusyalı görmek için yüz papel veririm doğrusu. Adamlar bizi tarasın, biz karşılık bile veremeyelim, dayanılır şey değil."

"Sabret, onun da sırası gelir," diye yanıtladı Jean sakince.

Soldan gelen nal sesine dönüp baktılar. Hattoy'dan açılan korkunç ateşin altında birliklerinin sağlam durduğundan emin olmak için peşinde kurmay heyetiyle koşturarak General Douay geliyordu. Gördüklerinden memnun kaldı general, bir iki emir vermeye girişti; o sırada çalıların arasına gömülmüş bir patikadan General Bourgain-Desfeuilles göründü. General, her ne kadar sarayda arkası olduğu için yükselmişse de, mermilerin ortasında atını tasasız sürebilen bir

askerdi yine de; aldığı dersler de kulağına küpe olmamıştı belli ki, Afrika'da alıştığı gibi davranmakta ısrarcıydı. Rochas gibi elini kolunu sallıyor, bağırarak konuşuyordu:

"Bekliyorum gelsinler, birazdan göğüs göğüsede görüşeceğiz!"

General Douay'yi fark edince yaklaştı.

"Generalim, mareşalin yaralandığı doğru mu?"

"Evet, maalesef... Az önce General Ducrot'dan bir pusula aldım, mareşal ordunun komutasını kendisine bırakmış."

"Ah! General Ducrot başkomutan oldu yani... Emirler nedir peki?"

General umutsuz bir tavırla elini salladı. Ordunun dünden beri ne yapacağını bilemez halde olduğunu hissediyordu; Mézières'e çekilmeyi sağlama almak için Saint-Menges ve Illy mevkilerinin tutulmasında ısrar etmiş ama kimseye dinletememişti.

"Ducrot bizim plana dönüyor, bütün birlikler Illy yaylasında toplanacakmış."

Sonra, artık çok geç demek ister gibi aynı el hareketini tekrarladı.

Top sesleri konuşmaları bastırıyordu; ama Maurice neden söz edildiğini anlayarak dehşet içinde kaldı. Neler neler olmuştu! Mareşal Mac-Mahon yaralanmış, General Ducrot onun yerine ordunun başına geçmişti ve bütün ordu Sedan'ın kuzeyine çekiliyordu! Ve savaş alanında can veren zavallı askerciklerin bu ciddi olayların hiçbirinden haberi yoktu! Bu korkunç karşılaşma, öylece tesadüflere, yeni bir yönetimin kaprisine bırakılmıştı! Komutansız, plansız, bir o yana bir bu yana çekiştirilen ordunun kargaşasını, şaşkınlığını hissetti Maurice; oysa Almanlar tıpkı bir makine gibi dosdoğru amaçlarına yürümekteydi.

General Bourgain-Desfeuilles uzaklaşırken, üstü başı tozlu bir hafif süvari eri General Douay'ye yeni bir mesaj getirdi. Douay, heyecanla generali geri çağırdı:

"General! General!"

Sesi öyle yüksekti, şaşkınlık ve heyecanla öyle çınlıyordu ki topları bastırdı.

"General! Komuta Ducrot'da değilmiş artık, Wimpffen'deymiş! Evet! Wimpffen buraya dün, tam da Beaumont bozgununun ortasında gelip 5. Kolordu'nun başındaki General de Failly'nin yerine geç-

mişti. Savaş Bakanlığı'ndan bir mektup aldığını yazmış şimdi bana, mektupta komutanlık kademesinin boşalması durumunda ordunun başına kendisinin geçirileceği yazılıymış. Ayrıca geri de çekilmiyormuşuz, ilk pozisyonlarımıza dönüp onu korumamız emrediliyor."

General Bourgain-Desfeuilles büyümüş gözlerle dinliyordu.

"Allah kahretsin!" dedi sonunda. "Bir karar verseler artık... Açıkçası benim umurumda değil."

Dörtnala uzaklaştı; gerçekten de umurunda değildi, savaşı yalnızca tümgeneralliğe yükselmenin hızlı bir yolu olarak görmüştü ve bir süredir kimseye beklediğini vermeyen bu sevimsiz seferin bir an önce bitmesinden başka bir isteği yoktu.

Beaudoin'ın bölüğündeki askerlerin arasında bir şamatadır başladı. Maurice konuşmuyor, ama orduyu tefe koyan Chouteau ve Loubet'yle aynı şeyleri düşünüyordu. Bir ileri bir geri! Azıcık da yana kay! Ne güzel anlaşıyordu bu generaller aralarında, sanırsın yatakta yorgan çekişiyorlar! İnsanın böyle komutanları varken en iyisi kafayı vurup yatmak değil miydi? İki saatte üç başkomutan, üçü de ne yapmak gerektiğini bilmiyor, üçünün de emirleri farklı! Yok ama cidden, bunlar insanı çileden çıkarır, gökten tanrı inse onu bile yıldırırlardı! Uğursuz ihanet suçlamaları da ortaya çıkmakta gecikmemişti tabii; Ducrot'yla Wimpffen de tıpkı Mac-Mahon gibi Bismarck'tan üç milyon koparmanın peşindeydi.

General Douay kurmay heyetinin önünde tek başına duruyordu; sonsuz bir üzüntü okunan dalgın bakışlarını uzaklara, Prusya mevzilerine çevirmişti. Topları ayaklarının dibine kadar erişen Hattoy tepesini uzun uzun inceledi. Sonra Illy yaylasına doğru döndü, bir subayı yanına çağırdı, General Ducrot'nun birlikleriyle soldan bağlantıyı sağlamak için önceki gün General de Wimpffen'le görüşerek komutasına aldığı 5. Kolordu tugayına bir emir gönderdi. Söylediklerini herkes duydu.

"Prusyalılar tepeyi alırsa burada bir saat bile kalamayız, Sedan'a geri püskürtürler bizi."

Sonra atını mahmuzlayıp uzaklaştı; maiyetiyle birlikte çalıların arasına gömülü patikanın köşesinde gözden kaybolduğu sırada ateş iyice coşmuştu. Generalin orada olduğunu fark etmiş olmalılardı. O

ana dek yalnızca karşıdan gelen toplar şimdi yandan, sol taraftan da yağmur gibi yağmaya başlamıştı. Hattoy'dan açılan ateşi çaprazdan destekleyen Frénois bataryasıyla Iges yarımadasındaki diğer bataryanın salvosuydu bu. Ateş bütün Cezayir yaylasını kasıp kavurdu. O andan sonra bölük iyice kötü bir durumda kaldı. Karşıda olanları görmeye çalışan askerler şimdi arkadan da tehdit altındaydı, hangi tehlikeden kaçacaklarını şaşırmışlardı. Üç kişi arka arkaya vurulup öldü, iki yaralı can havliyle haykırıyordu.

Çavuş Sapin'in beklediği ölümle buluşması işte bu sırada oldu. Arkasını dönmüştü, üstüne gelen havan topunu gördü ama kaçması için çok geçti.

"Hah, işte!" dedi yalnızca.

İri, güzel gözlü küçük yüzünde korku değil, derin bir acı belirdi. Top karnına isabet etmişti. Ağlamaklı bir sesle inliyordu:

"Beni burada bırakmayın, revire götürün, yalvarırım... Götürün beni."

Rochas onu susturmak istedi. Önce hoyrat bir tavırla, böyle bir yara için boşu boşuna kimseyi rahatsız edemeyiz diyecek oldu. Sonra acıyarak:

"Zavallı çocuğum, bekleyin biraz, sedyeciler şimdi gelip sizi alır."

Ama zavallı Sapin yalvarmayı sürdürdü, ağlıyordu şimdi, hayalini kurduğu mutluluğun damarlarından boşalan kanla birlikte akıp gittiğini görmek çılgına çevirmişti onu.

"Götürün beni, götürün beni..."

Zaten bozuk olan sinirlerini büsbütün altüst eden bu yakarışa öfkelenen Yüzbaşı Beaudoin, çavuşu ilkyardım arabasının bulunduğu yakındaki küçük koruya taşımak için iki gönüllü istedi. Chouteau'yla Loubet, herkesten önce ayağa fırladı; biri omuzlarından diğeri ayaklarından tuttu, koşar adım götürdüler. Ama yarı yolda çavuşun kaskatı kesildiğini, son bir kez sarsılarak can verdiğini hissettiler.

"Baksana, öldü bu," dedi Loubet. "Bırakalım buraya."

Chouteau öfkeyle üsteledi:

"Koşsana sen, tembel! Buraya bırakalım da bizi geri mi çağırsınlar!"

Ellerinde cesetle koruya kadar koştular, çavuşu bir ağacın dibine atıp uzaklaştılar. Akşama kadar da görünmediler.

Yandaki bataryaya iki top daha katılmış, ateş büsbütün azmıştı. Giderek artan bu gürültünün içinde korkuya, delice bir korkuya kapıldı Maurice. Önceden bu soğuk ter, mide boşluğundaki bu acılı dermansızlık, ayağa kalkıp avazı çıktığı kadar bağırarak koşmak için duyduğu bu dayanılmaz arzu yoktu. Hassas ve asabi insanlara özgü düşüncelerinin etkisini görüyordu belli ki. Gözünü ondan ayırmayan Jean, bu korku krizini hafifçe titreşen gözlerinden okur okumaz kolundan sıkıca yakalayıp sertçe yanına çekti Maurice'i. Alçak, babacan bir sesle hakaret etmeye başladı, sarsıcı sözcükler kullanarak onu utandırmaya çalışıyordu; çünkü askere cesaret vermenin tek yolunun vurduğu yerden ses getirmek olduğunu biliyordu. Diğerleri de titriyordu. Gözleri dolan Pache kendisine hâkim olamıyor, bebek ağlamasını andıran usul usul bir sesle sızlanıp duruyordu. Lapoulle'e gelince; o bir kaza çıkardı, altüst olmuş bağırsaklarını daha fazla tutamayıp yandaki çalılara ulaşamadan pantolonunu ortalık yerde sıyırıverdi. Millet onu yuhalıyor, toplarla mermilere açtığı çıplaklığına avuç avuç toprak atıyordu. Birçok asker aynı şekilde fenalaşmıştı, kaba saba şakaların ortasında ihtiyacını gideren gidereneydi, bir yandan da bu şakalaşmalar hepsine cesaret veriyordu.

"Korkak herif!" deyip duruyordu Jean Maurice'e. "Sen de bunlar gibi hasta mı olacaksın... Adam gibi davranmazsan suratının ortasına tokadı yersin!"

Dipçiğiyle hafif hafif dürterek kendine getirmeye çalışıyordu onu; derken birdenbire, dört yüz metre önlerinde, koyu renk üniformalı on kadar adamın küçük bir korudan çıktığını fark ettiler. Nihayet Prusyalılardı bunlar, sivri uçlu miğferlerinden tanımışlardı, seferin başından beri tüfeklerinin menzilinde gördükleri ilk Prusyalılar. Arkadan başka mangalar da geldi, en önde topların yerden kaldırdığı küçük toz bulutları seçiliyordu. Her şey açık seçik ve resim gibiydi; uygun adım yürüyen küçük kurşun askerleri andıran Prusyalılar bütün çıplaklığıyla görünmüştü. Top ateşinin şiddetlendiğini görünce geri çekilerek geldikleri gibi ağaçların arkasında gözden kayboldular.

Gelgelelim Beaudoin'ın bölüğü onları görmüş ve çekildiklerini fark etmemişti. Tüfekler kendiliğinden cayırdadı. Maurice, fişekliğini ilk boşaltan asker oldu. Jean, Pache, Lapoulle, hepsi onu izledi. Böyle bir emir yoktu; yüzbaşı ateşi durdurmaya çalıştı, Rochas kararlı bir tavırla askerlerin bu rahatlamaya ihtiyacı olduğunu işaret edince vazgeçti. Sonunda ateş ediyorlardı işte! Bir tekini harcamadan bir aydan fazladır sırtlarında gezdirdikleri fişekler sonunda kullanılıyordu! Özellikle Maurice zevkten dört köşeydi; her patlamada kendinden geçiyor, korkusu yatışıyordu. Korunun kıyısından el etek çekilmişti, yaprak kıpırdamıyor, tek bir Prusyalı görünmüyordu; bölük, hareketsiz ağaçlara ateş etmeyi sürdürdü.

Maurice bir ara başını kaldırdı; birkaç adım ötede, kocaman atının üstünde Albay de Vineuil'ü fark edince şaşırdı; albay da at da taştan yapılmış gibi donuktu. Albay, yüzü düşmana dönük, mermilerin altında bekliyordu. Bütün 106. Alay buraya çekilmiş olmalıydı, diğer bölükler yan tarlalara siperlenmişti, yaylım ateşi giderek yakınlaşmaktaydı. Genç adam, biraz daha geride, asteğmenin güçlü koluyla tuttuğu sancağı gördü. Sisin içinde zar zor görünen sabahki sancak değildi artık bu. Altın renkli kartal kızgın güneşin altında ışıldıyor, üç renkli ipek kumaş eski savaşların muzaffer yıpranmışlığını taşımakla birlikte capcanlı görünüyordu. Mavi gökte, top ateşinin rüzgârında, sanki bir zafer bayrağı dalgalanmaktaydı.

Savaştıklarına göre neden kazanamasınlardı? Maurice de diğerleri de coşmuştu; elleri tetikte, ince dallarından usul usul yağmur süzülen uzak koruyu kurşun yağmuruna tuttular.

III

HENRIETTE'İ gece uyku tutmadı. Kocasının Bazeilles'de, Alman hatlarının dibinde olması içine dert olmuştu. İlk tehlikede hemen döneceğine söz verdi diye kendi kendine tekrarlıyordu, ama boşuna. Onun sesini duyduğunu sanıp ikide bir kulaklarını dikiyordu. Yatağına gitmeden önce, saat ona doğru pencereyi açtı; dirseklerini pervaza dayayıp düşüncelere daldı.

Gece zifiri karanlıktı; aşağıda, köhne evlerin arasına sıkışmış daracık, karanlık bir koridoru andıran Voyards Sokağı'nın kaldırımı zar zor seçiliyordu. İleride, ortaokulun bulunduğu yerde, sokak lambasının dumanlı ışığından başka bir şey görünmüyordu. Mahzenlerden yayılan güherçile esintisi, asabi bir kedinin miyavlaması, yolunu kaybetmiş bir askerin ağır adımları duyuluyordu o taraftan. Arkasındaki Sedan şehri alışılmadık gürültülerle doluydu; ansızın yükselen nal sesleri, aralıksız süren gacırtılar bir ölüm ürpertisi gibi geçip gitmekteydi. Sesleri dinledi Henriette; yüreği küt küt atıyor, sokağın dönemecinden beklediği ayak sesi bir türlü gelmiyordu.

Saatler akıp gitti; surların ilerisinde, kırlarda fark ettiği uzak ışıklar Henriette'i endişelendirmeye başlamıştı. Zifiri karanlıkta yerleri kafasında canlandırmaya çalıştı. Aşağıdaki bu geniş, donuk renkli örtü, su basmış çayırlıklar olmalıydı. Peki öyleyse yukarıda, herhalde La Marfée'de yanıp söndüğünü gördüğü bu ateş neyin nesiydi? Her yerde, Pont-Maugis'de, Noyers'de, Frénois'da karanlığı dolduran, sayılamayacak bir kalabalığın üstünde titreşiyormuş gibi görünen esrarlı ateşler yanıyordu. Yalnızca ateşler değil, olağandışı gürültüler de korkutuyordu Henriette'i: yürüyen bir kalabalığın ayak sesleri, hayvan solumaları, silah şakırtıları, bu cehennem karanlığının bir ucundan geçiveren atlılar... Birdenbire bir top patladı, arkadan gelen mutlak sessizlikte büsbütün ürkütücü olan, tertemiz, tek el top atışı. Henriette kanının donduğunu hissetti. Neydi bu? Bir işaret olmalıydı, filanca manevranın başarıyla tamamlandığını, orada bir yerde hazır beklediklerini, güneşin artık doğabileceğini haber veren bir işaret.

Saat ikiye doğru, üstünde giysileriyle, pencereyi bile kapamadan yatağa attı kendini Henriette. Yorgunluktan, endişeden tükenmişti. Tüy gibi adımlarıyla kimseye yaşadığını bile duyurmayan, her zaman sakin Henriette'e neler oluyordu ki böyle ateşler içinde titriyordu? Uyuşmuş gibi, zar zor daldı uykuya; uykusunda bile aklı karanlık göğe çökmüş olan felaketteydi. Birdenbire, sıkıntılı uykusunun arasında top sesleri yeniden başladı; uzaktan boğuk patlamalar geliyordu, sonra da hiç susmadı, düzenli, inatçı sürüp gitti. Henriette, yüreği ağzında doğrulup oturdu. Neredeydi? Nerede olduğunu ilkin anlayamadı, yoğun dumandan odayı göremiyordu. Sonra anladı, yandaki

ırmaktan yükselen sisler odaya dolmuş olmalıydı. Dışarıda top ateşi şiddetlenmişti. Henriette yataktan atladı, çevreyi dinlemek için pencereye koştu.

Sedan'ın çan kulelerinden biri saat dördü vuruyordu. Kızılımsı sisin içinden bulanık, kirli bir gün ışığı uç vermişti. Pencereden bir şey göremedi Henriette, birkaç metre ötedeki ortaokul binaları bile seçilmiyordu. Neredeydi bu top atışı, tanrım? Önce kardeşi Maurice'i düşündü; çünkü top sesleri hafifti, kuzeyden, şehrin yukarısından geliyor gibiydi. Sonra karşıdan geldiğini anladı, kuşkuya yer yoktu, kocası için içi titredi bu kez. Bazeilles ateş altındaydı besbelli. Gerçi ara ara da sağdan gelir gibiydi patlamalar, öyle olduğunu düşünerek birkaç dakikalığına sakinleşti. Belki de Donchery'deydi çarpışma, oradaki köprünün havaya uçurulamadığını biliyordu Henriette. Zalim bir kararsızlığın pençesinde kıvrandı: Çarpışma Donchery'de miydi Bazeilles'de mi? Kafasının içinde sesler uğuldarken bunu kestirebilmesinin yolu yoktu. Az sonra öylesine bunaldı ki orada daha fazla duramayacağını anladı. Acilen bir şeyler öğrenmesi gerekiyordu, omzuna bir şal atıp dışarı çıktı, haber peşine düştü.

Aşağıda, Voyards Sokağı'nda bir an duraksadı Henriette; her yeri sarmış olan kalın sisin içinde şehir hâlâ zifiri karanlık görünüyordu. Gün ışığı isten kararmış köhne evlerin arasındaki rutubetli sokağa kadar inmemişti henüz. Beurre Sokağı'nda adı kötüye çıkmış bir kabarenin pencerelerinde mum ışığı kırpışıyordu; kabarenin kapısındaki iki sarhoş Cezayir piyadesiyle bir kızdan başka kimseler yoktu sokakta. Maqua Sokağı'na sapınca ortalık biraz daha hareketlendi. Gölgeleri kaldırımda hızlı hızlı devinen askerler gidiyordu, ordudan kaçmış tabansızlar olmalıydı bunlar, geceyi geçirecek yer arıyorlardı. Yolunu kaybetmiş büyük bir zırhlı süvari birliği öfkeyle kapılara vurarak komutanlarını bulmaya çalışıyordu; şehirden kaçmakta gecikmiş kalabalık bir burjuva topluluğu arabalara doluşmuş, ecel terleri döke döke iki günden beri Sedan'ın yarısının göç ettiği Belçika topraklarındaki Bouillon'a ulaşmanın yolunu aramaktaydı. Henriette içgüdüsel olarak Kaymakamlık binasına yöneldi, oradan bilgi alabileceğine emindi, kimseyle karşılaşmamak için ara sokaklardan gitmeyi düşündü. Fakat Four Sokağı'yla Laboureurs Sokağı'ndan geçmek olanaksızdı,

toplar iki sokağı da tıkamıştı; uzayıp giden top arabaları, cephane sandıkları bir gün önce bu köşeye çekilip burada unutulmuş gibiydi. Başlarında bir nöbetçi bile yoktu. Henriette donup kaldı, koskoca bir topçu birliğinin bütün teçhizatı bu ıssız sokak aralarına terk edilmiş, gereksiz, garip, öylece yatmaktaydı. Geri dönüp Kolej Meydanı'ndan geçerek Grande-Rue Caddesi'ne çıktı. Avrupa Oteli'nin önünde emir erleri atları dizginlerinden tutmuş, otelin çiğ bir ışıkla aydınlatılmış yemek odasında bağıra çağıra konuştukları sokaktan duyulan komutanları bekliyordu. Rivage Meydanı'yla Turenne Meydanı iyice kalabalıktı; endişeli şehir halkı, kadınlar, çocuklar, çil yavrusu gibi dağılarak korkulu askerlerin arasına karışmıştı. Henriette, Altın Haç Oteli'nden bir generalin küfür ede ede çıkıp atına atladığını, sokaktaki herkesi ezme pahasına hayvanı deli gibi topukladığını gördü. Bir an Belediye Sarayı'na girecekmiş gibi durdu, sonra Kaymakamlık binasına gitmek üzere Meuse Köprüsü Sokağı'na girdi.

Pis bir gün ışığının altında sis bürümüş olan Sedan, gözüne daha önce hiç bu kadar trajik görünmemişti. Evler ölü gibiydi, çoğu iki gündür boştu, terk edilmişti; kalanların kapısı bacası sıkı sıkı kapatılmıştı, içeridekilerin geceyi korku içinde uykusuz geçirdiği anlaşılıyordu. İnsanın iliğini donduran sabah ayazında sokaklar henüz tenha sayılırdı. Önceki günden ortalıkta kalmış ne idüğü belirsiz eşya yığınının arasından tedirgin gölgeler geçiyor, birileri tası tarağı toplayıp hızlıca yola çıkıyordu. Birazdan güneş yükselecek, o zaman şehir felaketin etkisiyle dolup taşacaktı. Saat beş buçuktu; belli belirsiz işitilen top sesleri binaların yüksek, karanlık cepheleri arasında sönümleniyordu.

Henriette Kaymakamlık binasının girişinde kapı görevlisinin kızı Rose'u tanıdı; Delaherche'in fabrikasında çalışan çıtı pıtı, sarışın, nazik ve tatlı bir kızdı Rose. Hemen kapıcı odasına daldı Henriette. Anne orada yoktu ama Rose onu her zamanki kibarlığıyla karşıladı:

"Ah, hanımefendiciğim, ayakta duracak halimiz kalmadı. Annem içeride biraz uzandı. Düşünsenize! Bütün gece sabaha kadar ayaktaydı, gelen giden hiç eksik olmadı ki."

Sonra, sorulmasını beklemeden, dünden beri tanık olduğu olağanüstü olayların heyecanıyla anlatmaya koyuldu:

"Mareşal iyi uyudu doğrusu. Ama o zavallı imparator! Ne kadar acı çekiyor bilemezsiniz! Dün akşam çarşafların değişmesine yardım etmek için yukarı çıkmıştım. Tuvalet odasının bitişiğindeki odadan geçerken bir inleme duydum. Ah! Nasıl bir inleme, sanırsınız içeride biri can veriyor. İmparator olduğunu anlayınca dondum kaldım, bir titreme aldı beni. Korkunç bir hastalığı varmış galiba, onun için böyle bas bas bağırıyormuş. Çevresinde insanlar varken tutuyor kendini; ama yalnız kaldığı an, elinde değil, bağırıyor, inliyor, duysanız tüyleriniz diken diken olur."

Henriette kızın sözünü kesmeye çalışarak sordu:

"Sabahtan beri bir çarpışma var, nerede olduğunu biliyor musunuz?"

Rose soruyu bir el hareketiyle savuşturup anlatmayı sürdürdü:

"Tahmin edersiniz ki meraklandım, gece dört ya da beş kez yukarı çıktım, dayadım kulağımı duvara. Sürekli inliyordu, hiç susmadı, gözünü bir an bile yummadığına eminim. Böyle acı çekmek korkunç bir şey değil mi, üstelik kafasında onca dertle! Bir karışıklıktır, bir itiş kakıştır gidiyor çünkü! Vallahi herkes aklını kaçırmış gibi! Durmadan yeni birileri geliyor, kapılar çarpılıyor, birileri kızıyor, birileri ağlıyor; üstüne üstlük resmen yağma var, her yer dandini, subaylar şişeleri kafalarına dikip çizmeleriyle yataklara seriliyor! Aralarında gene en kibarı, en az yer işgal edeni imparator doğrusu; bir köşeciğe gizlenmiş, orada bağırıyor."

Henriette'in sorusunu yinelediğini duyunca:

"Çarpışma nerede mi? Bazeilles'de çarpışılıyor sabahtan beri! Atlı bir asker gelip söyledi bunu mareşale, o da hemen imparatorun yanına girip haber verdi. Mareşal on dakika önce yola çıktı. Sanırım imparator da onun yanına gidecek, yukarıda giydiriyorlar onu. Demin gördüm, saçlarını tarıyorlar, yüzüne bir sürü ıvır zıvır sürüyorlar."

Sonunda istediğini öğrenen Henriette gitmek için kalktı.

"Sağ ol Rose. Acelem var."

Genç kız onu sokağa kadar geçirdi, saygılı bir tavırla:

"Ne zaman isterseniz emrinizdeyim Madam Weiss. Sizden sır çıkmaz, bilirim."

Henriette alelacele Voyards Sokağı'ndaki evine döndü. Kocasını dönmüş bulacağından emindi, hatta evde kendisini göremeyince çok telaşlanacağını düşünerek adımlarını iyice hızlandırdı. Eve yaklaşırken başını kaldırdı; kocasını yukarıda, camdan sarkmış yolunu bekler göreceğini sanmıştı. Oysa ardına kadar açık pencerede kimsecikler yoktu. Yukarı çıkıp üç odayı da hızlıca dolaştı, evde dondurucu sisten başka bir şey bulamayınca aklı başından gitti, yüreği sıkıştı. Top sarsıntıları sürüyordu. Bazeilles'de ateş devam etmekteydi. Bir an pencereye çıktı Henriette. Sabah sisi bir perde gibi hâlâ görüşü engellese de, olanları öğrenmiş olan Henriette, Bazeilles'deki çarpışmayı, mitralyözlerin cayırtılarını, Alman bataryalarının uzaktan gelen salvolarına karşılık Fransız bataryalarının gürültülü salvolarını şimdi tastamam ayırt edebiliyordu. Sanki giderek yakınlaşıyordu patlamalar, çarpışma her geçen dakika daha da şiddetleniyordu.

Niye dönmüyordu Weiss? Oysa ilk saldırıda geri döneceğine öyle kesin bir dille söz vermişti ki! Henriette'in endişesi katlandı, kafasında engeller kurdu, yol mu kesikti, top ateşi yüzünden dönmek beklenenden daha mı erken tehlikeli olmuştu... Belki de başına bir felaket gelmişti. Henriette bu düşünceyi hemen zihninden uzaklaştırdı, harekete geçme gücünü ancak umutlu olmakta bulabiliyordu çünkü. Bir an oraya gidip kocasını bulmayı tasarladı ama belirsizlikler buna engel oldu, belki de yolda karşılaşacaklardı, ya bulamazsa oralarda tek başına ne yapardı? Ya kocası eve dönüp de onu bulamazsa, kimbilir ne kadar endişelenirdi! Bunları düşünerek gitmedi; yoksa o an çıkıp Bazeilles'e gitmekteki gözü peklik Henriette için doğal bir şeydi. Yersiz kahramanlık değil, iyi bir eşin yapması gerekendi; iş başa düşmüş bir kadın olarak sessizce görevini yapmaya çalışıyordu. Onun yeri kocasının yanıydı, hepsi bu.

Aniden elini başına vurdu, pencereden çekilirken yüksek sesle:

"Ya Mösyö Delaherche..." dedi. "Gidip onu görsem ya..."

Kumaş fabrikatörünün de geceyi Bazeilles'de geçirdiği gelmişti aklına, döndüyse haberleri ondan alabilirdi. Apar topar aşağıya indi yine. Voyards Sokağı'na çıkmak yerine binanın dar avlusundan geçerek, gösterişli cephesi Maqua Sokağı'na bakan büyük fabrika binalarına açılan geçide girdi. Binanın ortasındaki, taşlığa çevrilmiş eski

bahçeye çıktı; bahçede yeşillik olarak yalnızca önceki yüzyıldan kalma, son derece görkemli, dev karaağaçların çevrelediği bir çimenlik kalmıştı; garajlardan birinin kapalı kapısı önünde nöbet tutan eri görünce önce şaşırdı, sonra anımsadı, 7. Kolordu'ya ait paranın önceki gün buraya konduğunu duymuştu. Etrafta millet birbirini öldürürken bu garaja gizlenmiş altınlar, konu komşunun dediğine bakılırsa milyonlarca altın lira, bir anda tuhafına gitti. Gilberte'in odasına çıkmak üzere servis merdivenine adımını atmıştı ki başka bir sürprizle karşılaşarak olduğu yere çakıldı; öyle beklenmedik bir karşılaşmaydı ki bu, yukarı çıkıp kapıyı çalmaya cesaret etsin mi etmesin mi bilemeden, çıktığı üç basamağı geri indi. Bir asker, bir yüzbaşı, hayal meyal önünden geçerek kaşla göz arasında kaybolmuştu; yine de Henriette onun kim olduğunu anlayacak kadar zaman buldu; Charleville'de, henüz Madam Maginot olmadığı zamanlarda Gilberte'in evinde görmüştü onu. Avlunun ortasına doğru yürüdü, gözlerini yatak odasının yüksek pencerelerine kaldırdı, panjurlar hâlâ kapalıydı. Sonra kararını verip yukarı yöneldi.

Birinci kata geldiğinde soyunma odasının kapısını vurmaya niyetlendi; bazı sabahlar yakın bir dost, bir çocukluk arkadaşı olarak Gilberte'le sohbet etmeye gelirdi böyle. Ama kapı aceleden tam kapatılmamış, aralık kalmıştı. Henriette kapıyı iter itmez kendini önce soyunma odasında, sonra yatak odasında buldu. Geniş yatağın çevresini ağır, kırmızı kadifeden bir perdenin sardığı çok yüksek tavanlı bir odaydı bu. Odada çıt çıkmıyordu, mutlu bir geceden kalan nemli bir sessizlik hâkimdi, belli belirsiz bir leylak kokusu içinde güç duyulur huzurlu soluklardan başka ses yoktu.

"Gilberte!" diye usulca seslendi Henriette.

Genç kadın hemen yeniden dalmıştı; pencerelerin kırmızı perdelerinden sızan hafif gün ışığında yuvarlak güzel başı, hayranlık uyandıran dağınık siyah saçlarının ortasında yastıktan kaymış, çıplak kollarından birine dayanmıştı.

"Gilberte!"

Gilberte gözkapaklarını aralamadan kımıldadı, gerindi.

"Evet, elveda... Oh! Lütfen..."

Sonra başını kaldırıp Henriette'i tanıyınca:

"Ah! Sen miydin..." dedi. "Saat kaç?"

Altı olduğunu duyunca biraz sıkıldı, rahatsızlığını belli etmemek için şakayla karışık, bu saatte uyandırmaya gelinir mi hiç dedi. Sonra kocasıyla ilgili ilk soruda:

"Daha gelmedi, dokuza doğru ancak gelir... Hem niye bu kadar erken gelsin ki?"

Gilberte'in tatlı uykusunun uyuşukluğuyla gülümsediğini gören Henriette üstelemek zorunda kaldı:

"Şafaktan beri Bazeilles'de çarpışma var diyorum sana, kocam için endişeleniyorum..."

"Oh, yanılıyorsun şekerim!" diye haykırdı Gilberte. "Benimki o kadar ihtiyatlıdır ki en ufak bir tehlike olsaydı çoktan dönmüş olurdu. Onun geldiğini görmediğin sürece için rahat olsun."

Bu düşünce Henriette üstünde epey etkili oldu. Gerçekten de Delaherche kendini durduk yere tehlikeye atacak bir adam değildi. İçi rahatladı, kalkıp perdeleri çekti, panjurları itti. Güneşin sisi delerek yaldızladığı gökyüzünün parlak kızıl ışığı odayı aydınlattı. Pencerelerden biri aralık kalmıştı; az önce sıkı sıkı kapalı, havasız olan bu geniş, ılık odada şimdi top sesleri yankılanıyordu.

Gilberte dirseğinin birini yastığa dayayıp hafifçe doğruldu, açık renk güzel gözlerini gökyüzüne çevirdi.

"Çarpışma başladı demek," diye mırıldandı.

Geceliği kaymıştı, omuzlarından biri çıplaktı, siyah saçlarının dağınık örgüleri arasından incecik, pembe teni görünüyordu; uyanışından odaya yoğun bir koku, bir aşk kokusu yayılmıştı.

"Sabahın köründe savaşıyorlar, tanrım! Ne gülünç şey şu savaş!"

O sırada Henriette'in bakışları sehpalardan birinde unutulmuş bir asker eldivenine takıldı, gördüğünü belli etmekten alamadı kendini. Gilberte kıpkırmızı kesildi, yakınlık arayan mahcup bir tavırla Henriette'i yatağın kenarına çekip yüzünü omzuna gömdü:

"Evet, bildiğini, onu gördüğünü hissetmiştim... Canımın içi, ne olur çok sert yargılama beni. Çok eski bir dost işte, hatırlarsan bir zamanlar Charleville'de ona zaafım olduğunu itiraf etmiştim sana..."

Sesini iyice alçalttı, minicik bir gülüşün eşlik ettiği şefkatle sözlerini sürdürdü:

"Dün yeniden görüştüğümüzde bana o kadar yalvardı, o kadar yalvardı ki... Düşünsene, bu sabah savaşacak, belki de öldürülecek. Nasıl hayır derdim?"

Şefkatli neşesinden, savaşın hemen öncesinde hediye edilen bu mutlu geceyi, bu son hazzı, kahramanca ve pek sevimli bulduğu anlaşılıyordu. O yüzden, utanıyor olmasına karşın, yüzünde şaşkın bir kuş ifadesiyle gülümsüyordu. Bütün koşullar buluşmalarından yanayken kapısını kapatacak cesareti nasıl bulurdu kendinde!

"Ayıplıyor musun beni?"

Henriette ciddi bir yüzle dinlemişti Gilberte'i. Bu tür şeyleri hayretle karşılar, aklı ermezdi. Onun mayası farklı olmalıydı. Yüreği sabahtan beri kurşunların altındaki kocası için, kardeşi için çarpıyordu. Sevdikleri tehlikedeyken insan nasıl huzur içinde uyuyabilir, aşk oyunlarıyla eğlenebilirdi?

"Ama kocan cancağızım, hatta bu delikanlı da... Onların yanında olmamak seni hiç üzmüyor mu? Her an paramparça bir halde sana getirilebileceklerini düşünmüyor musun?"

Gilberte, baktıkça bakılası çıplak kolunu sallayarak hemencecik kovdu bu korkunç görüntüyü gözünün önünden.

"Ay allahım, neler söylüyorsun sen böyle? Sabahımı zehir etmeye mi geldin, ne kadar kötüsün! Hayır, düşünmek istemiyorum bunları, çok üzücü şeyler bunlar!"

Henriette elinde olmadan gülümsedi. Çocukluklarını anımsadı. Gilberte'in babası Komutan de Vineuil, savaşta yaralandıktan sonra gümrük başmüdürü olarak Charleville'e atanmıştı; karısını genç yaşta vereme kurban veren adam, kızının da öksürmeye başladığını duyunca telaşlanmış, onu Chêne-Populeux yakınlarında bir çiftliğe yollamıştı. Küçük kız o sıralar dokuz yaşındaydı ve daha o zamandan süse püse, gösterişe düşkündü; devamlı taklitler yapar, kraliçe olmak ister, bulduğu kumaşlara sarınır, çikolataların yaldızlı kâğıtlarını saklayıp bilezikler, taçlar yapardı. Sonra yirmi yaşına gelip orman müfettişi Maginot'yla evlenince de pek bir şey değişmedi. Surların arasına sıkışmış Mézières'den hiçbir zaman hoşlanmadı Gilberte; şenliği, eğlencesi eksik olmayan, rahat hayatını sevdiği Charleville'de oturmayı sürdürdü. Babası artık hayatta değildi, kocası da uysal biri

olduğundan tam anlamıyla başına buyruk yaşıyordu genç kadın, kocasının bomboş bir adam oluşu yaptıklarından pişmanlık duymasına engel oluyordu. Taşranın cadı kazanında âşıklarının sayısı abartıldıkça abartılmıştı; ama aslında Gilberte, babasının eski ilişkileri ve Albay de Vineuil ile akrabalığı sayesinde kapısından eksik olmayan üniformalılar arasında yalnızca Yüzbaşı Beaudoin'a gönlünü kaptırmıştı. Kimsenin kötülüğünü isteyen bir kadın değildi, yalnızca hazza tapıyordu, kendisini şen ve güzel hissetme ihtiyacına karşı koyamadığı için âşık edindiği her halinden belliydi.

"Yeniden bir ilişkiye başlamanız çok kötü olmuş!" dedi sonunda Henriette ciddiyetle.

Cümlesini bitirmeye kalmadan, Gilberte her zamanki tatlı, sıcakkanlı hareketlerinden biriyle onun ağzını kapadı.

"Ah canımın içi, başka türlüsü elimde değildi, hem yalnızca bir kerelik. Biliyorsun, şimdiki kocamı aldatmaktansa ölmeyi tercih ederim."

Daha fazla konuşmadılar, sevgiyle sarıldılar birbirlerine; oysa ne kadar farklıydılar. Birisi şen şakrak, kendini herkese açan, sakınmadan paylaşan bir kadın; diğeri kudretli ruhların sessiz kahramanlığı içinde, kendini tek bir bağlılığa adamış bir kadın. Gelgelelim birbirlerinin kalp atışlarını duyuyor, kalbin kendine özgü dilini anlıyorlardı.

"Sahi, çarpışma başladı ha!" diye haykırdı Gilberte az sonra. "Hemen giyinsem iyi olacak."

Gerçekten de sessizce oturdukları sürede top atışları şiddetini arttırmış gibiydi. Gilberte yataktan atladı, oda hizmetçisini çağırmak istemediğinden Henriette'den yardım aldı, gerektiği an aşağıya inip gelenleri karşılayabilmek için alelacele üstüne bir elbise geçirip ayakkabılarını giydi. Hızlı hızlı saçlarını tarıyordu ki kapı vuruldu, ihtiyar Madam Delaherche'in sesini tanıyınca koşup açtı.

"Ne demek anneciğim, tabii ki girebilirsiniz."

Her zamanki dikkatsizliğiyle asker eldivenlerinin hâlâ sehpanın üstünde durduğunu fark etmeden yaşlı kadını içeri almıştı. Henriette yerinden fırladı, eldivenleri kapıp koltuğun arkasına attı, ama nafile. Madam Delaherche görmüş olmalıydı; çünkü birkaç dakika boğuluyormuş, nefes alamıyormuş gibi olduğu yerde kaldı. Odanın içinde

gezdirdiği bakışları elinde olmadan açık duran kırmızı perdeli dağınık yatağa dikildi.

"Demek Madam Weiss gelip uyandırdı sizi... Uyuyabildiniz yani kızım..."

Bunu söylemek için gelmemişti elbette. Ah bu evlilik; ne diller dökmüştü de dinletememişti oğluna. Yirmi yılını suratsız, sıska bir kadınla buz gibi bir karı koca hayatı içinde geçirdikten sonra elli yaş krizine yakalanmıştı oğlu; o zamana dek akıllı uslu olan adam gitmiş, bu şen şakrak, hafifmeşrep dulun peşinde bir gençlik arzusuyla anasını ezip geçen biri gelmişti. İhtiyar kadın geçmişi unutup bugüne bakacağına söz vermişti kendi kendine; ama geçmiş geri geliyordu işte! Bir şey demeli miydi? Bu evliliğin ilk gününden beri evin içinde dilsiz bir ayıplama olarak yaşıyordu Madam Delaherche; katı bir sofuluğa gömülmüş, odasından dışarı adımını atmıyordu. Oysa bu kez hakaret çok büyüktü, oğlunu uyarmaya karar verdi.

Gilberte kızararak yanıtladı:

"Evet, birkaç saatliğine içim geçivermiş öyle... Jules hâlâ dönmedi, biliyor musunuz..."

Madam Delaherche bir el hareketiyle susturdu gelinini. Top sesleri başladığından beri endişe içinde oğlunun yolunu gözlüyordu. Ama yiğit bir anneydi o. Buraya ne için geldiğini unutmamıştı.

"Albay amcanız Binbaşı Bouroche'u yollamış buraya, eline de kurşunkalemle yazılı bir pusula vermiş. Eve bir revir kurulmasına izin verip veremeyeceğimizi soruyor. Fabrikada yer olduğunu biliyor tabii. Ben avluyla kurutma atölyesini beylerin kullanımına açtım bile... Siz de aşağı inseniz iyi olur."

"Ah hemen, hemen!" dedi yanlarına yaklaşan Henriette. "Biz de yardım edelim."

Bu yeni hemşirelik görevi Gilberte'i pek heyecanlandırmış, pek heveslendirmişti. Saçına çabucak dantel bir eşarp bağladı, üç kadın birlikte indiler. Hole çıktıklarında, iki kanadı ardına dek açılmış giriş kapısından sokakta bir kalabalık olduğunu gördüler. Zuhaf birliklerinden bir teğmenin sürdüğü, üstü kapalı, tek at koşulu, basık bir araba ağır ağır yaklaşmaktaydı. Kadınlar ilk yaralının getirildiğini sandılar.

"Evet, evet! Burası, içeri girin!"

Ama yanıldıklarını anladılar. Arabanın zemininde Mareşal Mac-Mahon yatıyordu, yaralıydı, sol kalçasının yarısı parçalanmıştı; yarasına ilk pansuman bir bahçıvan kulübesinde yapılmış, şimdi de Kaymakamlık binasına götürülüyordu. Başı açıktı mareşalin; giysileri yarı sıyrılmış, üniformasının sırma işlemeleri toza, kana bulanmıştı. Konuşmadan başını kaldırıp dalgın gözlerle çevresine baktı. Bu büyük felaket karşısında, daha ilk topların düşmesiyle birlikte komutanının şahsında vurulan orduyu düşünerek ellerini dehşet içinde birleştirmiş duran üç kadını fark edince, inceden, babacan bir gülümseyişle hafifçe başını eğdi. Çevredeki birkaç meraklı hemen şapkalarını çıkardı. Koşup gelen diğerleri, başkomutanlığa General Ducrot'nun atandığını söylediler hemen. Saat yedi buçuktu.

Kapısının önünde dikilen kitapçıya:

"Ya imparator?" diye sordu Henriette.

"O geçeli bir saat olacak neredeyse," diye yanıtladı komşu. "Konvoyuna eşlik ettim, Balan Kapısı'ndan çıktıklarını gördüm. Başına top isabet etmiş diyorlar."

Karşıdaki bakkal sinirlendi:

"Bırakın allah aşkına! Yalan dolan! O savaş meydanında yalnızca yiğitler canından olacak, başkası değil!"

Mareşali taşıyan araba, toplanan kalabalığın arasında Kolej Meydanı'na doğru gözden kayboldu; insanlar daha şimdiden savaş meydanına ilişkin akla hayale sığmaz haberlerden söz etmeye başlamıştı. Sis dağılmış, sokaklar gün ışığıyla dolmuştu.

O sırada avludan haşin bir ses haykırdı:

"Hanımlar, dışarıda değil, burada lazımsınız bize!"

Üç kadın içeri girince Binbaşı Bouroche'la karşı karşıya geldi. Binbaşı üniformasını bir köşeye fırlatmış, sırtına geniş, beyaz bir önlük geçirmişti. Şimdilik lekesi olmayan bu beyazlığın üstünde sert, diken saçlı, kocaman başı, aslansı yüzü, bir telaş ve enerjiyle tutuşmuştu. Öyle korkutucu bir görünüşü vardı ki kadınlar anında onun emrine girdi; bir işaretine koşmaya, isteklerini yerine getirmek için aralarında itişip kakışmaya başladılar.

"Hiçbir şeyimiz yok. Çarşaf getirin, başka şilteler bulmaya çalışın, adamlarıma tulumbanın yerini gösterin..."

Kadınlar dört bir yana koşuştu ve o andan sonra binbaşının hizmetinden çıkmadılar.

Revir kurmak için fabrika çok iyi bir seçimdi. Özellikle kocaman camlı geniş kurutma atölyesi rahat yüz yatak alırdı, yanda da ameliyatlar için çok uygun olan bir hangar bulunuyordu. Az önce hangara uzun bir masa taşınmıştı; tulumba yalnızca birkaç adım ötedeydi, hafif yaralılar da pekâlâ yandaki çimenlikte bekleyebilirdi. Üstelik çimenliğe tatlı bir gölgelik veren bu güzel asırlık karaağaçlar da gerçekten pek hoştu.

Bouroche, yaşanabilecek katliamı, birliklerin korkunç bir kovalamacayla buraya savrulacağını öngörerek gelir gelmez Sedan'a yerleşmeyi tercih etmişti. 7. Kolordu'nun yanında, Floing'ın gerisinde, yaralıları üstünkörü pansumanlayıp kendisine gönderecek iki ilkyardım arabasıyla bir ilkyardım ekibi bırakmakla yetinmişti. Görevleri, ellerinin altındaki arabalar ve yaylılarla ateş hattında düşen askerleri toplamak olan sedyeci mangaların hepsi oradaydı. Bouroche savaş meydanında bıraktığı iki yardımcısı dışında bütün ekibini buraya getirmişti; iki doktor binbaşıyla üç yardımcı asker ameliyatlar için yeterliydi. Burada da üç eczacıyla on-on iki hastabakıcı bulunuyordu.

Gelgelelim her işi tutkuyla yapmaya alışık olan Bouroche'un hiddeti bir türlü dinmek bilmiyordu:

"Ne yapıyorsunuz siz orada öyle? İyice yanaştırın bakayım şu şilteleri! Gerekirse şu köşeye de biraz saman serelim."

Toplar gürlüyor, Bouroche yaralılarla dolu arabaların her an gelip işin başlayacağını bildiğinden, hâlâ boş olan geniş salonu hızla düzenlemeye çalışıyordu. Hangarda da başka hazırlıklar vardı. İlaç ve pansuman malzemesi bulunan sandıklar açılıp tahta bir rafa paket paket kumaş şeritler, sargı bezleri, kompresler, örtüler, kırık tahtaları diziliyordu; bir başka rafta büyük merhem kavanozuyla kloroform şişesinin yanına alet çantaları açılmıştı. Aletlerin parlak çeliği, sondalar, pensler, bıçaklar, makaslar, kemik testereleri; oyan, yaran, kesen, kıran, sivri ve keskin ne varsa tam takım dökülüyordu oraya. Ama leğenler eksikti.

"Çömlek, kova, tencere gibi bir şeyleriniz yok mu? Burnumuza kadar kanda çalışacak halimiz yok ya! Ha, bir de sünger, sünger bulmaya çalışın bana!"

Madam Delaherche koşarak uzaklaştı, az sonra peşinde elleri kolları çömleklerle dolu üç hizmetçiyle geri geldi, evde ne bulduysa getirmişti. Alet çantalarının önünde dikilen Gilberte, Henriette'i eliyle yanına çağırdı, ürpererek aletleri gösterdi. İçlerinde büyüyen dehşetle, ikisini de altüst eden kaygılı bir acıma duygusuyla sessizce el ele tutuştular.

"Ne diyorsun canımın içi, insanın bir yerlerinin kesilmesi korkunç bir şey olmalı!"

"Zavallıcıklar!"

Bouroche büyük masaya bir şilte koydurup üstüne muşamba gererken giriş kapısından nal sesleri duyuldu. İlk ilkyardım arabası avluya giriyordu. İçinde karşılıklı oturmuş on hafif yaralı vardı yalnızca, çoğunun kolu askıdaydı, birkaçı da başından isabet almıştı, alınları sargılıydı. Hafif bir destekle arabadan indiler ve vizite başladı.

Henriette, omzundan vurulmuş gencecik bir askerin kaputunu çıkarmasına yardım ederken alay numarasını fark edince çığlığını tutamadı:

"106. Alay'dan mısınız! Beaudoin'ın bölüğünden mi yoksa?"

Hayır, Ravaud'nun bölüğündendi. Ama onbaşı Jean Macquart'ı tanıyordu, onun mangası henüz ateş hattına girmemiş olmalıydı. Bu belirsiz bilgi bile genç kadını mutlu etmeye yetti, kardeşi yaşıyordu; bir de gözleri yolda, her an dönüşünü beklediği kocasına sarılsa hepten rahatlayacaktı.

O sıra başını kaldırdı Henriette; birkaç adım ötede, bir küme insanın arasında Bazeilles'den Sedan'a gelirken yolda atlattığı korkunç tehlikeleri anlatan Delaherche'i fark edince donakaldı. Nasıl gelmişti buraya? Henriette onun içeri girdiğini görmemişti.

"Kocam sizinle birlikte değil mi?"

Annesiyle karısının tatlı sert sorguya çektiği Delaherche, Henriette'e yanıt vermeyi ağırdan aldı.

"Bekleyin, birazdan."

Sonra hikâyesini kaldığı yerden sürdürdü:

"Bazeilles'den Balan'a gelene kadar defalarca ölümün kıyısından döndüm. Resmen bir sağanaktı, bir mermi ve top kasırgası... Yolda imparatorla karşılaştım. Ah! O ne yüreklilik... Efendime söyleyeyim, Balan'dan da buraya bir koşu tutturdum ki..."

Henriette, Delaherche'in kolunu silkeledi:

"Ya kocam?"

"Weiss mı? Weiss orada kaldı!"

"Nasıl kaldı?"

"Kaldı işte, ölen bir askerin silahını aldı, savaşıyor."

"Savaşıyor mu, ne için?"

"Ah! Çılgın işte! Ne dediysem gelmedi benimle, ben de onu orada bıraktım, ne yapsaydım."

Henriette büyümüş gözlerini Delaherche'e dikmişti. Bir sessizlik oldu. Sonra sakince kararını verdi:

"İyi, oraya gidiyorum."

Oraya mı gidiyordu, nasıl? İmkânsızdı bu, delilikti! Delaherche yeni baştan mermileri, yol boyu düşen topları anlattı. Gilberte, gitmesin diye Henriette'in iki elini birden tutmuştu; Madam Delaherche yapmayı düşündüğü şeyin kendini göz göre göre ateşe atmak olduğunu anlatmak için dil döküyordu. Henriette ise her zamanki yumuşak, yalın tavrıyla tekrarlıyordu:

"Hayır, boşuna uğraşıyorsunuz, gideceğim."

İnadı inattı, yalnızca Gilberte'in başındaki siyah danteli almayı kabul etti. Delaherche, genç kadını ikna edebileceği umuduyla en azından Balan'ın çıkışına kadar kendisine eşlik edeceğini söyledi. Fakat o sırada, revir düzenlemesinin yarattığı kargaşanın ortasında, 7. Kolordu'nun parasını kilitledikleri garaj kapısının önünde küçük adımlarla volta atmayı sürdüren nöbetçi eri fark etti; bir anda hatırlayıp korktu, koşarak milyonların yerinde durduğundan emin olmaya gitti. O gelene kadar Henriette dış kapının önüne varmıştı bile.

"Beklesenize yahu! Siz de kocanız kadar çılgınsınız vallahi!"

O sırada yeni bir ilkyardım arabası içeri girmeye çalıştığından ona yol vermek zorunda kaldılar. Önceki gelenden biraz daha küçük, yalnızca iki tekerlekli olan bu arabada köşelere yatırılmış iki ağır yaralı vardı. İndirilen ilk yaralı, alınan bütün önlemlere rağmen kan

revan içinde bir et yığını olarak çıktı arabadan; bir eli kırılmış, patlayan bir top göğsünün bütün derisini kaldırmıştı. İkinci yaralının sağ bacağı paramparçaydı. Bouroche bu yaralıyı hemen şiltenin üstündeki muşambaya yatırmalarını söyleyerek, yardımcılarıyla hastabakıcıların aralıksız gidiş gelişleri arasında ilk ameliyatına başladı. Madam Delaherche'le Gilberte çimenliğin kenarına oturmuş, bandaj hazırlıyorlardı.

Delaherche, Henriette'i dışarıda yakaladı.

"Hadi ama sevgili Madam Weiss, vazgeçin bu delilikten... Oraya varınca Weiss'ı nasıl bulmayı düşünüyorsunuz? Orada bile değildir ki artık, tarlaların arasından buraya dönmeye çalışıyordur. İnanın bana, Bazeilles gidilecek gibi değil."

Ama Henriette dinlemiyordu onu; adımlarını hızlandırmış, Balan Kapısı'na varmak için Ménil Sokağı'na sapmıştı. Saat dokuz olmak üzereydi; sabahın karanlık ürpertisi silinmişti Sedan'dan, el yordamıyla hareket edilen kalın sisin altında ıssız bir halde uyanan şehir geride kalmıştı artık. Yakıcı bir güneş evlerin gölgelerini keskin çizgilerle yola düşürüyordu; arasından posta erlerinin dörtnala geçip gittiği endişeli bir kalabalık kaldırımı hıncahınç doldurmuştu. Savaş meydanından dönen, kimisi hafif yaralı, kimisi acayip bir sinir bozukluğu içinde elini kolunu sallayarak bağırıp çağıran silahsız birkaç askerin çevresinde insanlar toplanmıştı. Aslına bakılırsa, dükkânların kepenkleri inik olmasa, bir panjuru bile açık olmayan evler böyle ölü gibi gözükmese, şehir aşağı yukarı her günkü görünüşünde denebilirdi. Bir de şu kesintisiz top sesi vardı tabii; bütün taşlar, yer, duvarlar, çatıların arduvaz kaplamalarına varıncaya kadar zangır zangır titriyordu.

Delaherche, Henriette'i yalnız bırakmanın yiğitliğe sığmayacağını bilmekle, topların altında bir kez daha ödü patlayarak Bazeilles yolunu gitmek arasında pek nahoş bir iç çatışmanın pençesindeydi. Balan Kapısı'na geldikleri sırada, şehre giren bir atlı subay grubu birdenbire Delaherche'le Henriette'i birbirinden ayırdı. Kapının yanında haber almak için bekleyen insanlar ezildi. Delaherche sağa sola koşup genç kadını bulmaya çalıştı ama yoktu; çoktan surların dışına çıkmış, koşar adım yolu tutmuş olmalıydı. Daha fazla da uğraşmadı, yüksek sesle:

"Eh, ne yapalım! Aptallığın bu kadarı!" deyiverdi.

Sonra da gösterinin bir anını bile kaçırmak istemeyen meraklı bir burjuva gibi Sedan'a doğru süzüldü, bir yandan da içinde bir endişe büyüyordu. Ne olacaktı bu işin sonu? Ordu yenilirse şehri çok kötü günler beklemiyor muydu? Kafasının içinde dönüp duran bu soruların yanıtları belirsizdi, tamamen olaylara bağlıydı. Yine de fabrikası için, değerli eşyalarını çoktan oradan taşıyıp emin bir yere sakladığı Maqua Sokağı'ndaki evi için korkmaktan kendini alamadı. Belediye Sarayı'na gitti, belediye encümeni sürekli toplantıdaydı; Delaherche uzun süre oyalandı oralarda ama savaşın kötü gittiğinden başka bir şey öğrenemedi. Ordu kimin emrine uyacağını şaşırmıştı; General Ducrot başkomutanlığı üstlendiği iki saat içinde orduyu geri çekmiş, görevi ondan devralan General de Wimpffen ise tekrar ileriye sürmüştü; işte bu anlaşılmaz gelgitler, önce terk edip sonra yeniden ele geçirmeye çalıştıkları yerler, bir plandan ve kudretli bir yönetimden yoksunluk, felaketi hızlandırıyordu.

Sonra, imparatorun bir daha görünüp görünmediğini öğrenmek için doğruca Kaymakamlık binasına gitti Delaherche. Orada yalnızca Mareşal Mac-Mahon'la ilgili haberleri öğrenebildi, bir cerrah pek de tehlikeli olmayan yarasını pansuman etmişti, şimdi yatağında sakince dinleniyordu. Delaherche saat on bire doğru yine yollara düştüğü sırada, Grande-Rue Caddesi'nde, Avrupa Oteli'nin önünde, toz toprak içindeki süvarilerle bezgin atlarının ağır ağır ilerlediği bir korteje rastlayarak durmak zorunda kaldı. Kortejin başında, savaş meydanında geçirdiği dört saatin ardından geri dönen imparatoru tanıdı. Demek ölüm bugün de onu istememişti. Bozgunun içinden geçerken döktüğü ecel terleri imparatorun yanaklarındaki fondöteni alıp götürmüştü; balmumuyla parlatılmış bıyıkları gevşeyip sarkmış, kireç rengi yüzünde bir can çekişmenin acılı şaşkınlığı donup kalmıştı. Otelin önünde atından atlayan bir subay, çevresini saranlara Moncelle'den Givonne'a giden küçük vadiden nasıl geldiklerini, Saksonyalıların nehrin sağ yakasına sıkıştırdığı 1. Kolordu askerlerinin arasından nasıl geçtiklerini anlatmaya koyuldu. Fond de Givonne'un daracık keçiyolundan gelmişlerdi; öyle bir izdiham vardı ki impara-

tor yeniden cepheye dönmek istese gidene kadar canı çıkardı. Hem zaten neye yarardı ki bu?

Delaherche bu ayrıntıları dinlerken şiddetli bir patlamayla sallandı mahalle. Bir havan topu, Sainte-Barbe Sokağı'nda, kale burcunun yakınlarındaki bir evin bacasını yerle bir etmişti. Herkes kaçıştı, kadınların çığlıkları yükseldi. Delaherche gövdesini duvara yapıştırmıştı, tam o sırada yeni bir patlama komşu evin camlarını tuzla buz etti. Sedan'ı bombalamaya başladılarsa bu korkunç bir şeydi. Delaherche koşa koşa Maqua Sokağı'na döndü. Bir an önce neler olduğunu öğrenebilmek için yolda hiç durmamıştı, eve varır varmaz bir solukta çatıya tırmandı, hem şehri hem çevresini gören terasa çıktı.

Terastan bakar bakmaz biraz olsun rahatladı Delaherche. Çarpışma şehrin yukarısındaydı, Marfée ve Frénois'daki Alman bataryaları topları evlerin üstünden aşırıp Cezayir Yaylası'nı vurmaya çalışıyordu. Delaherche orada durarak topların uçuşunu, Sedan'ın üstünde bıraktıkları hafif dumanın oluşturduğu geniş eğriyi inceledi; görünmez kuşlar arkalarında gri tüylerden incecik bir iz bırakmıştı sanki. Çatılara düşen o bir iki topun hedefini şaşırmış atışlar olduğu önce açık göründü Delaherche'e. Şehir henüz bombalanmıyordu. Sonra biraz daha iyi bakınca, bu atışların kaledeki topların tek tük atışlarına karşılık olabileceğini düşündü. Arkasını dönüp kuzeydeki kaleyi inceledi; kalenin karışık ve harikulade sur düzenine, kararmış duvarlarına, yokuşlarının yeşil örtüsüne, üst üste binmiş burçlarına ve özellikle o üç devasa kulesine, tehditkâr açılı Ecossais, Grand Jardin ve La Rochette kulelerine baktı. Dev sur yığını batıda Nassau Kalesi, onun arkasında, kenar mahalle Ménil'in hemen üstünde Palatina Kalesi'yle devam ediyordu. Bu görüntü, yüceliği ve çocuksuluğu aynı anda çağrıştıran hüzünlü bir etki yaptı Delaherche'in üzerinde. Şimdi mermileri gökyüzünün bir ucundan öbür ucuna rahatça gidebilen toplar varken bu kaleler neye yarardı? Kaldı ki kalenin iyi silahlandırılmış olduğu da söylenemezdi; ne gerekli sayıda topu vardı, ne cephanesi, ne askeri. Vali, taş çatlasa üç hafta önce, çalışabilir durumdaki topları kullanmak üzere gönüllü yurttaşlardan bir ulusal muhafız birliği oluşturmuştu. Palatina'da ateş eden üç top onlardandı, altı top da şehrin Paris Kapısı'nda bulunuyordu. Top başına yedi ya da sekiz

hartuçtan fazlası olmadığından idareli ateş ediyor, yarım saatte bir top atıyorlardı; bu atışların tek amacı şerefi kurtarmaktı çünkü gitmiyordu toplar, karşıki çayırlığa düşüp kalıyordu. O nedenle düşman bataryaları da küçümseye küçümseye, sanki acıdıkları için, öyle arada bir uzaktan bir karşılık veriyordu.

Uzaktaki bu bataryalar Delaherche'in çok ilgisini çekti. Kıpır kıpır gözleriyle La Marfée'nin yamaçlarını tararken, eskiden bu terasa çıkıp çevreyi inceleyerek eğlendiği ayaklı küçük dürbün geldi aklına. Aşağı inip buldu dürbünü, yeniden yukarı çıkarak yerleştirdi; ağır hareketlerle döndüre döndüre tarlaları, ağaçları, evleri bir bir izlerken gözü Frénois'daki büyük bataryanın yukarısında üniformalı bir topluluğa takıldı. Weiss'ın Bazeilles'den bakıp çam ormanının köşesinde gördüğü kurmay heyetiydi bu; ama Delaherche dürbünün yardımıyla o kadar net görüyordu ki tek tek subayları sayabilirdi. Subayların çoğu otların arasına yarı uzanmıştı, kimileri ayakta ikişerli üçerli küme olmuştu; en önde tek başına bir adam duruyordu, zayıf ve sert görünüşlü bir adamdı, üniforması gösterişsiz olsa da efendi oydu, hissediliyordu bu. Çocukların küçük kurşun askerlerini andıran yarım parmak boyundaki bu adam Prusya Kralı'ydı. Baştan karar veremedi ama sonra emin oldu Delaherche, o andan sonra da gözlerini ondan ayırmadı; nereye bakarsa baksın, hemen sonra dürbününü mercimek tanesi büyüklüğündeki yüzü engin mavi gökte soluk bir nokta gibi duran bu minnacık adama çeviriyordu.

Saat henüz yarım olmamıştı; kral sabahın dokuzundan beri ordularının hesaplı ve amansız yürüyüşünü izlemekteydi. Ordular, belirlenmiş yollardan durup dinlenmeden ilerleyerek çemberlerini tamamlıyor, Sedan'ın çevresine ördükleri asker ve top duvarını adım adım kapatıyordu. Dochery ovasından gelen sol kanattaki ordu, Saint-Albert geçidinden çıkmayı sürdürüyor, Saint-Menges'ı geçip Fleigneux'ye giriyordu. Delaherche, General Douay'nin birlikleriyle kafa kafaya gelmiş olan 11. Kolordu'nun gerisinde, ağaçların arasından süzüle süzüle Illy tepesine ulaşmaya çalışan 5. Kolordu'yu açık seçik gördü; uç uca eklenmiş bataryalar, gümbürdeyen toplardan kesintisiz uzayıp giden bir hat çekmiş durumdaydı, bütün ufuk parça parça yangın yeriydi. Sağ kanattaki ordu ise Givonne vadisine tama-

men yerleşmişti artık, 12. Kolordu Moncelle'i almıştı, muhafız birlikleri Daigny'yi geçmiş, dereden yukarı çıkıyordu, General Ducrot'yu Garenne ormanının gerisine çekilmek zorunda bıraktıktan sonra Illy tepesine doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Son bir gayretle Prusya Prensi'nin birlikleriyle Saksonya Prensi'nin birlikleri bu çıplak tarlaların ortasında, Ardennes ormanının hemen sınırında kavuşacaktı. Şehrin güneyinde Bazeilles görünmüyordu artık; kasaba, şiddetli çarpışmaların kızıl tozlarıyla kaplanmış, yangın dumanları arasında kaybolmuştu.

Kral sabahtan beri sakince bakıyor, bekliyordu. Bir, iki, belki de üç saat daha bekleyecekti; artık yalnızca bir zaman meselesiydi bu, çarklar birbirini itmiş, yıkım düzeneği harekete geçmişti ve yolunu tamamlayacaktı. Güneşli gökyüzünün sonsuzluğu altında savaş meydanı giderek daralmakta, öfkeyle vuruşan siyah noktacıklar Sedan'ın çevresine her geçen dakika daha fazla yığılmaktaydı. Şehrin içinde camlar kora kesmişti; solda, dış mahallelerden Cassine'e doğru bir ev alev almış gibiydi. Oysa ileride, Donchery ve Carignan tarafındaki ıssız tarlalarda sıcacık, ışıltılı bir huzur vardı; yakıcı öğle sıcağının altında Meuse'ün suları pırıldıyordu; ağaçlar yaşamaktan mutlu, göz alabildiğine uzanan toprak bereketli, geniş çayırlar yemyeşildi.

Kral, tek sözcükle bilgi istedi çevresindekilerden. Bu devasa satranç tahtası üzerinde, komuta ettiği insan kalabalığını bilmek ve avcunun içinde tutmak istiyordu. Top seslerinin ürküttüğü bir kırlangıç sürüsü havalandı kralın sağından, döne döne gökyüzüne yükseldi, yükseldi, güneye doğru gözden kayboldu.

IV

BALAN yoluna çıkan Henriette başta hızlı ilerledi. Saat daha yeni dokuz olmuştu. Evlerle bahçelerin arasından giden geniş şose şimdilik tenhaydı, ama kasabaya yaklaştıkça, kaçan yöre halkı ve hareket halindeki askerî birlikler yolu tıkamaya başlıyordu. Henriette her yeni kalabalık dalgasında vücudunu duvara yapıştırıyor, aralardan süzülüp geçmeyi başarıyordu. Koyu renk elbisesinin içinde zayıf bedeninin silikliği, güzel sarı saçlarıyla solgun küçük yüzünü yarı

yarıya gizleyen siyah dantel başörtüsü dikkat çekmemesini sağlıyor, hafif ve sessiz adımlarını hiçbir şey yavaşlatmıyordu.

Gelgelelim Balan'da yolu bir deniz piyade alayı kapatmıştı. Emir bekleyen askerler, açıkta durmamak için kocaman ağaçların altına sığışmıştı. Henriette parmak ucuna yükseldi ama kalabalığın sonunu göremedi. Bir kez daha dertop olup kalabalığın içinden geçmeye çalıştı. Askerler dirsekleyerek ittiler onu, tüfeklerin dipçiklerini böğründe hissetti. Yirmi adım kadar gitmişti ki bağırışlar, protestolar yükseldi. Bir yüzbaşı dönüp baktı, kan beynine sıçradı:

"Hey! Kadın! Delirdiniz mi? Nereye gidiyorsunuz?"

"Bazeilles'e gidiyorum."

"Nasıl, Bazeilles'e mi?!"

Bir kahkaha tufanı koptu. Askerler birbirlerine Henriette'i gösterip dalga geçiyorlardı. Yüzbaşı da neşelenmişti:

"Bazeilles mi küçüğüm, öyleyse bizi de yanınızda götürmelisiniz. Biz az önce oradaydık, umarım bir daha gidebiliriz; yalnız sizi uyarayım, hava bayağı sıcak o taraflarda."

"Bazeilles'e kocamı bulmaya gidiyorum," dedi Henriette yumuşak sesiyle, soluk mavi gözleri hâlâ aynı dingin kararlılıkla bakıyordu.

Askerler gülmeyi kesti, yaşlı başlı bir çavuş Henriette'i kalabalıktan çıkarıp geldiği yöne doğru çevirdi.

"Talihsiz kızım, görüyorsunuz işte, geçmenize olanak yok. Şu an Bazeilles'e gitmek bir kadının yapabileceği iş değil. Daha sonra bulursunuz kocanızı. Hadi ama, makul olun biraz!"

Henriette daha fazla diretemedi, ayakta beklemeye koyuldu, yoluna devam etmeye kararlı olduğundan ikide bir parmak ucuna kalkıp ileriye bakıyordu. Çevresinde konuşulanlardan olanları öğrendi. Mareşalin yerine geçen General Ducrot, birliklerin tamamını Illy yaylasında toplamayı kafasına koyduğundan, saat sekizi çeyrek geçe gelen bir emirle bu birlikler Bazeilles'i bırakmak zorunda kalmıştı; subaylar bu çekilme emrine acı acı söylenip duruyordu. Daha kötüsü, 1. Kolordu olması gerekenden erken çekilip Givonne vadisini Almanlara bırakınca, 12. Kolordu cepheden ağır bir saldırıya uğramış, bütün birlikler ordunun soluna yığılmıştı. Sonra General Ducrot'nun yerine General de Wimpffen geçince ilk plan yeniden öne çıkmıştı, şimdi ne

pahasına olursa olsun yeniden Bazeilles'i alıp Bavyeralıları Meuse'e dökmeleri emrediliyordu. Bir yeri önce bıraktırıp sonra yeniden ele geçirtmek aptallık değilse neydi? Ölmeye kimsenin bir itirazı yoktu; ama boş yere olması insana koyuyordu!

O sırada askerlerle atlar arasında bir hareketlenme oldu, General de Wimpffen göründü. Üzengilerinin üstünde ayağa kalkmıştı; yüzü ateşli, sözleri coşkuluydu.

"Arkadaşlar!" diye haykırdı. "Geri adım atmak yok, bu her şeyin sonu olur. Geri çekilmemiz gerekirse Mézières'e değil, Carignan'a doğru çekileceğiz. Ama biz kazanacağız; bu sabah yendiniz onları, yine yeneceksiniz!"

Atını sürüp Moncelle'e doğru tırmanan yoldan dörtnala uzaklaştı. General Ducrot'yla aralarında şiddetli bir tartışma geçtiği söyleniyordu; ikisi de kendi planını savunmuş, diğer plana demediğini bırakmamıştı; biri Mézières'e çekilme şansının sabah yitirildiğini söylüyor, diğeri Illy yaylasına çekilmediği takdirde ordunun akşam olmadan kuşatılacağı kehanetinde bulunuyordu. Birbirlerini bölgeyi tanımamakla, birliklerin gerçek durumunu bilmemekle suçluyorlardı. İşin kötüsü, ikisi de haklıydı.

Henriette, yola devam etme telaşını bir süredir bir yana bırakmış, ilgisi başka yöne kaymıştı. Yolun kıyısına yığılmış Bazeilles'li bir aileyi tanımıştı, adamla kadın yoksul dokuma işçileriydi, en büyüğü dokuz yaşında üç kızları vardı. Hepsi öyle bitkin, yorgunluktan, çaresizlikten öyle şaşkınlardı ki daha fazla ilerleyememiş, bir duvar dibine çökmüşlerdi.

"Ah hanımefendiciğim, hiçbir şeyimiz kalmadı," deyip duruyordu kadın Henriette'e. "Biliyorsunuz, bizim evimiz Kilise Meydanı'ndaydı. Bir top yaktı, kül etti evi. Çocuklarla biz nasıl çıkabildik hâlâ aklım almıyor."

Anneleri, ellerini kollarını çılgın gibi sallayarak, yaşadıkları felaketin ayrıntılarını anlatırken, olanları hatırlayan üç küçük kız hıçkırıklarla feryat figan ağlamaya başladı.

"Dokuma tezgâhının bir demet kuru dal gibi tutuştuğunu gördüm. Yatağımız, mobilyalarımız, hepsi samandan hızlı alev aldı. Bü-

yük bir duvar saatimiz vardı, o bile gitti! Kucaklayıp çıkaracak zaman olmadı ki!"

"Allah belalarını versin!" diye sövdü adam gözlerinde tomurcuk yaşlarla. "Ne olacağız biz şimdi?"

Henriette, karı kocayı sakinleştirmek için hafifçe titreyen bir sesle:

"İkiniz bir aradasınız, sağsınız, sağlıklısınız, kızlarınız yanınızda, daha ne istiyorsunuz!"

Sonra onlara Bazeilles'de neler olduğunu, kocasını görüp görmediklerini, kendi evinin durumunu sordu. Ama korkudan öyle sersemlemişlerdi ki bir dedikleri bir dediklerini tutmuyordu. Hayır, Weiss'ı görmemişlerdi. Fakat küçük kızlardan biri kendisinin gördüğünü, Weiss'ın kafasının ortasında koca bir delikle kaldırımda yattığını söyledi bağırarak; babası susturmak için kıza bir tokat patlattı, yalan söylüyordur dedi. Eve gelince; onlar kaçtıkları sırada Henriette'lerin evi ayaktaydı. Hatta önünden geçerken kapı ve pencerelerin sıkı sıkı kapalı olduğunu fark etmişlerdi; içeride kimse yok gibiydi. Gerçi o sırada Bavyeralılar yalnızca Kilise Meydanı'nı işgal etmiş durumdaydı, sonra kasabayı sokak sokak, ev ev ele geçirmeleri gerekecekti. Ama şimdiye dek bayağı ilerlemiş olmalılardı, şu an bütün Bazeilles'in cayır cayır yandığı ortadaydı. Tutuşan çatıların, akan kanın, ceset dolu sokakların korkunç görüntüsünü anımsayan zavallılar, dehşet içinde kollarını kaldırıp indirerek anlatmayı sürdürdüler.

"Peki ya kocam?" diye sordu Henriette.

Yanıt verecek halleri kalmamıştı; yüzlerini ellerinin arasına almış, hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. Henriette dehşetli bir kaygı duymakla birlikte herhangi bir zayıflık belirtisi göstermeden ayakta duruyordu; yalnız, dudaklarından hafif bir titreme geçmişti. Neye inanmalıydı? Kendi kendine defalarca çocuğun yanlış gördüğünü söylese de, kocası kafasında bir kurşun deliğiyle yolun ortasında yatarken canlanıyordu gözünde. Sonra şu kapısı bacası sıkı sıkı kapalı ev de kaygılandırıyordu onu. Neden? Kocası artık orada değil miydi? Weiss'ın öldürülmüş olabileceği gerçeği bir anda kanını dondurdu. Belki de sadece yaralıydı; oraya gitmeyi, orada olmayı öyle kuvvetle istedi ki borazanlar tam o dakika ileri yürüme işareti vermemiş olsa yine kalabalığın arasına dalıp bir yol bulmaya çalışacağı kesindi.

Buradaki genç erlerin çoğu Toulon'dan, Rochefort'dan, Brest'den geliyordu, eğitimlisi parmakla gösterilecek kadar azdı, çoğu o güne dek hiç ateş etmemişti; oysa sabahtan beri kırk yıllık askerler gibi cesaretle, dirençle çarpışıyorlardı. Reims'den Mouzon'a kadar, sırtlarında alışkın olmadıkları bir yükle, ayaklarını sürüye sürüye gelmiş olan bu gençler, düşman karşısında en disiplinli askerler olup çıkmış, ödev ve özveri duygusuyla birbirlerine kardeşçe bağlanmışlardı. Yürekleri öfke dolu olsa da borazanlar çalar çalmaz ateş hattına dönüp yeniden saldırıya geçiyorlardı. Onlara tam üç kez destek sözü verildiği halde gelen giden olmamıştı. Yüzüstü bırakıldıklarını, kurban verildiklerini hissediyorlardı. Önce boşalttırıp sonra yeniden Bazeilles'e sürmek, onlardan hayatlarını istemekti. Bunu biliyorlardı ve vereceklerdi de; isyan etmeden, safları sıklaştırarak, korundukları ağaç altlarından çıkacak, yine topların, mermilerin arasına dalacaklardı.

Henriette derin bir oh çekti. Sonunda yürüyorlardı! Askerlerin peşine takıldı genç kadın, onlarla birlikte Bazeilles'e varmayı umuyordu, koşarlarsa koşmaya hazırdı. Ama birlikler hemen yeniden durdu. Yağmur gibi mermi yağıyordu; Bazeilles'i geri almak istiyorlarsa yolun her metresini yeniden ele geçirmeli, sağdaki ve soldaki sokakları, evleri, bahçeleri tek tek almalıydılar. Ön sıralar ateşe başladı; dura kalka ilerleyebiliyor, en küçük engel yüzünden bile dakikalar kaybediyorlardı. Arkada durup ordunun yenmesini beklerse dünyada varamazdı Henriette. Kararını verdi; sağa, çalıların arasından çayırlara doğru inen patikaya daldı.

Henriette'in planı, Meuse'ün kıyısındaki bu geniş çayırlardan Bazeilles'e ulaşmaktı. Ama bu fikir kafasında çok da net değildi. Birden, kıpırtısız, küçük bir deniz yolunu kesti; kıyıda öylece kalakaldı genç kadın. Su basılan tarlalardı bunlar, alçak topraklar suyla doldurulup savunma göllerine çevrilmişti; hiç aklına gelmemişti bu. Bir an geri dönmeyi geçirdi içinden, sonra ayakkabılarından olma pahasına yoluna devam etti, bileğine kadar gömüldüğü ıslak otların arasından göl kıyısını takip etti. Yüz metre kadar sorunsuz ilerledikten sonra bir bahçe duvarıyla karşılaştı, burada toprak keskin bir eğimle alçalıyordu, duvarın bittiği yerde suyun derinliği iki metre vardı. Geçmeye olanak yoktu. Küçük yumruklarını sıktı Henriette, gözyaşla-

rına boğulmamak için olanca gücünü toplayarak taş gibi durdu. İlk şaşkınlığı atlattıktan sonra bahçe duvarının kıyısından ilerledi, sağa sola dağılmış evlerin arasından giden küçük bir sokak buldu. Bu sefer kurtulduğunu düşündü; ucu kasabaya çıkan bu labirenti, iç içe geçmiş bu daracık sokakları tanıyordu çünkü.

Gelgelelim toplar yağıyordu buraya. Rüzgârı yüzünü yalayan korkunç bir patlamanın sağır edici gürültüsü Henriette'i olduğu yere mıhladı, yüzü bembeyaz kesildi. Birkaç metre yakınında bir havan mermisi patlamıştı. Başını çevirip nehrin sol yakasındaki tepeleri inceledi, oradaki Alman bataryalarından dumanlar çıkıyordu. Durumu anladı Henriette; gözlerini ufuktan ayırmadan, havan toplarını kollaya kollaya tekrar yürümeye başladı. Delice bir gözü peklik isteyen bu yürüyüş ancak büyük bir soğukkanlılıkla yapılabilirdi. Bir ev kadınının küçük dünyasında yaşamaya alışmış olan Henriette ruhundaki bütün cesareti, bütün dinginliği toplamıştı. Öldürülmek istemiyordu; kocasını bulmak, geri almak, onunla yeniden mutlu yaşamak istiyordu. Topların ardı arkası kesilmedi; Henriette duvarların kıyısından yürüyor, sınır taşlarının arkasına atlıyor, gizlenecek en ufak yerlerden yararlanıyordu. Derken açık bir alan çıktı karşısına, patlamaların delik deşik ettiği bir yol parçasıydı bu. Bir hangarın köşesine sığınıp beklemeye başladı; o sırada tam önünde, delik gibi bir şeyin ağzında, merakla çevreye bakan bir çocuk başı fark etti. On yaşlarında küçük bir oğlandı bu; üstüne lime lime bir gömlekle pantolon giymiş, yalınayak bir sokak çocuğuydu; savaş onu çok eğlendirmişti. Işık saçan küçük kara gözleriyle her patlamada neşeyle haykırıyordu:

"Off! Çok eğlenceli ya! Sakın kıpırdamayın, işte bir tane daha geliyor! Hooop, güm! Amma patladı be! Kıpırdamayın, kıpırdamayın!"

Her mermide deliğin içine dalıyor, sonra kıpır kıpır başını kaldırıp görünüyor, ardından yeniden dalıyordu.

Henriette o sırada topların Liry yönünden geldiğini, Mont-Maugis ile Noyers'deki bataryaların artık yalnızca Balan'ı vurduğunu fark etti. Her yaylım ateşinde önce net bir biçimde dumanı görüyor, hemen sonra ıslığı duyuyor, arkasından da patlama sesi geliyordu. Galiba mola vermişlerdi, ince duman ağır ağır dağılmaya başlamıştı.

"Kalıbımı basarım bir tek atıyorlar!" diye bağırdı oğlan. "Çabuk, çabuk; verin elinizi bana, tabanları yağlayalım!"

Henriette'i elinden tutup peşinden sürükledi, yan yana iki büklüm koşarak açık alanı geçtiler. Yolun sonuna vardıklarında bir saman yığınının arkasına attılar kendilerini, dönüp baktılar, bir havan topunun dosdoğru az önce durdukları hangarın üstüne düştüğünü gördüler. Korkunç bir çatırtı oldu, hangar yıkıldı.

Ufaklık bu olayı çok komik bulmuştu, delice bir neşeyle dans etti.

"Bravo! İşte vuruş diye buna derim ben, değil mi ama? Yalnız biz de tam zamanında çıkmışız ha!"

Henriette'in karşısına ikinci kez aşılmaz bir engel çıkmıştı şimdi, hiçbir geçiş yolu olmayan bahçe duvarları duruyordu önünde. Küçük yol arkadaşı gülmeyi sürdürüyor, insan isterse bir yolunu bulur diyordu. Duvarlardan birine tırmanıp Henriette'in de çıkmasına yardım etti. Bir zıplayışta kendilerini bir sebzelikte, fasulye ve bezelye fidelerinin arasında buldular. Dört yan bahçe duvarıydı. Buradan çıkmak için bahçıvanın küçük evinden geçmeleri gerekiyordu. Çocuk, neyle karşılaşırsa karşılaşsın şaşırmayacakmış gibi bir havada, elini kolunu sallayarak, ıslık çala çala önden yürüdü. Evin kapısını itti, kendini bir odada buldu, sonra diğer odaya geçti; yaşlı bir kadın vardı orada, buralarda kalmış tek canlı oydu herhalde. Masanın yanında şaşkın şaşkın dikiliyordu. Evinin içinden öylece geçip giden bu iki yabancıya baktı, hiçbir şey demedi, onlar da bir şey söylemedi. Evin öbür yanında daracık bir sokağa çıktılar, bir süre oradan ilerlediler. Sonra karşılarına başka güçlükler çıktı; duvarlardan atladılar, çitleri aştılar, garaj kapılarını, evlerin pencerelerini, kısacası girebildikleri yollarda karşılarına çıkan bütün kestirmeleri kullanarak yaklaşık bir kilometre kadar gittiler. Köpek ulumaları duyuluyordu, azgın bir inek koşarak yanlarından geçti, az kalsın ikisini de yere serecekti. Burunlarına gelen yanık kokusuna, kocaman kızıl dumanların rüzgârda uçuşan ince bir tül gibi sürekli güneşi kapamasına bakılırsa yaklaşmış olmalıydılar.

Birdenbire durdu çocuk, Henriette'in karşısına dikildi:

"Baksanıza madam, nereye gidiyorsunuz siz böyle?"

"Görüyorsun işte, Bazeilles'e gidiyorum."

Bir ıslık çaldı oğlan, okuldan kaçıp eğlenmeye giden haylaz çocuklar gibi tiz bir kahkaha savurdu:

"Bazeilles'e mi... Ah yok, o beni aşar... Benim yolum başka. Size iyi akşamlar olsun!"

Topuklarının üstünde dönüp geldiği gibi gitti. Henriette nereden çıktığını anlayamadığı gibi nereye girdiğini de anlayamamıştı çocuğun. Bir deliğin içinde rastlamıştı ona, bir sokağın köşesinde gözden kaybetti ve bir daha asla görmeyecekti.

Yalnız kalan Henriette'in içini tuhaf bir korku sardı. Parmak kadar çocuk onu koruyor değildi elbette; ama gevezeliğiyle oyalıyordu işte. O doğuştan cesur Henriette şimdi tir tir titremekteydi. Toplar susmuştu; Almanlar, kasabaya hâkim olan kendi adamlarını öldürme korkusuyla olsa gerek, Bazeilles'e ateşi kesmişlerdi. Ama birkaç dakikadır mermi ıslıkları duyuyordu Henriette, mermi sesinin iri karasineklerin vızıltısına benzediğini duymuştu bir zamanlar, oradan tanımıştı. Uzakta türlü kudurganlığın sesi birbirine karışmıştı. Öyle şiddetli bir uğultu vardı ki Henriette yaylım ateşinin sesini bile seçemiyordu. Bir evin köşesini döndüğü anda kulağının dibinden boğuk bir ses geldi, bir sıva parçası döküldü. Henriette olduğu yere çakılıp kaldı; bir kurşun binanın köşelerinden birini kırmıştı, sapsarı kesildi genç kadın. Yola devam edecek cesareti olup olmadığını düşünmesine fırsat kalmadan çekiç gibi bir şey çarptı alnına, dizlerinin üstüne yıkıldı, sersemlemişti. Seken ikinci kurşun sol kaşının biraz üstünü sıyırarak orada büyükçe bir yara açmıştı. Ellerini alnına götürdü, kıpkırmızı geri çekti. Ama parmaklarının altında kafatasının sağlam olduğunu, zarar görmediğini hissetmişti; kendi kendine cesaret vermek için yüksek sesle defalarca tekrarladı:

"Bir şey yok, bir şey yok... Hadi ama, korkmuyorum, hayır! Korkmuyorum..."

Doğruydu da bu; ayağa kalktı ve o andan sonra mermilerin arasında, kendi kendinden kurtulmuş, düşünmeyi bırakmış, hayatını gözden çıkarmış bir varlığın kayıtsızlığıyla yürüdü. Korunmaya bile çalışmıyordu artık; başını havaya dikmiş dosdoğru ilerliyor, gideceği yere varmaktan başka hiçbir şey istemeden adımlarının arasını açıyordu. Mermiler vızır vızırdı çevresinde, defalarca ölümün kıyısın-

dan döndü, ama farkında bile değildi sanki. Hızlı ve hafif adımları, her işin altından sessizce kalkmayı bilmesi ona yardımcı oluyor, tehlikenin içinden incelikle, kıvraklıkla sıyrılmasını sağlıyordu. Sonunda Bazeilles'e varmıştı; kasabayı boydan boya kesen anacaddeye çıkmak için bir yonca tarlasına daldı. Caddeye çıktığında sağda, iki yüz adım kadar ötede yanan evini tanıdı; alevler gözle görünmüyordu ama çatı yarı yarıya yıkılmıştı, pencereler hortum gibi dönen kara dumanlar kusuyordu. Henriette soluksuz kalana dek koştu.

Geri çekilen birliklerden kopan Weiss, sabahın sekizinden beri bu evde mahsurdu. Montivilliers Parkı'ndan fırlayan Bavyeralılar geri çekilme hattını keser kesmez Sedan'a dönüş olanaksızlaşmıştı. Weiss, elinde tüfeği ve kalan fişekleriyle tek başına dururken, kapısının önünde kendisi gibi geride kalmış, arkadaşlarından ayrı düşmüş on asker fark etmişti; askerler çevreye bakınıyor, hiç değilse postu pahalıya satabilmek için sığınacak bir yer arıyordu. Weiss heyecanla inip onlara kapıyı açtı. O andan sonra ev bir garnizon olup çıktı; bir yüzbaşı, bir onbaşı ve sekiz asker, hepsi de son derece öfkeli, hınçlı, teslim olmamaya kararlıydı.

Weiss, askerlerin arasında, sokaktaki cesetlerin birinden aldığı tüfeği elinde tutan, uzun boylu, zayıf, genç bir adamı görünce şaşkınlıkla haykırdı:

"Bak sen! Siz de mi buradasınız Laurent!"

Mavi ince kumaştan bir pantolon ceket giymiş olan Laurent yandaki evin bahçıvanıydı, otuz yaşlarındaydı, kısa süre önce annesiyle karısını aynı ateşli hastalıktan art arda toprağa vermişti.

"Neden olmayayım?" diye yanıtladı. "Bir canım kalmış zaten, onu da pekâlâ verebilirim. Hem biliyor musunuz, iyi ateş ediyorum ya, hoşuma da gidiyor. Tetiğe her asılışımda bu heriflerden birinin tepe üstü gittiğini görmek çok eğlenceli olacak!"

Yüzbaşıyla onbaşı hemen evi teftiş ettiler. Giriş katta yapılabilecek pek bir şey yoktu, mobilyaları kapıların ve pencerelerin arkasına yığıp olabildiğince sağlam bir barikat kurmakla yetindiler. İlk kattaki üç oda ile çatı katını savunma için düzenlemeye başladılar; Weiss zaten şilteleri pencerelerin önüne çekmiş, panjurların tahtaları arasında yer yer mazgal delikleri ayarlamıştı; onun yaptığı hazırlık-

ları onayladılar. Yüzbaşı çevreyi incelemek için tehlikeyi göze alarak pencereden aşağı sarktı; başını dışarı uzattığında feryat figan ağlayan bir çocuk sesi duydu.

"Bu da ne böyle?" diye sordu.

Yandaki boyahanede, beyaz çarşafların arasında ateşten kıpkırmızı yüzüyle yatan küçük hasta Auguste'ü ancak o zaman yeniden gördü Weiss; çocuk su istiyor, yerde ezilmiş başıyla yattığı için karşılık veremeyecek olan annesine sesleniyordu. Bu görüntü Weiss'ın içini acıttı.

"Yanda zavallı bir çocukcağız var," dedi. "Ağlıyor, annesi havan topuyla öldü."

"Allah kahretsin!" diye mırıldandı Laurent. "Bunların hepsini bir bir ödetmeliyiz onlara!"

Evin duvarlarına şimdilik yalnızca serseri kurşunlar isabet ediyordu. Weiss'la yüzbaşı, yanlarına bahçıvanı ve iki askeri alarak çatı katına çıktılar; oradan yolu daha iyi gözleyebiliyorlardı. Yandan Kilise Meydanı'na kadar görünüyordu yol. Bavyeralılar meydanı almıştı; ama hâlâ büyük bir güçlükle, son derece temkinli ilerliyorlardı. Ara sokaklardan birinin köşesinde bir avuç piyade eri çeyrek saat boyunca kök söktürmüştü onlara; öyle bir ateş açmışlardı ki ölüler üst üste yığılmıştı. Sonra diğer köşede başka bir evden ateş açılmıştı, yola devam etmek için bu evi de ele geçirmeleri gerekmişti. Ara sıra, pencerelerin birinden tüfekle ateş eden bir kadın görünüyordu dumanların arasından. Burası fırıncının eviydi, ev halkının arasına kasabada unutulmuş askerler karışmıştı. Almanların evi almasıyla birlikte içeriden çığlıklar yükseldi, korkunç bir arbede başladı, insanları sille tokat karşı duvara sürüklüyorlardı; itiş kakışın arasında bazen bir kadın eteği, bazen bir erkek ceketi, bazen de diken diken kır saçlar görünüyordu; sonra bir manga askerin tüfeği aynı anda cayırdadı, tavana kadar kan fışkırdı. Almanların acıması yoktu; eline silah alan herkes, düzenli orduya bağlı olmasa da, milletler hukukunu çiğnediği gerekçesiyle oracıkta kurşuna diziliyordu. Kasaba halkının şiddetli direnişi Almanları iyice öfkelendirmiş, neredeyse beş saattir süren çarpışmalarda korkunç kayıplar verdikleri için vahşi bir misillemeye girişmişlerdi. Kanlar dere olmuş akıyordu, ölüler yolu tıkamıştı, kimi

dörtyol ağızları hırıltıların yükseldiği ölü çukurlarına dönmüştü. Alman askerleri, direnişi kırdıkları evlere deste deste tutuşmuş saman savurmaktaydı; bir yandan duvarlara petrol dökülürken bir yandan da meşale yetiştiriliyordu; kısa süre içinde sokaklar baştan sona alevler içinde kaldı, Bazeilles yanıyordu.

Kasabanın ortasında kapalı panjurlarıyla tehditkâr bir kale gibi dikilen tek bir ev kalmıştı, Weiss'ın teslim olmamaya kararlı evi.

"Dikkat! Geliyorlar!" diye bağırdı yüzbaşı.

Çatıdan ve birinci kattan açılan yaylım ateşi, duvarların kıyısından yaklaşan üç Bavyeralıyı yere serdi. Diğerleri geri çekilip yola açılan köşe başlarında pusuya yattı. Kuşatma başlamıştı, binanın ön cephesine öyle bir mermi yağıyordu ki dolu sağanağından farksızdı. On dakika kadar kesintisiz süren bu ateş, duvarların alçısını delik deşik etse de kayda değer bir zarar vermemişti. Fakat yüzbaşının çatıya aldığı askerlerden biri dikkatsizce çatı penceresinden görünür görünmez alnının ortasına kurşunu yedi.

"Hay canına tükürdüğüm! Bir eksildik!" diye homurdandı yüzbaşı. "Dikkatli olun, az kişiyiz zaten, pisi pisine öldürtmeyin kendinizi!"

Kendisi de bir tüfek kapmış, siperlendiği panjurun arkasından ateş etmekteydi. En çok bahçıvan Laurent'ı gözü tutmuştu. Laurent dizlerinin üstüne çökmüş, tüfeğinin namlusunu pusuya yatar gibi mazgal deliğinin daracık yarığına dayamıştı; ancak vuracağından emin olduğunda ateş ediyor, hatta sonucu da önceden söylüyordu.

"Şu mavili, yerden bitme subay, tam kalbinden... İlerideki iriyarı suratsız, iki kaşının arasından... Şu kızıl sakallı şişko sinirime dokundu, göbeğinden..."

Ve her seferinde tam dediği yerden kurşunu yiyen yere seriliyordu; Laurent ise sakince devam ediyor, asla acele etmiyordu. Söylediğine bakılırsa, tetiği çekmeden önce biraz işi oluyordu yapacak, hepsini böyle tek tek öldürebilmek zaman isteyen bir şeydi çünkü.

"Ah, ne olurdu gözlerim görseydi!" diye sinirle söyleniyordu Weiss.

Gözlükleri kırıldığından çaresizdi. Sapsız gözlüğü vardı ama yüzü o kadar terliydi ki gözlük burnunun üstünde bir türlü durmuyordu; coşkudan titreyen elinde tuttuğu silah çoğu zaman gelişigüzel

ateş etmekteydi. Heyecanı arttıkça her zamanki soğukkanlılığından eser kalmamıştı.

"Acele etmeyin, bu bir işe yaramaz," dedi Laurent. "Bakın şimdi, şu bakkalın köşesinde duran adama dikkatlice nişan alın, hani şu başı açık olan... Gayet güzel, kırdınız ayağını, kanında debeleniyor işte."

Weiss, hafif solgun, baktı.

"Bitirin işini," diye mırıldandı.

"Ona mermi harcamak olur mu! Onun yerine başka birinin icabına bakarız."

Saldırganlar çatı penceresinden ateş eden korkunç nişancıyı fark etmiş olmalıydı. Olduğu yere mıhlanmadan bir adam bile yürüyememişti henüz. Bu nedenle savaş hattına takviye birlikler sokup çatıyı kalbura çevirme emri verdiler. Çatı katı tutulacak gibi değildi artık, arduvaz kaplamalar incecik kâğıtlar gibi kolayca delik deşik olmuştu, arı gibi vızıldayan mermiler her yandan içeri girmekteydi. Her an birini kaybedebilirlerdi.

"İnelim," dedi yüzbaşı. "Birinci katta biraz daha dayanabiliriz."

Merdivene yöneldiği sırada kasığına isabet eden bir mermiyle yere düştü.

"Çok geç, canına tükürdüğüm!"

Weiss'la Laurent, yukarıda kalan diğer askerin yardımıyla onu aşağıya indirmekte ısrar ettiler; yüzbaşı benimle uğraşarak zaman kaybetmeyin diye bas bas bağırıyordu, onun hesabı görülmüştü nasıl olsa, ha yukarıda gebermişti ha aşağıda, ne fark ederdi. Yine de birinci katın odalarından birinde yatağa yatırıldığında, oradan savunmayı yönetmeyi sürdürdü:

"Toplu durdukları noktalara ateş edin, geri kalanla ilgilenmeyin. O kadar tedbirlidirler ki ateşiniz yavaşlamadığı sürece kendilerini riske atıp ilerlemezler."

Gerçekten de küçük evin kuşatması uzadıkça uzuyordu. Dört bir yanını döven demir sağanağında defalarca yıkıldı yıkılacak gibi olan ev, şiddetli ateş altında, dumanların arasından delik deşik, harap, ama yine de ayakta görünüyor, bütün yarıklarından kurşun tükürüyordu. Küçücük bir evde bu kadar zaman kaybettikleri, bunca ölü

verdikleri için köpüren saldırganlar böğürüyor, atılıp kapıları pencereleri aşağıdan zorlamaya cesaret edemediklerinden uzaktan rasgele kurşun yağdırıyorlardı.

"Dikkat!" diye bağırdı yüzbaşı. "Panjurlardan biri düşüyor!"

Mermilerin şiddeti panjurlardan birini yuvalarından sökmüştü. Weiss hemen atılarak pencerenin önüne bir dolap çekti, Laurent da arkasına siperlenerek ateşi sürdürdü. Askerlerden biri Laurent'ın ayağının dibinde yatıyordu, çenesi parçalanmıştı, çok kan kaybediyordu. Bir diğeri kurşunu tam gırtlağından yemişti, karşı duvara sürünmüş, orada durmadan hırıldıyordu, bütün vücudu sarsılmaktaydı. Yatağın başına sırtını dayamış, konuşacak gücü kalmadığı için el kol hareketleriyle emir vermeyi sürdüren yüzbaşı dışında sekiz kişi kalmışlardı. Aynı çatı katı gibi birinci katın üç odası da daha fazla tutulacak gibi değildi, lime lime olmuş şilteler mermileri durdurmuyordu; duvarlardan ve tavandan alçı parçaları kopuyor, mobilyalar kırılıyor, dolapların gövdesi balta yemiş gibi yarılıyordu. En kötüsü de cephanenin azalmasıydı.

"Yazık!" diye homurdandı Laurent. "Çok da iyi gidiyordu!"

Weiss'ın aklına birden bir fikir geldi.

"Bekleyin!"

Yukarıda, çatı katında ölen askeri anımsamıştı. Yukarı çıkıp askerin ceplerini karıştırdı, fişekleri bir yerde olmalıydı. Çatı tamamen çökmüştü, gökyüzünü gördü Weiss, ışıklı şen maviliğe şaşıp kaldı. Kurşunlara yem olmamak için dizlerinin üstünde sürünüyordu. Fişekleri bulur bulmaz, otuz kadar vardı, koşarak aşağı indi.

Aşağıda, yeni gelen yedek cephaneyi bahçıvanla paylaşıyordu ki askerlerden biri haykırarak karınüstü devrildi. Yedi kişi kalmışlardı; hemen sonra çavuşun sol gözüne bir mermi isabet edip beynini patlatınca altıya düştüler.

O andan sonra kendini tamamen kaybetti Weiss. O da, diğer beşi de, deli gibi ateş ediyor, teslim olabilecekleri akıllarına bile gelmeden fişekleri bitiriyorlardı. Üç küçük odanın da döşemesi mobilya parçalarıyla doluydu. Cesetler kapıların önünü tıkamıştı, köşede bir yaralı feryat figan bağırıyordu. Ayakkabıların tabanları evin zeminini kaplayan kandan yapış yapış olmuştu. Sızan kan basamaklardan aşağı

kıpkırmızı iniyordu. Evin içi nefes alınacak gibi değildi; geniz yakan, iç bulandırıcı barut dumanının doldurduğu hava ısınıp ağırlaşmış, evin içi gece gibi kararmıştı; karanlıktan çizgi çizgi mermi alevleri geçiyordu.

"Lanet olsun, top getiriyorlar!" diye haykırdı Weiss.

Doğruydu bu. Çok fazla zaman kaybetmelerine yol açan bu bir avuç çılgının üstesinden gelmekten umudu kesen Bavyeralılar, Kilise Meydanı'nın köşesine bir top yerleştirmekteydi. Evi güllelerle yerle bir ederlerse belki sonunda burayı geçip yollarına devam edebilirlerdi. Üstlerine çevrilmiş bir top, ne şerefti bu; kuşatma altındakiler küçümseyerek gülmeye, öfkeyle alay etmeye başladı. Topsuz yapamıyordu demek ödlek herifler! Laurent hâlâ dizlerinin üstündeydi, dikkatle topçulara nişan alıyor ve her seferinde adamını indiriyordu; bu yüzden beş altı dakika boyunca kimse topu kullanamadı, sonra ilk atış geldi. O da çok üstten gitmiş, yalnızca çatının bir parçasını koparmıştı.

Fakat yavaş yavaş sona geliniyordu artık. Ölülerin üstünü başını arıyorlardı ama nafile, tek fişek kalmamıştı. Bitkin, sersemlemiş altı kişi sağı solu yokluyor, pencerelerden atıp düşmanı ezecek bir şeyler arıyordu. Aralarından biri ayağa kalkıp bağırarak yumruklarını salladı ve anında kurşun yağmuruyla delik deşik oldu, beş kişi kalmışlardı. Ne yapmalıydı? Aşağı inip bahçeden ve çayırlardan kaçmaya mı çalışsalardı? O sırada alt katta bir patırtı koptu, öfkeli bir kalabalık merdivenleri tırmanıyordu, evin çevresinden dolaşıp arka kapıdan içeri dalan Bavyeralılardı bunlar. Küçük odaların içinde, cesetlerin ve paramparça eşyaların arasında göğüs göğüse bir mücadele başladı. Askerlerden birinin süngüyle göğsü delindi, diğer ikisi tutsak alındı. O sırada yüzbaşı da son nefesini verdi, bir emir vermek ister gibi ağzı açık, kolu havada kalmıştı.

Eli tabancalı iriyarı, sarışın bir subay, biri paltolu, diğeri mavi ince ceketli Weiss'la Laurent'ı fark edince kan çanağına dönmüş gözleri yuvalarından fırladı; sert bir sesle ikisini de Fransızca azarladı:

"Kimsiniz siz? Ne arıyorsunuz burada?"

Baruttan simsiyah hallerini görünce anladı, öfkeden kekeleyerek Almanca küfürler etti. Tam tabancasını kaldırmış kafalarına sıkıyor-

du ki emrindeki askerler üşüşüp Weiss'la Laurent'ı kaptı, merdivenden aşağı itekledi. İki adam bu insan kalabalığının içinde kargatulumba taşınıp sokağa fırlatıldı; komutanların sesini bastıran haykırışlar arasında yaka paça karşı duvara sürüklendiler. İriyarı sarışın subay infaz emri verebilmek için iki üç dakika boyunca askerleri oradan uzaklaştırmaya çalıştı, o sırada Weiss'la Laurent ayağa kalkıp çevreye bakabildiler.

Evlerin çoğu yanıyordu, Bazeilles artık bir kor yığınıydı. Kilisenin yüksek pencerelerinden alev demetleri fışkırmaya başlamıştı. Askerler, evinden çıkardıkları ihtiyar bir kadını, kendi yatağının, kendi perdelerinin ateşe verilmesi için kibrit vermeye zorluyorlardı. Meşale gibi fırlatılan yanmış samanların, dökülen petrollerin etkisiyle iyice yayılmıştı yangınlar; vahşilerin savaşı başlamıştı artık; çarpışma çok uzun sürdüğü için çileden çıkan Almanlar, ölülerinin, ayakları altında yatan yığınla ölünün intikamını alıyordu. Dumanın ve kıvılcımların arasında böğüren askerlerin sesleri, can çekişenlerin yakarışlarına, patlayan silahlara, yerle bir olan evlerin korkunç gürültüsüne karışıyordu. Göz gözü görmez olmuştu; kocaman kurşuni toz bulutları, katliamın tüm iğrençliğini taşır gibi, dayanılmaz bir kurum ve kan kokusuyla gökte dolaşarak güneşi kapatıyordu. İnsan yiyen insanın içindeki barbar açığa çıkmıştı; o aptalca öfke, o gözü dönmüş çılgınlık, öldürmelere, yakıp yıkmalara doymuyordu.

Weiss, sonunda kendi evinin de gözünün önünde yandığını fark etti. Birkaç asker meşale yetiştirmiş, diğerleri de kırık dökük eşyalar fırlatarak ateşi körüklemişti. Giriş katı hızlıca tutuştu, duvarların ve çatının bütün yarıklarından dumanlar fışkırıyordu. Bitişik boyahane de hemen alev almıştı, yatağında ateşten sayıklayan küçük Auguste'ün hâlâ annesine seslenen sesini duymak korkunç bir şeydi, ezilmiş başıyla eşikte yatan zavallı kadının eteklerine alev sıçramıştı.

"Anne, susadım... Anne, su ver bana..."

Alevler gürüldedi ve ses kesildi, artık yalnızca zafer kazanan askerlerin kulakları sağır eden naraları duyuluyordu.

Derken korkunç bir feryat bütün gürültüleri, bütün uğultuları bastırdı. Bazeilles'e varıp kocasını bir duvarın önünde, silahlarını hazırlayan bir manganın karşısında gören Henriette'in çığlığıydı bu.

Kocasının boynuna atıldı.

"Aman allahım! Neler oluyor? Öldürecekler mi yoksa seni?"

Weiss aptal aptal baktı ona. O! Yıllar boyu arzuladığı, hayranlık dolu bir aşkla taptığı karısı! Bir titremeyle kendine geldi, aklını kaçıracaktı. Ne yapmıştı? Söz verdiği gibi onun yanına gitmek yerine ne diye burada kalıp silaha sarılmıştı? Zihninde çakan bir şimşeğin ışığında kaybolan mutluluğunu, apansız ayrılıklarını gördü; apansız ve temelli. Sonra Henriette'in alnındaki kanı fark etti, mekanik bir sesle:

"Yaralı mısın? Buraya gelmen delilik..." diye kekeledi.

Henriette öfkeli bir hareketle sözünü kesti onun:

"Bir şeyim yok benim, hafif bir sıyrık... Ama sen, sen! Niye tutuyorlar seni? Öldüremezler, izin vermem buna!"

Tıkalı yolun ortasında subay, manganın birkaç adım geri gitmesi için uğraşıyordu. Tutsaklardan birinin boynuna sarılmış kadını fark edince Fransızca çıkıştı yine:

"Ah yok artık, bu kadar saçmalık yeter! Siz de nereden çıktınız? Ne istiyorsunuz?"

"Kocamı istiyorum."

"Kocanız? Bu adam mı? Hükmü verildi onun, adalet yerine getirilmek zorunda."

"Ben kocamı istiyorum."

"Hadi ama, aklınızı başınıza toplayın. Çekilin kenara, size zarar vermek istemiyoruz."

"Ben kocamı istiyorum."

Kadını ikna etmekten vazgeçen subay, askerlerine onu tutsağın kollarından çekip almalarını emretti; o ana dek soğukkanlı görünüşüyle sessizce kenarda bekleyen Laurent dayanamayıp söze karıştı:

"Bakın yüzbaşı, adamlarınızı vuran benim, beni dizin kurşuna, sorun değil. Kimsem yok zaten, ne annem ne karım ne çocuğum... Ama beyefendi evli. İzin verin gitsin, olmaz mı, nasıl olsa ben elinizdeyim."

Yüzbaşı öfkeden delirmiş gibi haykırdı:

"Masal dinlemeye mi geldik! Alay mı ediyorsunuz siz benimle? Çabuk birisi çıkıp şu kadını oradan alsın!"

Aynı emri bir kez de Almanca söyledi. Bir asker öne çıktı; kızıl saçlarıyla sakallarının birbirine karıştığı koca kafasında yalnızca geniş, basık burnu ve kocaman mavi gözleri görünen tıknaz bir Bavyeralıydı bu. Üstü başı kan içindeydi, korkunç görünüyordu; avının kemiklerini kırdıktan sonra ağzı burnu kıpkırmızı dikilen kıllı bir hayvana, bir mağara ayısına benziyordu.

Henriette yürekleri paralayan bir haykırışla tekrarlıyordu:

"Ben kocamı istiyorum, beni de öldürün kocamla birlikte."

Subay vargücüyle göğsünü yumruklayarak ben cellat değilim diye haykırdı, masumları öldürenler varsa da o onlardan değildi. Kadın idam cezasına çarptırılmamıştı, dolayısıyla onun saçının teline dokunmaktansa kendi elini kesmeyi yeğlerdi.

Bavyeralı yaklaşırken Henriette delirmiş gibi koluyla bacağıyla yapıştı Weiss'a.

"Dostum, yalvarıyorum bırakma beni, izin ver seninle birlikte öleyim..."

Weiss'ın yanaklarından aşağı yaşlar yuvarlanıyordu, hiçbir şey demeden zavallı karısının kasılmış parmaklarını omuzlarından, belinden sökmeye çalıştı.

"Artık beni sevmiyor musun ki bensiz ölmek istiyorsun... Bırakma beni, dayanırsak uğraşmaktan yorulup ikimizi beraber öldürürler."

Weiss, Henriette'in küçük ellerinden birini vücudundan ayırıp ağzına bastırdı, öptü öptü, o sırada diğer elini bıraktırmaya çalışıyordu.

"Hayır, hayır! Bırakma beni... Ölmek istiyorum..."

Sonunda zar zor tuttu kadının iki elini. O ana dek konuşmaktan kaçarak susmuştu, tek bir söz çıktı ağzından:

"Elveda sevgili karım."

Henriette'i Bavyeralının kollarına kendisi attı, o da hemen kadını alıp uzaklaştı. Henriette çırpınıyor, bağırıyor, asker belli ki onu sakinleştirmek için boğuk sesle bir şeyler söylüyordu. Ani bir gayretle kafasını kurtardı Henriette ve her şeyi gördü.

Üç saniye bile sürmemişti. Karısıyla vedalaşırken gözlüğü kayan Weiss, ölümün yüzüne dimdik bakmak ister gibi çabucak gözlüğünü yeniden burnunun üstüne yerleştirdi. Birkaç adım geri gitti, sırtını

duvara verip kollarını kavuşturdu. Üstünde yırtık pırtık ceketiyle kılı kıpırdamadan duran bu tombul, genç adamın coşkulu yüzünde cesaretin hayran olunası güzelliği okunuyordu. Yanında duran Laurent, ellerini cebine sokmakla yetinmişti. Bu acımasız sahne, insanları karılarının gözleri önünde öldüren bu vahşilerin iğrençliği, kanına dokunmuş gibiydi. Dikleşti, hepsinin yüzüne teker teker baktı ve horgörü dolu bir sesle tükürür gibi:

"Pis domuzlar!"

Subay kılıcını kaldırdı ve iki adam külçe gibi yere yığıldı; bahçıvan yüzüstü, muhasebeci duvarın kıyısına yan devrilmişti. Ölmeden önce son bir kez sarsıldı Weiss, gözkapakları açılıp kapandı, ağzı yamuldu. Subay yaklaştı, öldüğünden emin olmak için ayağıyla dürttü onu.

Her şeyi görmüştü Henriette, kapanmadan önce kendisini arayan gözleri, can verdiği andaki korkunç çırpınışı, vücudu iten o koca çizmeyi. Bağıramadı bile; sessizce, hınçla, bulduğu ilk şeyi, dişlerinin rastladığı eli ısırdı. Bavyeralı can acısıyla avazı çıktığı kadar haykırdı. Sırtüstü itti Henriette'i, az kalsın vuracaktı. Yüzleri birbirine değecek kadar yakın durdular; Henriette, köpük köpük kan bulaşmış o kızıl sakalları, saçları, öfkeden yuvalarından fırlamış kocaman mavi gözleri asla unutmayacaktı.

Ondan sonra neler olduğunu hiçbir zaman açık seçik anımsayamadı Henriette. Kocasının cansız bedeninin yanına gitmek, onu kollarının arasına almak, başında beklemek istemişti; tek arzusu buydu. Ama tıpkı karabasanlarda olduğu gibi her adımda karşısına bir engel çıkıp yolunu kesti. Yeniden şiddetli bir yaylım ateşi patlak vermiş, Bazeilles'i işgal eden Alman birlikleri bir anda hareketlenmişti. Fransız deniz piyade birlikleri sonunda gelmişti, savaş yeniden öyle bir şiddetle başladı ki genç kadın deli gibi koşan kasaba halkının arasında soldaki bir sokak arasına sürüklendi. Sonucu baştan belli bir çarpışmaydı bu, terk edilen mevzileri geri almak için artık çok geçti. Piyade birlikleri yaklaşık bir yarım saat daha canla başla, hayran olunacak bir hırsla bastırdı, kayıplar verdi; ama düşmana sürekli takviye kuvvet geliyor, her taraftan, çayırlardan, yollardan, Montivilliers Parkı'ndan yeni askerler çıkıyordu. Bu kasabayı almak pahalıya

patlamıştı Almanlara, alevlerin ve kan göllerinin arasında binlerce askerleri yatıyordu, hiçbir güç çıkaramazdı artık onları buradan. Yıkım, eserini tamamlamak üzereydi; duman tüten enkazları ve sağa sola saçılmış ceset parçalarıyla bir ölü çukuruydu artık bu kasaba; kan kusturulmuş, ocağı söndürülmüş Bazeilles kül olup gitmekteydi.

Henriette, uçuşan kıvılcımların arasında döşemeleri kırılarak çöken küçük evine son bir kez uzaktan baktı. Kocasının duvar dibinde yatan cansız bedeni gözünün önünden gitmiyordu. Derken yeni bir insan dalgası kapıp götürdü onu. Borazanlar çekilme işareti vermişti, geri çekilen birliklerin arasında nasıl olduğunu anlamadan sürüklendi Henriette. Bir eşyadan farksızdı, yollarda akan kalabalığın karmakarışık adımları arasında sürüklenen bir öteberiydi. Neredeydi, nereye gidiyordu, bilmiyordu. Balan'da, tanımadığı insanların evinde geldi kendine; bir mutfakta, kafası masaya düşmüş, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.

V

SAAT onda Beaudoin'ın bölüğü hâlâ Cezayir yaylasında, sabahtan beri kıpırdamadığı tarlada, lahanaların arasında yatmaktaydı. Hattoy tepesiyle Iges yarımadasındaki bataryaların giderek şiddetlenen çapraz ateşi, bölükten iki adamı daha öldürmüştü; ilerleme emri gelmek bilmiyordu, bütün günü burada böyle çarpışmadan, top ateşinde vurulmayı bekleyerek mi geçireceklerdi?

Tüfekleri boşaltıp rahatlamak da geride kalmıştı. Yüzbaşı Beaudoin, tek bir Prusyalının kalmadığı anlaşılan karşı koruya açtıkları azgın ve gereksiz ateşi sonunda kestirmişti. Güneş gitgide daha bunaltıcı oluyor, askerler alev alev yanan gökyüzünün altında yere yatmış kavruluyordu.

Dönüp arkaya baktı Jean; Maurice'i başı düşmüş, yanağı yerde, gözleri kapalı görünce kaygılandı. Genç adamın yüzü solgun ve kıpırtısızdı.

"Hey! Ne oluyor?"

Oysa yalnızca uyuyakalmıştı Maurice. Tepelerinde ölüm kol gezdiği halde bekleyiş ve yorgunluk yere sermişti onu. Birden uyandı,

kocaman açtığı gözlerindeki huzur yerini hemen savaşın karanlık ürküsüne bıraktı. Ne kadar uyuduğunu kestiremedi. Sonsuz ve lezzetli bir hiçlikten çıkmış gibi hissediyordu kendini.

"Hay allah! İşe bak!" diye mırıldandı. "Uyumuşum! Ah, ne iyi geldi ama."

Uyumak gerçekten de şakaklarındaki ve kaburgalarındaki ıstıraplı basıncı, insana kemiklerini çatırdatacak denli kendini sıktıran korkuyu hafifletmişti. Chouteau ile Loubet ortadan kaybolduğundan beri onlar için endişelenen, gidip aramaktan söz eden Lapoulle'le şakalaştı. Bir ağacın arkasına gizlenip pipo tüttürmek için şık bir fikirdi doğrusu! Pache, sedyeci sıkıntısı çeken ilkyardımcıların onları alıkoyduğu iddiasındaydı. Ateş hattındaki yaralıları toplamak da rahat bir iş değildi ki! Köyünün batıl inançlarından gelen bir tedirginlikle, ölülere dokunmak şans getirmez diye ekledi, insan kendi de ölüverirdi.

"Hay çeneniz tutulsun! Ölen kim?!" diye bağırdı Teğmen Rochas.

Kocaman atının üstünde Albay de Vineuil başını çevirip baktı. Sabahtan beri ilk kez gülümsedi. Sonra yeniden topların altındaki soğukkanlı, hareketsiz, emir bekleyen duruşuna geri döndü.

Maurice'in ilgisi şimdi de sedyecilere kaymıştı, toprağın engebeleri arasında bata çıka yaralı arayışlarını izliyordu. Bayırın çalılar arasına gömülmüş bir keçiyolundan varılan arka tarafında gezici bir ilkyardım reviri kurulmuş olmalıydı, sağlık görevlileri yaylayı keşfe çıkmıştı. Bu görevliler göz açıp kapayıncaya kadar bir çadır diker, yaralılara hızlıca pansuman yapmak için gereken malzemeyi, birkaç el aletini, araç gereci, sargı bezlerini yük arabasından indirirlerdi; sonra da araba buldukça yaralıları Sedan'a yollarlardı, gelgelelim arabaların çok geçmeden yetersiz kalacağı belliydi. Alanda yalnızca yardımcı sağlık personeli görev yapıyordu. Savaşın en alçakgönüllü, en dirençli kahramanlarıydı sedyeciler. Sırtlarında gri üniformaları, kasketlerinde ve kol şeritlerinde kırmızı haçlarıyla, mermilerin altında sakince yaralıların düştüğü her yere sokulurlardı. Dizlerinin üstünde sürünür, kendilerini yok yere açık edecek çalımlı davranışlardan kaçınarak hendeklerden, çalılardan, arazinin sunduğu bütün girinti çıkıntılardan yararlanırlardı. Yerde yatan birini buldukları an zorlu görevleri başlardı, askerlerin çoğu baygın olduğundan önce

yaralıyla ölüyü ayırmak gerekirdi. Kimisi yüzüstü, ağzı bir kan gölü içinde, boğulmak üzere, kimisi toprağı ısırmış gibi gırtlağına kadar çamurla dolu bulunurdu; kimileri de savruldukları yerde altlı üstlü, kolları bacakları kaskatı, kaburgaları yarı ezik, yatarlardı. Sedyeciler bu askerleri özenle birbirlerinden ayırır, hâlâ nefes alanları toplayarak sedyelerin üstüne uzatır, başlarını kaldırıp elden geldiğince temizlerlerdi. Her sedyecinin pintice idareli kullandığı bir bidon suyu olurdu. Onları sıkça dizlerinin üstüne çökmüş, dakikalar boyunca bir yaralıyı hayata döndürmeye çalışırken, gözlerini açmasını beklerken görürdü askerler.

Solda, elli metre kadar ileride, ceketinin kolundan damla damla kan sızan ufak tefek bir erin yarasını anlamaya çalışan sedyeciye baktı Maurice. Bir yerde kanama vardı; kırmızı haçlı adam sonunda kanamanın yerini bulup atardamarın üstüne baskı yaparak kanı durdurdu. Acil durumlarda bu şekilde ilkyardım uyguluyorlar, kırıklarda ise hatalı hareketlerin önüne geçip yaralının sorunsuz yolculuk edebilmesi için kırık uzvu sarıp sabitliyorlardı. Bu yolculuk da büyük işti: Yürüyebilecek durumda olanlara destek oluyor, diğerlerini ise ya küçük çocuklar gibi kucaklayarak, ya ata biner gibi sırtlarına alıp ellerini boyunlarının iki yanından sarkıtarak ya da işin zorluğuna göre iki, üç, dört kişi birbirlerinin bileğini tutarak yaptıkları bir çeşit iskemleye bacaklarından ve omuzlarından destekleyip yatırarak taşıyorlardı. Sıhhiyenin sedyeleri dışında hünerli ellerle çeşitli icatlar geliştiriyor, tüfekleri çanta askılarıyla birbirine bağlayarak doğaçlama sedyeler yapıyorlardı. Sedyecileri, topların delik deşik ettiği çıplak düzlüğün her noktasında, tek başlarına ya da grup halinde, başlarını eğmiş, ayaklarıyla tedbirlice toprağı yoklayarak, hayran olunası bir kahramanlıkla yaralıları yüklenmiş koşarken görmek mümkündü.

Sağda zayıf, çelimsiz bir sedyeciyi, dolgun bir buğday tanesini yüklenmiş çalışkan bir karınca gibi, bacakları kırılmış iriyarı bir çavuşu sırtında taşırken gördü Maurice; o sırada patlayan bir top ikisini de devirip gözden kaybetti. Duman dağıldığında çavuş hâlâ sedyecinin sırtındaydı, yeni bir yara almamıştı, sedyeci ise böğrü paramparça yerde yatmaktaydı. Hemen başka biri, başka bir çalışkan karınca

yanlarına yanaştı; ölmüş arkadaşını çevirip durumuna baktıktan sonra yaralıyı kendi sırtına alıp oradan uzaklaştı.

Maurice, Lapoulle'e takıldı:

"Nasıl, bu iş daha çok hoşuna gittiyse sen de git yardım et!"

Saint-Menges'daki bataryalar bir süredir kudurmuş gibiydi, mermi sağanağı giderek şiddetleniyordu; sinirli adımlarla bölüğün önünde bir yukarı bir aşağı dolaşan Yüzbaşı Beaudoin sonunda dayanamayıp albayın yanına gitti. Bu kadar uzun süre harekete geçirmeden adamların moralini tüketmek olacak iş değildi. Albay bir sabır taşı gibi:

"Bana emir gelmedi," diyor, başka bir şey demiyordu.

General Douay o sırada bir kez daha peşinde kurmay heyetiyle dörtnala geçti. Az önce destek ricasında bulunmaya gelen General de Wimpffen'le görüşmüş, sağdaki Illy tepesini savunmaları koşuluyla bu isteği yerine getirebileceğini düşünmüştü. Illy mevzisi kaybedilirse onun da yapabileceği bir şey kalmayacak, geri çekilmek kaçınılmaz olacaktı. General de Wimpffen, 1. Kolordu'ya bağlı birliklerin tepeyi tutacağını bildirmişti; gerçekten de dakikasında bir zuhaf alayının tepeye yerleştiğini gördü askerler. Bunun üzerine içi rahatlayan General Douay, Dumont Tümeni'ni ağır tehlike altında olan 12. Kolordu'nun yardımına göndermeyi kabul etti. Fakat on beş dakika sonra, sol kanadının sağlam durup durmadığını teftişten dönerken yukarı bakıp da tepenin boş olduğunu fark edince avazı çıktığı kadar haykırdı. Zuhaf askerleri ortadan kaybolmuş, yayla kaderine terk edilmişti. Fleigneux'deki bataryaların cehennem ateşi altında yaylayı daha fazla tutmak mümkün değildi. General Douay, felaketi öngörüp ümitsizlik içinde birliklerini hızlıca sağa yöneltti; ama bu kez de askerler bozguna uğrayan Dumont Tümeni'nin ortasına düştü. Tümenin askerleri, 1. Kolordu'dan dökülenlerle iç içe, delirmiş gibi darmadağın geri çekilmekteydi. 1. Kolordu, geri çekilme manevrasından sonra sabahki mevzilerini bir daha ele geçirememiş, Daigny'yi 12. Sakson Kolordusu'na, Givonne'u da Prusya muhafız birliğine bırakarak, düşmanın vadinin her bir tepesine yerleştirdiği bataryaların top ateşiyle kavrulan Garenne ormanından geçerek kuzeye yönelmek zorunda kalmıştı. Alevden ve demirden korkunç çember giderek daral-

maktaydı; Alman muhafız birliğinin bir bölümü tepelerin çevresini dolaşıp doğudan batıya doğru Illy'ye yürümeyi sürdürürken, batıdan doğuya doğru da, Saint-Menges'a hâkim 11. Kolordu'nun arkasından 5. Kolordu Fleigneux'yü geçmiş, adım adım yaklaşıyordu. Fransız birliklerinin yetersizliğinden ve dünyadan habersiz oluşlarından o kadar eminlerdi ki piyadenin desteğini bile beklemeden toplarını küstahça bir pervasızlıkla devamlı ileri sürüyorlardı. Öğlen olmuştu; 7. ve 1. kolorduları döven gümbür gümbür çapraz ateş bütün ufku tutuşturmuştu.

Düşman topçuları Illy tepesine son büyük saldırıya böyle hazırlanadursun, General Douay de tepeyi ele geçirmek için son bir gayret göstermeye karar verdi. Gereken emirleri verdikten sonra, Dumont Tümeni kaçaklarının önünü bizzat kendisi kesti ve bir yürüyüş kolu oluşturmayı başararak yaylaya sürdü. Askerler başta birkaç dakika iyi dayandı; ama mermiler öyle sık vızıldıyor, ağaçsız çıplak tarlalar öyle bir top sağanağıyla dövülüyordu ki çok geçmeden panik başladı; askerler kendilerini bayır aşağı bırakıp fırtınaya tutulmuş saman çöpleri gibi yuvarlanarak geri geldi. General inat etti, başka alayları ileri sürdü.

Dörtnala geçen bir posta eri korkunç gürültünün içinde bağırarak Albay de Vineuil'e bir emri bildirdi. Albay çoktan üzengilerinin üstünde dikilmiş, ateşli yüzüyle bakmaktaydı; kılıcını havaya kaldırıp tepeyi gösterdi:

"Sonunda sıra bizde evlatlarım! İleri, tepeye!"

Heyecanlanan 106. Alay sarsıldı. Ayağa ilk kalkanlardan biri Beaudoin'ın bölüğü oldu; askerler paslandıklarını, eklem yerlerinin toprak tuttuğunu söyleyerek aralarında şakalaşıyorlardı. Ama öyle şiddetli bir ateş vardı ki bir iki adım atar atmaz karşılarına çıkan ilk hendeğe attılar kendilerini. İki büklüm ilerlemeye başladılar. Jean:

"Evlat, aman dikkat! Hiç şakası yoktur bu işin!" deyip duruyordu Maurice'e. "Burnunun ucu bile gözükmesin, anında paramparça olursun. Yolda bırakmak istemiyorsan kolunu bacağını da iyice topla. Buradan yalnızca en iyiler geri dönecek."

Maurice, mermi vızıltılarının ve başında uğuldayan asker seslerinin arasında Jean'ı zar zor duydu. Korkup korkmadığını bile bil-

miyordu artık; diğerlerine ayak uydurmuş, hiçbir kişisel irade göstermeden, bir an önce her şeyin bitmesinden başka bir şey istemeden koşuyordu. Yürüyen bu insan seli içinde küçücük bir damla olmuştu; hendeğin ucuna varan askerler, geçmeleri gereken çıplak araziyi görüp birden geri çekilince, Maurice de anında paniğe kapıldığını hissetti, arkasını dönüp kaçmaya hazırdı. Çevresindekiler ne yaparsa onu yapan kontrolsüz içgüdüydü bu, kasların isyanıydı.

Askerler geriye dönünce albay seğirtti:

"Yapmayın evlatlarım, bana bu acıyı yaşatmayın, korkaklar gibi davranmayın. Hatırlayın! 106. Alay bugüne kadar hiç geri adım atmadı, bayrağımızı ilk kirleten siz mi olacaksınız..."

Atını sürüp kaçanların yolunu kesiyor, ağlamaklı bir sesle hepsine teker teker seslenerek Fransa'dan söz ediyordu.

Teğmen Rochas bu sahneden o kadar duygulandı ki korkunç bir öfkeye kapıldı, kılıcını kaldırıp sopa gibi askerlerin tepesine indirmeye başladı.

"Pis herifler, kıçınızı tekmeleye tekmeleye çıkaracağım sizi o tepenin üstüne! Ya emre uyarsınız ya da geriye dönen ilk kişinin suratını dağıtırım!"

"Hayır, hayır teğmen, hepsi gelecek benimle. Değil mi evlatlarım, yaşlı albayınızı Prusyalıların hakkından gelmeye tek başına göndermeyeceksiniz? İleri, tepeye!"

Albay yürüdü, askerler de gerçekten gitti arkasından; öyle yiğit ve babacan konuşmuştu ki insanın onu bırakıp gitmesi için ciğeri beş para etmezin biri olması gerekirdi. Gelgelelim o çıplak araziden kocaman atının üstünde sakince geçen yalnızca albay oldu; askerler dört bir yana dağıldı, ateş ede ede kendilerini en küçük siperlerin arkasına attılar. Toprak yukarı doğru tırmanmaktaydı; tepeye varmadan, beş yüz metre uzunluğunda bir anızlıkla pancar evlekleri vardı. Düzenli saflarla yapılan klasik bir hücum yerine, yerde hızlı hızlı ilerleyen kamburlaşmış sırtlar görünüyordu; askerler tek başlarına ya da küçük kümeler halinde toprakta sürünerek aniden böcek gibi sıçrıyor, çeviklik ve kurnazlıkla tepeye varmaya uğraşıyordu. Düşman bataryaları onları görmüş olmalıydı, toplar öyle arka arkaya toprağı

dövüyordu ki patlama sesi bir an olsun kesilmiyordu. Beş asker vurulup ölmüş, bir teğmenin vücudu ortadan ikiye ayrılmıştı.

Maurice'le Jean şans eseri bir çalılığa denk gelip arkadan görünmeden hızlı hızlı koştular. Korunaklı bir yerde oldukları halde bir arkadaşları şakağından vurulup ikisinin bacakları arasına devrildi. Onu ayaklarıyla kenara itmek zorunda kaldılar. Öyle çok ölü vardı ki kimse üstünde durmuyordu. İki eliyle bağırsaklarını avuçlamış avazı çıktığı kadar haykıran bir yaralıyla kırık bacaklarıyla yerde sürünen bir at gördüler; savaş meydanının dehşeti, bu korkunç can çekişme sahneleri, bir noktadan sonra onları etkilememeye başlamıştı. Yalnızca omuzlarını kavuran kızgın öğle güneşi canlarını yakıyordu.

"O kadar susadım ki!" dedi Maurice kekeleyerek. "Boğazım kurum doldu sanki. Sen almıyor musun bu yanık kokusunu, yanmış yün gibi bir şey?"

Jean başını salladı.

"Solférino'da da bu koku vardı. Belki de savaşın kokusu budur. Dur, biraz içki kalmıştı bende, onu içelim birlikte."

Çalıların arkasında bir dakika sakince durdular. Ne var ki içki hararetlerini almak yerine midelerini kavurdu. Ağızlarındaki bu yanık tadı çok sinir bozucuydu. Ayrıca açlıktan da ölüyorlardı, Maurice'in çantasındaki ekmeği paylaşıp dişlemek istediler; ama yapabilirler miydi? Çalılık boyunca arkalarından durmadan asker geliyor, onları itip yanlarından geçiyordu. Sonunda bir sıçrayışta son bayırı da aştılar. Yaylanın üstünde, tepedeki iki cılız ıhlamur ağacı arasında rüzgârdan ve yağmurdan aşınmış ihtiyar haçın ayağındalardı.

"Çok şükür, sonunda geldik!" diye bağırdı Jean. "Şimdi mesele burada kalabilmek!"

Haklıydı; Lapoulle'ün bütün bölüğü güldüren ağlamaklı bir sesle söylediği gibi, burası hiç de hoş bir yer değildi. Sürülmemiş bir tarlaya yüzüstü uzandılar yeniden, o sırada aralarından üç kişi vurulup öldü. Yukarıda âdeta bir kasırga kudurmaktaydı; Saint-Menges'dan, Fleigneux'den, Givonne'dan o kadar çok top atılıyordu ki toprak yağmur fırtınası altındaymış gibi tütüyordu. Topçular bir an önce desteğe gelmezse, gözü karartıp buraya varmayı başarmış olan birlikler bu mevziyi uzun süre koruyamazdı. General Douay'nin ihtiyat topçu

birliğine bağlı iki bataryaya ilerleme emri verdiği söyleniyordu; askerler ikide bir dönüp kaygılı bakışlarla bir türlü gelmeyen bu toplara bakmaktaydı.

"Olacak iş değil, olacak iş değil!" diyordu Yüzbaşı Beaudoin, bir durup bir yürüyerek. "Peşine hemen destek yetiştirmeden böyle ziyan edilir mi bir alay!"

Sonra sol taraftaki toprağın kıvrımını fark etti. Rochas'ya seslendi:

"Baksanıza teğmen, bölük buraya da siperlenebilir."

Ayakta hareketsiz duran Rochas omuz silkti:

"Ha orası ha burası yüzbaşım! Dans aynı dans... Bir kez daha kıpırdamamak en iyisi."

O güne dek ağzını bozduğu görülmemiş olan yüzbaşının tepesi attı:

"Lanet olsun be! Hepimiz gebereceğiz burada! Bırakalım da bizi öldürsünler mi!"

İnat etti, gösterdiği noktanın daha iyi olup olmadığını kendi gözleriyle görmek istedi. Ama on adım atmış atmamıştı ki ani bir patlamayla gözden kayboldu, bir top sağ bacağını parçalamıştı. Şaşkın bir kadının tiz çığlığıyla sırtüstü devrildi.

"Olacağı buydu," diye mırıldandı Rochas. "Kıpırdayıp durmanın bir faydası yok işte, yiyeceğin varsa yiyeceksin kurşunu."

Yüzbaşılarının düştüğünü gören bölük erleri doğruldu; yüzbaşı kendisini oradan götürmeleri için yalvararak yardım istiyordu. Jean, arkasında Maurice'le koşarak onun yanına vardı.

"Arkadaşlar, allah aşkına beni burada bırakmayın, revire götürün!"

"Hay allah yüzbaşım, nasıl yapsak, hiç kolay değil... Yine de bir deneyelim..."

Neresinden tutup kaldırmak gerektiği konusunda birbirlerine akıl danışıyorlardı ki az önce kıyısından yürüdükleri çalılığın arkasına siperlenmiş görev bekleyen iki sedyeciyi fark ettiler. Telaşlı hareketlerle oraya gelmelerini sağladılar. Bir kazaya uğramadan revire varabilirse kurtulurdu yüzbaşı. Ama yol uzundu ve top yağmuru şiddetini daha da arttırmıştı.

Sedyeciler bacağı sıkıca sarıp sabitledikten sonra, yüzbaşıyı bitiştirdikleri ellerinin üstüne oturttular, yüzbaşı iki kolunu iki yanındaki sedyecilerin boynundan aşağı sarkıttı; tam yola çıkarlarken, olayı duyan albay atını sürerek geldi, genç adamı Saint-Cyr'den mezun olduğundan beri tanır ve severdi, çok telaşlanmış görünüyordu.

"Talihsiz oğlum, metin olun... Önemli bir yara değil, kurtaracaklar sizi..."

Yüzbaşı, sonunda cesaretine kavuşmuş gibi rahat olduğunu belirten bir hareket yaptı.

"Hayır, hayır, bitti, böylesi daha iyi. Kaçınılmaz olanı beklemek daha sinir bozucu."

Götürdüler; şansın yardımıyla kazasız belasız çalılara varan sedyeciler, kucaklarında yüzbaşıyla kenardan kenardan hızlıca uzaklaştı. Revirin bulunduğu ağaçlığa daldıklarını gören albay rahat bir nefes aldı.

"Ama albayım, siz de yaralısınız!" diye haykırdı birden Maurice.

Komutanının sol çizmesinin kan içinde olduğunu fark etmişti. Çizmenin topuk kısmı kopmuş, koncun bir parçası ete saplanmıştı.

Albay de Vineuil eyerin üstünden eğilip sakince ayağına baktı bir an, şişmişti ayak, alev alev yanıyor olmalıydı.

"Evet, evet, az önce vuruldum..." diye mırıldandı. "Önemli bir şey değil, at üstünde durmamı engellemiyor."

Alayın başındaki yerine dönerken ekledi:

"At üstünde kalmayı becerebildiğiniz sürece sorun yok demektir."

İhtiyat topçu birliğine bağlı iki batarya nihayet geliyordu. Endişeyle kıvranan askerler, bu bataryalar sanki bir kaleymiş, kurtuluşmuş, düşman toplarını bir kalemde susturacak yıldırımlarmış gibi derin bir oh çektiler. Bataryaların savaş düzeni içinde resim gibi gelişi doğrusu göz kamaştırıcıydı; her bir topun arkasından gereç arabası geliyordu, arabacılar atlarına oturmuş, yedek atların dizginlerini ellerine almıştı, yardımcı topçular sandıkların üstünde oturuyordu, onbaşılarla astsubay çavuşlar ise tam olmaları gereken yerde dörtnala atlarını sürmekteydi. Aradaki mesafeleri korumaya özen gösterdiklerinden bir geçit törenindeymiş gibi gözüküyorlardı, oysa sürülmemiş

tarlaların arasından boğuk bir gök gürültüsü sesi ile delice bir hızda gelmekteydiler.

Yeniden bir saban yarığının içine yatmış olan Maurice, heyecanlanarak Jean'a bir şey söylemek için doğruldu:

"Bak! Şu soldaki Honoré'nin bataryası. Askerleri tanıdım."

Jean elinin tersiyle yere itti onu.

"Yere yat ve ölü gibi dur!"

Gelgelelim yanakları yere yapışık olduğu halde ikisinin de gözü bataryadaydı; zafer bekledikleri bu adamların soğukkanlı ve dinamik cesaretlerini gördükçe yürekleri küt küt atıyor, ilgiyle bataryanın manevrasını izliyorlardı.

Batarya birdenbire soldaki çıplak tepenin üstünde durdu; yerleşmesi bir dakika sürdü, yardımcı topçular sandıklardan atlayıp top arabalarını çözdüler, arabacılar topların duruşunu ayarladıktan sonra atlarını çevirip on beş metre kadar geriye götürdüler ve orada yüzleri düşmana dönük, hareketsiz durdular. Geniş aralıklarla dizilen altı top, her biri bir teğmenin emri altında üç bölümde toplanarak hemen hedefe çevrilmişti. Altısının toplu olarak komutası, sinirli bir tavırla yaylayı kafasında ölçüp biçmeye çalışan zayıf ve çok uzun boylu bir yüzbaşıdaydı. Yüzbaşı çabucak hesaplamalarını yaptıktan sonra haykırdı:

"Bin altı yüz metre yukarıya nişan al!"

Hedef, korkunç ateşiyle Illy tepesini tutmalarını engelleyen, Fleigneux'nün solunda, çalılıkların arkasındaki Prusya bataryasıydı.

"Görüyor musun," diye açıklamaya başladı konuşmadan duramayan Maurice, "Honoré'nin topu orta bölümde. Bak, nişancıyla birlikte topun üstüne eğilmişler. Nişancı, küçük Louis, Vouziers'de bir tek atmıştık hani birlikte, hatırladın mı? Soldaki arabacı var ya, hani şu harikulade al atın sırtında dimdik oturan, onun adı da Adolphe..."

Önde altı yardımcı topçu ve bir astsubay çavuşla top, onun arkasında top arabasıyla iki arabacının bindiği dört at, onun arkasında altı at ve üç arabacısıyla cephane sandığı, onun da arkasında mühimmat arabası, ot arabaları, demircilik takımlarını taşıyan arabalar; bütün bu insan, hayvan ve eşya dizisi, geriye doğru yüz metre uzunluğunda dümdüz bir çizgi halinde durmaktaydı. Onların dışında koşumsuz

atlar, yedek bir cephane sandığı ve görevleri çukurları kapamak olup gereksiz yere ateş hattında görünmemek için sağda bekleyen atlarla adamlar vardı.

Honoré topunu doldurmakla meşguldü. Orta bölümün iki yardımcı topçusu, onbaşıyla fişekçinin başını beklediği cephane sandığından top mermisiyle hartucu alıp gelmişti hemen; top ağzında görevli iki yardımcı, şayak bezden bir barut kesesi olan hartucu mermi sürgüsünün yardımıyla dikkatlice içeri ittikten sonra topu da kaydırdı; top gıcırdayarak yuvasına yerleşti. Falya iğnesiyle barutu koyan yardımcı nişancı ağızotunu da çabucak falyaya soktu. Honoré ilk nişanı kendi almak istedi, manivelanın üstüne yarı uzanarak menzili ayarlayan vidayı döndürdü; elini oradan çekmeden, ufak bir hareketle arkada levyeyle bekleyen nişancıya yönü gösterdi; nişancı topa azar azar sağ sol yaptırdı.

"Oldu herhalde," dedi Honoré doğrulurken.

Yüzbaşı koca vücudunu iki büklüm eğip yüksekliği kontrol etti. Her topun başında yardımcı nişancı, ateşleme ipini, patlayıcı maddeyi tutuşturacak olan o tırtıklı metal şeridi çekmeye hazır bir biçimde elinde tutuyordu. Emirler sırayla, ağır ağır bağrılmaya başlandı:

"Birinci top, ateş! İkinci top, ateş!"

Altı el ateş edildi, geri kayan toplar tekrar yerlerine getirildi; astsubay çavuşlar bu sırada menzilin çok kısa olduğunu saptamıştı. Gerekli ayarları yaptılar, hücum aynı şekilde yeniden başladı; bu hesaplı yavaşlık, soğukkanlılıkla yapılan bu mekanik iş, askerlerin moralini yüksek tutuyordu. Top, sevilen bir hayvan gibi, ortak bir uğraşın yakınlaştırdığı küçük bir aile kuruyordu çevresinde. Aralarındaki bağdı o, hepsinin tek derdiydi; cephane sandığı, arabalar, atlar, adamlar, her şey onun içindi. Bataryanın tam uyumu, aralarındaki sağlam ve sakin gönül birliği işte bundan kaynaklanıyordu.

106. Alay topların ilk salvosunu alkışlarla karşıladı. Nihayet Prusya toplarının sesini kestirecek birileri çıkmıştı! Fakat topların yarı yolda kaldığını, çoğunun düşman bataryasının gizlendiği çalılara ulaşamadan havada patladığını görünce, sevinç yerini hemen hayal kırıklığına bıraktı.

"Honoré benim topumun yanında diğerleri çatapat sayılır derdi hep," diye yeniden konuşmaya başladı Maurice. "Neredeyse koynuna alıp yatacak topunu, o kadar eşsiz bir şey onun gözünde. Bir görsen nasıl üstüne titrer, ısınmasın diye ikide bir adamlarına sildirir!"

Jean'la birlikte işi dalgaya vurmuşlardı, topçuların bu sakin gözü pekliği ikisini de keyiflendirmişti. Ne var ki Prusya bataryaları üç denemede hedefi tutturmaya başlamıştı, önce uzun toplar atmışlar ama şimdi Fransız toplarının tam tepesine inecek isabeti tutturmuşlardı; oysa Fransız bataryası bütün çabasına rağmen menzilini bir türlü ayarlayamıyordu. Honoré'nin sol top ağzında duran yardımcısı vuruldu. Cesedi kenara çektiler ve hiç acele etmeden, aynı titizlik ve dikkatle devam ettiler. Dört bir yandan top mermileri yağıyor, patlıyordu. Her bir topun çevresinde ise aynı sistemli hareketler sürüyor, hartuçla top yerleştiriliyor, nişan yüksekliği ayarlanıyor, ateş ediliyor, tekerlekler yine eski yerine getiriliyordu; askerler kendilerini o kadar işlerine vermişti ki başka hiçbir şeyi görmüyor, duymuyorlardı.

On beş metre geride, yüzleri düşmana dönük, atlarının üstünde dimdik oturan arabacıların duruşu Maurice'i özellikle etkiledi. Geniş göğsü, kırmızı yüzünde gür sarı bıyıklarıyla Adolphe da oradaydı. Doğruca üstüne gelen toplara böyle gözünü kırpmadan bakabilmek için insanda mangal gibi yürek olsa gerekti, sinirlerini yatıştırmak için parmak yemeleri bile yasaktı. Yardımcı topçular harıl harıl çalışırken başka şeyler düşünebiliyordu, ama heykel gibi duran arabacıların gözünün önünde yalnızca ölüm vardı; bütün o zamanı ölümü düşünerek, ölümü bekleyerek geçiriyorlardı. Yüzleri düşmana dönük durmaları isteniyordu; çünkü sırtlarını dönerlerse kaçma ihtiyacına yenilebilir, adamlar, atlar çil yavrusu gibi dağılabilirdi. İnsan tehlikenin gözüne bakarsa ona meydan okur. Kahramanlık denen şey de budur, bundan daha gizemli ya da daha fazla bir şey değil.

Bir asker daha kafasından vurulmuştu; sandık arabalarından birini çeken iki at yerde hırıldamaktaydı, karınları deşilmişti. Düşmanın ateşi öyle ölümcül sürüyordu ki aynı yerde durmakta inat ederlerse bütün batarya yerle bir olacaktı. Yer değiştirmenin sakıncaları olsa da bu korkunç ateşe bir şaşırtmaca vermek şarttı. Yüzbaşı duraksamaktan vazgeçip emri verdi:

"Top arabalarını getirin!"

Bu tehlikeli manevra şimşek hızıyla yapıldı: Arabacılar arabaları çevirip geri getirdi, yardımcılar topları arabalara bağladı. Fakat bu hareket sırasında cepheyi genişletmişlerdi, düşman bunu kaçırmayıp ateşi ikiye katladı. Üç adam daha oracıkta can verdi. Batarya dörtnala uzaklaştı; tarlaların arasından bir yay çizerek elli metre kadar sağda, 106. Alay'ın diğer yanında, küçük bir yaylaya yerleşmeye gitti. Toplar yine çözüldü, arabacılar yine yüzlerini düşmana döndü ve ateş yine ara vermeden başladı; bütün bunlar öyle hızlı olmuştu ki yerin sarsıntısı bir an olsun kesilmemişti.

Bu kez çığlık attı Maurice. Prusya bataryaları yine üç ateşte hedefi tutmuş, üçüncü top dosdoğru Honoré'nin topunun üstüne düşmüştü. Öne atılan Honoré'nin titreyen ellerle hasarı anlamaya çalıştığını gördüler; topun tunçtan ağzının köşesi kırılmıştı. Ama hâlâ doldurulabilecek durumdaydı, kanı topun kundağını kıpkırmızı boyayan yardımcının cesedini tekerleklerin altından çıkarıp yeniden ateşe başladılar.

"Yok, ölen küçük Louis değil," diye yüksek sesle düşünmeye devam etti Maurice. "İşte, o nişan alıyor, ama yaralanmış galiba, sol kolunu kullanamıyor çünkü. Ah, şu küçük Louis, Adolphe'la öyle iyi bir takımlar ki; gerçi bir şartla, yardımcı topçunun, yani yaya adamın, kendisinden daha eğitimsiz de olsa arabacının, yani at üstündeki adamın her dediğini yapması şartıyla..."

O ana dek konuşmadan duran Jean, endişeli bir haykırışla Maurice'in sözünü kesti:

"Dayanamayacaklar, işleri bitik!"

Gerçekten de bu ikinci mevzi, beş dakika bile olmadan ilki kadar tutulamaz hale gelmişti. Top mermileri tam hedefin üstüne yağmaktaydı. Bir havan topu, toplardan birini parçalayıp bir teğmenle iki askeri öldürdü. Hiçbir atış boş geçmiyordu, orada durmak için biraz daha inat ederlerse az sonra ne top ne topçu kalacaktı. Bu ateş her şeyi ezip geçecekti.

Yüzbaşının haykırışı ikinci kez çınladı:

"Top arabalarını getirin!"

Aynı manevra yeniden başladı, arabacılar atları sürüp arabaları döndürdü, yardımcılar topları bağladı. Ama bu kez manevra sırasında bir patlama, Louis'nin gırtlağını delip çenesini parçaladı; Louis, kaldırmaya uğraştığı manivelanın üstüne enlemesine yığıldı. O sırada Adolphe da oraya yaklaşıyordu; at koşulmuş top arabaları düşmana yan döndüğünde şiddetli bir ateş başladı ve Adolphe atından düştü, göğsü yarılmıştı, kolları açıktı. Son bir çırpınışla Louis'nin elini yakaladı, yabani bir görünüşle çarpılan vücutları birbirine sarıldı, ölüme birlikte gittiler.

Vurulan atlara, yandan gelen ölümcül ateşin saflarda yarattığı dağınıklığa rağmen bütün batarya yamacı tırmandı ve biraz daha ileriye, Maurice'le Jean'ın yattığı yerin birkaç metre yakınına yerleşti. Toplar üçüncü kez çözüldü, arabacılar yüzlerini düşmana dönüp durdu, yardımcılar geri adım atmayan kahramanca bir inatla hemen yeniden ateşe başladı.

"Kıyamet bu!" dedi Maurice, sesi gürültüde duyulmadı.

Gerçekten de yerle gök birbirine karışmıştı sanki. Taşlar yarılıyor, kalın bir duman ara ara güneşi tamamen kapatıyordu. Korkunç gürültünün ortasında atlar, bastıkları yeri bilmez bir halde, sersemlemiş, başları önde durmaktaydı. Yüzbaşı uzun boyuyla her yerden görünüyordu. Bir top onu da iki parça etti, vücudu bir bayrak direği gibi kırılarak devrildi.

Ama özellikle Honoré'nin topu etrafında telaşsız ve inatçı bir gayret sürmekteydi. Yalnızca üç yardımcısı kalan Honoré, rütbesini bir yana bırakıp kolları sıvamak zorunda kalmıştı. Üç yardımcı cephane sandığına gidiyor, topu dolduruyor, tomarla mermi sürgüsünü topun içine sokup çıkarıyor, Honoré de nişan alıp ateşleme fitilini çekiyordu. Ölüm toprağı delik deşik etmişti, çukurları kapamak için asker ve koşumsuz at istediler, ama gelmeleri gecikti, beklerken başlarının çaresine bakmaları gerekiyordu. En öfkelendikleri şey, bir türlü istedikleri sonucu alamamalarıydı; hemen hemen bütün toplar, son derece etkili bir ateş sürdüren korkunç düşman bataryalarına kayda değer bir zarar vermeden havada patlıyordu. Honoré birdenbire top gümbürtülerini bastıran bir küfür savurdu; bütün şanssızlıklar onu buluyordu, topunun sağ tekeri kırılmıştı! Lanet olasıca! Bir ayağı kırılan sevgili topu

yanlamasına devrilip burnunu toprağa gömmüş, çarpık duruyordu, bir şeye yaramazdı artık. Honoré hıçkırıklara boğuldu, şefkatinin sıcaklığı onu ayağa kaldırmaya yetecekmiş gibi titreyen ellerle topunun boynuna sarıldı. Topların en iyisiydi o, düşmana birkaç mermi ulaştırmayı bir tek o başarmıştı! Sonra delice bir fikre tutuldu, ateş altında çabucak tekerleği değiştirecekti. Yanına yardımcı topçuyu alarak yedek tekerlek almak üzere mühimmat arabasının yanına gitmişti ki feci bir saldırı başladı, savaş meydanının o ana dek gördüğü en şiddetli saldırı olabilirdi bu. Neyse ki beklenen askerlerle koşumsuz atlar o sırada geldi de iki yardımcı topçu daha Honoré'nin yardımına koşabildi.

Bu arada batarya bir kez daha toplanmaktaydı. Bu kahramanca deliliği daha fazla sürdüremezlerdi. Tamamen geri çekilme emri verildi.

"Acele edelim arkadaşlar!" deyip duruyordu Honoré. "En azından geri götürelim onu, düşmanın eline geçmesin!"

Savaş meydanından ne pahasına olursa olsun kurtarılan sancaklar gibi, Honoré de topunu mutlaka kurtarmak istiyordu. Konuşurken bir anda vuruldu, sağ kolu koptu, sol böğrü paramparça oldu. Topunun üstüne düşerek orada bir şeref tahtına uzanır gibi kaldı; başı dimdik, öfkenin güzelleştirdiği yarasız yüzü düşmana dönüktü. Yırtılan üniformasının cebinden bir mektup kaymıştı. Kasılan parmakları mektubu yakaladı, kanı damla damla sayfaların üstüne akıyordu.

Sağ kalmış olan tek teğmen emri verdi:

"Top arabalarını getirin!"

Bir cephane sandığı havaya uçtu, içindeki toplar büyük bir gürültüyle patladı. Bütün atları yere serilen bir topu kurtarmak için başka bir arabanın atlarını almak zorunda kaldılar. Ve arabacılar son kez arabaları çevirip kalan dört topu bağlayınca atlar dörtnala uzaklaştı, bir kilometre uzaktaki Garenne ormanının ilk ağaçlarını geçene kadar da durmadılar.

Maurice her şeyi görmüştü. Dehşetten titreyen bir sesle, makine gibi tekrarlıyordu:

"Ah! Zavallı çocuk! Zavallı çocuk!"

Bu üzüntü, midesini buran acıyı daha da arttırmış gibiydi. İçindeki hayvan ayaklanmıştı, gücünün sonuna gelmek üzereydi, açlık-

tan ölüyordu. Görüşü bulanmıştı, bataryanın geri çekilmek zorunda kalmasıyla birlikte alayın ne kadar büyük bir tehlikede kaldığını bile kavrayacak halde değildi. Oysa hatırı sayılır bir kalabalığın yaylaya saldırması an meselesiydi.

"Dinle," dedi Jean'a, "benim bir şeyler yemem gerek. Boğazımdan bir lokma geçsin, sonra öldüreceklerse öldürsünler!"

Çantasını açıp titreyen elleriyle ekmeği aldı, aç bir kurt gibi kemirmeye koyuldu. Mermiler vızıldıyordu, birkaç metre ötede iki havan topu patlamıştı. Ama Maurice için dünya durmuştu, açlığını bastırmaktan başka hiçbir şeyin önemi yoktu.

"Sen de ister misin Jean?"

Jean büyümüş gözlerle, sersemlemiş gibi baktı; onun da midesi açlıktan kıyılıyordu.

"Evet, ne yalan söyleyeyim isterim, çok acı çekiyorum."

Ekmeği paylaştılar ve son lokmasına kadar, başka hiçbir şeye aldırmadan iştahla yediler. Kocaman atının üstünde kan damlayan çizmesiyle albayı ancak ondan sonra yeniden görebildiler. 106. Alay'ın her yanından insanlar geçiyordu. Bölükler kaçmaya başlamış olmalıydı. Albay de Vineuil, bu selin önünde duramayacağını anlayıp kılıcını havaya kaldırdı, gözlerinde tomurcuk yaşlarla:

"Evlatlarım," diye bağırdı, "bizi yanına almak istemeyen tanrı hepimizin yardımcısı olsun!"

Kaçan askerler bir anda çevresini sardı ve albay bir tepenin arkasında gözden kayboldu.

Jean'la Maurice nasıl olduğunu anlamadan, bölüklerinden sağ kalanlarla birlikte kendilerini bir tarlanın kıyısındaki sık çalılığın arkasında buldular. En fazla kırk kişi kalmıştı, Teğmen Rochas başlarında, sancak yanlarındaydı, sancağı taşıyan asteğmen zarar görmemesi için ipekli kumaşı direğin etrafına dolamıştı. Çalılığın ucuna kadar yürüyerek kendilerini bayırın üstündeki bodur ağaçların arasına attılar; Rochas orada tekrar ateş emri verdi. Tek tek dağılıp siperlenerek ateşe başlayan askerler belki de dayanabilirdi; çünkü sağdan büyük bir süvari birliği yaklaşmaktaydı, ateş hattındaki alaylar da onlara desteğe getiriliyordu.

Maurice, çevrelerini yavaş yavaş sarıp iki ucu kavuşan o kırılmaz çemberi işte o anda anladı. Sabah Saint-Albert geçidinden çıkıp Saint-Menges'a, oradan Fleigneux'ye giden Prusyalıları görmüştü; şimdi de Garenne ormanının arkasından muhafız birliğinin toplarını duyuyordu; Givonne tepelerinden inen başka Alman üniformaları da fark etmişti. Birkaç dakika sonra çember kapanacak, muhafız birliği 5. Kolordu'yla birleşerek Fransız ordusunu etten bir duvarla, yeri göğü inleten toplardan bir kuşakla saracaktı. İhtiyat süvari birliğine bağlı bir tümeni, General Margueritte'nin tümenini, bu ayaklı duvarı son bir gayretle yarmak için bir girintide umutsuzca hücuma hazır bekletmiş olmalıydılar. Herhangi bir sonuç beklenmeyen, yalnızca Fransa'nın onuru için, ölümüne bir hücum başlamak üzereydi. Aklından Prosper'i geçiren Maurice, bu korkunç gösteriye baştan sona tanık oldu.

Prosper, şafak söktüğünden beri atının sırtında Illy yaylasının bir ucundan öbür ucuna gidip gelmekten başka bir şey yapmamıştı. Gün ağarırken, kalk borusu çalmadan, yanlarına gelip teker teker uyandırmışlardı onları; Prusyalılar fark etmesin diye kahve için yakılan ateşleri önlerine palto gererek gizlemeye çalışmışlardı. Sonrasında hiçbir bilgi verilmemişti onlara; top seslerini duyuyor, dumanları, uzakta piyadelerin hareketlerini görüyorlardı; ama generaller onları mutlak bir eylemsizliğe terk ettiğinden savaşın önemini, sonuçlarını, savaşla ilgili hiçbir şeyi bilmiyorlardı. Prosper uykudan bayılmak üzereydi. Kötü geçen geceler ve birikmiş yorgunluk yüzünden dayanacak hali kalmamıştı, atın üstünde sallandıkça elinde olmadan gözleri kapanıyordu. Sanrılar da başlamıştı; kendisini yerde, çakıl taşlarından bir şiltenin üstünde horlarken görüyor, kar beyaz çarşafların arasında, rahat bir yatakta olduğunu hayal ediyordu. Eyerin üstünde dakikalar boyunca gerçekten uyudu, at nereye giderse oraya giden bir eşya gibi dolaştı. Arkadaşları arasında böyle uyuyarak attan düşenler olmuştu. Hepsi o kadar bitkindi ki boru sesiyle bile uyanamıyorlardı artık; birinin gelip onları ayağa kaldırması, tekmeleyerek düştükleri hiçlikten çıkarması gerekiyordu.

Prosper, bu dayanılmaz uyuşukluğu üzerinden atmak için, "Acaba ne yapacaklar bizi, ne yapacaklar bizi?" diye kendi kendine tekrarlıyordu.

Toplar gürlemeye başlayalı altı saat olmuştu. Bir tepenin üstüne çıktıklarında yanında iki arkadaşı havan topuyla öldürüldü; biraz ileride üçü, nereden geldiği anlaşılmayan mermilerle delik deşik olup toprağa düştü. Savaş meydanının göbeğinde bu anlamsız ve tehlikeli askerî gezinti kadar sinir bozucu bir şey daha yoktu. Sonunda saat bire doğru, onları en azından kitabına uygun bir biçimde öldürtmeye karar verdiklerini anladı. Üç Afrika, bir Fransa avcı alayıyla bir hafif süvari alayından oluşan Margueritte Tümeni, Illy tepesinin az aşağısında, yolun solundaki bir girintide toplanmıştı. Trompetler "Atlardan inin!" komutunu verdi. Subayların buyruğu çınladı:

"Atlara kolan vurun, eşyaların sıkı bağlandığından emin olun!"

Atından inen Prosper gerindi, eliyle Zefir'i okşadı. Zavallı Zefir, bir yukarı bir aşağı yürütülmekten canı çıkmış, sahibi kadar sersemlemişti. Üstüne üstlük sırtında dünya kadar yük vardı; eyerin kuburluğunda sahibinin çamaşırlarını, onun üstünde rulo yapılmış mantoyu, eyerin gerisinde gömlek, pantolon, tımar aletlerinin durduğu heybeyi, sırtına enlemesine asılmış bir yiyecek çantasını, bir de teke postunu, su bidonunu ve sefertasını taşıyordu. Kolanı sıkarak her şeyin sağlam olup olmadığını kontrol eden süvarinin kalbi şefkatli bir acıma duygusuyla doldu.

Zor bir bekleyiş oldu. Kimseden daha korkak olmayan Prosper'in dili damağı öylesine kurumuştu ki bir sigara yaktı. Herkes için yolun sonu olabilecek bir hücum başlayacaktı. Beş altı dakika böyle geçti, General Margueritte'in araziyi anlamak için ileriye yürüdüğü söyleniyordu. Beklediler. Beş alay üç sıra halinde dizilmişti; her bir sıra, topların önüne atılacak yedi süvari bölüğünden oluşmaktaydı.

Birdenbire trompetler çaldı: Atlara! Hemen arkasından bir trompet sesi daha geldi: Kılıçları çekin!

Her bir alayın albayı atını çoktan sürmüş, ön sıranın yirmi beş metre ilerisindeki savaş konumunu almıştı. Yüzbaşılar görev yerlerinde, adamlarının başındaydı. Bir ölüm sessizliği içinde yeniden beklemeye başladılar. Kızgın güneşin altında nefesler tutulmuştu, çıt yoktu. Yürekler küt küt çarpıyordu. Bir emir daha geldi, son emir ve bu hareketsiz kütle sarsılarak fırtına hızıyla ileri atıldı.

Tam o sırada, tepenin doruğunda, atının üstünde, iki adamın düşmesin diye tuttuğu yaralı bir komutan göründü. Önce kim olduğunu anlamadılar. Sonra bir homurtu yükselerek öfkeli bir uğultuya dönüştü. General Margueritte'ti bu, kurşun yanağının birinden girmiş öbüründen çıkmıştı, kurtarılacak gibi değildi. Konuşamıyordu. Kolunu düşmana doğru salladı.

Uğultu giderek arttı.

"Generalimiz... İntikam, intikam!"

Birinci alayın albayı kılıcını havaya kaldırıp gök gürültüsü gibi haykırdı:

"Hücum!"

Trompetler çaldı, yığın sarsılarak önce tırısa kalktı. Prosper en ön sırada, ama sağ kanadın neredeyse ucundaydı. En tehlikeli yer, düşman ateşinin doğal olarak yüklendiği orta kısımdı. Illy tepesine çıkıp da diğer taraftan göz alabildiğine geniş ovaya inmeye başladıklarında, bir kilometre kadar ötede, hücum etmeleri emredilen kare düzenindeki Prusya birliklerini gördü Prosper. Atının üstünde rüyada gibi gidiyordu; bir hafiflik, uyku mahmuru bir dalgalanma içindeydi; beyninde olağanüstü bir boşluk vardı, hiçbir şey düşünemiyordu. Karşı koyamadığı bir elin ileri ittiği bir makine gibiydi. Sıraları olabildiğince birbirine yaklaştırıp granit gibi dayanıklı kılmak için "Safları sıklaştırın! Safları sıklaştırın!" diye bağırıyorlardı. Atların yürüyüşü hızlanarak azgın bir koşuya dönüştükçe arap tarzı vahşi çığlıklar atıyordu Afrika avcıları, hayvanları deliye döndürüyordu bu. Dolu gibi yağan mermilerin metal olan her şeye, sefertaslarına, su bidonlarına, üniformaların bakırına ve koşum takımlarına çarpıp çıkardığı tıngırtıların eşlik ettiği bu azgın dörtnala gidiş, bu yabani çığlıklar, ortaya şeytani bir koşu, bir cehennem kafilesi görüntüsü çıkarmıştı. Bu dolu fırtınasının göbeğinden, ardında yanık yün ve vahşi hayvan teri kokusu bırakarak, yeri göğü titreten bir kasırga geçmekteydi.

Beş yüz metre ileride Prosper, her şeyi içine çeken o korkunç girdaba kapılarak dengesini kaybetti. Zefir'in yelesine yapışıp tekrar eyerin üstüne çıkmayı başardı. Yaylım ateşiyle delik deşik edilip çökertilen orta bölüm yanlara kıvrılmıştı, iki kanat yeniden hamle yapabilmek için daireler çizerek geri çekiliyordu. İlk süvari bölüğü böylece or-

tadan kalktı ve bu kimseyi şaşırtmadı. Toprak, vurulan atlarla kaplanmıştı; kimisi anında can veriyor, kimisi korkunç bir can çekişme içinde çırpınıyordu; binicilerin aşağı atlayıp kısa bacaklarının bütün gücüyle koşarak başka at aradıkları görülmekteydi. Cesetler şimdiden ovayı doldurmuştu; binicisiz kalmış sürüyle at dörtnala koşuyor, barut kokusuna doğru çekilir gibi kendiliğinden savaşın başındaki yerlerine dönüp delice bir koşuyla yeniden ateş hattına giriyordu. Hücum yeniden başladı; ikinci süvari bölüğü artan bir hışımla ilerledi, atların boynuna uzanmış askerler kılıçlarını saplamaya hazır bir halde dizlerinin yanında tutmaktaydı. Kulakları sağır eden fırtına gürültüsünün göbeğinde iki yüz metre daha gidildi. Gelgelelim bir kez daha mermiler orta bölümde kocaman bir gedik açtı, atlarla adamlar yere serildi, üst üste yığılan cesetler yürüyüşü durdurdu. İkinci bölük de yerini kendinden sonra gelene bırakarak bu şekilde yok oldu.

Kahramanca bir inatla üçüncü hücum başlarken, Prosper kendini hafif süvari erleriyle Fransa avcılarının arasında buldu. Alaylar birbirine karışmıştı; artık düzenli birlikler değil, karşısına çıkan ne varsa sürükleyip götürmek için durmadan kırılıp birleşen dev bir dalga vardı. Prosper'in aklı durmuştu; kendini canı gibi sevdiği atına, kulağından aldığı yaranın delirttiği yiğit Zefir'e bırakmıştı. Savaş meydanının tam ortasındaydı şimdi Zefir, çevresinde başka atlar şaha kalkıyor, yere düşüyordu; düşen atların binicileri rüzgârda uçar gibi yere yapışıyordu; bazen de biniciler ölmüş oldukları halde eyerin üstünde dimdik duruyor, gözkapaklarının altında cansız gözlerle hücumu sürdürüyordu. Bu kez, sürülmemiş tarlaları ölüler ve can çekişenlerle doldurarak iki yüz metre daha ilerlediler. Kafası toprağa gömülmüş ölüler vardı. Sırtüstü düştüğü yerde yuvalarından fırlamış dehşet dolu gözlerle güneşe bakanlar vardı. Subaylardan birinin iri, siyah atının karnı tamamen yarılmıştı; iki ön ayağı bağırsaklarına dolanan hayvan ayağa kalkmaya çalışıyor ama başaramıyordu. Şiddetlenen ateş altında kanatlar bir kez daha daireler çizerek geri çekildi, sonra yeniden delirmiş gibi saldırıya geçti.

Ancak dördüncü hamlede, dördüncü süvari bölüğü Prusya saflarına ulaşabilmişti. Prosper kılıcını kaldırmış, bir sisin içinden gördüğü miğferlere, koyu renkli üniformalara indiriyordu. Kan fışkırıyordu,

Zefir'in de ağzının kanlı olduğunu fark etti Prosper, düşman saflarından birini ısırdığını düşündü. Çevresindeki uğultu o kadar artmıştı ki kendi bağırışını duymuyordu; oysa nasıl haykırıyorsa, gırtlağı yırtılmak üzereydi. Fakat birinci Prusya hattına girmekle de bitmiyordu ki iş, onun arkasında bir hat daha vardı, sonra bir hat daha, sonra bir hat daha. Kahramanlık derde derman değildi; sonu görünmeyen bu insan yığını, süvarilerle atların içinde kaybolduğu uzun çalılar gibiydi. İstediğin kadar kes biç, hep daha çok geliyorlardı. O kadar yoğun ve yakından ateş ediliyordu ki üniformalar alev alıyordu. Süngülerin arasında, delik deşik olmuş göğüslerin, yarılmış kafataslarının ortasında her şey yok oluyor, yutulup gidiyordu. Alaylar askerlerinin üçte ikisini orada bırakacak, bu benzeri görülmemiş hücumdan geriye yalnızca denemiş olmanın şanlı çılgınlığı kalacaktı. Birdenbire Zefir, göğsünün ortasından bir kurşun yiyerek yere yıkıldı; sol kalçası hayvanın altında kalıp ezilen Prosper öyle keskin bir acı duydu ki anında kendinden geçti.

Süvari bölüklerinin kahramanca hücumunu başından sonuna kadar izleyen Maurice'le Jean öfkeyle haykırdılar:

"Allah kahretsin, cesaret hiçbir işe yaramıyor!"

Ateş ede ede sağına soluna dağıldıkları küçük tepedeki çalıların arkasına çömelmiş, tüfeklerini boşaltmayı sürdürüyordu onlar da. Ölen bir askerin tüfeğini alan Rochas da ateşe başlamıştı. Ama Illy yaylasının kaybedildiği artık kesindi, Prusya birlikleri yaylanın her yanını sarmıştı. Saat iki civarı olsa gerekti; sonunda birleşme tamamlanmış, 5. Kolordu'yla muhafız birlikleri çemberi kapatarak kavuşmuştu.

Ansızın Jean sırtüstü düştü.

"Yandım anam," diye kekeledi.

Başının tepesine çekiçle vurulmuş gibi kuvvetli bir darbe almış, yırtılan kepi kafasından uçup arkaya düşmüştü. İlkin kafatasının yarıldığını, beyninin göründüğünü düşündü. Orada bir delik bulacağından emin olduğu için birkaç saniye boyunca elini başına götüremedi. Sonra cesaretini topladı, geri çektiği parmakları kan içindeydi. Öyle heyecanlandı ki bayılıverdi.

Tam o sırada Rochas geri çekilme emri vermişti. Prusya ordusuna bağlı bir bölük iki ya da üç yüz metre kadar yakınlarındaydı. Tutsak düşeceklerdi.

"Acele etmeyin, arkanızı dönün ve ateş edin. İlerideki şu küçük duvarın arkasında toplanalım."

Maurice üzüntüden kıvranıyordu.

"Teğmenim, onbaşımızı burada mı bırakacağız?"

"İşi bitikse ne yapabiliriz?"

"Hayır, hayır, nefes alıyor... Onu da götürelim!"

Rochas, her düşenle uğraşamayız demek ister gibi omuzlarını silkti. Savaş meydanında yaralıların bini bir paraydı. Maurice, Pache ile Lapoulle'e dönüp yalvardı:

"Hadi n'olur, siz yardım edin. Tek başıma taşıyacak gücüm yok."

Onlar onu dinlemedi, duymadı, yalnız kendilerini düşünüyorlardı, hayatta kalma içgüdüleri her şeyi bastırmıştı. Hemen diz üstünde sürünmeye başladılar, sonra da duvara doğru koştular. Prusyalılar topu topu yüz metre ötedeydi.

Öfkeden ağlayan Maurice, baygın Jean'la baş başa kalmıştı; onu kollarının arasına aldı, kaldırıp taşımak istedi. Ama bu iş için gerçekten fazla zayıf, fazla çelimsizdi; üstelik yorgunluktan, endişeden, var olan gücü de gitmişti. Ah, ne olurdu bir sedyeci görseydi! Deli gibi çevreye bakındı, kaçanlar arasında bir sedyeci gördüğünü sanarak vargücüyle elini kolunu salladı. Kimse gelmedi. Kalan son gücünü topladı, Jean'ı aldı, bir otuz adım kadar uzaklaşmayı başardı. Tam o sırada yakınlarında bir top patladı, her şey bitti diye düşündü Maurice, o da arkadaşının üstüne yığılıp kalacaktı.

Usulca doğruldu. Kendini yokladı, hiçbir şeyi yoktu, sıyrık bile almamıştı. Neden kaçmasındı? Hâlâ zaman vardı, bir iki sıçrayışta küçük duvara ulaşıp canını kurtarabilirdi. Korku yeniden bastırdı, aklını kaçıracak gibi oldu. Bir zıplayışta oradan uzaklaşıyordu ki ölümden daha kuvvetli bir bağ ona engel oldu. Hayır, yapamazdı, Jean'ı orada bırakamazdı. Canından can giderdi; bu köylüyle aralarında büyümüş kardeşlik, varlığının en derinine, hatta yaşamın köküne uzanan bir şeydi. Belki de dünya kadar eski bir duyguydu bu,

sanki yeryüzünde yalnız ikisi vardı ve ondan vazgeçerse kendinden de vazgeçmiş olacaktı.

Maurice bir saat önce topların altında o ekmek parçasını yememiş olsa, o an yaptığı şeyi yapacak gücü asla kendinde bulamazdı. Nitekim sonraları anımsayamadı da nasıl yaptığını. Jean'ı omzuna vurmuş, sürülmemiş toprağın ve çalıların ortasında arada bir durup soluklanarak, her taşa takılıp yine de doğrularak can havliyle yürümüş olmalıydı. Yenilmez bir irade, dağları yerinden oynatacak bir direnç ayakta tutmuştu onu. Duvarın ardına vardığında Rochas ile mangadan birkaç kişiyi orada buldu; hâlâ ateş ediyor, asteğmenin kolunun altında tuttuğu sancağı korumaya çalışıyorlardı.

Yenilgi durumunda nasıl geri çekilecekleri kolordulara bildirilmemişti. Kimsenin ne yapacağını bilemediği bu kargaşada her general bildiği gibi davrandı ve sonunda hepsi kendini muzaffer Alman ordularının hayranlık uyandıran çemberi içinde Sedan'a sıkışmış buldu. 7. Kolordu'ya bağlı 2. Tümen oldukça düzenli geri çekilmişti; oysa diğer tümenlerden kalan askerler 1. Kolordu'nun askerleriyle karışarak, korkunç bir kalabalık halinde, insanları, atları sürükleyen bir öfke ve dehşet seli gibi akmıştı şehre.

Maurice o anda Jean'ın gözlerini açtığını fark etti, dünyalar onun oldu. Jean'ın yüzünü yıkayabilmek için yakındaki bir dereden su getirmeye koşarken sağda, sarp yamaçlarla korunan ücra vadinin eteğinde, sabah gördüğü köylünün iri, kır bir atın çektiği sabanını iterek ağır ağır tarlasını sürmeye devam ettiğini görünce şaşkınlıkla bakakaldı. Öyle ya, ne diye bir gün kaybedecekti? Savaş var diye başaklar büyümeyi, dünya yaşamayı bırakmıyordu ki.

VI

DURUMU anlamak amacıyla evinin terasına çıkan Delaherche, neler olup bittiğini öğrenmek için yanıp tutuşuyordu yine. Topların şehrin üstünden geçtiğini gördü; çevredeki evlerin çatılarını kıran üç dört top, Palatina'nın o ağır, etkisiz ateşine Prusyalıların verdiği tek tük karşılıklar olmalıydı. Ama buradan savaş meydanı görünmüyordu. Delaherche servetini ve hayatını bu felakette kaybet-

mekten öylesine korkuyordu ki acilen bir şeyler öğrenmeden duramayacaktı. Dürbününü Alman bataryalarına dönük olarak bırakıp aşağı indi.

Ancak aşağıda, fabrikanın ana bahçesini gördüğünde bir an olduğu yerde kalakaldı. Saat bire geliyordu, revir hıncahınç yaralılarla doluydu. Kapının eşiğinden araba eksik olmuyordu. Ordunun iki ya da dört tekerli arabaları çoktan tükenmişti. Artık savaş meydanında ne bulurlarsa onunla, topların arka arabalarıyla, ot arabalarıyla, malzeme taşıyan yaylılarla geliyorlardı; hatta çiftliklerden aldıkları el arabalarıyla başıboş atların koşulduğu yalkılar bile gelmeye başlamıştı. Gezici ilkyardım görevlilerinin savaş meydanından toplayıp alelacele yarasını temizlediği askerler arabaların içine balık istifi yığılmaktaydı. Kiminin yüzü küf yeşili, kiminin de kanamadan dolayı mosmor olan bu zavallı insanları arabadan indirmek de korkunç bir işti; çoğu baygındı, kendinde olanlar ciyak ciyak bağırıyordu; dehşet dolu gözlerle kendini hastabakıcılara bırakan taş kesilmiş yaralılar olduğu gibi, dokunulduğu an sarsılıp son nefesini verenler de vardı. Öyle çok yaralı gelmişti ki alçak tavanlı geniş salonun şilteleri doldu dolacaktı. Binbaşı Bouroche salonun diğer ucunda yere birkaç kat saman serilip geniş bir yataklık yapılmasını emretmişti. Binbaşı ile yardımcıları şimdilik ameliyatların altından kalkabiliyorlardı. Binbaşı, ameliyathane olarak kullandıkları hangara, üstüne şilte konup muşamba geçirilen bir masa daha istemişti. Yardımcılardan biri hemen hastaların burnuna kloroforma batırılmış pamuk kapatıyordu. İnce çelik bıçaklar pırıldıyor, kemik testereleri rende sesine benzeyen kısık bir sesle gidip geliyor, aniden fışkıran kan hemen durduruluyordu. Yaralılar ameliyat biter bitmez götürülüyor, muşambanın üstünü süngerle şöyle bir silinceye dek yenisi geliyordu. Çimenliğin sonunda, geniş gövdeli bir sarısalkım ağacının arkasında, ölüleri koydukları bir çukur açmak zorunda kalmışlardı; ameliyat masasında kalmış bütün et ve kemik parçaları, kesilen kollar, bacaklar da bu çukura atılmaktaydı.

Büyük ağaçlardan birinin dibinde oturan Madam Delaherche ile Gilberte, bandaj hazırlamaya yetişemez olmuşlardı. Bouroche, alev alev yanan yüzü, şimdiden kıpkırmızı olmuş önlüğüyle geçerken Delaherche'e de bir paket sargı bezi fırlatarak bağırdı:

"Alın! Bir şey yapın, bir işe yarayın!"

Fabrikatör itiraz etti:

"Kusura bakmayın, benim haber almaya gitmem gerek. Ölecek miyiz kalacak mıyız bir öğrenelim."

Sonra dudaklarını karısının saçlarına hafifçe değdirerek:

"Talihsiz Gilberte'im, bir topun her an evimizi kül edebileceğini düşünüyorum da! Ne korkunç."

Gilberte çok solgundu, başını kaldırdı, ürpererek çevresine bir göz attı. Sonra, ne olursa olsun onu terk etmeyen gülümsemesi elinde olmadan yine gelip dudaklarına yerleşti.

"Ah evet, kesilip biçilen bütün bu insanlar korkunç gerçekten... Bayılmadan burada durabiliyor olmam şaşılacak şey doğrusu."

Madam Delaherche, oğlu genç kadının saçlarını öperken dönüp bakmıştı. Aynı saçları dün gece herhalde öpmüş olan diğer adam aklına gelince oğlunu uzaklaştırmak ister gibi bir hareket yaptı, ama yaşlı elleri titredi.

"Ne çok acı var, tanrım!" diye mırıldandı. "İnsan kendininkileri unutuyor."

Delaherche neler olduğunu öğrenip hemen geri geleceğini söyleyerek gitti. Maqua Sokağı'nı geçer geçmez, ne çok askerin silahsız, toza toprağa bulanmış yırtık üniformalarıyla geri geldiğini görünce şaşırdı. Onlara sorular sormaya çalıştı ama hiçbirisinden açık seçik bir ayrıntı öğrenemedi: Kimi yüzüne donuk donuk bakıp bilmediğini söylüyor, kimi de kontrolsüz hareketlerle uzun uzadıya anlatıyordu. Delaherche bütün haberlerin Kaymakamlığa akacağını düşünerek kendiliğinden oraya yöneldi. Kolej Meydanı'ndan geçtiği sırada, bir bataryadan geriye kalan iki top arabası son hızla gelerek kaldırıma tosladı. Grande-Rue Caddesi'ne çıktığında, ilk kaçakların şehri doldurmaya başladığını kendine itiraf etmek zorunda kaldı; üç süvari eri atlarından inip bir kapı eşiğine çökmüş, paylaştıkları ekmeği dişliyordu; diğer ikisi atlarını dizginlerinden tutmuş, hangi ahıra götüreceklerini bilemeden ağır ağır yürütmekteydi; nereye gittiklerini bilmez halde deli gibi koşan subaylar vardı. Turenne Meydanı'nda rastladığı bir asteğmen, Delaherche'e ortalıkta fazla dolaşmadan evine dönmesini öğütledi; şehre sık sık havan topları isabet ediyordu, hatta az önce

bir patlama Palatina fatihi büyük kumandanın heykelini çevreleyen demir parmaklığı tuzla buz etmişti. Gerçekten de Delaherche, Kaymakamlığın sokağından hızlı hızlı yürürken iki havan mermisinin korkunç bir gürültüyle Meuse Köprüsü'nde patladığına tanık oldu.

Kapı görevlisinin dairesi önünde yaverlerden biriyle konuşup bilgi almak için bir bahane bulmaya çalışırken genç bir ses adını bağırdı:

"Mösyö Delaherche! Çabuk içeri girin, dışarısı tekin değil."

Delaherche'in fabrikasında çalışan Rose'du bu, hiç aklına gelmemişti doğrusu. Onun sayesinde bütün kapılar açılacaktı şimdi önünde. Daireye girip oturmayı kabul etti Delaherche.

"Annem hastalandı, içeride yatıyor. Babam da kalede ulusal muhafız olduğundan ben burada tek kaldım. Az önce imparator korkmadığını göstermek isteyerek dışarı çıktı yine; ancak caddenin sonuna, köprüye kadar gidebildi. Tam önüne bir havan topu düştü, seyislerinden birinin atı oracıkta can verdi. Sonra da geri geldi. Başka ne yapacaktı zaten, öyle değil mi?"

"Durum ne peki, biliyor musunuz? Neler konuşuyor buradaki beyler?"

Genç kız şaşkınlıkla baktı. İpeksi saçlarının çevrelediği neşeli, taze yüzünde açık renk gözleri, bu iğrençliklerin ortasında onları pek anlamadan koşturup duran afacan bir çocuk gibi bakıyordu.

"Yok, bir şey bilmiyorum ben. Öğleye doğru Mareşal MacMahon'a bir mektup götürdüm. İmparator da yanındaydı. Bir saat kadar odada baş başa kaldılar. Mareşal yataktaydı, imparator yatağın yanındaki iskemlede oturuyordu. Bu kadarını biliyorum çünkü kapı açıldığında gördüm onları."

"Peki ne konuşuyorlardı?"

Kız yine baktı Delaherche'e, gülmesini tutamadı.

"Bilmiyorum, nasıl bilebilirim? Orada ne konuşulduğunu dünyada yalnızca iki kişi biliyor."

Haklıydı kız, budalaca sorusundan ötürü özür diler gibi bir hareket yaptı Delaherche. Ama bu üst düzey görüşme kafasını kurcalamıştı: Acaba onu ilgilendirecek bir sonuç çıkmış mıydı? Ne karar vermiş olabilirlerdi?

"İmparator şimdi çalışma odasında," diye anlatmayı sürdürdü Rose. "Savaş meydanından az önce gelen iki generalle toplantı yapıyor."

Birden sustu, girişteki merdivene göz attı.

"Bakın! İşte o generallerden biri. Ah bakın, öteki de çıkıyor."

Delaherche dışarı fırladı, atları kapının önünde bekleyen General Douay'yle General Ducrot'yu tanıdı. Eyere atlayıp dörtnala uzaklaşmalarını izledi. Illy yaylası elden gittikten sonra, iki general birbirinden habersiz, imparatora savaşın kaybedildiğini haber vermeye koşmuştu. Durumu ayrıntılarıyla anlatmışlardı; ordu ve Sedan dört yandan kuşatılmıştı, korkunç bir bozgun bekleniyordu.

İmparator çalışma odasında, birkaç dakika boyunca hasta bir adamın titrek adımlarıyla konuşmadan gezindi. Kapının yanında sessizce dikilen yaverden başka kimse kalmamıştı içeride. İmparator, asabi bir tikin çekiştirmeye başladığı çökmüş yüzüyle şömineyle pencere arasında gidip geliyordu. Sırtı, yıkılan bir dünyanın altında kalmışçasına iyice kamburlaşmıştı; ağır gözkapaklarının gizlediği cansız gözlerinde alınyazısına karşı son eli oynayıp kaybetmiş bir kadercinin teslimiyeti okunuyordu. Aralık duran pencerenin önüne her geldiğinde ürpererek bir saniye duruyordu.

Bu kısacık duruşların birinde, titreyen elini kaldırarak mırıldandı:

"Of, şu top sesi; şu top sesi sabahtan beri susmadı!"

Marfée ile Frénois'daki bataryaların sesi gerçekten de çok yakından, çok şiddetli duyuluyordu. Camları, duvarları zangır zangır sallayan yıldırımlar düşüyordu sanki; inatçı, kesintisiz, sinir bozucu bir çatırtı sürüp gitmekteydi. Ve imparator bu gürültünün içinde, kazanma umudunun kalmadığı savaşı, bundan sonraki direnişlerin cinayet sayılacağını düşünmek zorundaydı. Daha fazla kanın dökülmesi, daha fazla kolun bacağın ezilmesi, daha fazla başın kopması, toprağa saçılmış ölülere eklenecek daha fazla ölü neye yarardı artık? Madem yenilmişlerdi, her şey bitmişti, ne diye birbirlerini daha çok öldürsünlerdi? Yeterince iğrençlik ve acı, güneşin altında bar bar bağırmaktaydı.

İmparator yeniden pencerenin önüne geldiğinde ellerini kaldırdı, titremeye başladı:

"Of, şu top sesi; şu top sesi hiç susmayacak mı!"

Kendi hatalarının toprağa düşürdüğü binlerce kanlı ceset gözünün önünde canlanıp o korkunç sorumluluk düşüncesini uyandırıyordu belki de içinde, belki de insanlık için kurduğu düşlere kendini kaptırmış iyi yürekli bir hayalcinin merhametli kalbi sızlıyordu yalnızca. Kaderin korkunç çelmesi talihini paramparça edip elinden saman çöpü gibi uçurmuşken, başkaları için dökecek gözyaşı buluyordu imparator. Sürüp giden bu anlamsız kırım çılgına çeviriyordu onu, daha fazla dayanacak gücü kalmamıştı. Bu uğursuz top ateşi yüreğini deliyor, acısını katmerliyordu.

"Of, şu top sesi; derhal susturun şu top sesini, derhal!"

Yetkilerini imparatoriçeye devrederek tahtsız kalan bu imparator, üst komutaya Mareşal Bazaine'i getirdiği andan itibaren ordusuz kalmış olan bu başkomutan, o anda gücünün farkına vardığı bir uyanış yaşadı, son bir kez hükmetme isteği her şeyin önüne geçti. Châlons'dan beri silinmişti imparator; tek bir emir vermemiş, adsız bir ayak bağından, birliklerin eşyaları arasında kalabalık eden bir paketten başka bir şey olmamaya razı gelmişti. İçindeki imparator ancak bozgunda uyanıyordu; korkulu bir acımayla dolu yüreğinden kopan ilk ve tek emir, ateşkes istemek üzere kaleye beyaz bayrak çekilmesi oldu.

"Of, şu top sesi, şu top sesi! Bir çarşaf bulun, bir masa örtüsü, ne olursa! Hemen gidin, şu sesi susturmalarını söyleyin!"

Yaver koşarak çıktı. Bataryalar bütün evi sarsarak gümbürderken, imparator titrek adımlarla şömineden pencereye yürümeyi sürdürdü.

Aşağıda Delaherche'le Rose hâlâ sohbet etmekteydi, bir nöbetçi çavuş koşarak geldi:

"Küçükhanım, yukarısı birbirine girdi, uşakların hiçbirini bulamıyorum. Bez var mı acaba sizde, beyaz bir bez parçası?"

"Havlu gibi bir şey mi?"

"Hayır, hayır, havlu küçük olur. Bir çarşafın yarısı mesela."

Rose ikiletmeden dolaba koştu.

"Kesilmiş çarşafım yok. Büyük beyaz bez de yok! İşinize yarayacak bir şey göremiyorum burada. Hah, buldum! Masa örtüsü olur mu?"

"Masa örtüsü, harika! Tam da öyle bir şey arıyordum."

Uzaklaşırken ekledi:

"Beyaz bayrak yapacağız bundan, barış istemek için kaleye dikeceğiz. Sağ olun küçükhanım."

Delaherche sevinçten elinde olmadan sıçradı. Sonunda huzura kavuşacaklardı demek! Sonra bu sevinci yurtseverliğe yakıştıramadığından kendini tuttu. Ama rahatlayan kalbi yine de küt küt atıyor, arkalarında çavuşla Kaymakamlık binasından hızlı hızlı çıkan albayla yüzbaşıya bakıyordu. Dürülmüş örtü albayın kolunun altındaydı. Arkalarından gitmeyi tasarlayarak, bu örtüyü vermiş olmaktan pek gurur duyan Rose'un yanından ayrıldı. Bu sırada saat ikiyi vuruyordu.

Belediye Sarayı'nın önünde, şehrin dış mahallesi Cassine'den koşarak gelen şaşkın bir asker topluluğu Delaherche'i itekledi. Delaherche, albayı gözden kaybedince beyaz bayrağın dikilişini izleme hevesinden vazgeçti. Nasıl olsa kaleye girmesine izin vermezlerdi; ayrıca ortaokul binasına topların düştüğünü duyup yeni bir endişeye kapılmıştı, kendisi gittikten sonra fabrikasında yangın çıkmış olabilirdi. Her zamanki telaşlı haliyle adımlarını hızlandırdı, böyle koşturmak iyi geliyordu ona. Ama kalabalık yolları tıkadığından her yol ağzında yeni bir engel çıktı karşısına. Ne zaman ki Maqua Sokağı'na girip evinin görkemli cephesinin sapasağlam durduğunu, binadan ne bir duman ne bir kıvılcım çıktığını gördü, o zaman rahat bir nefes aldı. İçeriye girdi, uzaktan annesiyle karısına seslendi:

"Her şey yolunda, beyaz bayrak çekiyoruz, ateşkes olacak!"

Sonra durdu; çünkü revirin görüntüsü gerçekten korkunçtu.

Büyük kapısı açık tutulan geniş kurutma atölyesinde, şiltelerin tamamı dolmakla kalmamış, salonun ucuna yapılan yataklıkta da yer tükenmişti. Yatakların arasına saman serip yaralıları koyun koyuna yatırmaya başlamışlardı. Şimdiden iki yüze yakın yaralı vardı ve hâlâ yenileri geliyordu. Geniş pencereler, üst üste yığılmış bu insanların acısı üstüne beyaz bir ışık düşürmekteydi. Bazen birisi ani bir hareket yapınca bir diğeri elinde olmadan bağırıyordu. Nemli havada can çekişenlerin hırıltıları dolaşmaktaydı. Salonun uzak köşesinde birisi usul usul, neredeyse ezgili bir sesle sürekli sızlanıyordu. Yalnızca hastabakıcıların ayak seslerinin ve fısıldaşmalarının böldüğü sessizlik,

bu salonda başka her yerden daha derindi; başına geleceklere boyun eğenlerin donukluğuna, bir ölü odasındaki kasvetli bitkinliğe benziyordu. Savaş meydanında alelacele pansumanı yapılmış, hatta kimisi açıkta kalmış yaraların, yırtık pantolonlarla kaputların limeleri arasından görünüşü feciydi. Postalı hâlâ çıkarılmamış, paramparça, kanlı ayaklar uzanıyordu. Dizlerle dirsekler, sanki çekiç darbeleriyle kırılmış gibi cansız kollarla bacaklar sallandırıyordu uçlarında. Kırık eller, ince bir deri parçasıyla ucu ucuna tutturulmuş, düşen parmaklar vardı. Acıdan kaskatı duran, davul gibi şişmiş kol ve bacak kırıkları en çok rastlanan vakalardı. Ama en çok endişe uyandıran yaralar, karnı, göğsü ya da kafayı delmiş olanlardı. Korkunç yırtıklarla açılmış böğürlerden kan boşalıyor, düğümlenen bağırsaklar üstlerindeki deriyi kabartıyor, böbrekleri kesilmiş, parçalanmış yaralılar bir büzülüp bir gerilerek deli gibi çırpınıyordu. Merminin bir yandan girip öbür yandan çıktığı akciğer vakalarında bazen delik çok küçük olup kan bile gelmiyor, bazense kocaman bir yarıktan hayat kırmızı bir oluk halinde boşalıyordu; dışarıdan anlaşılmayan iç kanamaları olan askerler bir anda kendilerinden geçip simsiyah kesilerek yere serilmekteydi. Kafalardaki yaralar daha da acılıydı; parçalanmış çenelerin içine dişlerden ve dilden kanlı bir bulamaç dolmuş, oyulmuş gözçukurlarında gözler yarı dışarı fırlamış, yarılmış kafataslarından beyinler görünmüştü. Omuriliğinden ya da beyninden isabet alan tüm yaralılar koma halinde kendini bilmeden ölü gibi yatarken, diğerleri, kırıkları olanlar ya da ateşli hastalar, kıpırdanıp duruyor, kısık sesle su diye yalvarıyordu.

Ameliyatların yapıldığı yandaki hangar ise ayrı bir dehşetti. Yaralıların getirildiği ilk kargaşa anında yalnızca durumu umutsuz görünen hastaların acil ameliyatları yapılmaktaydı. Bouroche, her tür kanama şüphesinde hemen organı kesme yoluna gidiyordu. Aynı şekilde, boyun kökü, koltuk altı, uyluk başlangıcı, dirsek kıvrımı ya da diz arkası gibi tehlikeli bölgelerdeki yaralarda mermi varsa, onları da bulup çıkarmak için hiç zaman kaybetmiyordu. Gözlem altında tutmayı yeğlediği diğer yaralar ise onun talimatları doğrultusunda hastabakıcılar tarafından temizlenip sarılıyordu. Bouroche o saate kadar dört uzuv kesme ameliyatı yapmış, bu ciddi ameliyatların ara-

sında da dinlenmek için birkaç mermi çıkarmıştı; artık yorulmaya başlıyordu. Ameliyatlar için yalnızca iki masa vardı; masaların birinde Bouroche, diğerinde yardımcısı çalışmaktaydı. Hastaların birbirini görmemesi için iki masa arasına çarşaf gerilmişti. Süngerle ne kadar yıkarlarsa yıkasınlar masaların kırmızılığı gitmiyordu, kovaları birkaç adım ötedeki papatya tarhına döküyorlardı; bir bardak kan bir kova suyu kırmızı yapmaya yeterken, bu kovalar safi kanla dolu gibiydi ve çimenlikteki çiçeklerin üstüne oluk oluk boca ediliyordu. İçerisi havalandığı halde masalardan, bezlerden, alet çantalarından, kloroformun sevimsiz kokusuna karışmış iç bulandırıcı bir koku yükselmekteydi.

Yufka yürekli bir adam olan Delaherche içi sızlayarak çevresine bakarken, eşikten giren bir kupa arabası dikkatini çekti. Yaralıları balık istifi yüklemek için bu bey arabasından başka araç bulamamış olacaklardı. Altlı üstlü sekiz yaralı vardı arabanın içinde. Son indirilen yaralıyı tanıyan fabrikatör, dehşet dolu bir şaşkınlıkla bağırdı; Yüzbaşı Beaudoin'dı bu.

"Vah talihsiz dostum! Bekleyin! Hemen annemle karımı çağırıyorum."

Kadınlar bandaj hazırlama işini iki hizmetçiye bırakıp koşarak geldi. Hastabakıcılar yüzbaşıyı salona taşımıştı, tam samanların üstüne yatırıyorlardı ki Delaherche, şiltelerden birinde yüzü külrengi, gözleri açık, hareketsiz yatan bir asker fark etti.

"Baksanıza, ölmüş buradaki!"

"Aa, sahi," diye mırıldandı hastabakıcı. "Yer kaplamasın o zaman!"

Bir arkadaşıyla birlikte cesedi kaldırarak sarısalkım ağacının arkasında açılmış çukura götürdüler. Çukurda on-on iki ölü yatmaktaydı, hepsi de son nefeslerini verip kaskatı kesilmişti; kimisi sanki acının etkisiyle ayaklarını gerip uzatmış, kimisiyse bükülüp tüyler ürpertici bir çarpıklıkla kalmıştı. Beyaz gözleri ve çekilmiş dudakların arasından görünen dişleriyle gülüyormuş gibi duranlar da vardı; ama çoğu, uzun yüzlerinde korkunç bir kederle hâlâ ağlıyor gibiydi. Birisi çok genç, ufak tefek ve çelimsizdi, başının yarısı kopmuştu, kasılmış elleriyle tam kalbinin üstünde bir kadın fotoğrafı tutuyordu,

yoksul evlerde benzerlerine bolca rastlanan soluk renkli fotoğraflardandı bu, üstüne kan sıçramıştı. Ölülerin ayakucuna kesilmiş kol ve bacaklar yığılmıştı karman çorman; ameliyat masalarında kesilip koparılmış her şey, bir kasap dükkânında köşeye süpürülen artık etler kemikler gibi buraya boşaltılmıştı.

Yüzbaşı Beaudoin'ı gören Gilberte ürperdi. Tanrım! Şu şiltenin üstünde yatarken ne kadar solgundu, toz toprakla kirlenmiş yüzü bembeyazdı! Oysa yüzbaşının daha birkaç saat önce, genç kadını kollarına alırken hayat dolu olduğunu, mis gibi koktuğunu düşününce korkudan taş kesildi Gilberte. Çömeldi.

"Çok üzüldüm dostum. Ama önemli bir şey değil, öyle değil mi?"

Düşünmeden mendilini çıkarıp Beaudoin'ın yüzünü silmeye başladı; onu böyle pis, terli, topraklı, barutlu bırakamazdı. Biraz temizlenmenin ona da iyi geldiğini hissetti.

"Değil mi? Önemli değil, yalnızca bacağınız."

Yüzbaşı yarı uykuda gibiydi, gözlerini güçlükle açtı. Dostlarını tanımıştı, onlara gülümsemeye çalıştı.

"Evet, yalnızca bacağım... Vurulduğumu hissetmedim bile, ayağım takılıp düştüm sandım..."

Ama çok zor konuşuyordu.

"Ah! Susadım ben, susadım!"

Şiltenin diğer tarafından eğilmiş bakan Madam Delaherche ok gibi fırladı. Koşup bir bardakla bir sürahi su getirdi, suyun içine biraz konyak koydular. Yüzbaşı bardağı bir dikişte içtikten sonra, Madam Delaherche suyun kalanını yandaki yaralılara dağıtmak zorunda kaldı; her yandan eller uzanıyor, ateşten titreyen sesler yalvarıp yakarıyordu. Kendisine su kalmayan bir zuhaf askeri hıçkırıklara boğuldu.

Bu sırada Delaherche, yüzbaşıyı öne alması için binbaşıyla konuşmaya gitti. Bouroche kanlı önlüğüyle salona az önce girmişti; geniş yüzü o kadar terliydi ki aslan yelesini andıran saçlarından dumanlar çıkıyordu sanki; o geçerken yaralılar doğruluyor, her biri hemen bakılmak, yardım almak, durumunu öğrenmek için, "Bana bakın binbaşım, bana bakın!" diyerek onu durdurmaya çalışıyordu. Mırıl mırıl dualar binbaşının peşi sıra gidiyor, o geçerken yakalamaya çalışan parmaklar giysisine dokunuyordu. Fakat binbaşı bütün dikkatini

işine vermişti; bezginlikle ofluyor, kimseye kulak vermeden çalışmasını düzenliyordu. Yüksek sesle kendi kendine konuşmakta, hastaları parmağıyla sayıp numara vererek sınıflandırmaktaydı: Şu, şu, sonra şu; bir, iki, üç; çene, kol, bacak. Yardımcısı yanında kulak kesilmiş, söylenenleri aklında tutmaya çalışıyordu.

"Binbaşım," dedi Delaherche, "bir yüzbaşı getirdiler, Yüzbaşı Beaudoin..."

Bouroche onun sözünü kesti:

"Nasıl, Beaudoin burada mı! Vah zavallı adam!"

Hemen yaralının önüne gidip durdu. Bir bakışta durumun ciddiyetini anlamış olmalıydı; çünkü vurulan bacağı eğilip incelemeye bile gerek duymadan hemen konuştu:

"Tamam! Hemen getirsinler, sıradaki ameliyat biter bitmez onu alacağım."

Sonra hangara döndü. Delaherche, sözünü unutmasından korktuğundan binbaşıyı bırakmak istemeyip arkasından gitti.

Bu seferki Lisfranc yöntemiyle yapılacak bir omuz çıkarma ameliyatıydı; cerrahların aralarında güzel ameliyat dedikleri, topu topu kırk saniye süren, şık ve seri bir işlemdi. Hasta çoktan kloroformla bayıltılmıştı; bir yardımcı asker, dört parmağını koltuk altından geçirip başparmağını üste yerleştirerek iki eliyle omzu tutmuştu. Elinde büyük, uzun bir bıçak tutan Bouroche, "Oturtun!" diye bağırdıktan sonra omuz kasını sıkıca kavradı; kolu yardı, eklem yerini bir hamlede ayırdı; üç harekette kesilen kol yerdeydi. Yardımcısı başparmaklarını kaydırıp koldaki atardamarın üstüne bastırdı. "Yatırın tekrar!" Bouroche dikiş atarken kendini tutamayıp güldü, yalnızca otuz beş saniyede bitirmişti çünkü. Deriyi yassı bir omuzluk gibi yaranın üstüne indirmekten başka iş kalmamıştı. Güzel bir ameliyat olmuştu; çünkü tehlikesi vardı, insan koldaki atardamarından bütün kanını üç dakikada boşaltabilirdi, ayrıca kloroform etkisindeki yaralının kaldırılıp oturtulması da her seferinde ölüm tehlikesi demekti.

Olduğu yerde buz kesilen Delaherche kaçmış olmayı yeğlerdi ya, zaman bulamamıştı, kol şıp diye masanın üstüne düşüvermişti. Kolu kesilen er orduya yeni girmiş, sağlam yapılı bir köylüydü; ayılmaya başlarken hastabakıcının elinde sarısalkım ağacının arkasına giden

kolu fark etti. Hemen omzuna baktı; kesildiğini, kan içinde olduğunu görünce öfkeden deliye döndü:

"Aman tanrım! Bunu bana nasıl yaparsınız!"

Yorgun Bouroche yanıt vermedi. Sonra babacan bir tavırla:

"Elimden gelenin en iyisini yaptım evlat, öbür tarafa gitme diye uğraştım. Ayrıca sana sordum, bana evet dedin."

"Evet mi dedim, evet mi dedim! Kendimde miydim ki ben!"

Öfkesi dinince hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı asker.

"Ne yaparım ben şimdi bu halde?"

Askeri samanların üstüne taşıyıp masayla muşambayı faşır fuşur yıkadılar, kova kova kanlı su yine çimenliğe boca edilerek papatyaların beyazını kana boyadı.

Bu arada top sesinin hâlâ sürmesi Delaherche'i şaşırtmaktaydı. Neden kesilmiyordu? Rose'un masa örtüsü şimdiye dek çoktan kaleye çekilmiş olmalıydı. Hatta aksine, Prusya bataryaları ateşi daha da şiddetlendirmiş gibiydi. Öyle bir kıyamet kopuyordu ki insan kendi sesini bile duyamıyordu, en sağlam sinirlileri bile endişeye boğan bir sarsıntı sürüp gitmekteydi. Yürek hoplatan bu sarsıntılar, cerrahlarla ameliyatlık hastalar için de büyük zorluktu. Bütün revir allak bullaktı, herkesin canı burnundaydı.

"Hani bitmişti, neden devam ediyorlar?" diye haykırdı kaygıyla kulaklarını dikmiş, duyduğu her top atışının son olduğunu sanan Delaherche.

Sonra, yüzbaşıyı hatırlatmak için Bouroche'u bulmaya gitti. Binbaşıyı yerde, samanların ortasına yüzüstü çökmüş, omuz başına kadar sıyırdığı kollarını iki kova buzlu suya sokmuş görünce şaşırdı. Binbaşı ruhsal ve fiziksel gücünün sonuna gelmişti; üzüntüden, acıdan halsizleşmiş, içi boşalmış bir halde burada dinleniyordu; bir yandan da her eylem insanının zaman zaman kapıldığı yetersizlik duygusu içinde kıvranmaktaydı. Kolay pes etmeyen, kaya gibi sağlam bir adamdı aslında binbaşı. Gelgelelim "ne yararı var?" sorusu az önce tüm direncini kırmıştı. Ne yaparsa yapsın her şeye yetişemeyeceği duygusu bir anda elini kolunu bağlamıştı. Ölüm her zaman ondan daha güçlü çıkacağına göre, ne yararı vardı!

İki hastabakıcı bir sedyenin üstünde Yüzbaşı Beaudoin'ı getirdi.

"Binbaşım," dedi çekinerek Delaherche. "Yüzbaşı geldi."

Bouroche gözlerini açtı, kollarını kovalardan çıkarıp salladı, samanlara kuruladı. Sonra dizlerinin üstüne doğrulup:

"Ha evet, doğru ya! Sıradaki... Hadi bakalım, gün daha bitmedi."

Ayağa kalkıp kızıl saçlı aslan başını salladı; tazelenmiş, görev duygusu ve sıkı disiplini sayesinde gücünü yeniden toplamıştı.

Gilberte ile Madam Delaherche sedyenin arkasından geldiler, yüzbaşı muşamba gerili şilteye yatırılırken birkaç adım uzakta durdular.

"Pekâlâ! Yara sağ ayak bileğinin üstünde," dedi Bouroche, yaralıyı oyalamak için hep çok konuşurdu. "Çok kötü bir yer sayılmaz. Genellikle sorunsuz hallederiz. Önce bir inceleyelim."

Fakat Beaudoin'ın halsizliğinin kafasını kurcaladığı belliydi. Aceleyle yapılmış pansumana baktı; süngünün kılıfıyla pantolonun üstünden basit, sıkı bir düğüm atılmıştı. Dişlerinin arasından hangi salak yapmış bunu diye homurdanıyordu ki birden sustu. Anlamıştı: Yaralılarla dolu kupa arabasında getirilirken bandaj gevşeyip kaymış, yarayı sıkmayı bırakmış olmalıydı, bu da aşırı kan kaybına yol açmıştı.

Bouroche, kendisine yardım eden hastabakıcıya sertçe çıkıştı:

"Çabuk kessene, beceriksiz herif!"

Hastabakıcı pantolonla içliği, ayakkabıyla çorabı kesti. Önce bacak, sonra ayak, kan lekeleriyle dolu bir beyazlıkla ortaya serildi. Orada, bileğin hemen üstünde korkunç bir delik vardı; patlayan havan topunun etkisiyle pantolonun kırmızı kumaşından bir parça oradan içeri girmişti. Parçalanmış etin içinde kas, ezilmiş bir halde yaradan dışarı fırlamıştı.

Gilberte düşmemek için hangarın direklerinden birine dayanmak zorunda kaldı. Ah o et, o bembeyaz, şimdi kanlar içinde, o mahvolmuş et! Korktuğu halde bakmaktan kendini alamıyordu.

"Vay canına! Fena halletmişler sizi," dedi Bouroche açıkça.

Ayağı yokladı, buz gibiydi, nabız duyulmuyordu. Yüzü çok ciddileşti, endişe veren vakalar karşısında hep yaptığı gibi dudağını kıvırdı.

"Vay canına!" diye tekrar etti. "Ayağın durumu iyi değil!"

Endişeden uykusu açılan yüzbaşı onun yüzüne bakıyor, bekliyordu.

"Öyle mi diyorsunuz binbaşı?" dedi sonunda.

Uzvun kesilmesi gereken vakalarda Bouroche taktik olarak hiçbir zaman yaralıdan doğrudan izin istemezdi. Hastanın bunu kendiliğinden kabullenmesini yeğlerdi.

"Ayak kötü," diye mırıldandı yüksek sesle düşünüyormuş havasında. "Kurtaramayabiliriz."

Beaudoin sinirli bir tavırla:

"Lafı dolandırmayalım binbaşı. Nedir düşündüğünüz?"

"Sizin cesur bir insan olduğunuzu ve yapmam gerekeni yapmama izin vereceğinizi düşünüyorum yüzbaşı."

Yüzbaşı Beaudoin'ın gözleri soldu, önüne kızıl bir buğu inmiş gibi bulanıklaştı. Anlamıştı. Dayanılmaz bir korku soluğunu kestiği halde belli etmeden, cesaretle:

"Yapın binbaşı," dedi kısaca.

Hazırlıklar kısa sürede tamamlandı. Yardımcı asker kloroform dökülmüş bezi hazırlamıştı bile, hemen hastanın burnuna tuttu. Anestezinin etkisini göstermesinden önceki kısa süreli kıpırdanma sırasında iki hastabakıcı, bacakları serbest kalacak şekilde yüzbaşıyı şiltenin üstünde kaydırdı; birisi sol bacağı tutarken diğeri atardamara basınç yapabilmek için sağ bacağını, bacağın kalçayla birleştiği yerden iki eliyle sıkıca kavradı.

Bouroche'un elinde ince bir bıçakla yaklaştığını gören Gilberte daha fazla dayanamadı:

"Hayır, olamaz, korkunç bir şey bu!"

Sendeledi, düşmemesi için kolunu uzatıp onu tutan Madam Delaherche'e yaslandı.

"Durmayın burada, niye duruyorsunuz?"

Ama ikisi de durdu. Sonrasını görmemek için başlarını çevirdiler, aralarındaki sevgisizliğe rağmen birbirlerine sarılıp yaprak gibi titreyerek hareketsiz kaldılar.

Bu sırada top ateşi sabahtan bu yana en şiddetli halini almıştı. Saat üçtü; umutları boşa çıkan Delaherche, burnundan soluyarak bu işten bir şey anlamadığını söylüyordu. Prusya bataryalarının susmak bir yana ateşi arttırdığına şüphesi kalmamıştı. Nedendi ama? Neler oluyordu? Cehennem gibi bir bombardımandı bu; yer zangırdıyor,

havada kıvılcımlar çakıyordu. Sedan'ın çevresini tunçtan bir kuşak gibi saran sekiz yüz Alman topu aynı anda ateş etmekte, komşu araziler yeri göğü inleten bir gümbürtüyle vurulmaktaydı; çevre tepelerin hepsinden aynı yöne çevrilmiş, merkezi vuran bu ateş, şehri iki saat içinde yakıp kül edebilirdi. En kötüsü de topların evlere isabet etmeye başlamasıydı. Çatırtı sesleri sıklaşıyordu. Voyards Sokağı'na bir top düşmüştü. Bir diğeri fabrikanın uzun bacalarından birini kırmış, hangarın önüne molozlar dökülmüştü.

Bouroche gözlerini yukarı kaldırarak homurdandı:

"Yaralılarımızı da mı öldürecekler nedir? Bu gürültü dayanılacak gibi değil!"

Bu arada hastabakıcı, yüzbaşının bacağını dümdüz tutuyordu. Binbaşı, hızlı bir dairesel hareketle deriyi dizin altından, kemiği kesmeyi düşündüğü yerin beş santim aşağısından kesti. Sonra zaman kaybetmemek için aynı ince bıçakla deriyi çabuk çabuk ayırarak bir portakalın kabuğunu soyar gibi çepeçevre kaldırdı. Kasları keseceği sırada bir hastabakıcı yanına yaklaşarak kulağına fısıldadı.

"İki numarayı kaybettik."

Binbaşı korkunç gürültüde duymadı:

"Yüksek sesle konuşsanıza yahu! Bu yere batasıca toplar yüzünden kulak zarım patladı."

"İki numarayı kaybettik."

"İki numara hangisiydi?"

"Kol."

"Öyle mi! İyi, peki, üç numarayı getirin öyleyse, çeneyi."

Ardından inanılmaz bir ustalıkla, elini hiç kaldırmadan, kasları kemiğe kadar tek bıçak darbesiyle sıyırdı. Baldırkemiğiyle kavalkemiği göründü, kaymamaları için aralarına üç katlı kompres sıkıştırdı. Sonra kemik testeresinin tek hareketiyle ikisini de kesti. Ayak hastabakıcının elinde kaldı.

Yardımcı asker yukarıya, uyluk bölgesine basınç uyguladığı için pek az kanama oldu. Üç atardamar hızlıca dikildi. Ama binbaşı kafasını sallıyordu, yardımcısı parmaklarını kaldırdığında yarayı inceledi; hastanın kendisini henüz duyamayacağından emin, mırıldandı:

"Bir sorun var, arteriyollerden kan gelmiyor."

Sonra elini sallayarak son teşhisi koydu: İşi bitmiş zavallı bir adamcağız daha! Terli yüzünde bir kez daha sonsuz bir yorgunluk ve üzüntü belirdi, bir kez daha "ne yararı var?" ümitsizliğine düşmüştü, on kişiden dördü bile kurtarılamıyordu çünkü. Alnındaki teri kuruladı, deriyi yaranın üstüne indirip dikmeye koyuldu.

Gilberte o sırada yüzünü dönmüştü. Delaherche ameliyatın bittiğini, artık bakabileceğini söylemişti. Hastabakıcının elinde sarısalkım ağaçlarının arkasına giden yüzbaşının ayağını gördü yine de. Çukur giderek kalabalıklaşmaktaydı, iki yeni ölü daha gelmişti; birinin ağzı kocaman açılmış kara bir kovuk gibiydi, sanki hâlâ haykırıyordu; diğeriyse berbat bir can çekişmeyle küçülmüş, cılız, eciş bücüş bir çocuk gibi kalmıştı. Kesilip atılmış kol bacak yığınının yandaki yola taşmaya başlaması da çok kötüydü. Yüzbaşının ayağını koyacak yer bulamayan hastabakıcı duraksadı, sonunda yığının tepesine atmaya karar verdi.

"İşte bitti! Bunu da atlattınız," dedi binbaşı kendine gelen Beaudoin'a.

Ama yüzbaşının ayılması, iyi geçen ameliyatların ardından neşeyle ayılanlarınkine hiç benzemiyordu. Hafifçe doğruldu, sonra yeniden yatağa düştü; cansız bir sesle:

"Sağ olun binbaşı. Bitmesine sevindim."

Alkollü pansumanın etini yaktığını hissetti. Yüzbaşıyı götürmek için sedyeyi getirdikleri sırada korkunç bir patlama bütün fabrikayı salladı; hangarın arkasına, tulumbanın olduğu küçük avluya bir top düşmüştü. Camlar patladı, revir yoğun bir dumanla doldu. Salondaki yaralılar panik içinde saman yataklarından doğrulmuş, can havliyle bağırıyor, kaçmak istiyordu.

Delaherche, hasarı görebilmek için deli gibi koştu. Şimdi de evini mi yakıp yıkacaklardı? Neydi bu olanlar? İmparator savaşın durmasını istediği halde neden yeniden başlamıştı?

Bouroche, dehşetten taş kesilmiş hastabakıcılara bağırdı:

"Hey allahım! Kıpırdasanıza yahu! Yıkayın şu masayı, getirin üç numarayı!"

Masa yıkandı, kova kova kırmızı sular bir kez daha çimenliğe boca edildi. Papatya tarhı, çimen ve çiçeklerin kanın içine parça par-

ça dağıldığı kanlı bir bulamaca dönmüştü. Üç numaralı yaralı getirildi; binbaşı, biraz dinlenmek için, alt çene kemiğini kırarak dilin altına saplanan kurşunu aramaya koyuldu. Çok kan akıyor, parmakları yapış yapış oluyordu.

Salonda Yüzbaşı Beaudoin'ı gene şiltesine yatırdılar. Gilberte ile Madam Delaherche sedyenin arkasından gelmişti. Delaherche, telaşına rağmen hal hatır sormak için uğradı.

"Dinlenin Yüzbaşı. Bir oda hazırlatıp sizi eve aldıracağız."

Ama yaralı, o bitkinliğinin arasında bir uyanış anı yaşayarak bir anda durumu bütün açıklığıyla kavradı.

"Gerek yok, herhalde öleceğim."

Ölümün dehşetiyle dolan büyümüş gözlerle üçünün de yüzüne baktı.

"Ay Yüzbaşı, neler söylüyorsunuz?" diye mırıldandı Gilberte, buz kestiği halde gülümsemeye çalışarak. "Bir ay içinde kalkacaksınız ayağa."

Yüzbaşı başını salladı, yaşama özlemiyle dolu gözleri artık yalnızca Gilberte'e bakıyordu; hayatın tadını sonuna kadar çıkaramadan, böyle genç gitmenin korkusu vardı bu gözlerde.

"Öleceğim, öleceğim... Ah! Ne korkunç şey..."

Sonra birdenbire lekeli, yırtık üniformasını, kapkara ellerini fark etti; kadınların önünde bu halde bulunuşuna sıkıldı. Kendini böyle bırakmış olması utanç vericiydi, ne denli kötü göründüğünü düşünmek ona bir yiğitlik verdi. Neşeli sesini takınmayı başararak:

"Yalnız, ölürsem ellerim temiz ölmek isterim. Hanımefendi, rica etsem bir havlu ıslatıp bana verebilir misiniz?"

Gilberte koştu, havluyla geri geldi, onun ellerini kendisi ovalamak istedi. O andan itibaren yüzbaşı, bu dünyadan bir centilmen olarak ayrılabilmek için büyük cesaret gösterdi. Delaherche onu yüreklendiriyor, hastayı rahat ettirmeye çalışan karısına yardımcı oluyordu. Oğluyla gelininin böyle dört döndüğünü gören ihtiyar Madam Delaherche, ölmek üzere olan bu adamın karşısında kinini unuttuğunu hissetti. Her şeyi bildiği ve oğluna söylemeye yemin ettiği halde bir kez daha susacaktı. Ölüm hatayı alıp götürdüğüne göre, evi üzüntüye boğmanın ne yararı vardı.

Her şey çabucak olup bitti. Gücünü giderek yitiren Yüzbaşı Beaudoin tekrar bitkinleşti. Alnından, boynundan buz gibi ter boşandı. Bir an gözlerini açtı, kasılmış elleriyle hayali bir battaniyeyi ağır ama ısrarcı bir hareketle çenesine kadar çekmek ister gibi arandı.

"Oh! Üşüyorum, çok üşüyorum."

Ve son nefesini verdi; çırpınmadan, incelmiş, dingin yüzünde sonsuz bir kederle bu dünyadan ayrıldı.

Delaherche, cesedin çukura götürülmek yerine yandaki garaja taşınmasına özen gösterdi. Çok sarsılan Gilberte hüngür hüngür ağlıyordu, Delaherche karısının odasına çekilip dinlenmesi için ısrar etti. Ama Gilberte o an yalnız kalırsa çok korkacağını, revirin insana kendini unutturan hareketliliğinde, kayınvalidesinin yanında kalmak istediğini söyledi. Sonra da hemen koşup ateşten sayıklayan bir Afrika avcısına su verdi; ardından yirmi yaşındaki ufak tefek acemi bir erin eline pansuman yapan hastabakıcının yardımına gitti; bu asker kopmuş başparmağıyla savaş meydanından buraya kadar yürüyerek gelen nazik ve komik bir delikanlıydı, Parislilere özgü alaycılığıyla yarası hakkında umursamazca yaptığı şakalar sonunda Gilberte'i güldürdü.

Yüzbaşı son nefesini verirken top ateşi de şiddetini arttırmış, bahçeye ikinci bir top düşüp asırlık ağaçlardan birini kırmıştı. İnsanlar deliye döndü; şehrin dış mahallelerinden Cassine'de büyük bir yangın çıktığını, bütün Sedan'ın yanacağını söylüyorlardı bağıra çağıra. Bu bombardıman daha uzun süre bu şiddette devam ederse, bu her şeyin sonu olurdu.

"Olacak iş değil! Ben bir daha gidip bakacağım!" dedi Delaherche öfkeden köpürerek.

"Nereye?" diye sordu Bouroche.

"Kaymakamlık binasına tabii, imparator beyaz bayrak çekin demişti, dalga mı geçti yani bizimle!"

Binbaşı, paramparça halde önüne getirilen zavallıların hepsini kurtarmaya gücü yetmediği için kahrolurken, bu kederinin ortasına düşüveren beyaz bayrak, yenilgi, teslimiyet fikrine birkaç saniye ağzı açık bakakaldı. Sonra öfkeli bir çaresizlik hareketiyle:

"Cehennemin dibine gidin! Artık hiçbir şey bizi bu rezillikten kurtaramaz!"

Dışarı çıkan Delaherche, arttıkça artan asker kıtalarının arasından geçmekte bu kez daha çok zorlandı. Sokaklar, savaştan dökülen askerlerle her geçen dakika daha çok doluyordu. Rastladığı subayların birçoğuna sordu, hiçbiri kalenin üstünde beyaz bir bayrak fark etmemişti. Sonunda bir albay, bayrağın önce dikilip sonra indirildiğini bir an için gördüğünü söyledi. İşte bu her şeyi açıklıyordu, Almanlar ya bayrağı görmemişlerdi ya da çekilip indirildiğini görünce ordunun teslim olmasının yakın olduğunu anlayıp ateşi arttırmışlardı. Hatta hemen bir söylenti dolaşmaya başlamıştı; sözümona bir general beyaz bayrağı görünce öfkeden deliye dönüp koşmuş, bayrağı elleriyle indirip sopasını kırmış, kumaşı ayağının altında çiğnemişti. Prusya bataryalarının ateşi sürmekte, çatılara ve sokaklara yağmur gibi mermi yağmaktaydı; yanan evler vardı; Turenne Meydanı'nın köşesinde bir kadının başı paramparça olmuştu.

Kaymakamlık binasına gelen Delaherche, Rose'u kapıcı dairesinde bulamadı. Bütün odaların kapıları açıktı, bozgun başlamıştı. Panik içindeki insanlara çarpa çarpa yukarı çıktı Delaherche, kimse ona en ufak bir şey sormamıştı. Birinci katta ne yapacağını bilmeden durduğu sırada genç kızı gördü.

"Ah Mösyö Delaherche, işler iyice kötüleşti. Gelin! İmparatoru görmek isterseniz, hemen şuradan bakın."

Gerçekten de solda, iyi kapatılmadığı için aralanmış bir kapının boşluğunda, şömineden pencereye sallanarak yürümeyi sürdüren imparator görünmekteydi. Çok ağrısı olduğu halde durup dinlenmeden odayı adımlıyordu.

Kapıyı tam kapamadan çıkan yaver o sırada odaya geri döndü; imparatorun ona içerlemiş, öfkeli bir sesle:

"Efendi, ben beyaz bayrak çekilsin dediğim halde bu top atışları neden hâlâ sürüyor?" dediğini duydular.

Bir an bile susmayan, her dakika şiddetlenen bu top sesi imparator için bir işkence olmuş, dayanacak gücü kalmamıştı. Pencereye her yaklaştığında yüreğine bir bıçak saplanıyordu. Daha fazla kan, onun hatası yüzünden yok olan daha fazla insan hayatı! Her geçen dakika

boş yere ölenlerin sayısını çoğaltıyordu. İçindeki merhametli hayalci isyan etmiş, odasına giren belki ondan fazla kişiye umutsuzca aynı soruyu sormuştu imparator:

"Ben beyaz bayrak çekilsin dediğim halde bu top atışları neden hâlâ sürüyor?"

Yaver, Delaherche'in duyamadığı bir yanıt mırıldandı. Ne var ki imparator durmadı, top ateşinin kesintisiz gümbürtüsünü duydukça bayılacak gibi olduğu pencerenin önüne gitmeden edemiyordu. Solgunluğu iyice artmıştı, sabahki boyaların doğru dürüst silinmediği uzun, kederli, süzgün yüzünden ne kadar sancısı olduğu belliydi.

Tam o sırada, Delaherche'in General Lebrun olduğunu anladığı ufak, kanlı canlı, tozlu üniformalı bir adam sahanlığı geçti; geldiğini haber verdirmeden imparatorun bulunduğu odanın kapısını itti. İmparatorun kaygılı sesi hemen bir kez daha duyuldu:

"Ben beyaz bayrak çekilsin dediğim halde bu top atışları neden hâlâ sürüyor general?"

Yaver dışarı çıkıp kapıyı arkadan kapadı, Delaherche generalin verdiği yanıtı duyamadı. Her şey silindi.

"Ah, işler kötüye gidiyor!" diye tekrarladı Rose. "Beylerin yüzlerinden anlıyorum bunu. Masa örtüm gibi yani, onu da bir daha göremeyeceğim herhalde. Yırtıp attıklarını duydum birilerinden. Bütün bu olanlar içinde en çok imparatora üzülüyorum ben. Onun hastalığı mareşalinkinden ağır, bir yukarı bir aşağı yürüye yürüye kendini yiyip bitirdiği bu odada değil, yatağında olması gerekirdi."

Konuşurken heyecanlanan genç kızın güzel, sarışın yüzünde samimi bir acıma duygusu okunuyordu. Ateşli Bonapartçılığı iki gündür epey sönmüş olan Delaherche, kızı biraz aptal buldu. Yine de General Lebrun'ün çıkmasını beklediğinden aşağıda onunla biraz daha zaman geçirdi. General çıkar çıkmaz da arkasından gitti.

General Lebrun, ateşkes istenecekse, Fransız ordusu başkomutanınca imzalanmış bir mektubun Alman orduları başkomutanına teslim edilmesi gerektiğini açıklamıştı imparatora. Sonra da bu mektubu yazmak ve imzalayacak olan General de Wimpffen'i bulmak için gönüllü olmuştu. Kaymakamlıktan ayrılırken mektup cebindeydi, tek korkusu savaş alanının neresinde olduğunu bilmediği generali

bulamamaktı. Sedan'ın içinde kalabalık o hale gelmişti ki General Lebrun şehrin içinde atını koşturamadı, Delaherche de bu sayede Ménil Kapısı'na kadar ona eşlik etti.

Yola çıkınca dörtnala gitmeye başladı General Lebrun ve Balan'a gelir gelmez şans eseri General de Wimpffen'i gördü. Wimpffen, birkaç dakika önce imparatora bir pusula yollamıştı: "Majesteleri, gelip birliklerinizin başına geçin, askerleriniz sizin düşman saflarını yarıp geçebilmeniz için canları pahasına çarpışacaklardır." Bu nedenle ateşkes sözünü işitir işitmez küplere bindi. Hayır efendim! Hiçbir şey imzalamayacaktı, savaşmak istiyordu o! Saat üç buçuktu. Az önce kahramanca ve umutsuz bir deneme daha yapılmış, son bir hücumla Bavyeralıları yarıp tekrar Bazeilles'e yürümeye çalışılmıştı. Sedan'ın sokaklarından, çevredeki tarlalardan halk, birliklere cesaret vermek için, "Bazaine geliyor! Bazaine geliyor!" diye bağırıyor, yalan söylüyordu. Çoğu kişinin sabahtan beri rüyası buydu; sonunda Almanların olduğu anlaşılan her yeni batarya, önce Metz ordusunun topçu birliği sanılıyordu. On iki bin dolayında asker toplanmıştı, her kolordudan insan vardı aralarında, bütün ordular birbirine girmişti artık. Bu küçük birlik mitralyöz ateşi altındaki yola yiğitçe, koşar adım atılmıştı. Başlangıç harikaydı; düşenler diğerlerinin hızını kesmemiş, gözü kara bir cesaretle beş yüz metre kadar gidilmişti. Fakat az sonra saflar seyrelmeye, en yiğitler geri çekilmeye başladı. Bavyeralıların sayıca üstünlüğü eziciydi, buna karşı ne yapılabilirdi ki? Yenilmek istemeyen bir komutanın çılgınca gözü karalığından başka bir şey değildi bu. Ve sonunda General de Wimpffen, artık kesin olarak kaybettikleri Bazeilles'i Balan'a bağlayan bu yolda General Lebrun'le baş başa bulmuştu kendini. Sedan'ın surları arkasına çekilmekten başka çare kalmamıştı.

Delaherche, generali gözden kaybeder kaybetmez bir koşu fabrikasına döndü; bir an önce terasa çıkıp olayları uzaktan izlemekten başka bir şey düşünmüyordu. Fakat kapının önündeki küçük bir sebze arabasında, kanlar içindeki botuyla otların üstüne yarı baygın uzanmış Albay de Vineuil'ün getirildiğini görünce bir an durdu. Albay attan düştüğü ana kadar alayının dağılmış askerlerini toplamak için uğraşmıştı. Onu hemen birinci katta bir odaya taşıdılar, Bou-

roche koşarak geldi; ayak bileğinde basit bir çatlaktan başka bir şey olmadığını görünce, yaranın içinden botun deri parçalarını çıkardı ve yarayı pansuman edip gitti. İşi başından aşkındı ve burnundan soluyordu; mesleğini böyle pislik içinde, uygun malzemesi, gerekli sayıda yardımcısı olmadan yapmaya devam etmektense kendi bacağını kesmeyi yeğlediğini bas bas bağırarak indi aşağıya. Aşağıda gerçekten de yaralıları nereye koyacaklarını bilemiyorlardı artık; çimenliğe, otların arasına yatırmaya karar verdiler. Göz açıp kapayıncaya kadar iki sıra olmuştu bile; yaralılar açık havada, düşmeye devam eden topların altında sızlana sızlana sıralarını bekliyorlardı. Öğleden bu yana revire getirilmiş askerlerin sayısı dört yüzü aşmıştı; binbaşı cerrah istetmişti ama yalnızca şehirde yaşayan gencecik bir doktor gönderilmişti. O da hangi işe yetişebilirdi ki; cinleri tepesine çıkmış bir halde muayene ediyor, et koparıyor, kemik kesiyor, tekrar dikiyor ama önüne hep yaptığından fazla iş getirildiğini gördükçe kahroluyordu. Dehşetten sarhoşa dönen, bunca kan ve gözyaşından içi bulanan Gilberte, ateşli hastalara su verme ve can çekişenlerin terli yüzlerini silme işini aşağıda Madam Delaherche'e bırakarak amcasının, Albay de Vineuil'ün yanında kaldı.

Delaherche terasa çıkar çıkmaz durumu anlamaya çalıştı. Şehir, sanılandan az zarar görmüştü; gökyüzüne yoğun, kara bir duman salan tek yangın Cassine mahallesindeydi. Palatina Kalesi'nde ateş kesilmişti, cephaneleri bitmiş olmalıydı. Yalnızca Paris Kapısı'ndaki toplar arada bir ateş ediyordu. Kale burcuna yeniden beyaz bayrak çekildiği Delaherche'in hemen dikkatini çekti; ama bu bayrak savaş meydanından görünmüyor olmalıydı, çünkü ateş hâlâ çok yoğundu. Komşu evlerin çatıları Balan yolunu görmesini engellediğinden birliklerin hareketini izleyemedi. Çevrili bıraktığı dürbüne gözünü dayar dayamaz, öğle saatlerinde aynı yerde gördüğü Alman kurmay heyetine denk geldi yine. Heyetin başı, Delaherche'in Prusya Kralı olduğunu düşündüğü, serçe parmağın yarısı büyüklüğündeki o minik kurşun asker, koyu renkli üniformasıyla diğer subaylardan birkaç adım önde durmayı sürdürüyordu; subayların çoğu otların arasına uzanmıştı, yattıkları yerden sırmaları parıldıyordu. Topluluğun içinde yabancı subaylar, yaverler, generaller, saray erkânından kişiler,

prensler vardı; hepsi ellerinde birer cep dürbünüyle, sabahtan beri gösteri izler gibi Fransız ordusunun can çekişmesini izliyordu. Müthiş dram tamamlanmak üzereydi.

Kral Wilhelm, ordularının birleşmesini La Marfée'nin o ağaçlı tepesinden izlemişti. İşte olmuştu; oğlunun, Prusya Prensi'nin komutasındaki üçüncü ordu Saint-Menges ve Fleigneux'den gelerek Illy yaylasını ele geçirmiş, Saksonya Prensi'nin komutasındaki dördüncü ordu ise Garenne ormanını geçerek Daigny ve Givonne üzerinden buluşmaya gelmişti. Böylelikle 11. ve 5. kolordular, 12. Kolordu ve muhafız birliğiyle el ele vermişti. Kapanmak üzere olduğu an çemberi kırmak için Fransız ordusunun gösterdiği son gayretin, Margueritte Tümeni'nin yararsız ve şanlı hücumunun karşısında Kral hayranlıkla "Ah! Yiğit insanlar!" diye haykırmıştı. Bu hesaplı ve insafsız kuşatma artık tamamlanmak üzereydi, mengenenin kolları kavuşmuştu; Kral, yenilen orduyu kuşatan devasa asker ve top duvarını bir bakışta kucaklayabiliyordu. Prusya hatları kuzeyde iyice birbirine yaklaşmakta, ufka kesintisiz bir çizgi gibi dizilmiş olan bataryaların şiddetlenen top atışları altında yenik ordunun kaçan askerlerini Sedan'a sürmekteydi. Güneyde, Prusya ordusunun zapt ettiği Bazeilles, boş ve kederli, dumanları, kıvılcımları göğe yükselerek, yavaş yavaş sönüyordu; Balan'ın hâkimi olan Bavyeralılar, şehir kapılarının üç yüz metre ilerisine yerleştirdikleri toplarını çevirmiş bekliyordu. Nehrin sol yakasında, Pont-Maugis'de, Noyers'de, Frénois'da, Wadelincourt'da konuşlanmış, neredeyse on iki saattir aralıksız ateş eden diğer bataryalar, olanca şiddetleriyle gümbürdeyerek aşılmaz ateş çemberini tamamlıyor, kralın ayaklarının dibine kadar ulaştırıyordu.

Yorulan Kral Wilhelm, bir süreliğine dürbününü bırakıp çıplak gözle izledi. Güneş korunun arkasına doğru iniyordu, birazdan billur gibi bir gökyüzünde batacaktı. Göz alabildiğine uzanan kırlar, duru bir ışık içinde yüzerek yaldızlanmıştı; en küçük ayrıntı bile apaçık görülmekteydi. Sedan'ın evlerini görüyordu Kral, pencerelerindeki küçük siyah parmaklıkları, surlarını, kalesini, sivri köşelerinin keskin çizgilerle göründüğü o karışık savunma sistemini. Şehrin arkasında çevreye, tarlaların arasına saçılmış şirin, ışıl ışıl köyler vardı; çocukların oyuncak kutularındaki çiftlik evlerine benziyorlardı: Solda çıp-

lak düzlüğünün kıyısındaki Donchery ve sağda çayırların ortasında Douzy ile Carignan. Ardennes ormanının ağaçları, sınıra doğru ucu bucağı görünmeyen bir yeşillik deryası gibi uzanmaktaydı. Nazlı nazlı kıvrılan Meuse, güneşin okşayıp geçen bu ışığında altından bir ırmaktı âdeta. Kanlı, korkunç savaş, veda edip giden güneşin altında bu kadar yukarıdan seyredildiğinde nefis bir tabloya dönüşüyordu: Ölmüş süvariler, karnı deşilmiş atlar, Floing yaylasına serpilmiş tatlı lekelerdi sanki; sağda, Givonne taraflarında, geri çekilmenin son patırtıları sürüyor, sağa sola koşan, yerlerde yuvarlanan siyah noktacıklar göreni güldürüyordu; solda, Iges yarımadasında ise kibrit çöpü büyüklüğündeki toplarıyla bir Bavyera bataryası öyle şaşmaz bir düzende manevra yapmaktaydı ki güzelce kurulup oraya konmuş mekanik bir oyuncağı andırıyordu. Ezici bir zaferdi bu, bu kadarını kimse beklemiyordu ve Kral, bu küçücük cesetlerin, yollarda savrulan tozlar gibi saçılmış bu binlerce insanın karşısında, bu uçsuz bucaksız vadide Bazeilles'deki yangınların, Illy'deki katliamın, Sedan'daki kaygının bu dingin günbatımında güzelliğini bozamadığı bu tasasız doğanın karşısında, en ufak bir pişmanlık duymuyordu.

Ansızın Delaherche, önde beyaz bayrak taşıyan bir atlı ile arkada, yağız bir at üstünde mavi uzun asker ceketli bir Fransız generalinin Marfée'nin yamaçlarından tırmandığını gördü. General Reille'di bu, imparator onu Prusya Kralı'na şu mektubu ulaştırmakla görevlendirmişti: "Saygıdeğer Kardeşim, birliklerimin başında ölememiş olmak bana, kılıcımı siz Majesteleri'nin ellerine teslim etmekten başka çare bırakmamıştır. Majesteleri'nin sadık kardeşi Napolyon." İmparator, yenildiği bu savaşta kıyımı bir an önce durdurabilmek için teslim oluyor, böylelikle galip hükümdarın yüreğini yumuşatmayı umuyordu. Delaherche, General Reille'in krala on adım kala durduğunu, atından indiğini, parmaklarının arasındaki kamçıdan başka silahı olmadan, mektubu vermek üzere ilerlediğini gördü. Güneş pembe bir ışık içinde batıyordu. Kral bir iskemleye oturdu, kâtiplerinden birinin tuttuğu diğer iskemlenin arkalığına dayanarak yanıtını yazdı; kılıcı kabul ediyor, teslim şartlarını müzakere etmek üzere gönderilecek komutanı bekliyordu.

VII

SEDAN'IN çevresindeki tüm kaybedilmiş mevzilerden, Floing'dan, Illy yaylasından, Garenne ormanından, Givonne vadisinden, Bazeilles yolundan, dehşet içinde bir asker, at ve top kalabalığı gerisin geri şehre akmaya başlamıştı. Ordunun genel moralsizlik ve panik havası içinde, kaçakların sığınak, yiğitlerin ise sürüklenmekten kendilerini alıkoyamadığı bir kurtuluş olarak gördükleri bu kale duvarlı şehre yüklenme düşüncesi, felaket doğurabilecek uğursuz bir eğilime dönüşmekteydi. Surların arkasına girince, neredeyse on iki saattir gümbürdeyen bu korkunç top ateşinden sonunda kurtulacaklarını düşünüyordu insanlar; kimsede bilinç ya da düşünme yetisi kalmamış, hayvanlık insanlığa baskın çıkmıştı; herkes başını sokup uyuyacağı bir delik arama içgüdüsüyle deli gibi koşuyordu.

Sığındıkları küçük duvarın dibinde Jean'ın yüzüne soğuk su çarptı Maurice, onun gözlerini yeniden açtığını görünce sevinçle haykırdı:

"Ah be dostum, işin bitti sandım! Bir de, başına kaktığımı düşünme ama, amma ağırmışsın yahu!"

İlk anda sersemliğini atamayan Jean, bir rüyadan uyanmış gibiydi. Sonra olanları anımsadı, anladı; iki kocaman damla yaş yanaklarından aşağı süzüldü. Demek sevdiği, çocuk gibi üstüne titrediği şu çelimsiz Maurice, arkadaşlık duygusuyla gayrete gelip kollarında Jean'ı buraya kadar taşıyacak gücü bulmuştu!

"Dur bir kafana bakayım."

Önemli bir yarası yoktu Jean'ın, saç derisini kaldıran hafif sıyrık fazlaca kanamıştı. Kandan yapışıp topak olmuş saçlar tampon görevi görmüştü. Maurice yarayı yeniden kanatmamak için saçları ıslatmaya çekindi.

"Elini yüzünü yıkayınca insana benzedin yine. Dur bir de saçlarını düzeltelim."

Yandan ölmüş bir askerin kepini alıp dikkatlice Jean'ın başına yerleştirdi.

"Tam oldu. Şimdi, kalkıp yürüyebileceksen, âlem yakışıklı delikanlılar görsün."

Jean ayağa kalktı, sağlam olduğundan emin olmak için başını iki yana salladı. Kafatası biraz ağırlaşmış gibiydi, o kadar. Bir anda öylesine duygulandı ki Maurice'i tutup bağrına bastı.

"Kardeşim benim, canım kardeşim!" diyebildi yalnızca.

Ama duvarın arkasında aylaklık edecek zaman değildi, Prusyalılar geliyordu. Teğmen Rochas ile birkaç adamı, asteğmenin hâlâ koltuğunun altında taşıdığı dürülmüş sancağı koruyarak geri çekilmeye çalışmaktaydı. Lapoulle uzun boyuyla parmak ucuna yükselip duvarın üstünden ateş etmeyi sürdürüyordu; Pache ise bu kadarının yeterli olduğunu, artık yemek yiyip uyuma zamanının geldiğini düşünmüş olacak ki tüfeğini göğsüne çaprazlamasına asmıştı. Jean'la Maurice, iki büklüm olup onların yanına koştular. Tüfekleri de vardı, fişekleri de; yalnızca eğilip almaları gerekiyordu. Maurice, Jean'ı omuzlayıp taşırken çantasını ve diğer eşyaları oraya bırakmıştı; yeniden silahlarını takındılar. Bu duvar Garenne ormanına kadar gidiyordu; küçük topluluk kurtulduğunu düşünerek hızlıca çiftlik evinin arkasından dolaşıp ağaçların arasına daldı.

"Of! Şurada bir soluklanalım da sonra yeniden saldırıya geçeriz," dedi o güzel, sarsılmaz güvenini hâlâ koruyan Rochas.

Bir iki adım atmalarıyla birlikte cehenneme girdiklerini hissettiler, geri de gidemezlerdi, tek geri çekilme hatları bu ormandı, geçmek zorundalardı. Çaresizliğin ve ölümün kol gezdiği tüyler ürpertici bir ormana dönüşmüştü burası. Birliklerin oradan çekildiğini anlayan Prusyalılar, ormanı mermilerle delik deşik ediyor, havan topuna boğuyordu. Çatırdayan dalların arasında, fırtınayla silkeleniyormuş gibi sallanıp uğulduyordu bütün orman. Toplar ağaçları kırıyor, yapraklar mermilerin etkisiyle yağmur gibi dökülüyordu; yarılan ağaç gövdeleri inliyordu sanki, özsularıyla nemlenmiş budaklar hıçkırık sesleriyle toprağa düşmekteydi. Bu mitralyöz ateşi altında bir yere kaçamayan, olduğu yere mıhlanmış binlerce varlığın dehşeti, çığlıkları, zincire vurulmuş bir kalabalığın acı dolu feryadı yükseliyordu sanki ormandan. Endişe hiçbir yerde, bombardıman altındaki bu ormanda olduğu kadar büyük olmamıştı.

Arkadaşlarının yanına ulaşan Maurice'le Jean'ı anında korku sardı. Ulu ağaçların bulunduğu bir bölgeden geçiyorlardı, koşabilirlerdi.

Gelgelelim kurşunlar bir sağdan bir soldan öylesine vızır vızır geliyordu ki ağaçtan ağaca koşarken yönlerini kestirip kendilerini korumaları olanaksızdı. Biri sırtından, diğeri yüzünden iki kişi vuruldu. Maurice'in hemen önünde, gövdesi topla yarılan asırlık meşe ağacı, bir kahramanın trajik görkemiyle devrilerek çevresindeki her şeyi ezdi. Genç adam geriye sıçradı; ama bu kez de solundaki dev gürgen ağacı, bir başka topun tepesini uçurmasıyla kırılarak bir katedral iskeleti gibi yere indi. Nereye kaçmalı, ne yöne koşmalıydı? Dört bir yandan dallar düşüyordu, sanki yıkılma tehlikesi içinde tavanları tek tek çökmeye başlayan bir binadaydılar. Ulu ağaçların altında ezilmekten kurtulmak için bir baltalığa daldıkları sırada, Jean az kalsın bir havan mermisiyle ikiye bölünecekti; neyse ki patlamadı mermi. Ama şimdi de dalları birbirine dolanmış bodur ağaçlar arasında ilerleyemiyorlardı. İnce dallar omuzlarına takılıyor, uzamış otlar ayak bileklerine dolanıyordu; duvar gibi karşılarında biten çalılar yüzünden ikide bir durmak zorunda kalıyorlardı; bu sırada ormanı biçen o dev tırpanın yerinden söktüğü yapraklar çevrelerinde uçuşup durmaktaydı. Hemen yanlarında alnından vurulan bir başka asker, iki genç kayın ağacının arasına sıkışarak düşemeden kaldı. Baltalıkta mahsur kaldıkları süre boyunca ölümün defalarca yanı başlarından geçtiğini hissettiler.

"Yüce tanrım! Çıkamayacağız buradan!" dedi Maurice.

Yüzü bembeyazdı, bir titreme nöbetine tutulmuştu; sabah onu yüreklendiren o yiğit Jean bile korkudan buz kesmiş, sapsarı olmuştu. Korkuydu bu; korkunç, bulaşıcı, kafa tutulmaz korku! Susuzluk da bastırmıştı yeniden; ağızlarındaki o dayanılmaz kuruluk, boğazlarındaki kasılma, boğulur gibi şiddetli bir acı vermekteydi. Vücutları ağrıyor, mideleri bulanıyor, bacaklarına iğneler batıyordu. Korkunun verdiği bu fiziksel acılar içinde başları zonklarken, önlerinden geçen mermi bulutunu, uçuşan binlerce küçük siyah nokta gibi görüyorlardı.

"Vah başımıza gelen!" diye kekeledi Jean. "Biz burada birileri için canımızdan olurken, onlar bir yerlerde yan gelmiş piposunu tüttürüyor şimdi, işte bu insana koyuyor!"

Maurice aklını kaçırmış gibiydi, yüzünde yabani bir ifadeyle ekledi:

"Evet, neden başkası değil de ben?"

Ben'in isyanıydı bu, tür için kendisini feda edip ölmek istemeyen bireyin bencil öfkesiydi.

"Hiç olmazsa sebebini bilseydik, bir işe yarayıp yaramayacağını bilseydik!" dedi Jean.

Sonra gözlerini kaldırıp gökyüzüne baktı:

"Yetmezmiş gibi defolup gitmek bilmeyen şu pis güneş bir de! Güneş batıp gece olsa belki savaş da durur!"

Saatin kaç olduğunu bilmeyen, en ufak bir zaman bilinci kalmamış olan Jean, ağır ağır batan güneşi gözlemekteydi uzun süredir; sanki yürümüyordu güneş, nehrin sol yakasındaki ağaçların üstüne çakılıp kalmıştı. Korkuyu geçmişlerdi artık; top sesi, mermi sesi duymamaya, uzaklara gitmeye, toprağın altına girmeye, yok olmaya ihtiyaçları vardı basbayağı. Hani utanması olmasa, arkadaşlarının önünde ödevini yerine getirmenin gururu olmasa, insan aklını kaçırabilir, kendisini tutamayıp koşarak kaçabilirdi.

Gelgelelim Maurice de Jean da bulundukları duruma yeniden öyle ya da böyle uyum sağladılar; o aşırı korkunun içinde, özü cesaret olan bir çeşit bilinçsizlik, bir sarhoşluk hali geldi üzerlerine. Uğursuz ormanda acele bile etmeden yürümeye başladılar. Oysa dehşet daha da büyümüştü; bulundukları yerde bombalarla vurulan ağaçlar hareketsiz, dev askerler gibi dört bir yandan üstlerine yığılmaktaydı. Alacakaranlığın göğü dolduran nefis yeşilimsi ışığında, yapraklarla dalların gölgesindeki yosun kaplı, gizemli kovuklarda ölümün hoyrat nefesi dolaşıyordu. Kuytulardaki pınarların suyu kalmamış, can çekişenlerin hırıltıları o güne dek yalnızca yolunu kaybeden âşıkların ayak bastığı ücra köşelere ulaşmıştı. Kurşunun göğsünden girip sırtından çıktığı bir asker, "Yandım anam!" diye bağırarak yüzüstü cansız devrildi. Topun iki bacağını birden kopardığı bir başka asker, yarasının farkında değilmiş gibi, bir ağaç köküne takılıp düştüğünü sanarak gülmeyi sürdürüyordu. Ölümcül kurşun yaralarıyla delik deşik olmuş askerler hâlâ konuşuyor, metrelerce koşuyor, sonra aniden çırpınarak yere düşüyordu. İlk anda en derin yaralar bile pek hissedilmiyordu; korkunç acı ancak bir süre sonra başlıyor, avazlar, gözyaşları göğe yükseliyordu.

Ah o uğursuz koru, hıçkırırcasına çatırdayarak toprağa düşen ağaçların ortasında yaralıların acı haykırışlarıyla perde perde dolan o canına okunmuş orman! Maurice'le Jean'ın gözüne bir meşe ağacının dibinde bağırsakları saçılmış bir zuhaf askeri ilişti, boğazlanan bir hayvan gibi aralıksız böğürüyordu. Az ileride başka biri yanıyordu; mavi kemeri tutuşmuş, alev yayılarak sakalına ulaşmıştı; böbrekleri parçalandığından olsa gerek, yerinden kımıldayamıyor, gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Sonra bir yüzbaşı çıktı karşılarına; sol kolu kopmuş, sağ böğrü uyluğuna dek yarılmıştı; dirseklerinin üstünde karınüstü sürünüyor, insanın tüylerini diken diken eden tiz bir sesle işimi bitirin diye yalvarıyordu. Sonra başkaları vardı; ot bürümüş patikalara korkunç acılar çeken öyle çok insan saçılmıştı ki geçerken üstlerine basmamak için dikkat gerekiyordu. Ama yaralıların da, ölülerin de önemi kalmamıştı artık. Düşen arkadaş oracıkta bırakılıyor, unutuluyordu. Kimse dönüp arkasına bakmıyordu bile. Kaderdi bu. Sıra şimdi başkasında, belki de kendisindeydi!

Ormanın çıkışına ulaştıkları sırada ansızın biri seslendi:

"Bana bakın!"

Sancağı taşıyan asteğmendi bu, sol akciğerinden vurulmuştu. Yere düşmüş, ağzından kan boşalıyordu. Kimsenin durmadığını görünce bütün gücünü toplayıp yeniden bağırdı:

"Sancağı alın!"

Rochas bir sıçrayışta geri gelerek direği kırılan sancağı aldı; asteğmen ağzını dolduran kanlı köpüğün içinden güçlükle mırıldandı:

"Benim işim bitik, umurumda değil! Siz sancağı kurtarın!"

Ve ormanın bu cennet köşesinde, köpüğün içinde kıvrana kıvrana, kasılan elleriyle otları yolarak, hırıltılarla göğsü havalanıp inerek, saatlerce tek başına kaldı.

Sonunda bu korkunç ormandan çıkabilmişlerdi. Küçük topluluktan geriye Maurice'le Jean dışında yalnızca Teğmen Rochas, Pache ve Lapoulle kalmıştı. Daha önce kaybettikleri Gaude da sık çalıların arasından fırlayıp onlara yetişmek için koştu, borazanı omzunda asılıydı. Yeniden rahatça nefes aldıkları çıplak bir düzlükte olmak ne büyük ferahlıktı. Mermi vızıltısı dinmişti, vadinin bu yanına top da gelmiyordu.

İlerideki bir çiftlik evinin geniş kapısı önünden küfürler duydular o anda, gövdesinden buharlar çıkan terli bir atın üstünde bağırıp çağıran bir general gördüler. Bağlı oldukları tugayın komutanı General Bourgain-Desfeuilles'dü bu; onun da üstü başı toz içindeydi, yorgunluktan tükenmiş gibi bir hali vardı. Sağlık fışkıran tombul yüzünde, yalnız kendi başına gelen bir şanssızlık gibi gördüğü bozgunun yarattığı öfke okunuyordu. Askerleri sabahtan beri görmemişti generali. İmparatorlukla birlikte Tuileries'nin gözde komutanlarından biri olarak kendi parlak geleceğini de yerle bir eden Prusya bataryalarına öfkesinden, kendisini öldürtebilecek bir tedbirsizlikle, tugayından kalan askerlerin peşinde sağa sola koşarken savaş meydanında kaybolmuş olmalıydı general.

"Allah kahretsin be! Bu yere batasıca memlekette iki soru sorulacak insan yok mu, bir allahın kulu kalmadı mı!" diye bağırıyordu.

Çiftlik sakinleri belli ki ormanın derinlerine kaçmıştı. Sonunda, kapının eşiğinde yaşlı mı yaşlı bir kadın göründü; ev sahiplerinin bırakıp gittiği bir hizmetçiydi bu, bacakları tutmadığından orada kalmıştı.

"Hey! Analık, buraya bak! Belçika ne tarafta?"

Kadın bön bön baktı, anlamışa benzemiyordu. O zaman general kendini tamamen kaybetti, bir köylü kadınla konuştuğunu unutup bas bas bağırmaya başladı; Sedan'a dönüp fare gibi kapana kısılmaya niyeti olmadığını, bu memleketten defolup gideceğini haykırıyordu. Çevreye toplanmış askerler de dinliyordu.

"Ama generalim," dedi bir çavuş, "artık geçemezsiniz ki, Prusyalılar her tarafı sardı. Sabah gitseydiniz olurdu."

Gerçekten de öyle söylentiler dolaşıyordu; alaylarından ayrı düşen birtakım bölüklerin istemeden sınırı geçtikleri, hatta bazılarının daha sonra, kuşatmanın tamamlanmasından önce, düşman hatlarını yarabilmek için gözlerini kırpmadan geri döndükleri anlatılıyordu.

Hiddetlenen general omuzlarını silkti:

"Yok canım, sizin gibi iyi adamlarım olacak da istediğim yere geçemeyeceğim, öyle mi? Canını ortaya koyacak elli iyi asker bulamayacak mıyız yani!"

Sonra yaşlı köylü kadınına döndü:

"Hey! Allahım yarabbim! Konuşsana analık! Belçika ne tarafta?"

Bu kez anlamıştı kadın. Kemikleri sayılan elini ilerideki geniş ormana doğru uzattı:

"Orada, orada!"

"Ne? Ne diyorsunuz? Tarlaların ucunda görünen şu evler mi?"

"Ooo, daha uzak, çok daha uzak! Orada, ta ileride!"

Birden kan beynine sıçradı generalin:

"Ne illet yer be burası! Başı nerede sonu nerede bir türlü anlamıyor insan... Hani Belçika na şuradaydı, yanlışlıkla geçiverirsek diye korkuyorduk, şimdi gitmek istiyoruz, meydanda yok. Hayır, hayır! Bu kadarı fazla artık! İster yakalasınlar beni, ister ne yaparlarsa yapsınlar, ben yatmaya gidiyorum!"

Ve öfkeden tulum gibi şişmiş yüzüyle eyerin üstüne atlayarak atını mahmuzladığı gibi Sedan yönünde dörtnala uzaklaştı.

Yol dönüyordu; küçük tepelerin arasına sıkışmış bir kenar mahalle olan Fond de Givonne'a indiler, ormana doğru çıkan yolun iki yanına küçük evlerle bahçeler sıralanmıştı. Savaştan kaçan askerler burayı öylesine hıncahınç doldurmuştu ki Teğmen Rochas, yanında Pache, Lapoulle ve Gaude'la birlikte, bir dörtyol ağzının köşesindeki hanın duvarında sıkışıp kaldı. Jean'la Maurice güçlükle yanlarına ulaşmaya çalışıyordu. Birdenbire, kalınca, sarhoş bir sesin onlara seslendiğini duyup şaşkınlıkla baktılar.

"Rastlantıya bak! Hey, arkadaşlar... Vay be, rastlantı diye buna denir işte!"

Hanın giriş katındaki pencerelerden birine dirseklerini dayamış olan Chouteau'yu tanıdılar. Çok sarhoştu, iki hıçkırık arasında konuştu:

"Baksanıza, bir şeyler içmek isterseniz çekinmeyin. Arkadaşlara her zaman ikramımız var..."

Sallana sallana omzunun üstünden el edip içeriden birisini çağırdı:

"Gelsene buraya, tembel... Beylere içecek ver..."

Bu kez Loubet göründü pencerede, iki elinde gülerek salladığı iki dolu şişe tutuyordu. Chouteau kadar sarhoş değildi; Parisli şakacılığıyla, panayırlarda hindistan cevizi satanlar gibi burundan bir sesle bağırdı:

"Buz gibi, buz gibi, var mı içmek isteyen!"

Çavuş Sapin'i ilkyardım arabasına götürme bahanesiyle ortadan kaybolduklarından beri kimse görmemişti onları. Demek topların düştüğü yerlerden uzak durup sağda solda aylak aylak sürtmüşler, sonra da buraya, yağmalanan bu hana gelip çöreklenmişlerdi.

Teğmen Rochas'nın kanına dokundu bu durum.

"Durun siz, haydutlar sizi, biz orada az kalsın canımızdan olurken burada içki yudumlamak ne demekmiş göstereceğim ben size!"

Chouteau azarlanmayı kabul etmedi:

"Haberin yok galiba ihtiyar kaçık, teğmen meğmen kalmadı artık, özgür insanlar var yalnızca. Prusyalılardan yediğin kötek yetmedi mi ki hâlâ aranıyorsun?"

"Senin kafanı kırarım ulan!" diye bağıran Rochas'yı zor tuttular. Loubet, kollarında şişelerle ortalığı yatıştırmaya çalışıyordu.

"Yapmayın! Birbirimizi yemeyelim, hepimiz kardeşiz!"

Gözü mangadaki iki arkadaşı Lapoulle ile Pache'a ilişti.

"Bön bön bakmasanıza, girsenize siz de, gelin de boğazınızı ıslatalım."

Lapoulle bir an duraksadı, onca zavallı asker kan kusarken keyfine bakmanın yakışık almayacağını sezmiyor değildi. Ama öyle yorgundu, açlıktan ve susuzluktan öyle tükenmişti ki! Bir anda kararını verdi, tek söz söylemeden, önünde dikilen Pache'ı itekleyerek bir zıplayışta hanın içine daldı; sessiz duran Pache zaten dünden razıydı, karşı koymadı. İkisi de bir daha görünmedi.

"Haydut sürüsü!" diye söylenip duruyordu Rochas. "Hepsini kurşuna dizmek gerek bunların!"

Şimdi Rochas'nın yanında yalnızca Jean, Maurice ve Gaude kalmıştı; dirençli olmaya çalıştıkları halde dördü de yavaş yavaş kendini bırakıyor, yollardan sel gibi akan askerlerin arasında sürükleniyorlardı. Göz açıp kapayıncaya kadar handan uzaklaşmışlardı. Dağlardan esen fırtınanın toprak ve çakıl yığınlarını vadilerin eteklerine sürükleyişi gibi, çamurlu bir kalabalık da bozgun halinde Sedan'ın hendeklerine savruluyordu. Bütün çevre yaylalardan, yamaçlardan, bütün sırtlardan, Floing yolundan, Pierremont'dan, mezarlıktan, Champ de Mars'dan ve tabii ki Fond de Givonne'dan, sürekli bü-

yüyen bir panikle akıyordu aynı kalabalık. Tam on iki saat boyunca görünmeyen bir düşmanın ölümcül top ateşi altında karşılık veremeden hareketsiz durmuş olan bu zavallı askerlere kim ne diyebilirdi ki? Hâlâ karşıdan, yandan ve sırttan bataryaların hedef indelerdi; ordu Sedan'a doğru çekildikçe ateşler birbirine yaklaşıyordu; sürüklendikleri bu uğursuz delikte hallaç pamuğu gibi atılacak, toptan ezileceklerdi. 7. Kolordu'nun, özellikle Floing'daki birkaç alayı oldukça düzenli geri çekilmişti. Fakat Fond de Givonne'da ne sıra ne komutan kalmıştı; çılgın gibi itişip kakışan birliklerin arasında kimler yoktu ki, zuhaf askerleri, Cezayir piyadeleri, avcılar, piyade erleri, hepsi birbirine karışmıştı; çoğu silahsızdı, üstlerinde yırtık, pis üniformalar, kapkara elleri, kapkara yüzleri, yuvalarından fırlamış kanlı gözleri ve gırtlakları paralanırcasına haykırdıkları küfürlerle dolu ağızlarıyla koşuyor da koşuyorlardı. Arada bir, binicisiz bir at dörtnala ortaya fırlayıp askerleri deviriyor, korkuyla sağa sola kaçışan kalabalığı yarıp geçiyordu. Sonra top arabaları geçiyordu delice bir hızla, dağılmış bataryaların topçuları sarhoş gibiydi, haber bile vermeden önlerine çıkanı eziveriyorlardı. Sürünün yürüyüşü bir an olsun durmuyordu; insanların ağız ağıza yürüdüğü, iğne atsan yere düşmeyen, boşalan yerin anında dolduğu bir kaçıştı bu; herkes bir an önce şehre varmanın, bir duvarın arkasına sığınmanın telaşı içindeydi.

Jean başını kaldırıp bir kez daha batan güneşe çevirdi. Yürüyen ayaklardan kalkan tozun arasından güneş ışınları terli yüzleri hâlâ yakmaktaydı. Hava çok güzeldi, gökyüzü yumuşacık bir maviye bürünmüştü.

"Defolup gitmemekte inat eden şu pis güneş vallahi iflahımızı kesti!" diye söylenip duruyordu.

Maurice, kalabalığın arasında bir evin duvarına yapışmış, ezildi ezilecek genç bir kadına bakıyordu; birden şaşkınlıkla onun kız kardeşi Henriette olduğunu anladı. Bir dakikaya yakın ağzı açık baktı. Önce Henriette konuştu, o şaşırmışa benzemiyordu.

"Bazeilles'de kurşuna dizdiler onu... Ben de oradaydım... Cesedini geri almak istiyorum, bir şey düşündüm..."

Ne Prusyalıların ne Weiss'ın adını anmıştı. Anlamalıydı herkes. Maurice de anladı. Kız kardeşini öyle çok severdi ki hıçkırıklara boğuldu.

"Ah, zavallı kardeşim!"

Henriette, saat ikiye doğru Balan'da, tanımadığı insanların mutfağında, başı masada ağlarken kendine gelmişti. Hemen kesilmişti gözyaşları. Bu sessiz, narin kadının içindeki kahraman uyanalı çok olmuştu. Hiçbir şeyden korkmuyordu, metin ve kararlıydı. Acısının içinde yalnızca, kocasının cansız bedenini alıp toprağa vermeyi düşünüyordu. İlk planı kalkıp Bazeilles'e dönmekti. Ama herkes bunun olanaksız olduğunu söyleyerek onu bu karardan vazgeçirdi. Bunun üzerine, kendisine eşlik edecek ya da gereken başvuruları yapabilecek birini düşünmeye koyuldu. Aklına Weiss orada çalışırken Chêne'deki genel rafinerinin müdür yardımcısı olan kuzeni geldi. Kocasını çok severdi, mutlaka yardım ederdi ona. İki yıl önce karısına bir miras kalınca Fond de Givonne'un karşısında, sekileri Sedan'a kadar uzanan, Ermitage adında güzel bir malikânede inzivaya çekilmişti. Henriette ikide bir yoluna çıkan engellerin arasında, her an çiğnenme ya da vurulma tehlikesi altında, işte bu Ermitage'a gidiyordu.

Planını kısaca anlatınca Maurice ona hak verdi:

"Kuzen Dubreuil bize her zaman iyi davranmıştır. Sana yardım edecektir."

Sonra onun da aklına bir fikir geldi. Teğmen Rochas sancağı kurtarmayı istiyordu. Çare olarak sancağı parçalara ayırıp herkesin gömleğinin altında bir kısmını taşımasını veya sonra bulmak üzere yerini işaretleyerek bir ağacın altına gömmeyi konuşmuşlardı. Fakat parçalanması da, ölü gibi toprak altına girmesi de kimsenin içine sinmiyordu. Başka bir çözüm bulmak istiyorlardı.

Bu nedenle Maurice, zamanı geldiğinde sağ salim teslim etmek üzere sancağı koruyabilecek, gerektiğinde savunabilecek güvenilir birisine emanet etmeyi önerdiğinde, hepsi bunu kabul etti. Genç adam kız kardeşine dönerek:

"O zaman biz de seninle Ermitage'a, Dubreuil'ü aramaya geliyoruz. Hem zaten ben seni dünyada bırakmam artık."

Kalabalıktan çıkmak hiç kolay olmadı. Sonunda başardılar ve kendilerini soldan yukarı doğru çıkan bir patikaya attılar. Patikalarıyla, daracık sokaklarıyla tam bir labirentin içine düşmüşlerdi; bahçeler, bostanlar, kır kahveleri ve iç içe geçmiş küçük evlerden oluşan bir mahalleydi burası; bu patikalar, dar sokaklar iki duvar arasından gidiyor, aniden kıvrılıp çıkmazlara sapıyordu; pusu savaşı için harika bir yerdi doğrusu, koca bir alaya karşı on adam bir köşeyi saatlerce tutabilirdi. Bu arada, buraya doğru da ateş başlamıştı; çünkü mahalle Sedan'ı yukarıdan görüyordu ve Prusya muhafız birlikleri vadinin öbür yanından buraya doğru gelmekteydi.

Önde Maurice ve Henriette, arkada diğerleri, önce sola, sonra sağa döndüler; bitmek bilmeyen iki duvarın arasından uzun uzun yürüdükten sonra, birdenbire Ermitage'ın ardına dek açık duran kapısının önüne çıktılar. İçinde küçük bir parkı olan malikâne, basamak biçimindeki üç geniş sekinin üstüne kurulmuştu; malikânenin ana binası, kare biçimindeki büyük ev, bu sekilerden birindeydi; evin önüne iki yanında yaşlı karaağaçların sıralandığı bir yoldan varılıyordu. Malikâneye ait diğer yapılar ise bu evden derin bir v çizen dar bir vadiyle ayrılmış, karşıda, ormanın kıyısındaydı.

İtilip sonuna kadar açılmış olan kapıyı görünce tasalandı Henriette:

"Yoklar, gitmişler herhalde."

Gerçekten de Dubreuil beklediği felaketin kapıya dayandığını görünce, önceki gün karısıyla çocuklarını Bouillon'a götürmekten başka çare bulamamıştı. Ama ev boş değildi, ağaçların arasında uzaktan bile bir hareketlilik görünüyordu. Genç kadın ağaçlık geniş yola girer girmez bir Prusyalı askerin cesediyle karşılaştı, geriledi.

"Vay canına!" diye haykırdı Rochas. "Savaş buralara kadar gelmiş ha!"

Neler olduğunu öğrenmek için hep birlikte binaya yürüdüler. Manzaradan durum anlaşılıyordu: Zemin katın kapılarıyla pencereleri dipçik darbeleriyle kırılmış olmalıydı, açık yerlerden yağmalanmış odalar görünüyordu, dışarı atılmış mobilyalar basamaklı girişin aşağısında, sekinin çakıllı zemininde yatmaktaydı. Özellikle gök mavisi bir salon takımı bütün parçalarıyla dışarı çıkarılmış, bir kane-

pesiyle on iki koltuğu, mermeri yarılmış siyah bir orta sehpanın çevresine gelişigüzel, karmakarışık dizilmişti. Zuhaf askerleri, avcılar, piyadeler ve deniz piyade birliğine bağlı askerler, binaların arkasında ve ağaçlı yolda koşuyor, vadinin üzerinden karşıdaki küçük ormana ateş ediyordu. Bir zuhaf askeri Rochas'ya durumu açıkladı:

"Teğmenim, geldik ki ne görelim, pis Prusyalılar burada yağmaya girişmiş. Görüyorsunuz, hadlerini bildirdik. Ama pis herifler bire on geliyorlar, bu gidişle fazla dayanamayız."

Evin önünde üç Prusya askerinin daha cesedi vardı. Henriette bu kez gözünü dikip baktı onlara, kocasını düşündü; o da bir yerlerde böyle kanlı, tozlu yüzüyle tanınmaz halde yatıyordu. Tam o sırada Henriette'in başının hemen yanından bir kurşun geçerek arkadaki ağaca çarptı. Jean koştu:

"Burada durmayın! Çabuk, çabuk, eve saklanın!"

Jean, bu ikinci görüşünde Henriette'i o kadar değişmiş, öyle divaneleşmiş bulmuştu ki ona baktıkça üzüntüden içi burkuluyor, aklına hep önceki günkü gülümseyen, evinde mutlu hali geliyordu. Yüz yüze kaldığı ilk an ona söyleyecek hiçbir şey bulamamış, hatta Henriette'in kendisini tanıdığından bile emin olamamıştı. Ona yeniden huzur ve mutluluk vermek için hayatını ayaklarının altına sermeye hazırdı.

"Siz bizi evde bekleyin. Bir tehlike olursa biz sizi hemen oradan çıkarırız."

Henriette umursamazca bir hareket yaptı:

"Ne fark eder?"

Ama kardeşi de onu merdivene doğru itince basamakları çıkmak zorunda kaldı, antreye girip ağaçlı yolu görebileceği bir yerde durdu. Oradan çarpışmaya tanıklık etti.

Maurice'le Jean, evin hemen önündeki karaağaçlardan birinin arkasına geçmişti. Bu asırlık ağaçların gövdeleri o kadar büyüktü ki rahatlıkla iki adamı gizleyebiliyordu. Borazancı Gaude az ileride, Teğmen Rochas'nın yanındaydı. Teğmen kimseye emanet edemedikleri sançağı saklamakta kararlıydı; ayağının dibine indirip ağaca yaslamış, ateşe başlamıştı. Bütün ağaç arkaları doluydu. Zuhaf askerleri, avcılar, deniz piyadeleri, ağaçlı yolun bir ucundan öbür ucuna dek siperlenmiş, yalnızca ateş etmek için başlarını çıkarıyorlardı.

Karşıdaki küçük ormanda Prusyalı sayısı giderek artıyor olmalıydı çünkü yaylım ateşi daha da şiddetlenmişti. Arada sırada bir ağaçtan diğerine hızlıca atlayan askerler dışında kimse görünmüyordu. Yeşil panjurlu bağ evi de ateş eden askerlerle doluydu, zemin katın aralık pencerelerinden sürekli mermi atılmaktaydı. Saat dört sularıydı, top ateşi azalarak kesilmeye yüz tutmuştu; oysa buradakiler, kaleye çekilen beyaz bayrağın görünmediği bu ücra delikte, sanki aralarında kişisel bir kavga varmış gibi birbirlerini öldürmeyi sürdürüyordu. Ateşkese rağmen gece olana dek sağda solda böyle çarpışmalar sürecek, Fond de Givonne mahallesiyle Petit-Pont bahçelerinde silah sesi hiç dinmeyecekti.

Uzun süre vadinin bir yakasından karşıya mermi atmayı sürdürdüler. Arada bir dikkatsizlik edip kendini gösteren olursa göğsünden kurşunu yiyip düşüyordu. Ağaçlı yola üç kişinin daha cansız bedeni serilmişti. Yüzüstü düşen bir yaralı korkunç hırıltılarla inliyor, ama kimsenin aklına gidip de adamı sırtüstü çevirmek, acısını azaltmak gelmiyordu.

Gözlerini kaldırıp çevreye bakınan Jean, birdenbire Henriette'in sakince gelerek zavallıyı sırtüstü çevirdiğini, bir çantayı başının altına yastık gibi yerleştirdiğini gördü. Koşup genç kadını hızlıca Maurice'le birlikte gizlendikleri ağacın arkasına çekti.

"Kendinizi öldürtmeye mi çalışıyorsunuz?"

Henriette delice gözü karalığının farkında değil gibiydi.

"Yoo... O antrede tek başıma korkuyorum ama. Dışarıda olmak daha iyi."

Yanlarında kaldı. Maurice'le Jean onu ayaklarının dibine oturtup sırtını ağaca verdirdikten sonra, kalan fişekleriyle sağa sola ateş etmeyi sürdürdüler; öyle köpürmüşlerdi ki ne yorgunlukları ne korkuları kalmıştı. Kafaları boşalmıştı sanki, kendilerini koruma güdülerini bile kaybetmişlerdi, tam anlamıyla bilinçsizce, makine gibi davranıyorlardı.

"Baksana Maurice," dedi birdenbire Henriette. "Şu önümüzde yatan ölü, Prusya muhafız birliğinden değil mi?"

Deminden beri düşmanın geride bıraktığı cesetlerden birini incelemekteydi; sekinin çakıllı zeminine yan yatmış, tıknaz, gür bıyıklı

bir gençti bu. Çene kayışı kopan sivri uçlu miğferi birkaç adım öteye yuvarlanmıştı. Üzerinde gerçekten de muhafız birliğinin üniforması vardı: koyu gri pantolon, rütbe şeritleri beyaz olan uzun mavi ceket, dürülüp göğse çapraz asılmış manto.

"Eminim, muhafız bu. Evde resimleri vardı. Kuzen Günter de bir fotoğraf yollamıştı hatta..."

Sustu; Maurice'le Jean'ın engellemesine kalmadan sakince yürüyerek cesedin yanına gitti. Eğildi.

"Ah, işte! İlik yerleri kırmızı! Biliyordum!" diye bağırdı.

Kulağının dibinden vızır vızır kurşunlar geçerken geri geldi.

"Evet, ilik yerleri kırmızı, kadere bak... Kuzen Günter'in alayı bu."

O andan sonra Maurice'le Jean ne yaptılarsa Henriette'in hareketsiz gizlenmesini sağlayamadılar. Kıpırdıyor, ikide bir başını çıkarıp tasalı tasalı küçük ormana bakmak istiyordu. İki asker ateşi sürdürürken, genç kadın fazlaca göründüğü zaman onu dizleriyle ağacın arkasına itiyorlardı. Prusyalılar yeterince kalabalık ve hücuma hazır olduklarını düşünmeye başlamış olmalılardı ki kendilerini açık etmekten sakınmıyor, ağaçların arasında öbekleşip çıkıyorlardı; bu arada korkunç kayıplar da veriyorlardı, Fransız kurşunlarının her biri bir adam götürüyordu.

"Baksanıza!" dedi Jean. "Belki de kuzeniniz şudur. Karşıdaki yeşil panjurlu evden çıkan şu subay."

Ceketinin sırmalı yakasından ve miğferine yandan vuran güneşin yaldızladığı altın renkli kartaldan yüzbaşı olduğu anlaşılan bir asker vardı orada. Apoletini takmamıştı, elinde bir kılıç tutuyordu, sert bir sesle emir verdi; aradaki uzaklık öyle azdı ki, iki yüz metre ya var ya yoktu; yüzbaşının zayıf gövdesi, pembe, sert yüzündeki küçük sarı bıyığı apaçık seçiliyordu.

Henriette delici bakışlarla süzdü onu.

"Kesinlikle o. Adım gibi eminim," dedi hiç şaşırmadan.

Maurice deli gibi tüfeğini doğrulttu hemen:

"Kuzen... Ah! Lanet olsun! Weiss'a yapılanları ödeteceğim ona!"

Ama Henriette titreyerek ayağa kalkıp tüfeği itti, mermi havaya gitti.

"Hayır, akraba arasında olmaz, birbirini tanıyan insanlar arasında olmaz. İğrenç bir şey bu!"

Sonra yeniden kadınlaşıp hıçkıra hıçkıra ağacın arkasında yere çöktü. Savaşın dehşeti taşıyamayacağı kadar ağır geliyordu artık ona, ruhu tamamen korkuya ve acıya kesmişti.

Rochas'ya gelince, o tam havasındaydı. Gür sesiyle coşturduğu çevresindeki askerler, Prusyalıları gördükleri an öyle azgın bir ateş açıyorlardı ki berikiler geri kaçıp yeniden ormanın içine dalıyordu.

"Sıkı durun aslanlarım! Sakın bırakmayın! Ah! İşte topları sıvışıyor! Burada defterlerini düreceğiz bunların!"

Neşeliydi, yeniden müthiş bir güven kazanmışa benziyordu. Sanki bozgunlar hiç yaşanmamıştı. Karşısındaki bu bir avuç adam, bir çırpıda rahatça yere sereceği Alman ordularıydı sanki. Sırık gibi vücudu, biçimli, kocaman ağzına doğru kıvrılan kemerli burnuyla uzun, kemikli yüzü, övüngen bir neşeyle, bir yanında sevgilisi ötekinde şarap şişesi, dünyayı fetheden askerin keyfiyle fıkırdıyordu:

"İşte bu be! Aslanlarım benim, onlara dünyanın kaç bucak olduğunu göstermeye geldik biz. Başka ne olabilirdi ki zaten? Yenilmek yakışır mı hiç bize! Yenilmek! Olacak şey mi? Az daha dayanın aslanlar, çil yavrusu gibi dağılacaklar birazdan."

Bağırıyor, elini kolunu sallıyordu; bilgisizliğinden gelen yanılsama içinde öylesine yiğitti ki askerleri ona bakıp gülüşüyordu. Aniden haykırdı:

"Kıçlarını tekmeleye tekmeleye! Kıçlarını tekmeleye tekmeleye, ta sınıra kadar! Zafer, zafer!"

Ama tam o anda, vadinin karşı yakasındaki düşmanın gerçekten de geri çekiliyor gibi göründüğü sırada, soldan korkunç bir yaylım ateşi başladı. Prusya ordusu yine her zamanki dönüş hareketini yapmış, muhafız alayına bağlı bir müfreze Fond de Givonne'dan geri gelmişti. O andan sonra Ermitage'ı savunmak olanaksızlaştı; sekileri savunmayı sürdüren on iki kadar asker iki ateş arasında Sedan'dan tamamen kopma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Vurulup düşenler oldu, ortalık bir anda birbirine girdi. O sırada Prusyalılar parkın duvarını aşmış, ağaçlık yollardan koşarak akın akın geliyordu; süngü savaşı başladı. Özellikle başı açık, ceketi yırtık bir zuhaf askeri, kara

sakallı yakışıklı bir adam korkunç bir iş çıkarıyordu; süngüsünün altında kaburga kemikleri çatırdamakta, karınlar pelte gibi pörsümekteydi; birinin kanıyla kızaran süngüsünü bir başkasının böğründe siliyordu; süngüsü kırıldığında dipçik darbeleriyle kafataslarını ezerek devam etti işine; yanlış bir harekette bu silah da elinden gidince, şişman bir Prusyalının gırtlağına öyle bir atlayış atladı ki birlikte çakılların üstünde boğuşa boğuşa mutfağın delik deşik kapısına kadar yuvarlandılar. Parkın ağaçları arasında, çimenliğin her köşesinde benzer bir boğazlaşma içinde üst üste yığılıyordu ölüler. En azgın dalaş basamaklı girişin önündeki gök mavisi kanepeyle koltukların çevresinde oldu; kudurmuş gibi alt alta üst üste yuvarlanan adamlar birbirlerinin yüzünü yakın mesafeden yakıyor, göğse saplayacak bıçakları olmadığından dişleriyle tırnaklarıyla karşılarındakini parçalıyorlardı.

İşte o anda, hep sanki kimseye anlatmadığı acıları varmış gibi duran kederli yüzüyle Gaude, kahramanca bir delilik yaptı. Bu son yenilgi anında, bölüğün yok olduğunu, tek bir askerin bile çağrısına gelmeyeceğini bildiği halde, borazanını kaldırıp ağzına götürdü ve âdeta ölüleri diriltmek istercesine bir güçle toplanma çağrısını çaldı. Prusyalılar yaklaşıyordu ama o yerinden kıpırdamadı, daha da büyük bir kuvvetle savaş ezgileri çalmayı sürdürdü. Yaylım ateşiyle yere yıkıldığında son nefesi, gökyüzünü ürpertiyle dolduran bakır bir notayla uçup gitti.

Olanları anlayamadan ayakta dikilen Rochas, kaçmak için en ufak bir hareket yapmıyordu. Orada öylece durmuş, "Hey! Ne oldu yani şimdi? Ne oldu şimdi?" diye kekelemekteydi.

Yine yenilmelerini bir türlü aklı almıyordu. Her şeyi, savaşma biçimini bile değiştirmişlerdi. Bu adamların vadinin karşı yakasında yenilmeyi beklemesi gerekmiyor muydu? Rochas ile askerleri ne kadar öldürürlerse öldürsünler, durmadan arkası geliyordu. Bir kişinin üstüne on kişinin çullandığı, bütün gün temkinli bir top ateşiyle sizi dağıtan düşmanın ancak güneş batarken ortaya çıktığı bu ne idüğü belirsiz savaş da neyin nesiydi? Seferin başından beri hiçbir şey anlamamış olan Rochas, şaşkın, sersemlemiş duruyor, olanca inadıyla bir makine gibi "Cesaret aslanlarım, zafer işte orada!" dese de, karşı ko-

yamadığı, kendisinden üstün bir şeyle kuşatıldığını, ele geçirildiğini hissediyordu.

Yine de çabucak sancağı kaptı. Prusyalıların eline geçmesin diye sancağı saklamak aklından geçen son şey oldu. Sancak, direği kırık olduğu halde açılarak bacaklarına dolandı; az kalsın düşecekti. Mermiler vızır vızır geçiyordu, ölümü hissetti Rochas, sancağın ipekli kumaşını koparıp yırtmaya başladı, tamamen yok etmek istiyordu onu. O sırada boynundan, göğsünden ve bacaklarından vurularak bu üç renkli kumaş parçalarının ortasına yığıldı, sanki giyinmişti onları. Bir dakika daha yaşadı, büyümüş gözleri bu bir dakikada belki de ufukta savaşın gerçek yüzünü, onun bir kanun gibi saygıyla ve boyun eğişle kabullenilmesi gereken acımasız bir ölüm kalım mücadelesi olduğunu gördü. Sonra hafifçe sarsıldı ve bir çocuk şaşkınlığı içinde, zavallı gafil bir varlık gibi, ulu ve vurdumduymaz doğaya karşı koyamadan ezilen neşeli bir böcek gibi bu dünyadan ayrıldı. Onunla birlikte bir efsane de sona eriyordu.

Prusyalıların gelmesiyle birlikte Maurice'le Jean, Henriette'i olabildiğince arkalarında koruyarak, ağaç ağaç çekilmeye başladılar hemen. Ateşi sürdürüyor, bir kurşun atıp gizleniyorlardı. Maurice parkın yukarısında küçük bir kapı olduğunu biliyordu; şans eseri açık buldular onu. Üçü birlikte koşarak kaçtılar oradan. İki yüksek duvarın arasından kıvrılarak giden daracık bir kestirmeye çıkmışlardı. Ama yolun sonuna vardıklarında silah sesleriyle karşılaştılar, solda başka bir dar yola attılar kendilerini. Talihsizlik bu ya, bu yol da bir çıkmazdı. Koşarak geri gelip mermi sağanağı altında sağ yola girdiler mecburen. Ondan sonra girip çıktıları yolları bir daha asla anımsayamadılar. Bu karmakarışık labirentin her köşesinde vuruşmalar sürüyordu. Çiftliklerin avlu giriş kapılarında çarpışmalar uzamakta, barikat olabilecek her şey korkunç bir hırsla savunulup aynı hırsla zapt edilmekteydi. Sonra birdenbire Sedan'a yakın bir yerden Fond de Givonne yoluna çıktılar.

Jean son kez başını kaldırıp batıya baktı, göğü pespembe bir ışık bürümüştü, derin bir oh çekti:

"Oh be! Sonunda batıyor şu pis güneş!"

Üçü de nefes almadan koştu, koştu. Çevrelerinde savaştan kaçanların uzayıp giden kuyrukları, hızlandıkça hızlanan bir sel gibi hâlâ akıyordu yollardan. Balan Kapısı'na vardıklarında, vahşi bir itiş kakışın ortasına düşerek durdular. İner kalkar köprünün zincirleri kopmuş, yayaların geçebileceği küçük köprüden başka giriş kalmamıştı; top arabalarıyla atlar şehre giremiyordu. Söylentilere bakılırsa, Cassine Kapısı'nın, şatonun yeraltı dehlizine inen küçük kapının önü daha berbattı. Ordunun yollarda kalmış bütün askerleri bayırlardan düşe kalka, bir lağım çukuruna atlar gibi kendini şehre atıyor, suyun önüne aniden inen bir set gürültüsüyle şehrin kapılarına tosluyordu. Duvarların uğursuz albenisi en yiğitleri bile yoldan çıkarmıştı.

Maurice, Henriette'e sarıldı, sabırsızlıktan titreyerek:

"En azından buradaki herkes girmeden kapıyı kapamazlar," dedi.

Kalabalığın korkusu da buydu. Bu arada sağdaki soldaki bayırların üstüne askerler yerleşmeye başlamış, bataryaların birbirine karışmış topları, cephane sandıkları, atları gelip hendeklerin önünde durmuştu.

Borazanların üst üste çağrıları yankılandı o sırada, hemen ardından uzun bir çekilme işareti verildi. Yollarda kalan askerleri çağırıyorlardı. Hâlâ çok sayıda asker koşa koşa gelmekte, dış mahalleden aralıklı olarak duyulan silah sesleri giderek azalmaktaydı. Kale korkuluklarının iç kısmına şehre yaklaşanları durdurmak için müfrezeler yerleştirildi ve kapı nihayet kapandı. Prusyalılar en fazla yüz metre ötedeydi. Balan yolunda bir yukarı bir aşağı yürüdükleri, evlere, bahçelere sakince girip çıktıkları görülüyordu.

Maurice, Jean ve kalabalığın içinde darbe almasın diye önlerinden yürüttükleri Henriette, Sedan'a en son girenler arasındaydı. Saat altıyı vurdu. Top ateşi bir saat önce kesilmişti. Tek tük silah sesleri de yavaş yavaş dindi. Güneş doğar doğmaz ortalığı inletmeye başlayan o sağır edici gürültüden, o iğrenç gümbürtüden geriye ölümün hiçliğinden başka bir şey kalmamıştı. Gece, kederli ve korkutucu bir sessizlikle geliyordu.

VIII

SAAT beş buçuğa doğru, kapıların kapanmasından önce, yeniden Kaymakamlık binasına gitti Delaherche; savaşın kaybedildiğini artık biliyordu, sonuçları konusunda endişeliydi. Üç saate yakın avluda bir yukarı bir aşağı yürüdü, girip çıkan subayları kolladı, yakaladıklarına sorular sordu ve hızlı gelişen olayları böylece öğrendi: General de Wimpffen önce istifasını vermiş, sonra geri çekmişti; imparator, Prusya yüksek karargâhına gidip yenik orduyu en az zararla kurtaracak şartları elde etmesi için kendisine tam yetki vermişti; ardından savaş konseyi toplanmıştı, Sedan Kalesi'ni korumak üzere savaşa devam edip etmemeyi tartışıyordu. Yirmi kadar üst düzey askerî yetkilinin katıldığı bu konsey toplantısı kumaş fabrikatörüne bir yüzyıl sürmüş gibi geldi, toplantının sonucunu beklerken binanın giriş merdivenlerini defalarca inip çıktı. Sonra birdenbire, saat sekizi çeyrek geçe, General de Wimpffen'in şiş gözler ve kıpkırmızı bir yüzle aşağı indiğini gördü; arkasından bir albayla iki general geliyordu. Komutanlar atlarına atlayıp Meuse Köprüsü'nden uzaklaştılar. Toplantıdan kaçınılmaz olan karar, teslim olma kararı çıkmıştı.

Derin bir oh çeken Delaherche, açlıktan ölmek üzere olduğunu düşünerek evine dönmeye karar verdi. Gelgelelim dışarı çıkar çıkmaz, şehri tıklım tıklım dolduran kalabalık karşısında ne yapacağını bilemeden durdu. Sokaklar, meydanlar, insanlarla, atlarla, top arabalarıyla öyle hıncahınç doluydu ki bu sıkış tıkış yığın buraya sanki zorla, dev bir balyozun vuruşuyla sokuşturulmuş gibiydi. Sıra düzenine sadık kalarak geri çekilen alaylar surlara kamp kurup yerleşmişti; ama farklı birliklerden askerlerin birbirine karıştığı kaçaklar, karınca yuvası gibi kaynaşa kaynaşa bütün şehre yayılmıştı; öyle iğne atsan yere düşmez bir kalabalık vardı ki kimse kolunu bacağını oynatamıyordu. Yük arabaları, cephane arabaları, sayısız arabanın tekeri birbirine dolanmıştı. Atları kırbaçlayıp bir o yana bir bu yana itiyorlardı; ama hayvanların ne ilerleyecek ne gerileyecek yerleri vardı. Askerler tehditleri umursamadan evlere dalıp ne bulurlarsa yiyor, nereyi bulurlarsa orada, odalarda, mahzenlerde yatıyorlardı. Birçok asker kapı eşiklerine devrilip girişleri tıkamıştı. Bir adım daha atacak gücü

kalmamış olanlar kaldırımlara yığılıp ölü gibi uyumaktaydı; millet üstlerine basıp kollarını, bacaklarını çiğnediğinde bile uyanmıyorlar, zahmet edip yer değiştirmektense ezilmeyi yeğliyorlardı.

Delaherche bu manzarayı görünce teslim olmanın şart olduğunu anladı. Kavşakların bazılarına yan yana cephane arabaları bırakılmıştı; Prusyalıların toplarından biri, bir tekinin üstüne düşse hepsi birlikte havaya uçar, bütün Sedan anında meşale gibi tutuşurdu. Açlıktan, yorgunluktan bitmiş, cephanesiz, erzaksız kalmış böyle bir zavallılar sürüsüyle ne yapılabilirdi ki? Sırf yolları açmak için bir gün gerekirdi. Kale bile doğru dürüst silahlandırılmamıştı, şehir tedariksizdi. Konseydeki görmüş geçirmiş askerler bu durumu apaçık gördüklerinden, yurtseverlik duygularıyla yürekleri kan ağlayarak bu gerekçeleri sıralamışlardı; daha atak subaylar ise titreyerek, bir ordu bu şekilde teslim olamaz diye haykırsalar da, yarın tekrar savaşa başlamanın fiili olanaklarını göremediklerinden başlarını eğmek zorunda kalmışlardı.

Delaherche, Turenne ve Rivage meydanlarındaki kalabalığın arasından zar zor sıyrılmayı başardı. Altın Haç Oteli'nin önünden geçerken üzücü bir görüntüye tanık oldu, yemek salonunda generaller bomboş bir masanın çevresinde sessizce oturuyordu. Yiyecek hiçbir şey, ekmek bile yoktu. Mutfakta General Bourgain-Desfeuilles kıyametleri koparıyordu; sonra bir şeyler bulmuş olacak ki anında sesi kesilmiş, elinde kocaman, yağlı bir kâğıtla hızlıca merdivenleri tırmanmıştı. Meydanda biriken büyük kalabalık camların arkasından, yokluktan tamtakır kalmış bu acıklı masayı seyretmekteydi; kumaş fabrikatörü geçebilmek için çevresindekileri dirseklemek zorunda kaldı; kapana kısılmıştı sanki, arada bir arkadan birileri itip yolun dışına atıyordu onu. Grande-Rue Caddesi'ne vardığında tıkanıklık iyice aşılmaz oldu, bir an umudunu yitirdi Delaherche. Bir bataryanın bütün topları yolun ortasına üst üste fırlatılmış gibiydi. O anda kararını vererek top kundaklarına tırmandı, bacaklarını kırma pahasına tekerlekten tekerleğe sıçrayarak topların üstünden atlamaya başladı. Ardından atlar çıktı karşısına, eğildi Delaherche, açlıktan yarı ölü durumdaki bu acınası hayvanların karınlarının altından, bacaklarının arasından ilerlemeye çalıştı. Bir çeyrek saat çabaladık-

tan sonra Saint-Michel Sokağı'nın oraya geldi; burada engeller iyice çoğalıyordu, gözü korktu, sokağa girip oradan Laboureurs Sokağı'na dönerek çevreden dolaşmayı tasarladı, ara sokakların daha sakin olacağını umuyordu. Şanssızlık bu ya, sokağın içinde de bir grup sarhoş asker adı kötüye çıkmış bir evi kuşatmış, arbede çıkmıştı; arada kalıp yumruk yemekten korkan Delaherche gerisin geri döndü. Sonra da inat etti, kâh araba oklarının üstünde dengede yürüyerek kâh yaylılara tırmanarak Grande-Rue Caddesi'nin sonuna kadar gitti. Kolej Meydanı'nda bir otuz adım kadar omuzların üstünde taşındı. Sonra yere düştü, az kalsın kaburga kemikleri kırılıyordu, demir parmaklıklı bir kapıya tırmanarak canını kurtardı. Ve sonunda, ter içinde, üstü başı yırtılmış, Maqua Sokağı'na kadar ulaştı; başka zaman beş dakikada geldiği Kaymakamlık binasından buraya varmak için bir saatten fazla didinmişti.

Revirle bahçenin hıncahınç dolmasını istemeyen Binbaşı Bouroche, tedbirli davranıp kapıya iki nöbetçi yerleştirmişti. Yolda birdenbire evinin yağmalanmış olabileceği aklına gelen Delaherche, bunu görünce rahatladı. Bahçede, birkaç fenerin karanlığını kırdığı, ateşli hastalardan yükselen kötü nefes kokusunun sindiği revirin görüntüsü bir kez daha içini ürpertti. Kaldırımda yatan bir askere ayağı takıldı, bu askerin sabahtan beri 7. Kolordu'nun hazinesini beklediğini anımsadı; komutanları belli ki burada unutmuştu onu, yorgunluktan baygın düşmüştü adam. Ev boş gibi görünüyordu; giriş katın kapıları açık, içerisi karanlıktı. Küçük, kederli bir lambanın tüttüğü mutfakta kimsecikler olmadığına göre hizmetçiler revirde kalmış olmalıydı. Delaherche bir mum yaktı; gitmeden önce, bu yorucu ve sarsıcı günün ardından yatıp dinlenmeleri için yalvardığı karısıyla annesini uyandırmamak için geniş merdiveni ağır ağır tırmandı.

Ama çalışma odasına girdiğinde şaşkınlıkla durdu. Yüzbaşı Beaudoin'ın dün birkaç saat uyuduğu kanepede şimdi bir asker yatıyordu. Henriette'in kardeşi Maurice'i tanıyana kadar neler olduğunu anlayamadı Delaherche. Üstelik arkasını döndüğünde, battaniyeye sarınmış halıda yatan başka bir asker daha gördü; onun da savaştan önce karşılaştığı Jean olduğunu anladı. İkisi de ölü gibi yatıyordu. Delaherche burada oyalanmadan bitişikteki karısının odasına geçti.

Ürpertici sessizliğin içinde, masada bir lamba yanıyordu. Gilberte, gece kötü şeyler olabileceğini düşünerek kendisini giysileriyle enlemesine atmıştı yatağın üstüne. Sakince uyuyordu; hemen yanındaki iskemlede oturan Henriette de dalmış, başı yatağın kıyısına düşmüştü, ama o kâbuslar içinde kıpırdanıp durmaktaydı, gözkapaklarının altı yaş doluydu. Delaherche bir an baktı onlara, genç kadını uyandırıp neler olduğunu sormak istedi. Acaba Bazeilles'e gidebilmiş miydi? Sorsa boyahanesiyle ilgili bir şeyler söyleyebilir miydi? Ama kıyamadı, tam çekiliyordu ki kapının eşiğinde sessizce beliren annesi ona gelmesini işaret etti.

Yemek odasından geçerlerken Delaherche şaşkınlıkla sordu:

"Nasıl, siz yatmadınız mı?"

Yaşlı kadın önce başıyla hayır dedi, sonra alçak sesle:

"Uyuyamıyorum, albayın yanıbaşındaki koltuğa kıvrılayım dedim, o sırada ateşi fırladı, dakika başı uyanıp bir şey soruyor. Ne yanıt vereceğimi bilemiyorum. Gir de gör."

Albay de Vineuil yeniden uykuya dalmıştı. Kar topağı bıyıklarının ortadan çizdiği uzun kırmızı yüzü yastığın üstünde zor seçiliyordu. Madam Delaherche lambanın önüne bir gazete koyduğundan odanın bu köşesi yarı karanlıktı; parlak ışık, ciddiyetle koltuğa gömülüp ellerini aşağı sarkıtan, gözleri acıklı düşler içinde uzaklara dalan yaşlı kadının üstüne düşüyordu.

"Dur, seni duydu galiba," diye mırıldandı yaşlı kadın. "İşte yine uyanıyor."

Gerçekten de albay gözlerini yeniden açıp başını kımıldatmadan Delaherche'e dikti. Tanımıştı onu, yüksek ateşten titreyen bir sesle hemen sordu:

"Bitti, değil mi? Teslim oluyoruz."

Annesiyle göz göze gelen fabrikatör yalan söyleyecek oldu. Ama ne anlamı vardı? Yılgınlıkla elini salladı.

"Başka çare mi var? Sokakların halini bir görseniz! General de Wimpffen şartları görüşmek üzere Prusya yüksek karargâhına gitti."

Albay de Vineuil'ün gözleri kapandı, vücudu uzun uzun titredi, ağzından boğuk bir inilti çıktı:

"Ah, tanrım!.. Tanrım!.."

Gözkapaklarını aralamadan kesik kesik konuşmaya başladı:

"Ah, dediğim şeyi dün yapsalardı... Tanıyorum ben bu toprakları. Generale korkularımı söyledim, ama onu da dinleyen yoktu ki... Saint-Menges'ın yukarısından Fleigneux'ye kadar bütün tepeleri tutacaktık; ordu Sedan'a yukarıdan hâkim olacaktı; Saint-Albert geçidi kontrolümüzde olacaktı. Öyle bekleyecektik, kim gelirse gelsin bizi yerimizden kımıldatamayacaktı, Mézières yolu açık kalacaktı..."

Dili dolaştı, birkaç anlaşılmaz sözcük daha mırıldandı, yüksek ateş yüzünden gördüğü savaş hayali yavaş yavaş bulanıklaşarak uykuya dönüştü. Daldı albay, belki de rüyasında hâlâ zafer görüyordu.

"Binbaşı ne diyor, umut var mıymış?" diye sordu Delaherche alçak sesle.

Madam Delaherche evet anlamında başını salladı.

"İyi bari, ama ayağındaki şu yaralar çok kötü. Uzun süre ayağa kalkamaz, öyle değil mi?" dedi Delaherche.

Madam Delaherche bu kez sessiz kaldı, yenilginin büyük acısına dalmış gibiydi. Başka bir çağın insanıydı o; bir zamanlar şehirlerini korumak için gözünü budaktan sakınmayan o eski, sert, sınır burjuvazisindendi. Lambanın parlak ışığında görünen kemer burunlu, ince dudaklı ciddi yüzü, öfkesini, üzüntüsünü, geceleri uykularını kaçıran isyanını anlatıyordu.

Delaherche kendini bir anda yapayalnız hissetti, ruhunu korkunç bir sıkıntı sardı. Açlık da yeniden bastırmıştı, dayanılacak gibi değildi, vücudu zayıf düştüğü için cesaretini toplayamadığını düşündü. Parmak uçlarına basarak odadan çıktı, elinde şamdanla yeniden mutfağa indi. Fakat orası iyice kasvetliydi; ocak sönmüş, büfe boşalmış, bezler sağa sola fırlatılmıştı; sanki felaketin rüzgârı buradan da geçmiş, yeme içmenin o hayat dolu neşesini alıp götürmüştü. Kalan ekmeklerin hepsi çorbaya katılıp revire götürüldüğünden, önce ekmek kabuğu bile bulamayacağını düşündü Delaherche; sonra bir dolabın dibinde önceki günden kalan fasulyeyi gördü. Onu hemen oracıkta, ayakta, titrek alevli küçük lambanın gazyağı kokusuna boğduğu kasvetli mutfağın ortasında, yukarı çıkıp sofrada doğru dürüst yiyecek gücü kendinde bulamadan, yağsız, ekmeksiz, aceleyle yedi.

Saat on ya var ya yoktu. Teslimiyet anlaşmasının imzalanıp imzalanmadığını öğrenmeyi bekliyordu Delaherche, yapacak başka işi yoktu. Kaygısını bir türlü üstünden atamıyor, savaşın bir daha başlamasından korkuyordu; kimseye bir şey demiyordu ama o durumda yaşanacak dehşet göğsüne koca bir ağırlık gibi çökmüştü. Yeniden çalışma odasına çıktı, Maurice'le Jean nasıl bıraktıysa öyleydi. Delaherche de bir koltuğa uzanmayı denedi; ama yararı yoktu, uyuyamıyordu, tam dalacakken top sesleriyle yerinden sıçrıyordu. Bütün gün sürmüş olan korkunç top ateşinin kulaklarında kalan sesiydi bu; bir an korkuyla çevreyi dinliyor, çıt çıkmayan sessizliğin içinde titreyerek bekliyordu. Uyuyamayacağını anlayınca kalktı, karanlık odalarda gezindi, annesinin albayın başında beklediği odaya girmekten kaçındı, çünkü ihtiyar kadının gözünü dikip adım adım kendisini izlemesinden rahatsız olmaya başlamıştı. İki kez Henriette'in başına gitti, uyanıp uyanmadığına baktı, bir süre karısının huzur dolu yüzünü seyretti. Sabahın ikisine dek ne yapacağını bilemeden evin içinde indi, çıktı, oradan oraya dolaştı.

Böyle olmayacaktı. Delaherche, olanları öğrenmeden gözüne uyku girmeyeceğini anlayınca Kaymakamlığa dönmeye karar verdi. Fakat aşağıda hıncahınç dolu sokağı görünce umutları kırıldı, hatırlayınca bile koluna bacağına ağrılar giren engellerin arasından o yolu gidip de dönecek gücü yoktu. Kapıda kararsız dikilirken Binbaşı Bouroche'un küfür ede ede, soluk soluğa geldiğini gördü.

"Allahın cezaları! Gebersem de kurtulsam!"

Belediye başkanından şehirde ne kadar kloroform varsa toplatıp sabah kendisine yollamasını rica etmek üzere Belediye Sarayı'na gitmiş olmalıydı binbaşı. Elindeki stok tükenmişti çünkü, acil bekleyen ameliyatlar vardı; zavallı adamları uyutmadan, kendi deyişiyle doğramak zorunda kalmaktan korkuyordu.

"Sonuç?" diye sordu Delaherche.

"Sonuç, eczanelerde kloroform kalıp kalmadığından bile haberleri yok!"

Kloroform fabrikatörün umurunda mıydı ki?

"Hayır, hayır... Savaşın sonucu diyorum, anlaşma imzalandı mı Prusyalılarla?"

Binbaşı sinirli bir hareket yaptı.

"Bir şey imzalandığı yok!" diye bağırdı. "Wimpffen az önce döndü. Görünüşe bakılırsa haydutlar öyle şeyler istemişler ki tam dayaklık... Amaan! Savaş yeniden başlasa da hepimiz geberip gitsek, öylesi daha iyi."

Delaherche sararan bir yüzle dinliyordu onu.

"Bu anlattıklarınız kesin mi?"

"Belediye meclisinin burjuvalarından duydum, onlar gece gündüz orada. Onlara da Kaymakamlıktan bir subay gelip anlatmış."

Sonra ayrıntıları sıraladı Bouroche. Görüşme, Donchery yakınlarındaki Bellevue Şatosu'nda, General de Wimpffen, General von Moltke ve Bismarck arasında gerçekleşmişti. Bu General von Moltke sert, duygusuz, bir bilimciyi andıran tüysüz yüzüyle, savaşları cebir hesaplarıyla çalışma masasından kazanan korkunç bir adamdı! Fransız ordusunun çaresiz durumunu bildiğini söyleyerek girmişti hemen söze; erzakınız yok, cephaneniz yok, birlikleriniz moralsiz, dağınık, içinde sıkıştığınız demirden çemberi kırmanız olanaksız demişti; oysa Alman orduları en önemli noktaları elinde tutuyordu, istese şehri iki saat içinde yakıp yıkabilirdi. Sonra soğuk bir tavırla isteğini söylemişti: Bütün Fransız ordusu, silahları ve mühimmatıyla tutsak alınacaktı. Bismarck uysal bir çoban köpeği edasıyla başını sallayarak onu onaylayıp durmuştu. Bu sözleri duyan General de Wimpffen, o güne dek hiçbir yenik orduya sunulmamış derecede ağır olan bu şartlara karşı çıkmak için elinden geleni yapmıştı. Şanssızlıklarını, askerlerin kahramanlıklarını, onurlu bir halkın üstüne bu kadar gitmenin tehlikelerini anlatmış, tam üç saat boyunca dilinde tüy bitmişti; tehdit etmişti, yalvarmıştı, çaresizlik içinde etkileyici nutuklar atmıştı; yenik orduyu Fransa'nın içinde bir bölgede, hatta Cezayir'de gözaltında tutmakla yetinmelerini istemişti; oysa elde edebildiği tek taviz, bir daha orduda görev yapmayacağına ilişkin yazılı yemin veren subayların evlerine dönmesine izin verilmesi olmuştu. Sonuç olarak, ateşkes ertesi sabah ona kadar uzatılmıştı. Eğer o saatte şartlar kabul edilmemiş olursa, Prusya bataryaları yeniden ateş açacak, şehir yakılacaktı.

"Aptallık bu!" diye haykırdı Delaherche. "Yanmayı hak edecek hiçbir şey yapmamış bir şehri nasıl yakarlar!"

Binbaşı az önce Avrupa Oteli'nde gördüğü subayların, güneş doğmadan kitlesel bir hücuma geçmekten söz ettiğini söyleyince, Delaherche'in hepten siniri oynadı. Almanların şartlarının öğrenilmesiyle taşkın bir öfke patlak vermişti, en uçuk planlar göze alınıyordu. Karanlığı fırsat bilip hiçbir uyarıda bulunmadan ateşkesi bozmanın dürüst bir davranış olmayacağı düşüncesi bile kimseyi durduracak gibi değildi; gece karanlığından yararlanıp Bavyeralıları yararak tekrar Carignan'a yürümek, bir baskınla Illy yaylasını yeniden ele geçirmek, Mézières yolunu ablukadan kurtarmak, hatta düşmanın karşı koyamayacağı bir atakla bir çırpıda Belçika topraklarına dalmak gibi delice planlar yapılmaktaydı. Felaketin kaçınılmaz olduğunu sezenlerin ise ağızlarını bıçak açmıyordu; bu işe bir son verilse rahatlayacaktı onlar, bunun için her şeyi kabul etmeye, her şeyin altına imza atmaya hazırlardı.

"İyi akşamlar! Ben iki saat uyumaya çalışacağım, çok ihtiyacım var," diyerek gitti Bouroche.

Yalnız kalan Delaherche bir an soluk alamadı. Neydi yani? Demek savaş yeniden başlayacak, Sedan ateşe verilip yerle bir edilecekti! Kaçarı yok gibi görünüyordu bunun; güneş tepelerin üstünde, bir katliamın dehşetini aydınlatacak kadar yükseldiğinde, bu korkunç şey belli ki gerçek olacaktı. Kurulmuş bir makine gibi çatının dik merdivenini bir kez daha tırmandı Delaherche; şehri yukarıdan gören dar terasın kıyısında, bacaların arasında durdu. Fakat bu saatte yukarısı karanlıktı, kapkara dalgaların çalkandığı sonsuz bir deniz gibiydi. Başta hiçbir şey göremedi, sonra karaltıların içinde parça parça aşağıdaki fabrika binalarını seçmeye başladı: Makine odası, işlikler, kurutma odaları, depolar... Delaherche'in serveti ve gururu olan bu kocaman binalar yığınının birkaç saat içinde kül olacağını düşündükçe, içinden acıyla kaderine ağlamak geldi. Bakışlarını ufka kaldırıp ne getireceği belli olmayan sabahın bağrında uyukladığı simsiyah enginlikte dolaştırdı. Güneyde, Bazeilles tarafında, kora dönüp yıkılan evlerin üstünde kıvılcımlar uçuşuyordu; kuzeyde ise, Garenne ormanının içinde, akşam saatlerinde ateşe verilen çiftlik hâlâ yanmakta, ağaçları kan kırmızı bir ışıkla aydınlatmaktaydı. Bu iki yangın dışında hiç ışık yoktu, insanda dehşet uyandıran dağınık uğultuların dolaştığı dipsiz

bir uçurumun karşısındaydı sanki. İleride, belki de çok uzakta, belki surların üstünde biri ağlıyordu. Delaherche, karanlığın örtüsünü yırtıp Liry'yi, La Marfée'yi, Frénois ve Wadelincourt'daki bataryaları, uzun boyunları, açık ağızlarıyla çevrelerini sarmış beklediğini hissettiği o tunçtan canavarları görebilmek için gerçekten uğraştı. Sonra bakışlarını yeniden şehre döndürüp çevrede dolaştırdı, kaygının soluğunu duyuyordu. Sokaklarda düşüp kalan askerlerin huzursuz uykusunun ya da bu insan, hayvan ve top yığınından yükselen boğuk çatırtıların sesi değildi bu. Komşularının, geceyi Delaherche gibi uykusuz geçiren, doğacak günü telaşla bekleyen burjuvaların kaygısını duyduğunu hissediyordu. Teslimiyet anlaşmasının imzalanmadığını herkes biliyor olmalıydı ve herkes, imzalanmadığı durumda yapılacak tek şeyin, mahzenlere inip yıkıntılar arasında ezilerek ölmek olduğunu düşünerek, titreye titreye saatleri sayıyordu. Ani silah şakırtıları arasında Voyards Sokağı'ndan bir çığlık koptuğunu duyar gibi oldu Delaherche, "Yetişin, adam öldürüyorlar!" diye bağırıyordu biri. Eğildi; kara gecede, puslu, yıldızsız gökyüzünde kaybolmuş gibi durdu; içi öyle bir ürpertiyle dolmuştu ki bütün tüyleri diken dikendi.

Aşağıda Maurice, şafak sökerken, kanepede uyandı. Her yanı tutulmuştu, kımıldamadı, gözlerini doğan güneşin solgun ışığıyla yavaş yavaş ağaran pencerelere dikti. Uyanır uyanmaz hissedilen o keskin kavrayış anında, iğrenç anılar birer birer üşüştü aklına: savaşı kaybetmeleri, kaçışları, bozgun... Her şey en küçük ayrıntısına kadar gözünün önünden geçti; yenilgi, sanki kendi suçuymuş gibi, varlığının köklerinde yankılanan korkunç bir acı veriyordu Maurice'e. Yaşadıkları musibeti kafasında evirip çevirdi, şimdi daha da bilenmiş olan kendi kendini yiyip bitirme yeteneğiyle davranışlarını çözümledi. Çağının insanlarından biri olarak suçluların en başta gelenlerinden değil miydi o? Parlak olmasına parlak bir eğitim gördüğü halde asıl bilinmesi gerekenler konusunda soysuz bir cehalet içindeydi; buna rağmen gözlerini kör edecek denli kibirliydi; sabırsızca haz peşinde koşmakla, imparatorluğun sunduğu yalancı refahla yozlaşmıştı. Bu düşünceler beraberinde başka çağrışımlar getirdi: 1780 doğumlu büyükbabası, Büyük Ordu'nun kahramanlarından, Austerlitz'in, Wagram'ın, Friedland'ın galiplerindendi; 1811 doğum-

lu babası bürokrasiye düşüp vasat bir küçük memur olmuş, ömrünü Chêne-Populeux'de tahsildar olarak tüketmişti; 1841 doğumlu olan kendisi ise bir beyefendi olarak yetiştirilip avukat çıkmıştı, aynı anda en yüce heyecanların ve en bayağı budalalıkların insanıydı ve bir dünyanın sona erişi sayılacak kadar büyük olduğunu düşündüğü bir felaketle Sedan'da yenilmişti. Büyükbabalarla zaferden zafere koşan Fransa'nın torunların elinde nasıl yenik düştüğünü gösteren bu soy yozlaşması, ağır ilerleyen, ama günü geldiğinde ölümcül bir yıkımla sonuçlanacak bir aile hastalığıymış gibi ezdi yüreğini. Zaferi kazansalardı yiğit ve kıvançlı hissedecekti kendini! Yenilgi karşısında ise kadınca bir sinir zayıflığıyla, dünya batmış gibi sonsuz bir umutsuzluğun pençesindeydi. Her şey bitmişti, Fransa sizlere ömürdü. Hıçkırıklardan boğulacak gibi oldu, gözlerinden yaş boşanıyordu, ellerini birleştirip çocukluğundan hatırladığı bölük pörçük bir dua okudu:

"Tanrım! Beni yanına al... Tanrım! Acı çeken bütün bu zavallıları yanına al..."

Battaniyeye sarınmış yerde yatan Jean kıpırdandı. Şaşkınlıkla doğrularak oturdu.

"Nen var evlat? Hasta mısın?"

Sonra arkadaşının, kendi deyişiyle yine o antika düşüncelere daldığını anlayınca, babacan bir tavırla:

"Hadi ama, ne oluyorsun? Bu kadar dertlenecek ne var?"

"Ah!" diye haykırdı Maurice. "İşimiz bitti, o var işte! Bundan böyle Prusyalı olmaya hazırlanabiliriz."

Okul yüzü görmemiş kalın kafalı dostunun şaştığını görünce, soyun nasıl bozulduğunu, taze kan ihtiyacı içinde nasıl yok olduğunu anlatmaya girişti. Ama köylü, kafasını inatçı bir tavırla sallayarak bu açıklamayı reddediyordu:

"Ne demek yani! Toprağım artık benim olmayacak mı? Prusyalıların onu benden almasına izin mi vereceğim, ben daha ölmemişken ve iki kolum yerli yerinde dururken? Daha neler!"

Sonra Jean da dilinin ucuna gelen ilk sözcüklerle, biraz zorlanarak da olsa kendi düşüncesini söyledi. Sağlam bir şamar yemişlerdi, orası kesindi! Ama herkes de ölmemişti ya, geride kalanlar vardı ve onlar eğer efendi adamlar olurlarsa, sıkı çalışırlarsa, kazandıklarını içkiye

yatırmazlarsa, evi yeniden ayağa kaldırmaya rahatlıkla yeterlerdi. Bir ailede insan biraz sıkıntıya katlanır, kenara köşeye bir şeyler korsa, en kötü şanssızlıklardan bile yakayı sıyırmayı başarırdı. Hatta bazen şöyle sağlam bir tokat yemek iyi bile olabilirdi, düşündürürdü insanı. Ve ulu tanrım, eğer bir yerlerde gerçekten çürümüş bir şeyler varsa, hastalıklı uzuvlar varsa, o zaman koleradan ölür gibi yavaş yavaş ölmektense baltayı vurur, keser atarlardı onları, öylesi daha iyiydi.

"İşimiz bitikmiş! Ah, hayır, hayır!" dedi Jean defalarca. "Benim işim bitik filan değil, öyle hissetmiyorum!"

Topal haliyle dikildi; saçları yarasının kanından yapış yapış olmuştu; güçlü bir yaşama arzusuyla, kendi deyişiyle evi yeniden ayağa kaldırmak için, aletini, sabanını kapmaya hazır gibi durdu. Eski topraktı Jean, inatçı ve bilgeydi; sağduyunun, çalışmanın ve tasarrufun Fransa'sındandı.

"Her şeye rağmen imparator için üzülüyorum..." dedi neden sonra. "İşler fena gitmiyor gibiydi, buğday iyi satıyordu; ama tabii bu hikâyelere kalkışmakla çok aptallık etti, yapılacak iş miydi hiç!"

Maurice içi boşalmış gibi duruyordu, yine üzüntülü bir hareketle:

"Ah, imparator..." dedi. "Özgürlükçü ve cumhuriyetçi düşüncelerime rağmen aslında severdim ben onu. Kanımda var bu, büyükbabamdan geliyor herhalde. Peki şimdi ondan da hayır kalmadığına göre, biz ne olacağız?"

Gözleri daldı, öyle bir acıyla inledi ki Jean endişelenerek ayağa kalkmaya davrandı, o sırada içeri giren Henriette'i gördü. Yan odadan gelen sesleri duyup uyanmıştı genç kadın. Solgun bir gün ışığı odayı aydınlatmaktaydı.

"Onu azarlamak için tam zamanında geldiniz," dedi Jean gülmeye çalışarak. "Hiç uslu durmuyor."

Kız kardeşini öyle solgun, öyle kederli görünce, kendi derdini unutturan bir şefkat nöbetine tutuldu Maurice. Kollarını açıp onu çağırdı, Henriette boynuna atılır atılmaz içi yumuşacık bir hisle doldu. Ağlıyordu Henriette, gözyaşları birbirine karıştı.

"Ah canım, talihsiz kardeşim benim, seni avutacak kadar yiğit olmadığım için kendime ne kadar kızsam az! O iyi kalpli Weiss, üstüne titreyen kocacığın! Ne olacaksın sen bundan sonra? Hep kurban sen

oldun, hem de bundan bir kez olsun şikâyet etmedin. Ben de başına çok dertler açtım, bundan sonra açmayacağım ne malum!"

Henriette elini Maurice'in ağzına koyarak susturdu onu. O sırada içeri Delaherche girdi, gözlerinden şimşekler çıkıyordu. Açlık yeniden bastırınca terastan inmiş, yorgunluğun azdırdığı bu sinirsel açlığı yatıştırmak için sıcak bir şeyler içmeye mutfağa dönmüştü; mutfakta aşçı kadın Bazeilles'de marangozluk yapan bir akrabasına sıcak şarap ikram ediyordu. Adam yangınların ortasında son ana dek kalmıştı Bazeilles'de; Delaherche'e boyahanesinin kesinlikle yıkıldığını, bir moloz yığınına döndüğünü söylemişti.

"Ya! Haydutlar! İnanabiliyor musunuz!" dedi Delaherche sinirden kekeleyerek Jean'la Maurice'e. "Hiç umut kalmadı artık, sabah da Sedan'ı ateşe verecekler, dün Bazeilles'i nasıl verdilerse öyle. Battım ben, battım!"

Birdenbire Henriette'in alnındaki yarayı fark etti, geldiğinden beri onunla konuşamamış olduğunu anımsadı.

"Sahi, siz gittiniz oraya ve yaralandınız ha... Ah, zavallı Weiss!"

Kadının kan çanağına dönmüş gözlerinden kocasının ölümünü bildiğini anlayınca, az önce marangozdan duyduğu korkunç bir ayrıntıyı pat diye söyleyiverdi:

"Zavallı Weiss! Yakmışlar galiba onu... Evet ya, elinde silahla yakaladıkları herkesin cesedini toplayıp petrolle yaktıkları bir evin alevleri arasına atmışlar."

Henriette dehşetten taş kesilmiş gibi dinliyordu. Aman tanrım! Sevgili ölüsünü geri alıp toprağa verme avuntusu da kalmamış, rüzgâr çoktan küllerini savurmuştu! Maurice kız kardeşine bir kez daha sıkıca sarıldı, sevgi dolu bir sesle zavallı külkedisi dedi ona, kendini bu kadar kahretmemesi için yalvardı, cesurdu o, dayanırdı.

Bir sessizlik oldu, pencereden doğan günü izleyen Delaherche, birden dönüp iki askere:

"Ha bu arada, unutuyordum... Size haber vermeye gelmiştim; aşağıda, hazineyi koydukları depoda bir subay, Prusyalıların eline geçmesin diye paraları millete dağıtıyor. Siz de inseniz iyi olur, paraya ihtiyacınız olabilir, akşama hepimiz ölmemiş olursak yani."

İyi fikirdi bu; Maurice'le Jean, Henriette'i kardeşinin kalktığı kanepeye uzanmaya razı ettikten sonra aşağı indiler. Delaherche yan odaya geçti, Gilberte huzurlu bir yüzle çocuk gibi uyuyordu hâlâ; onca konuşma, onca ağlama sesi genç kadını sağından soluna bile döndürememişti. Oradan annesinin Albay de Vineuil'ü beklediği odaya başını uzattı Delaherche, yaşlı kadın koltukta uyuyakalmıştı. Albay aynı şekilde yatıyordu, gözleri kapalıydı, ateşten kendinde değil gibiydi.

Birden gözlerini kocaman açıp sordu:

"Bitti, değil mi?"

Kaçmayı umduğu anda kendisini durduran soruya öfkelenen Delaherche, sinirle elini salladı; sesini alçaltarak:

"Ya evet, bitti! Yeniden başlayana kadar! Hiçbir şey imzalanmadı."

Albay çok kısık bir sesle sayıklamaya başladı:

"Tanrım! Sonunu göstermeden al canımı! Top seslerini duymuyorum. Niye ateş etmiyorlar artık? Yukarıda, Saint-Menges'da, Fleigneux'de, bütün yollar bizim kontrolümüzde, bize saldırmak için Sedan'ı dolaşmaya kalkarlarsa Meuse'e dökeriz Prusyalıları. Şehir, mevzilerimizi daha da kuvvetlendiren bir duvar gibi burnumuzun dibinde. İleri, marş! 7. Kolordu başa geçecek, 12. Kolordu çekilen birlikleri koruyacak..."

Nevresimin üstündeki elleri, rüyasında at üstünde dörtnala gider gibi kıpır kıpırdı. Bir süre sonra hareketleri yavaşladı, konuşması ağırlaştı, yeniden uykuya dalıyordu. Eller durmuş, albay nefessiz, külçe gibi kalmıştı.

"Dinlenin," diye fısıldadı Delaherche. "Bir haber alırsam yanınıza gelirim."

Albayın annesini uyandırmadığından emin olduktan sonra sessizce odadan çıktı.

Jean'la Maurice gerçekten de aşağıdaki depoda para dağıtmakta olan subayı buldular; mutfaktan aldığı sandalyeye oturmuş, önüne küçük, gürgen bir masa çekmiş, kalemi, makbuzu, herhangi bir evrakı olmadan servet saçıyordu adam. Altın paraların taştığı keselerin içine elini daldırıyor, sayma zahmetine bile katlanmadan, önünde sıraya girmiş 7. Kolordu çavuşlarının keplerini dolduruyordu. Anlaş-

maya göre çavuşlar parayı emirleri altındaki askerlere pay edecekti. Çavuşların hepsi, parayı kahve ya da et tayını alır gibi beceriksizce almakta, sonra da gündüz gözüyle sokak ortasında bu kadar altınla gezmemek için kepi ceplerine boşaltıp sıkılarak uzaklaşmaktaydı. Kimseden çıt çıkmıyor, paraların kristal şıkırtısı dışında hiçbir ses duyulmuyordu; zavallı adamlar, satın alınacak bir somun ekmeğin, bir şişe şarabın bile kalmadığı şehirde böyle bir zenginliğe boğulmaktan ötürü şaşkındı.

Jean'la Maurice yaklaşınca subay para dolu avcunu önce geri çekti.

"İkiniz de çavuş değilsiniz. Yalnız çavuşların alma hakkı var."

Sonra, paraları bir an önce bitirmek istediğinden usançla:

"Aman neyse, siz alın hadi onbaşım... Acele edelim, sıradaki!"

Jean'ın uzattığı kepin içine altın paraları bıraktı. Altı yüz franga yakın parayı görünce heyecanlanan Jean, yarısını hemen Maurice'e vermek istedi. Belli olmazdı, bir anda birbirlerinden ayrılmaları gerekebilirdi.

Revirin önünde, bahçede parayı paylaştıktan sonra içeri girdiler çünkü kapının hemen yakınında, samanların üstünde yatan bölük trampetçilerini tanımışlardı; şişman, neşeli bir gençti Bastian; akşam saat beşe doğru, savaş bitmişken, talihsizce kasığından serseri bir kurşunla vurulmuştu. Dünden beri can çekişiyordu.

Ağarmış gökyüzünün altında, yaralıların uyandığı o saatte revirin görüntüsü ikisinin de kanını dondurdu. Gece kimse fark etmeden üç yaralı daha ölmüştü; hastabakıcılar hızlıca cesetleri götürüp kalanlara yer açmaya çalışıyordu. Dün ameliyat edilenler yarı uyur yarı uyanık yatarken bir anda gözlerini kocaman açıyor, askerlerin otlar üstünde boğazlanmış bir sürü gibi yattığı bu geniş azap koğuşuna şaşkınlıkla bakıyordu. Akşam ortalığı süpürmeye, ameliyatlardan kanlanan mutfağı az da olsa temizlemeye çalışmışlardı; ama pek yararı olmamıştı, iyi silinmeyen zeminde kan izleri hâlâ duruyordu; bir kovanın içinde yüzen kırmızı lekeli koca sünger tıpkı bir beyni andırıyordu; atmayı unuttukları kırık parmaklı bir el hangarın kapısında sürünmekteydi. Bir katliamın ertesi günü, şafağın donuk ışığı altında, o kıyımdan geriye kalanlar işte böyle korkunç bir görünüşteydi. İlk saatlerin hareketliliği, o telaşlı hayatta kalma çabası yerini yüksek

ateş altında bir çeşit dermansızlığa bırakmıştı. Nadiren, kesik kesik inleyen uykulu bir ses bozuyordu nemli sessizliği. Cam gibi bakan gözlerde yeni bir günün doğuşunu görmenin ürküntüsü vardı; yapış yapış ağızlardan ortalığa kötü bir nefes kokusu yayılıyordu; iki üç ay sonra bir uzvunu orada bırakıp kurtulacak olan zavallı yatalakları bekleyen renksiz, iç bulandırıcı, acı dolu, bitmek bilmez günler bugünle birlikte başlıyordu koğuşta.

Bir iki saatlik dinlenmenin ardından viziteye çıkan Bouroche, trampetçi Bastian'ın önünde durdu; sonra omzunu belli belirsiz silkerek uzaklaştı. Yapacak bir şey yoktu. Ama trampetçi gözlerini açtı, elinde altın dolu kepiyle içeri girip koğuştaki zavallılar arasında kendi adamları olup olmadığına bakmayı akıl eden bir çavuşu yeniden dirilmişçesine canlı bakışlarla izledi. Çavuş iki adamını bulup yirmişer frank verdi onlara. Sonra başka çavuşlar da geldi, otların üstüne altın paralar yağmaya başladı. Bastian yattığı yerde doğrulmayı başararak, can çekişmenin etkisiyle zangır zangır titreyen ellerini uzattı.

"Bana da! Bana da!"

Çavuş, tıpkı Bouroche gibi, yürüyüp geçmek istedi onun önünden. Neye yarayacaktı ki bu? Sonra yüreği kaldırmadı, şimdiden soğumaya başlamış olan bu iki ele doğru saymadan savurdu paraları.

"Bana da! Bana da!"

Sırtüstü devrildi Bastian. Elinden kaçan altını yakalamaya çalıştı, kaskatı parmakları uzun süre arandı yerde. Sonra da öldü.

"Hadi iyi akşamlar, beyefendi mumunu söndürdü," dedi yanda yatan kara kuru zuhaf askeri. "Tam da bir tek atacak parayı bulmuşken, yazık be!"

Bu askerin sol ayağı bir aletin içine sıkıştırılmıştı. Buna rağmen doğrulup dizleriyle dirseklerinin üstünde sürünmeyi başararak ölünün yanına kadar geldi, yerdeki paraların hepsini topladı, ölünün ellerini, kaputunun ceplerini yokladı. Yerine döndüğünde herkesin kendisine baktığını fark etti.

"Kayıp mı olsaydı yani?" demekle yetindi.

İnsanın düştüğü bu sefaleti daha fazla izlemeye yüreği dayanmayan Maurice, Jean'ı sürükleyerek dışarı çıkardı. Ameliyatların yapıldığı hangardan geçerken, hâlâ kloroform bulamadığı için burnundan

soluyan Bouroche'u gördüler; yirmi yaşında, kavruk, zavallı bir delikanlının bacağını o şekilde kesmeye karar vermişti. Sesleri duymamak için hemen oradan uzaklaştılar.

Tam o sırada Delaherche de dışarıdan geliyordu. Elini sallayarak Jean'la Maurice'i çağırdı.

"Yukarı gelin, çabuk!" diye bağırdı. "Kahvaltı edeceğiz, mutfaktakiler bir yerden süt bulmuş. Elleri dert görmesin, sıcak bir şey içmeye hepimizin ne çok ihtiyacı vardı!"

Delaherche belli etmemeye çalışsa da sevincini saklayamıyordu. Sesini alçaltıp ışıl ışıl bir yüzle ekledi:

"Bu sefer oldu! General de Wimpffen tekrar gitmiş, anlaşmayı imzalayacakmış."

Ah, nasıl da rahatlamıştı; fabrikası kurtulmuş, korkunç kâbus sona ermişti; hayat kaldığı yerden devam edecekti, acılı bir hayat evet, ama sonuçta hayat işte! Saat dokuzu vururken küçük Rose, teyzesinin fırınından ekmek almak için, ufaktan toparlanmaya başlamış sokakları geçip koşarak mahalleye gelmişti; o arada da Delaherche'e sabahleyin Kaymakamlıkta olanları anlatmıştı. Saat tam sekizde General de Wimpffen, otuzdan fazla generalin katıldığı yeni bir savaş konseyi toplamış, onlara girişiminin sonuçlarını, faydasız kalan çabalarını, savaşı kazanan düşmanın ağır isteklerini anlatmıştı. Konuşurken elleri titremiş, şiddetli heyecandan gözleri dolmuştu. O sırada Prusya kurmay heyetinden bir albay, General von Moltke adına elçi olarak gelip saat ona kadar karar çıkmazsa Sedan şehrine yeniden ateş açılacağını hatırlatmıştı. Bunun üzerine konsey korkunç bir çaresizlik içinde, generalin Bellevue Şatosu'na dönüp şartları kabul etmesini onaylamak zorunda kalmıştı. General şimdiye kadar çoktan varmış olmalıydı oraya, bütün Fransız ordusu silahları ve mühimmatıyla tutsaktı artık.

Rose, haberin şehirde yarattığı olağanüstü çalkantının ayrıntılarına girmişti sonra. Kaymakamlıkta apoletlerini söküp çocuk gibi ağlayan subaylar görmüştü. Zırhlı süvariler kılıçlarını köprüden Meuse'e savurmuştu; koca bir alay sırayla köprüye çıkmış, her süvari kendi kılıcını fırlatarak suya gömülüşünü izlemişti. Sokaklarda askerler, namlusundan tuttukları tüfeklerini duvara çarparak dipçiğini kırıyor, topçular mitralyözlerin mekanizmalarını çıkarıp kanalizasyona

atıyordu. Sancakları yakanlar, gömenler vardı. Turenne Meydanı'nda yaşlı başlı bir çavuş taşın üstüne çıkmış, aklını kaçırmışçasına komutanlara sövüyor, hepsini ödleklikle suçluyordu. Birçok asker, gözlerinde sessizce büyüyen yaşlarla bir kenarda şaşkın durmaktaydı. Ama doğrusunu söylemek gerekirse kimi askerlerin, hatta çoğunluğun da sevinçten gözlerinin içi gülüyordu, yüreklerine su serpilmişti. Sonunda sefalet sona erecekti ha! Tutsaklardı, artık savaşmayacaklardı! Günlerdir taban tepmekten, aç kalmaktan canları çıkmıştı! Madem güçlü olan onlar değildi, savaşmak neyi değiştirecekti ki? Komutanlar işi bir an önce bitirmek için onları satmışlarsa satmışlardı! Yeniden beyaz ekmek yiyeceklerini, bir yatakta uyuyacaklarını düşünmek öyle hoştu ki!

Delaherche, Jean ve Maurice'le birlikte yukarıdaki yemek odasına girerken annesi seslendi:

"Gelsene, albayın halini beğenmiyorum."

Albay de Vineuil, yatakta gözleri açık, ateşin etkisiyle gördüğü hayali bağıra çağıra, soluk soluğa anlatmaktaydı.

"Prusyalılar Mézières'de yolumuzu kesse ne çıkar! Eninde sonunda Falizette korusunun çevresinden dolaşacaklar, bir kısmı da Givonne nehrinden yukarı çıkacak. Sınır hemen arkamızda, öldürebildiğimiz kadarını öldürüp bir sıçrayışta öte yana geçeriz. Dün önerdiğim şey işte buydu..."

Çakmak çakmak gözleri o sırada Delaherche'inkilerle karşılaştı. Tanıdı onu; aklı başına gelir, yarı uykulu hayalinden sıyrılır gibi oldu. Yeniden korkunç gerçekliğe döndüğünde üçüncü kez sordu aynı soruyu:

"Bitti, değil mi?"

Kumaş fabrikatörü sevinç patlamasını tutamadı:

"Ah, evet! Şükürler olsun! Tamamen bitti! Anlaşma şu saate dek imzalanmış olmalı."

Albay sargılı ayağına rağmen şimşek gibi fırladı yataktan, iskemlenin üstündeki kılıcını alıp bir vuruşta parçalamak istedi. Ama elleri o kadar titriyordu ki kılıç kaydı.

"Dikkat edin! Bir yerini kesecek!" diye bağırdı Delaherche. "Çok tehlikeli, hemen al onu elinden!"

Madam Delaherche kılıcı aldı. Sonra Albay de Vineuil'ün çektiği acı karşısında, oğlunun dediği gibi bir yere saklamak yerine, kendisinin bile ihtiyar ellerinden beklemediği akıl almaz bir güçle, bir vuruşta dizinde kırıverdi. Albay yeniden yatağa girdi, ihtiyar dostuna sonsuz bir sevgiyle bakıp ağlamaya koyuldu.

Bu sırada yemek salonunda aşçı kadın herkese bir fincan sütlü kahve veriyordu. Henriette'le Gilberte uyanmıştı; iyi uyuyup dinlenmiş olan Gilberte'in yüzü ışıltılı, gözleri neşeliydi; arkadaşına şefkatle sarılıyor, onun için bütün ruhuyla üzgün olduğunu söylüyordu. Maurice kız kardeşinin yanına oturmuştu, daveti geri çeviremeyen Jean ise Delaherche'in karşısına eğretice yerleşmişti. Madam Delaherche masaya gelmeye kesinlikle yanaşmadı; odasına bir fincan götürdüler, onu içmeyi kabul etti. Yan odadaki beşlinin sessiz başlayan kahvaltısı ise kısa sürede canlandı. Millet haraptı, açtı; dağ taş binlerce zavallı adamla doluyken burada olmaktan, hayatta ve sağlıklı olmaktan nasıl mutlu olmazlardı ki? Büyük, serin yemek odasında, kar beyaz masa örtüsü gözlerini okşuyor, sıcacık sütlü kahveyle mideleri bayram ediyordu.

Konuşmaya daldılar. Varlıklı sanayici özgüvenini hemen geri kazanmış olan Delaherche, başarısızlıktan başka her şeyi anlayışla karşılamaya hazır bir patronun babacan tavrıyla, iki gündür meraktan orada burada gezerken hiç aklından çıkmayan III. Napolyon'a getirdi konuyu. Karşısında bu basit delikanlıdan başka kimse olmadığından Jean'a dönüp:

"Ah, beyefendiciğim!" dedi. "İmparator beni o kadar yanılttı ki. Şakşakçıları istedikleri kadar hafifletici mazeretler bulmaya çalışsın, sonuçta şurası çok açık ki başımıza gelen felaketlerin baş nedeni o, tek nedeni o."

Daha bir iki ay öncesinde ateşli bir Bonapartçı olarak plebisitin olumlu sonuçlanması için çalıştığını çoktan unutmuştu Delaherche. Bundan sonra adı hep Sedan'la anılacak olan imparatora acımak şöyle dursun, bütün günahlardan onu sorumlu tutuyordu.

"Aciz bir adam, bunu kabul etmeyen kalmamıştır herhalde şu saatte; ama keşke o kadar olsaydı... Olmayacak hayallerin peşinde koşan bir ruh, şansı yaver gittiği sürece istediklerini başardığını sanan dengesiz bir zihin... Hayır efendim, kimse kandırıldığını, muhalefe-

tin ona gereken askeri ve krediyi vermediğini söyleyerek, başına gelenlere üzülmemizi sağlamaya çalışmasın. Asıl o bizi kandırdı, onun kusurları ve hataları yüzünden düştük bu kıyametin içine!"

Konuşmak istemeyen Maurice gülümsemesini tutamadı, politikayla ilgili bu konuşmadan rahatsız olan Jean ise budalaca bir şeyler söylemekten korka korka:

"Yine de yürekli bir adam olduğunu söylüyorlar," demekle yetindi.

Fakat alçakgönüllüce söylenmiş bu kadarcık söz bile Delaherche'i yerinden zıplatmaya yetti. Yaşadığı bütün korku, bütün endişe, nefrete dönüşmüş öfkeli bir ihtiras çığlığı halinde patladı.

"Yürekli adam, ya evet, demesi kolay! Sizin haberiniz var mı bayım, benim fabrikam tam üç kez havan topuyla vuruldu ve yanıp kül olmadıysa bu imparatorun marifeti değil! Biliyor musunuz ki şu an sizinle konuşan ben, bu deli saçması hikâye yüzünden neredeyse yüz bin frank kaybedecektim! Ah yok, hayır! Fransa işgal altına girsin, yangın yerine dönsün, mahvolsun, sanayi sinek avlasın, ticaret batsın; bu kadarı da fazla! Böyle yürekli adamlardan yeterince çektik biz, tanrı korusun bizi bunlardan! Çirkefin, kanın içine yuvarlandı işte, bırakalım orada da kalsın!"

Yumruğuyla, çırpınan bir zavallıyı hırsla suyun altına bastırır gibi bir hareket yaptı. Sonra höpürdeterek kahvesini bitirdi. Henriette acılı bir yüzle dalıp gitmişti, çocuk gibi onun üstüne titreyen Gilberte kendini tutamayıp hafifçe güldü. Fincanlar boşaldıktan sonra da serin, geniş yemek odasının huzurlu dinginliğinde oturmayı sürdürdüler.

Tam da aynı saatlerde III. Napolyon, Donchery yolu üzerinde bir dokumacının yoksul evindeydi. Sabah saat beşte Kaymakamlık binasından ayrılmak istemişti imparator; Sedan bir vicdan azabı, bir tehdit gibi üstüne üstüne geliyordu; ayrıca talihsiz ordusu için daha iyi şartlar elde ederek hassas yüreğini biraz olsun yatıştırmak ihtiyacıyla kıvranmaktaydı. Prusya kralıyla görüşmek istiyordu. Kiralık bir arabaya binip uzun kavak ağaçlarının arasından giden geniş yoldan uzaklaşmıştı. Sabahın ayazında, ardında bıraktığı tepetaklak olmuş görkemli imparatorluğu düşünerek çıktığı bu yol, sürgünlüğünün ilk aşamasıydı. Başında eskimiş kasketi, ayaklarında yağlı koca çizmele-

riyle peşinden atlı kovalar gibi koşup gelen Bismarck'la bu yolda bir araya geldi; Bismarck'ın bütün amacı imparatoru oyalamak, teslimiyet anlaşması imzalanana dek kralla görüşmesine engel olmaktı. Kral halen Vendresse'te, on dört kilometre uzaktaydı. Peki nereye gitmeli, hangi çatı altında beklemeliydi? Tuileries Sarayı uzakta, bir fırtına bulutu içinde kaybolmuş, silinip gitmişti. Sedan sanki kilometrelerce geriye kaçmış, bir kan nehri yolu tıkamıştı. Koca Fransa'da bir imparatorluk şatosu, resmî bir konut, hatta bir küçük memurun evinde cesaret edip de ilişebileceği tek bir köşe bile kalmamıştı. Kendini dokumacının evine, yolun kıyısında gördüğü o tek katlı, küçük loş pencereli, daracık sebzeliği çitle çevrili, yoksul eve attı imparator. Yukarıda, duvarı kireç boyalı, tabanı karo döşeli, içinde gürgen bir masayla oturma yeri samandan iki sandalye dışında eşya olmayan bir oda vardı. İmparator o odada saatler geçirdi; önce yanında cömertlikten söz ettiğini duydukça gülümseyen Bismarck'la, sonra azap içinde bir yukarı bir aşağı yürüyerek, külrengi yüzünü cama yapıştırıp Fransa toprağına, geniş, bereketli tarlalar arasından anlatılmaz bir güzellikle kıvrılıp giden Meuse'e bakarak tek başına.

Sonra ertesi gün, sonraki günler, sürgünlüğün diğer iğrenç aşamaları: Kral Wilhelm'le görüşmesinin ardından geceyi geçirdiği, ağladığı, nehre tepeden bakan o küçük, sevimli burjuva şatosu Bellevue; zalim yolculuğun başlangıcı; yeniklerin ve açların öfkesinden korkarak Sedan'ın içinden geçemeyişi; Prusyalıların Iges yarımadasına attığı duba köprüyü kullanıp şehrin kuzeyinden geniş bir yay çizişleri; üstü açık arabasının içinde Floing'ın, Fleigneux'nün, Illy'nin kestirmelerinden, sapa yollarından içler acısı bir kaçış ve orada, cansız bedenlerle dolu o trajik Illy yaylasında efsanevi bir karşılaşma... Arabanın sarsıntısına bile dayanamayan imparatorun, art arda gelen krizlerin şiddetiyle yığılarak, belki de ağzından düşürmediği sigarasını mekanik hareketlerle içtiği bir sırada, Fleigneux'den Sedan'a götürülmekte olan avurtları çökmüş, üstleri kana, toza bulanmış bir grup tutsak, arabaya yol vermek için kenara çekilmişti. En ön sıradakiler sessizce bakmış, arkadakiler homurdanmış, derken öfke yavaş yavaş yükselmiş ve askerler küfrederek, lanet okurcasına yumruklarını sallamaya, imparatoru yuhalamaya başlamıştı. Sonrası, yine

savaş meydanlarından bitmek bilmez bir geçişti; delik deşik olmuş yollarda, yıkıntıların arasından, gözleri fal taşı gibi açık ve tehditkâr bakan ölülerin arasından bir fersah gitmişlerdi; oradan çıplak tarlalara çıkmışlar, çıt çıkmayan geniş ormanlardan geçip bir bayırın tepesindeki sınıra varmışlardı; ötesi, daracık vadinin derinlerine inen iki yanı köknar ağaçlarıyla çevrili yol, her şeyin sonuydu.

Ya sürgünlüğün ilk gecesi... Bouillon'da küçük bir otelde, Hôtel de la Poste'ta, çevresini saran sığınmacı Fransızlara ve meraklı kalabalığına kendini göstermesi gerektiğini düşünmüştü imparator; mırıldanmalar ve ıslıklarla karşılanmıştı! Üç penceresi meydana ve Semoy nehrine bakan oda, kırmızı damasko kumaşla kaplı iskemleleri, aynalı maun dolabı, rafına çinko bir sarkaçlı saat ile içinde midye kabukları ve yapma çiçekler olan cam bir fanus konmuş şöminesiyle sıradan bir odaydı. Kapının sağında ve solunda, birbirinin eşi iki küçük yatak vardı. Yataklardan birinde imparatorun yaveri yatıyordu, yorgunluktan saat daha dokuzda sızıp kalmıştı. Ötekinde imparator uzunca bir süre dönüp durmuş, bir türlü gözüne uyku girmemişti; sıkıntısını atmak için yataktan her kalkışında, şöminenin iki yanındaki duvarda asılı olan gravürlere bakıyordu; gravürlerden birisi *La Marseillaise*'i söyleyen Rouget de l'Isle'i, diğeriyse *Son Yargılama*'yı resmetmekteydi; başmeleklerin borazanları yeri göğü titreterek ölüleri topraktan kaldırıyor, savaşlarda ölenler dirilerek şahitlik etmek üzere tanrı katına yükseliyordu.

Sedan'da, imparatora ait eşyalar, ayak bağına dönmüş o baş belası sandıklar, Kaymakamlığın bahçesindeki leylakların arkasında öylece kalmıştı. Kimse bu eşyaları nasıl yok edeceğini, nasıl göz önünden kaldıracağını bilmiyordu; zavallı insanlar sefalet içinde kıvranıyorken onlar orada öyle saldırgan bir küstahlıkla duruyor, varlıkları bozgun karşısında öyle korkunç bir alaya dönüşüyordu ki katlanılacak gibi değildi. Bu iş için zifiri karanlık bir gece beklediler. O gece geldiğinde, atlar, arabalar, gümüş tencereleri, şişleri, nefis şaraplarla dolu sepetleri taşıyan yaylılar, büyük bir gizlilik içinde Sedan'dan çıktı; karanlık yollardan sessizce, bir hırsız ürkekliğiyle, imparatorun ardından Belçika'ya doğru yola koyuldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

BİR türlü akşam olmak bilmeyen savaş günü boyunca, Honoré'yi düşündükçe yüreği ağzına gelerek, Fouchard Baba'nın küçük çiftliğinin kurulu olduğu Remilly tepesinden topların gümbürtüsüne, dumanına boğulmuş Sedan'a baktı durdu Silvine. Haber alma olanağı olmadığından ertesi gün endişesi daha da arttı; yollarda nöbet tutan Prusyalılar sorulara yanıt vermiyor, aslına bakılırsa onlar da bir şey bilmiyordu. Bir gün önce gökte parıldayan güneş kaybolmuş, vadiyi kirli bir gün ışığıyla hüzne boğan sağanaklar yağmıştı.

Akşama doğru Fouchard Baba haberleri öğrenebilmek için kapının eşiğine çıktı. Kasıtlı suskunluğunu sürdürmekle birlikte onun da içi içini yiyordu; oğlunu düşündüğü yoktu pek, insanların başına gelen felaketten nasıl yararlar sağlayacağı onun kafasını daha çok kurcalıyordu. Kapıda dikilirken gömlekli, iriyarı bir delikanlının, bir süredir nereye gideceğini bilmez halde yolda gezindiğini fark etti. Delikanlıyı tanıyınca öyle şaşırdı ki yoldan geçen üç Prusyalıya rağmen avazı çıktığı kadar bağırdı:

"Gözlerime inanamıyorum! Prosper, sen misin?"

Afrika avcı eri atılarak ağzını kapadı onun. Sonra yanına sokulup alçak sesle:

"Evet, benim," dedi. "Boş yere savaşmak canıma tak etti, ben de kaçtım. Baksanıza Fouchard Baba, çiftlikte çalışacak adama ihtiyacınız yok mu sizin?"

İhtiyar bu sözleri duyar duymaz her zamanki temkinliliğine büründü. Birini arıyordu, evet. Ama bunu söylemenin ne gereği vardı.

"Adama mı, yok vallahi! Şu sıra değil. Gir sen yine de, bir şeyler iç. Seni yollarda aç susuz bırakacak halimiz yok ya."

İçeride Silvine ocağa çorba koyuyor, minik Charlot annesinin eteğine asılmış kahkahalar atarak oynuyordu. Silvine önce tanımadı Prosper'i, oysa birlikte çalışmışlıkları vardı. Masaya bir şişe şarapla iki bardak getirdiği sırada yüzüne dikkatlice bakınca kim olduğunu anladı. Bir çığlık kopardı, aklı fikri Honoré'deydi.

"Ah! Siz savaştan geliyorsunuz değil mi? Honoré iyi mi?"

Prosper yanıt verecek gibi oldu, sonra duraksadı. İki gündür rüyada gibiydi, arka arkaya bir sürü bulanık şey olmuştu, hiçbirini net olarak anımsayamıyordu. Honoré'nin bir topun üstüne cansız devrildiğini görmüş olmalıydı; ama kesin bir şey de söyleyemiyordu. Emin olmadıktan sonra insanları boş yere üzmenin ne anlamı vardı?

"Honoré mi..." diye mırıldandı. "Bilmiyorum... Bir şey diyemeyeceğim."

Silvine gözünü kırpmadan bakıyordu ona, üsteledi:

"Görmediniz mi onu?"

Prosper başını sallayarak ağır ağır ellerini oynattı:

"Bilmek kolay mı sanıyorsunuz! Öyle çok şey oldu ki! Koca bir savaş; ama anlat deseniz uzun uzadıya anlatamam. Yo, hayır! Geçtiğim yerleri bile sayamam. Hepimiz aptala döndük vallahi!"

Bir bardak şarabı kafasına diktikten sonra hüzünle durdu, gözleri zihninin karanlıklarında kaybolmuştu.

"Hatırladığım tek şey, kendime geldiğimde havanın kararmakta olduğu... Hücum sırasında düştüğümde güneş tam tepedeydi oysa. Orada saatlerce yatmış olmalıyım; sağ bacağım, göğsünden vurulan Zefir'ciğimin altında kalıp ezilmişti. İnanın bana, orada öyle yatmak hiç hoş bir şey değil; onlarca arkadaşın ölmüş, çevrede canlı kedi bile yok, biri gelip kurtarmazsa ben de burada geberip gideceğim diye düşünüyor insan. Usulca kalçamı kurtarmaya çalıştım ama ne mümkün, Zefir gülle gibi ağır. Bedeni sıcaktı hâlâ. Onu okşadım, yumuşak sözlerle seslendim. İşte o zaman, ömrümün sonuna kadar unutmayacağım bunu, gözlerini açtı; yerde, benim başımın yanına düşmüş zavallı başını bir gayretle kaldırdı. Konuştuk: 'Sevgili dostum,' dedim ona, 'sitem ediyorum sanma, ama benim de seninle birlikte nalları diktiğimi mi görmek istiyorsun ki beni bu kadar sıkı tutuyorsun?' Evet demedi tabii. Ama benden ayrılacak olmanın ona ne büyük acı

verdiğini o bulanık bakışından anladım. Sonra, nasıl oldu bilemiyorum, isteyerek mi yaptı yoksa kasıldı da mı oldu; ama bir anda sarsılıp yana devrildi. Ben de ayağa kalkabildim. Ah! Kalkmasına kalktım, ama nasıl berbat bir haldeyim, bacak davul gibi... Neyse, Zefir'in başını kollarımın arasına aldım, ona bir sürü şey söyledim, içimden ne geliyorsa, iyi bir at olduğunu, onu çok sevdiğimi, her zaman hatırlayacağımı... Dinliyordu, öyle mutlu bir hali vardı ki! Sonra bir kez daha sarsıldı ve öldü; bomboş bakan kocaman gözleri gözümün önünden gitmiyor. Tuhaf şey, söylesem inanmazlar; ama resmen yaş vardı gözlerinde. Benim zavallı Zefir'im, insan gibi ağlıyordu..."

Acıdan soluğu kesilen Prosper konuşmasına ara verdi, gözlerinden yaş boşandı. Bir bardak şarap daha içtikten sonra kesik, yarım cümlelerle hikâyesini sürdürdü: Hava iyice kararmış, ufukta, savaş meydanıyla bir hizada, ölü atların gölgesini devleştirip sonsuza uzatan kırmızı bir çizgiden başka ışık kalmamıştı. Prosper, şiş bacağıyla bir yere gidemediğinden uzun süre atının yanında durmuştu. Sonra, aniden bastıran dehşet duygusu, yalnız kalmamak, arkadaşlarıyla birlikte olup daha az korkmak ihtiyacı, acısına rağmen yürütüvermişti onu. Dört bir yandan, hendeklerden, çalılardan, kuytu köşelerden, tıpkı onun gibi unutulmuş yaralılar sürünerek çıkıyor, dörderli beşerli bir araya gelip, birlikte inlemenin de ölmenin de daha kolay olduğu küçük topluluklar oluşturuyorlardı. Garenne ormanının içinde, 43. Alay'dan iki askere işte böyle rastlamıştı Prosper. Savaşta sıyrık bile almamış olan bu askerler tavşan gibi yere sinmiş, geceyi bekliyordu. Prosper'in yolları bildiğini öğrenince ona niyetlerini açtılar: Ormanın içinden sınıra dek gidip sabah olmadan Belçika'ya geçmeyi düşünüyorlardı. Prosper ilkin onları götürmeyi kabul etmedi, bir an önce Remilly'ye gitmek istiyordu, orada kalacak yer bulabileceğinden emindi; iyi ama, üstüne başına nereden bir gömlek, bir pantolon bulacaktı? Ayrıca Garenne ormanından Remilly'ye gelmek için vadiyi uçtan uca geçmek gerekirdi, onlarca Prusya hattını aşıp bunu yapmak olacak iş değildi. Bu nedenle iki kafadara rehberlik etmeye razı oldu. Bu sırada bacağına da biraz can gelmişti, şansın da yardımıyla bir çiftlik evinden ekmek buldular. Yola çıktıklarında uzaktaki bir çan kulesi saat dokuzu vuruyordu. Yolda karşılaştıkları tek tehlike, La Chapelle'de bir düşman

devriyesinin arasına düşmek oldu; askerler hemen silahlarına sarılıp karanlığa doğru ateşe başladılar, Prosper'le iki asker kurşun ıslıkları altında yüzüstü sürünerek, dörtayak koşarak ağaçların arasına daldı. Bir daha da ormandan dışarı çıkmadılar; kulaklarını dikip, elleriyle çevreyi yoklaya yoklaya ilerlediler. Bir patikanın dönemecinde, yalnız başına nöbet tutan bir erin yanına sürünüp omzuna atladılar, bıçakla gırtlağını kestiler. Sonrasında yollar boştu; güle oynaya, ıslık çala çala yürüdüler. Sabah saat üçe gelirken Belçika topraklarında küçük bir köye varmışlardı; insaflı bir çiftçi uyanıp hemen onlara ambarını açtı, ot demetleri üstünde deliksiz bir uykuya daldılar.

Prosper uyandığında çoktan güneş doğmuştu. İki arkadaşı hâlâ horlarken gözlerini açan genç adam, onları evine alan köylüyü büyükçe bir yük arabasına at koşarken gördü; araba, odunkömürü çuvallarının altına gizlenmiş erzak torbalarıyla, ekmekle, pirinçle, kahveyle, şekerle doluydu. Prosper bu iyi kalpli adamın Fransa'da, Raucourt'da yaşayan iki evli kızı olduğunu öğrendi; Bavyeralıların oradan geçişinin ardından kızlarının yokluğa düştüğünü duymuştu adam, bu erzakı onlara götürüyordu. Gerekli izin belgesini sabah uyanır uyanmaz gidip almıştı. Prosper hemen o an delice bir arzuya kapıldı, yük arabasının sırasına ilişip şimdiden özlediği topraklara dönmek için can atıyordu. Çok basitti; çiftçi zaten Remilly'den geçmek zorundaydı, orada arabadan atlayıverecekti. Her şey üç dakika içinde ayarlandı. Nereden bulacağım diye kara kara düşündüğü gömlekle pantolonu çiftlikten verdiler, çiftçi onu her yerde oğlu diye tanıttı ve iki ya da üç kez Alman devriyelerince durdurulduktan sonra kilisenin önünde Prosper arabadan indi.

"Canıma tak etmişti!" diye yineledi bir sessizlikten sonra. "Bir işe yarasaydık hadi neyse, hani Afrika'daki gibi! Ama yok; önce sola koş, sonra sağa koş, hiçbir işe yaradığını hissetme, hayat değil ki bu... İşte böyle, zavallı Zefir'im de öldü; bundan sonra tek başımayım, yine toprakla uğraşacağım, ne yapayım! Prusyalıların elinde esir olmaktan iyidir, öyle değil mi? Sizin de atlarınız var Fouchard Baba, bakın göreceksiniz ne kadar seviyorum onları, nasıl iyi bakıyorum!"

İhtiyarın gözü parladı. Bir kez daha kadeh tokuşturduktan sonra ağır ağır konuştu:

"Hay allah! Eh, madem sana yararı olacak, kabul, ne yapalım, alıyorum seni işe. Ama aylığını savaş bittikten sonra konuşuruz, çünkü gerçekten adama ihtiyacım yok; malum, zor zamanlar."

Silvine, dizinde Charlot ile konuşma boyunca yanlarında oturmuş, gözünü Prosper'den ayırmamıştı. Genç adamın ahıra gidip hayvanları görmek için hemen ayaklandığını görünce bir daha sordu:

"Honoré'yi hiç görmediniz mi yani?"

Bu beklenmedik soru, belleğinin karanlık bir köşesinde aniden ışık çakmış gibi ürpertti genç adamı. Yine duraksadı, sonra söylemeye karar verdi:

"Bakın, az önce sizi üzmek istemedim; ama öyle sanıyorum ki Honoré, kaldı orada."

"Nasıl kaldı?"

"Yani sanırım Prusyalılar öldürdü onu. Bir topun üstüne düştüğünü gördüm, başı havadaydı, kalbinin altında bir kurşun deliği vardı."

Bir sessizlik oldu. Silvine'in yüzünden bütün kan çekilmişti; neye uğradığını şaşıran Fouchard Baba, şişenin dibini boşalttığı bardağını masaya geri bıraktı.

"Emin misiniz?" dedi Silvine zor duyulan bir sesle.

"Elbette! Gözüyle gördüğünden emin olmaz mı insan... Küçük bir tepenin üzeriydi, yakınında üç tane ağaç vardı, gitsem gözü kapalı bulurum."

Dünya Silvine'in başına yıkılır gibi oldu. Hatasını bağışlayan, sefer bitip döner dönmez evlenmek için sözleştiği delikanlı! Öldürmüşlerdi onu, kalbinin altında bir delikle yatıyordu orada! Onu ne kadar çok sevdiğini ilk o an hissetti Silvine, yüzünü bir kez daha görmek için neler vermezdi; her şeye rağmen onun olmalıydı Honoré, toprakta bile olsa onun olmalıydı. Bu duygular ayaklandırdı genç kadını, her zamanki edilginliğinden sıyırdı.

Charlot'yu sertçe yere bırakarak haykırdı:

"İyi ya! Öyleyse gözümle görmeden inanmayacağım ben de. Neresi olduğunu bildiğinize göre beni oraya götüreceksiniz. Eğer söyledikleriniz doğruysa, onu bulursak, alıp buraya getireceğiz."

Gözyaşlarından konuşamadı, masanın üstüne kapanarak hıçkırıklarla sarsılmaya başladı. Annesinin kendisini iteklemesine şaşan

çocuk da bir ağlamadır tutturmuştu. Silvine onu yeniden kollarının arasına alıp göğsüne bastırdı, çıldırmış gibi tekrarlıyordu:

"Zavallı yavrum benim! Zavallı yavrum benim!"

Fouchard Baba durgundu. Her şeye rağmen kendi tarzında severdi oğlunu. Belli ki eskileri, karısının hayatta olduğu, Honoré'nin daha okula gittiği zamanları anımsıyordu; kırmızı gözlerinde iki tomurcuk yaş belirdi, meşine dönmüş yanaklarından aşağı yuvarlandı. On yıl var ki ağlamamıştı. Sövdü biraz, kendi oğlunu bir daha göremeyecek olması kanına dokunmuştu.

"Geberesiceler! Bir tane oğlun var, onu da elinden alıyorlar; insanın ağırına gidiyor be!"

Gelgelelim herkes biraz sakinleştikten sonra, Silvine'in sürekli oraya gidip Honoré'nin ölüsünü bulmaktan söz etmesi Fouchard'ın çok canını sıktı. Genç kadın artık bağırmıyor, geri adım atmayacağını belli eden acılı bir sessizlik içinde ayak diriyordu; o uysal, ne iş versen boyun eğip yapan genç kadını tanıyamıyordu Fouchard. Kahverengi gür saçlarının çevrelediği yüzü hâlâ solgundu; ama o yüze güzelliğini veren iri, itaatkâr gözleri yabani bir kararlılıkla bakıyordu. Omzuna koyduğu kırmızı eşarbı çekip atmış, dul bir kadın gibi siyahlara bürünmüştü. Fouchard aramanın ne kadar zor olacağını, karşısına çıkabilecek tehlikeleri, Honoré'yi bulma ümidinin yok denecek kadar az olduğunu boş yere anlatıp durdu. Yanıt bile vermiyordu artık Silvine. İhtiyar adam, onunla gitmezse genç kadının bir delilik yapıp yalnız gideceğini anladı; onunla gitmeye gelince, o daha beter bir tedirginlikti, çünkü Prusyalı yetkililerle başı belaya girebilirdi. Bu yüzden, baktı olmuyor, kalkıp uzaktan kuzeni olan Remilly belediye başkanının yanına gitti; ikisi kafa kafaya verip bir hikâye uydurdular: Silvine, Honoré'nin gerçekten dul kalmış eşi, Prosper de Silvine'in kardeşiydi; kasabanın eteğindeki Malta Haçı Oteli'ne yerleşen Bavyeralı albay, ablayla kardeşine, kocanın naaşını bulurlarsa geri getirmelerine izin veren bir geçiş belgesi vermeyi kabul etti. Bu arada gece olmuştu; Silvine'i yalnızca, yola çıkmak için sabahı beklemeye ikna edebildiler.

Ertesi gün, arabaya koşulması için atlarından birini vermek istemedi Fouchard, atın geri gelmeyeceğinden korkuyordu. Ne malumdu

Prusyalıların atla arabaya el koymayacağı! Sonunda, istemeye istemeye, küçük boz eşeğini vermeye razı oldu; eşeğin arkasına bağladıkları ufak yük arabası ölüyü alabilecek kadar geniş sayılırdı. Fouchard, Prosper'e uzun uzun talimatlar verdi; Honoré'yi nasıl bulacağını düşündükçe tasalanıyordu Prosper, gece iyi uyumuştu, salim kafayla yeri anımsamaya uğraştı. Son anda Silvine koşup yatağının üstündeki battaniyeyi aldı, katlayarak arabanın zeminine yaydı. Tam yola çıkarlarken döndü, koşup Charlot'ya sarıldı.

"Fouchard Baba, oğlum size emanet, dikkat edin, kibritle oynamasın."

"Tamam, tamam! Sen merak etme!"

Hazırlıklar uzun sürdüğünden, Silvine ile Prosper, küçük boz eşeğin başı önde çektiği ufak yük arabasının peşinden Remilly'nin dik yokuşlarını inmeye başladıklarında saat de yedi olmak üzereydi. Gece gök delinmişti sanki, yollar çamur deryasıydı, kurşuni kocaman bulutlar gökte kasvetli kasvetli geziniyordu.

En kestirme yoldan gitmek isteyen Prosper, Sedan'dan geçmeye karar verdi. Ama daha Pont-Maugis'ye gelmeden bir Prusya devriyesi yük arabasını durdurdu, bir saatten fazla orada bekletti; izin belgeleri dört beş komutanın elinden geçtikten sonra, soldaki kestirmeye sapıp Bazeilles'in çevresini dolaşmak koşuluyla tekrar yola koyulabildi eşek. Niye öyle gerektiği söylenmemişti, şehirdeki kalabalığı daha da arttırmaktan korkuyor olmalıydılar. Silvine, Meuse'ün üstündeki demiryolu köprüsünden, hani Fransızların havaya uçurmadığı ve ele geçirmenin Bavyeralılara çok pahalıya patladığı o uğursuz köprüden geçerlerken, suyun yüzeyinde miskin miskin sürüklenen bir topçu cesedi gördü. Çalıya takılan ceset bir an hareketsiz kaldı, sonra yüzüstü dönerek yoluna devam etti.

Eşeğin ağır adımlarla boydan boya katettiği Bazeilles'de taş taş üstünde kalmamış, geçtiği her yeri şiddetli bir kasırga gibi yakıp yıkan savaş, ardında iğrenç bir harabe bırakmıştı. Ölüleri toplamışlardı, kasabanın kaldırımında yalnızca bir ceset duruyordu; yağmur kanı yıkamış, su birikintileri kırmızı kırmızı kalmıştı; yerlerde ne olduğu anlaşılmayan kırık dökük eşyalar, bakanların üstünde saç tellerini seçer gibi olduğu et parçaları vardı. Özellikle yıkıntılar in-

sanın yüreğini sıkıştırıyordu; daha üç gün öncesine dek, bahçe içindeki sevimli evleriyle görenlerin içini açan Bazeilles, bugün yerle bir edilmiş, yok olmuş, geriye yalnızca isten kararmış duvarlar kalmıştı. Kilise hâlâ yanıyordu; meydanın ortasında kocaman bir kalas yığını gibi tütüyor, kara duman kalın bir sütun halinde aralıksız yükselerek yas başlığı biçiminde gökyüzüne yayılıyordu. Bütünüyle yok olmuş sokaklar vardı; iki yanda ev yerine kurumdan, külden bir bulamacın kara bir balçık gibi kapladığı kavrulmuş moloz yığınlarından başka bir şey kalmamıştı. Dörtyol ağızlarındaki köşe binalar, sanki alevlerin rüzgârıyla sürüklenmiş gibi kökünden kazınmıştı. Diğer binalar daha az zarar görmüştü, bir tanesi tek başına ayakta duruyordu, sağındaki ve solundaki binalar top mermileriyle delik deşik olmuş, içi boş iskeletlere benzeyen yapı kafesleri kalmıştı. Kasabada dayanılmaz bir koku vardı; yangının verdiği bulantı hissi, özellikle döşemelere boca edilmiş petrolün geniz yakan kokusuydu bu. İnsanların kurtarmaya çalıştığı eşyalar, pencerelerden fırlatılıp kaldırımlarda ezilmiş yoksul işi mobilyalar, kırık bacaklı çarpık masalar, yanları açılmış, gövdesi yarık gardıroplar, yerlerde sürünen yırtık, pis çamaşırlar, yağmadan artakalmış, yağmurun altında harap olup giden bütün bu hazin savruntular sessizce yürek burkuyordu. Ön yüzü tamamen açılmış bir binada, yıkık döşemelerin arasından, şöminenin üstündeki duvarda sarkaçlı bir saat sapasağlam görünmekteydi.

Böyle bir iğrençliğin karşısında, daha düne kadar asker olan Prosper'in damarlarındaki kan kızışmaya başlamıştı.

"Ulan domuzlar!" diye homurdanıyor, yumruklarını sıkıyordu. Beti benzi atan Silvine, yol boyunca karşılaştıkları her nöbetçide onu bakışlarıyla sakinleştirmek durumunda kaldı. Bavyeralılar hâlâ yanan evlerin yanına nöbetçi dikmişti; tüfekleri dolu, süngüleri takılı bu erler, alevler eserini tamamlasın diye yangınların başını bekler gibiydi. Çevredeki meraklıları, bakmak isteyenleri, tehditkâr hareketlerle uzaklaştırıyor, ısrar eden olursa gırtlaktan gelen bir sesle bağırıyorlardı. Evlerin sakinleri kümeler halinde, bastırmaya çalıştıkları öfkeden titreyerek, uzakta sessizce bekleşmekteydi. Saçı başı dağınık, elbisesi çamurlu, gencecik bir kadın, yaklaşmasına izin vermeyen nöbetçiye rağmen küçük bir evin tüten yıkıntısı önünden ayrılmamakta

diretiyor, kızgın korları karıştırmaya çabalıyordu. Bu kadının çocuğunun o evde yandığı söyleniyordu. Bavyeralı sertçe iterek oradan uzaklaştırmaya kalkınca kadın birden döndü; ağza alınmaz sözlerle, sunturlu küfürlerle öfkesini, acısını adamın yüzüne kustu; böylelikle biraz olsun rahatlamıştı. Adam anlamadı. Endişeyle kadına bakarak bir iki adım geriledi. Üç arkadaşı yetişip kurtardı onu, avazı çıktığı kadar haykıran kadını alıp götürdüler. Başka bir evin yıkıntıları önünde bir adamla iki küçük kız, yokluktan, yorgunluktan yığılıp kalmış, sahip oldukları her şeyin kül olup havaya savruluşuna bakarak, nereye gideceklerini bilemeden, hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı. O sırada bir devriye geçerek meraklıları dağıttı, cadde yeniden ıssızlaştı; geride yalnızca gözlerinde hain bakışlarla, insanları vicdansız talimatlarına uymaya zorlayan sert, asık yüzlü nöbetçiler kalmıştı.

"Ulan domuzlar! Ulan domuzlar!" deyip duruyordu Prosper boğuk bir sesle. "Şuracıkta bir ikisini boğazlasam ne güzel olur!"

Silvine bir kez daha susturdu onu. Titriyordu genç kadın. Yangının sıçramadığı bir garajdan bir köpek ağlaması geliyordu; kapatıldığı yerde iki gündür unutulmuş olan hayvan hiç susmadan öyle acıklı havlıyordu ki ince, gri bir yağmurun çiselemeye başladığı basık gökyüzüne bir dehşet dalgası yayılıyordu. İşte tam o sırada, Montivilliers Parkı'nın önünde bir şey gördüler. Her sabah önceki günden sokaklarda kalan çöplerin küreklerle toplanıp yüklendiği üç büyük araba, bu kez cesetlerle dolu, arka arkaya dizilmişti; bu sabah çöp yerine ölüleri yüklemişlerdi arabalara; her cansız bedende durmuş, cesedi alıp arabaya atmış, sonra tekerlek gıcırtıları eşliğinde bir sonrakine giderek, araba tepeleme doluncaya dek bütün Bazeilles'i dolaşmışlardı. Arabalar yolun kenarında kıpırdamadan yüklerini boşaltacakları yere, yakındaki toplu mezara götürülmeyi bekliyordu. Yığının içinden havaya dikili ayaklar fırlamıştı. Yarısı parçalanmış bir kafa kenardan sarkıyordu. Üç araba aynı anda sarsılıp su birikintileri arasından sallana sallana yola koyulunca, beyaz bir el upuzun aşağı sarkıp tekerleklerden birine sürtünmeye başladı; tekerlek döndükçe derisi kalktı elin, kemik görününceye dek eti sıyrıldı.

Balan kasabasına vardıklarında yağmur durmuştu. Prosper temkinli davranıp yanına aldığı bir parça ekmeği yemesi için Silvine'i

ikna etti. Bu sırada saat de on bir olmuştu. Gelgelelim Sedan'a çok yaklaştıklarından, yeniden bir Prusya devriyesi yollarını kesti; bu seferki çok kötüydü, görevli subay ikisini de çığ çığ yiyecekmiş gibi sinirliydi; çok düzgün bir Fransızcayla izin belgesinin sahte olduğunu ileri sürüyor, aldığı belgeyi geri vermeyi bile kabul etmiyordu. Askerlerine emir verip eşekle küçük yük arabasını bir hangara çektirdi. Ne yapmalıydı? Yola nasıl devam etmeliydi? Bir çare bulmak için umutsuzca çırpınan Silvine'in aklına bir fikir geldi; Fouchard Baba'nın, Silvine'in de tanıdığı bir akrabası olan kuzen Dubreuil'ün evi Ermitage, birkaç yüz metre ötede, şehrin dış mahallesine tepeden bakan daracık sokakların yukarısındaydı. Belki onun, bir burjuvanın sözünü dinlerlerdi. Arabanın orada kalması koşuluyla onları serbest bıraktıklarından, Silvine Prosper'i önüne katıp oraya götürdü. Koşarak gittiler, Ermitage'ın demir parmaklıklı kapısı ardına dek açıktı. Asırlık karaağaçların arasındaki yola girdiklerinde, uzaktan fark ettikleri bir manzara onları çok şaşırttı.

"Oh, maşallah! Elâlem keyifte!" dedi Prosper.

Evin girişindeki basamaklı sekinin aşağısında, çakıllı zeminde neşeli bir kalabalık toplanmıştı. Gök mavisi saten kumaşla kaplı bir kanepe ile koltuklar, mermer orta sehpanın çevresine daire biçiminde yerleşmiş, dünden beri yağan yağmurdan sırılsıklam olan eşyalar açık havada tuhaf bir salon görüntüsü oluşturmuştu. Kanepenin iki ucunda kaykılmış iki zuhaf askeri kahkahalarla güler gibiydi. Koltuklardan birinde ufak tefek bir piyade eri karnını tutar gibi öne eğilmişti. Diğer üçü, koltukların koluna dirseklerini gevşekçe dayayarak oturmuş, bir avcı ise bardak almak ister gibi elini sehpaya uzatmıştı. Mahzeni boşaltmış, kafaları çekiyorlardı anlaşılan.

Yürüdükçe şaşkınlığı artan Prosper:

"Hâlâ nasıl burada olabiliyorlar?" diye mırıldandı. "Prusyalıları hiç mi umursamıyor bu herifler?"

Derken Silvine, gözlerini kocaman açarak bir çığlık attı, dehşetle yüzünü örttü. Askerler kıpırdamıyordu, ölmüşlerdi. Vücutları kaskatı, elleri çarpık iki zuhaf askerinin yüzü yoktu; burunları kopmuş, gözleri yuvalarından fırlamıştı. Karnını tutanın gülüşü, dudakları bir kurşunla parçalanıp dişleri kırılmış olduğu içindi. Vitrin mankenle-

ri gibi kesikli duruşlar, camsı bakışlarla, ağızları açık donup kalmış, bir daha kıpırdamamak üzere hareketsizleşmiş bu zavallıların sohbet eder görüntüsü gerçekten korkunç bir şeydi. Son nefeslerini vermeden önce, birlikte ölmek için buraya mı sürünmüştü bu insanlar? Yoksa Prusyalılar mı askerleri tek tek toplayıp yuvarlak oturtmuş, Fransızların o kadim neşesiyle alay etmek için böyle bir eşek şakası yapmıştı?

"Kan donduran bir eğlence!" dedi Prosper sararak.

Geniş yol boyunca ağaç diplerinde, çimenlerde, Teğmen Rochas'nın kurşun yaralarıyla delik deşik olmuş, sancak parçalarıyla sarmalanmış cesedinin de aralarında olduğu otuza yakın yiğide bakarak saygılı bir ciddiyetle konuştu Prosper:

"Aslanlar gibi çarpışmışız burada! Aradığınız burjuvayı bu evde bulacağımızı sanmıyorum."

Fakat Silvine, delik deşik olmuş kapı ve pencerelerinden içeri nemli havanın dolduğu eve dalmıştı bile. Haliyle kimse yoktu içeride, ev sahipleri çatışmadan önce gitmiş olmalıydı. İnat edip mutfağa da bakmak isteyen Silvine, korkulu bir çığlık daha attı. Eviyenin altına iki kişi yuvarlanmıştı; birisi bir zuhaf askeriydi, kara sakallı, yakışıklı bir adamdı, diğeri kızıl saçlı, ızbandut gibi bir Prusyalıydı; kudurmuş gibi birbirlerine dolanmışlardı. Birinin dişleri öbürünün yanağına girmiş, kaskatı kollar, kırılmış omurları hâlâ çatırdatacak kadar sıkı kenetlenmişti; iki vücut öyle bir hınçla düğüm olmuştu ki toprağa ikisini bir vermekten başka çare yoktu.

Prosper, ölümden başka oturanı olmayan bu dört tarafı açık evde yapacak işleri olmadığından, Silvine'i bir an önce oradan uzaklaştırmak istedi. Umutsuzluk içinde eşekle arabayı bağlayan devriyenin yanına döndüklerinde, şans eseri sert subayı yanında bir generalle savaş meydanını dolaşırken buldular. General izin belgesini görmek istedi, sonra onu Silvine'e geri verdi; hallerine acımıştı, kocasının cesedini bulmak isteyen bu kadıncağızla eşeğinin geçişine izin vermelerini işaret etti. Silvine'le Prosper, Sedan'ın içinden geçmelerini yasaklayan yeni emre boyun eğerek, peşlerinde küçük yük arabalarıyla, zaman kaybetmeden Fond de Givonne'a doğru tırmanışa geçtiler.

Biraz gittikten sonra sola kıvrıldılar, Garenne ormanının içinden geçip Illy yaylasına çıkacaklardı. Ama o yol onları oyaladı da oyaladı, o

kadar çok engel vardı ki defalarca bu ormandan dışarı çıkamayacaklarını düşündüler. Havan toplarıyla kırılmış ağaçlar devler gibi devrilip adım başı yolu tıkamıştı. Top ateşi, kare düzeninde bir Eski Muhafız kıtasının* geri adım atmayan deneyimli askerlerini vururcasına kırıp geçirmişti asırlık ağaçları. Dört bir yanda göğüs kafeslerini andıran, delik deşik, yarık, kelleşmiş ağaç gövdeleri yatıyordu; bu yıkım, dalların özsularını dökerek ağladığı bu katliam, insanların can verdiği bir savaş meydanı kadar üzücü ve dehşet vericiydi. Ayrıca insan cesetleri de vardı, askerler düştükleri yerde ağaçlarla sarmaş dolaş olmuştu. Ağzı kan içinde bir teğmenin iki eli hâlâ toprağın içinde ot yolar gibiydi. Az ileride bir yüzbaşı karınüstü düşmüş, acısını haykırmak için kaldırdığı başı havada kalmıştı. Kimileri çalıların arasında uyuyor gibiydi. Mavi kemeri ateş almış bir zuhaf askerinin saçı sakalı tamamen yanmıştı. Bu daracık orman yolu boyunca, eşeğin yürüyüşüne devam edebilmesi için defalarca durup cesetleri kenara çekmek zorunda kaldılar.

Birden, küçücük bir koyakta dehşet sona erdi. Çarpışma belli ki başka yerlerde sürüp gitmiş, doğanın bu enfes köşesine hiç dokunmamıştı. Burada bir ağacın bile kabuğu sıyrılmamış, ağaç gövdelerini saran yosunların üstüne bir damla bile kan sıçramamıştı. Sumercimeklerinin arasında bir dere şırıl şırıl akıyordu, derenin kenarında kayınların gölgelediği bir keçiyolu uzanmaktaydı. Yeşillikler arasındaki bu ürpertici sessizlik, serin suların bu tazeliği, insanın içini hoş duygularla, büyülü bir huzurla dolduruyordu.

Prosper dereden su içmesi için eşeği durdurdu. Kendini tutamayarak haykırdı:

"Oh be! Cennete mi geldik!"

Silvine şaşkın gözlerle çevresine bakındı; burası Prosper gibi onun da yorgunluğunu almış, içini ferahlatmıştı; ama o böyle hissetmekten rahatsız oldu. Çevrede acıdan ve yastan başka bir şey yokken, bu gözlerden uzak köşedeki huzur dolu mutluluk nedendi? Sıkıntılı bir tavırla elini acele acele salladı:

"Hadi, hadi, gidelim! Hani neresi? Nerede görmüştünüz Honoré'yi?"

---

* İmparatorluk Muhafızları içindeki en seçkin birliktir. *-çev.*

Elli adım sonra, sonunda Illy yaylasına çıktıklarında, çıplak düzlük bir anda önlerine serildi. Savaş meydanı asıl şimdiydi; aralıksız sağanak yağan geniş, solgun göğün altında çıplak toprak göz alabildiğine uzuyordu. Ölüler üst üste değildi burada; Prusyalılar kendi ölülerini çoktan gömmüş olmalıydı çünkü yollara, sürülmemiş tarlalara, çalıların arasına gömülmüş patikalara, savaş nereye fırlattıysa oraya saçılmış Fransız cesetlerinin arasında tek bir Prusyalı kalmamıştı. Karşılarına çıkan ilk ceset, sırtını çite vermiş bir çavuştu; genç, güçlü, pek hoş bir adamdı; dingin yüzünde hafifçe aralanmış dudakları gülümser gibiydi. Ama yüz adım kadar ötede, yola enlemesine serilmiş bir diğeri, korkunç biçimde parçalanmıştı; başının yarısı yoktu, omuzları beyin parçalarıyla kaplıydı. Sağa sola dağılmış tek tek cesetlerden sonra küçük kümeler görünmeye başlamıştı; arka arkaya dizili yedi asker ilişti gözlerine, bir dizleri yerde, tüfekleri omuzdaydı; tam ateş ederken vurulmuşlardı. Onlara komuta ettiği anlaşılan bir astsubay hemen yanlarına düşmüştü. İleride yol dar bir vadiden gidiyordu; burada yeniden dehşete düştüler; koca bir bölük asker, makineli tüfek ateşi altında tepetaklak bu deliğe yuvarlanmış gibiydi. Cesetler vadiyi doldurmuş, kasılmış elleriyle sarı toprağa tutunmaya çalışıp başaramamış askerler paramparça, sarmaş dolaş, buraya düşüp kalmıştı. Kargalar çığlıklarla tepelerinde uçuyordu; cesetlerin üstünde vızıldamaya başlamış karasinek sürüleri, binlerce sinek, yaralıların taze kanını içmek için dönüp dönüp gelmekteydi.

"Hani nerede?" diye yineledi Silvine.

O sırada, silme asker çantalarıyla kaplı sürülmüş bir tarladan geçiyorlardı. Burada kıstırılan alaylar paniğe kapılıp sırtlarındaki yükü fırlatmış olmalıydı. Yerlerdeki kalıntılardan savaşta neler yaşandığı anlaşılıyordu. Bir pancar tarlasına saçılmış, dolgun gelincikleri andıran asker kepleri, üniforma parçaları, apoletler, kemerler, vahşi bir temas yaşandığını, on iki saatlik korkunç top ateşi düellosunun ender göğüs göğüse çarpışmalarından birinin burada olduğunu anlatmaktaydı. Adım başı, her şeyden çok, silah görüyorlardı: kılıçlar, süngüler, tüfekler; öyle çoklardı ki toprağın bitki örtüsü gibi, berbat bir günde yerden bitivermiş mahsul gibiydiler. Sefertaslarıyla mataralar, yırtılan çantalardan dökülmüş pirinçler, fırçalar, fişekler yolla-

rı doldurmuştu. Tarlalar, aynı büyük yıkım manzarası içinde birbiri ardına akıp gitmekteydi; bahçe duvarları sökülmüş, ağaçlar sanki yangından çıkmıştı; topların çukurlaştırdığı toprak, kalabalıkların dörtnala geçişiyle öyle çiğnenmiş, sertleşmiş, öylesine harap olmuştu ki bir daha asla ürün vermeyecek gibiydi. Yağmur her şeyi donuk renkli ıslaklığına boğarken, topraktan sürekli bir koku yükseliyordu; savaş meydanlarına özgü, kızışmış saman, yanık kumaş kokusuydu bu, çürümüşlük ve barut karışımı bir kokuydu.

Silvine, yürü yürü bitmeyen bu ölüm tarlalarından usanmış bir halde, giderek büyüyen bir yürek darlığıyla baktı çevresine.

"Hani nerede? Nerede?"

Prosper yanıt vermedi, kaygılanmaya başlamıştı. Arkadaşlarının cansız bedenlerinden çok, gördükleri sayısız at, yan devrilip kalmış o zavallı atların cesetleri sarsıyordu Prosper'i. Kiminin görünüşü gerçekten içler acısıydı, korkunçtu; kafası kopmuş, böğrü yarılmış, bağırsakları dışarı akmıştı. Sırtüstü düşenler çoktu; karınları davul gibi şişmiş, dört kaskatı bacak kazık gibi havaya dikilmişti. Uçsuz bucaksız düzlük bu at gövdeleri yüzünden tümsek tümsek olmuştu. İki gündür can çekiştiği halde ölmemiş olanlar vardı; en ufak bir gürültüde acılı başlarını kaldırıp sağa sola sallıyor, sonra yine pat diye yere bırakıyorlardı; kimisiyse yattığı yerden ara sıra bir feryat koparıyor, can çekişen atların o kendine özgü, yürek paralayan inleyişi yeri göğü titretiyordu. Prosper'in yaralı kalbi Zefir'le doluydu, onu belki bir kez daha görebileceğini geçiriyordu aklından.

Ansızın ayağının altındaki toprağın sarsıldığını hissetti Prosper, birileri kudurmuş gibi dörtnala geliyordu. Arkasına döndü, Silvine'e seslenmeye zor yetişti:

"Atlar, atlar! Duvarın arkasına koşun!"

Yandaki yamaçtan yüz kadar binicisiz, başıboş, kimisinin sırtı hâlâ asker çantalı at inmekte, korkunç bir hızla üzerlerine gelmekteydi. Kaybolmuş, savaş meydanında kalmış hayvanlardı bunlar; içgüdüsel olarak toplaşıp sürüleşmişlerdi. Ne ot ne yulaf bulabildiklerinden iki gündür çevredeki tek tük çimenleri yoluyor, çitleri dişliyor, ağaç kabuklarını kemiriyorlardı. Açlık, mahmuz yer gibi karınlarına

vurduğu an, hep birlikte deli gibi ortaya fırlıyor, ıssız kırlarda ölüleri çiğneyip yaralıların işini bitirerek bir koşudur tutturuyorlardı.

Fırtına yaklaşıyordu, Silvine eşekle arabayı son anda duvarın arkasına çekti.

"Aman tanrım! Her şeyi paramparça edecekler!"

Fakat atlar duvarın üstünden bir yıldırım gümbürtüsüyle atlayarak hemen diğer yana doğru dörtnala uzaklaştı; çalıların arasında kalan bir yola girip ağaçlık alanın köşesine kadar gittiler, orada da gözden kayboldular.

Silvine, eşeği yeniden yola çıkardığında Prosper'den kesin bir yanıt almak istedi artık.

"Hadi ama, nerede?"

Prosper ayakta durmuş, gözleriyle ufkun dört yanını tarıyordu.

"Üç ağaç vardı, o üç ağacı bulmam gerek. Hay allah! İnsan savaşırken çevresine doğru dürüst bakmıyor ki, hangi yollardan gittiğimizi sonradan çıkarmak hiç kolay değil!"

Solunda iki adamla bir kadın olduğunu fark edince onlara sormayı düşündü. Fakat Prosper yanlarına yanaşır yanaşmaz kadın kaçtı, adamlar da tehditkâr hareketlerle onu uzaklaştırdılar. Sonra başkalarını da gördü Prosper, ama hepsi kaçıyordu ondan; anlatılmaz bir pislik içindeki iğrenç giyimleri, yüzlerinde bir haydut karanlığıyla, sinsi, sürüngen bir hayvan gibi çalılıkların arasına dalıp sıvışıyorlardı. Bu bet insanların geçtiği yerlerde ölülerin ayağında ayakkabı kalmadığını, çıplak, solgun ayakların göründüğünü fark edince anladı Prosper; Alman ordularının ardından gelen serseri takımıydı bunlar, ölü soyucuları, her istilanın arkasından ortaya çıkıp av peşinde koşan alçak açgözlülerdi. O sırada sırık gibi bir tanesi Prosper'in önünden koşarak gitti, omzuna dolu bir çuval vurmuştu, ceplerine tıkıştırdığı saatler, askerlerin yelek ceplerinden çaldığı demir paralar çın çın ötüyordu.

On üç-on dört yaşlarındaki bir oğlan çocuğu ise Prosper'in yaklaşmasına izin verdi. Çocuğun Fransız olduğunu anlayınca ağzına geleni söyledi Prosper; ama beriki kafa tuttu. Ne yani! İnsan hayatını da mı kazanmayacaktı? Tüfek topluyor, bulduğu tüfek başına beş papel alıyordu. Sabahleyin köyünden kaçmıştı; dünden beri kursağından lokma girmediğinden, tüfeklerin savaş meydanından toplanması

için Prusyalılarla anlaşan Lüksemburglu bir girişimcinin yanında işe girmişti. Prusyalılar, silahları sınır köylülerinin toplamasından, Belçika'ya geçirip oradan yeniden Fransa'ya sokmalarından korkuyordu. İşte bu yüzden bir araba zavallı ortalığı doldurmuş, çayırlarda iki büklüm karahindiba toplayan kadınlar gibi, beş papel peşinde çimenleri eşeleyerek tüfek arıyorlardı.

"Pis iş!" diye homurdandı Prosper.

"Ne yapalım! Aç mı kalalım!" diye yanıtladı oğlan. "Kimseden bir şey çalmıyorum."

Sonra, o yöreden olmadığı ve onlara bilgi veremeyeceği için eliyle yakındaki küçük çiftliği göstermekle yetindi, orada birilerinin olduğunu görmüştü.

Prosper teşekkür edip Silvine'in yanına dönmek üzere uzaklaşırken, yerde saban izine yarı gömülmüş bir tüfek gördü. Önce çocuğa göstermek istemedi. Sonra birdenbire döndü, dayanamamıştı.

"Bak!" diye haykırdı. "Şurada da bir tane var, beş papel daha alırsın."

Çiftliğe yaklaşırlarken Silvine, ellerinde kazmalarla uzun uzun çukurlar kazan başka köylüler gördü. Ama bu köylüler, parmakları arasında ince bir değnekle, dimdik ve hiç konuşmadan işin başında bekleyen Prusyalı subayların doğrudan emri altındaydı. Yağmurlu havada cesetlerin daha hızlı çürümesinden korkan Prusyalılar, çevre köylerin ahalisini zorla ölü gömme işine koşmuştu. Cesetleri taşıyan iki yük arabası kenarda bekliyordu; bir ekip, arabaları boşaltıp üstlerini aramadan, hatta yüzlerine bile bakmadan ölüleri hızlıca yan yana, sıkış tıkış yere yatırıyor, onların arkasından ellerinde kocaman küreklerle üç adam sıranın üstüne toprak atıyordu; ölülerin üstü öyle incecik bir tabakayla kaplanıyordu ki yağmurun etkisiyle anında yol yol açılıyordu. Bu kadar şişirme yapılan bir işle, on beş güne kalmaz bütün bu çatlaklardan veba sızmaya başlardı. Silvine, çukurun başında durup adamların getirdiği zavallı ölüleri teker teker incelemekten kendini alamadı. Her kanlı yüzün Honoré olduğunu sanıyor, yüreği hop ediyordu. Sol gözü olmayan şu zavallı o olamaz mıydı? Ya da belki şu çenesi parçalanmış olan? Elini çabuk tutup bu uçsuz bucaksız yaylada onu bir an önce bulmazsa, Honoré'yi de ondan alıp işte böyle bir yığının içinde gömeceklerdi.

Bunu düşününce, eşekle birlikte çiftliğin kapısına varmış olan Prosper'in yanına koştu.

"Tanrım! Hani nerede Honoré? Sorun, öğrenin!"

Çiftlikte, açlık ve susuzluktan az kalsın ölecekleri ormandan dönmüş bir hizmetçi kadınla çocuğu dışında yalnızca Prusyalılar vardı. Yorucu günlerin ardından, hak edilmiş bir dinlenmenin tadının çıkarıldığı sıcak bir ev ortamı oluşmuştu burada. Askerler çamaşır iplerine serdikleri üniformalarını özenle fırçalıyordu. Biri pantolonuna hüner isteyen bir yama yapıyor, birliğin aşçısı ise avlunun ortasına koca bir ateş yakmış, ortalığı nefis lahana ve domuz yağı kokusuyla dolduran büyük bir tencerede çorba pişiriyordu. Fetih çoktan kusursuz bir disiplin ve sakinlik içinde örgütlenmişti. Uzun pipolarını tüttürüşlerini gören de akşam işten eve dönmüş burjuvalar sanırdı onları. Kapının yanındaki sıranın üstünde şişman, kızıl saçlı bir asker, hizmetçi kadının beş altı yaşlarındaki oğlunu kucağına almış zıplatıyor, ona Almanca sevgi sözcükleri söylüyordu; çocuğun anlamadığı bu sert heceli, yabancı dili duydukça kıkırdaması eğlendiriyordu onu.

Prosper yeni bir aksilik çıkmasından korkarak hemen gerisin geri döndü. Ama buradaki Prusyalılar belli ki iyi insanlardı. Küçük eşeğe gülümsediler, izin belgesi filan da sormaya kalkmadılar.

Bundan sonrası delice bir yürüyüştü. İyice alçalan güneş, iki bulutun arasından bir görünüp kayboldu. Gecenin karanlığı onları bu uçsuz bucaksız ölü çukurunda mı yakalayacaktı? Yeni bir sağanak güneşi hepten kapadı; çevrede yağmurun tekdüze renksizliğinden, her şeyi, yolları, tarlaları, ağaçları silen buğudan başka bir şey kalmamıştı. Prosper nereye gittiğini bilmiyordu artık, kaybolmuştu, sonunda itiraf etti bunu. Eşek başını eğmiş, uysal bir hayvanın söz dinleyen adımlarıyla küçük yük arabasını çekerek arkalarından gelmekteydi. Kuzeye doğru tırmandılar, sonra yeniden Sedan'a döndüler. Yönlerini bir türlü kestiremiyorlardı; aynı yerden geçtiklerini fark ederek iki kez yarı yoldan döndüler. Belli ki oldukları yerde dönüp duruyorlardı; sonunda, şakır şakır yağmurun altında, üç yolun birleştiği bir köşede, bitkin, umutları tükenmiş, durdular, daha fazla arayacak güçleri kalmamıştı.

O sırada duydukları iniltilere şaşırdılar ve solda tek başına duran küçük eve yöneldiler. Evin odalarından birinde iki yaralı asker vardı. Kapılar ardına dek açıktı, yaralılar iki gündür orada açık yaralarıyla ateşten titriyordu, kimse seslerini duyup gelmemişti. Yağmur camları döverken adamlar susuzluktan ölmek üzereydi. Kıpırdayamıyorlar, en ufak ayak sesine uyanıp yoldan geçenleri kolluyor, susuzluktan kavrulmuş acılı çığlıklarıyla hemen "Su verin! Su verin!" diye haykırıyorlardı.

Silvine onlara su getirirken, Prosper durumu daha kötü gözüken yaralının kendi alayına bağlı bir Afrika avcısı olduğunu fark etti; demek Margueritte Tümeni'nin hücuma kalktığı yerin uzağında değillerdi. Yaralı belli belirsiz bir hareketle onayladı onu, sola dönüp büyük bir yonca tarlasından geçmeleri gerekiyordu, işte orasıydı. Silvine bu bilgiyi alınca zaman kaybetmeden gitmek istedi. Ölüleri toplamak için dolaşan bir ekibi az önce iki yaralının yardımına çağırmıştı. Eşeğin yularına yapıştı, bir an önce yonca tarlasını geçip oraya varmak için hayvanı kaygan toprakta çekiştirmeye başladı.

Prosper aniden durdu.

"Şu taraf olmalı. Bakın! Sağda işte, üç ağaç... Tekerlek izlerini görüyor musunuz? Şurada da kırık bir cephane sandığı var. Sonunda geldik!"

Silvine titreyerek atılıp yolun kıyısına düşmüş iki ölünün, iki topçu askerinin yüzüne baktı.

"Yok işte, yok! Yanlış gördünüz herhalde... Evet! Gözünüz yanıldı, öyle yanlış bir fikre kapıldınız!"

Çılgınca bir umut, taşkın bir neşe yavaş yavaş sarıyordu genç kadının ruhunu.

"Ya yanıldıysanız, ya yaşıyorsa! Tabii ki yaşıyor, burada olmadığına göre!"

Ansızın boğuk bir çığlık attı. Arkasına dönmüştü, tam bataryanın bulunduğu noktaydı orası. Korkunç bir görüntüydü; deprem olmuş gibi altüsttü yer, her tarafta kırık dökük şeyler sürünüyordu; ölüler tüyler ürpertici biçimlerde, kolları bükülmüş, bacakları çarpılmış, kafaları ezik, içinden beyaz dişler görünen ağızları haykırırcasına açık, sağa sola saçılmıştı. Bir onbaşı, görmemek ister gibi ellerini göz-

kapaklarına bastırmış, dehşet içinde büzülerek ölmüştü. Bir teğmenin kemerinde taşıdığı altın paralar kanıyla birlikte akıp bağırsaklarının arasına dağılmıştı. Top arabacısı Adolphe ile topçu nişancısı Louis yuvalarından fırlamış gözlerle üst üste devrilip birbirine kenetlenmiş, ölüme de yan yana gitmişti. İşte oradaydı Honoré; göğsünden ve omzundan vurulmuş, tekeri kopan topunun üstüne şeref tahtına uzanır gibi düşmüştü; öfkenin güzelleştirdiği yarasız yüzü hâlâ dosdoğru karşıya, Prusya bataryalarına bakıyordu.

"Ah! Dostum... Dostum benim..." diye hıçkırdı Silvine.

Acıdan delirmiş gibi ıslak toprağa dizüstü attı kendini, ellerini birleştirdi. O an bulabildiği tek sözcük olan "dostum", kendisini her şeye rağmen bağışlayan, karısı yapmayı kabul eden bu iyi yürekli adamın şahsında kaybettiği şefkati anlatıyordu. Umut buraya kadardı, nefes alsa da yaşamayacaktı bundan böyle. Asla ondan başkasını sevmemişti ve her zaman onu sevecekti. Yağmur azalmıştı; üç ağacın tepesinde çığlıklarla dönüp duran kargalar Silvine'in içine bir korku saldı. Binbir güçlükle bulduğu sevgili ölüsünü elinden mi almak istiyorlardı yoksa? Dizlerinin üstünde sürünerek yaklaştı, titreyen eliyle, fal taşı gibi açık duran iki gözün üstünde vızıldayan obur sinekleri kovaladı; hâlâ bu gözlerde bir bakış arıyordu.

O sırada, Honoré'nin kasılmış parmakları arasında kan lekeli bir kâğıt fark etti. Endişelendi, yavaşça çekerek kağıdı almaya çalıştı. Ölü vermek istemiyordu onu, öyle sıkı tutmuştu ki yırtmadan elinden almanın yolu yoktu. Silvine'in yazdığı mektuptu bu; Honoré onu gömleğinin içinde taşımış, ölmeden önceki son çırpınışında, veda etmek ister gibi eline alıp göğsüne bastırmıştı. Silvine mektubu tanıyınca acısının içinde derin bir sevinç duydu, Honoré'nin kendisini düşünerek öldüğünü görmek ruhuna işledi. Ah! Elbette olduğu yerde bırakacaktı bu sevgili mektubu! Madem toprağa götürmek için böyle sımsıkı tutmuştu onu, Silvine de elinden almayacaktı. Yeniden gözyaşlarına boğuldu genç kadın, ılık yaşlarla usul usul ağladıktan sonra biraz açıldı. Doğruldu; sonsuz bir şefkatle söylediği "Dostum... dostum..." sözlerini yineleyerek Honoré'nin ellerini, alnını öptü.

Bu sırada güneş iyice alçalmıştı, Prosper gidip battaniyeyi getirdi. İkisi birlikte kutsal bir şeye dokunur gibi saygıyla, ağır ağır,

Honoré'nin cansız bedenini kaldırarak yere serdikleri battaniyenin üstüne yatırdılar, sonra da sarmalayıp arabaya taşıdılar. Yağmur yeniden bastıracak gibiydi, eşekle birlikte yola koyuldular. Hüzünlü küçük kafile uğursuz yaylada ilerlemeye başlamıştı ki uzaktan bir gümbürtü koptu.

"Atlar! Atlar!"

Sahipsiz, başıboş, aç atlar yine boşanmış geliyordu. Yelelerini rüzgâra vermiş, burun deliklerinde köpüklerle, kocaman bir kütle halinde, yeni sürülmüş, geniş, düzlük bir tarladan geliyorlardı bu kez; güneşin eğik, kızıl ışınları bu çılgın koşunun gölgesini yaylanın öbür ucuna kadar uzatmaktaydı. Silvine hemen arabanın önüne atılıp onları durdurmak ister gibi korkuyla kollarını havaya kaldırdı. Neyse ki yokuşta yollarını değiştirip sola kıvrıldı atlar. Yoksa her şeyi un ufak edeceklerdi. Yer zangırdıyordu, ayaklarından sıçrayan çakıl taşları mermi yağmuru gibi tepelerine yağıp eşeği kafasından yaraladı. Vadinin aşağısında gözden kayboldular.

"Açlıktan koşuyorlar böyle. Zavallı hayvanlar!" dedi Prosper.

Eşeğin kulağını mendiliyle saran Silvine yeniden yuları eline aldı. Ve hüzünlü küçük kafile, Remilly'ye kadar olan on kilometrelik yolu gerisin geri yürümek için yaylada ilerlemeye başladı. Prosper adım başı durup ölü atlara bakıyor, Zefir'i bir kez daha göremeden gitmek ciğerini dağlıyordu.

Garenne ormanının biraz aşağısında, sabah geldikleri yola girmek için sola kıvrılırlarken, bir Alman devriyesi izin belgelerini görmek istedi. Sedan'dan uzak durmalarını değil, tersine, şehrin içinden geçmelerini, yoksa tutuklanacaklarını söyledi bu devriye de. Tartışacak bir şey yoktu, yeni emirler böyleydi. Ayrıca böylelikle dönüş yolları iki kilometre kısalmış olacaktı, o kadar yorgunlardı ki sevindiler buna.

Fakat Sedan'dan geçene kadar akla karayı seçtiler. Surlardan girer girmez pis bir koku sarıyordu insanı, yerdeki pislikler neredeyse dize kadar çıkıyordu. Sedan, yüz bin adamın dışkısının, pisliğinin üç gündür yığıldığı iğrenç bir şehre, bir çirkef çukuruna dönmüştü. İnsan pisliğinden oluşan bu yer döşeği, akla gelebilecek her türden çerçöple, hayvan dışkılarının ısıttığı saman ve otla kalınlaşmıştı. Özellik-

le, yol ağızlarına devrilip dağılmış at iskeletleri havayı zehirliyordu. Bağırsaklar güneşin altında çürüyor, kaldırımda sürünen kafalarla kemikler sinek kaynıyordu. Ménil Sokağı'nda, Maqua Sokağı'nda, hatta Turenne Meydanı'nda yirmi santime varan bu korkunç pislik yatağı bir an önce lağıma süpürülmezse vebanın başlayacağı kesindi. Nitekim Prusyalı yetkililerin astığı beyaz afişlerde, kim olurlarsa olsunlar, işçi, tüccar, burjuva, yargıç fark etmez, bütün şehir halkının ertesi gün süpürge ve kürekle işe koyulması emrediliyor, şehir akşama kadar temizlenmezse en ağır cezalara çarptırılacakları duyuruluyordu. Mahkeme Başkanı şimdiden kapısının önüne çıkmış, bir yangın söndürme küreğiyle kaldırımı kazıyarak çıkan çöpleri el arabasına doldurmaktaydı.

Grande-Rue Caddesi'ne giren Silvine'le Prosper, bu pis kokulu çamurun içinde ancak adım adım ilerleyebildiler. Derken şehirde bir hareketlilik oldu, ikide bir yollar kesildi. Prusyalılar, teslim olmamakta direnen askerleri saklandıkları yerden çıkarmak için evlerde arama yapmaya başlamıştı. Önceki gece saat ikiye doğru, General de Wimpffen'in teslimiyet anlaşmasını imzaladığı Bellevue Şatosu'ndan dönüşünde, tutsak orduyu Almanya'ya götürecek kafileler düzenlenene dek askerlerin Iges yarımadasında tutulacağı söylentisi yayılmıştı. Bir daha orduda görev yapmayacağını yazılı olarak taahhüt etmek kaydıyla subayların serbest bırakılabileceğini söyleyen maddeden yararlanmayı düşünen pek az subay vardı. Anlatılanlara bakılırsa yalnızca bir general, General Bourgain-Desfeuilles, romatizmalarını bahane ederek bu taahhütte bulunmuş ve hemen o sabah Altın Haç Oteli'nin önünden arabaya binerek yuhalamalar eşliğinde uğurlanmıştı. Silahsızlandırma işlemleri şafaktan beri sürmekteydi; askerlerden Turenne Meydanı'na gelip tüfeklerini, süngülerini, bütün silahlarını meydanın bir köşesinde hurdalık demir yığını gibi giderek büyüyen bir öbeğin içine atmaları bekleniyordu. Silahsızlandırmayı denetleyen Prusya müfrezesinin başında boylu boslu, solgun yüzlü, genç bir subay vardı; uzun, gök mavisi ceketi, beyaz eldivenleri, tepesi horoz tüyüyle süslü kısa kenarlı şapkasıyla, kibirli bir dikkatle izliyordu silah teslimini. İsyan edip tüfeğini vermeyi reddeden bir zuhaf askerinin götürülmesini emretti, duygusuz bir sesle "Kurşuna dizin

bu adamı!" dedi. Askerler donuk yüzlerle sıra sıra geliyor, bu işin bir an önce bitmesini isteyerek mekanik hareketlerle silahlarını atıyordu. Kimbilir kaçının silahı yoktu zaten, tüfekleri kırlarda orada burada sürünüyordu! Ve kimbilir kaçı dünden beri saklanmakta, bu anlatılmaz kargaşanın içinde ortadan kaybolma hayalleri kurmaktaydı! Bir köşeye sinmiş, çağrılara yanıt vermeyen bu inatçılar evleri doldurmuştu. Şehri didik didik arayan Alman devriyeleri mobilyaların altına varıncaya kadar her yerde büzülmüş askerler buluyordu. Çoğu asker, orada oldukları anlaşıldığı halde mahzenlerden çıkmamakta direnince, Almanlar hava deliklerinden içeri ateş etmeye karar vermişti. Tam bir insan avı, akıl almaz bir sürek avı yaşanmaktaydı.

Meuse Köprüsü'ne yığılan kalabalık eşeği durdurdu. Köprüde nöbet tutan birliğin komutanı, ekmek ya da et ticaretinden kuşkulanıp arabanın içini görmek istedi; battaniyeyi sıyırınca bir an donmuş gibi cesede baktı, sonra bir el hareketiyle geçmelerine izin verdi. Fakat ilerleyemiyorlardı, sıkışıklık artmıştı. Bir Prusya müfrezesi ilk tutsak kafilelerinden birini Iges yarımadasına götürüyordu. Sürünün ardı arkası kesilmedi; yırtık pırtık üniformaları içinde askerler, kendi boğazlarını kesmeye bile bıçakları olmayan, yenik bir ordunun askerleri olarak, sırtları kambur, kolları sarkık, başları önde, bakışları kaçamak, itişe kakışa, sıra düzeninde yürüyorlardı. Kocaman kunduraların çamur deryasında çıkardığı şap şup sesleri dışında çıt çıkmayan bu bozgun yürüyüşünde, nöbetçinin sert sesi kamçı gibi şaklamaktaydı. Sağanak yeniden başlamıştı; şehirlerarası yolların serserilerinden, dilencilerinden farkı kalmamış olan bu düşkün askerler sürüsünün yağmur altındaki yürüyüşü, dünyanın en acıklı görüntüsü olabilirdi.

Afrika avcı birliğine yıllarını vermiş bir asker olan Prosper'in kalbi, bastırmaya çalıştığı öfkenin etkisiyle duracakmış gibi çarptı. Aniden dirseğiyle Silvine'i dürtüp ona önlerinden geçen iki askeri gösterdi. Kardeş gibi yan yana yürüyerek silah arkadaşlarıyla birlikte götürülen Maurice'le Jean'ı tanımıştı. Küçük araba sonunda kafilenin arkasından yola koyulunca, bahçelerle bostanların arasından Iges'e giden bu dümdüz yolda, Torcy mahallesine kadar gözünü onlardan ayırmadı Prosper. Bakışları Honoré'nin cansız bedeninde olan Silvine, gördüklerinden sarsılmış bir halde kendi kendine mırıldandı:

"Ah! Belki de ölüler daha şanslı!"

Wadelincourt'dan geçtikleri sırada karanlık bastırdı, Remilly'ye vardıklarında çoktan gece olmuştu. Oğlunun cesedini karşısında gören Fouchard Baba şaşkınlıkla durdu, bulamayacaklarından emindi çünkü. O da gününü iyi bir iş bağlayarak geçirmişti. Subayların savaş meydanından çalınan atları tanesi yirmi franktan peynir ekmek gibi satılıyordu, o ise üçünü kırk beş franga kapatmıştı.

II

TUTSAK kafilesi Torcy'den çıkarken bir itiş kakış oldu, Maurice Jean'dan ayrıldı. Sağa sola koştu, Jean'ı bulamadığı gibi daha da kayboldu. Sonunda, Iges yarımadasını aşağı kısmından kesen kanalın üstüne atılmış köprüye geldiğinde, Afrika avcılarının arasındaydı; alayını bulamıyordu.

Ağızları yarımadanın içine çevrili iki top, köprüden geçişi koruma altına almıştı. Prusya kurmay heyeti, kanalın hemen çıkışında bir burjuva evine, tutsakların karşılanması ve gözetimiyle görevli bir komutanın emirleri altında bir nöbetçi birliği yerleştirmişti. İşlemler kısa sürüyordu; kalabalıkta karman çorman adaya giren askerleri, üniformasına, numarasına bakmadan koyun gibi saymaktan başka bir şey yapmıyordu nöbetçiler. İçeri dolan sürü, bulduğu yerde gecelemek üzere yürüyüp gidiyordu.

Maurice bir iskemleye ata biner gibi oturmuş, sakince sigarasını içen bir Bavyeralı subaya danışabileceğini düşündü:

"Bayım, muharip 106. için ne yana gitmeliyim?"

Subay, çoğu Alman subayının aksine Fransızca mı bilmiyordu, yoksa zavallı bir askeri yanıltmaktan zevk mi almıştı? Gülümsedi, elini kaldırıp dümdüz gitmesini işaret etti.

Maurice o yörede doğup büyümüş olsa da yarımadaya daha önce hiç gelmemişti; rüzgârla uzak bir adaya savrulmuş gibi çevreyi keşfederek yürümeye koyuldu. Önce soldan, Tour à Glaire'in kıyısından ilerledi; Meuse'ün kenarındaki şirin mi şirin, küçük parkıyla güzel bir mülktü burası. Sonra yol, yüksek, sarp yamaçların aşağısından sağa kıvrılan nehri takip ediyor, ağır ağır dönerek yarımadanın tam

ortasındaki tepenin çevresini dolaşıyordu; daracık patikaların son bulduğu eski taş ocakları, kazı alanları bulunuyordu burada. Az ileride, suyun kenarında bir değirmen vardı. Sonra bir yay çizerek aşağı iniyordu yol, yamacın üstüne kurulmuş olan Iges kasabasına varıyordu. Bu kasabadan karşı kıyıya Saint Albert iplik fabrikasının önünden kalkan büyük bir salla geçilirdi. Bundan sonrası, nehrin yumuşak büklümünün çevrelediği sürülmüş tarlalar, çayırlar, dümdüz, ağaçsız, geniş topraklardı. Maurice engebeli yamacı tepeden aşağıya dek gözleriyle taradı ama nafile; yalnızca süvari ve topçu birliklerini gördü, yerleşiyorlardı. Yeniden sorup soruşturdu, Afrika avcılarından bir onbaşıya danıştı ama onun da bir şey bildiği yoktu. Hava kararmaya başlıyordu; yolun kıyısındaki taşlardan birine bir an ilişti, yorgunluktan bacakları sızlıyordu.

Birden üstüne çöken bir ümitsizlik duygusuyla, karşıda, Meuse'ün diğer yakasında, önceki gün savaştığı uğursuz toprakları gördü. Soluk anılar, çamura boğulmuş ufukta yaşadığı hüzünlü olaylar, bu yağmurlu günün alacakaranlığında birer birer sökün etmeye başladı. Prusyalıların geldiği daracık Saint-Albert geçidi, taşocaklarının ufalanmış beyazımsı kayalarına varana dek nehir boyunca kıvrılarak gitmekteydi. Seugnon bayırının ardında Falizette ormanının ağaç tepeleri kümelenmişti. Özellikle karşıda, hafifçe solda, salın kalktığı yere doğru inen yolun üstündeki Saint-Menges'la tam ortada duran Hattoy tepesine baktı. Illy en uçta, bayağı uzaktaydı; Fleigneux çukurda kalıyordu; Floing ise daha yakında, sağdaydı. Lahanaların arasında yatıp saatlerce beklediği tarlayı, ihtiyat topçu birliğinin savunmaya çalıştığı düzlüğü, Honoré'nin kırılan topunun üstünde can verdiğini gördüğü tepeyi tanıdı. Felaketin iğrençliği ruhunda yeniden canlanarak kusturacak denli acı ve tiksintiye boğdu Maurice'i.

Karanlığa kalma korkusuyla yerinden kalkıp yeniden aramaya girişti. 106. Alay belki de kasabanın uzağında, yarımadanın eteklerinde konaklamıştı. Ama oralarda ipsiz sapsız takımı dışında kimseyi bulamadı Maurice, nehri izleyerek yarımadanın çevresini dolaşmaya karar verdi. Bir patates tarlasından geçerken tedbirli davranıp topraktan birkaç yumru çıkardı, ceplerine doldurdu; patatesler daha olgunlaşmamıştı, ama yiyecek başka bir şey de yoktu; şanssızlık bu

ya, Delaherche'in evden ayrılırken verdiği iki ekmek de Jean'ın üzerinde kalmıştı. Yarımadanın ortasındaki tepeden Donchery yönünde Meuse'e doğru inen hafif eğimli yamacın çıplak topraklarından geçerken, çevrede ne çok sahipsiz at dolaştığını fark ederek şaşırdı. Bu hayvanları buraya neden getirmişlerdi? Nasıl besleyeceklerdi? Suyun kıyısındaki küçük koruluğa varıp imparatorun özel atlı muhafız bölüğünün ağaçların arasına yerleşmiş olduğunu, kocaman ateşlerin karşısında üstlerini başlarını kuruttuğunu şaşkınlıkla gördüğünde, karanlık da iyice bastırmıştı. Diğerlerinden uzağa kamp kurmuş olan bu beylerin sağlam çadırları, kaynayan tencereleri, ağaca bağladıkları bir inekleri vardı. Maurice, onların, yırtık pırtık, çamurlu üniformasıyla insana benzer yanı kalmamış bir piyade erine hemen ters ters bakmaya başladıklarını sezdi. Yine de ateşin közünde patateslerini pişirmesine izin verdi muhafızlar, yüz metre kadar ötede bir ağacın dibine çekilip karnını doyurdu Maurice. Yağmur durmuştu, gökyüzü açıktı, yıldızlar lacivert karanlıkta pırıl pırıl parlıyordu. Maurice geceyi orada geçirip alayını aramaya ertesi sabah devam edeceğini anladı. Yorgunluktan ölüyordu, yağmur yeniden başlarsa bu ağaç onu biraz olsun korurdu.

Ne var ki uyuyamadı, kocaman bir açık hava hapishanesine kapatıldığı düşüncesini bir türlü aklından atamıyordu. Prusyalıların Châlons ordusundan kalan seksen bin askeri buraya sürmesi, eşine az rastlanacak ölçüde zekice bir fikirdi. Boydan beş, enden bir buçuk kilometre olan yarımada, yenik tarafın dağılmış, kocaman ordusunun kolaylıkla kapatılabileceği bir yerdi. Çevrelerinin tamamen suyla sarılı olduğunun pekâlâ farkındaydı Maurice; yarımadanın üç yanını Meuse'ün büklümü kapatıyor, aşağı kısımda ise nehrin birbirine yaklaşan iki yatağını birleştiren kanal bulunuyordu. Adanın tek çıkış kapısı, kanalın orada, iki topla koruma altına alınmış köprüydü. Dolayısıyla, genişliğine karşın, bu kamp alanını gözetim altında tutmak dünyanın en kolay işiydi. Irmağın karşı kıyısına şerit gibi dizilmiş Alman nöbetçilerini de hemen fark etmişti Maurice; suyun kenarında her elli adımda bir, yüzerek kaçmaya kalkışanlara ateş etmeleri emredilmiş bir asker dikilmekteydi. Onların arkasında hafif süvariler atlarını sürüyor, bir nöbetçiden diğerine gidip geliyorlardı; daha

ötelerde ise engin kırlara dağılmış Prusya alaylarının kara dizileri görünmekteydi. Tutsak ordunun çevresi, devinip duran üç katlı etten bir duvarla sarılmıştı.

Maurice'in uykusuzluktan pörtlemiş gözleri, birer ikişer çoban ateşlerinin yandığı karanlıklardan başka bir şey görmüyordu şimdi. Ama mat bir şeridi andıran Meuse'ün ilerisinde, nöbetçilerin hareketsiz duran gölgelerini de hâlâ seçebiliyordu genç adam. Yıldızların aydınlığında siyah ve dimdik duruyordu bu gölgeler; gırtlaktan gelen haykırışları, nehrin gürültülü çağıltısına karışıp uzaklarda boğulan tehditkâr uyarıları düzenli aralıklarla Maurice'in kulağına erişiyordu. Yıldızlı, güzel bir Fransa gecesinden geçip kulağına gelen bu sert heceli yabancı sözcükleri duydukça, önceki günün kâbusunu yeniden anımsıyor, bir saat önce gördüğü manzara, bir dünyanın yıkılıp gittiği Sedan'ın o uğursuz banliyösü Illy'nin hâlâ ölülerle dolu yaylası gözlerinin önüne geliyordu. Korunun kenarında nemli toprağa oturmuş, başını bir ağaç köküne yaslamış olan Maurice, önceki gün Delaherche'lerin kanepesinde yakalandığı umutsuzluk nöbetine bir kez daha kapıldı; yarın ne olacağı sorusu, yıkımın büyüklüğünü ölçmek, dünün dünyasının geride nasıl bir enkaz bırakarak çöktüğünü anlamak ihtiyacı, gururunu yaralayarak işkence ediyordu ona. İmparator kılıcını Kral Wilhelm'e teslim ettiğine göre, bu iğrenç savaş sona ermemiş miydi? Oysa tutsakları Iges'e götüren iki Bavyera askerinin söylediklerini anımsadı: "Fransa'nın her yeri bizim olacak, Paris bizim olacak!" Yarı uyuklar halde düşünürken bir anda kavradı olanları: İmparatorluk, evrensel nefretin darbesiyle yıkılmış, ortadan kaldırılmıştı; yurtsever coşkunun patlamasıyla cumhuriyet ilan edilmişti; 92 efsanesinin gölgeleri ortaya çıkmış, halkı silah altına alma, vatan toprağını yabancılardan arındıracak gönüllü orduları kurma fikri yeniden canlanmıştı. Maurice'in zavallı, hasta zihninde her şey birbirine karışıyordu: Galip ordunun istekleri, fethin ürkünçlüğü, yenilenlerin kanlarını son damlasına dek dökmeye kararlı oluşları, buradaki seksen bin askerin önce bu yarımadada, sonra Almanya kalelerinde haftalarca, aylarca, belki de yıllarca sürecek olan tutsaklığı... Her şey çatırdıyor, sonu gözükmeyen bir felaketin içine bir daha çıkmamacasına yuvarlanıyordu.

Nöbetçilerin haykırışları yavaş yavaş yükselerek Maurice'in tam karşısında çınladı, yankısı uzaklarda söndü. Uyanmıştı Maurice; yeniden sert toprağa uzanırken bir el silah sesi o büyük sessizliği yırttı. Hemen ardından, ölen birinin hırıltısı yayıldı kara geceye; sular sıçradı, dibe inen bir vücudun kısa süreli mücadelesi duyuldu. Meuse'ü yüzerek kaçmaya kalkmış bir zavallı göğsünün orta yerinden kurşunu yemiş olmalıydı.

Ertesi gün güneşin doğmasıyla birlikte ayaktaydı Maurice. Gökyüzü hâlâ açıktı, Jean'ı ve diğer bölük arkadaşlarını bulmak için ok gibi fırladı. Bir an, bir kez daha yarımadanın iç kısımlarını araştırmayı düşündü, sonra çevreden dolaşma işini bitirmeye karar verdi. Kanalın yanına vardığında, 106. Alay'dan kalan bine yakın adamı, cılız bir sıra kavak ağacının gölgelediği kıyıda kamp kurmuş olarak buldu. Demek dün düz gitmek yerine sola dönse alayını hemencecik bulabilecekti. Muharip alaylarının hemen hepsi, Tour à Glaire'den, Donchery yönünde viranelerle çevrelenmiş bir başka burjuva mülkü olan Villette Şatosu'na kadar uzanan bu kıyı boyunca yığılmıştı; koyun sürülerine ağıl kapısında birbirini ezdiren özgürlük içgüdüsüyle, yarımadanın tek çıkışı olan köprünün yanına yerleşmişlerdi.

Jean sevinçle haykırdı:

"Oh! Sonunda geldin! Nehre düştün sandım!"

Jean, mangadan kalan askerler Pache, Lapoulle, Loubet ve Chouteau'yla birlikteydi. Onlar da geceyi Sedan'ın kapılarından birinin altında uyuyarak geçirmişlerdi; sonra büyük sürgün dalgasıyla hepsi yine bir araya gelmişti. Ölüm Çavuş Sapin'i de, Teğmen Rochas'yı da, Yüzbaşı Beaudoin'ı da alıp götürdüğünden, bölükte onbaşı dışında komutan kalmamıştı zaten. Her ne kadar galip ordu, tutsakların yalnızca Alman subaylarının emrine uyması gerektiğine karar verip rütbeleri ortadan kaldırdıysa da, bu dört asker temkinliliğini ve deneyimini bildikleri, zor durumlarda yol göstericiliğine güvendikleri Jean'ın çevresinde kenetlenmişti. O sabah da, filancanın aptallığına falancanın huysuzluğuna rağmen aralarında bir uyum ve iyi niyet egemendi. Gece Jean onlara önce iki arkın arasında kuru sayılabilecek bir yer bulmuştu; bir tane örtüleri vardı, hepsi onun altına sığışmıştı. Sonra bir yerlerden odun ve tencere bulup getirmişti;

Loubet bu tencerede kahve yapmış, kahvenin tatlı sıcağı hepsini neşelendirmişti. Yağmur durmuştu artık, çok güzel bir gün olacağa benziyordu. Biraz bisküviyle domuz yağları kalmıştı; ayrıca Chouteau'nun dediği gibi, kimsenin emri altında olmamak, gönlünce gezip tozmak da o kadar fena bir şey değildi. Hapistiler, evet; ama yer bayağı genişti. Kaldı ki iki üç gün içinde buradan gitmiş olacaklardı. İşte bu nedenle, tutsaklıklarının bu ilk günü, pazara denk gelen 4 Eylül günü, neşeli geçiyordu.

Maurice de arkadaşlarına kavuştuğundan beri kendini toplamıştı; tek sıkıntısı, tüm öğleden sonra boyunca kanalın karşı tarafında çalınan Prusya müzikleriydi. Akşama doğru korolar da başlamıştı. Nöbetçi şeridinin gerisinde, kutsal pazarlarını kutlamak için bağıra çağıra, heceleri uzata uzata şarkılar söyleyerek dolaşan üçerli beşerli asker kümeleri görülüyordu.

"Of, şu müzik!" diye haykırdı sonunda çileden çıkan Maurice. "Tenime iğneler batıyor sanki!"

Sinirleri Maurice kadar hassas olmayan Jean omuzlarını silkti:

"Olacak o kadar! Mutlu olmak için nedenleri var. Hem belki bizi eğlendirdiklerini düşünüyorlardır. Günümüz hiç de fena geçmedi, sızlanmayalım."

Fakat akşam olurken yağmur yine başladı. Tam bir felaketti. Askerlerin bir kısmı yarımadadaki terk edilmiş bir iki eve doluştu. Kimisi çadırını kurmayı başardı. Çoğunluk ise, ne bir saçak altı ne bir battaniye, bütün geceyi mecburen dışarıda, şakır şakır yağan yağmurun altında geçirdi.

Yorgunluktan içi geçen Maurice, gece bire doğru, basbayağı bir gölün ortasında uyandı. Sağanak yağmurla dolan arklar taşmış, uzandığı yer sular altında kalmıştı. Chouteau'yla Loubet sinirden küfür ediyor, Pache suların içinde kütük gibi uyumaya devam eden Lapoulle'ü sarsarak uyandırmaya çalışıyordu. Aklına kanal boyunca sıralanmış kavak ağaçları gelen Jean, adamlarını alıp oraya koştu; sırtlarını ağaç gövdelerine dayadılar, iri damlalardan korunmak için bacaklarını çekip dertop olarak bu korkunç geceyi orada geçirdiler.

Ertesi gün ve daha ertesi gün de gerçekten berbat geçti; sağanak bir an bile dinmemişti, öyle sık ve yoğun yağıyordu ki giysiler üstle-

rinde kurumaya zaman bulamıyordu. Açlık da başlamıştı, ne bisküvi ne domuz yağı ne kahve vardı. Pazartesi ve salı, komşu tarlalardan çaldıkları patateslerle idare ettiler; ikinci günün sonuna doğru patates o kadar azalmıştı ki parası olan askerler tanesini beş papelden satın almaya başlamıştı. Borazanlar yiyecek dağıtımı yapılacakmış gibi çalıp duruyordu; onbaşı, tayın ekmeği verileceği söylenen Tour à Glaire'in büyük hangarlarından birinin önüne kendisi koşup gitmişti. Birinci gidişinde üç saat boş yere beklemiş, ikincisinde oradaki bir Bavyeralıyla atışmıştı. Fransız ordusunun subayları, içinde bulundukları durum nedeniyle herhangi bir şey yapmaktan aciz olabilirlerdi; peki ama Alman kurmay heyeti, yenik orduyu açlıktan ölsün diye mi yağmur altında buraya kapatmıştı? En ufak bir önlem alınmışa benzemiyordu. Askerlerin Sefalet Kampı adını taktıkları, en yiğitlerin bile çektikleri sıkıntıyı ömürleri boyunca ürpermeden anımsayamayacakları bu korkunç cehennemde ölümle pençeleşen seksen bin adamın karnını doyurmak için en ufak bir çaba gösterilmiyordu.

Hangarın önündeki uzun bekleyişlerinden her defasında eli boş dönen Jean, sakin yaradılışına rağmen öfkeden ter ter tepiniyordu:

"Hiçbir şey dağıtmayacakları halde bizi çağırmak da nesi, dalga mı geçiyorlar? Bir daha gidersem allah belamı versin!"

Böyle diyor ama en ufak çağrıda yine koşuyordu. Yönetmelikler çerçevesinde yapılan bu çağrılar insanlık dışıydı, ayrıca Maurice'in yüreğini dağlayan bir etkileri daha oluyordu. Kanalın karşı tarafındaki sahipsiz, başıboş Fransız atları, borazanların her çalışında çılgına dönüyor, bu tanıdık savaş ezgisini duyar duymaz karınlarına mahmuz yemiş gibi alaylarını bulmak için koşup suya atlıyordu. Ama bitkin olduklarından sürükleniyor, karşı kıyıya pek azı ulaşıyordu. Acınacak halde çırpınıyorlardı suda, öyle çok sayıda ölüyorlardı ki suyun yüzeyinde dolaşan şişmiş bedenleri şimdiden kanalı tıkamıştı. Kıyıya varanlar ise delirmiş gibi dörtnala koşuyor, yarımadanın ıssız tarlalarında gözden kayboluyordu.

Yollarda ne çok at gördüğünü anımsayan Maurice:

"Kargalara taze et!" diyordu acıyla. "Birkaç gün daha kalırsak hepimiz birbirimizi yiyeceğiz... Vah zavallı hayvancıklar!"

Salıyı çarşambaya bağlayan gece hepsinden korkunç oldu. Maurice'in sinirleri bozuk halinden ciddi olarak kaygılanmaya başlayan Jean, bir zuhaf askerinden on franga satın aldıkları battaniye parçasına zorla sardı onu. Kendisiyse sünger gibi su çeken kaputunun içinde, bir an bile dinmeyen yağmuru yedi bütün gece. Kavakların altı daha fazla kalınacak gibi değildi; çamurdan bir ırmak akıyor, suya doymuş toprağın yüzeyinde derin birikintiler oluşuyordu. Ama en kötüsü boş midelerdi; akşam yemekleri altı adama iki pancardı, onu da kuru odun olmadığından pişirememişlerdi; şekerli taze pancar yedikten az sonra midelerini yakıp kavurdu. Bunlar yetmezmiş gibi, askerler arasında yorgunluğa, kötü beslenmeye, sürekli neme bağlı bir dizanteri patlak vermişti. Maurice'le aynı ağacın gövdesine sırtını vermiş, bacakları su içinde oturan Jean, gece on kez elini uzatıp onun uykusunda üstünü açıp açmadığını yokladı. Arkadaşı Illy Yaylası'nda onu kollarında taşıyıp Prusyalılardan kurtardığından beri, borcunu yüz katıyla ödemişti Jean. Sevdikleri için kendisini tamamen unutup nesi var nesi yoksa vermek, hep toprakla haşır neşir olmuş, duygularını anlatacak sözcükleri bulmayı bilemeyen bu köylünün düşünmeden yaptığı, gösterişten uzak, varlığının derinlerinden gelen bir kişilik özelliğiydi. Mangasındaki adamların dediği gibi, o güne dek yememiş yedirmiş, ağzından lokmasını çıkarıp vermişti; şimdi de başkasına giysi olsun diye, omzuna siper olsun, ayağını ısıtsın diye tenini paylaşıyordu onlarla. Çevrelerini saran vahşi bencilliğin ortasında, açlığın herkesin nefsini azdırdığı, insanlığın kanadığı bu yerde, umulmadık bir biçimde sakinliğini ve sağlığını koruyabilme yetisini belki de bu büyük özveri duygusuna borçluydu; çünkü aklı hâlâ yerinde olan, hâlâ sağlam duran bir o kalmıştı.

Bu korkunç gecenin ardından Jean, uzun zamandır kafasında evirip çevirdiği bir düşünceyi hayata geçirmek istedi.

"Dinle evlat, madem bize yiyecek vermiyorlar, madem bu kahrolasıca delikte unuttular bizi, it gibi kuyruğu titretmek istemiyorsak biz biraz kımıldamalıyız. Bacakların hâlâ işliyor mu?"

Bereket versin güneş yeniden yüzünü göstermiş, Maurice'in kemikleri ısınmıştı.

"Tabii işliyor!"

"Öyleyse keşfe çıkıyoruz seninle. Paramız var, satın alacak bir şeyler buluruz elbet. Yalnız diğerlerini başımıza bela etmeyelim, onların da pek kibar olduğu söylenemez, baksınlar başlarının çaresine!"

Ellerinin erdiği her yerden bir şey çalıp asla arkadaşlarıyla paylaşmayan Loubet ile Chouteau'nun sinsi bencilliği Jean'ı çileden çıkarıyordu; yontulmamış Lapoulle'le softa Pache'ın da derde deva bir yanları yoktu doğrusu.

O nedenle yalnız ikisi, Jean ve Maurice, Maurice'in daha önce Meuse kıyısından yürüdüğü yoldan uzaklaştılar. Tour à Glaire'in parkıyla meskeni altüst edilip yağmalanmıştı; çimenlikler fırtına değmiş gibi yarık yarıktı; ağaçlar devrilmiş, binalar istila edilmişti. Paçavralar içinde bir kalabalık, üstleri başları çamurlu, avurtları çökmüş, gözleri ateşten yanan askerler, çingeneler gibi yerleşmişti buralara; geceyi geçirdikleri yeri kaybetme korkusuyla o leş gibi odalardan dışarı adımlarını atmadan, kurt sürüsü gibi yaşıyorlardı. Biraz ileride, yamaçların üstünde, o zamana dek hep mum gibi olmuş süvari ve topçu birliklerinin arasından geçtiler; onlar da bozulmuştu, atları çıldırtan, adamları yağmacı çetelere çevirip tarlalara vuran bu açlık işkencesi eski düzenlerinden eser bırakmamıştı. Sağda, değirmenin önünde, topçularla Afrika avcılarının ağır ağır ilerlediği uzun bir kuyruk gördüler: Değirmenci un satıyordu onlara, bir frank karşılığında mendillerinin içine iki avuç bırakıyordu. Burada çok uzun süre beklemekten korkan Jean'la Maurice, Iges kasabasının içinde daha iyisini bulacaklarını umarak uzaklaştılar; oysa çekirge istilasına uğramış bir Cezayir kasabasını andıran ıssız ve garip Iges, içler acısı bir haldeydi. Ne ekmek ne sebze ne et, ağza atacak kırıntı bile kalmamıştı, yoksul evler tırnakla kazınmış gibiydi. General Lebrun'ün belediye başkanına gittiği söyleniyordu. Birliklerin iaşesini kolaylaştırmak için savaştan sonra ödenmek üzere bono çıkartmaya çalışmış ama bir şey elde edememişti. Hiçbir şey kalmadığından para da işe yaramıyordu. Daha dün iki franga bisküvi, yedi franga bir şişe şarap, yirmi santime küçük bir kadeh rakı, on santime bir pipoluk tütün alınabiliyordu. Şimdiyse subaylar elde kılıç, generalin eviyle civardaki viraneleri korumaya geçmişti; çünkü başıbozuk çeteleri durmadan kapıları zorluyor, lambaların içindeki gazyağına varana dek çalıp içiyorlardı.

Üç zuhaf askeri Jean'la Maurice'e seslendi. Beş kişi olurlarsa bir iş çevirebilirlerdi.

"Gelsenize... Nalları dikmiş atlar var, bir parça kuru odunumuz olsaydı..."

Sonra koşup bir köylünün evine çullandılar birlikte, dolap kapılarını kırıp çatının altındaki samanları yoldular. Subaylar koşar adım geldi, silahlarını doğrultup onları kovaladı.

Jean, Iges'de kalan birkaç kasaba sakininin de askerler kadar aç ve sefil olduğunu görünce değirmendeki unu beğenmediğine pişman oldu.

"Hadi oraya dönelim, belki biraz kalmıştır."

Ama Maurice açlıktan öyle bitkinleşmiş, öyle halsizleşmişti ki Jean onu taşocaklarının kuytuluğunda, yüzü Sedan'ın geniş ufkuna dönük olarak bir kayanın üstüne oturtup bıraktı. Kırk beş dakika kuyruk bekledikten sonra elinde un dolu bir bezle geri geldi. Unu öylece avuçlayıp yemekten başka çare bulamadılar. Kötü değildi, kokusu yoktu, yavan bir hamur tadı veriyordu. Yine de bu yemekle biraz olsun canlandılar. Üstüne de şans eseri kayaların arasında yağmurun birikmesiyle oluşmuş doğal bir su birikintisi bulup duru suyu kana kana içtiler.

Jean öğleden sonrayı orada geçirmelerini önerince Maurice şiddetle karşı çıktı:

"Hayır, hayır, burası olmaz! Şuraya baka baka hasta olurum ben..."

Titreyen eliyle geniş ufku, Hattoy'u, Floing ve Illy yaylalarını, Garenne ormanını, katliamın ve yenilginin yaşandığı o iğrenç toprakları işaret ediyordu.

"Demin seni beklerken keşke sırtımı dönüp otursaydım, öyle hınçlandım öyle hınçlandım ki az kalsın avazım çıktığı kadar bağıracaktım, evet, azgın bir köpek gibi bağıracaktım! Burayı görmek ne kadar canımı yakıyor bilemezsin, aklımı kaçıracak gibi oluyorum!"

Jean, bu kanayan gurura şaşkınlıkla baktı; Maurice'in gözlerinde deliliğe kayan o anlamı bir kez daha yakalayarak endişelenmişti.

"Tamam! Kolay, biz de yer değiştiririz."

Güneş batıncaya dek patikaların arasında rasgele yürüdüler. Belki biraz daha patates kalmıştır umuduyla yarımadanın düzlük kısım-

larına gittiler; ama topçular, sabanları kapıp tarlaların altını üstüne getirmiş, ne var ne yok toplamıştı. Gittikleri yoldan geri döndüler; yeniden bitkin, işsiz güçsüz kalabalıkların, güneşin alnında acından ölerek dolaşan, yüzlercesi halsizlikten düşüp külçe gibi yere serilen askerlerin arasından geçtiler. Geçen her saat Maurice'le Jean'ı da elden ayaktan düşürüyor, bir yerlere oturmak zorunda bırakıyordu. Sonra bir hınçla yeniden ayağa kalkıyor, yemeğini arayan bir hayvanın içgüdüsüyle kendilerini yollara vuruyorlardı. Sanki aylardır böyle sürüp gitmekteydi, oysa dakikalar hızlı akıyordu. Yarımadanın içlerinde, Donchery tarafında, atlardan korkup bir duvar arkasına sığındılar; uzunca bir süre, düştü düşecek bir halde, batan güneşin kızıla boyadığı göğün altında deli deli koşan atların dörtnala geçişini dalgın bakışlarla izleyerek orada kaldılar.

Maurice'in tahmin ettiği gibi, orduyla birlikte hapsedilen, beslemesi olanaksız binlerce at, her geçen gün daha büyüyen bir tehlike oluyordu. Önce ağaçların kabuklarını yemişlerdi, sonra kafeslere, çitlere, gördükleri bütün tahtalara saldırmışlardı, şimdi de birbirlerini yiyorlardı. Birbirlerinin üstüne atılıp kuyruklarından kıl kopardıkları, köpük köpük ağızlarında hızlı hızlı çiğnedikleri görülüyordu. Özellikle geceleri çok korkunç oluyorlardı; sanki karanlık, kâbuslarla dadanıyordu üstlerine. Toplaşıyor, kurulu tek tük çadırın samanına göz dikip hep birlikte çullanıyorlardı. Askerler yaklaşmalarını önlemek için kocaman ateşler yakıyordu ama nafile, sanki bu ateşler daha da azdırıyordu onları. Kişnemeleri öyle acıklı, öyle korkunçtu ki vahşi hayvan kükremelerini andırıyordu. Kovulunca daha kalabalık ve daha yırtıcı geri geliyorlardı. Karanlığın içinden dakika başı, bu azgın koşunun kimbilir nerede ezdiği bir askerin uzun can çekişme haykırışları geliyordu.

Jean ve Maurice, kaldıkları yere dönmek üzere yola koyulduklarında güneş henüz batmamıştı; yolda manganın dört askerini bir hendeğin dibine sinmiş görünce şaşırdılar; kötü bir iş çevirir gibilerdi. Loubet hemen seslendi onlara, Chouteau anlattı:

"Akşam yemeği için buradayız. Öleceğiz artık, otuz altı saattir ağzımıza lokma koymadık. Biz de düşündük ki madem çevrede atlar var... Eh, at eti de fena sayılmaz..."

"Siz de katılırsınız, değil mi onbaşım?" diye devam etti Loubet. "Ne kadar kalabalık olursak o kadar iyi, koca hayvan sonuçta... Bakın şurada bir tane var. Bir saattir onu gözlüyoruz, hani şu iriyarı, al olan, hasta gibi sanki. İşini bitirmek daha kolay olur."

Talan edilmiş bir pancar tarlasının kıyısına açlıktan yıkılmış bir atı gösterdi. Yan yatan at, arada sırada başını kaldırıp iç çeker gibi derin derin nefeslenerek hüzünlü gözlerini çevrede dolaştırıyordu.

"Of, işin yoksa bekle!" diye homurdandı dillere destan iştahı yüzünden eziyetin en büyüğünü çeken Lapoulle. "Bir yumrukta öldüreyim ben şunu ha, ister misiniz?"

Ama Loubet izin vermedi. Ortalıkta bırakılacak iskeletlerin veba salgınına yol açmasından korkan Prusyalılar, tek bir at öldürmeyi bile ölümle cezalandıracaklarını duyurmuşlardı; onlarla başlarını belaya sokmanın gereği yoktu şimdi. Geceyi beklemek gerekiyordu. Zaten dördü birden çakmak çakmak gözlerini hayvana dikip beklemek için bu hendeğe girmemişler miydi.

"Onbaşım," dedi Pache hafifçe titreyen bir sesle, "sizin kafanız hepimizden iyi çalışır, fazla acı çektirmeden siz öldürseniz onu."

Jean öfkeli bir hareketle reddetti bu zalimce işi. Can çekişen şu zavallı hayvanı öldürmek ha! Hayır, hayır! İlk hareketi oradan uzaklaşmak, bu korkunç cinayette kendisinin de Maurice'in de payı olmasın diye onu da alıp oradan gitmeye davranmak oldu. Ama arkadaşının kireç gibi yüzünü görünce bu kadar hassaslık gösterdiği için kendine kızdı. Sonuçta, ulu tanrım, hayvanlar insanları beslemek için var değil miydi! Et oracıkta dururken insanın göz göre göre açlıktan ölecek hali yoktu ya! Akşam yemeği yeme umudunun Maurice'i biraz da olsa neşelendirdiğini görünce sevindi, her zamanki yumuşaklığıyla:

"Bilmem ki," dedi. "Hiçbir fikrim yok, canını yakmadan öldürmemiz gerekiyorsa..."

"Boş versenize, benim hiç umurumda değil," diye onun sözünü kesti Lapoulle. "Görün bakın nasıl öldürüyorum!"

İki yeni gelen de hendeğe girip oturunca bekleyiş yeniden başladı. Arada bir birisi ayağa kalkıyor, boynunu bir Meuse'den gelen serin esintiye, bir batan güneşe doğru uzatıp vargücüyle yaşamı içine çekmeye çalışan atın hâlâ orada olup olmadığına bakıyordu. Sonunda,

alacakaranlık yavaş yavaş indiğinde, altısı birden bu yabanıl gözetleme deliğinin içinde ayağa fırladı; tembel inen gece sabırlarını çok zorlamıştı, korkulu bir endişeyle dört yana bakarak bir gören olup olmadığını kolaçan ettiler.

"Hadi! Zaman geldi!" diye bağırdı Chouteau.

Ortalık alacakaranlığın loş ışığıyla hâlâ aydınlıktı. Önce Lapoulle koştu, arkasından da beşi. Hendekten büyük, yuvarlak bir taş almıştı Lapoulle; atın üstüne atladı, iki kolunu dimdik kaldırıp taşı bir gürz gibi hayvanın kafasına indirmeye başladı. Ama daha ikinci darbede ayağa kalkmaya çabaladı hayvan. Chouteau ile Loubet yandan bacaklarına atlayıp onu yerde tutmaya çalıştılar, diğerlerine de yardım etmeleri için bağırıyorlardı. At acıyla, delirmiş gibi kişniyor, çırpınıyordu; sesi insan sesi gibiydi, açlıktan yarı ölü olmasa onları cam gibi un ufak etmesini bilirdi. Bu arada, başını o kadar çok oynatıyordu ki darbeler yerini bulmuyor, Lapoulle onun işini bir türlü bitiremiyordu.

"Allah kahretsin! Amma da sert kemikleri var! Tutun da öldüreyim!"

Taş kesilen Jean'la Maurice, Chouteau'nun seslenişlerini duymuyor, bir kenarda kolları sarkık, işe karışacak cesareti bulamadan öylece duruyorlardı.

Pache, birdenbire, dindarca bir acıma duygusunun etkisiyle kendini dizüstü yere attı, ellerini birleştirdi; son nefesini veren birinin başucundaymış gibi kekeleyerek dua etmeye başladı:

"Yüce efendimiz, ona merhamet et..."

Lapoulle bir kez daha yanlış yere vurup zavallı hayvanın kulağını koparmıştı, hayvan korkunç bir haykırışla sırtüstü attı kendini.

"Bekle, bekle!" diye hırladı Chouteau. "İşini bitirmemiz gerek, yoksa o bizi altına alacak. Sakın bırakma Loubet!"

Cebinden bıçağını çıkardı, keşici kısmı parmak kadar olan küçücük bir çakıydı bu. Hayvanın üstüne abanıp bir kolunu boynunun altından geçirerek bıçağı sapladı, sıcak etin içinde döndürdü, şahdamarını buluncaya dek etlerini doğradı ve damarı kesti. Bir sıçrayışta kendini yana attı, fıskiye gibi kan fışkırdı; hayvanın ayakları debeleniyor, derisinden dalga dalga kasılmalar geçiyordu. Ölmesi beş dakika kadar sürdü. Kederli bir dehşetle büyüyen iri gözleri, başında

ölmesini bekleyen yabani bakışlı adamlara dikiliydi. Sonra bulanıklaştı ve kapandı.

"Tanrım," diye kekeliyordu hâlâ Pache dizlerinin üstünde, "ona yardım et, onu kayranla koru..."

Atın kıpırdaması durduğunda, iyi bir parça çıkarmak da büyük dert oldu. Her işe girip çıkmış olan Loubet, filetoyu almak için nasıl kesmek gerektiğini güzelce anlatıyordu. Ama iş yapmaya gelince, elinde küçücük bıçağıyla beceriksiz kasap, hâlâ canlıymış gibi pıt pıt atmayı sürdüren bu sıcacık etin içinde yolunu kaybediverdi. Sabırsızlanan Lapoulle de yardım etmek için hiç gereği yokken hayvanın karnını deşince kıyım iyice iğrenç bir hal aldı. Sağa sola yayılan bağırsakların ve kan gölünün ortasında, vahşi bir aceleyle hayvanın orasını burasını keserken, sivri dişleriyle avının iskeletini didikleyen kurtları andırıyorlardı.

"Hangi parça fileto bilmiyorum," dedi sonunda Loubet, kucağında kocaman bir et parçasıyla doğrularak. "Ama sonuçta bu, patlayana kadar doymamıza yeter de artar."

Jean'la Maurice dehşet içinde başlarını öte yana çevirdiler. Gelgelelim açlık da sıkıştırıyordu; grup koşarak uzaklaşınca, kesilmiş atın başında yakalanmamak için onlar da arkalarından koştu. Chouteau, yerde nasılsa unutulmuş üç koca pancar bulmuştu, hemen onları da kaptı. Loubet eti Lapoulle'ün omzuna atıp kollarını boşaltmıştı; Pache ise şansları yaver gidip bir av yakalarlarsa diye her yere yanlarında sürükledikleri manga tenceresini taşıyordu. Altısı da arkalarından kovalayan varmış gibi nefes almadan koştu, koştu.

Ansızın Loubet diğerlerini durdurdu.

"Aptal gibi koşmayalım, önce bunu nerede pişireceğimizi düşünelim."

Sakinleşip aklını toplayan Jean taşocaklarını önerdi. Oradan en fazla üç yüz metre uzaktaydı, kimseye görünmeden ateş yakabilecekleri gizli delikleri vardı. Ancak oraya vardıklarında türlü engeller çıktı karşılarına. İlki yakacak sorunuydu; neyse ki yol işçilerine ait bir el arabası buldular, Lapoulle topuğuyla vura vura arabanın tahtalarını kırdı. Sonra içme suyu sorunu çıktı, bu hiçbir yerde yoktu. Gündüz kızgın güneş, yağmur suyunun biriktiği küçük, doğal su haznelerini

kurutmuştu. Bir tulumba vardı; ama o da çok uzakta, Tour à Glaire'deki şatonun içindeydi ve önünde gece yarısına kadar kuyruk olurdu, kalabalığın itiş kakışında bir arkadaşınız dirsek atıp tasınızı devirmezse şanslı sayılırdınız. Çevredeki birkaç kuyuya gelince, iki gündür hepsi kurumuştu, çek çek, çamurdan başka bir şey gelmiyordu. Geriye, kıyısı yolun öbür tarafında olan Meuse'ün suyu kalıyordu yalnızca.

"Ben tencereyi alıp gideyim," diye önerdi Jean.

Hepsi bir ağızdan haykırdı:

"Aman, yok yok! Zehirlenmek istemiyoruz, suyun içi ceset dolu!"

Gerçekten de Meuse'ün içinde at ve insan cesetleri yüzmekteydi. İkide bir karnı davul olmuş, yeşerip çürümeye başlamış bir ceset geçiyordu önlerinden. Çoğu, kıyıdaki otlara takılıp kalıyor, hışır hışır sallanan otların hareketiyle devinerek havayı pis bir kokuya boğuyordu. Bu iğrenç sudan içen askerlerin hemen hepsi korkunç karın ağrılarıyla kıvrandıktan sonra ya kusmaya başlamış ya dizanteriye yakalanmıştı.

Öte yandan durumu da kabullenmek gerekirdi. Maurice, suyu kaynatırlarsa tehlike kalmayacağını anlattı.

"Öyleyse gidiyorum," diye yineledi Jean, Lapoulle'ü de yanında götürdü.

Tencere suyla doldurulup etle birlikte ateşin üstüne konduğunda karanlık iyice çökmüştü. Loubet, pancarları da soyup haşlamaya katmıştı, "cennetten gelen bir yahni" diyordu; diğerleri el arabasının tahtalarını tencerenin altına iteleyerek ateşi canlandırıyordu. Büyümüş gölgeleri bu kayalık deliğin içinde yabanıl bir dans eder gibiydi. Sonra, artık daha fazla bekleyemediler; iğrenç haşlamanın başına üşüşüp bıçak kullanmakla zaman yitirmeden titreyen, sakar parmaklarıyla bölüştüler eti. Yemeye çalıştılar ama mideleri kaldırmadı. Hele tuzsuzluk dayanılır gibi değildi; mideleri bu yavan pancar haşlamasını, bu yarı çiğ, yapış yapış, kil tadındaki et parçasını içeride tutmayı reddetti. Yer yemez kusmalar başladı. Pache devam edemedi; Chouteau'yla Loubet tencereye koyana dek analarından emdikleri sütü burunlarından getiren, şimdi de bağırsaklarını kopartan pis beygire ağızlarına geleni saydılar. Yalnızca Lapoulle afiyetle bol bol

yedi; ama geceleyin, uyumak için diğer üçüyle birlikte kanaldaki kavak ağaçlarının altına döndüğünde az kalsın ölüyordu.

Yolda Maurice hiçbir şey demeden Jean'ı kolundan tutup bir kestirmeye soktu. Mangadakilerden iğreniyordu, ilk geceyi geçirdiği küçük koruluğa gidip uyumayı planlamıştı. İyi bir fikirdi bu; kalın yaprakların koruduğu bu kupkuru, eğimli toprağa uzanır uzanmaz Jean da hak verdi ona. Güneş iyice yükselene kadar kaldılar orada, gece mışıl mışıl uyudular, güçlerini biraz olsun toplamalarına yardımcı oldu bu.

Ertesi gün perşembeydi. Hoş, günleri saymayı bırakmışlardı artık; havanın düzelmiş olması bile mutlu olmaları için yeterliydi. Jean, ne kadar tiksinirse tiksinsin kanalın yanına dönüp alaylarının o gün yola çıkıp çıkmayacağına bakmaya ikna etti Maurice'i. Tutsakların parça parça gidişleri başlamıştı; her gün bin, bin iki yüz asker Almanya'nın kalelerine doğru yola çıkarılıyordu. İki gün önce Prusya karakolunun önünde generallerle subaylardan oluşan bir kafile görmüşlerdi, trene binmek üzere Pont-à-Mousson'a götürülüyorlardı. Herkes bu korkunç Sefalet Kampı'ndan ayrılmaya can atıyor, o günü dört gözle bekliyordu. Ah, keşke sıraları gelmiş olsaydı! 106. Alay'ı hâlâ kıyıda, onca eziyetin günbegün arttırdığı başıbozukluk içinde bulunca hevesleri kursaklarında kaldı.

Ne var ki o gün, Jean da Maurice de yemek bulacaklarına inanıyordu. Sabahtan bu yana, tutsaklarla Bavyeralılar arasında kanalın üstünden bir ticaret kurulmuştu; tutsaklar mendile bağlayıp para atıyor, Bavyeralılar içine bir somun esmer ekmek ya da az kurumuş ucuz tütün koydukları mendili geri fırlatıyordu. Parası olmayan askerler bile Bavyeralıların pek meraklı olduğu anlaşılan beyaz yaver eldivenleri karşılığında bir şeyler almayı başarmıştı. Bu ilkel alışveriş yöntemiyle iki saat boyunca kanalın her yerinden paketler havalandı durdu. Fakat Maurice'in kravatına bağlayıp gönderdiği yüz kuruşluk demir paraya karşılık bir Bavyeralı elindeki ekmeği öyle bir fırlattı ki, ya beceriksizlikten ya da zalimce bir şaka yapma isteğinden, ekmek suya düştü. Almanlar arasından kahkahalar yükseldi. Maurice inat edip iki kez daha para yolladı, ikisinde de ekmek sulara gömüldü. Kahkahaları duyan subaylar koşarak gelip adamlarının tutsaklara

satış yapmasını yasakladı, yasağa uymayanların sert cezalara çarptırılacağını söylediler. Ticaret kesildi; Jean, bu hırsızlara yumruklarını göstererek, yüz kuruşlarını geri yollamaları için bağıran Maurice'i zor sakinleştirdi.

Gökte pırıldayan güneşe karşın o gün yine korkunç bir gün oldu. İki kez uyarı verildi, borazanın iki çalışında da Jean yiyecek dağıtımı yapılması beklenen hangarın önüne koştu. Ama ikisinde de itişip kakışan kalabalığın içinde birkaç dirsek yiyip eli boş döndü. Son derece iyi örgütlenmiş olan Prusyalılar, yenik orduya karşı kaba bir baştan savmacılıkla davranmayı sürdürüyordu. Generaller Douay ve Lebrun'ün isteği üzerine birkaç koyunla ekmek yüklü arabalar getirmişlerdi; ama öyle kötü önlem alınmıştı ki koyunlar köprüden geçer geçmez çalınmış, ekmek arabaları yağmalanmış, yüz metre ileride kamp kuran birliklere yine hiçbir şey kalmamıştı. Serserilerden, konvoy yolu kesip haydutluk edenlerden başka kimse bir şey yiyememişti. İşte bu yüzden Jean, kendi deyişiyle işe uyandığından, gelecek yiyeceklerin yolunu gözlemek üzere Maurice'i köprübaşına sürükledi.

Saat dört olmuştu; bu güzel, güneşli günü de bu saate kadar tek lokma yemeden geçirmişlerdi ki bir anda karşılarında Delaherche'i görüp havalara uçtular. Sedanlı birkaç burjuva, uğraşıp didinerek tutsakları ziyaret etme izni koparmış, onlara erzak getirmişti; Maurice zaten günlerdir kız kardeşinden haber alamamış olmasının çok tuhaf olduğunu söyleyip duruyordu! Uzaktan Delaherche'i elinde sepet, iki koltuğunun altında birer somun ekmekle gelirken görünce ona doğru ok gibi fırladılar ama geç kalmışlardı, anında öyle bir itiş kakış oldu ki kumaş fabrikatörünün kendisi bile nasıl elinden çekildiğini anlayamadan sepetle ekmeğin biri uçup gitti. Az önce gülümseyerek, sempati toplamaya bayılan, babacan, alçakgönüllü tavrıyla gelen Delaherche, gördüklerinden sarsılarak:

"Ah, zavallı dostlarım!" diye kekeledi şaşkınlıkla.

Jean son kalan ekmeği kaparak çevredekileri kovaladı; Maurice'le ikisi yolun kıyısına çöküp kocaman ısırıklarla ekmeğe yumulduklarında, Delaherche de haberleri anlatmaya koyuldu. Karısı, çok şükür, çok iyiydi. Yalnız, albay için endişeliydi Delaherche; her ne kadar

annesi sabahtan akşama kadar başında olsa da albay giderek güçten düşmekteydi.

"Ya kız kardeşim?" diye sordu Maurice.

"Kız kardeşiniz, sahi! O da geldi benimle, ekmekleri o getirdi. Ama kanalın karşısından bu yana geçemedi. Ne dediysek nöbetçileri onu bırakmaya ikna edemedik. Biliyorsunuz, Prusyalılar kadınların yarımadaya girmesini kesin olarak yasakladı."

Sonra Henriette'den söz etti; kardeşini görmek, yardımına gelmek için ne çok uğraşıp başaramadığını anlattı. Sedan'da rastlantı sonucu Prusya muhafız birliklerinde yüzbaşı olan kuzeni Günter'le karşılaşmıştı Henriette. Günter onu tanımamış gibi yaparak her zamanki sert, soğuk haliyle yanından geçip gitmişti. Henriette de kocasının katillerinden biriyle karşılaşmış gibi olup içi bulanarak adımlarını hızlandırmıştı. Sonra birdenbire, nedenini kendisinin de anlamadığı bir hareketle geri dönmüş, ona her şeyi, kocasının ölümünü, sitem dolu sert bir sesle bir bir anlatmıştı. Bir akrabasının bu korkunç ölümünü duyan Günter ufak bir baş hareketi yapmakla yetinmişti: Savaşın kaderiydi bu, o da öldürülmüş olabilirdi. Asker katılığı taşıyan yüzünden belli belirsiz bir ürperti geçmişti. Sonra Henriette kardeşinin de tutsaklar arasında olduğunu söyleyip onu görebilmesi için yardımcı olmasını rica edince buna kesinlikle yanaşmamıştı. Talimat açıktı, Alman iradesinden tanrı buyruğu gibi söz ediyordu. Henriette onun yanından ayrılırken çok açık bir hisse kapılmıştı: Günter, cezalandırdığı milletten nefret ederek büyümüş, bu nefreti babadan oğula geçirmiş bir düşmanın hoşgörüsüzlüğü ve kibriyle, Fransa'da âdeta bir adalet dağıtıcısı olarak bulunduğuna inanıyordu.

"Neyse," diye bitirdi sözlerini Delaherche, "bu akşam aç yatmayacaksınız; yalnız yine gelebilir miyim, pek umudum yok doğrusu, korkarım bir daha izin vermeyecekler."

Kendisiyle iletmek istedikleri bir şey olup olmadığını sordu, diğer askerler kurşunkalemle yazılmış mektuplarını vermek isteyince onları da incelikle aldı; askerler Bavyeralıların yerine ulaştırmaya söz verip aldıkları mektuplarla gülerek pipolarını yaktıklarını görmüşlerdi çünkü.

Maurice'le Jean onu geçirmek için köprüye kadar geldiği sırada bağırdı Delaherche:

"Bakın, bakın! İşte Henriette de orada! Görüyor musunuz, mendilini sallıyor!"

Gerçekten de nöbetçi sırasının gerisinde, kalabalığın arasında, ince, küçük bir yüz, güneşte kıpırdaşan beyaz bir nokta görünüyordu. Maurice'le Jean, heyecan içinde, gözleri nemlenerek kollarını kaldırıp vargüçleriyle el salladılar.

Ertesi gün, cuma günü, Maurice'in orada geçirdiği en iğrenç gün oldu. Oysa geceyi yine küçük korulukta sakince geçirmiş, sabah da Jean'ın Villette Şatosu'nda keşfettiği, yarım kilosu on franga ekmek satan kadından aldıkları ekmeği yemişti. Ama o gün, Jean'la ikisi öyle tüyler ürpertici bir sahneye tanık oldular ki uzun süre kâbuslarından çıkmadı.

Önceki gün Chouteau, Pache'ın artık sızlanmadığını, karnı tok biri gibi tasasız ve halinden memnun göründüğünü fark etmişti. Hemen bu sinsinin bir yerlerde gizli bir hazinesi olduğunu düşündü, sabah da bir saatliğine ortadan kaybolduğunu, sonra da uzaktan ağzı dolu, gülümseyerek geldiğini görünce emin oldu. Başına kesin bir talih kuşu konmuştu Pache'ın, bir kavgada dökülenleri filan toplamıştı. Chouteau, Loubet'yle Lapoulle'a, özellikle Lapoulle'a fitili verip duruyordu. Ne pis herifti bu böyle, yiyecek yemeği varken arkadaşlarıyla paylaşmıyordu!

"Bakın ne diyeceğim, bu akşam takip edelim onu. Görelim bakalım, zavallı insanlar yanı başında geberirken tek başına karnını doyuracak kadar çizmeyi aşmış mı aşmamış mı!"

"Evet, evet! Doğru, takip edelim!" diye tekrarlıyordu Lapoulle hararetle. "Görelim bakalım!"

Yumruklarını sıkmıştı, sonunda bir şeyler yemenin umudu bile deliye döndürmeye yetiyordu onu. Öyle iştahlıydı ki açlığa herkesten zor dayanıyordu, ot yolup çiğnemeye kalkacak denli işkenceler içindeydi. İki gece önceki pancarlı at eti yüzünden korkunç bir dizanteri geçirdiğinden beri midesine tek lokma girmemişti; güçlü kuvvetli olmasına karşın koca vücudu çeviklikten yoksun olduğundan yağma

itiş kakışlarında hiçbir şey yakalayamıyordu. Yarım ekmek için kanını vermeye razıydı.

Hava kararınca Pache, Tour à Glaire'in ağaçları arasından usulca süzüldü, diğer üçü de dikkatlice arkasından gitti.

"Aman ha, sakın kuşkulanmasın. Arkasını dönerse hemen saklanın," diyordu Chouteau ikide bir.

Ama yüz adım kadar uzaklaşınca, Pache belli ki yalnız olduğuna inanarak, arkasına bile bakmadan hızlı hızlı yürümeye başladı. Yandaki taş ocaklarına kadar rahat rahat takip edebildiler onu; Pache iki koca taşı kaldırıp altındaki yarım somunu aldığı sırada da sırtında bitiverdiler. Pache'ın azığının sonuydu bu, o akşamlık karnını doyuracak kadar vardı.

"Seni sümüklü softa seni!" diye gürledi Lapoulle. "Demek bu yüzden saklanıyorsun ha! Hemen elindekini bana vereceksin, o benim payım!"

Ekmeğini vermek mi, nedenmiş o? Ne kadar çelimsiz olsa da öfkeyle dikleşti Pache, ekmeği olanca gücüyle göğsüne bastırdı. O da açtı.

"Defol git başımdan, duydun mu! Benim bu!"

Sonra, Lapoulle'un kalkan yumruğunu görünce ok gibi fırladı; koşuyor, taş ocaklarının Donchery tarafından çıplak tarlalara doğru doludizgin iniyordu. Diğer üçü de tabana kuvvet, soluk soluğa arkasından gitmekteydi. Ama Pache hem daha hafif olduğundan hem de çok büyük bir korkuya kapılıp malını korumaya inat ettiğinden rüzgâr gibi gidiyor, arayı açıyordu. Bir kilometreye yakın koşmuştu; su kıyısındaki küçük koruluğa yaklaşırken, geceyi geçirdikleri yere doğru yürüyen Jean ve Maurice'le karşılaştı. Geçerken can havliyle bağırdı onlara, arkadan kudurmuş gibi koşan diğerleri geçti; Jean'la Maurice, bir tarlanın kıyısında, ağızları bir karış açık, bu insan avına bakakaldılar. Ve böylece her şeyi gördüler.

Şansı Pache'a yardım etmedi, ayağı bir taşa takıldı ve düştü. Üçü arkasından yetişti, onları koşturduğu için daha da öfkelenmişlerdi; bağıra çağıra, küfürlerle, avının üstüne atlayan kurtlar gibi atıldılar.

"Ver çabuk şunu bana yoksa seni buracıkta gebertirim!" diye bağırdı Lapoulle.

Yine yumruğunu kaldırıyordu ki Chouteau atın boğazını keserken kullandığı ince bıçağı açıp eline verdi.

"Al! Bıçak!"

Jean kötü bir şey yaşanmasına engel olmak için hemen koştu; aklını kaçırmış gibi bağırıyor, hepsini kodese tıktıracağını söylüyordu. Loubet pis bir sırıtışla "Prusyalı mısın sen?" dedi ona, ne de olsa artık komutan yoktu, yalnızca Prusyalılar emir verebilirdi.

"Verecek misin şunu bana, allahın cezası!" diye yineledi Lapoulle.

Korkudan yüzü bembeyaz olduğu halde, malını kimseye bırakmayan aç bir köylünün keçi inadıyla ekmeği iyice göğsüne bastırdı Pache.

"Hayır!"

İşte o zaman olan oldu; ızbandut Lapoulle bıçağı gırtlağına öyle bir şiddetle sokuverdi ki zavallıcık bağıramadı bile. Kolları gevşedi, ekmek yere, fışkıran kanın içine yuvarlandı.

O dakikaya kadar hareketsiz duran Maurice, bu aptalca, çılgınca cinayet karşısında bir anda delirdi. Elini kolunu sallayarak üç adama tehditler savurdu, vücudu öfkeden zangır zangır titreyerek katiller diye bağırdı. Ama Lapoulle onu duymuyordu sanki. Yerde, Pache'ın cansız bedeninin yanına çömelmiş, üstüne kırmızı damlalar sıçrayan ekmeğe yumulmuştu; çenesinden gelen hapır hupur seslere kendisi de şaşmış gibi yabani bir bönlükle çevresine bakıyordu. Lapoulle'ün karnını doyurma görüntüsü öylesine korkunçtu ki Chouteau'yla Loubet paylarını istemeye cesaret edemedi.

Hava tamamen kararmıştı; yıldızlı, güzel gökyüzüyle aydınlık bir geceydi bu. Küçük korularına varan Maurice'le Jean, az sonra, Meuse'ün kıyısında bir yukarı bir aşağı yürüyen Lapoulle'den başkasını göremez oldular. Diğer ikisi ortadan yok olmuştu, arkada bıraktıkları ceset yüzünden endişeye kapılarak kanalın kıyısına dönmüş olmalılardı. Lapoulle ise tersine, oraya dönmeye, arkadaşlarının yanına gitmeye korkar gibiydi. Cinayetin şaşkınlığının üstüne iki üç lokmada mideye indirdiği koca ekmek parçasını sindirmenin ağırlığı da çökmüştü; belli ki sıkıntılıydı, durduğu yerde duramıyor, cesedin yattığı yoldan gitmeye cesaret edemeden ırmağın kıyısında kararsız adımlarla mekik dokuyordu. Acaba bu karanlık ruhun bir yerlerinde

bir pişmanlık duygusu uyanmış mıydı? Yoksa yalnızca suçunun ortaya çıkmasından mı korkuyordu? Kafesinin parmaklıkları önünde gidip gelen bir hayvan gibiydi, bir an önce buradan kaçmak istiyordu; giderek şiddetlenen bu istek, bu ihtiyaç ona âdeta fiziksel bir acı veriyor, bir an önce gereğini yapmazsa öleceğini sanıyordu. Koşmalı, koşmalı, az önce birini öldürdüğü bu hapishaneden hemen çıkmalıydı. Ama o gücü bulamadı kendinde, uzun süre ırmağın kıyısındaki otların arasında uzanıp kaldı.

Maurice gözlerinde şimşekler çakarak:

"Dinle beni," diyordu Jean'a. "Daha fazla kalamayacağım ben burada. İnan bana, aklımı kaçıracağım. Vücudumun bu kadar dayanmasına şaşıyorum! Sağlığım hiç fena sayılmaz, ama kafam gidiyor, evet! Gidiyor, o kesin! Beni bir gün daha bu cehennemde bırakırsan, bir daha arasan da bulamayacaksın. Yalvarıyorum sana gidelim, hemen gidelim buradan!"

Sonra başladı birbirinden uçuk kaçma planları anlatmaya. Meuse'ü yüzerek geçecekler, nöbetçilerin üstüne atlayıp onları cebindeki ip parçasıyla boğacaklardı ya da kafalarına taşla vurup öldüreceklerdi ya da parayla satın alacak, giysilerini giyip Prusya hatlarının arasından geçip gideceklerdi.

"Sus evlat, sus!" diyordu Jean üzüntüyle. "Böyle saçmaladığını duydukça korkuyorum. Hiç olacak iş mi bunlar, akla mantığa sığıyor mu? Sabah ola hayrola. Sus artık!"

Jean, yüreği Maurice gibi öfke ve tiksintiyle dolu olsa da, açlıktan zayıf düşmüş bünyesiyle, insanın düşebileceği sefaletin en dip noktası olan bu yaşantının kâbusları arasında sağduyusunu koruyordu. Arkadaşı cinnet geçirdikçe, kendini kaldırıp Meuse'e atmak istedikçe, Jean ona engel olmak, hatta gözlerinde yaşlarla, yalvararak ve azarlayarak, zor kullanmak zorundaydı. Derken ansızın:

"Hey! Şuraya bak!"

Bir su şıpırtısı duyuldu. Lapoulle'ü gördüler, hareketlerine engel olmaması için kaputunu çıkarıp nehre girmeye karar vermişti; gömleği, karanlık, kıpırtılı suyun içinde çok belirgin, beyaz bir leke gibiydi. Akıntının ters yönünde yavaş yavaş yüzüyordu, kıyıya nereden çıkabileceğini kolluyor olmalıydı, oysa karşı kıyıda hareketsiz duran

nöbetçilerin ince siluetleri öyle netti ki. Aniden geceyi yırtan bir şimşek çaktı, bir el silah sesi Montimont kayalıklarına kadar yankılandı. Su, iki çılgın kürekle dövülmüş gibi köpüklendi. Hepsi bu kadardı; Lapoulle'ün bedeni, o beyaz leke, kendini akıntıya bırakarak gevşek sürüklenip gitti.

Ertesi gün, cumartesi günü, yola çıkabilecekleri umuduyla Maurice'i şafak söker sökmez 106. Alay'ın konakladığı yere getirdi Jean. Ama herhangi bir emir yoktu, alay orada unutulmuştu sanki. Birliklerin çoğu gitmiş, yarımada boşalmış, geride kalanlar artık marazlanmaya başlamıştı. Sekiz koca gündür bu cehennemde uç vermiş büyüyordu delilik. Yağmurlar kesilip yakıcı bir güneşin ortalığı kavurmaya başlaması eziyeti değiştirmişti yalnızca. Aşırı sıcaklar askerleri büsbütün güçten düşürüyor, dizanteri vakaları endişe verici bir hızla yayılıyordu. Bir ordu hasta askerin dışkısı, pisliği kokuşup havayı zehirlemekteydi. Ne kanalın ne Meuse'ün kenarında dolaşılabiliyordu artık; boğulmuş atlarla askerlerin otlar arasında çürüyen bedenlerinden yayılan koku dayanılacak gibi değildi. Tarlalarda açlıktan ölen atların çürümüş etleri öyle şiddetle veba saçıyordu ki kendileri için korkmaya başlayan Prusyalılar kazma kürek getirip tutsaklara zorla ceset gömdürmeye başlamıştı.

Öte yandan, o cumartesi günü kıtlığın sonu oldu. Tutsak sayısı azalıp dört bir yandan yiyecek yağdığından, lokma bulamadıkları yokluktan, yedikleri önlerinde yemedikleri arkalarında bir bolluğa geçivermişlerdi. İstemedikleri kadar ekmekleri, etleri, hatta şarapları vardı; güneşin doğuşundan batışına dek patlayasıya yiyip içiyorlardı. Gece de yemeyi sürdürüyor, sabaha kadar yiyorlardı. Bu yüzden canından olanlar oldu.

Jean, her türlü saçmalığı yapabileceğini hissettiği Maurice'den gözünü ayırmadı o gün. İçmişti Maurice, oradan götürülmek için bir Alman subayını tokatlamaktan söz ediyordu. Akşam olduğunda Jean, arkadaşını alıp Tour à Glaire'in ek yapıları arasında keşfettiği boş bir mahzen köşesine getirmenin, orada birlikte uyumalarının akıllıca olacağını düşündü; iyi bir gece geçirirse belki sakinleşirdi. Gelgelelim yarımadada geçirdikleri en korkunç gece bu oldu; bir an bile gözlerini kırpmadıkları, tam bir dehşet gecesiydi. Mahzene başka

askerler de doluşmuştu; dizanteriden içi dışına çıkmış, ölmek üzere olan ikisi Jean'ın gözüne kestirdiği köşeye gelip uzandı; karanlığın çökmesiyle birlikte boğuk iniltiler, ne dediği anlaşılmayan haykırışlar, giderek yükselen can çekişme hırıltılarıyla bir başladılar, bir daha susmadılar. Karanlık mahzende bu hırıltılar öyle iğrenç bir etki yaratıyordu ki yan tarafta yatmış, uyumaya çalışan diğer adamlar sinirleniyor, iki ölümcül hastaya avazları çıktığı kadar bağırarak çenelerini kapatmalarını söylüyorlardı. Onlarsa duymuyor, hırıltılar sürüp giderek bütün sesleri bastırıyordu; dışarıdan doymak bilmeden hâlâ yiyip içen askerlerin sarhoşluk naraları geliyordu.

Maurice için tam bir cehennem azabı başlamıştı. İnsanın tüylerini diken diken eden bu acılı iniltiyi duydukça genç adama ter basıyordu; kaçmak için ayağa kalkıp el yordamıyla ilerlemeye çalıştı, ama birilerinin koluna bacağına basarak yere düştü, can çekişenlerin arasında sıkışıp kaldı. Kaçmaya bile çalışmadı ondan sonra. Reims'den yola çıktıkları andan Sedan'daki yenilgilerine kadar yaşadıkları bütün felaketler gözlerinin önünde yeniden canlandı. O gece, iki askerin inleyerek arkadaşlarını uyutmadığı bu mahzenin içindeki o mürekkep karası gece, Châlons ordusunun çektiği azabın doruk noktasıydı Maurice'e göre. Başkalarının günahları için kurban edilmiş bir sürü, bir çaresizlik ordusu olan bu ordu, geçtiği her durakta, herkesin hatasını kendi kanıyla ödemişti. Ve şimdi, şanı elinden alınıp gırtlağına çökülüyor, tükürüğe boğulmuş bir halde, bu denli ağır olmasını hak etmediği bu cezanın altında şehit düşüyordu. Bu kadarı da fazlaydı; adalete susayan Maurice'in öfkesi isyana dönüştü, kaderden intikam almak için yanıp tutuşuyordu genç adam.

Tan ağarırken askerlerin biri ölmüş, diğeri hâlâ inlemekteydi.

"Hadi gel evlat," dedi Jean yumuşak bir sesle. "Biraz hava alalım, iyi gelir."

Dışarıda sıcağın şimdiden hissedildiği güzel bir sabah vardı. İkisi birlikte ırmağın kıyısından yürüye yürüye Iges kasabasının yakınına vardıklarında Maurice iyice kendini kaybetti; yumruğunu güneşin altında uçsuz bucaksız görünen savaş meydanına, karşıdaki Illy yaylasına, onun solundaki Saint-Menges'a, sağdaki Garenne ormanına doğru kaldırdı.

"Hayır, hayır! Dayanamıyorum, dayanamıyorum artık burayı görmeye! Yüreğim deşiliyor buraya baktıkça, kafatasım çatlıyor. Götür beni, hemen götür buradan!"

Yine bir pazar günüydü; Sedan'dan çan sesleri geliyor, uzaklarda bir yerde bir Alman şarkısı söyleniyordu. Ama 106. Alay'a hâlâ emir gelmemişti; Maurice'in giderek şiddetlenen sinir bozukluğundan korkan Jean, dünden beri kafasında olgunlaştırdığı bir yolu denemeye karar verdi. Yolda, Prusya karakolunun önünde, bir başka alayın, 5. Muharip Alayı'nın gidiş hazırlıkları yapılmaktaydı. Askerler karman çorman dizilmişti, kötü Fransızca konuşan subay bir türlü sayımı beceremiyordu. Numaraları yüzünden yakayı ele vermemek için üniformalarının yakasını ve düğmelerini koparan Jean'la Maurice, kalabalığın arasına karışıp köprüden geçtiler ve kendilerini dışarıda buldular. Chouteau'yla Loubet de aynı şeyi düşünmüş olacaktı ki o tedirgin, katil bakışlarıyla hemen arkalarından geliyorlardı.

Ah! Mutluluktan uçtukları o ilk dakika, ne büyük bir rahatlamaydı! Dışarı çıktıklarında ölmüş de dirilmiş gibiydiler; ışık canlı, gökyüzü sınırsızdı; içlerinde yeniden umut çiçeklendi. Şimdi başlarına ne bela gelecek olursa olsun korkmuyorlardı; o korkunç kâbustan, Sefalet Kampı'ndan kurtulmuşlardı ya, gerisi umurlarında değildi.

III

JEAN'LA Maurice, Fransız borazanlarının neşeli neşeli çalışını o sabah son kez duydular. Şimdi tutsak kafilesinin arasında Almanya'ya yürüyorlardı; kafilenin önünden ve arkasından Prusya mangaları gidiyor, sağda ve solda başka mangalar, tüfeklerine süngüleri takmış, tutsakları gözlüyordu. Yol üstündeki tüm karakollarda yalnızca Alman trompetlerinin tiz ve hüzünlü notaları duyuluyordu artık.

Maurice kafilenin sola dönüp Sedan'ın içinden geçeceğini anlayınca sevindi. Belki kız kardeşi Henriette'i bir kez daha görme şansı olabilirdi. Fakat Iges yarımadasından şehre kadar olan beş kilometrelik yol, dokuz gün boyunca can çekiştiği pislik yuvasından çıkmanın verdiği sevinci burnundan getirmeye yetti. Acınacak haldeki bu tutsak kafilesi, aceleci, ürkek adımlarla koyun sürüsü gibi götü-

rülen bu elleri iki yana sarkık, silahsız askerler, ayrı bir işkenceydi. Kendi pislikleri içinde yaşamaya bırakıldıklarından leş gibi olmuş, paçavraya dönmüş giysileri, bir haftalık açlıktan bir deri bir kemik kalmış vücutları ile jandarmanın bir sokak aramasından topladığı it kopuğa, ne idüğü belirsiz serserilere benziyorlardı. Şehrin dış mahallesi Torcy'den girer girmez, erkeklerin yollarda durup, kadınların kapılara çıkıp yüzlerinde kederli bir acımayla onlara baktığını gören Maurice'in benliğini bir utanç dalgası kapladı; ağzında acı bir tatla başını önüne eğdi.

Jean'a gelince, o olaylardan daha zor etkilenen, pratik zekâlı biri olduğundan, yanlarına birer ekmek almamakla ahmaklık ettiklerini düşünüyordu yalnızca. Yola çıkmanın şaşkınlığıyla bir şeyler yemeyi akıl edememişlerdi ve açlık bir kez daha bacaklardaki dermanı alıp götürmüştü. Diğer tutsaklar da aynı durumda olmalıydı çünkü çoğu, çevredekilere para uzatıp kendilerine bir şeyler satmaları için yalvarıyordu. Çok hasta görünen, çok uzun boylu bir tutsak, yanında yürüyen askerlerin başının üstünden uzun kolunu uzatmış, parmaklarının arasındaki altın parayı sallayarak çaresizce satın alacak bir şey bulmaya çalışıyordu. Gözünü dört açmış çevreye bakınan Jean, ileride bir fırının önüne yığılmış bir düzine ekmeği fark etti. Hemen elindeki yüz kuruşu atıp herkesten önce bu ekmeklerden ikisini almak istedi. Yakınında duran Prusyalı onu sertçe geri itince en azından yerden parasını almak için diretti Jean. Kafileye göz kulak olmaktan sorumlu, ufak tefek, küstah yüzlü, kel yüzbaşı anında orada bitti. Tüfeğinin dipçiğini Jean'a doğru kaldırarak, kıpırdamaya cesaret eden ilk kişinin kafasını yaracağına ant içti. Herkes omuzlarını kısıp gözlerini yere indirdi; korkuyla boyun büken kafile, tok adım sesleriyle yürüyüşünü sürdürdü.

"Ah ulan, şunu tokatlamak vardı şimdi!" diye hırsla mırıldandı Maurice. "Tokatlamak, elinin tersiyle dişlerini ağzına dökmek!"

O andan sonra bu yüzbaşıyı, onun o tokatlanası kibirli yüzünü görmek dayanılmaz bir şey oldu Maurice için. O sırada Meuse'ün üzerindeki köprüyü geçerek Sedan'a giriyorlardı; benzer şiddet sahneleri burada da tekrarlandı, sıklaştı. Genç bir çavuşa sarılmak isteyen bir kadını, bir anneydi herhalde, dipçikle öyle sert ittiler ki kadın

yere düştü. Turenne Meydanı'da tutsaklara yiyecek atan burjuvalar itilip kakıldı. Grande-Rue Caddesi'nde bir kadının kendisine uzattığı şişeyi gizlice alan bir tutsak tekmelene tekmelene ortaya çıkarıldı. Yenik ordunun, tam sekiz gündür zavallı bir hayvan sürüsü gibi sopalana sopalana götürülüşünü izleyen Sedan, bu görüntüye alışamıyor, her yeni kafilede acıma ve isyan duygularıyla çalkalanıyordu.

Bu sırada Jean da Henriette'i düşünmekteydi, birden aklına Delaherche geldi. Arkadaşını dirseğiyle dürttü.

"Hişt? Birazdan o sokaktan geçersek gözünü dört aç!"

Gerçekten de Maqua Sokağı'na girer girmez, fabrikanın dev pencerelerinin birinden sarkan başları uzaktan fark ettiler. Pervaza dirseklerini dayamış duran Delaherche'le karısı Gilberte'i tanıdılar, arkalarında sert yüzüyle Madam Delaherche dikiliyordu. Ellerinde ekmekler vardı, fabrikatör titrek ellerini yakarışla uzatan aç tutsaklara ekmek atıyordu.

Maurice kız kardeşinin orada olmadığını hemen fark etti; Jean ekmeklerin havalanışını endişeyle izliyor, kendilerine bir tane bile kalmamasından korkuyordu. Kolunu sallayarak bağırdı:

"Bize atın! Bize!"

Bu karşılaşma Delaherche'leri sevinçli bir şaşkınlığa boğdu. Merhametle solmuş yüzleri aydınlandı, onları gördüklerine ne kadar mutlu olduklarını anlatan işaretler yaptılar. Gilberte, son kalan ekmeği Jean'ın kolları arasına kendisi atmak istedi; bunu o kadar tatlı bir sakarlıkla yaptı ki sevimli bir kahkaha patlattı.

Yolda durmak yasaktı, Maurice başını çevirip endişeli bir sesle çabuk çabuk sordu:

"Henriette nerede, Henriette?"

Delaherche bu soruya uzun bir cümleyle yanıt verdi. Ama sesi ayak seslerinin arasında boğuldu. Genç adamın kendisini duymadığını anlamış olacak ki işaretlerle anlatmaya çalıştı, özellikle güney yönünü gösterdiği hareketi yineleyip duruyordu. O sırada kafile Ménil Sokağı'na saptı, üç kafanın sarktığı, bir elin mendil salladığı fabrika binası görünmez oldu.

"Ne dedi?" diye sordu Jean.

Maurice kaygılı kaygılı arkaya bakmaya çalıştı, ama boşuna.

"Bilmiyorum, anlamadım. Haber alana kadar meraktan kıvranacağım şimdi."

Yürüyüş sürüyor, Prusyalılar kazanan taraf olmanın verdiği kabalıkla tutsakları daha hızlı yürümeye zorluyordu; tek sıra halinde uzayan kafile, peşinden köpekler kovalıyormuşçasına koşar adım Ménil Kapısı'ndan geçerek Sedan'dan çıktı.

Bazeilles'den geçerlerken Jean da Maurice de Weiss'ı düşündü, onun yiğitçe savunduğu küçük evin küllerini aradılar. Bu kasabanın nasıl yerle bir edildiğini, yangınları, katliamları Sefalet Kampı'nda dinlemişlerdi; ama gözleriyle gördükleri şey, hayallerinde canlandırdıkları iğrençliğin ötesindeydi. On iki gün geçmiş olmasına rağmen enkazlardan hâlâ dumanlar çıkıyordu. Zarar gören duvarlar çökmüş, ayakta on ev bile kalmamıştı. Bavyeralılara ait miğfer ve tüfeklerin çarpışmanın ardından toplanıp doldurulduğu yalkıları, el arabalarını görünce biraz olsun avundular. Demek onlar da bu canilerden, bu kundakçılardan öldürmüşlerdi, hem az buz da değil; bunu görmek yüreklerine su serpti.

Askerlerin yemek yemesi için Douzy'de uzun bir mola verilecekti. Oraya varmak hiç kolay olmadı. Açlıktan bitkin düşmüş tutsaklar çok çabuk yoruluyordu. Önceki gün karınlarını tıka basa doyurmuş olanların başı dönüyor, üstlerine bir ağırlık çöküyor, dizleri kesiliyordu; oburlukları, kaybettikleri gücü kazandırmak şöyle dursun, iyice elden ayaktan düşmelerine yol açmıştı. Kasabanın solundaki çayırlıkta durur durmaz, zavallı askerler kendilerini otların üstüne attı, yemek yiyecek halleri bile yoktu. Şarap verilmemişti; nöbetçiler ellerinde şişelerle tutsaklara yaklaşmaya çalışan hayırsever kadınları kovalıyordu. Kadınlardan biri korkup düşmüş, ayağı çıkmıştı; çığlıklar, ağlamalar, insanın kanına dokunan bir sahne yaşanırken Prusyalılar oturmuş, el koydukları şişelerle kafaları çekiyordu. Köylülerin tutsaklığa götürülen bu zavallı erlere duyduğu merhamet ve şefkat her adımda kendini gösteriyordu; oysa generalleri bir kaşık suda boğacak gibiydiler. Birkaç gün önce yine Douzy'de, kasaba halkı, anlaşma uyarınca Pont-à-Mousson'a götürülen bir general kafilesini yuhalamıştı. Yollar subaylar için pek güvenli değildi; üniformasız adamlar, tutsaklıktan kaçmış erler ya da belki asker kaçakları, ellerinde dir-

genlerle üstlerine atlıyor, yirmi yıl sonra bile bu sefere rütbeli olarak katılmış tüm komutanların lanetle anılmasına neden olacak o ihanet efsanesinin etkisiyle, onları ödleklikle, satılmışlıkla suçlayarak öldürmeye kalkıyordu.

Maurice'le Jean ekmeklerinin yarısını yediler; şanslıydılar, kuru kuruya da yemediler, gözü pek bir çiftçi mataralarına içki doldurmayı başarmıştı. Gelgelelim tekrar yola koyulmak hiç kolay olmadı. Geceyi Mouzon'da geçireceklerdi, aradaki uzaklık atla deve olmasa da o yolu yürümek hepsinin gözünde büyüyordu. Askerlerin yorgun uzuvları en küçük dinlenmede bile öylesine kaskatı kesiliyordu ki ayağa kalkarken can acısından bas bas bağırıyorlardı. Çoğunun ayakları kanamış, yürüyüşü sürdürebilmek için ayakkabılarını çıkarmışlardı. Dizanteri de hâlâ askerleri kasıp kavuruyordu, daha ilk kilometrede yere yığılan bir eri bir bayırın kenarına itip öylece bırakmışlardı. Biraz ileride iki asker daha bir çitin dibine çökmüş, akşam ihtiyar bir kadıncağız gelip kaldırana dek orada kalmışlardı. Bütün askerler ellerindeki değneklere abanmış yalpalıyordu; bir korunun yanından geçerlerken, belki de hallerine bakıp alay etmek için, Prusyalılar izin vermişti bu değnekleri kesmelerine. Fransız ordusu, yara bere içinde, avurtları çökmüş, tıknefes, darmadağınık bir baldırıçıplaklar kalabalığıydı artık. Şiddet de sürmekteydi; sıranın dışına çıkanlar, doğal ihtiyaçlarını gidermek için bile çıkmış olsalar, sopalarla tekrar sıraya sokuluyordu. Arkadan gelen manganın görevi, geride kalan askerleri süngüyle böbreklerinden dürterek iteklemekti. Çavuşun biri daha fazla yürüyemeyeceğini söyleyince, yüzbaşı iki adamına, zavallıcığı kollarının altından tutup yeniden yürümeye razı olana dek sürüklemelerini emretti. Hele o tokatlanası, yerden bitme, kel subay yok muydu, o tam bir işkenceydi; güzel Fransızca konuşmasını kötüye kullanarak tutsaklara kendi dillerinde, yüzlerinde kırbaç gibi şaklayan zalimce cümlelerle hakaretler ediyordu.

"Ah ulan! Tutacaksın bunu, kanını böyle damla damla akıtacaksın!" deyip duruyordu Maurice hınçla.

Gücünün sonundaydı Maurice, bastırdığı öfkesi yorgunluktan beter hasta ediyordu onu. Her şeye sinirleniyordu; hele o Prusya trompetlerinin tiz sesi tüylerini diken diken ediyor, hayvan gibi böğüresi geli-

yordu. Bu zalim yolculuğu başına iş açmadan bitirebilecek gibi değildi. En küçük köyden geçerken bile, kendisine acıyarak bakan kadınları görüp yüreği dağlanıyordu. Peki ya Almanya'ya girdiklerinde, geçtikleri şehirlerde halk yollara yığılıp onur kırıcı gülüşlerle onları karşıladığında ne olacaktı? Hayvan vagonlarına balık istifi tıkılacaklarını, yollarda kimbilir ne iğrençlikler, ne işkenceler yaşayacaklarını, kar yüklü kış göğünün altındaki kederli kaleleri düşünüyordu. Hayır, hayır! Kara bir delikte belki de aylarca çürümektense hemen o anda ölmek, bir dönemeçte kurşunu yiyip cesedini Fransa toprağında bırakmak daha iyiydi!

Alçak sesle, "Dinle," dedi yanında yürüyen Jean'a. "Bir ormanın kenarından geçeceğimiz anı bekleyelim ve bir zıplayışta ağaçların arasına dalalım. Belçika sınırı uzak değil, mutlaka buluruz bizi oraya götürecek birilerini."

Jean ürperdi; o da artık isyan etmiş, kaçmayı düşünmeye başlamıştı, ama yine de daha aklı başında, daha soğukkanlıydı.

"Deli misin! Ateş ederler, kurda kuşa yem oluruz."

Maurice elini sallayarak ıskalayabilirler dedi; hem sonra, diyelim vuruldular, ne önemi vardı!

"İyi!" dedi Jean. "Peki sonra, üstümüzde bu üniformalarla ne yapacağız? Her taraf Prusyalı nöbetçilerle dolu, sen de görüyorsun. En azından başka giysiler gerekir. Çok tehlikeli evlat, asla izin veremem böyle bir çılgınlık yapmana."

Maurice'e engel olmak için onun koluna girdi, birbirlerine destek olacaklarını anlatmak ister gibi onu kendine doğru çekti, kederli ve sevecen bir tavırla sakinleştirmeye çalıştı.

O sırada arkadan fısıltılar duyup döndüler. Sabah onlarla birlikte Iges yarımadasından ayrılan, o ana dek yan yana gelmemeye özen gösterdikleri Chouteau'yla Loubet'ydi bu. İki adam şimdi tam arkalarından yürüyordu. Chouteau, Maurice'in ormandan kaçma planıyla ilgili söylediklerini duymuş olacaktı, hemen ilgilenmişti. Enselerinden fısıldadı:

"Baksanıza, biz varız. Voltamızı almak şahane bir fikir. Giden arkadaşlar oldu zaten, bu domuzların bizi böyle köpek gibi kendi memleketlerine sürmesine izin verecek halimiz yok. Evet? Ne diyorsunuz, dördümüz birlikte bir hava alalım mı?"

Maurice'in yeniden heveslendiğini gören Jean, arkasına dönüp adam ayartmayı iş edinmiş Chouteau'ya iki çift laf etmek zorunda kaldı:

"Acelen varsa önden buyur. Ne bekliyorsun?"

Onbaşının dimdik bakışı Chouteau'yu biraz sarstı. Israrının gerçek nedenini ağzından kaçırdı:

"Yok canım! Dört kişiyle daha rahat olur. Birimiz ya da ikimiz kesin geçeriz."

Jean öfkeyle başını sallayarak kesin bir dille reddetti. Beyefendiye zerre kadar güveninin olmadığını, birilerinin hainlik etmesinden korktuğunu söyledi. Maurice'in kabul etmesine engel olmak için de onun üzerindeki bütün otoritesini kullandı; çünkü tam o sırada karşılarına bir fırsat çıkmıştı, yoldan yalnızca çalılık bir alanla ayrılan sık ağaçlı küçük bir korunun yanından geçiyorlardı. Çalıları ok gibi geçip sık ağaçların arasında gözden kaybolmak kurtuluş değil miydi?

Loubet o ana dek ağzını açmamıştı. Tedirgin burnu havayı kokluyor, Almanyalarda çürümemeye kararlı olduğunu belli eden kıpır kıpır, zehir gibi bakışları uygun dakikayı kolluyordu. Bacaklarına ve kurnazlığına güveniyor olmalıydı, onlar sayesinde yakayı hep sıyırmıştı. Birden kararını verdi:

"Of, neyse! Sıkıldım ben, hadi eyvallah!"

Bir sıçrayışta yandaki çalıların arasına daldı, Chouteau da anında onu taklit etti. Kafileye eşlik eden Prusyalılardan ikisi hemen arkalarına düştü, hiçbirisinin aklına ateş ederek onları durdurmak gelmemişti. Her şey öyle hızlı olup bitti ki izleyenler önce anlayamadı. Loubet çalıların arasında zikzaklar çizerek koşuyordu, kaçmayı başaracak gibiydi; onun kadar çevik olmayan Chouteau ise yakalandı yakalanacaktı. Bir anda canını dişine takıp hızlandı, arkadaşının bacaklarına atılarak onu yere düşürdü; iki Prusyalı yerdeki adamın üstüne atlarken, kendisi bir sıçrayışta ormanın içinde gözden kayboldu. Birkaç el silah sesi geldi, sonunda tüfekleri hatırlamışlardı. Hatta ağaçların arasında bir sürek avı bile oldu, ama sonuç vermedi.

Bu arada iki asker yerdeki Loubet'yi dövdükçe dövüyordu. Yüzbaşı öfkeden delirmiş gibi koşarak geldi, bu herkese ibret olacak diye bağırıyordu, bu cesaretlendirmeyle tekmeler, dipçikler yağmur gibi

yağdı Loubet'nin üstüne; zavallıyı ayağa kaldırdıklarında bir kolu kırılmış, kafası yarılmıştı. Onu almayı kabul eden bir köylünün küçük yük arabasında Mouzon'a varmadan öldü.

"Gördün mü!" diye fısıldamakla yetindi Jean, Maurice'in kulağına.

İkisi de gözleri sık ağaçlı koruda, şimdi orada özgürce koşmakta olan köpoğluna ağızlarına geleni sayıyor, onun kurbanı olan zavallı adama acıyorlardı; sahtekârın biriydi, makbul bir tip sayılmazdı, ama yine de neşeli, becerikli, kafası çalışan bir gençti. İnsan ne kadar kurnaz olursa olsun, yaş tahtaya basacağı bir gün geliyordu demek!

Bu korkunç ders rağmen, kaçma saplantısı Mouzon'da Maurice'in aklını bir kez daha çeldi. Oraya öyle perişan bir halde varmışlardı ki Prusyalılar tutsaklara dağıtılan birkaç çadırın kurulmasına yardım etmek zorunda kaldı. Konakladıkları yer şehrin hemen yakınında, çukurda kalan, bataklık bir yerdi; bir gece önce başka bir kafile orada kaldığından her yer çöp içindeydi, tam bir pislik yuvasıydı. Pislikten korunmak için yere, şans eseri yakınlarda buldukları yassı, geniş taşları dizdiler. Akşam nispeten daha rahattı, büyük olasılıkla bir handa konaklayan yüzbaşı ortadan kaybolunca Prusyalıların göz açtırmayan denetimi biraz olsun gevşemişti. Nöbetçiler önce çocukların tutsaklara kendi başları üstünden elma, armut gibi meyveler atmasına göz yumdular. Sonra da yöre halkının kamp alanına doluşmasına izin verdiler; böylece göz açıp kapayıncaya dek doğaçlama bir ticaret başladı; kadınlar, erkekler ekmek, şarap, hatta sigara satıyorlardı. Parası olan herkes yiyor, içiyor, sigara tellendiriyordu. Kamp yeri, akşamın solgun alacakaranlığında civcivli bir pazar yerine dönmüştü.

Ama Maurice, kalacakları çadırın arkasında, dünyayı gözü görmez bir haldeydi.

"Dayanamıyorum, karanlık çöker çökmez kaçacağım," deyip duruyordu Jean'a. "Yarın sınırdan uzaklaşacağız, o zaman çok geç olacak."

Jean pes etti:

"İyi peki!" dedi bu kaçma saplantısına o da teslim olarak. "Kaçalım! Bakalım postu kurtarabilecek miyiz!"

Yalnız, o andan sonra, çevredeki satıcıların yüzüne uzun uzun bakmaya başladı. Bazı askerler bir yerlerden pantolon, gömlek bul-

muştu; yardımsever kasabalıların tutsakların kaçışını kolaylaştırmak için düpedüz giysi dükkânları açtığı söyleniyordu. Jean'ın dikkatini hemen on altı yaşlarında, uzun boylu, sarışın, harika gözleri olan, güzel bir kız çekti; kolundaki sepetin içinde üç tane ekmek taşıyordu. Diğerleri gibi bağıra çağıra malını satmıyor, tedirgin ve çekici bir gülümsemeyle, kararsız adımlarla yürüyordu. Jean gözlerini kıza dikti, bakışları karşılaştı, bir an göz göze kaldılar. O zaman genç kız, teslim olan güzel bir kızın sıkılgan gülümsemesiyle yaklaştı.

"Ekmek ister miydiniz?"

Jean yanıt vermedi, belli belirsiz bir işaretle kızı yokladı. Kız başıyla evet deyince tehlikeyi göze alarak kısık sesle sordu:

"Giysi var mı?"

"Evet, ekmeklerin altında."

Avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı kız: "Ekmek var! Ekmek var! Ekmek almak isteyen?" Ama Maurice eline yirmi frank sıkıştırmak isteyince hızla elini çekti, sepeti onlara bırakarak kaçıp gitti. Gerçi sonra yine gördüler onu, geri gelmişti, heyecanlı ve sevecen güzel gözleriyle uzaktan onlara bakıp bakıp gülüyordu.

Jean ve Maurice sepeti alınca ne yapacaklarını bilemeden kaldılar. Çadırlarından uzaklaşmışlardı, öyle şaşkınlardı ki geri dönüp bulmalarına da olanak yoktu. Nereye gitmeli, giysileri nasıl değiştirmeliydi? Herkes Jean'ın beceriksizce taşıdığı sepete bakıyor, içindekini uluorta görüyor gibi geliyordu onlara. Sonunda karar verip gördükleri ilk boş çadıra daldılar, pantolonla gömleği deli gibi üzerlerine geçirdiler, çıkardıkları üniformaları ekmeklerin altına koyup her şeyi orada bıraktılar. Sepetten bir tane yün kasket çıkmıştı, onu Jean'ın ısrarıyla Maurice taktı. Başı açık çıkması tehlikeyi arttıracağından ne yapacağını bilemiyordu Jean. Saçlarına bir çözüm bulmak için oyalanırken aklına dışarıda sigara satan çok pis bir ihtiyarın kafasındaki şapkayı satın almak geldi.

"Tanesi üç kuruş, ikisi beş kuruş, Brüksel sigaraları!"

Sedan Savaşı'ndan bu yana gümrük filan kalmamıştı, Belçika'dan her şey serbestçe giriyordu. Üstü başı dökülen ihtiyar bu sayede çok güzel kârlar elde etmişti; ama yine de her yanı delik, lekeli fötr şapkasını ne için satın almak istediklerini anladığında açgözlülük etme-

den duramadı. İki franktan aşağısına bırakmıyordu şapkayı, şapkasız nezle olacağını söyleyerek sızlanıyordu.

Jean'ın aklına bir fikir daha geldi, satmak için dolaştırdığı üç düzine sigarayı da alacaktı adamdan. Hemen şapkayı gözlerinin üstüne yıktı, tekdüze bir sesle bağırmaya başladı:

"İkisi üç kuruş, ikisi üç kuruş, Brüksel sigaraları."

Bu kez kurtulmuşlardı. Maurice'e önden gitmesini işaret etti. Maurice şans eseri yerde bir şemsiye bulmuştu, yağmur da atıştırmaya başladığından nöbetçilerin arasından geçerken sakince şemsiyesini açtı.

"İkisi üç kuruş, ikisi üç kuruş, Brüksel sigaraları!"

Jean birkaç dakika içinde sigaraların hepsini sattı. Millet yanına koşuyordu, "İşte zavallı insanları soymaya kalkmayan insaflı bir satıcı!" diyorlardı gülerek. Fiyatın ucuzluğu Prusyalıları da çekmişti, Jean mecburen onlarla da alışveriş yaptı. Nöbetçilerin çemberini yarıp geçecek şekilde hareket etmiş, son iki sigarasını tek kelime Fransızca konuşmayan sakallı, şişko bir çavuşa satmıştı.

"O kadar hızlı yürümesene! Hey allahım! Yakalatacaksın bizi," deyip duruyordu Maurice'in sırtından.

İkisinin de bacakları söz dinlemiyor, kapmış götürüyordu onları. İki yolun kesiştiği yerde, bir hanın önünde bekleşen kalabalığın arasında zar zor durdurdular kendilerini. Burjuvalar sakince Alman askerleriyle sohbet ediyordu burada; onlar da dinler gibi yaptı, hatta bütün gece sürebilecek yağmur hakkında bir iki söz bile ettiler. Bir adamın, göbekli bir beyin, ısrarla onlara bakması ödlerini kopardı. Sonra adamın iyilikle gülümsediğini görünce seslerini alçaltarak sordular:

"Bayım, Belçika'ya giden yol tutulmuş mu?"

"Evet, siz önce şu korudan geçin, sonra sola dönüp tarlaların arasından gidin."

Koruda, kıpırtısız ağaçların koyu sessizliği içinde, bütün sesler kesilip yaprak kımıldamaz olduğunda, kurtulduklarını düşünerek müthiş bir heyecanla birbirlerine sarıldılar. Maurice hıçkırarak ağlıyor, Jean'ın gözyaşları ağır ağır yanaklarından süzülüyordu. Uzun ıstırapları sonunda diniyordu, acının insafa gelip onlara merhamet

ettiğini düşünüyorlardı sevinç içinde. Omuz omuza çektikleri çilelerin kardeşliğiyle birbirlerine sımsıkı sarılıp öpüştüler; hayatlarında aldıkları en tatlı, en güven veren öpücük gibi geldi bu onlara, bir kadından asla alamayacakları bir öpücük... Ölümsüz dostluğu, iki kalbin bir daha ayrılmamak üzere bir olduğuna mutlak inancı anlatan bir öpücük...

"Evlat," dedi Jean birbirlerinden ayrıldıklarında titreyen bir sesle, "buraya kadar gelmiş olmamız harika, ama daha yolumuz bitmedi. Biraz yönümüzü bulmaya çalışalım."

Maurice sınırın bu noktasını tanımasa da dümdüz yürümenin yeteceğine yeminler ediyordu. Ağaçların arasından peş peşe süzüldüler, dikkatlice korunun çıkışına kadar gittiler. Burada, o kibar burjuvanın dediğini anımsayarak, sürülmemiş tarlaların arasından yürümek üzere sola dönmek istediler. Fakat karşılarına çıkan iki yanı kavaklı yolu bir Prusya nöbetçi birliğinin ateşi kapatmıştı. Nöbetçinin süngüsü parıldıyor, askerler sohbet ede ede çorbalarını bitiriyordu. Jean ve Maurice yarı yoldan dönüp izlenme korkusuyla yeniden korunun içine daldılar. Sesler geliyor gibiydi, ayak sesleri; bir saate yakın, sık ağaçların arasında, yönlerini tamamen kaybederek dört döndüler. Bazen çalıların arasından kaçışan hayvanlar gibi koşuyor, bazen hareketsiz meşe ağaçlarını Prusyalı sanıp soğuk terler dökerek oldukları yerde çakılıyorlardı. Sonunda, nöbet noktasının on adım ilerisinden, ateşin başında sakince ısınan askerlerin yakınından, yine kavaklı yola çıktılar.

"Şans mı var ki bizde! Perili ormana düştük resmen!" diye homurdandı Maurice.

Ama bu kez nöbetçiler duymuştu onları. Dallar çatırdamış, taşlar yuvarlanmıştı. Nöbetçinin yüksek sesle "Kim var orada?" diye bağırmasına yanıt vermeden koşmaya başladılar, birlik de tüfeklere sarılıp ateşe başladı, koru kurşun yağmuruna tutuldu.

"Allah kahretsin!" diye tısladı Jean, acıdan bağırmamak için kendini zor tutarak.

Sol baldırına kırbaç gibi bir şey yemiş, darbenin şiddetinden bir ağacın dibine devrilmişti.

"Vuruldun mu?" diye sordu Maurice endişeyle.

"Evet, bacağımdan, buraya kadarmış!"

Nefes nefese çevreyi dinlediler, arkalarından gelen birilerinin patırtısını duymaktan ödleri kopuyordu. Ama silah sesleri susmuştu, çevreye yeniden çöken o derin, ürpertici sessizlik içinde yaprak kımıldamıyordu. Nöbetçiler ağaçların arasına girmeye zahmet etmemişti anlaşılan.

Ayağa kalkmaya uğraşan Jean iniltisini zor tuttu. Maurice ona yardım etti.

"Yürüyemeyecek misin?"

"Öyle gibi!"

Her zaman sakin olan Jean'ın bir anda kan beynine sıçradı. Yumruklarını sıktı, az kalsın kendini dövecekti.

"Ah, yüce tanrım! Yüce tanrım! Kara talih değilse nedir bu! Koşmaya bu kadar ihtiyacımız olan bir anda sen tut, bacağından yaralan! Yalan yok, benim işim yaş! Sen yalnız başına git!"

Maurice güldü:

"Aptallaşma!" demekle yetindi.

Jean'ın koluna girerek ona destek oldu, birlikte hızlı hızlı uzaklaşmaya çalıştılar. Kahramanca bir çabayla zar zor birkaç adım attıktan sonra karşılarında, korunun çıkışında, ufak bir çiftliği andıran bir ev görüp yeniden endişeyle durdular. Pencerelerde hiç ışık yoktu, ardına dek açık duran avlu kapısından ıssız ve karanlık bina görünüyordu. Cesaretlerini toplayıp avluya girdiklerinde, neden ve nasıl orada olduğu hiçbir şekilde anlaşılmayan, güzelce eyerlenmiş bir at gördüler şaşkınlıkla. Sahibi belki birazdan gelecekti, belki bir çalının arkasında kafasında kurşun deliğiyle yatıyordu. Bunu hiçbir zaman öğrenemediler.

Maurice'in aklına birden, onu çok neşelendiren bir plan geldi:

"Dinle, sınır çok uzakta, hem rehber olmadan gitmek de zor. Onun yerine Remilly'ye, Fouchard Dayı'nın evine gitsek, ben seni oraya gözüm kapalı götürebileceğimden eminim, en küçük kestirmeleri bile biliyorum. Ne dersin? Fikir işte, seni bu atın üstüne oturturuz, Fouchard Dayı bizi geri çevirmez."

Önce Jean'ın bacağına bir bakmak istedi. İki delik vardı, kurşun kavalkemiğini kırıp öbür taraftan çıkmış olmalıydı. Kanama hafifti, baldırı mendiliyle sıkıca sarıp bıraktı.

"Sen yalnız başına git!" deyip duruyordu Jean.

"Sus hadi, bırak aptallığı!"

Jean eyerin üstüne sağlamca yerleşince Maurice atın dizginlerini aldı ve yola çıktılar. Saat on bir civarı olmalıydı; o yolu yavaş bir gidişle bile üç saatte alacaklarını hesaplamıştı Maurice. Ama daha önce aklına gelmeyen bir güçlük bir an için umudunu kırdı: Meuse'ün sol yakasına nasıl geçeceklerdi? Mouzon Köprüsü kesin tutulmuştu. Düşündü taşındı, nehrin aşağısında, Villers'de, karşıdan karşıya geçen bir sal olduğunu anımsadı ve şansın onlardan yana olacağına güvenerek, sağ yakanın çayırları ve sürülmüş toprakları arasından bu kasabaya doğru kendini yola vurdu. Başta her şey yolundaydı; yalnızca devriye gezen bir süvari birliğini atlatmaları gerekmiş, bir çeyrek saat kadar duvar gölgesinde hareketsiz beklemişlerdi. Yağmur yeniden başlamıştı; atın yanından, ıslak toprağa bata çıka yürümek Maurice'i bayağı zorluyordu; neyse ki at iyi cins, çok uysal bir hayvandı. Villers'de şans gerçekten de yüzlerine güldü: Gecenin o saatinde Bavyeralı bir subayı getiren sal hemen onları alarak kazasız belasız karşı kıyıya bıraktı. Tehlikeler ve yorgunluklar ancak kasabaya yaklaştıklarında başladı, Remilly yolu boyunca sıra sıra dizilmiş nöbetçilerin eline düşmekten kıl payı kurtuldular. Kendilerini yeniden tarlalara vurup çalıların arasına gömülmüş yollardan, doğru dürüst açılmamış daracık patikalardan rasgele ilerlediler. Ufacık engeller yüzünden kocaman daireler çizmek zorunda kalıyorlardı. Çitleri, hendekleri aşıyor, sık baltalıkların içinde kendilerine yol açıyorlardı. Ateşi çıkan Jean, sicim gibi yağan yağmurun altında, iki eliyle atın yelesine yapışmış, eyerin üstüne yarı baygın yığılmıştı; Maurice ise dizgini sağ kolunun altından geçirmiş, kaymasın diye Jean'ı bacaklarından destekliyordu. Bu yorucu yürüyüş, bir fersahtan fazla, neredeyse iki saate yakın, sarsıla sarsıla, aniden ayakları kayıp dengelerini kaybede kaybede, hayvan da iki adam da ha düştü ha düşecek bir halde, hiç bitmeyecekmiş gibi sürdü. Anlatılmaz sefillikte bir kafile olmuşlardı. Hepsi baştan aşağı çamur içindeydi; ayaklarının üstünde zangır zangır titreyen bir at, onun sırtında son bir sarsılışla can vermiş gibi duran hareketsiz bir adam, yanda kardeşini kurtarmak için canını dişine takmış, afallamış yü-

züyle çılgın gibi yürüyen diğeri... Sonunda Remilly'ye vardıklarında güneş doğuyordu, saat beş olsa gerekti.

Haraucourt geçidinin çıkışında, kasabayı yukarıdan gören küçük çiftliğinin avlusunda, önceki gün kestiği iki koyunu arabasına yüklüyordu Fouchard Baba. Yeğeninin bu içler acısı gelişini görünce beyninden vurulmuşa döndü, ilk açıklamaları duyar duymaz çiğlikle bağırdı:

"Seni ve arkadaşını evimde mi saklayayım? Prusyalılarla başım belaya girsin diye mi! Ah, yok artık! Şu an şurada gebereyim daha iyi!"

Böyle demekle birlikte, Maurice'le Prosper'in Jean'ı attan indirip büyük mutfak masasına yatırmalarına engel olmaya kalkmadı. Silvine koşup kendi yastığını getirdi ve hâlâ baygın olan yaralının başının altına soktu. Gelgelelim ihtiyar, bu adamı masasının üstünde gördükçe küplere binerek homurdanıp duruyordu; burada hiç rahat değil, neden hemen revire götürmüyorsunuz diyordu; Remilly'de bir revirleri vardı çünkü, kilisenin yakınında, manastırdan kalma eski okul binası revire çevrilmişti, binanın kocaman salonu bu işler için çok uygundu. Bu kez haykırma sırası Maurice'e geldi:

"Revire mi! Prusyalılar iyileştikten sonra Almanya'ya yollasın diye mi? Bütün yaralılar onlara ait bilmiyor musunuz! Siz benimle dalga mı geçiyorsunuz dayı? Ben onu buraya kadar Prusyalılara teslim etmek için getirmedim!"

İşler sarpa sarıyordu, dayı tam onları kapı dışarı etmekten söz ediyordu ki Henriette'in adı geçti.

"Nasıl? Henriette mi?" diye sordu genç adam.

Kız kardeşinin iki gündür Remilly'de olduğunu öğrendi; kocasının acısı yüreğini dağlayan Henriette, onunla mutlu günler geçirdiği Sedan'da kalmaya katlanamamıştı. Önceden tanıdığı Raucourt'lu Doktor Dalichamp'la karşılaşınca, Remilly'ye gelip Fouchard Baba'nın evinde küçük bir odaya yerleşmeye, kendini tamamen yakındaki revirin yaralılarına adamaya karar vermişti. Yalnızca böyle avunabildiğini söylüyordu. Oda için bir kira ödemekteydi, ayrıca varlığı çiftliğe türlü incelikler getirdiğinden ihtiyar da ondan pek hoşnuttu. Cebine para girdiği sürece onun için bir sorun yoktu zaten.

"Ah, kız kardeşim burada ha!" diye tekrarlıyordu Maurice. "Demek Mösyö Delaherche o anlamadığım hareketiyle bana bunu söylemek istedi! Eh, tamam o zaman! Kız kardeşim buradaysa sorun çözüldü, kalıyoruz."

Yorgunluğuna rağmen hemen revire gidip geceyi orada geçirmiş olan Henriette'i bulmak istedi. Dayısı iki koyunu yüklediği arabasını alıp köylere satış yapmaya gidemediği için söyleniyordu şimdi de, başına kalan bu lanet olasıca yaralı meselesi hallolmadan şuradan şuraya gitmeyecekti.

Maurice, Henriette'i alıp geldiğinde, Fouchard Baba'yı, Prosper'in ahıra götürdüğü atı dikkatle incelerken yakaladı. Hayvan yorgundu ama taş gibiydi, hoşuna gitmişti doğrusu! Genç adam gülerek hediyemiz olsun dedi. Henriette de Fouchard Baba'yı kenara çekip Jean'ın ona kira ödeyeceğini, onunla yalnızca kendisinin ilgileneceğini, ahırın arkasındaki küçük odada onu tedavi edeceğini, hiçbir Prusyalının aklına onu orada aramak gelmeyeceğini söyledi. Bu işten dişe dokunur bir fayda sağlayacağına hâlâ tam olarak ikna olmayan Fouchard Baba'nın yüzü asıktı, ama fazla da uzatmadı; arabasına atladı ve Henriette'i bildiği gibi yapması için bırakarak oradan uzaklaştı.

Henriette, Silvine ve Prosper'in yardımıyla odayı birkaç dakika içinde düzenledi, anlaşılmaz mırıltılar dışında herhangi bir yaşam belirtisi göstermeyen Jean'ı oraya taşıyıp tertemiz yatağa yatırdılar. Gözlerini açıp bakıyor, ama sanki görmüyordu Jean. Maurice bir bardak şarap içip dünden kalan et parçasını yedi, birden içinde bir bayginlık hissi dolaştı. Doktor Dalichamp her sabah olduğu gibi revir ziyareti için geldiğinde yorgunluktan pelte gibiydi genç adam; yine de Jean'ın durumunu öğrenmeyi kaygıyla beklediğinden, kız kardeşiyle birlikte doktorun peşinden yaralının başucuna gidecek gücü buldu.

Doktor kısa boylu, yuvarlak koca kafalı, saçına ve çember sakalına kır düşmüş bir adamdı. Hep açık havada, insanların acılarını dindirmek için oradan oraya koştuğundan yüzünün derisi güneşten yanmış, köylülerinki gibi kalınlaşmıştı; kıpır kıpır gözlerinden, inatçı burnundan, dostça gülümseyen dudaklarından vicdanlı ve yiğit bir insan olduğu anlaşılıyordu; arada bir apışıp kaldığı olurdu, dâhi bir

hekim olduğu söylenemezdi, ama yılların deneyimi onu dört dörtlük bir sağaltıcı yapmıştı.

Hâlâ uyuklar halde olan Jean'ı muayene edince:

"Korkarım bacağını kesmemiz gerekebilir," diye mırıldandı.

Maurice'le Henriette'in içi cız etti. Doktor ekledi:

"Kesmeyebiliriz de, ama bunun için çok iyi bakılması gerekir ve iyileşmesi çok uzun sürer. Şu an fiziksel ve ruhsal olarak öyle çökmüş durumda ki bırakalım uyusun, yapılacak tek şey bu... Yarın bakarız."

Sonra, Jean'ın yarasının pansumanını bitirince, çok eskiden, çocukluğundan tanıdığı Maurice'le ilgilendi.

"Size gelince aslanım, bu sandalyenin tepesinde değil de yatakta olsanız daha iyi olur."

Genç adam doktoru duymamış gibi dalgın gözlerle önünde sabit bir noktaya bakıyordu. Yorgunluğun verdiği sarhoşlukla içinde bir ateş, acayip bir sinirsel taşkınlık yükselmekteydi; seferin başından beri biriktirdiği tüm acılar, isyanlar başına vurmuştu. Arkadaşını can çekişirken görmek, kendi dımdızlak, silahsız, bir halta yaramaz haline bakıp kendi yenilgisini hissetmek, onca kahramanca çabanın vara vara böylesi bir bitikliğe vardığını düşünmek, kadere karşı delicesine bir başkaldırıya savurdu onu. Sonunda konuştu:

"Hayır, hayır! Daha bitmedi, hayır! Benim gitmem gerek. Madem Jean'ın haftalarca, belki de aylarca burada yatması gerekir diyorsunuz, ben kalamam, ben hemen şimdi gitmek istiyorum. Olur değil mi doktor? Siz bana yardım edersiniz, buradan kaçmamı, Paris'e dönmemi sağlarsınız, değil mi?"

Titremeye başlayan Henriette kardeşini kollarının arasında tuttu.

"Neler söylüyorsun sen? Onca acıdan sonra, bu zayıf halinle nasıl gidersin! Hiçbir yere gidemezsin, asla izin vermem buna! Borcunu ödemedin mi artık? Biraz da beni, arkanda bir başına bırakacağın, hayatta senden başka kimsesi kalmamış olan kardeşini düşün!"

Gözyaşları birbirine karıştı. İkiz kardeşler arasındaki o doğuştan gelen sıkı sevgi bağıyla, deli gibi sarıldılar birbirlerine. Ama Maurice sakinleşeceğine iyice coşmuştu:

"İnan bana, benim gitmem gerek. Bekliyorlar beni, gitmezsem ölürüm bu dertten. Bir köşeye çekilip oturmayı düşündükçe damar-

larımdaki kan nasıl köpürüyor bilemezsin. Böyle bitemez diyorum sana, öç almamız gerek. Kimden, neden? Ah! Bilmiyorum; ama bunca acının öcünü mutlaka almalıyız, almalıyız ki hâlâ yaşayacak cesaretimiz olsun!"

Konuşmaları pürdikkat izleyen Doktor Dalichamp, Henriette'e yanıt vermemesini işaret etti. Uyuyup uyandığında kuşkusuz daha sakin olacaktı Maurice; bütün gün ve ertesi gece, yirmi saatten fazla, parmağını bile kıpırdatmadan uyudu genç adam. Ne var ki ertesi sabah uyandığında gitme kararında en ufak bir değişiklik olmamıştı. Taşkınlığı geçmişti, içe kapanık ve tedirgindi, kendisini sakinleştirmek isteyen her şeyden köşe bucak kaçıyordu. Yaşlı gözlerle onu izleyen Henriette ısrar etmemesi gerektiğini anladı. Doktor Dalichamp muayeneye geldiğinde, Maurice'in kaçmasına yardım edeceğine söz verdi, geçenlerde Raucort'da ölen hastabakıcısının belgelerini verecekti ona. Maurice gri hastabakıcı gömleğini giyip Kızılhaç kolçağını takarak Belçika'ya geçecek, oradan da henüz açık olan Paris'e inecekti.

O gün çiftlikten dışarı çıkmadı Maurice, saklanıp geceyi bekledi. Ağzını hemen hemen hiç açmadı, yalnızca bir kez Prosper'i de yanında götürmeyi denedi.

"Prusyalılarla bir kez daha kozunuzu paylaşmak hiç aklınızı çelmiyor mu?"

Ekmeğinin üstüne peynir süren eski Afrika avcı birliği askeri, elindeki bıçağı havaya kaldırdı:

"Ah, Prusyalıları pek fazla göremedik biz; o kadarıyla söylersem, zahmetime değmez! Süvari dediğiniz, olan olduktan biten bittikten sonra kendini boş yere öldürtmekten başka bir işe yaramadığına göre, ne diye dönmek isteyeyim ben oraya? Yok vallahi! Dişe dokunur hiçbir iş gördürmeyerek canımdan bezdirdiler beni!"

Bir sessizlik oldu. Prosper, belli ki asker yüreğindeki huzursuzluğu yatıştırmak için yeniden konuştu:

"Hem burada çok iş var şimdi. Çift sürme zamanı geliyor, sonra ekimler başlayacak. Toprağı da düşünmek gerek, öyle değil mi? Çünkü savaşmak iyi hoş ama ekip dikmezsek halimiz ne olur? Anlıyor musunuz, bırakamam işi. Fouchard Baba makbul biri olduğu için değil, hatta parasının rengini ucundan bile görebileceğimden kuşku-

luyum; ama hayvanlar sevmeye başladı beni. Ve size bir şey diyeyim mi, bu sabah yukarıda, Vieux-Clos arazisindeydim; uzaktan o yere batasıca Sedan'a baktım ve kendi kendime dedim ki iyi ki buradayım, iyi ki güneşin altında bir başıma, hayvanlarım ve sabanımlayım!"

Hava kararır kararmaz Doktor Dalichamp arabasıyla geldi. Maurice'i sınıra kadar kendisi götürmek istiyordu. Hiç olmazsa birinin çekip gittiğini görmekten hoşnut olan Fouchard Baba, devriyelerin kol gezmediğinden emin olmak için gözcülük yapmaya yola indi; o sırada Silvine de hastabakıcının Kızılhaç kolçaklı eski gömleğinin dikişini bitirmişti. Gitmeden önce bir kez daha Jean'ın bacağını muayene eden doktor, kesilip kesilmeyeceğini hâlâ kesin olarak söyleyemiyordu. Yaralı kendine gelememişti daha; kimseyi tanımıyor, hiç konuşmuyordu. Maurice onunla vedalaşamadan çıkacaktı yola; öpmek için üstüne eğildiğinde Jean gözlerini kocaman açtı, dudakları kımıldadı, zor duyulan bir sesle:

"Gidiyor musun?"

Herkesin şaştığını görünce:

"Evet, konuştuklarınızı duydum, kıpırdayamıyordum ama duydum. Gidiyorsan paranın hepsini sen al. Pantolonumun cebine bak."

Bölüştükleri hazine parasından adam başı iki yüz frank kadar kalmıştı.

"Para mı!" diye haykırdı Maurice. "Senin benden daha çok ihtiyacın var ona, benim iki bacağım da sağlam! İki yüz frankla Paris'e rahat rahat giderim, orada kafamı kırdırmaya gelince, onu bedavaya hallederim. Yine de görüşmek üzere diyelim dostum. Yaptığın bütün iyilikler için, sağduyunla yanımda olduğun için teşekkür ederim sana. Sen olmasan bir tarlanın kıyısında it gibi geberip gitmiştim, hiç kuşkum yok bundan."

Jean bir el hareketiyle susturdu onu.

"Bana hiçbir şey borçlu değilsin, ödeştik. Asıl sen beni sırtında taşımasaydın ben çoktan Prusyalıların eline düşmüştüm. Daha dün yine beni onların pençelerinden sen kurtarmadın mı... Sen iki kez ödemişsin, bir dahakine canını verme sırası bende. Ah! Yanımda olmayınca öyle merak edeceğim ki seni!"

Sesi titredi, gözlerine yaşlar doldu.

"Öpüşelim evlat."

Öpüştüler. Önceki gün koruda olduğu gibi bu öpücükte de birlikte göğüsledikleri tehlikelerin kardeşliği vardı; kahramanca bir hayatı omuz omuza paylaştıkları o birkaç haftada, sıradan bir arkadaşlığın yıllar içinde yapamayacağı kadar sıkı bağlanmışlardı birbirlerine. Sızlayan gönüllerinden ekmeksiz günler, uykusuz geceler, anlatılmaz yorgunluklar, soluğunu her dakika enselerinde hissettikleri ölüm geçti. Kendini adamanın birbiri içinde erittiği iki yürek bir daha ayrılabilir miydi hiç? Ama ağaçların gölgesindeki öpüşmeleri, kaçışın verdiği taze bir umutla doluydu; oysa şimdiki öpücükte, vedaların insanın içini ürperten o kırıklığı vardı. Bir gün yine görüşecekler miydi acaba? Ve nasıl, hangi koşullarda, acıda mı sevinçte mi?

Çoktan arabasına yerleşmiş olan Doktor Dalichamp, Maurice'e seslendi. Maurice en son, bütün ruhuyla, siyah dul giysilerinin içinde çok solgun görünen, sessiz gözyaşlarıyla kardeşine bakan Henriette'e sarıldı.

"Sana kardeşimi emanet ediyorum... Ona iyi bak, onu benim sevdiğim kadar sev!"

IV

JEAN'IN yattığı oda eskiden yemişlik olarak kullanılan, zemini karo döşeli, duvarları kireç badanalı büyükçe bir odaydı. İçeride elmaların, armutların mis kokusu hâlâ duyuluyordu. Odanın bütün mobilyası demir bir yatak, kayın ağacından bir masayla iki sandalye, bir de koca bir orduyu içine alabilecekmiş gibi duran enli mi enli, eski püskü ceviz dolaptı. Ama son derece sakin, huzurlu bir yerdi; yandaki ahırın boğuk gürültülerinden, hafif toynak sesleriyle hayvan böğürtülerinden başka ses duyulmazdı. Güneye bakan pencereden içeri aydınlık bir gün ışığı girerdi. Bu pencere tepenin ufak bir bölümüne, küçük koruya komşu buğday tarlasına bakıyordu. Kapalı bir kutuyu andıran bu gizemli odacık gözlerden öyle güzel gizlenmişti ki kimsenin aklına burada böyle bir yer olabileceği gelmezdi.

Henriette her şeyi çabucak ayarlamıştı; kuşku uyandırmamak için Jean'ın odasına kendisiyle doktordan başka kimse girmeyecekti.

Henriette çağırmadığı sürece Silvine de odaya adımını atmayacaktı. Sabah erkenden iki kadın odanın temizliğini yapıyor, sonra gün boyunca kapısı kapalı duruyordu. Gece yaralının bir şeye ihtiyacı olursa duvara vurması yeterliydi, Henriette'in odası hemen yandaydı. Böylelikle Jean, kalabalıkların içinde harala gürele geçen haftaların ardından, kendini bir anda dünyadan kopmuş buldu; tüy gibi hafif adımlarıyla çıt çıkarmadan yürüyen bu yumuşacık genç kadından başka kimseyi görmüyordu artık. Henriette, Sedan'da ilk nasıl gördüyse yine öyle, büyükçe ağzı, ince yüz çizgileri, olgun yulaflar rengindeki güzel saçlarıyla, sonsuz bir iyilikle üstüne titreyen bir peri gibi görünüyordu gözüne.

İlk günler yaralının ateşi öyle yüksekti ki Henriette yanından bir an olsun ayrılmadı. Doktor Dalichamp revire giderken Henriette'i de alma bahanesiyle her sabah uğruyor, Jean'ı muayene edip yarasına pansuman yapıyordu. Kurşun kavalkemiğini kırdıktan sonra dışarı çıktığı halde yaranın bu kadar kötü görünmesi şaşırtıyordu doktoru; sondanın altında bulamadığı bir kemik parçası kalmış olmasından, bu yüzden kemiği kesmek zorunda kalmaktan korkuyordu. Bu konuyu Jean'la da konuşmuşlardı; ama Jean, topal kalmasına yol açacak bir bacak kısaltma işlemine şiddetle karşı çıkıyordu: Hayır, olamazdı bu, sakat kalmaktansa ölmeyi yeğlerdi. Doktor, irinin dışarı akmasını sağlamak için yaranın içine kauçuk bir tüp, bir dren yerleştirip yarayı izlemeye almıştı; zeytinyağı ve fenik aside batırılmış bezle pansuman yapıp bırakıyordu. Yalnız, müdahale edilmezse iyileşmenin çok uzun sürebileceği konusunda Jean'ı uyarmıştı. Ne var ki ikinci haftadan sonra hastanın ateşi düştü, kıpırdamadan yatması koşuluyla durumu iyiye gitmeye başladı.

Jean'la Henriette arasındaki yakınlık işte bu dönemde oluştu. Birlikte alışkanlıklar edindiler; sanki daha önce hiç başka bir hayatları olmamıştı, sanki hep böyle yaşamışlardı. Henriette revirde olmadığı her an Jean'la birlikteydi; onun düzenli olarak ne yediğine, ne içtiğine dikkat ediyor, incecik kollarından beklenmeyecek bir bilek gücüyle yatağın içinde dönmesine yardımcı oluyordu. Bazen sohbet etseler de çoğu zaman karşılıklı susarlardı, özellikle de başlarda. Yine de hiç sıkılmış görünmezlerdi. Son derece dingin bir hayattı bu; bu büyük hu-

zurun gerisinde, savaşın acılarını hâlâ üstünden atamamış bir adamla, kısa süre önceki kaybının yüreğini paramparça ettiği, yas kıyafeti içinde bir kadın vardı. Jean önceleri Henriette'in kendisinden üstün olduğunu hissederek biraz rahatsız olmuştu; o bir hanımefendi sayılırdı, oysa kendisi yalnızca basit bir köylü ve askerdi. Okuma yazması kıttı. Gel zaman git zaman, Henriette'in kendisine hiç de tepeden bakmadığını, eşitiymiş gibi davrandığını gördükçe biraz rahatlamış, bu da onu olduğu gibi davranması, soğukkanlı akıl yürütmeleriyle kendine has zekâsını göstermesi için cesaretlendirmişti. Kaldı ki Jean da şaşkınlıkla eskiye göre inceldiğini, yeni fikirlerin kafasındaki ölü toprağını sıyırdığını hissediyordu. İki aydır sürdüğü o berbat hayat mı yapmıştı bunu? Onca fiziksel ve ruhsal acıdan arınıp incelerek çıkmış olabilir miydi? Ama Jean'ı asıl yüreklendiren, Henriette'in de kendisinden fazla bir şey bilmediğini anlaması olmuştu. Annesinin ölümünden sonra, daha küçücük bir kızken, evin bütün yükü genç kadının üstüne kalmıştı; kendi deyişiyle hayatındaki üç erkeğin, büyükbabasının, babasının ve kardeşinin bakımını üstlenen küçük bir ev hanımı olup çıkmış, bir şey öğrenmeye zamanı olmamıştı. Okuma, yazma, az buçuk imla ve hesap; onda da bundan fazlası yoktu. Jean yine de çekiniyordu ondan, onu diğer bütün kadınlardan üstün görüyordu; ama bunun nedeni Henriette'in bilgisi değil, hayatın önemsiz işlerinden zevk alan bu silik, ufak tefek kadın görüntüsünün altında yüce bir gönül ile mangal gibi bir yürek yattığını bilmesiydi.

Maurice'den konuşmak ikisini hemen yakınlaştırdı. Jean, Maurice'in arkadaşı, kardeşi olduğu için Henriette kendini böylesine adamıştı ona; bu yardımsever, yiğit adama kendi adına bir gönül borcu ödüyordu. Onu yakından tanıdıkça, yalınlığını ve bilgeliğini, sağlam dimağını gördükçe, ona duyduğu minnet ve sevgi de artıyordu. Jean'a gelince, kendisine çocuk gibi bakan bu kadına karşı sonsuz bir borçluluk duygusu içindeydi, uzattığı her çorba kâsesi için ellerini öpesi geliyordu. Aynı dertlerle dertlenerek yaşadıkları bu derin yalnızlıkta, aralarındaki sevgi dolu bağ her geçen gün daha da sıkılaşmaktaydı. Henriette bıkıp usanmadan, Reims'den Sedan'a yaptıkları acılı yürüyüşün ayrıntılarını soruyordu Jean'a, o da anlatıyordu. Anılar bittiğinde dönüp dolaşıp aynı soruya takılıyorlardı: Acaba Mauri-

ce şimdi ne yapıyor? Neden yazmıyor? Paris tamamen kuşatma altında mı ki hiç haber alınamıyor? Gidişinden üç gün sonra Rouen'dan gönderdiği mektup dışında haber gelmemişti Maurice'den. O mektupta birkaç satırla Paris'e gidebilmek için nasıl geniş bir daire çizip o şehre geldiğini anlatıyordu genç adam. Ama bir haftadır tam bir sessizlik vardı, hiçbir şey gelmiyordu.

Doktor Dalichamp sabahları yaralıya pansuman yapmaya geldiğinde, işini gücünü unutup orada birkaç dakika kalmaya bayılıyordu. Hatta bazen akşamları da uğrayıp ziyaretini daha da uzatıyordu; dışarıda felaketlerle altüst olmuş koca dünyayla aralarındaki tek bağ doktordu. Haberler yalnızca onun ağzından giriyordu bu odaya. Doktor, her yenilgide yüreği öfke ve acıyla dolup taşan ateşli bir yurtseverdi. Sedan'dan beri, kara bir ordu gibi yavaş yavaş tüm Fransa'ya yayılan Prusya istilasından başka bir şey konuşmuyordu. Her yeni gün yeni bir kederle geliyor, doktor yatağın yanındaki iki sandalyeden birine acıdan iki büklüm ilişip günden güne ciddileşen durumu titreyen ellerle anlatıyordu. Çoğu zaman cepleri Belçika gazeteleriyle tıka basa dolu gelir, bu gazeteleri onlara bırakırdı. Yaşanan her felaketin yankısı, gözlerden ırak bu odaya haftalar sonra işte böyle erişiyor, hayatları bu odada geçen iki acılı insanı ortak bir kalp ağrısı içinde birbirine daha da yakınlaştırıyordu.

Henriette, Metz olaylarını, birer gün arayla üç kez yeniden başlayan o büyük, o kahramanca çarpışmaları bu eski gazetelerden okumuştu Jean'a. Gazeteler beş haftalık olmasına rağmen Jean'ın bu olayların hiçbirinden haberi yoktu; kendisinin de birebir yaşadığı sefaleti, bozgunları yüreği sıkışarak dinledi. Henriette, odanın ürpertici sessizliğinde hafif ahenkli sesiyle, titiz bir öğrenci gibi her cümleyi ayıra ayıra okurken, acıklı hikâye Jean'ın gözlerinin önünde canlanıyordu. Fröschwiller ve Spickeren çarpışmalarından sonra yenilen 1. Kolordu 5. Kolordu'yu da kendi bozgununa sürüklerken, Metz'den Bitche'e kadar sıralanmış diğer kolordular önce bir bocalayıp yaşanan felaketlerin acısıyla geri çekilmiş, sonra Moselle'in sağ yakasında müstahkem bir bölgede toplanmıştı. Bir an önce Paris'e çekilmeleri gerekirken ne kadar değerli bir zaman kaybedilmişti ve şimdi bu çekilme kimbilir ne zor olacaktı! İmparator, orduların komutasını, herkesin

zafer beklediği Mareşal Bazaine'e zamanında bırakmalıydı. Ayın 14'ünde Borny çarpışması olmuş, ordu sonunda nehrin sol yakasına geçmeye karar verdiği sırada iki Alman ordusu tarafından saldırıya uğramıştı; bu ordulardan birisi tam karşıda, istihkâmı tehdit ederek hareketsiz duran Steinmetz'in ordusu, diğeriyse nehri yukarıdan geçip sol yaka boyunca tırmanarak Bazaine'in ordusunu Fransa'nın geri kalanından koparmaya çalışan Frédéric-Charles'ın ordusuydu. Borny çarpışmasını başlatan silah sesleri gecenin üçünde patlamıştı. Yarınsız bir zaferdi Borny. Fransız orduları pozisyonlarını korumuş ama at tepesinde Moselle'de çakılı kalmışlardı; oysa o sırada ikinci Alman ordusu kuşatma manevrasını tamamlamak üzereydi. Sonra 16'sında Rézonville çarpışması yaşanmıştı; bütün kolordular nihayet nehrin sol yakasındaydı; fakat Alman süvari ve topçu birlikleri sabahın köründe gözü pek bir hücumla Etain ve Mars-la-Tour yollarını kestiği ve bu yolların kavşağında korkunç bir yığılma olduğu için 3. ve 4. Fransız kolorduları gecikmişti. Ağır, karman çorman bir çarpışmaydı Rézonville; karşısında alt edeceği bir avuç adam olan Bazaine saat iki olmadan kazanabileceği savaşı, Metz'le bağlantısının kopmasından duyduğu anlaşılmaz korku yüzünden kaybetmiş, çarpışma gittikçe genişleyerek dağlara, ovalara yayılmıştı; cepheden ve yanlardan saldırıya uğrayan Fransızlar ilerlememek için ellerinden geleni yapmış, böylelikle düşmana toparlanma zamanı bırakarak nehrin diğer yakasına dönmelerini isteyen Prusyalıların ekmeğine yağ sürmüştü. Sonunda, ayın 18'inde, Fransız ordusunun müstahkem bölgeye geri dönüşünün ardından, Saint-Privat çarpışması yaşanmıştı; son büyük çarpışmaydı bu, on üç kilometrelik bir taarruz cephesi kurulmuştu, yedi yüz ağır topu olan iki yüz bin Alman'a karşı beş yüz topu olan yüz yirmi bin Fransız vardı; iki ordu şaşılacak şekilde kendi çevrelerinde dönmüş ve âdeta istilacıyla istilaya uğrayan yer değişmiş gibi Almanların yüzü Almanya'ya, Fransızların yüzü Fransa'ya bakmıştı; saat ikiden sonra dehşetli bir göğüs göğüse savaş başlamış, Prusya muhafız birlikleri püskürtülerek yerle bir edilmişti; sol kanadı çok güçlü olup milim oynamayan Bazaine çarpışmayı uzun süre üstün götürse de akşama doğru, daha zayıf olan sağ kanat, feci bir can pazarının ardından Saint-Privat'dan çekilmek zorunda kalmış, darmadu-

man olan orduyu da kendisiyle beraber Metz'e sürüklemişti. Sonrası Metz'de demirden bir çember içinde kısılıp kalmaktı.

Henriette okurken Jean ikide bir onun sözünü kesiyor:

"Aman ne güzel! Biz de Reims'den beri gözümüz yollarda Bazaine'i bekleyelim orada!" diyordu.

Mareşalin ayın 19'unda, Saint-Privat yenilgisinden sonra gönderdiği telgraf, yeniden Montmédy üzerinden çekilmekten söz etmekteydi. Châlons ordusunun ilerleme kararı almasında etkili olan bu telgraf, yenik bir generalin, yenilgisini yumuşatmak için yazdığı bir tür rapordan başka bir şey değildi aslında. Bazaine bir daha ancak ayın 29'unda, bir ordunun Prusya hatlarını yararak yardımına geldiğini haber aldığında harekete geçmişti; nehrin sağ yakasında, Noiseville'de giriştiği bu son deneme öyle gevşekçe bir çabaydı ki 1 Eylül günü, Châlons ordusunun Sedan'da yenildiği gün, Metz ordusu da geri çekilmiş, sonra da temelli ıskartaya çıkarak Fransa'ya hayrı kalmamıştı. O güne dek vasat bir komutan olmaktan öteye gidemeyen, yollar henüz açıkken geçme görevini savsaklayıp sonra gerçekten sayıca üstün güçlerce yolu kesilen Mareşal, şimdi, birtakım politik kaygıların etkisiyle bir haine ve komplocuya dönüşecekti.

Gelgelelim Doktor Dalichamp'ın getirdiği gazetelerde Bazaine'den hâlâ Fransa'nın kurtuluş beklediği büyük bir adam, cesur bir asker olarak söz ediliyordu. Jean bazı bölümleri tekrar tekrar okutuyor, birinci ve ikinci Alman orduları Metz'i tutarken Prusya veliaht prensinin komutasındaki üçüncü Alman ordusunun nasıl olup da onların peşi sıra gelebildiğini anlamaya çalışıyordu; birinci ve ikinci ordular asker ve top bakımından o kadar güçlüydü ki içlerinden Saksonya veliaht prensinin komutasında dördüncü bir ordu çıkmış, Sedan felaketine son noktayı koymuştu. Bütün olan biteni, yarasından ötürü acı içinde mıhlandığı bu yatakta nihayet öğrenen Jean, yine de umudu elden bırakmamaya çalıştı.

"Demek bu yüzdenmiş, onlar kadar güçlü değilmişiz! Neyse, sayılar ortada: Bazaine'in yüz elli bin adamı, üç yüz bin tüfeği, beş yüzden fazla topu var; Prusyalılar için bir iyilik düşünüyor olsa gerek."

Henriette onu daha fazla üzmemek için başını sallıyor, dediklerine katılıyordu. Askerî birliklerin bu koca koca manevraları aklını

karıştırmakla birlikte kaçınılmaz felaketi seziyordu genç kadın. Gazeteleri teker teker okurken sesi bir an olsun çatallanmıyordu; Jean'ın iyi zaman geçirmesinden mutlu, böyle saatlerce okuyabilirdi. Fakat bazen, ölülerden söz ederken, kekelemeye başlıyor, gözlerine aniden yaş hücum ediyordu. Bu anlarda, uzaklarda vurulup Bavyeralı bir subayın ayağının ucuyla duvar dibine itilen kocasını düşünüyor olmalıydı.

"Sizi bu kadar üzüyorsa çarpışmaları okumayın," diyordu Jean şaşkınlıkla.

Ama Henriette hemen kendini topluyor, yumuşacık ve kibar:

"Hayır, hayır, afedersiniz, inanın hiç şikâyetim yok," diye yanıtlıyordu onu.

Ekim ayının ilk günlerinden birinde, dışarıda şiddetli rüzgârın tozu dumana kattığı bir akşam, revir dönüşü müthiş bir heyecanla odaya girdi.

"Maurice'den mektup var! Doktor az önce verdi."

Genç adamdan hayatta olduğunu gösteren bir işaret alamadıklarından her sabah bir önceki günden kaygılı uyanıyorlardı son zamanlarda; özellikle Paris'in tamamen kuşatıldığı söylentilerinin ortalıkta dolaştığı bir haftadır haber almaktan iyice umudu kesmişlerdi, Rouen'dan ayrıldıktan sonra Maurice'in başına neler gelmiş olabileceğini düşünüyorlardı kara kara. Mektup bu sessizliği açıklıyordu şimdi; Paris'ten ayın 18'inde, son trenlerin Le Havre'a doğru yola çıktığı gün Doktor Dalichamp adına gönderilen mektup, defalarca yanlış yerlere yollandıktan sonra, dünyaları dolaşıp bir mucize eseri oraya ulaşmıştı.

"Ah, sevgili çocuk!" diye haykırdı Jean mutluluktan havalara uçarak. "Hemen okuyun şunu bana."

Rüzgâr şiddetini arttırmıştı; pencere, dışarıdan bir koç tos vuruyormuşçasına çatırdayıp duruyordu. Henriette lambayı yatağın yanındaki masanın üstüne koyup okumaya başladı; Jean'a o kadar sokulmuştu ki saçları birbirine değiyordu. Dışarıdaki fırtınanın ortasında, bu sessiz oda huzurlu ve sıcacıktı.

Sekiz sayfalık uzun bir mektuptu bu; Maurice önce, ayın 16'sında Paris'e varır varmaz şansının yaver gittiğini, eksiği tamamlanıp

cepheye gönderilecek bir alaya katıldığını yazıyordu. Sonra olayları, o korkunç ay boyunca Paris'te neler yaşandığını anlatıyordu heyecanla: Wissembourg ve Fröschwiller çarpışmalarının yarattığı kederli şaşkınlığın ardından Paris, rövanş umuduna bel bağlayarak sakinleşmiş, yeni hayallere dalmıştı; ordunun yenilmezliği efsanesiyle, Bazaine'in komutanlığıyla, halkın silah altına alınmasıyla, hayali zaferlerle, bizzat bakanların kürsülerden anlattığı, Prusyalıların köküne kibrit suyu döküldüğü masallarıyla oyalanıp gidiyordu. Derken birdenbire, 3 Eylül'de, Paris'e ikinci kez yıldırım düştüğünü yazıyordu Maurice*: Olanlardan habersiz, güven içindeki şehir, feleğin bu sillesiyle hüsrana uğramış, umutları yerle bir olmuştu. Akşam olurken bulvarlarda "Kahrolsun İmparatorluk! Kahrolsun İmparatorluk!" haykırışları çınlıyordu; meclisteki kısa süren sıkıntılı gece oturumunda Jules Favre, halkın talebi olan, imparatorluğun ortadan kaldırılması önergesini okumuştu. Ve ertesi gün, 4 Eylül günü, bir dünyanın sonu gelmiş, II. İmparatorluk kendi kusurları ve hataları yüzünden çökerek tarihten silinmişti. Bütün halk sokaklardaydı; o güzel pazar günü, güneşin altında sel gibi akan yarım milyon insan Concorde Meydanı'nı doldurmuş, bir avuç askerin, tüfeklerinin dipçiğini havaya kaldırarak koruduğu Yasama Meclisi'nin demir parmaklıklı kapısına dayanmış, kapıları kırarak Jules Favre, Gambetta ve diğer sol kanat vekillerinin cumhuriyeti ilan etmek için Belediye Sarayı'na gitmek üzere oldukları toplantı salonuna dolmuştu. Aynı sıralarda Louvre'un Saint-Germain-l'Auxerrois Meydanı'na çıkan küçük kapısı aralanmış, siyahlar giymiş naip imparatoriçe, yanında bir dostuyla dışarı çıkmıştı; iki kadın titrek adımlarla kaçarak bir kupa arabasının kuytuluğuna büzüşmüş, araba sarsıla sarsıla onları kalabalıkların aktığı Tuileries'den uzaklara taşımıştı**. Yine aynı gün III.

---

* İmparator III. Napolyon'un 2 Eylül'de teslim olduğu haberinin Paris'e ulaşması kastedilmektedir. *-çev.*

** Fransa'nın son imparatoriçesi Eugénie de Montijo'nun (1826-1920) bu kaçışı hem Jean des Cars tarafından yazılmış biyografisinde, hem de evine sığındığı dişçisi Thomas W. Evans'ın anılarında ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Saraydan okutmanı ve sırdaşı olan Madam Lebreton'la birlikte kaçan imparatoriçe, aklına ilk gelen bir iki kişiyi evinde bulamayıp sokakta kaldıktan sonra güvendiği dişçisi Thomas W. Evans'ın evine sığınmıştır. Evans, kendisinin İngiltere'ye kaçışına yardımcı olmuştur. *-çev.*

Napolyon, Wilhelmshoe'ya doğru yola çıkmak üzere sürgünlüğünün ilk gecesini geçirdiği Bouillon'daki otelden ayrılmaktaydı.

Jean, ciddi bir yüzle Henriette'in sözünü kesti:

"Şu anda bir cumhuriyetimiz mi var yani? Eh, Prusyalıları yenmemize yardımı olacaksa, canımıza minnet!"

Ama başını sallıyordu, köyde cumhuriyetten hep korkutmuşlardı onu. Ayrıca düşman karşısında bölünmüş görünmenin de iyi bir şey olmadığı düşüncesindeydi. Fakat İmparatorluk su götürmez biçimde çürüdüğüne ve artık kimse onu istemediğine göre, yerine başka bir şeyin gelmesi de şarttı.

Son satırlarında Almanların yaklaştığını haber veren mektubu okuyup bitirdi Henriette. Ayın 13'ünde, Ulusal Savunma Hükümeti delegasyonunun Tours'a yerleştiği gün, Almanların Paris'in doğusunda Lagny'ye kadar geldikleri görülmüştü. 14 ve 15 Eylül'de, Créteil ve Joinville-le-Pont'da şehir kapılarına dayanmışlardı. Gelgelelim Maurice, mektubu yazdığı 18'i sabahında, Paris'in tamamen kuşatılacağına inanmaz gibiydi; güvenini yeniden kazanmıştı. Böylesi bir kuşatmayı, düşünmeden girişilmiş, üç hafta bile dayanamayacak küstahça bir girişim olarak görüyor, Verdun ve Reims üzerinden yürüyüşe geçmiş olan Metz ordusunun yanı sıra taşranın mutlaka göndereceği destek ordularına güveniyordu. Demirden çemberin halkaları birleşerek Paris'in çevresini sarmıştı. Paris şimdi dünyadan kopuk, bir ölüm sessizliğinin hüküm sürdüğü iki milyonluk dev bir hapishaneydi.

"Aman tanrım!" diye mırıldandı Henriette göğsü sıkışarak. "Daha ne kadar sürecek bütün bunlar, onu bir daha görebilecek miyiz acaba?!"

Uzaklarda yağmurla yüklü sert bir yel ağaçları eğiyor, çiftlik evinin yıllanmış ahşap kirişleri inliyordu. Kışın çetin geçmesi, karların içinde aç susuz, ateş bile yakamadan dövüşecek zavallı askerler için ne büyük acılar demekti.

"Bırakalım şimdi bunları!" dedi Jean. "Mektup pek hoş, haber almak da çok güzel... Umudumuzu yitirmemeliyiz."

Ekim ayı, bir an dinen rüzgârın az sonra daha kara bulutlarla geri döndüğü gri, hüzünlü bir göğün altında gün gün geçti. Jean'ın yarası

sonsuz bir yavaşlıkla iyileşmekteydi, dren bir türlü beklenen irini atmadığından doktor aleti hastanın vücudundan çıkaramıyordu; sakat kalma korkusuyla her türlü operasyona hayır demekte direten yaralı iyice zayıf düşmüştü. Haberlerin tıpkı bir kâbustan uyanma anında olduğu gibi uzaktan ve sisli geldiği bu gözlerden ırak, küçücük oda, arada bir belli bir nedene bağlı olmayan ani kaygılarla bölünen kaderci bir bekleyiş içinde uykuya yatmış gibiydi. İğrenç savaş, katliamlar, felaketler orada bir yerlerde sürüp gidiyor, gırtlağına çökülmüş vatandan boğuk bir uğultu dışında ses gelmediğinden kimse gerçeğin tam olarak ne olduğunu bilmiyordu. Rüzgâr kurşuni gökyüzünde yaprakları savurmakta, kargaların kışın sert geçeceğini haber veren çığlıklarla geçtiği ıssız topraklarda uzun ve derin bir sessizlik hüküm sürmekteydi.

Henriette, Jean'la birlikte olmadığı zamanlarda hep revirdeydi; ikilinin arasındaki sohbet konularından biri olmuştu revir. Genç kadın akşam eve döndüğünde Jean ona sorular soruyor, isimlerini tek tek öğrendiği yaralılardan kimin öldüğünü, kimin iyileştiğini öğrenmek istiyordu; Henriette de yüreği onlarla dolu olduğundan ketum davranmıyor, günlerini en ince ayrıntılarına varana dek anlatıyordu.

"Ah zavallı ana kuzuları, ah zavallı ana kuzuları," diyordu anlatırken.

Taze kanın oluk oluk aktığı, ameliyatlarda bıçağın sağlıklı, kırmızı ete vurulduğu, savaşın göbeğindeki revir değildi artık burası. Hastane kokuşmuşluğuna bürünmüş, uzun nekahetlerin, bitmez can çekişmelerin nemli havasında humma ve ölüm kokan bir revir olmuştu. Doktor Dalichamp gereken yatak, şilte ve çarşafı bulabilmek için çok uğraşıyordu; hâlâ her gün, hastalarının bakımı için ekmek, et, sebze kurusu, sargı bezi, kompres, alet edevat bulmak için mucizeler yaratmak durumundaydı. Sedan Askeri Hastanesi'ne yerleşen Prusyalılar ona hiçbir şey, kloroform bile yollamadıklarından her şeyi Belçika'dan getirtiyordu. Oysa o, Alman yaralılara da Fransız yaralılara baktığı kadar iyi bakmış, özellikle de Bazeilles'den getirilen on-on iki Bavyeralıyı tedavi etmişti. Birbirinin gırtlağına yapışmış bu düşman askerler şimdi yan yana yataklarda yatıyor, acılarının ortaklığında gül gibi geçinip gidiyordu. Remilly'deki eski okul binasının yüksek pencerelerden giren solgun gün ışığıyla aydınlanan ellişer

yataklı bu iki uzunlamasına odasında, anlatılmaz derecede korkunç ve sefil bir konukluk sürüp gitmekteydi!

Savaştan on gün sonra sağda solda unutulup bulunan yaralılar getiriliyordu hâlâ. Böyle gelen yaralıların dördü Balan'daki boş bir evden getirilmişti. Orada kaldıkları sürece en ufak bir tıbbi yardım görmemişlerdi, nasıl olup da ölmediklerini insanın aklı almıyordu; merhametli birkaç komşu bakmış olmalıydı. Geldiklerinde yaraları kurt kaynıyordu, ölümleri de bu iğrenç yaralardan zehirlenerek oldu. Askerleri kasıp kavuran, yatakları birbiri ardına boşaltan bu cerahatlenme sorununa bir türlü çare bulunamıyordu. Kapıdan girer girmez çürümüş et kokusu sarılıyordu insanın gırtlağına. Drenler doluyor, leş kokulu irin damla damla dışarı akıyordu. Çoğu zaman, fark edilmeden içeride kalmış kemik parçacıklarını çıkarmak için, kesilmiş etleri bir daha kesiyorlardı. Derken apseler çıkıyor, bir zaman sonra patlayıp akıyordu. Kollarını kaldıracak hali olmayan, bir deri bir kemik zavallılar, toprak rengi yüzleriyle bütün bu işkencelere göğüs germekteydi. Elden ayaktan iyice düşenler, günlerini zar zor nefes alarak sırtüstü yatmakla geçiriyor, simsiyah olmuş kapalı gözkapaklarıyla şimdiden yarı çürümüş cesetlere benziyorlardı. Bir de uyku tutmayanlar vardı, onlar felaketin etkisiyle akıllarını oynatmış gibi sabahlara kadar ter içinde kıpır kıpır kıpırdıyordu. Ve sonra, bulaşıcı ateş vücutlarını ele geçirdiğinde, ister hırçın olsunlar ister sakin, her şey bitiyor, zehir galip çıkıp birinden diğerine uçarak hepsini aynı şekilde öldürüyordu.

En kötüsü dizanteri, tifüs, çiçek hastalarının yattığı lanetliler koğuşuydu. Çoğununki kara çiçek hastalığıydı. Çırpınıyor, sürekli nöbet geçirir gibi haykırıyor, yataklarının içinde hayalet gibi havaya dikiliyorlardı. Ciğerleri zarar görenler, yürek paralayan öksürüklerle zatürreden gidiyordu. Durmadan uluyanları yalnızca yaralarına serpilen bir avuç soğuk su rahatlatıyordu. Herkes dört gözle pansuman saatini bekliyordu; pansuman saati, koğuşa biraz huzur gelmesi, yatakların havalandırılması, saatlerdir aynı pozisyonda yatmaktan kaskatı kesilmiş vücutların dinlenmesi demekti. Ama aynı zamanda en korkulan saat de buydu; çünkü tek tek yaraları inceleyen doktor, her allahın günü içi parçalanarak birkaç zavallının cildinde bütün vü-

cuda yayılacak bir kangrenin belirtisi olan mavimsi noktacıklar fark ediyordu. Ameliyat ertesi gün yapılıyor, bir parça kol ya da bacak daha kesilip atılıyordu. Hatta bazen kangren daha yukarılara çıkıyor, hastayı tekrar bıçak altına alıp uzvu kökünden kesmek gerekiyordu. Hiçbir yeri kesilmemiş hastaların da buraya getirildiği oluyordu, bütün vücutları koyu renkli tifüs lekeleriyle kaplanmış hastalardı bunlar; sarhoş gibi şaşkın bakmaya, zangır zangır titremeye başladıklarında lanetliler koğuşuna götürmek gerekiyordu onları; kendileri ölmeden etleri ölen, ceset kokan bu hastalar son nefeslerini orada veriyordu.

Her akşam revirden dönüşte, hep aynı duygu yoğunluğuyla, sesi titreyerek, Jean'ın sorularını yanıtlıyordu Henriette:

"Ah zavallı ana kuzuları, ah zavallı ana kuzuları!"

Ayrıntılar hep birbirinin aynıydı, bu cehennemin gündelik ıstıraplarıydı işte... Bir omuz çıkarılmış, bir ayak kesilmiş, bütün bir kol kemiği alınmıştı; ama acaba kangren ya da cerahatli enfeksiyon insafa gelecek miydi? Ya da yine birini gömmüşlerdi, çoğu zaman bir Fransız oluyordu bu, bazen de bir Alman. Alelacele çakılan dört tahta parçasından tabutun akşam karanlığında revirden gizlice çıkmadığı gün yok gibiydi. Bir insan, köpek gömer gibi gömülmesin diye tabuta bir hastabakıcı, çoğu zaman da genç kadının kendisi eşlik ediyordu. Remilly'nin küçük mezarlığına iki sıra çukur kazılmıştı, hepsi orada koyun koyuna yatıyordu; solda Almanlar, sağda Fransızlar, toprakta barışmışlardı.

Jean, bir kez bile yüzünü görmediği bazı yaralıların durumuyla özel olarak ilgileniyordu. Hep onların haberlerini sorardı.

"Ee, 'talihsiz çocuk' bugün nasıldı?"

5. Muharip Alayı'ndan ufacık bir erdi bu, orduya gönüllü katılmıştı, yirmisinde yoktu daha. Ondan söz edilirken Jean sürekli 'talihsiz çocuk' deyip durduğu için adı öyle kalmıştı; bir gün bunun nedeni sorulduğunda, annesinin de kendisine hep öyle seslendiğini söylemişti. Gerçekten de talihsiz bir çocuktu bu, sol böğründen aldığı yara sonucu zatülcenpten ölmek üzereydi.

"Ah, kuzum!" derdi çocuğu anası gibi sevmeye başlamış olan Henriette. "İyi değildi, bütün gün öksürdü. O öksürüğü duydukça içim parçalanıyor."

"Peki ya şu sizin ayı, Gutmann hani?" diye sorardı Jean hafifçe gülümseyerek. "Doktor biraz daha umutlu mu bari?"

"Evet, belki kurtarabileceğiz onu. Ama korkunç acı çekiyor."

Durumuna çok acımalarına karşın sevecen bir neşe duymadan söz edemezlerdi Gutmann'dan. Genç kadın revire adımını attığı ilk gün, bu Bavyeralı askerin Bazeilles'de kocası kurşuna dizilirken kendisini kucağına alıp götüren kızıl saçlı, kızıl sakallı, iri mavi gözlü, geniş basık burunlu adam olduğunu anlayıp donakalmıştı. O da kadını tanımıştı ama konuşamıyordu, ensesinden giren bir kurşun dilinin yarısını alıp götürmüştü. İki gün boyunca onun yatağına her yaklaştığında, bütün vücudu inatçı bir titremeyle sarsılarak, dehşetle gerilemişti Henriette; ama sonunda, sürekli kendisini izleyen o çaresiz, yumuşacık bakışlar gönlünü fethetmişti. Kâbuslarından çıkmayan o öfkeden gözü dönmüş, saçına sakalına kan sıçramış canavar değil miydi artık bu adam? Bir köşede uslu uslu acılarıyla kıvranan, saf saf çevresine bakınan bu zavallıda o canavarı görebilmek için bayağı uğraşmak gerekirdi. Onun durumu, pek sık görülmeyen bu ani sakatlık türü, revirdeki herkesin içine dokunuyordu. Adının Gutmann olduğundan bile emin değillerdi; öyle diyorlardı çünkü çıkarabildiği tek ses, bu adı andıran iki hecelik bir homurtuydu. Bir de galiba evli olduğunu ve çocukları olduğunu biliyorlardı. Bir iki Fransızca sözcüğü anlıyor olmalıydı Gutmann, çünkü bazen kafasını heyecanla sallayıp yanıt veriyordu. Evli misin? Hı, hı! Çocuk? Hı, hı! Bir gün un gördüğünde duygulanır gibi olduğundan değirmenci olabileceğini tahmin etmişlerdi. Hepsi buydu. Değirmeni neredeydi? Karısıyla çocukları o sırada Bavyera'nın hangi ücra köyünde ağlamaktaydı? Yakınlarını orada sonsuz bir bekleyiş içinde bırakarak bu dünyadan adsız sansız göçecek miydi Gutmann?

"Bugün Gutmann bana öpücük yolladı," diye anlattı Henriette bir akşam Jean'a. "Ben de şimdi parmaklarını teşekkür eder gibi dudağına götürmeden ne su veriyorum ona ne bir işini görüyorum. Gülme, böyle ölmeden mezara girmiş gibi olmak öyle korkunç ki!"

Ekimin sonlarına doğru, Jean'ın durumu daha iyiye gitmeye başladı. Doktor halen biraz endişeli olmakla birlikte dreni çıkarmaya razı oldu, yara da oldukça hızlı iyileşiyordu. Sonunda ayağa kalkmış-

tı hasta, odanın içinde saatlerce bir yukarı bir aşağı dolaşıyor, pencerenin önüne oturup hüzünle bulutların geçişini izliyordu. Sonra sıkılmaya başladı; bir şeylerle oyalanmak, çiftlikte bir işe yaramak istediğini söylüyordu. Para konusu kimseye açamadığı rahatsızlıklarından biriydi, aradan geçen altı koca haftada iki yüz frangı suyunu çekmiş olmalıydı. Fouchard Baba hâlâ güleryüzle davrandığına göre, belli ki onun adına Henriette bir para ödüyordu. Bu düşünceye katlanamıyordu Jean, Henriette'le konuşmaya da cesareti yoktu; sonunda Prosper'in dışarıdaki tarla tapan işlerine bakması, Jean'ın da Silvine'le birlikte evin içinde çalışması kararlaştırıldığında üstünden büyük bir yük kalktı.

Berbat zamanlardan geçiyor olmalarına karşın Fouchard Baba'nın işleri almış yürümüştü, evinde bir çalışan daha hiç de fazla sayılmazdı. Ülkenin dört bir yanı kan ağlar, millet acından feryat ederken, Fouchard Baba gezici kasaplık işini öyle büyütmüştü ki eskisinden üç-dört kat daha fazla hayvan kesiyordu. Daha ayın 31'inde Prusyalılarla ticarete başladığını anlatıyordu herkes. Ayın 30'unda elde tüfek 7. Kolordu'nun askerlerine kapısını açmayan, evin tamtakır olduğunu haykırıp onlara bir somun ekmek bile satmaya yanaşmayan adam, 31'inde ilk düşman askeri görünür görünmez tezgâhında yok yok olan bir tüccara dönüşmüştü; mahzeninden çıkan yiyecekler arasında bir kuş sütü eksikti, kimselerin bilmediği deliklerde sakladığı hayvan sürülerini geri getirmişti. O gün bu gündür Alman ordularının en büyük et tedarikçisi oydu; önce Fransızlar, sonra Almanlar milletin nesi var nesi yok el koyarken, onun malını değere bindirip parasını çatır çatır almaktaki başarısı şaşırtıcıydı doğrusu. Galip ordunun zaman zaman kabalaşabilen istekleri herkesi canından bezdiriyor, o ise karşılığında dişe dokunur miktarda nakit para almadan ne bir teneke un ne bir fıçı şarap ne bir çeyrek sığır veriyordu. Remilly'de herkesin dilindeydi bunlar. Savaşta oğlunu kaybetmiş bir adama kimse yakıştırmıyordu bu işleri, daha gidip oğlunun mezarını bile ziyaret etmemişti, Silvine tek başına ilgileniyordu. Ama yine de, en cin fikirliler bile bu savaştan sağ salim çıkamamışken, onun böyle zenginleşmesi bir saygı uyandırmıyor da değildi. O ise alaycı bir tavırla omuzlarını silkiyor, tıknaz gövdesinde inatçı bir çalımla homurdanıyordu:

"Yurtsever, yurtsever; ben hepsinden daha yurtseverim be! Prusyalıların midesini beleşe tıka basa doldurmak mı yurtseverlik? Ben her şeyin parasını kuruşu kuruşuna alıyorum onlardan. İleride herkes anlayacak bunu!"

Jean yataktan kalktığının ikinci günü ayakta fazlaca kalınca, doktorun gizli korkusu gerçek olmuş, yara yeniden açılmış, ciddi bir iltihap bacağı şişirmişti; yeniden yatması gerekiyordu. Dalichamp, yaranın içinde bir kemik parçası kaldığından iyiden iyiye kuşkulanmaya başlamıştı artık, iki gün boyunca uğraşıp sonunda kemiği çıkardı. Çok aradığı için çıkarabildiğine bayağı sevinmişti. Fakat Jean'ı epey sarsmıştı bu iş, şiddetli bir ateş yine iflahını kesmişti. Daha önce hiç bu kadar halsiz düştüğü olmamıştı. Kış mevsiminin keder ve soğukla geldiği odada, Henriette sadık nöbetçilik görevine geri döndü. Kasım ayının ilk günleriydi, doğudan esen rüzgâr erken bir kar fırtınası getirmişti; dört boş duvarın arasında, çıplak döşemenin üstünde acı bir soğuk vardı. Odada şömine olmadığından soba kurdurmaya karar verdiler, hem çıtırtısı da yalnızlıklarına neşe katardı.

Günler tekdüze akıp gidiyordu; hastalığın depreşmesinden sonraki ilk hafta, hem Jean hem de Henriette için, uzun zamandır süren zorunlu yakınlıklarının en hüzünlü haftası oldu. Bu acının bir sonu gelmeyecek miydi? Hep böyle tehlikenin biri bitip biri başlayacak, insan bunca sefilliğin sona erdiğini görmeyi umamayacak mıydı? Sürekli Maurice geliyordu akıllarına, bir daha haber alamamışlardı ondan. Posta güvercinlerinin başkalarına mektuplar, küçücük pusulalar getirdiğini duyuyorlardı. Onların yüreğine sevinç ve sıcaklık getirecek olan güvercinse, uçsuz bucaksız gökte bir Alman silahından çıkan kurşunla vurulmuştu herhalde. Zamansız başlayan kışın koynunda sanki her şey onlardan uzaklaşıyor, silikleşiyor, yok oluyordu. Savaşla ilgili haberleri de çok gecikmeli alıyorlardı, Doktor Dalichamp'ın arada bir getirmeyi sürdürdüğü gazeteler genellikle bir haftalıktı. Bilmedikçe, bilmeyip tahmin yürüttükçe, çiftliği saran kırlardaki sessizliğe rağmen o uzun ölüm çığlığını duydukça daha çok dertleniyorlardı.

Bir sabah doktor allak bullak çıkageldi, elleri titriyordu. Cebinden bir Belçika gazetesi çıkardı, haykırarak yatağın üstüne fırlattı.

"Ah, dostlar! Fransa öldü, Bazaine ihanet etmiş!"

Sırtını iki yastığa dayamış uyuklamakta olan Jean uyandı.

"Nasıl, ihanet mi etmiş?"

"Evet, Metz'i ve orduyu teslim etmiş. Sedan'ın aynısı oluyor, canımızdan, kanımızdan kalanları veriyorlar bu kez de."

Sonra gazeteyi eline alarak okudu:

"Yüz elli bin tutsak, yüz elli üç kartal ve bayrak, beş yüz kırk bir sahra topu, yetmiş altı mitralyöz, sekiz yüz ağır top, üç yüz bin tüfek, iki bin askerî mühimmat arabası, seksen beş bataryalık malzeme..."

Ayrıntılara girdi sonra: Orduyla birlikte Metz'de sıkışan Mareşal Bazaine, çevresini saran demirden çemberi kırmak için hiç çaba göstermeyip eli kolu bağlı beklemişti; mareşalin Prens Friedrich Karl ile süregelen ilişkileri, karanlık ve şüpheli politik ittifakları, savaşın kaderini belirleyecek bir rol oynama konusunda -ki bu rolü tek başına belirlemediği anlaşılıyordu- bir ihtirası vardı; sonra bütün o müzakere karmaşası, Bismarck'a, Kral Wilhelm'e, naip imparatoriçeye gönderilen sözüne güvenilmez, yalancı aracılar; imparatoriçe düşmanla toprak paylaşımı temelinde bir anlaşma konusunda görüşmeyi reddetmişti. Sonrası kaçınılmaz felaket, kaderin attığı son ilmekti; Metz'de kıtlık baş göstermiş, komutanlar ve askerler savaşı kazanan tarafın ağır koşullarını kabul ederek teslim olmak zorunda kalmıştı.

"Allah kahretsin!" diye sövdü Jean kısık bir sesle, neler olduğunu tam olarak anlamamıştı, onun gözünde Bazaine hep büyük bir komutan, onları kurtarabilecek tek kişi olmuştu.

"Peki şimdi ne yapacağız? Paris'tekiler ne olacak?"

Doktor da Paris'ten gelen felaket dolu haberlere geçmek üzereydi. Elindeki gazetenin 5 Kasım tarihli olduğunu belirtti önce. Metz 27 Ekim'de teslim olmuş, Paris bu haberi ayın 30'unda öğrenmişti. Chevilly'deki, Bagneux'deki, Malmaison'daki başarısızlıkların ve Bourget'nin kaybedilmesinin ardından bu haber, Ulusal Savunma Hükümeti'nin zayıflığına, acizliğine öfke duyan çaresiz halkın arasına yıldırım gibi düşmüştü. Ertesi gün, 31 Ekim günü, bir halk ayaklanmasının eli kulağındaydı; büyük bir kalabalık Belediye Meydanı'nı doldurmuş, belediye sarayının salonlarını işgal edip hükümet üyelerini esir almıştı; bu hükümet üyelerini daha sonra, Komün ilan edilmesini isteyen devrimcilerin zafer kazanmasından çekinen Ulusal

Muhafızlar serbest bırakmıştı. Belçika gazetesi, düşman kapıdayken iç savaşla ikiye bölünen büyük Paris için çok ağır sözler söylemekteydi. Çürümenin son noktası değil miydi bu? Bir dünyayı içine çekip yok edecek kan ve çamur batağı değil miydi?

"Haklılar," diye mırıldandı Jean sapsarı bir yüzle. "Prusyalılar orada beklerken birbirine girmek hiç olacak iş mi!"

Siyasi konularda ağzını açmaktan kaçındığından o ana dek sessizce dinleyen Henriette çığlığını tutamadı. Aklı fikri kardeşindeydi.

"Aman allahım! Maurice'in kafası yerinde değildi, şimdi ister misin bu olaylara karışmış olsun!"

Bir sessizlik oldu, ateşli yurtsever doktor yeniden konuştu:

"Ne çıkar askerimiz kalmadıysa, yenileri yetişir. Metz teslim olmuş, Paris de olabilir; ama Fransa bitmeyecek. Köylülerimizin dediği gibi, mayamız sağlamdır bizim, her şeye rağmen ayakta kalacağız!"

Umutlu olmak için kendini zorladığı belliydi. Loire'da toplanan yeni ordudan söz etti; Arthenay taraflarındaki başlangıç pek olumlu olmamıştı, ama savaşmayı öğrenecek ve Paris'in imdadına yetişecekti. 7 Ekim günü Paris'ten balonla* ayrılarak öbür gün Tours'a yerleşen Gambetta'nın bütün yurttaşları silah altına çağıran bildirileri özellikle heyecanlandırıyordu doktoru. Gambetta öyle yiğitçe ve bilgece bir dille konuşuyordu ki bütün ülke halkın selameti için kurulan bu diktatörlüğün yoluna baş koyuyordu. Hem sonra doğuda başka bir ordu daha toplanmıyor muydu? Kanun zoruyla köylerden asker devşirmeyecek miydi? Uyanacaktı taşra, baş eğmeyen bir iradeyle ne eksikse yaratacak, son meteliğine ve kanının son damlasına kadar savaşacaktı.

"Pöh!" diye bitirdi doktor sözlerini gitmek için doğrulurken. "Kaç hastaya ölür gözüyle baktım da sekiz gün sonra ayağa kalktılar."

Jean gülümsedi.

"Doktor, çabuk iyileştirin beni, gidip görevimin başına geçeyim."

Jean da Henriette de bu kötü haberlerden dolayı çok üzgündü. Aynı günün akşamı tipi başladı; ertesi gün revirden titreyerek dönen

* 1870 Paris kuşatması sırasında, askerî ve sivil posta hizmetlerini yürütmek ve insan taşımak amacıyla gazla şişirilen sepetli balonlar imal edilip meydanlardan havalandırılmıştır. Birçok siyasetçi ve asker kuşatma altındaki başkentten taşra illerine bu şekilde geçmiştir. *-çev.*

Henriette, Gutmann'ın öldüğünü haber verdi. Acı soğuk yaralıları kırıp geçiriyor, yatakları birbiri ardına boşaltıyordu. Zavallı Gutmann dilsiz ağzıyla iki gün boyunca hırlamıştı. Son saatlerinde Henriette'e öyle yalvararak bakıyordu ki genç kadın başucundan ayrılamamıştı. Yaşlı gözleriyle konuşmuştu Gutmann, ona belki gerçek adını, uzaklarda bir yerde bir kadınla çocukların yolunu gözlediği köyünün adını söylemişti. Sonra parmakları dudaklarını arayıp bulmuş, ona bu kadar iyi baktığı için teşekkür etmek ister gibi son bir öpücük yollamıştı Henriette'e ve adsız sansız göçüp gitmişti bu dünyadan. Mezarlığa kadar yalnızca Henriette eşlik etmişti ona; köknar ağacından yapılma tabutunun üstüne, yabancı bir ülkenin donuk, ağır toprağı, lapa lapa karlarla birlikte tok seslerle dökülmüştü.

Ertesi gün revirden dönüşünde bu kez:

"'Talihsiz çocuk' öldü," dedi Henriette.

Hüngür hüngür ağladı onun için.

"Halini bir görseydiniz, tamamen kendini kaybetmişti! Anne, anne diye sesleniyordu bana; kollarını öyle sevgi dolu uzatıyordu ki çekip dizlerimin üstüne oturttum onu. Ah, zavallıcık! Acı çeke çeke tükenmiş, küçücük bir oğlan çocuğu kadar kalmıştı. Mutlu ölmesi için kollarımın arasında salladım onu. Evet ya, salladım; anne diyordu bana, oysa yalnızca birkaç yaş büyüğümdür ondan. Ağladı, ben de tutamadım gözyaşlarımı, hâlâ da ağlıyorum..."

Soluğu tıkandığından sözlerine ara vermek zorunda kaldı.

"Ölürken kendisine taktığımız adı geveledi defalarca ağzının içinde: Talihsiz çocuk, talihsiz çocuk... Ah evet, o yiğit delikanlıların hepsi de talihsiz çocuklar gerçekten, bazıları o kadar genç ki; sizin o iğrenç savaşınız önce kollarını bacaklarını koparıyor onların, sonra da acıdan kıvrandırıp kıvrandırıp toprağa yatırıyor!"

Henriette her gün böyle, gördüğü ölümlerden allak bullak bir halde dönüyordu artık revirden. Başkalarının acısı, sessiz, geniş odada dünyadan uzak baş başa geçirdikleri kederli saatlerde ikisini birbirine daha da yakınlaştırıyordu. Her şeye rağmen hoş saatlerdi bunlar; bir sevgi, birbirini tanımayı yavaş yavaş öğrenen iki yürek arasında kardeşçe olduğunu düşündükleri bir sevgi uç vermişti. Öteden beri derin düşünceli biri olan Jean, bu geceli gündüzlü yakınlık içinde

kendini aşmıştı; Henriette ise onun aklını ve iyiliğini göre göre, karşısındakinin tüfek kuşanmadan önce saban süren basit bir köylü olduğunu düşünmez olmuştu. Çok iyi anlaşıyorlardı, Silvine'in ağırbaşlı gülümsemesiyle söylediği gibi, harika bir çifttiler. Birbirlerinden asla rahatsızlık duymuyorlardı; Henriette, Jean'ın bacağını tedavi etmeyi sürdürüyor, berrak bakışları karşılaştığında kimse gözünü kaçırmıyordu. Dul giysileri içinde tepeden tırnağa simsiyah gezmeyi sürdüren Henriette, artık bir kadın değildi sanki.

Oysa Jean, yalnız geçirdiği uzun öğleden sonralar boyunca düşünmeden edemiyordu. Henriette'e sonsuz bir minnet, sofuca denebilecek bir saygı duymaktaydı; bu duygular, kutsal bir şeye hakaret olacakmışçasına uzaklaştırıyordu aşk düşüncesini ondan. Yine de kendi kendine böyle bir karısı olsa, böyle sevecen, yumuşak, çalışkan bir karısı, hayatın cennet olup çıkacağını söyleyip duruyordu. Başından geçen talihsizlikleri, Rognes'da geçirdiği kötü yılları, evliliğinin bir felaketle sona erişini, karısının ani ölümünü, bütün bu geçmişi düşündükçe bir sevgi özlemi, söze dökemediği belli belirsiz bir umut, mutluluğu bir kez daha deneme umudu uyanıyordu içinde. Gözlerini yumuyor, yarı uyanık bir uykunun kollarına bırakıyordu kendini; hayal meyal Remilly'de yeniden evlendiğini, azıcık aşı kaygısız başıyla yaşayıp giden namuslu bir aileyi geçindirecek kadar toprak edindiğini görüyordu. Jean'ın ayaklarını yerden kesen bir rüyaydı bu; ama rüyaydı işte, asla gerçek olmayacaktı. Kimseye arkadaşlıktan öte bir şeyler duyabileceğine inanmıyordu artık; Henriette'i de yalnızca öyle, Maurice'in kardeşi olduğu için seviyordu. Bu gizli kapaklı evlilik düşü Jean için bir tür avuntu, insanın gerçekleşmeyeceğini bildiği ama kederli saatlerinde gönlünü eğlediği bir hayal olup çıkmıştı.

Henriette'e gelince, onun aklının ucundan bile geçmemişti böyle şeyler. Bazeilles'de yaşadığı korkunç dramın ardından kalbi hâlâ yaralıydı. Eğer o kalbin acısı biraz olsun dinecekse, o kalbe yeni bir sevgi girecekse, bu ancak Henriette'in haberi olmadan olabilirdi; toprağın altında dışarıdan görünmeden usul usul büyüyen bir tohumun gizlice yol almasına benzer gelişebilirdi. Jean'ın yatağının başucunda saatlerce oturmaktan, kendisine kederden başka bir şey vermediği halde ona o gazeteleri okumaktan ne kadar zevk almaya başlamış ol-

duğunun farkında değildi. Eli Jean'ın eline değdiğinde bir an olsun içinde bir ılıklık duymuyor, yarınları düşündüğü, yeniden sevilmeyi dilediği bir hayali asla kurmuyordu. Yine de yalnızca bu odada acılarını unutuyor, yalnızca bu odada avunuyordu. Bu odanın içinde, sessiz ve çalışkan, Jean'la ilgilendiğinde huzur buluyordu yüreği; kardeşi yakında gelecekmiş, her şey yoluna girecekmiş, birbirlerinden bir daha ayrılmadan mutlu olacaklarmış gibi geliyordu. Her şeyin böyle olması ona o kadar doğal geliyordu ki çekinmeden söylüyordu da bunları; gönlünü farkında olmadan, iffetlice kaptırdığı halde duygularını kurcalamak aklına bile gelmiyordu.

Gelgelelim bir öğleden sonra, tam revire gitmek üzereyken, mutfakta Prusya ordusundan bir yüzbaşıyı yanında iki subayla görüp korkudan ödü patlayınca, Jean'a ne kadar bağlanmış olduğunu anladı. Bu adamlar belli ki çiftlikte bir yaralı olduğunu öğrenmiş, onu almaya gelmişlerdi; Jean'ın Almanya'da bir kaleye esir götürülmesini kimse engelleyemezdi artık. Titreyerek, yüreği göğsünden fırlayacakmış gibi dinledi konuşulanları.

Fransızca bilen, şişman bir adam olan yüzbaşı, Fouchard Baba'ya sert sert çıkışıyordu:

"Bu iş böyle devam edemez, alay ediyorsunuz siz bizimle... Aynı şey bir daha tekrarlanırsa sizi sorumlu tutarım, bunu bizzat kendim söylemek için geldim! Önlemimi almasını bilirim ben!"

İhtiyar son derece sakindi; şaşırmış gibi yapıyor, söylenenleri anlamıyor gibi elini kolunu sallıyordu:

"Aman beyefendi, ne diyorsunuz?"

"Aah! Sıkmayın adamın canını, pazar günü bize sattığınız üç ineğin de kokmuş olduğunu siz de bal gibi biliyorsunuz. Basbayağı kokmuş, hasta hayvanlar, bulaşıcı bir hastalıktan gebermişler belli ki; zehirlediler adamlarımı, belki de onlar yüzünden iki askerim öldü şu an."

Fouchard Baba onuruna dokunulmuş gibi hop oturup hop kalktı:

"Benim ineklerim mi kokmuş! O güzelim et, gücünü kuvvetini toplasın diye loğusalara yedirilecek o et mi kokmuş!"

Gözleri doluyor, eliyle göğsüne vurarak kendisinin dürüst bir adam olduğunu, kötü et satmaktansa kendi etinden et kopmasını

yeğleyeceğini bağıra çağıra söylüyordu. Otuz yıldır herkes tanırdı onu, şu dünyada hiç kimse etlerinin kalitesi bakımından aldığı paranın hakkını vermediğini söyleyemezdi.

"Turp gibi sağlıklılardı bayım, belki de çok fazla yedikleri için dokunmuştur adamlarınıza, hem kötülüğünüzü isteyen birilerinin tencereye ilaç karıştırmadığı ne malum..."

Böyle ipe sapa gelmez bir araba lafla, varsayımla serseme çevirmişti adamı; yüzbaşı sonunda parladı:

"Yeter! Sizi uyarıyorum, ayağınızı denk alın! Ha bir şey daha, bu köydekilerin Dieulet ormanında gizlenen başıbozuklara yardım ettiğinden kuşkulanıyoruz, iki gün önce bir nöbetçimizi daha öldürdüler. Anlaşıldı mı, ayağınızı denk alın!"

Prusyalılar çıkıp gittikten sonra Fouchard Baba, yüzünde sonsuz bir küçümsemeyle sırıtarak omuzlarını silkti. Tabii ki geberik hayvanları satmıştı onlara, hep öyle yapıyordu! Ya köylülerin hastalıktan ölmüş hayvanlarını ya da hendeklerden topladığı leşleri veriyordu; bu pis heriflere yeter de artardı.

İçine su serpilen Henriette'e dönüp göz kırparak alaycı bir zafer havasıyla mırıldandı:

"Ya ufaklık, bir de sağda solda benim yurtsever olmadığımı söylüyorlar! Ha? Bunu diyenler keşke bu kadarını yapsalar, keşke heriflere kayış gibi et satıp paralarını cebe indirseler... Yurtsever değilmişim! Hadi oradan! Ben hasta ineklerimle askerlerin tüfekleriyle öldürdüğünden fazlasını öldürmüşümdür be!"

Jean bunları öğrenince yine de endişeye kapıldı. Alman yetkililer Remilly halkının Dieulet ormanında gizlenen başıbozuklara evini açtığından kuşkulanıyorsa, her an bir arama yapabilir ve kendisini bulabilirlerdi. Ev sahiplerini tehlikeye atacağını, Henriette'in başına en ufak bir dert açacağını düşündükçe aklı çıkıyordu. Ama Henriette yalvardı yakardı, sonunda birkaç gün daha kalmaya ikna etti Jean'ı; yarası çok yavaş iyileşiyordu, kuzeydeki ya da Loire'daki alaylardan birine katılabilecek kadar sağlam değildi henüz bacakları.

Aralık ayının ortasına dek yalnızlıklarının en ürpertici, en kederli günlerini yaşadılar. Soğuk öylesine artmıştı ki soba geniş, çıplak odayı ısıtamıyordu. Pencereden yerleri kaplayan kalın kar tabakasına

baktıkça, doğru dürüst haber alınamayan o buz gibi, o ölü Paris'te diri diri mezara girmiş gibi kalan Maurice'i düşünüyorlardı. Dönüp dolaşıp aynı sorulara takılıyorlardı: Ne yapıyordu, neden hayatta olduğunu gösteren bir işaret vermiyordu? Korkularını birbirlerine söylemeye dilleri varmıyordu, yaralanmış ya da hasta olabilirdi, ölmüştü belki de. Gazetelerden öğrendikleri bölük pörçük bilgiler endişelerini dindirmekten uzaktı. Yalan olduğu anlaşılan birtakım başarılı taarruz söylentilerinden sonra, 2 Aralık günü Champigny'de, General Ducrot'nun komutasında büyük bir zafer kazanıldığı duyuldu; ama sonra, ordunun ele geçirdiği mevzilerden ertesi gün çekilip Marne nehrini gerisin geri geçmek zorunda kaldığını öğrendiler. Paris, giderek daralan bir çemberin içinde sıkışmıştı; kıtlık başlamış, önce büyükbaş hayvanlara, sonra patatese el konmuştu; meskenlere gaz verilmiyordu, kısa süre içinde bütün sokaklar, obüslerin gökyüzünde bıraktığı kırmızı çizgiler dışında karanlığa gömülmüştü. Maurice'in ve bu devasa mezara kapatılmış iki milyon insanın görüntüsü Jean'la Henriette'in her an gözlerinin önündeydi, ne ısınabiliyor ne yemek yiyebiliyorlardı artık.

Her yerden, kuzeyden, iç bölgelerden, giderek ağırlaşan haberler geliyordu. Kuzeyde, gezici muhafız birliklerinden, depo kıtalarından, Sedan ve Metz bozgunlarından kaçmış er ve subaylardan kurulan 22. Kolordu, Amiens'i bırakıp Arras tarafına çekilmek zorunda kalmıştı; bu bir avuç dağınık, moralsiz asker, savunmasına doğru dürüst katılmayınca Rouen da düşmanın eline geçmişti. İç bölgelerde, 9 Kasım'da Loire ordusunun Coulmiers'de kazandığı zafer herkeste coşkulu umutlar yaratmıştı: Orléans geri alınmıştı, Bavyeralılar kaçıyordu, şimdi Etampes üstüne yürünecek, bir sonraki adımda Paris kurtarılacaktı. Gelgelelim 5 Aralık'ta Prens Friedrich Karl, Orléans'ı geri alarak Loire ordusunu ikiye böldü; üç kolordu Vierzon ve Bourges'a doğru çekilirken diğer ikisi General Chanzy'nin komutasında bir hafta boyunca durmadan kahramanca yürüdü, çarpıştı ve sonunda Le Mans'a vardı. Dijon'dan Dieppe'e, Le Mans'dan Vierzon'a her yer Prusyalılarla doluydu. Aşağı yukarı her sabah bir yerlerde bir kalenin daha havan topları altında teslim olduğu duyuluyordu. Strazburg, kırk altı günlük kuşatma, otuz yedi günlük bombardımanın ardın-

dan, paramparça duvarları, yaklaşık iki yüz bin mermiyle delik deşik olmuş anıtlarıyla, daha 28 Eylül'de düşmüştü. Laon Kalesi havaya uçmuş, Toul teslim olmuş ve ardından o hazin geçit başlamıştı: Yüz yirmi sekiz topuyla Soissons, yüz otuz altı topuyla Verdun, yüz topuyla Neufbrisach, yetmiş topuyla La Fère, altmış beş topuyla Montmédy teslim bayrağını çekmişti. Thionville alevler içindeydi, Phalsbourg on iki hafta boyunca dişiyle tırnağıyla direndikten sonra kapılarını açmıştı. Kudurgan bir top ateşinin altında bütün Fransa yanıyor, yerle bir oluyordu.

Bir sabah, artık ne olursa olsun gitmek istedi Jean. Henriette onun ellerini elleri arasına aldı, çaresizce sıkarak gitmesine engel oldu.

"Hayır, olmaz! Yalvarırım size, beni yalnız bırakmayın. Çok zayıfsınız, birkaç gün daha bekleyin, yalnızca birkaç gün... Size söz veriyorum, doktor yeniden savaşabilecek kadar güçlendiğinizi söylediği an yolunuzdan çekileceğim."

V

OBUZ gibi aralık akşamı Silvine'le Prosper, yanlarında Charlot'yla, çiftliğin geniş mutfağında baş başa oturuyorlardı; Silvine dikiş dikiyor, Prosper kendine güzel bir kırbaç yapıyordu. Saat yediydi, eti biten Raucourt'a giden ve anlaşılan orada işi uzayan Fouchard Baba'yı beklemeden altıda yemeklerini yemişlerdi. Henriette o gece revirde nöbetçiydi, Silvine'e yatmadan Jean'ın sobasına kömür doldurmasını sıkı sıkı tembihleyerek az önce gitmişti.

Dışarıda, beyaz karın üstünde gökyüzü kapkaraydı. Kar altındaki köyden çıt çıkmıyordu; odada ise, kızılcık ağacından yaptığı kırbacın sapını özene bezene baklava dilimleri ve güllerle süsleyen Prosper'in bıçağının sesinden başka ses yoktu. Prosper arada sırada durup kocaman, sarı başı uykudan önüne düşen Charlot'ya bakıyordu. Sonunda uyudu çocuk, şimdi sessizlik daha da artmış gibiydi. Annesi, yavrusunun gözkapaklarına ışık vurmasın diye şamdanı yavaşça kenara çekmiş, sonra oturduğu yerde dikişine devam ederek hayallere dalmıştı.

İşte o zaman Prosper, önce bir duraksadıktan sonra, diyeceğini demeye karar verdi.

"Dinleyin Silvine, size söylemem gereken bir şey var. Sizinle yalnız kalmayı bekledim..."

Silvine bu sözleri duyar duymaz endişelendi, gözlerini yerden kaldırdı.

"Konu şu... Sizi üzeceğim için beni bağışlayın ama haberinizin olması daha iyi. Bu sabah Remilly'de, kilisenin köşesinde Goliath'ı gördüm, sizi şu an nasıl görüyorsam onu da öyle, tam karşıdan gördüm, yanılıyor olamam!"

Genç kadının rengi uçtu, elleri titriyordu, boğuk bir sesle inledi:

"Aman tanrım! Aman tanrım!"

Prosper cümlelerini seçerek konuşmaya devam etti, o gün etrafta soruşturup öğrendiklerini anlattı. Goliath'ın, yolları, geçim kaynaklarını, halkın yaşantısıyla ilgili bilgileri toplamak üzere buralara gelip yerleşen bir casus olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu artık. Herkes onun Fouchard Baba'nın çiftliğinde kaldığını, bir anda ortadan kaybolduğunu, sonra Beaumont ve Raucourt taraflarında dolandığını anımsıyordu. İşte şimdi geri gelmişti, Sedan komutanlığında kimsenin ne olduğunu bilmediği bir görevi vardı, yine köyleri dolaşıyordu; birilerini ihbar ediyor, birilerine para cezası kesiyor, bölge halkının belini büken el koyma işlemlerinin düzgün yürüyüp yürümediğini denetliyordu. O sabah da Remilly'de un teslimatı geç kaldığı ve eksik yapıldığı için ortalığı birbirine katmıştı.

"Artık durumdan haberdarsınız," diye tekrarladı Prosper sözlerini bitirirken. "Böylece, buraya geldiği zaman ne yapacağınızı önceden düşünmüş olursunuz..."

Silvine korkulu bir çığlıkla onun sözünü kesti:

"Sizce gelir mi?"

"Gelir ya! Bence kesin. Bugüne dek yüzünü görmese de ortada bir çocuk olduğunu biliyor. İnsanın gelip görmemek için bayağı meraksız olması gerekir. Hem sonra siz de varsınız, hiç de çirkin bir kadın değilsiniz, sizi de yeniden görmek isteyebilir!"

Silvine yalvarır gibi elini kaldırarak onu susturdu. Seslere uyanan Charlot başını kaldırdı. Gözleri rüyadan çıkmış gibi dalgındı, aklına köydeki bir iki zıpırın kendisine öğrettiği sövgü geldi, üç yaşında bir küçük adamın ciddiyetiyle:

"Prusyalı domuzlar!" diye ünledi.

Annesi deli gibi kollarının arasına aldı onu, dizlerine oturttu. Ah, zavallı varlık! Silvine'in sevinci ve kederi; bütün ruhuyla sevdiği, dışarıda oynarken yaşıtlarının ona acımasızca "Prusyalı" diye seslendiğini duydukça kahrolup yüzüne ağlamadan bakamadığı, canının parçası oğlu! Bu sözleri ağzına geri sokmak ister gibi öptü çocuğu.

"Bu pis sözcükleri kim öğretti sana? Yasak tatlım, bir daha söylemiyoruz bunları."

Charlot çocuk inadıyla, gülmekten katılarak hemen bir daha söyledi:

"Prusyalı domuzlar!"

Sonra annesinin gözyaşlarına boğulduğunu görünce, boynuna sarılıp o da ağlamaya başladı. Ulu tanrım! Silvine'in başında yine hangi felaketin kara bulutları dolaşıyordu? Honoré'yle birlikte yaşamının biricik umudunu, geçmişi unutmak ve bir kez daha mutlu olmak güvencesini kaybetmiş olması yetmez miydi? Ama yok, öbür adamın da çıkıp gelmesi gerekiyordu ki felaketi tam olsun.

"Hadi bakalım..." diye mırıldandı kadın. "Gel uyu tatlım. Seni her şeye rağmen çok seviyorum, bilerek üzmüyorsun ki sen beni."

Onu bakışlarıyla rahatsız etmemek için dikkatini yeniden özenle kırbacının sapını yontmaya çevirmiş gibi yapan Prosper'i bir an yalnız bırakarak odadan çıktı genç kadın.

Silvine, Charlot'yu her akşam yatağına yatırmadan önce iyi geceler demesi için Jean'ın yanına götürürdü, çocukla Jean çok sıkı dosttu. O akşam da elinde şamdanla odaya girdi, yaralının karanlığın içinde fal taşı gibi açık gözlerle yatağında oturduğunu gördü. Bak sen, demek uyumuyordu? Yok valla! Bu kış gecesinin sessizliğinde, bir başına hayaller âlemine dalıp gitmişti Jean. Silvine sobaya kömür doldururken, o da yatağın üstünde kedi yavrusu gibi yuvarlanan Charlot'yla oynadı bir süre. Silvine'in hikâyesini biliyordu Jean; hayattan çok çekmiş, sevdiği biricik adamın yasını tutan, avuntuyu yalnızca, doğumu kendisi için bir azap olan bu zavallı çocukta bulan bu cesur ve mazlum kıza dostluk besliyordu. Silvine sobanın kapağını kapayıp ufaklığı kollarından almak için yaklaştığında, kıpkırmızı olmuş gözlerinden genç kadının ağladığını fark etti. Ne olmuştu? Yine

mi üzmüşlerdi onu? Silvine yanıt vermek istemedi, başka bir gün anlatırdı, hoş, anlatmaya değecek ne vardı... Tanrım! Nefes almak bile onun için bitmeyen bir ıstırap değil miydi?

Silvine sonunda Charlot'yu alıp giderken, çiftliğin avlusundan ayak sesleri ve konuşmalar duyuldu. Jean şaşkınlıkla kulak kabarttı.

"Bu da nesi? Fouchard Baba dönmüş olamaz, arabanın tekerlek sesini duymadım."

Kuytu odacığında otura otura çiftlikte süren yaşamın içini dışını öğrenmişti Jean, en küçük gürültüyü bile tanıyordu artık. Kulaklarını dikti, hemen anladı:

"Ha tamam! Şu adamlar, Dieulet ormanının başıbozukları, yiyecek almaya gelmişler."

"Çabuk!" diye fısıldadı Silvine odadan çıkıp Jean'ı yeniden karanlıkta bırakırken. "Bir an önce gideyim de ekmeklerini vereyim."

Adamlar gerçekten de mutfak kapısını yumruklamaya başlamışlardı; Prosper yalnız olduğu için kapıyı açmak istemiyor, lafı uzattıkça uzatıyordu. Evin efendisi orada yokken onlara kapı açmaktan hiç hoşlanmaz, sağa sola bir zarar verirler de kendi üstüne kalır diye korkardı. Neyse ki Fouchard Baba'nın arabası tam o anda, karın içinde tırıs giden atların boğuk nal sesleriyle bayırdan aşağı iniyordu. Adamları ihtiyar karşıladı.

"Ha, siz mi geldiniz, iyi... Ne getirdiniz bana bu el arabasında?"

Tüm haydutlar gibi bir deri bir kemik olup üstüne çok bol gelen mavi yünlüden gömleğin içinde kaybolan Sambuc, Fouchard Baba'yı duymadı bile; "benim namuslu kardeşim" dediği Prosper'in kapıyı ancak şimdi açmasına çok sinirlenmişti.

"Bana baksana sen! Sen bizi dilenci mi sandın da böyle bir havada dışarda bırakıyorsun?"

Prosper hiç istifini bozmadı, yanıt vermeden omuzlarını silkti, atla arabayı içeri almaya girişti; eğilip el arabasının üstüne bakan Fouchard Baba yine söze karıştı:

"Eveet, bu iki gebermiş koyunu getirdiniz yani bana... Allahtan hava soğuk da donmuşlar, leş gibi kokardı yoksa."

Sambuc'ün gölgesi gibi peşinden ayrılmayan iki yardımcısı Cabasse ile Ducat haykırdılar:

"Aman efendim!" dedi ilki güneylilere özgü heyecanlı yaygaracılığıyla. "En fazla üç günlük bunlar... Raffins'lerin çiftliğinde ölen koyunlardan, pis bir hastalık bulaşmış oradaki hayvanlara."

Diğeri, küçük kızlara düşkünlüğü yüzünden görevinden atılan, Latinceden alıntılar yapmaya bayılan eski mübaşir:

"*Procumbit humi bos*,"* dedi bir çalımla.

Fouchard Baba başını sallayarak çok yüksek bulmuş gibi yaptığı fiyatı kırdırmaya çalışıyordu. Sonunda üç adamı da alıp mutfağa girerken pazarlığı bitirdi:

"Eee, herkes ne bulursa onu yiyecek... Raucourt'da bir kalem pirzola bile kalmamış, isabet. İnsan aç olunca ne olsa yer, değil mi ya?"

İçten içe pek memnundu ihtiyar, Charlot'yu yatağına yatırmaktan gelen Silvine'e seslendi:

"Bize bardak versene, Bismarck'ın gebereceği günlere içeceğiz."

Fouchard, aşağı yukarı üç aydır, akşamları hava kararırken sık ağaçlı baltalıklarından çıkıp yollarda sürten, yakalayabildikleri Prusyalıları öldürüp soyan, avlayacak düşman bulamayınca çiftliklere dadanıp köylülerden haraç alan Dieulet ormanı başıbozuklarıyla ilişkilerini iyi tutmaktaydı. Köylerin korkulu rüyasıydı bu adamlar; saldırıya uğrayan her konvoydan, gırtlağı kesilen her nöbetçiden sonra Alman yetkililer intikamı çevre köylerden alıyordu çünkü; onları suç ortaklığıyla suçlayıp para cezaları kesiyor, belediye başkanlarını tutukluyor, kulübeleri ateşe veriyorlardı. Köylüler, çok istedikleri halde Sambuc'le çetesini ele vermiyorlarsa, bu yalnızca Almanlar onları yakalayamadığı takdirde bir patikanın dönemecinde kurşunu yemekten korktukları içindi.

Fouchard ise onlarla ticaret yapmak gibi sıradışı bir düşünce geliştirmişti. O hendek senin, bu ahır benim, her deliğe girip çıkan bu adamlar, Fouchard'ın ölmüş hayvan tedarikçisi olmuşlardı. Üç fersah yarıçapındaki alanda tek bir sığır ya da koyun ölmüyordu ki onlar geceleyin çalıp Fouchard Baba'ya getirmesin. O da karşılığını yiyecek, özellikle de ekmek olarak ödüyordu; Silvine onlara özel, fırınlar dolusu ekmek pişiriyordu. Başıbozukları günahı ka-

* "Boğa yıkıldı yere" anlamına gelen Latince söz, Vergilius'un *Aeneas* eserinin beşinci kitabında geçmektedir. –*çev.*

dar sevmiyordu Fouchard Baba, ama gizli bir hayranlığı da yok değildi, dünyayı umursamadan işlerine bakan becerikli adamlardı; ayrıca her ne kadar Prusyalılarla ticaretten bir servet kazanıyor da olsa, onlardan birinin daha yol kenarında gırtlağı kesik bulunduğunu öğrendiğinde, yaşlı adamın içinden vahşi bir kahkaha kopuyordu.

"Sağlığınıza!" dedi üç adamla bardakları tokuştururken.

Sonra elinin tersiyle dudaklarını silerek:

"Baksanıza, şu Villecourt yakınlarında kafası kopmuş buldukları iki süvari için ortalığı amma ayağa kaldırdılar ha... Haberiniz vardır, Villecourt dünden beri yanıyor, mahkeme kararıymış, öyle diyorlar, size yardım ettikleri için köy halkına öyle bir ceza verilmiş. Dikkatli olmak gerek anlıyor musunuz, ikide bir buraya gelmemek gerek. Biz ekmeği size getiririz."

Sambuc omuzlarını silkerek vahşice sırıttı. Hiç umurunda değildi, koşsun dursundu Prusyalılar arkalarından! Sonra birdenbire sinirlenip masaya yumruğunu indirdi:

"Allahın belaları! Süvari erleri iyi hoş, ama ben asıl öbürünü ele geçirmek istiyorum, şu casus var ya hani, tanıyorsunuz, sizin yanınızda çalışmış..."

"Goliath," dedi Fouchard Baba.

Dikişini yeniden eline alan Silvine, beyninden vurulmuşçasına durup dinlemeye koyuldu.

"Hah, o işte, Goliath! Ah, çakal! Dieulet ormanını avcunun içi gibi biliyor. Bir sabah pat diye tepemize çökebilir, zaten bugün Malta Haçı'nda bizim defterimizi sekiz gün içinde düreceğini söyleyerek hava atmış. Pis herif, Beaumont çarpışması öncesinde Bavyeralılara yolu gösteren de o bence, öyle değil mi? Size soruyorum!"

"Şu an bir mumun sizi aydınlattığı ne kadar kesinse, bu da o kadar kesin bence," diye onayladı Cabasse.

"*Per amica silentia lunoe*,"* diye ekledi, arada bir böyle dam üstünde saksağan alıntılar yapan Ducat.

Sambuc masayı sallayan bir yumruk daha indirdi.

---

* "Mehtabın dost sessizliğinde" anlamına gelen Latince söz, Vergilius'un *Aeneas* eserinin ikinci kitabında geçmektedir. *-çev.*

"Davası görüldü, cezası kesildi o çakalın! Olur da bir gün geçeceği yeri öğrenirseniz hemen bana haber uçurun ki onun da kafası Meuse'ün dibini, süvari erlerininkinin yanını boylasın! Allahın cezası, evet, garanti ediyorum bunu size!"

Bir sessizlik oldu. Beti benzi atan Silvine sabit bakışlarla bakıyordu onlara.

"Böyle şeyler uluorta konuşulmamalı," dedi Fouchard Baba ihtiyatla. "Sağlığınıza ve iyi akşamlar."

İkinci şişenin de dibini gördüler. Ahırdan dönen Prosper, Silvine'in bir çuvala doldurduğu ekmeklerin, el arabasında iki ölü koyundan boşalan yere yerleştirilmesine yardım etti. Ama kardeşi ve iki adamı el arabalarıyla birlikte karda uzaklaşır, "İyi akşamlar, görüşmek üzere!" diyerek gözden kaybolurken yanıt bile vermeden arkasını döndü.

Ertesi sabah kahvaltıdan sonra Fouchard Baba tek başına otururken, Goliath'ın, uzun, iri vücudu, sakince gülümseyen pembe yüzüyle içeri girdiğini gördü. Bir anda onunla karşı karşıya gelmek yüreğini hoplatsa da hiç renk vermedi ihtiyar. Gözlerini kırpıştırarak baktı, beriki yanına yaklaşıp teklifsizce elini sıktı.

"Merhaba Fouchard Baba."

Fouchard Baba karşısındakini şimdi tanımış gibi yaparak:

"Ooo! Sen miydin oğlum... Vay vay vay! Bayağı toplamışsın. Bak sen şu tombulluğa!"

Tepeden tırnağa süzdü onu; sırtına mavi kalın çuhadan bir tür kaput giymiş, kafasına aynı kumaştan bir kasket takmış olan Goliath, karnı tok, sırtı pek, halinden memnun gözüküyordu. Konuşmasında en ufak bir şive yoktu, tıpkı yörenin köylüleri gibi ağır, uyuşuk konuşuyordu.

"Benim tabii, Fouchard Baba... Bu taraflara gelmişken size bir merhaba demeden geçmek istemedim."

İhtiyar huylanmıştı. Ne diye gelmişti şimdi bu? Dün çiftliğe gelen başıbozukları mı öğrenmişti acaba? Şimdi anlaşılırdı. Yine de, madem kibarca çıkmıştı karşısına, en iyisi aynı şekilde karşılık vermekti.

"Eh o zaman oğlum, madem böyle bir nezaket gösterdin, birlikte bir kadeh içki içelim."

Lütfedip yerinden kalktı, iki bardakla bir şişe getirdi. Şarabından içildikçe yüreği kan ağlıyordu aslına bakılırsa, ama iş hayatında vermesini de bilmek gerekirdi. Akşamki sahne yeniden başladı; aynı hareketlerle, aynı sözlerle kadehler tokuşturuldu.

"Sağlığınıza Fouchard Baba."

"Senin de oğlum."

Sonra Goliath keyifle dalıp gitti. Eski günleri anımsamaktan zevk alan bir insanın yüz ifadesiyle çevresine bakıyordu. Ama geçmişle ilgili hiç konuşmadı; hoş, bugünle ilgili de öyle. Çiftlik işlerine zarar veren dondurucu soğuklardan açıldı konu, neyse ki karın bir iyi yanı vardı, böceği kırıyordu. Sözü üstü kapalı olarak Remilly'deki diğer evlerde karşılaştığı kör nefrete, korkulu küçümsemeye getirdiğinde hafifçe kederlenir gibi oldu. Herkesin bir ülkesi vardı, öyle değil mi? Herkes ülkesine elinden geldiği şekilde hizmet ederdi. Ama işte Fransa'da insanlar bazı konularda çok tuhaf düşünüyordu. O konuşurken ihtiyar ona bakıyor, etli, şen yüzünde anlayışlı, duyduklarına hak veren bir anlatımla, bu yiğidin oraya kötü niyetlerle gelmiş olamayacağını düşünerek dinliyordu.

"Ee, bugün yalnızsınız galiba Fouchard Baba?"

"Yo hayır, Silvine burada, inekleri besliyor. Görmek ister misin Silvine'i?"

Goliath güldü.

"Doğrusu, evet... Size açık yüreklilikle söyleyeyim, aslında Silvine için geldim."

Fouchard Baba rahatlamıştı, ayağa kalkıp avazı çıktığı kadar bağırdı:

"Silvine! Silvine! Seni görmek isteyen biri var!"

Sonra da çıkıp gitti, içinde en ufak bir korku kalmamıştı, nasıl olsa kız oradaydı, evi korurdu. Bir adam bu kadar uzun süre, yıllar sonra bile hâlâ yangınsa, geçmiş olsundu artık.

İçeri giren Silvine, oturduğu yerden iyilikle ama biraz tedirgin gülümseyerek kendisine bakan Goliath'ı gördüğünde hiç şaşırmadı. Bekliyordu onu; eşikten içeri bir adım attıktan sonra bütün varlığı kaskatı kesilerek durdu. Koşarak arkasından gelen Charlot, içeride tanımadığı bir adam görünce şaşırarak annesinin etekleri arasına girdi.

Birkaç saniyelik bir sessizlik, bir huzursuzluk oldu.

"Ufaklık bu mu?" diye sordu sonunda Goliath, kavga etmek için gelmediğini belli eden bir sesle.

"Evet," diye sertçe yanıtladı Silvine.

Sessizlik yeniden başladı. Goliath, genç kadın yedi aylık hamileyken gitmişti, bir çocuğu olduğunu biliyordu elbet, ama ilk kez görüyordu. Davranışı için haklı sebepleri olduğuna inanan, işinin eri bir insan gibi durumu açıklamak istedi:

"Yapma Silvine, bana kinlenmiş olmanı anlıyorum. Ama bu pek adil değil. Seni bırakıp gittimse, sana bu büyük acıyı çektirdimse, hayatımın dümeni kendi elimde olmadığı içindi, anlayabilirdin sen bunu. Komutanların varsa emirlerine de uymak zorundasındır, öyle değil mi? Yüz fersah öteye yaya yollasalar beni, gitmek zorundayım. Ve haliyle kimseye de bir şey söyleyemem. Sana bir iyi akşamlar bile diyemeden o şekilde çıkıp gitmek yüreğimi yeterince dağladı. Bugün, ah, ulu tanrım, karşına çıkıp geri geleceğimden emindim filan diye anlatacak değilim. Ama biliyordum bunu ve işte karşındayım..."

Silvine başını öte yana çevirmiş, söylenenleri duymamaya kararlıymış gibi camdan avludaki kara bakıyordu. Bu hiçe sayıştan, bu inatçı sessizlikten rahatsız olan Goliath açıklamalarını kesip:

"Biliyor musun, daha da güzelleşmişsin!" dedi.

Gerçekten de o solgunluğunun içinde bütün yüzünü aydınlatan iri, harika gözleriyle çok güzeldi Silvine. Gür siyah saçları yüzünü sonsuz bir yas başlığıyla çevreliyor gibiydi.

"Asma artık yüzünü! Sana kötülük yapmak istemediğimi sezmişsindir. Seni hâlâ sevmeseydim buraya gelir miydim hiç... Şimdi burada olduğuma ve her şey de yoluna girdiğine göre, yine görüşeceğiz, öyle değil mi?"

Silvine ani bir hareketle geri çekildi, Goliath'ın yüzüne dosdoğru bakarak:

"Asla!"

"Neden asla? Sen benim kadınım değil misin, bu çocuk bizim çocuğumuz değil mi?"

Silvine gözünü Goliath'dan ayırmadan ağır ağır konuştu:

"Dinleyin! Bir an önce konuşalım bitsin. Honoré'yi tanımıştınız siz, ben onu seviyordum, her zaman da yalnızca onu sevdim. Ve o öldü, sizler onu orada öldürdünüz. Bir daha asla sizin olmayacağım. Asla!"

Silvine elini kaldırmış, öyle nefret dolu bir sesle yemin ediyordu ki Goliath bir an afalladı; genç kadına sen diye hitap etmekten vazgeçerek mırıldandı:

"Evet, Honoré'nin ölümünden haberim oldu. Çok efendi bir delikanlıydı. Ama ne yaparsınız? Başkaları da öldü, savaş bu... Ayrıca, onun ölmüş olması aramızda engel kalmadığı anlamına gelmiyor mu? Çünkü Silvine, affınıza sığınarak hatırlatırım ki ben size zor kullanmadım, sizin de rızanız..."

Silvine'in yüzünün birden allak bullak olduğunu, ellerini kendini parçalamak ister gibi yüzüne kaldırdığını görünce sözlerini tamamlayamadı.

"Ah evet öyle, evet! Beni asıl çıldırtan da bu ya! Sizi zerre kadar sevmediğim halde neden razı oldum? Anımsayamıyorum, Honoré'nin gidişinden dolayı öyle üzgün, öyle hastaydım ki, belki ondan söz ettiğiniz için oldu, onu sever göründüğünüz için... Allahım! Kimbilir kaç gece bunları düşünerek iki gözüm iki çeşme ağladım! Yapmak istemediğiniz bir şeyi yapıp sonra niye yaptığınızı açıklayamamak korkunç bir şey. Ama Honoré beni bağışlamıştı; bana, Prusyalı domuzlar kendisini öldürmezse savaş dönüşü her şeye rağmen benimle evleneceğini söylemişti. Siz şimdi yine size döneceğimi sanıyorsunuz ha? Ah! Alın! Şu bıçakla beni kesseniz de hayır diyeceğim; hayır, asla!"

Goliath'ın yüzü değişti. Uysal bir kız olarak tanıdığı Silvine, şimdi karşısında sarsılmaz bir kararlılıkla gözünü karartmış duruyordu. Ne kadar iyi davransa da sonuçta artık efendi oydu, zorla da olsa istiyordu kadını; bu isteğini zorbaca dayatmıyorsa bunun nedeni doğuştan gelen bir ihtiyatlılık, bir kurnazlık ve sabır içgüdüsüydü. Kocaman yumrukları olan bu dev, şamar yemekten hiç hoşlanmıyordu. Bu nedenle kadına başka biçimde boyun eğdirmeyi düşündü.

"Peki! Madem beni istemiyorsunuz, çocuğu alacağım."

"Nasıl, çocuğu mu?"

Annesinin etekleri arasında unuttukları Charlot, kavganın ortasında hıçkıra hıçkıra ağlamamak için kendini zor tutuyordu. Goliath iskemlesinden kalkıp yaklaştı.

"Sen benim oğlumsun, öyle değil mi, küçük bir Prusyalısın. Gel, seni götüreyim!"

O daha sözünü bitirmeden Silvine zangır zangır titreyerek çocuğu kaptı, göğsüne bastırdı.

"Prusyalı mı, o mu, hayır! O bir Fransız, Fransa'da doğmuş bir Fransız!"

"Fransız mı, ona bir baksanıza, bir de bana bakın! Hık demiş burnumdan düşmüş! Hiç size benziyor mu?"

Silvine karşısındaki iriyarı, sarışın, kıvırcık saçlı, kıvırcık sakallı, geniş, pembe yüzlü, fayans parlaklığında kocaman mavi gözlü adamı ancak o zaman gördü. Doğru söylüyordu; aynı sarı saçlar, aynı yanaklar, aynı açık renk gözler, o ırkın tüm özellikleri çocukta da vardı. Genç kadın, ensesinden omuzlarına karmakarışık dökülen kara saç örgüleriyle onlardan farklı olduğunu kendisi de hissediyordu.

"Onu ben doğurdum, o benim çocuğum!" dedi yeniden öfkeyle. "Sizin pis Almancanızın tek bir sözcüğünü bile öğrenmeyecek bir Fransız o! Bir gün, öldürdüklerinizin intikamını almak için hepinizi öldürmeye gelecek bir Fransız!"

Charlot annesinin boynuna yapışıp ağlamaya ve bağırmaya başlamıştı.

"Anne, anne! Korkuyorum, götür beni!"

Belli ki rezalet çıkmasını istemeyen Goliath geri çekildi, sert bir sesle ve yeniden sen diye hitap ederek şunları bildirmekle yetindi:

"Kulağını aç ve beni iyi dinle Silvine. Burada dönen her şeyi biliyorum. Dieulet ormanındaki başıbozukları, çiftlik işlerinize bakan adamın kardeşi olan o Sambuc'ü eve alıyorsunuz, o eşkıyaya ekmek veriyorsunuz. O adamın, o Prosper'in de Afrika avcı birliğinden bir asker olduğunu, bize ait bir kaçak olduğunu biliyorum. Bitmedi; bu evde bir yaralıyı, ağzımdan çıkacak tek bir sözle Almanya'nın bir kalesine yollatabileceğim başka bir askeri sakladığınızı da biliyorum. Ha? Görüyorsun, dersime iyi çalışmışım..."

Silvine, sesini çıkarmadan dehşet içinde dinliyor, Charlot boynunda minicik sesiyle "Anne, anne, götür beni, korkuyorum!" diye tekrarlıyordu.

"Şimdi!" diye yeniden başladı Goliath. "Vicdansız biri olmadığımı, kavga etmekten de hiç hoşlanmadığımı sen de bilirsin; ama sana yemin ederim, gelecek pazartesi beni odana almazsan, Fouchard Baba'yı da, diğerlerini de, hepsini tutuklatırım. Çocuğu da senden alıp Almanya'ya, annemin yanına yollarım, çok da memnun olur; çünkü ayrılmak istediğin andan itibaren çocuk benimdir. Tamam mı? İyice anlaşıldı mı? Burada kimse kalmadığı anda gelir ve çocuğu alıp götürürüm. Buranın efendisi benim, canım ne isterse onu yaparım. Evet, kararın nedir?"

Silvine yanıt vermedi, elinden hemen o anda almak istiyorlar gibi çocuğu göğsüne daha sıkı bastırdı, gözlerinde dehşet dolu bir tiksinti büyüyordu.

"Peki, düşünmen için üç gün süre tanıyorum sana. Odanın meyve bahçesine bakan penceresini açık bırakacaksın. Pazartesi akşam saat yedide o pencereyi açık görmezsem, ertesi gün seninkilerin hepsini tutuklatır ve gelir çocuğu alırım. Hoşça kal Silvine!"

Sessizce çekilip gitti. Silvine olduğu yere mıhlanmıştı; kafasının içinde yenilir yutulur olmayan, korkunç düşünceler uğulduyordu; sersem gibiydi. O gün akşama dek içinde fırtınalar koptu. İçgüdüsel olarak ilk aklına gelen, çocuğunu kucağına alıp arkasına bakmadan, nereye olursa gitmekti; peki ama hava kararınca ne yapacaktı, onu ve kendini nasıl geçindirecekti? Üstelik Prusyalılar yollarda devamlı devriye geziyordu, onu durdurabilir, alıp götürebilirlerdi. Sonra konuyu Jean'a açmayı, Prosper'i ve bizzat Fouchard Baba'yı uyarmayı düşündü; ama yine duraksadı, geri adım attı: Bu insanların dostluğundan, herkesin esenliği için kendisini gözden çıkarmayacaklarından emin miydi? Hayır, hayır! Kimseye bir şey söylemeyecekti; madem Goliath'ı inatla geri çevirerek kendisi açmıştı başına bu tehlikeyi, tek başına da kurtulacaktı. Ama nasıl bir şey düşünmeliydi, tanrım, nasıl önlemeliydi bu belayı? Namusuna da yediremiyordu, eğer onun yüzünden bunca insanın, özellikle de Charlot'yu o kadar seven Jean'ın başına bir felaket gelirse, kendisini ömrünün sonuna kadar bağışlamazdı.

Saatler aktı, Silvine bir çözüm bulamadan ertesi gün de geçti. Her zamanki işleriyle uğraşıyordu genç kadın; mutfağı süpürüyor, ineklere bakıyor, çorba yapıyordu. Ağzını bıçak açmayan sessizliğinin, o ürkütücü sessizliğin içinde Goliath'a duyduğu nefret saat saat büyümekte, ruhunu zehirlemekteydi. Günahıydı Goliath onun, lanetiydi. O olmasaydı Honoré'yi bekleyecekti, Honoré hayatta olacaktı, Silvine mutlu olacaktı. Nasıl da üstten üstten buraların efendisi benim demişti! Doğruydu da, başvurulacak ne jandarma ne yargıç kalmıştı, yalnızca güç haklıydı. Ah! En güçlü olmak, başkalarının yakasına yapışmaktan söz edenin yakasına yapışabilmek! Silvine'in hayatta yalnızca çocuğu vardı, her şeyiydi bu çocuk onun. Kazara çocuğuna baba olmuş bu adamın hiçbir önemi yoktu, hiçbir zaman da olmamıştı. Onun karısı değildi; onu düşündükçe varlığını ayaklandıran bir öfkeden, bir yenilgi kininden başka bir şey hissetmiyordu. Çocuğu ona vermektense öldürmeyi, ardından da kendi canına kıymayı yeğlerdi. Yüzüne de söylemişti; bir nefret armağanı gibi kucağına bıraktığı bu çocuk keşke annesini koruyabilecek kadar büyümüş olsaydı; onu ileride elinde tüfek, onların hepsini yere sererken hayal ediyordu Silvine. Ah evet, bir Fransız daha, Prusyalıların canını alacak bir Fransız daha!

Silvine'in yalnızca bir günü kalmıştı, bir karar vermesi gerekiyordu. Altüst olmuş zavallı, hasta zihninden daha ilk dakikada korkunç bir düşünce geçmişti: Başıbozuklara haber yollamak, Sambuc'e beklediği bilgiyi vermek. Bunu bir an için hayal meyal düşünmüş, sonra kafasından uzaklaştırmıştı; tartışması bile hoş olmayan canavarca bir fikirdi bu: Bu adam, ne olursa olsun oğlunun babası değil miydi? Öldürtemezdi onu. Ama sonra geri gelmişti fikir, yavaş yavaş Silvine'i sarmaya, üstelemeye başlamıştı ve şimdi, basitliğinden ve kesinliğinden gelen muzaffer bir güçle kendini dayatıyordu. Goliath ölecek, Jean, Prosper ve Fouchard Baba artık hiçbir şeyden korkmayacaktı. Charlot kendisinde kalacak, bir daha kimse onu elinden almaya kalkmayacaktı. Bir neden daha vardı, daha derin bir neden, genç kadının bilincinde olmadığı, ama varlığının derinlerinden kopup gelen bir neden: Geçmişten kurtulmak, babayı ortadan kaldırarak babalığı yok etmek ihtiyacı, hatasını yaşamından söküp atmış gibi olacağını dü-

şünmenin verdiği o vahşi neşe, çocuğun annesi ve tek sahibi olmak, onu bir erkekle paylaşmamak. Bütün gün bu planı kafasında evirdi çevirdi Silvine, bir kenara itmeye gücü kalmamıştı artık, dönüp dolaşıp ayrıntıları düşünüyor, en küçük olayları sıraya koyuyor, olacakları kestirmeye çalışıyordu. Bir saplantıydı artık bu Silvine için, kancasını zihnine geçirmişti, mantıklı düşünmeyi bırakmıştı genç kadın. Sonunda kaçınılmazın itkisine boyun eğerek harekete geçtiğinde, rüyadaymış gibi, sanki başka birinin, kendi içinde taşıdığı ama tanımadığı birinin iradesi altındaymış gibi yürüdü.

Pazar günü, diken üstündeki Fouchard Baba başıbozuklara haber yollayıp ekmek çuvallarını iki kilometre uzakta çok ıssız bir yer olan Boisville taşocaklarına gönderteceğini söylemişti; Prosper'in işi vardı, o da Silvine'i yolladı el arabasıyla. Talih kendi yolunu kendi çizmemiş miydi işte? Silvine bunu kaderin verdiği bir karar olarak gördü; başka türlü davranmasının yolu yokmuş gibi telaşsız, net bir sesle konuştu, ertesi akşam için Sambuc'le randevulaştı. Ertesi gün insanların, hatta eşyaların bile bu cinayeti istediğini gösteren başka işaretler, başka kanıtlar oldu. Önce Fouchard Baba aniden Raucourt'dan çağrıldı, akşam sekizden önce dönmeyeceğini tahmin ederek akşam yemeğini onsuz yemelerini emredip gitti. Sonra, revirde salıları nöbet tutan Henriette, çok geç bir saatte, gece görevlisinin rahatsızlandığını, onun yerine nöbete gitmesi gerektiğini öğrendi. Jean her ne gürültü olursa olsun odasından çıkmadığına göre, işe karışmasından çekinebilecekleri yalnızca Prosper kalmıştı. Prosper bir kişinin üstüne böyle kalabalık çullanılmasını onaylamıyordu. Ama kardeşini yanında iki adamıyla gelirken görünce, bu çirkin tiplere duyduğu nefret, Prusyalılardan duyduğu tiksintiye eklendi; her ne kadar işini uygunsuz bir şekilde bitirecek olsalar da o pis heriflerden birini kurtarmaya kalkışmayacaktı; sesleri duyup asker gibi davranmak zorunda kalmamak için başını yastığının altına sokup uyumayı yeğledi.

Saat yediye çeyrek vardı, Charlot uyumamakta direniyordu. Oysa her gün çorbasını içer içmez başı masanın üstüne düşüverirdi.

"Hadi bakalım, uyu bir tanem," deyip duruyordu çocuğu Henriette'in odasına götürmüş olan Silvine. "Bak, tatlı dostumuzun kocaman yatağı ne kadar rahat!"

Ama çocuk da zaten bu beklenmedik fırsattan ötürü neşelenmişti; yatağın içinde yuvarlanıyor, katıla katıla gülüyordu.

"Hayır, hayır... Yanımda kal annecik... Oyun oyna annecik..."

Silvine sabrediyor, çok yumuşak davranıyor, çocuğu okşarken:

"Uyu bir tanem. Hatırım için uyu," diye tekrarlıyordu.

Sonunda gülüşü dudaklarında uyuyakaldı çocuk. Silvine onun giysilerini çıkarmakla uğraşmadı, üstünü sıkı sıkı örttü ve her zaman yaptığı gibi kapısını kilitlemeden çıktı; çocuk derin uykudaydı.

Silvine daha önce kendini hiç bu kadar sakin, zihni bu kadar berrak, bu kadar diri hissetmemişti. Kararları hızlı, hareketleri bedeninden kurtulmuşçasına hafifti; hiç tanımadığı başka bir Silvine'in etkisi altındaydı sanki. Sambuc'ü, Cabasse ve Ducat'yla birlikte içeri aldı, çok dikkatli olmalarını tembihledi, sonra onları odasına götürdü, soğuğa rağmen açtığı pencerenin sağına ve soluna dikti. Dışarısı çok karanlıktı, karın odaya vuran beyazı içeriyi hafifçe aydınlatıyordu. Kırlara bir ölüm sessizliği hâkimdi. Dakikalar bir ömür gibi uzayarak geçti. Sonunda eve yaklaşan hafif bir ayak sesi duyuldu; Silvine odadan çıktı, mutfağa gidip oturdu, iri gözlerini mumun alevine dikerek kıpırdamadan bekledi.

Yine çok uzun sürdü; Goliath kendini tehlikeye atmadan önce çiftliğin çevresinde dolaştı. Genç kadını iyi tanıdığını düşünüyordu, o yüzden belinde yalnızca bir tabancayla gelmeye cesaret etmişti. Ama bir tuhaflık dikkatini çekti, pencereyi ardına kadar itti, başını uzattı, alçak sesle:

"Silvine! Silvine!" diye seslendi.

Pencereyi açık bulduğuna göre kadın düşünmüş taşınmış ve razı olmuştu. Kendisini camda karşılamasını, içini rahatlatmasını yeğlerdi elbet, ama yine de çok hoşuna gitmişti. Fouchard Baba çağırıp bir iş vermiş olmalıydı. Sesini biraz daha yükseltti:

"Silvine! Silvine!"

Yanıt gelmedi, odada çıt yoktu. Bacağını pencerenin pervazından geçirdi; hava öyle soğuktu ki kadını yatakta, örtülerin altında beklemeyi düşünerek içeri girdi.

Birdenbire sert bir itiş kakış, koşuşma sesleri, kayan ayaklar, boğuk küfürler, hırıltılar duyuldu. Sambuc'le diğer ikisi Goliath'ın

üstüne çullanmıştı; daha çok kişi oldukları halde tehlike karşısında gücü ona katlanan koca devi zapt edemiyorlardı. Karanlığın içinden kemik çatırtıları geldi, adamı kıskıvrak tutmaya uğraşırken soluk soluğa kalmışlardı. Allahtan tabanca yere düştü. Bir ses, Cabasse'ın kısık, kekeleyen sesi "İpler! İpler!" dedi; Ducat tedbirli davranarak yanına aldığı ip paketini Sambuc'e uzattı. Tekmeler ve yumruklarla yapılan vahşi bir işlem oldu bu; önce bacaklar, sonra yanlara yapıştırılıp kollar bağlandı, son olarak da el yordamıyla, ipi aniden sıçrayan adamın neresine gelirse orasından geçirerek, bütün vücudu bağladılar; öyle çok dolayıp düğüm atmışlardı ki adam ilmekleri etine giren bir ağa yakalanmış gibiydi. Durmadan bağırıyordu Goliath, Ducat'nın sesi "Kapa çeneni!" deyip duruyordu. Haykırışlar kesildi. Cabasse, Goliath'ın ağzını sille tokat eski, mavi bir mendille bağlamıştı. Sonunda durup soluklandılar ve Goliath'ı paket gibi mutfağa götürerek büyük masanın üstüne, mumun yanına yatırdılar.

"Seni adi Prusyalı!" diye sövdü Sambuc alnının terini silerken. "Amma uğraştırdı bizi be! Baksanıza Silvine, bir mum daha yakın da şu allahın belası domuzun yüzünü açıkça görelim!"

Kanı çekilen yüzünde gözleri iyice büyüyen Silvine doğruldu. Tek söz etmeden bir mum yaktı, getirip Goliath'ın başının diğer yanına koydu; iki mumun arasında Goliath'ın yüzü apaydınlık göründü. O anda göz göze geldiler: Goliath yalvarıyordu Silvine'e, çıldırmış gibiydi, korkuyordu; ama genç kadın sanki anlamadı, büfenin yanına kadar çekildi, orada inatçı ve donuk durdu.

"Herif parmağımın yarısını yedi ya!" diye söylendi eli kanayan Cabasse. "Ben de onun bir yerini kıracağım!"

Yerden aldığı tabancayı tam havaya kaldırmıştı ki Sambuc elinden aldı.

"Hayır, hayır! Saçmalamak yok! Biz haydut değiliz, bizler yargıcız. Duyuyor musun, adi Prusyalı, seni yargılayacağız, ama korkma, savunmanın haklarına saygımız var. Kendini sen savunmayacaksın, çünkü tasmanı çıkarırsak anında kulak zarımızı patlatırsın. Ama ben sana bir avukat ayarlayacağım, ünlü bir avukat!"

Gidip üç sandalye getirerek yan yana dizdi, mahkeme olmuştu bu, ortaya kendi, sağına ve soluna yardımcıları geçti. Oturdular. Sambuc

ayağa kalkarak alaycı bir ciddiyetle ağır ağır konuşmaya başladı; sesi giderek yükseldi, intikamcı bir öfkeyle kabardı:

"Ben hem mahkeme başkanı hem de savcıyım. Bu pek kitabına uygun değil, ama yeterli sayımız yok. Evet, seni Fransa'ya muhbir olarak gelmekle, sofralarımızda yediğin ekmeğin karşılığını ihanetlerin en adisiyle ödemekle suçluyorum. Yenilmemizin birinci sebebi sensin, sen hain, Nouart çarpışmasından sonra Bavyeralıları geceleyin Dieulet ormanından geçirerek Beaumont'a sen götürdün. Kıyıda köşede kalmış o daracık yolları ancak burada uzun süre yaşamış biri bilebilirdi; bu konuda kafamızda kuşkuya yer yok, bir topa sekiz at koşmak zorunda kaldığınız, çamur deryasına dönmüş o berbat yollarda topçu birliğine kılavuzluk ederken gördük seni. O yollara bakınca, oradan koca bir kolordunun geçtiğine inanamıyor insan. Eğer sen olmasaydın, sen evlerimizde yiyip içip sonra bizi satmasaydın, Beaumont baskını olmayacaktı, Sedan'a gitmeyecektik ve belki de biz sizi yenecektik! Ha, bugünlerde sürdürdüğün iğrenç göreve, buraya dönmendeki yüzsüzlüğe, muzaffer havalarla ortalıkta dolaşıp zavallı insanları ihbar etmene, korkudan titretmene gelmedim daha... Sen alçakların en rezilisin, ölüm cezası talep ediyorum."

Bir sessizlik oldu. Sambuc yeniden yerine oturmuştu, biraz durduktan sonra şöyle dedi:

"Ducat'yı resen avukatın tayin ediyorum. Kendisi bir zamanlar mübaşirdi, birtakım tutkuları olmasaydı bugün çok daha başka yerlerde olabilirdi. Görüyorsun ki hiçbir şey esirgemiyoruz senden, son derece naziğiz."

Parmağını bile oynatamayan Goliath, gözlerini avukatı oluveren kişiye çevirdi. Canlı kalmış tek yeri gözleriydi, soğuğa rağmen boncuk boncuk terleyen solgun alnının altında ateşli bir yakarışla bakan gözleri.

"Baylar," diye savunmasına başladı Ducat yerinden doğrularak. "Müvekkilim gerçekten de görüp görebileceğiniz alçakların en kokuşmuşudur; eğer kendisi için hafifletici sebep olabilecek bir bilgiye dikkatinizi çekebilecek olmasaydım, onu savunmayı asla kabul etmezdim; o bilgi şudur ki onun ülkesinde herkes böyle... Yüzüne bakın, ne kadar şaşkın olduğunu gözlerinden görebilirsiniz. Neyle suç-

landığını anlamıyor. Fransa'da bizler için casuslar cımbızla tutulacak yeri olmayan insanlardır; oysa orada casusluk çok saygın bir meslek, ülkesine hizmet etmenin övgüye değer bir biçimi... Hatta affınıza sığınarak şunu söyleyeceğim baylar, belki de onlar haklıdır. Soylu duygularımız bizi onurlandırıyor; ama gelin görün ki savaşı onlar kazandı. Cüretimi bağışlarsanız şöyle diyeceğim: *Quos vult perdere Jupiter dementat...** Takdir sizindir baylar."

O yerine otururken Sambuc yeniden konuştu:

"Ya sen Cabasse, sanık lehinde ya da aleyhinde söylemek istediğin bir şey yok mu?"

"Var!" diye bağırdı güneyli. "Bu herifin hesabını görmek için bu kadar tantana fazla. Benim başım mahkemelerle epey belaya girdi; ama adalet konusunda şaka yapılmasından hoşlanmam, uğursuzluk getirir. Sanığa ölüm! Sanığa ölüm!"

Sambuc törensel bir havayla yeniden doğruldu:

"Demek ikinizin kararı da bu... Ölüm?"

"Evet, evet! Ölüm!"

Sandalyeler geriye itildi. Sambuc, Goliath'a yaklaştı:

"Karar verilmiştir, öleceksin."

Goliath'ın çarpılmış yüzünün sağında ve solunda uzun fitilleriyle kiliselerdeki kalın mumları andıran iki mum yanıyordu. Goliath merhamet dilemek için, anlaşılmayan sözler haykırmak için öyle çok çaba harcıyordu ki ağzının üstündeki mavi mendil köpükten sırılsıklam olmuştu; ölmeden sessizliğe mahkûm edilen, ceset gibi dilsiz bırakılan bu adamın, gırtlağında onca açıklama ve yakarışla bu dünyadan gidecek olması korkunç bir şeydi.

Cabasse tabancanın horozunu kaldırdı.

"Suratını mı dağıtalım?" diye sordu.

"Ah, yok, yok! O işine gelir," diye bağırdı Sambuc.

Goliath'a doğru yürüdü.

"Sen bir asker değilsin, kafana bir mermiyle gitme şerefini hak etmiyorsun. Hayır! Sen pis bir casussun ve öyle öleceksin."

Arkasını dönüp kibarca sordu:

---

* "Jüpiter [Tanrı] yok etmek istediklerini önce delirtir" anlamına gelen Latince sözün bozulmuş bir biçimidir. *-çev.*

"Silvine, zahmet olmazsa bir kova alabilir miyim?"

Yargılama sahnesi boyunca Silvine yerinden kıpırdamamıştı. İki gündür onu dürtüp duran saplantının etkisinde, yüzü kaskatı, kendinde değilmiş gibi bekliyordu. Kova istendiğinde kalkıp söyleneni yaptı; bir dakikalığına yandaki kilerde kayboldu, sonra elinde Charlot'nun çamaşırlarını yıkadığı büyük kovayla geri geldi.

"Getirin! Masanın altına, tam kenara koyun."

Silvine koydu; doğrulurken yine Goliath'la göz göze geldiler. Zavallının bakışında hem son bir yakarış hem de ölmek istemeyen bir insanın isyanı vardı. Ama Silvine'de o eski kadından eser yoktu, bir kurtuluş gibi beklediği bu ölüme duyduğu arzudan başka hiçbir şey hissetmiyordu. Yine büfenin yanına çekildi, orada durdu.

Sambuc masanın çekmecesini açıp hayvanların yağını sıyırdıkları geniş ağızlı mutfak bıçağını aldı.

"Madem bir domuzsun, ben de domuz gibi kanını akıtacağım senin."

Hiç acele etmiyor, Cabasse ve Ducat'yla boğazı ne şekilde kesmenin uygun olacağını tartışıyordu. Hatta atıştılar bile; Cabasse güneyde, kendi memleketinde, domuzları kafadan aşağıya doğru yardıklarını söylüyor, öfkelenen Ducat ise bu yöntemin barbarca ve elverişsiz olduğunu haykırıyordu.

"İyice masanın kenarına yaklaştırın, kovanın tam üstüne gelsin ki ortalık batmasın."

Yaklaştırdılar. Sambuc sakin ve ölçülü hareket ediyordu. Büyük bıçağın tek vuruşuyla boğazı enlemesine açtı. Kesilen şahdamarından kan hemen bir pınar şırıltısıyla kovaya akmaya başladı. Sambuc kesiği öyle ayarlamıştı ki kalbin itkisiyle yalnızca ilk birkaç damla hızlı fışkırmıştı. Ölüm ağır ağır geldiği halde dışarıdan kasılma bile görünmüyordu, çünkü ipler çok sıkıydı, vücut sonuna kadar hareketsiz kaldı. Ne bir sarsılma ne bir inilti oldu. Can çekişme ancak yüzden, kanın damla damla çekildiği, tenin renksizleşip kireç beyazına döndüğü, dehşetin damgasını vurduğu o maskeden takip edilebiliyordu. Gözler yavaş yavaş çekildi. Bulanıklaştı ve kapandı.

"Bakar mısınız Silvine, yine de bir sünger gerekecek gibi."

Ama Silvine yanıt vermedi; farkında olmadan kollarını göğsünde çaprazlamış, elleri demirden bir kolye gibi boğazını sıkarak olduğu yere çakılmıştı. Bakıyordu. Sonra birdenbire Charlot'nun orada, eteklerinin arasında olduğunu fark etti. Çocuk uyanmış, kapıları açarak gelmişti demek; minik adımlarla meraklı meraklı içeri girdiğini kimse görmemişti. Ne kadar zamandır böyle, annesinin arkasına yarı saklanmış durumdaydı? O da bakıyordu. Dağınık sarı saçlarının altında kocaman mavi gözleriyle kanın akışına, küçük kırmızı pınarın kovayı yavaş yavaş dolduruşuna bakıyordu. Belki de komiğine gitmişti. Baştan anlamamış mıydı acaba? Dehşeti sonra mı hissetmiş, tanık olduğu iğrençliğin farkına içgüdüleriyle mi varmıştı? Aniden çıldırmış gibi haykırdı çocuk:

"Ah, anne! Ah anne, korkuyorum, götür beni!"

Bu çığlık Silvine'i öyle sarstı ki tepeden tırnağa silkeledi. Bu kadarı çok fazlaydı, içinde bir şey yıkıldı; dehşet duygusu iki gündür onu ayakta tutan o gücü, o coşkun saplantıyı sonunda bastırmıştı. Kadınlığı dirildi, hıçkırıklara boğuldu Silvine, Charlot'yu deli gibi kapıp göğsüne bastırdı. Kucağında çocuk, dehşet içinde koşarak uzaklaştı; daha fazla duyacak, daha fazla görecek gücü kalmamıştı; herhangi bir yere, gördüğü ilk deliğe girip yok olmak istiyordu.

Tam o sırada Jean da kapısını yavaşça açmaya karar vermişti. Çiftlikten gelen gürültülere genellikle pek endişelenmezdi; ama bu geceki koşuşmalar, yüksek perdeden konuşmalar şaşırtmıştı onu. O çıkarken Silvine geldi; kendini Jean'ın sakin odasına atmış, saçı başı darmadağınık, ağlıyor, sinir krizi geçiriyordu. Jean, genç kadının dişleri arasından kesik kesik anlattıklarını ilkin anlayamadı. Korkunç görüntüyü gözünün önünden kovmak ister gibi sürekli aynı hareketi yapıyordu Silvine. Sonunda ne olduğunu kavradı Jean; pusuyu, ayakta bekleyen anneyi, etekleri arasındaki çocuğu, karşıda boğazı kesilmiş, kanı akan babayı, hepsini kafasında bir bir canlandırdı ve buz kesildi, köylü ve asker yüreği altüst oldu. Ah, savaş! Bütün bu zavallı insanları vahşi hayvanlara çeviren, bu korkunç nefretleri eken iğrenç savaş! Üstüne babasının kanı sıçrayan, ileride baba tarafına nefretle büyüyerek ırk kavgasını sürdürecek ve belki de günün birinde onların kökünü kazımaya gidecek bir oğul! Hasadı tüyler ürpertecek kötülük tohumları!

Silvine bir iskemleye yığılmış, boynunda ağlayan Charlot'nun her yanını öpüyor, sürekli aynı cümleyi, kanayan kalbinden kopan aynı haykırışı tekrarlıyordu:

"Ah zavallı yavrum, artık kimse sana Prusyalı demeyecek! Ah zavallı yavrum, artık kimse sana Prusyalı demeyecek!"

Fouchard Baba az önce eve dönmüştü, mutfaktaydı. Evin efendisi olarak kapıyı çalınca açmazlık edememişlerdi. Altında kan dolu kovayla masasının üstünde bu ölüyü bulmak, Fouchard Baba için hiç de hoş bir sürpriz olmadı. Sabırlı biri de olmadığından haliyle köpürüverdi:

"Bana baksanıza siz, soysuz herifler, pis işlerinizi dışarıda bir yerde yapsanız olmuyor mu? Ha? Benim evimi çöplük mü sandınız, gelip bu işleri burada görüyorsunuz, mobilyalarımı batırıyorsunuz!"

Sambuc özür dileyerek durumu açıkladıkça korkuya kapılan ihtiyar daha çok öfkelendi:

"Peki ben ne yapacağım şimdi sizin leşinizi? Elâlemin evine, onunla ne yapacağını düşünmeden böyle ceset bırakmak nazik bir davranış mı sizce? Varsayalım bir devriye girdi şimdi içeri, hayatım bitti benim! Sizin umurunuzda mı ben ölmüşüm kalmışım, onu düşündüğünüz yok tabii... Bana bakın allahın cezaları, hemen bu leşinizi alıp buradan götürmezseniz elimden çekeceğiniz var! Duydunuz mu! İster kafasından tutun, ister ayaklarından tutun, neresinden tutarsanız tutun ama yerlerde sürümeden götürün bunu buradan, üç dakika içinde saç teli bile kalmasın!"

Sambuc, allem edip kallem edip Fouchard Baba'dan bir çuval kopardı; bir şeyini daha vermiş olmaktan dolayı ihtiyarın yüreği kan ağlıyordu. Bir Prusyalı için delik çuval fazla bile diyerek en kötülerinden seçip vermişti. Gelgelelim Goliath'ı bu çuvala koyana dek Cabasse'la Ducat'nın analarından emdiği süt burunlarından geldi; vücut çok iriydi, çok uzundu, ayakları açıkta kalıyordu. Sonra dışarı çıkardılar çuvalı, ekmek taşımakta kullanılan el arabasına yüklediler.

"Size şerefim üstüne söz veriyorum ki Meuse'e atacağız," diye bildirdi Sambuc.

"İrice iki taş bulup ayaklarına bağlamayı unutmayın sakın, çıkmasın herif suyun üstüne!" diye üsteledi Fouchard.

Ve zifiri karanlık gecede, küçük kafile karın üstünde yola çıktı, el arabasının hafif gıcırtısından başka çıt çıkarmadan gözden kayboldu.

Ne zaman sorulsa, ayaklarına iki kocaman taş bağladığına babasının başı üstüne yemin ediyordu Sambuc. Fakat ceset suyun üstüne çıktı; Prusyalılar onu üç gün sonra Pont-Maugis'de, uzun otların arasında buldu; çuvaldan domuz yavrusu gibi boğazı kesilmiş ölüyü çıkardıklarında öfkeden deliye döndüler. Korkunç tehditler, hakaretler yağdırdılar, aramalar yaptılar. Köyden birileri fazlaca konuşmuş olacak ki bir akşam, bu işi yapmakla suçlanan başıbozuklarla iyi ilişkileri olduğu suçlamasıyla Remilly belediye başkanıyla Fouchard Baba'yı tutuklamaya geldiler. Fouchard Baba, bu vahim durum karşısında, sakinliğin ve sessizliğin yenilmez gücünü bilen yaşlı bir köylünün soğukkanlılığıyla gerçekten hayranlık uyandırıcı davrandı. Korkmadan, açıklama bile sormadan yürüyüp gitti. Neyin ne olduğu anlaşılacaktı. Bölgede Fouchard Baba'nın Prusyalılardan büyük servet sağladığı, altın para dolu çuvalları teker teker bir yerlere götürüp sakladığı konuşuluyordu kulaktan kulağa.

Henriette bu olanları öğrenince müthiş endişelendi. Jean, ev sahiplerinin başını belaya sokma korkusuyla yine gitmeye kalktı, ama doktor henüz çok zayıf olduğunu söyledi; yakında ayrılmak zorunda kalacaklarını anladığı için üzüntüsü daha da artan Henriette, on beş gün daha beklemesi için ısrar etti. Fouchard Baba'nın tutuklanması sırasında Jean ot ambarının köşesine gizlenerek kurtulmuştu; ama her an, olası bir yeni aramada yakalanıp götürülebilirdi. Ayrıca dayısının başına gelebilecekler de korkutuyordu genç kadını. Bu nedenle bir sabah, evlerinde çok nüfuzlu bir Prusya subayını misafir ettikleri söylenen Delaherche'leri görmek üzere Sedan'a gitmeye karar verdi Henriette.

"Silvine, hastamızla iyi ilgilenin," dedi yola çıkarken. "Öğleyin et suyuna çorbasını, saat dörtte şurubunu verirsiniz."

Silvine, eskiden olduğu gibi kendini işlerine veren, efendisinin yokluğunda çiftliği çekip çeviren o eski cesur, itaatkâr kız olmuştu yine; Charlot çevresinde kahkahalarla hoplayıp zıplarken:

"Gözünüz arkada kalmasın hanımefendi," dedi. "Hiçbir şeyini eksik etmem. El üstünde tutarım onu."

VI

SEDAN'DA, Delaherche'lerin Maqua Sokağı'ndaki evinde, savaşın ve teslimiyetin korkunç sarsıntıları ardından hayat yeniden başlamıştı; Prusya işgalinin kasvetli eziciliği altında günler günleri kovalayalı neredeyse dört ay olacaktı.

Ancak fabrikanın geniş binaları arasında bir köşe, orada yaşayan kimse yokmuşçasına hep kapalıydı; fabrika sahibinin oturduğu dairelerin en ucunda, sokağa bakan odaydı bu; Albay de Vineuil hâlâ orada kalıyordu. Evin diğer pencereleri açılıp kapanır, hayatın bütün hareketini, hayhuyunu içeri taşırken, bu odanın pencereleri ölü gibiydi, panjurları hep inikti. Albay gözlerinden yakınıyor, parlak ışığın ağrılarını azdırdığını söylüyordu; doğru söyleyip söylemediğini kimse bilmese de gönlü olsun diye gece gündüz başında bir lamba yakıyorlardı. Binbaşı Bouroche ayak bileğinde çatlaktan başka tanı koymadığı halde, albay iki ay boyunca yataktan kalkamamış, yarası kapanmamış, türlü türlü komplikasyon olmuştu. Şimdi ayağa kalkabiliyordu, ama ne olduğu anlaşılmayan, öyle inatçı, öyle kuşatıcı bir elemin pençesinde, öyle bir ruhsal çöküntü içindeydi ki bütün günlerini büyük bir odun ateşinin karşısında, kanepede uzanmış geçiriyordu. Her geçen gün zayıflamakta, bir gölgeye dönüşmekteydi. Tedavisini sürdüren doktor, hayretler içinde, bu ağır ölümü açıklayacak herhangi bir neden, bir hasar bulamıyordu. Albay tıpkı bir mum alevi gibi sönmekteydi.

Anne Madam Delaherche de işgalin hemen ertesi günü albayla birlikte odaya kapanmıştı. Evin içinde Prusyalılar olduğu sürece bu odadan dışarı kesinlikle adım atmamak konusunda aralarında bir iki kelimeyle konuşup anlaşmış olmalılardı. Çoğu Prusyalı iki üç gece kalıp gitmişti, Bay von Gartlauben adında bir yüzbaşı ise sabit olarak oradaydı. Albay da ihtiyar kadın da bu konu hakkında bir daha konuşmamıştı. Madam Delaherche yetmiş sekiz yaşına rağmen şafakla birlikte uyanıyor, şöminenin öbür köşesindeki koltuğa, dostunun tam karşısına yerleşiyor, lambanın kıpırtısız ışığı altında yoksul çocuklar için çorap örmeye koyuluyordu; albay ise gözlerini yanan odunlara dikip hiçbir şey yapmadan oturuyor, giderek büyüyen bir şaşkınlık içinde, belli ki hep aynı şeyi düşünüyordu. Gün boyu yirmi kelime ya

konuşuyor ya konuşmuyorlardı. Evin içini dolaşıp gelen Madam Delaherche, ne zaman ağzından dışarıyla ilgili bir haber kaçıracak olsa, albay elini kaldırarak durduruyordu onu; odaya dış dünyadan hiçbir şey girmiyordu artık, Paris kuşatmasından, Loire bozgunlarından, işgalin gündelik acılarından hiçbiri girmemişti. Ne var ki albay, kendini gönüllü olarak kapadığı bu mezarda, gün ışığını görmeyi ne kadar reddetse, kulaklarını ne kadar tıkasa da, bütün o korkunç felaket, o ölümcül yas, çatlaklardan, soluduğu havayla birlikte içine sızıyor olmalıydı; çünkü zehirlenmiş biri gibi her saat biraz daha ölüyordu.

Aynı günlerde Delaherche ise, parlak gün ışığı altında yaşama iştahıyla dolu, yerinde duramıyor, fabrikasını yeniden açmaya uğraşıyordu. İşçiler de müşteriler de şaşkın olduğundan şimdilik yalnızca birkaç tezgâhı çalıştırabilmişti. Hal böyle olunca, üzücü geçen boş zamanlarını doldurabilmek için aklına bir şey gelmişti onun da; fabrikasının envanterini çıkaracak, uzun zamandır hayal ettiği birtakım iyileştirmelere çalışacaktı. Elinin altında tam da bu işte kendisine yardımcı olabilecek genç bir adam vardı; müşterilerinden birinin oğlu savaştan sonra onun evinde kalmıştı. Passy'de, babasının küçük mensucat dükkânında büyümüş olan, yirmi üçüne yeni bastığı halde taş çatlasa on sekiz gösteren bir delikanlıydı Edmond Lagarde. 5. Muharip Alayı'nda çavuştu; düşmanla öyle kahramanca, öyle canla başla savaşmıştı ki saat beşe doğru Ménil Kapısı'ndan, son kurşunlardan biriyle sol kolu kırılmış olarak getirilmişti ve Delaherche, hangarlarındaki yaralılar boşaltılmış olduğu halde bir iyilik yapmak isteyerek onu yanında alıkoymuştu. Edmond böylelikle ailenin bir üyesi olmuş, orada yiyip içmeye, yatmaya, yaşamaya başlamıştı; artık iyileşmişti, Paris'e gidebilmeyi beklerken bir yandan da kumaş fabrikatörüne kâtiplik yapıyordu. Fabrikatörün koruması altında olduğu ve kaçmayacağına kesin olarak söz verdiği için rahat bırakmıştı onu Prusyalı yetkililer. Sarışın, mavi gözlü, kız gibi güzel bir gençti; öyle tatlı bir utangaçlığı vardı ki en ufak sözde kıpkırmızı kesiliyordu. Annesi yetiştirmişti onu; varını yoğunu harcamış, ailenin kendi yağıyla kavrulan ticaretinden gelen tüm parayı oğlunun kolej yıllarına yatırmıştı. Paris'e tutkundu Edmond; bu melek yüzlü yaralıyı arkadaşça tedavi eden Gilberte, Paris'i ne kadar özlediğini ondan defalarca dinlemişti.

Son olarak yeni bir misafir daha katılmıştı ev halkına; Landwehr* birliklerinde yüzbaşı olan ve alayıyla Sedan'daki muharip birliklerin yerini almaya gelen Bay Gertlauben'di bu. Gösterişsiz rütbesine karşın nüfuzlu bir kişiydi yüzbaşı; çünkü dayısı Reims'in genel valisiydi, bütün bölge onun mutlak egemenliği altındaydı. Bay von Gertlauben de Paris'i sevmekten, orada yaşamış olmaktan, nezaket kurallarından, inceliklerinden haberdar olmaktan övünç duyan bir kişiydi; oysa işin doğrusu, kültürlü ve kibar biri gibi davranmaya çalışarak kaba yaradılışını bu cila altında gizliyordu. Üniforması her zaman patlayacak gibi sıkı dururdu üzerinde. İriyarı ve şişmandı, kırk beşine geldiği için kahrolduğundan yaşıyla ilgili hep yalan söylerdi. Kafası biraz daha çalışsa yaman biri olabilirdi ya, aşırı kendini beğenmişliği yüzünden halinden hep çok memnundu, kimsenin kendisiyle alay edebileceğine inanmazdı.

Sonraları Delaherche için gerçek bir kurtarıcı olup çıkmıştı Bay von Gertlauben. Ama ilk zamanlarda, Fransız ordusunun teslim oluşundan hemen sonra, ah ne acıklı günlerdi onlar! İşgal altına giren Sedan'a Alman askerleri dolmuştu; şehir tir tir titriyor, yağmadan korkuyordu. Muzaffer birlikler sonradan Seine vadisine doğru çekilince şehirde yalnızca bir garnizon kalmış ve Sedan bir nekropolün ölüm sessizliğine gömülmüştü: Evler hep kapalıydı, dükkânların kepenkleri inikti; sokaklar güneş batar batmaz ıssızlaşıyor, devriye gezen birliklerin ağır adımlarından, boğuk haykırışlarından başka ses kalmıyordu. Şehre ne bir gazete, ne bir mektup geliyordu artık. Dört duvar arasında bir zindandı Sedan, hayatla bağı aniden koparılmıştı; dışarıda neler olup bittiğini bilmiyor, yaklaştığını sezdiği yeni felaketlerin tedirginliğiyle yaşıyordu. Bunlar yetmezmiş gibi, bir de kıtlık tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bir hafta boyunca yüz binlerce adamın dolup boşaldığı şehir, bir sabah, ekmeksiz, etsiz, çekirge istilasına uğramış gibi tamtakır uyanmıştı yeni güne. Şehirde yalnızca iki günlük yiyecek kaldığından Belçika'dan yardım istemek zorunda kalmışlardı; felaketin içinde gümrük de yok olup gittiğinden, açık sınırdan geçerek komşu topraklardan geliyordu artık her şey. Şehirde sürtüşme

* Prusya askerî kuvvetlerinin milis örgütlenmesidir. 1815 yılında yeniden düzenlenerek ordunun parçası haline getirilmiştir. *-çev.*

hiç bitmiyordu, Kaymakamlık binasına yerleşen Prusya komutanlığı ile sürekli Belediye Sarayı'nda bulunan belediye encümeni arasında her sabah yeni bir mücadele başlıyordu. Kahramanca bir idari direniş gösteren encümen, her ne kadar devamlı tartışsa, dirhem dirhem teslim olsa da, halk her geçen gün artan isteklerin, ikide bir akla hayale gelmeyecek şeylere el koymaların altında inim inim inlemekteydi.

Delaherche, evine almak zorunda kaldığı askerlerden ve subaylardan önceleri çok çekmişti. Sürüyle milletten insan, dişlerinin arasında bir pipo, gelip geçmişti evinden. Şehre her gün çat kapı iki bin-üç bin adam geliyordu, piyadeler, süvariler, topçular; her ne kadar bu adamların yalnızca başlarını sokacak bir damla ısınacakları bir ateşe hakları olsa da çoğu zaman öyle olmuyor, sağa sola koşup onlara yiyecek bulmak zorunda kalınıyordu. Konakladıkları odaları mide bulandırıcı bir pislik içinde bırakıyorlardı. Subaylar sıklıkla eve sarhoş dönüyor, askerlerinden daha çekilmezler oluyordu. Yine de bir disiplin vardı bu adamları tutan; öyle göz açtırmayan bir disiplindi ki bu, şiddet ve yağma olayları seyrek yaşanıyordu. Bütün Sedan'da ırzına geçilen yalnızca iki kadından söz edilmişti. Almanlar ancak sonraları, Paris direndikçe, egemenliklerini kabaca hissettirmeye başladılar; savaşın uzayıp gitmesine öfkeliydiler; taşranın tutumundan tedirgin oluyor, kitlesel bir ayaklanmadan, başıbozukların başlattığı vurkaç savaşından korkuyorlardı.

Eylül ayının ikinci yarısı, bardaktan boşanırcasına yağmur yağan bir akşam, Yüzbaşı von Gertlauben evine çıkageldiğinde, Delaherche yatağa postallarıyla giren ve giderken şöminenin üstüne kadar her yeri çöp içinde bırakan bir zırhlı süvari komutanını daha yeni yolcu etmişti. İlk saat oldukça kaba geçmişti. Yüzbaşı yüksek perdeden konuşuyor, en güzel odayı istiyor, kılıcını merdivenin basamaklarında çın çın öttürüyordu. Ama Gilberte'i görür görmez kibarlaşmış, çekingenleşmiş, onu nazikçe selamlayarak kaskatı yürüyüp gitmişti. Sedan'ı yöneten albaya söyleyeceği tek kelimeyle bir el koyma işlemini yumuşatabileceğini ya da bir adamı serbest bıraktırabileceğini herkes bildiğinden, şakşakçısı boldu yüzbaşının. Reims'in genel valisi olan dayısı yakın zaman önce kan dondurucu vahşilikte bir bildiri yayımlamıştı. Bildiri kuşatma durumunu ilan ediyor ve ister casusluk

yaparak, ister bir yerden bir yere götürmekle görevlendirildiği Alman birliklerini yanlış yollara sokarak, ister köprülerle topları imha ederek, telgraf hatlarıyla demiryollarına zarar vererek düşmana hizmet eden herkesin ölüm cezasına çarptırılacağını duyuruyordu. Düşman dediği, Fransızlardı; gönüllerinden geçen kaygı ve dilekleri bile suça dönüştüren bu büyük beyaz afişi, yapıştırıldığı Prusya komutanlığının kapısında okuyan şehir halkının yüreği hoplamıştı. Alman ordularının yeni zaferlerini garnizondan yükselen sevinç naralarından öğrenmek zaten yeterince ağır bir şeydi! Her yeni gün yeni bir yasla geliyor, askerler, kocaman ateşler yakıp gece boyunca şarkılar söyler, sarhoş olurken, saat dokuzdan sonra sokağa çıkması yasaklanan şehir halkı, karanlık evlerinin bir köşesinde, belirsizlikler içinde aklını kaçıracak gibi, yeni felaketin ne olduğunu tahmin etmeye çalışarak onları dinliyordu. Bay von Gertlauben'in ilk incelikli davranışını sergileyişi, işte böyle bir durum sırasında, ekim ayının ortalarına doğru oldu. O sabah yeniden umutlanmıştı Sedan, Paris'i kurtarmaya yürüyen Loire ordusunun büyük başarı kazandığı söyleniyordu. Ama müjdeli haberlerin sonradan felaket duyurularına dönüştüğünü öyle çok görmüşlerdi ki o güne dek! Gerçekten de akşamına, Bavyera ordusunun Orléans'ı aldığını öğrendiler. Maqua Sokağı'nda, fabrikanın tam karşısındaki bir evde askerler öyle çok bağırıp çağırıyorlardı ki Gilberte'in içlendiğini gören yüzbaşı, kendisi de bu şamatayı yersiz bularak gidip onları susturmuştu.

O ay geçti, Bay von Gertlauben'in onlara birkaç küçük iyiliği daha dokundu. Prusyalı yetkililer idari hizmetleri yeni baştan düzenliyordu, Alman bir kaymakam atamışlardı, ne var ki görece daha makul olan bu kişi de sürtüşmelerin önüne geçememişti. Komutanlıkla belediye encümeni arasında biri bitip diğeri başlayan anlaşmazlıklar, en çok araba el koymalarında yaşanıyordu; bir sabah Delaherche, iki at koşulu üstü açık arabasını Kaymakamlık binasının önüne yollayamayınca ortalık karışmış, belediye başkanı tutuklanmıştı; Bay von Gertlauben araya girip bu büyük öfkeyi yatıştırmasa Delaherche de kendini kalede, onun yanında bulacaktı. Bir başka gün, Bay von Gertlauben'in müdahalesi, sözde Villette Köprüsü'nün yeniden inşasını geciktirdikleri gerekçesiyle otuz bin frank para cezasına çarptı-

rılan şehrin bu cezasını erteletmişti; Prusyalıların yıktığı bu köprü, Sedan'ı darmaduman edip iflasın eşiğine getiren acıklı bir hikâyeydi. Ama özellikle Metz'in teslim olmasından sonra şükran duymuştu Delaherche konuğuna. Bu korkunç haber, son umutları da boşa çıkan şehir halkı üstünde yıldırım etkisi yapmıştı; hemen ertesi hafta birliklerin ezici geçişleri yeniden başladı. Metz'den bir insan seli akıyordu; yönünü Loire'a çeviren Prens Friedrich Karl'ın ordusu, Amiens ve Rouen üzerine yürüyen General Manteuffel'in ordusu, Paris kuşatmasına destek olmaya giden diğer birlikler, hepsi oradan geçmişti. Evler günlerce askerlerle doldu taştı; fırınlarla kasaplar son ekmek kırıntısına, son kemik parçasına kadar silinip süpürüldü; kaldırım taşlarının üstünde, büyük göçmen sürülerinin geçişinden sonra olduğu gibi yapağı kokusuna benzer ağır bir koku kalmıştı. Hayvan sürüsünden farksız bu insan akınından bir tek Maqua Sokağı'ndaki fabrika kurtulmuştu; bir dost eli fabrikayı korumuş, orada yalnızca birkaç görgülü komutanın misafir edilmesini sağlamıştı.

Zamanla Delaherche de soğuk tavrını bir yana bıraktı. Odalarına kapanan burjuva aileler evlerine yerleşen subaylarla en küçük iletişimden bile kaçınıyordu. Oysa sürekli konuşmak, beğenilmek, hayattan zevk almak ihtiyacı içinde olan Delaherche, bu somurtkan mağlup rolünden çok mutsuzdu. Herkesin kindar bir katılıkla köşesine çekilerek yaşadığı büyük evinin sessizliğine, soğukluğuna katlanamıyordu. İşte bu nedenle bir gün, iyiliklerinden ötürü teşekkür etmek üzere Bay von Gertlauben'i merdivende durdurarak başladı. Sonra yavaş yavaş, karşılaştıklarında ayaküstü konuşmaya alıştılar; sonunda bir akşam, Prusyalı yüzbaşı, fabrikatörün çalışma odasında, kocaman meşe odunlarının yandığı şöminenin yanında oturmuş purosunu içiyor, son gelişmeler hakkında dostça sohbet ediyordu. İlk on beş gün Gilberte ortalarda görünmedi; yüzbaşı onun varlığından haberdar değilmiş gibi davransa da en ufak bir seste gözlerini hemen yan odanın kapısına çeviriyordu. Savaşı kazanan tarafta olduğunu unutturmaya çalışır gibiydi yüzbaşı; açık fikirli ve rahat biri gibi davranıyor, bazı komik el koyma kararlarıyla keyifli keyifli dalga geçiyordu. Sözgelimi bir gün, bir tabutla kefene el konmuş, bu kefen ve tabut onu çok eğlendirmişti. Geri kalanlar için, kömür, yağ, süt,

şeker, tereyağı, ekmek, et, ayrıca giysiler, sobalar, lambalar, kısacası yenebilecek ve gündelik hayatta gerekecek her şey içinse omuzlarını silkiyor, "Ah tanrım! Ne yaparsınız işte?" diyordu. Kuşkusuz incitici bir durumdu bu; biraz fazla şey istediklerini de kabul ediyordu, ama savaştı sonuçta, düşman ülkede bir şekilde yaşamaları gerekiyordu. Bu bitmek bilmeyen el koymalara çok kızan Delaherche ise lafını sakınmıyor, her akşam kendi mutfak defterini inceler gibi el koyma kararlarını didikliyordu. Yalnızca bir kez, Rethel'in Prusyalı valisi Ardennes bölgesine bir milyonluk vergi cezası kestiğinde aralarında bir tartışma çıkmıştı; cezanın gerekçesi, Fransa'da yaşayan Almanların sınırdışı edilmesi ile Fransız savaş gemilerinin Almanya'yı uğrattığı zararın telafisiydi. Bölüşümde Sedan'ın payına kırk iki bin frank düşüyordu. Delaherche konuğuna bunun haksızlık olduğunu, şehrin zaten olağandışı bir durumda bulunduğunu, böyle cezalandırılamayacak kadar acı günlerden geçtiğini dilinde tüy bitinceye dek söyleyip durmuştu. O kendi konuşmasından sarhoş olmuş, Prusyalı bir Parisliye yakışır incelikle karşılık verdiğini düşünmüş, sonuçta ikisi de bu açıklamalardan birbirlerine yakınlaşmış olarak çıkmıştı.

Bir akşam, her zamanki fıkır fıkır neşesiyle Gilberte girdi içeri. Şaşırmış gibi yaparak durdu. Bay von Gertlauben ayağa kalktı ve hemen edeplice huzurdan ayrıldı. Ama ertesi gün Gilberte'i odada oturuyor bulunca, kendisi de şöminenin yanındaki yerine yerleşti. O günden sonra, salonda değilse de bu çalışma odasında –ince bir ayrım vardı burada– pek hoş geceler geçirmeye başladılar. Hatta sonraları, genç kadın konuğunun isteğini kıramayıp ona müzik çalmayı kabul ettiğinde bile, yandaki salona tek başına gitti, kapıyı açık bıraktı. Çetin geçen bu kış mevsimi, Ardennes'in ihtiyar meşeleri kocaman alevler çıkararak şöminede çıtır çıtır yanarken, saat ona doğru ellerine birer fincan çay alıyor, geniş, sıcacık odada sohbete koyuluyorlardı. Bay von Gertlauben'in, bir zamanlar Charleville'de Yüzbaşı Beaudoin'ın arkadaşlarıyla yaptığı gibi kendisiyle de cilveleşen bu şen şakrak genç kadına delice tutulduğu her halinden belliydi. Bir barbar, kadınların ırzına geçen hoyrat bir asker olarak görülmekten ödü patlıyor, kendine her zamankinden fazla özen gösteriyor, abartılı bir kibarlıkla davranıp en küçük lütufta teşekkürler yağdırıyordu.

Böylece, Maqua Sokağı'ndaki geniş, karanlık evde, iki ayrı hayat sürüp gitmeye başlamıştı. Yemeklerde, yaralı melek Edmond güzel yüzüyle, Delaherche'in nefes almadan yaptığı gevezeliklere tek heceli yanıtlar verip Gilberte tuzu uzatmasını rica eder etmez kıpkırmızı kesilirken, akşamları Bay von Gertlauben çalışma odasında baygın gözlerle genç kadının kendisi için salondan çaldığı Mozart sonatını dinlerken, Albay de Vineuil ile Madam Delaherche'in kaldığı yan odadan ise çıt çıkmıyor, panjurlar açılmıyor, başında mum yanan bir tabut misali, lamba hiç sönmüyordu. Aralık ayı şehri karlara gömmüştü, umutsuz haberler zehir gibi soğuğun içinde dağılıp gidiyordu. General Ducrot'nun Champigny'de yenilmesinin, Orléans'ın kaybedilmesinin ardından, geriye tek bir umut, karanlık bir umut kalmıştı: İntikamı Fransız toprağının alması, toprağın galipleri yutup yok etmesi. Keşke kar lapa lapa yağsa, keşke yer don parçalarının ağırlığına dayanamayıp çatlasa da Almanya'ya mezar olsaydı! O günlerde, Madam Delaherche'in yüreğine bir ateş daha düştü. İşleri dolayısıyla Belçika'ya gitmek zorunda kalan oğlunun evde olmadığı bir akşam, Gilberte'in odasının önünden geçerken kısık sesler, gülüşmelerle karışık, boğuk öpüşmeler duydu. Beyninden vurulmuşa dönen ihtiyar kadın, kuşkulandığı iğrençlikten dehşete kapılmış bir halde döndü odasına. Oradaki Prusyalıdan başkası olamazdı. Zaten aralarında anlamlı bakışmalar sezer gibi olmuştu Madam Delaherche, bu son utanç altından kalkılacak gibi değildi. Ah, oğlunun kendisini çiğneyerek eve getirdiği bu kadın, Yüzbaşı Beaudoin'ın ölümünden sonra kimseye bir şey anlatmayarak zaten bir kez bağışlamış olduğu bu hafifmeşrep kadın! İşte yine yapıyordu aynı şeyi, üstelik bu seferki alçaklıkların en büyüğüydü! Ne yapacaktı? Çatısının altında böyle bir ahlaksızlık sürüp gidemezdi. Yas içinde her şeyden elini eteğini çekmiş yaşayan ihtiyar kadının kederi daha da derinleşti, bazı günler kendi içinde korkunç bir mücadele veriyordu. Albayın yanına yüzünden düşen bin parça halde dönüp gözlerinde yaşlarla saatlerce sesini çıkarmadan oturduğu günler, albay ona bakıyor, Fransa'nın bir yenilgi daha aldığını düşünüyordu.

Henriette'in bir sabah, Delaherche'lerden Fouchard Dayı'yı kurtarmalarını istemek üzere Maqua Sokağı'na çıkagelmesi işte bu

sıralarda oldu. Henriette, insanların gülerek Gilberte'in Bay von Gertlauben'e istediği her şeyi yaptırdığını söylediklerini duymuştu. Bu yüzden, eve girer girmez merdivende albayın yanına çıkan Madam Delaherche'le karşılaşıp ona ziyaretinin amacını açıklamak zorunda kaldığında biraz rahatsız oldu.

"Ah hanımefendi, araya girebilirseniz bana öyle büyük bir iyilik yapmış olursunuz ki! Dayımın durumu çok fena, Almanya'ya gönderileceği söyleniyor."

İhtiyar kadın sinirli bir hareket yaptı, oysa severdi Henriette'i.

"Aman sevgili kızım, benim ne gücüm var ki... Başvurman gereken kişi ben değilim..."

Henriette'in telaşlandığını görmesine rağmen:

"Çok kötü bir zamanda geldiniz, oğlum bu akşam Brüksel'e gidiyor. Hoş, o da benim gibi, en ufak bir gücü yok. Siz en iyisi gelinimden isteyin ne isteyecekseniz, o her şeyi yapabilir," dedi ve bir aile faciasının içine düştüğünden artık kuşkusu kalmayan Henriette'i şaşkın bırakarak dönüp gitti.

Madam Delaherche dünden beri kararını vermişti, fabrikasının dokuma tezgâhlarını yeniden çalıştırabilmek umuduyla Belçika'dan önemli miktarda taşkömürü almaya gidecek olan oğluna yola çıkmadan önce her şeyi anlatacaktı. Oğlunun bu seferki yokluğunda da yanı başında aynı iğrençliğin yaşanmasına kesinlikle göz yumamazdı. Konuşmak için oğlunun gidişini bir haftadır yaptığı gibi başka güne ertelemeyeceğinden emin olmayı bekliyordu. Ev bark yıkılacak, Prusyalı kovulacak, genç kadın sokağa atılacaktı; ismi yüz kızartıcı biçimde duvarlarda afişe edilecekti, bir Alman'la ilişkiye giren tüm Fransız kadınlarını bunu yapmakla tehdit ediyorlardı çünkü.

Gilberte, Henriette'i görünce sevinçle haykırdı:

"Ah! Seni gördüğüme ne kadar mutlu oldum! Görüşmeyeli yıllar oldu sanki. Bu sevimsiz hikâyelerin arasında yaşlanıp gidiyoruz!"

Henriette'i odasına götürdü, kanepeye oturtup yanına sokuldu.

"Bırakmam seni, yemeği bizimle yiyeceksin. Ama öncesinde biraz konuşalım. Bana anlatacak bir sürü şeyin olmalı! Kardeşinden haber alamadığını biliyorum. Öyle değil mi? Zavallı Maurice'ciğim için nasıl üzülüyorum; ne yapıyor o Paris'te, gaz yok, odun yok, belki

ekmek bile yok! Ya şu tedavisiyle ilgilendiğin delikanlı, hani kardeşinin arkadaşı? Görüyorsun ki dedikodularını aldım. Onun için mi geldin buraya?"

Bu soru Henriette'in iç dünyasında bir çalkantıya yol açtı; bir an yanıt veremedi genç kadın. Aslında Jean için gelmişti öyle değil mi? Dayısı serbest bırakılınca sevgili hastası için korkulacak bir şey kalmayacağından emin olmak istemiyor muydu? Gilberte'in Jean'dan söz ettiğini duymak ruhunu karmakarışık etti; bir yandan da genç kadının Prusyalı yüzbaşı üstündeki şüpheli etkisinden yararlanmayı tiksinti verici bularak vicdan azabı duyuyor, bir türlü ziyaretinin gerçek nedenini söyleyemiyordu.

"Eee?" diye yineledi Gilberte hınzır bir edayla. "O delikanlı için mi yardımımıza ihtiyacın var?"

Köşeye sıkışan Henriette, sonunda Fouchard Baba'nın tutuklandığını söyledi.

"Ah, doğru ya!" dedi Gilberte. "Ne aptalım! Daha bu sabah bu konudan konuştum! Ah canımın içi, çok iyi yaptın gelmekle, dayının durumuyla hemen ilgilenmek gerek çünkü aldığım son bilgiler hiç de iç açıcı değil. Onlara öyle bir ders verilsin ki ibret olsun istiyorlar."

"Öyle. Benim de aklıma sizler geldiniz," diyerek kararsız bir sesle sürdürdü sözlerini Henriette. "Sen bana bir yol gösterirsin diye düşündüm, belki bir şeyler yaparsın..."

Genç kadın sevimli bir kahkaha attı.

"Aptal mısın ayol, üç gün dolmadan serbest bıraktıracağım dayını! Sana burada, evde, ben ne istersem yapan Prusyalı bir yüzbaşı olduğunu söylemediler mi? Duy bak canımın içi, bir dediğimi iki etmiyor adam!"

Arkadaşının ellerini elleri arasında okşayarak kahkahalarla güldü Gilberte, bir adamı daha dize getirmenin zaferiyle kafasında akıl namına bir şey kalmamıştı sanki; Henriette diken üstündeydi, duyduklarının bir itiraf olmasından korkarak içi içini yiyor, teşekkür etmek için söz bulamıyordu. Yalnız ne rahatlıktı bu, ne hayat dolu bir neşeydi!

"Sen bana bırak, bu akşam buradan mutlu göndereceğim seni."

Yemek odasına geçtiklerinde, tanımadığı Edmond'un narin güzelliği çarptı Henriette'i. Güzel bir şeye bakar gibi hayran hayran baktı ona. Gerçekten savaşmış mıydı bu çocuk? Birilerinin içi onun kolunu kırmaya elvermiş miydi? Efsane gibi anlatılan yiğitliği daha da çekici kılıyordu delikanlıyı; Henriette'i, evde yeni bir yüz görmekten pek memnun olarak karşılayan Delaherche, pirzolalarla kabuklu patatesler tabaklara servis edilirken kâtibini övüp durdu, yakışıklı olduğu kadar çalışkan ve iyi yetişmiş bir genç olduğunu söyledi. Sıcacık yemek odasındaki bu dörtlü yemek, keyifli bir yakınlık havasında geçiyordu.

"Fouchard Baba'nın durumuyla ilgilenelim diye geldiniz, değil mi?" diye yeniden söze girdi fabrikatör. "Keşke bu akşam gitmek zorunda olmasaydım. Ama karım sizin için bu konuyu halleder, ona karşı koymak ne mümkün, ne isterse elde ediyor."

Gülüyor, bu sözleri tam bir saflıkla, bu güç onun da gururunu okşuyormuş, koltuklarını kabartıyormuş gibi söylüyordu. Sonra birden:

"Bu arada, tatlım, Edmond sana keşfini söylemedi mi?"

"Hayır, ne keşfi?" diye sordu Gilberte neşeyle, güzel gözlerini okşayan bakışlarla genç çavuşa çevirerek.

Bir kadının kendisine bu biçimde bakmasından müthiş haz duymuş gibi kızardı çavuş.

"Hay allah! Önemli bir şey değil hanımefendi. Leylak rengi sabahlığınızı süsleyecek dantel bulamadığınıza üzülüyordunuz ya... Dün şans eseri bir yerde beş metre kadar Bruges danteli keşfettim, gerçekten çok güzel, ucuz da. Satıcı kadın birazdan gelip size gösterecek."

Gilberte öyle sevinmişti ki az kalsın boynuna sarılıp öpecekti delikanlıyı.

"Ah! Ne kadar naziksiniz, bu iyiliğinizi karşılıksız bırakmayacağım!"

Belçika'dan alınan güveçte karaciğer ezmesi servis edilirken sohbet döndü dolaştı, Meuse'de zehirlenerek ölen balıklarda bir an durduktan sonra karlar eridiğinde Sedan'ı tehdit edecek olan veba tehlikesine geldi. Daha kasım ayında başlamıştı salgın vakaları. Savaşın ardından şehirdeki pisliği süpürmek, sırt çantalarını, fişeklikleri, bütün şüpheli kalıntıları istifleyip yakmak için altı bin frank harcan-

mışsa da pek işe yaramamıştı. Dağ taş doğru dürüst gömülmemiş, birkaç santim toprakla gelişigüzel üstü örtülmüş öyle çok cesetle doluydu ki en ufak bir nemde ortalığa mide bulandırıcı kokular saçılıyordu. Tarlalar her yanda mezardan yamru yumruydu; toprak dipten gelen basıncın etkisiyle çatlıyor, kokuşma oralardan sızıp yayılıyordu. Geçen günlerde Meuse'ün de ayrıca bir mikrop yuvası olduğu ortaya çıkmıştı, oysa bin iki yüzün üstünde at cesedi çıkarılmıştı nehirden. Genel görüş, nehrin içinde tek bir insan cesedi bile kalmadığı yönündeydi ki bir kır bekçisi, dikkatle bakılınca suyun altında iki yüz metre kadar derinde, taşı andıran beyazlıklar fark etti; karınları yarıldığı için şişip su yüzüne çıkamayan, üst üste yığılmış cesetlerdi bunlar. Neredeyse dört aydır bu suyun dibinde, otların arasında yatıyorlardı. Kancalar, kolları, bacakları, kafaları çekip getirdi. Yalnızca akıntının gücü bile bazen bir eli bedenden ayırıp sürükleyebiliyordu. Su bulanıyor, kocaman gaz kabarcıkları yükselip suyun yüzeyinde patlıyor, havaya leş gibi bir koku saçılıyordu.

"İyi ki don oldu," diye belirtti Delaherche. "Ama kar ortadan kalkar kalkmaz işe koyulup bütün bu mikrobu temizlememiz gerek, yoksa hepimiz canımızdan oluruz."

Karısı gülerek, yemek yerken daha iç açıcı konulardan söz etmesini rica edince:

"İşte böyle! Meuse'ün balığı daha uzun süre ağza konmaz," diyerek konuyu kapattı Delaherche.

Yemeklerini bitirip kahve servisine geçtikleri sırada, oda hizmetçisi gelerek Bay von Gertlauben'in bir dakikalığına içeri girmek için izin istediğini söyledi. Bu bir heyecan yarattı çünkü yüzbaşı hiç bu saatte, gün ortasında gelmezdi. Delaherche, bunun Henriette'i yüzbaşıyla tanıştırabilmek için güzel bir fırsat olduğunu düşünerek hemen kendisini içeri almalarını söyledi. Yüzbaşı odada başka bir kadın olduğunu fark edince iyice kırılıp döküldü. Hatta bir fincan kahve içmeyi kabul etti ve Paris'te çoğu kişinin öyle yaptığını gördüğünden kahvesini şekersiz içti. Israrla içeri girmek istemesinin nedeni, hanımefendiye bir haber vermekti; ailenin adamlarından birinin, Prusyalı bir askerle kavgaya tutuşup hapse atılan zavallı fabrika işçisinin az önce affını sağlamıştı.

Gilberte, fırsat bu fırsat Fouchard Baba konusunu açtı:

"Yüzbaşı, sizi bu dünyadaki en sevgili dostlarımdan biriyle tanıştırayım. O da sizin korumanız altına girmek istiyor, Remilly'de tutuklanan çiftlik sahibinin yeğenidir kendisi, duymuşsunuzdur, şu başıbozuklar hikâyesinden tutuklanan."

"Ha evet, şu casus olayı, zavallıcığı bir çuvalın içinde bulmuşlar. Oh, o olay ciddi, çok ciddi! Korkarım elimden bir şey gelmez."

"Yüzbaşı, beni öyle mutlu ederdiniz ki!"

Okşayan bakışlarla bakıyordu Gilberte, mutluluktan ağzı bir karış açılan yüzbaşı çapkınca bir söz dinlerlikle öne doğru eğildi. Siz nasıl isterseniz!

"Beyefendi! Çok minnettar kalırım," dedi Henriette zar zor; aklına bir anda Bazeilles'de kurşuna dizilen zavallı kocası Weiss gelmiş, içini bastıramadığı bir rahatsızlık kaplamıştı.

Yüzbaşı odaya girer girmez sessizce dışarı süzülen Edmond, yeniden gelerek Gilberte'in kulağına bir şeyler söyledi. Genç kadın ayağa fırladı, satıcı kadının getirdiği dantel hikâyesini anlatıp özürler dileyerek delikanlının peşinden gitti. İki erkekle yalnız kalan Henriette, onlardan uzaklaşarak pencerenin aralığına ilişti; yüzbaşıyla Delaherche yüksek sesle konuşmaya devam ediyorlardı.

"Yüzbaşı, küçük bir içkiye hayır demezsiniz herhalde. Bilirsiniz, sizden çekinmem, açık görüşlülüğünüzü bildiğimden ne düşünüyorsam pat diye söylerim. İnanın bana, valiniz şehirden bir kırk iki bin frank daha sızdırmak istemekle hata ediyor. Bu şehir halkı başından beri ne fedakârlıklarda bulundu, bir düşünün. İlkin, savaşın öncesinde, aç, bitkin, koca bir Fransız ordusu. Arkadan sizler, siz de onlardan daha az aç sayılmazdınız. Bütün bu birliklerin buradan geçmesi, el koymalar, onarımlar, akla gelen her türlü masraf, bütün bunlar bize zaten bir buçuk milyona mal oldu. Bir o kadar da savaşın geride bıraktığı enkazlar için, yıkımlar, yangınlar için koyun, etti mi size üç milyon. Eh, sanayiyle ticaretin de rahat iki milyonluk kaybı olmuştur diye düşünüyorum. Ha? Ne diyorsunuz buna? On üç bin nüfuslu bir şehir için beş milyonluk bir rakam çıkıyor! Şimdi siz bunun üstüne, bilmem neyi bahane edip kırk iki bin frank daha vergi istiyorsunuz bizden! Adil mi bu, akıl alır şey mi?"

Bay von Gertlauben başını sallıyor:

"Ne yaparsınız? Savaş işte, savaş!" diye yanıtlamakla yetiniyordu.

Bekleyiş uzadıkça uzuyordu; Delaherche, Sanayi Kredi Sandığı yerel bir kâğıt para çıkarıp şehri mali bir yıkımdan kurtarmasa, nakit parası suyunu çekmiş olan Sedan'ın kesinlikle bu krizin altından kalkamayacağını şerefi üstüne yeminler ederek anlatırken, Henriette, pencerenin aralığında, kulakları uğuldayarak, başına üşüşen türlü bulanık, üzüntülü düşünceyle, yarı uyuklar gibi duruyordu.

"Yüzbaşı, küçük bir konyak daha alırsınız değil mi?"

Sonra başka bir konuya atladı Delaherche:

"Savaşı başlatan Fransa değildi ki, İmparatorluktu. Ah, ah! İmparator beni çok yanılttı. Her şey bitti onunla birlikte, şimdi göz göre göre parçalanıyoruz. Bakın! Bir kişi bütün bu olacakları temmuz ayında görmüştü, evet! Mösyö Thiers! Kendisinin şu an Avrupa başkentlerine yaptığı gezi de yine büyük bir bilgelik ve vatanseverlik hareketidir. Aklı başında herkesin iyi dilekleri onunla, umarız başarır!"

Sonra, cana yakın bile olsa bir Prusyalı karşısında barış isteğini dile getirmeyi yakışıksız bulup konuşmasını bir el hareketiyle noktaladı. Ama bütün plebisitçi, muhafazakâr eski burjuvazi gibi o da yürekten istiyordu bunu. Dökülecek daha fazla kan, kaybedecek daha fazla para kalmamıştı, teslim olunmalıydı artık; işgal altındaki bütün taşra illerinden, direnişinde ısrar eden Paris'e karşı için için bir kin yükselmekteydi. Sesini alçaltıp Gambetta'nın ateşli bildirilerine gönderme yaparak bitirdi sözlerini:

"Hayır, hayır! Gözü dönmüş kaçıklarla birlik olamayız. O işin sonu katliam olur. Ben, seçimlerin yapılmasını isteyen Mösyö Thiers ile birlikteyim. Diğerlerinin cumhuriyetlerine gelince, ah tanrım, hiç derdim değil şu an; gerekiyorsa, daha iyisi gelene kadar kalsın."

Bay von Gertlauben son derece kibar bir tavırla, onaylar gibi başını sallıyor, "Kuşkusuz, kuşkusuz..." deyip duruyordu.

Henriette iyice rahatsız olmuştu artık, daha fazla orada kalamadı. Nedeni belirsiz bir sinir gelmişti üstüne, kalkıp gitmek istiyordu; usulca doğruldu, epeydir ortada gözükmeyen Gilberte'i aramak için dışarı çıktı.

Yatak odasına girdiğinde, arkadaşını kanepeye uzanmış ağlarken gördü şaşkınlıkla; başına bir hal gelmiş gibi allak bullaktı Gilberte.

"Hey, ne oluyor? Bir şey mi oldu?"

Genç kadının ağlaması iyice arttı; utancından kulaklarına kadar kızarmış, anlatamam der gibi başını sallıyordu. Ama sonunda, Henriette'in uzattığı kolların arasına yüzünü gömerek:

"Ah canımın içi, bir bilsen..." diye kekeledi. "Hayatta söyleyemem bunu sana... Ama senden başka da kimsem yok, bir tek sen belki akıl verebilirsin bana..."

Titredi, iyice dili dolaştı:

"Edmond'la birlikteydim... Tam o sırada Madam Delaherche beni yakaladı..."

"Nasıl yakaladı?"

"Yakaladı işte, birlikteydik, Edmond kolları arasında tutuyordu beni, öpüyordu..."

Henriette'i öptü, titreyen kollarıyla sıkıca sarılarak her şeyi anlattı ona:

"Ah canımın içi, n'olur kötü gözle bakma bana, o kadar ağırıma gider ki bu! Biliyorum, sana bir daha böyle bir şey yapmayacağıma yemin etmiştim. Ama Edmond'u gördün, nasıl yiğit ve nasıl yakışıklı! Hem düşün, zavallı gencecik bir adam, yaralı, hasta, annesinden uzakta! Üstelik hayatında rahat yüzü görmemiş, ailesi onu okutabilmek için varını yoğunu harcamış... Hayır diyemedim işte, inan bana."

Henriette hayretler içinde dinliyor, bir türlü kendini toplayamıyordu.

"Ne! Senin ilişkin o küçük çavuşla mıydı! Ama cancağızım, herkes seni Prusyalının metresi sanıyor!"

Gilberte doğruldu, gözlerini kurularken itiraz etti:

"Prusyalının metresi mi... Ah yok artık, daha neler! Ucubenin teki o, midemi bulandırıyor. Ne sanıyor bunlar beni? Böyle bir alçaklık yapabileceğimi nasıl düşünürler? Hayır, hayır, asla! Ölürüm daha iyi!"

İsyan ederken ciddileşmişti Gilberte'in yüzü, acılı ve öfkeli bir güzellikle çarpılmıştı. Sonra birden, her zamanki cilveli neşesi, gamsız hafifliği geri geldi; kahkahasını tutamadı.

"Şu doğru bak, onunla eğleniyorum. Abayı yaktı bana, ne istersem yapması için yüzüne şöyle bir bakmam yetiyor. Bilsen ne kadar eğlenceli bu kellifelli adamla böyle alay etmek, eninde sonunda ödülünü alacağından öyle emin ki!"

"Ama bu çok tehlikeli bir oyun," dedi Henriette ciddi bir yüzle.

"Öyle mi dersin? Neyi tehlikeye atıyorum ki? Boş yere umutlandığını fark edince öfkelenip gitmekten başka ne yapabilir! Ayrıca hayır, hiçbir zaman farkına varmayacak bunun! Sen erkekleri tanımıyorsun; kadınların hiç korkmadan, diledikleri kadar ileri gidebilecekleri türden bir erkek o. Bu konularda içimden bir ses bana hep yol gösterir, anlıyor musun... O kadar kendini beğenmiş ki ölür de onunla alay etmiş olduğumu kabul etmez. Benden alacağı tek şey, giderken yanında götüreceği hatıram olacak, bir de yıllarını Paris'te geçirmiş bir beyefendiye yakışır biçimde davrandığı avuntusu."

Neşelenmişti, ekledi:

"Bu arada Fouchard Dayı'yı da özgürlüğüne kavuşturacak ve bu zahmetinin karşılığı yalnızca şekerini ellerimle karıştırdığım bir fincan çay olacak."

Sonra ansızın kaygılarını, yakalanmış olma korkusunu anımsadı yeniden. Gözkapaklarının kıyısında yine yaşlar belirdi.

"Tanrım! Peki ya Madam Delaherche? Ne olacak şimdi? Beni günahı kadar sevmiyor, kocama her şeyi anlatabilir."

Henriette sonunda kendini toplamıştı. Arkadaşının gözündeki yaşları sildi, sağa sola attığı giysilerini toplamaya zorladı onu.

"Dinle cancağızım, seni azarlayacak gücüm yok, seni ayıplayıp ayıplamadığımı sen zaten biliyorsun! Ama şu Prusyalıyla ilgili öyle ödümü patlattılar, öyle çirkin şeylerden korktum ki bu diğer hikâye, ne yalan söyleyeyim, içimi rahatlattı. Sen de sakinleş, her şey yoluna girer."

Tam zamanında verilmiş bir öğüttü bu, çünkü Delaherche o anda annesiyle birlikte içeri girdi. O akşam Brüksel trenine binmeye karar verdiğini, kendisini Belçika'ya geçirecek bir araba çağırttığını söyledi. Karısıyla vedalaşmak istiyordu. Sonra Henriette'e döndü:

"İçinizi ferah tutun, Bay von Gertlauben ayrılırken dayınızla ilgileneceğine söz verdi; ben yokken gerisini karım halleder."

Madam Delaherche içeri girdiğinden beri Gilberte endişeden kalbi sıkışarak gözünü ondan ayırmıyordu. Konuşacak mıydı, az önce gördüklerini söyleyecek, oğlunun gitmesine engel olacak mıydı? Sessiz duran ihtiyar kadın, kapıdan girer girmez gözlerini gelinine dikmişti. Bu tutucu kadının da Henriette'i hoşgörülü olmaya iten ferahlamayı duyduğuna kuşku yoktu. Ulu tanrım! Madem gelininin koynuna giren bu genç adamdı, aslanlar gibi savaşmış bir Fransızdı, tıpkı Yüzbaşı Beaudoin için yaptığı gibi bu suçu da bağışlaması gerekmez miydi? Bakışları yumuşadı, başını öte yana çevirdi. Oğlu gideceği yere gidebilirdi, Edmond Gilberte'i Prusyalıdan korurdu. Hatta Coulmiers'den gelen iyi haberlerden beri gülmemiş olan Madam Delaherche hafifçe gülümsedi bile.

"Güle güle git," diyerek kucakladı Delaherche'i. "İşlerini halledip hemen yanımıza dön."

Sonra da çıkıp gitti; sahanlığın diğer tarafında, albayın yüzünde şaşkın bir ifadeyle, lambadan vuran solgun, yuvarlak aydınlığın dışında kalan gölgelere baktığı dört duvar odaya usulca girdi.

Henriette hemen o akşam Remilly'ye döndü; üç gün sonra da Fouchard Baba'nın sabah saatlerinde, yakınlarda bir iş bağlamış da yürüyerek eve dönüyormuş gibi sakince çiftliğe girdiğini görünce havalara uçtu. Fouchard Baba oturdu, bir parça ekmekle peynir yedi. Sonra bütün soruları telaşsız, başına gelenlerden bir an olsun korkmamış bir adam havasında yanıtladı. Ne diye içeride tutacaklardı ki zaten onu? Kötü bir şey yapmamıştı. Prusyalıyı öldüren o değildi, öyle değil mi? O yüzden yetkililere tek bir şey söylemişti: "Arayın bulun, ben bir şey bilmiyorum." Haklarında kanıt olmadığına göre kendisini de belediye başkanını da paşa paşa bırakacaklardı elbet. Ama kurnaz ve alaycı köylü gözleri, son zamanlarda etinin kalitesine dil uzatarak sabrını taşırmaya başlayan bu pis herifleri kandırmanın sessiz neşesiyle pırıl pırıl parlıyordu.

Aralık ayının sonlarına doğru Jean gitmek istedi. Bacağı sağlamdı artık, doktor savaşa gidebileceğini söylemişti. Henriette gizlemeye çalıştığı büyük bir acı duydu bundan. Felaketle sonuçlanan Champigny çarpışmasından bu yana Paris'ten hiç haber gelmemişti. Maurice'in alayının korkunç bir ateş altında kalıp çok adam kaybettiğini biliyor-

lardı yalnızca. Sonrası yine o büyük sessizlikti, ne mektup ne bir satır yazı geliyordu onlara; oysa Raucourt'da, Sedan'da, birtakım dolambaçlı yollardan telgraflar alan aileler olduğunu biliyorlardı. Onların dört gözle beklediği haberleri taşıyan güvercin, belki yırtıcı bir atmacaya denk gelmiş, belki de bir Prusyalının silahından çıkan kurşunla bir ormanın kıyısına düşüp kalmıştı. Hele Maurice'in ölmüş olabileceği korkusu bir türlü çıkmıyordu akıllarından. Kuşatma altında çıtı çıkmayan büyük şehrin bu sessizliği, bekleyişlerinin kaygısı içinde bir mezar sessizliğine dönüşmüştü. Herhangi bir şey öğrenme umudunu yitirmişlerdi ve Jean açıkça gitmek istediğini söylediğinde, Henriette boğuk bir sesle inlemekten başka bir şey yapamadı:

"Tanrım! Buraya kadarmış demek, bundan sonra yapayalnızım!"

Jean, General Faidherbe'in yeni oluşturduğu kuzey ordusuna katılmak istiyordu. General de Manteuffel'in komutasındaki birlikler Dieppe'e gittiğinden beri, Fransa'nın kalanından kopuk durumda bulunan üç bölgenin, Le Nord'un, Pas-de-Calais'nin ve Somme'un savunmasını bu ordu üstlenmişti. Jean'ın kafasındaki plan son derece basitti: Bouillon'a kadar gidecek, Belçika'dan dönüp geri gelecekti. Sedan ve Metz çarpışmalarına katılan eski askerlerden toparlanabilenlerle 23. Kolordu'nun kurulduğunu biliyordu. General Faidherbe'in taarruza geçtiğini duymuştu; sonucu havada kalan, Fransızların kıl payı kaybettiği Pont-Noyelle çarpışmasını öğrenince, gelecek pazar kesin olarak yola çıkmaya karar verdi.

Doktor Dalichamp, Jean'ı da arabasıyla Bouillon'a kadar götürmeyi teklif etti. Cesareti ve iyiliği tükenmek bilmeyen bir adamdı doktor. Raucourt ve hatta Remilly'de baktığı iki revir dışında, Bavyeralıların getirdiği tifüs salgınıyla inim inim inleyen Raucourt'da evlerdeki hastaları da dolaşıyordu. Ateşli bir yurtsever oluşu ve gereksiz şiddet karşısında sessiz kalamayışı yüzünden iki kez Prusyalılarca tutuklanıp serbest bırakılmıştı. Arabasıyla Jean'ı almaya geldiği sabah, Sedan'da yenilmiş askerlerden birini, tedavi ettiği, cebinden yardım ettiği, kendi deyişiyle o zavallı, yiğit insanlardan birini daha kaçıracağı için mutluluktan ağzı kulaklarındaydı. Paradan yana sıkıntıda olan Jean, Henriette'in de elinin rahat olmadığını bildiğinden, doktorun yolculuğu için kendisine vermeyi teklif ettiği elli frangı kabul etmişti.

Veda zamanı geldiğinde, Fouchard Baba pek hoş davrandı. Silvine'i yollayıp iki şişe şarap getirtti, herkesin Almanların kökünün kazınacağı günlere içmesini istedi. Artık ensesi kalın bir beyefendi olan yaşlı adamın bir yerlere sakladığı toplu bir parası vardı, Dieulet ormanının başıbozukları vahşi hayvanlar gibi kovalanıp ortadan kaybolduğundan beri kafası da rahattı, dört gözle barış anlaşmasının imzalanmasını bekliyordu şimdi. Hatta cömertliği tutup Prosper'e aylık bile bağlamıştı, delikanlıyı çiftlikte tutmak istiyordu; hoş, onun da gitmek gibi bir niyeti yoktu zaten. Prosper'le kadeh tokuşturdu, sonra Silvine'le tokuşturmak istedi; genç kadını öyle uysal, öyle işinde gücünde görüyordu ki bir ara aklından onu nikâhına almayı geçirmişti; ama ne gereği vardı, artık bir yere gideceği yoktu kadının, Charlot büyüyüp askere gitme sırası gelene dek Silvine'in orada kalacağı belliydi. Doktorla, Henriette'le ve Jean'la kadeh tokuştururken:

"Herkesin sağlığına!" diye bağırdı Fouchard Baba. "Umarım hepiniz hayatta tuttuğunuzu koparırsınız, en kötü haliniz benim gibi olsun!"

Henriette, Jean'la birlikte Sedan'a kadar gitmek için ısrar etti. Doktorun verdiği palto ve yuvarlak şapkayla burjuvalara benzemişti Jean. O gün zehir gibi bir soğuk vardı, güneş karın üstünde parlıyordu. Sedan'ın içinden geçip gideceklerdi; ama Jean, albayının hâlâ Delaherche'lerde olduğunu öğrenince, gidip onu selamlamayı çok istedi, aynı zamanda fabrikatöre de iyiliklerinden ötürü teşekkür edecekti. Bu, Jean'ın bu yıkım ve yas şehrinde gördüğü son acı oldu. Maqua Sokağı'ndaki fabrikaya geldiklerinde, trajik bir son evi birbirine katmıştı. Gilberte taş kesilmişti, Madam Delaherche bir köşede sessizce ağlıyordu, ufak ufak işlemeye başlamış atölyesinden fırlayıp yukarı gelen oğlu şaşkınlıktan bağırmaktaydı. Albayı az önce odasının parkesinde ölü bulmuşlardı, külçe gibi yığılmıştı yere. Işığı hiç sönmeyen lamba, kapalı odada kendi kendine yanıyordu. Alelacele çağrılan doktor ne olduğunu anlamamış, ölüme yol açabilecek hiçbir neden bulamamıştı; ne bir anevrizma ne kanama vardı. Albay, kimsenin nereden geldiğini anlamadığı bir yıldırımla çarpılmış gibi bir anda ölmüştü. Ancak ertesi gün yerde, bir kitabın kapağını kaplayan eski bir gazete parçası buldular; gazetede Metz'in teslim oluşu anlatılıyordu.

"Canımın içi," demişti Gilberte Henriette'e, "az önce Bay von Gertlauben merdivenden inerken amcamın naaşının bulunduğu odanın önünde şapkasını çıkarmış, Edmond görmüş. Besbelli iyi bir adam, sence de öyle değil mi?"

Jean o güne dek hiç sarılmamıştı Henriette'e. Doktorla birlikte arabaya binmeden önce, kendisine o kadar iyi baktığı, yarasını tedavi edip onu bir kardeş gibi bağrına bastığı için teşekkür etmek istedi. Ama ne diyeceğini bilemedi, kollarını açıp hıçkıra hıçkıra ağlayarak genç kadını kucakladı. Henriette çılgın gibiydi, o da sarılarak onu öptü. At uzaklaşırken arkasına dönüp baktı Jean, el salladılar birbirlerine, bir yandan da hıçkırarak "Elveda! Elveda!" deyip duruyorlardı.

Henriette, Remilly'ye döndü, o gece revirde nöbetçiydi. Uzun gece nöbeti sırasında bir kez daha sinirleri boşandı; acısını avuçlarının arasında gizlemek ister gibi iki elini birleştirdi, susmamacasına ağladı, ağladı.

VII

SEDAN'IN ertesi günü, iki Alman ordusu askerlerini Paris üstüne sürmeye başlamıştı; Meuse ordusu Marne vadisinden geçerek kuzeyden geliyor, Prusya Prensi'nin ordusu ise Seine nehrini Villeneuve-Saint-Georges'dan geçip şehrin güneyinden dolaşarak Versailles'a ilerliyordu. O ılık eylül sabahı, yeni kurulan 14. Kolordu'nun komutasıyla görevlendirilmiş olan General Ducrot, Prusya Prensi'nin ordusuna yandan ilerlediği sırada saldırma kararı aldı; yeni alayı 115.'yle Meudon'un solundaki ormanlarda bulunan Maurice'e yürüme emri geldiğinde, yenilgi hemen hemen kesinleşmişti. Bir iki havan topu yetmişti bunun için; acemi erlerden kurulu zuhaf taburunda korkunç bir panik baş göstermiş, geri kalan birlikler de sürüklenip gitmişti; çil yavrusu gibi dağılan askerler ancak surları geçip Paris'e girdiklerinde durabilmişti; sur içinde müthiş bir telaş vardı. Güney tabyasının ilerisindeki tüm mevziler kaybedilmişti; aynı akşam, şehrin Fransa'yla son bağlantısı olan Batı demiryolu telgraf hattı da kesildi. Paris dünyadan kopmuştu.

O akşam, Maurice'in hayatındaki en acılı akşamlardan biri oldu. Almanlar ha dese, o geceyi Carrousel Meydanı'nda geçirebilirlerdi. Ama asla yaş tahtaya basmayan adamlardı bunlar; klasik bir kuşatma yapmaya karar vermiş, geçecekleri noktaları ince ince ayarlamışlardı: Kuzeyde Meuse ordusu, Epinay'dan geçerek Croissy'den Marne'a bir kordon çekecekti; güneyde üçüncü ordu Chennevières'den Châtillon ve Bougival'e kordon çekiyordu; bu sırada Prusya orduları üst komuta kademesi, Kral Wilhelm, Bismarck ve General von Moltke de Versailles'a yerleşip yönetimi ele alacaktı. Kimsenin inanmadığı o dev abluka olup bitmişti işte. Sekiz buçuk fersah uzunluğunda surlarla çevrili, on beş küçük kalesi, altı bağımsız tabyası bulunan bu şehir, artık bir hapishaneydi. Savunmayı üstlenecek orduya gelince; bu ordu, General Vinoy'un kurtarıp getirdiği 13. Kolordu ile General Ducrot'nun komutasında toparlanmakta olan 14. Kolordu'dan oluşuyordu; ikisinin toplamda seksen bin adamı vardı; deniz kuvvetlerinden on dört bin asker, düzensiz kır birliklerinden on beş bin adam, yüz on beş bin gezici muhafız* ve sur içindeki dokuz mahalleye dağılmış üç yüz bin ulusal muhafız da onlara eklenecekti. Kalabalık gibi gözükse de savaş deneyimi olan, disiplinli asker sayısı azdı. Adamları silahlandırıyor, eğitiyorlardı; Paris dev bir müstahkem bölgeye dönüşmüştü. Saatler geçtikçe savunma hazırlıkları hararetleniyordu; yollar kesiliyor, askerî alan içinde kalan evler yıkılıyor, iki yüz adet yüksek kalibreli topla iki bin kadar daha küçük top kullanıma hazırlanırken diğer toplar eritiliyordu. Bakan Dorian'ın olağanüstü yurtsever çabası sayesinde âdeta yerden bir askerî fabrika bitmişti. Jules Favre, Bismarck'ın, Alsas'ın Almanlara verilmesi, Strazburg garnizonunun tutsak alınması, üç milyar tazminat ödenmesi gibi isteklerini duyurunca kesilen Ferrières müzakerelerinin ardından ülkeden bir öfke çığlığı yükselmişti; savaşa devam etmek, direnmek, Fransa'nın ayakta kalması için şart görülüyor, alkışlarla karşılanıyordu. Yenme umudu olmasa bile, vatanın yaşaması için Paris'in kendini savunması şarttı.

Eylül ayının sonuna doğru bir pazar günü, Maurice'i görev için şehrin diğer ucuna yolladılar; yürüdüğü sokaklar, geçtiği meydanlar

---

* Fr. Garde Mobile: II. İmparatorluk döneminde, 1868 yılında, düzenli orduya yardımcı olması amacıyla oluşturulan birliklerdir. *-çev.*

genç adamın içini yeni bir umutla doldurdu. Châtillon bozgunundan sonra bütün yürekler büyük görev için ayaklanmış gibiydi. Ah! Zevke sefaya doymayan, en bayağı yanlışlarla kucak kucağa yaşayan bir şehir olarak tanıdığı Paris, şimdi gösterişsiz, her tür özveriyi kabullenmiş, neşeli bir yiğitlikle dolu duruyordu Maurice'in karşısında. Sokakta yalnız üniformalı insanlara rastlanıyordu, en çıkar gözetmeyenlerin kafasında ulusal muhafız kepi vardı. Şehrin sosyal hayatı, sanayi, ticaret, iş yaşamı, zembereği atmış dev bir saat gibi aniden durmuş, geride tek bir tutku kalmıştı, savaşı kazanma arzusu. Halk toplantılarında, muhafız birliklerinin nöbetlerinde, kaldırımlara dolup dolup boşalan kalabalıkların arasında yalnızca bu konu konuşuluyor, yürekleri ve zihinleri yalnızca bu konu tutuşturuyordu. Yanılsamalar da bu şekilde yayılmakta ve bütün ruhları ele geçirmekteydi; yay gibi bir gerilim, bu halkı pervasız çılgınlıkların tehlikesine savuruyordu. Hastalıklı bir sinir bunalımı patlak vermişti şehirde; korkuyu güvenmiş gibi abartan, en küçük kuşkuda insanın içindeki hayvanı dizginlerinden boşaltan bulaşıcı bir hezeyan yaşanıyordu. Maurice, Martyrs Sokağı'nda aklını başından alan bir sahneye tanık oldu: Düpedüz bir baskındı bu, öfkeli bir grup, yüksek pencerelerinden birinin gece boyunca parlak bir lamba ışığıyla aydınlandığını gördüğü bir eve saldırmıştı; bu ışık, Paris'in çatıları üstünden Bellevue'deki Prusyalılara gönderilen bir işaretti belli ki. Güvensizlik içindeki burjuvalar, çevreyi kolaçan edebilmek için evlerinin damlarında yaşıyordu. Önceki gün, şehir haritasını bir bankın üstüne yaymış bakan bir zavallıyı Tuileries'deki havuzda boğmaya kalkmışlardı.

Eskiden kuruntusuz biri olan Maurice de yakalanmıştı bu kuşku hastalığına, o güne dek inandığı ne varsa sarsılmıştı çünkü. Fransız ordusunun savaşacak gücü bir daha bulup bulamayacağından kaygılandığı Châtillon paniğinin akşamında olduğu gibi umutsuz değildi artık genç adam; 30 Eylül'deki L'Hay ve Chevilly hücumları, gezici muhafızların Bagneux'yü geri aldıkları 13 Ekim hücumu ve son olarak kendi alayının kısa süreliğine de olsa Malmaison Parkı'nı ele geçirdiği 21 Ekim hücumu bütün inancını tazelemişti. Tek bir kıvılcımın tutuşturmaya yettiği umut alevi Maurice'i yakıp kavuruyordu. Ordu, Prusyalılar tarafından her noktada durdurulmuş olmakla bir-

likte az yiğitçe çarpışmamıştı, hâlâ kazanma şansı vardı. Gelgelelim zafere susamışlığı içinde ihanet korkusunu aklından atamayan, en aşırı hayallerden en kötü yılgınlıklara bir anda savrulan şu koca Paris içini kemiriyordu Maurice'in. İmparatorla Mareşal Mac-Mahon'dan sonra, General Trochu'yle General Ducrot da farkında olmadan yenilginin yolunu döşemiş vasat komutanlar değil miydi sonuçta? İmparatorluğu ortadan kaldıran hareket şimdi de Ulusal Savunma Hükümeti'ni ortadan kaldırmakla tehdit ediyor, aşırıcılar Fransa'yı kurtarmak için sabırsızlıkla iktidarı almayı bekliyordu. Jules Favre da diğer hükümet üyeleri de, III. Napolyon'un eski, devrik bakanları kadar düşmüştü halkın gözünden. Madem Prusyalılarla savaşmak istemiyorlardı, kenara çekilip yerlerini diğerlerine, halkı silah altına alarak, şehrin dış mahallelerine mayın döşemeyi ya da düşmanı yeni bir grejuva ateşi altında yok etmeyi öneren mucitlere kucak açarak bu savaşı kazanacağından emin olan devrimcilere bırakmalıydılar.

31 Ekim'in öncesinde, yüreğini kemiren kuşkulardan, düşlerden bitkin düşmüştü Maurice. Eskiden gülüp geçeceği hayaller şimdi aklına yatıyordu. Neden olmasındı? İnsanın aptallığı da cinayetleri de sınırsız değil miydi? Kaldı ki mucizeler zaten dünyayı altüst eden felaketlerin ortasında mümkün olmaz mıydı? Mulhouse önlerinde Fröschwiller bozgununu öğrendiği andan bu yana içinde uzun bir kin birikmişti; Sedan, kalbinde hâlâ kanayan açık bir yaraydı, ufacık bir tökezleme bu yarayı yeniden deşmeye yetiyordu; yaşayıp yaşamadığının bile bilincinde olmadığı savaş günlerini, o kâbus dolu hayatın dehşetini anımsıyor, yaşanmış her yenilginin sarsıntısını, ekmeksiz geçen uzun günlerin, uykusuz gecelerin zayıflattığı bedeninde, köreltiği aklında taşıyordu. Ve şimdi, bunca acının, çaresi olmayan bir başka felakete varacağını düşündükçe deliye dönüyor, bu mürekkep yalamış adam, içgüdüleriyle davranan, çocukluğuna dönmüş, anlık heyecanlar peşinde sürüklenen birine dönüşüyordu. Fransa toprağının bir milimini, servetlerinin bir kuruşunu vermektense ülke yıkılsın, kökü kazınsın daha iyiydi! Büyükbabasından dinlediği kahramanlık öykülerine borçlu olduğu Napolyon efsanesi, o duygusal Bonapartçılık, kaybedilen ilk çarpışmalarla birlikte kafasında yıkılmaya başlamıştı zaten, şimdi bu değişim tamamlanıyordu işte. Hatta teorik, akıllı uslu

bir cumhuriyetçiliği de geçmişti Maurice; devrimci şiddet düşüncelerini benimsemeye, vatanın başını yiyen acizlerle hainleri ortadan kaldırmak için terörün gerekliliğine inanmaya başlamıştı. Bu nedenle, 31 Ekim günü isyan edenleri yürekten destekledi. Art arda gelen felaket haberleri ayaklandırmıştı insanları: 27'yi 28'e bağlayan gece gönüllü birliklerin yiğitçe çarpışarak aldığı Bourget kaybedilmişti; Mösyö Thiers, söylentilere bakılırsa III. Napolyon adına barış görüşmelerini yürütmek üzere Avrupa başkentlerine yaptığı geziden Versailles'a dönmüştü ve son olarak, Metz teslim olmuştu; Metz'le ilgili bir süredir ortalıkta söylentiler dolaşıyordu ama artık kuşku yoktu; son ağır darbeydi Metz, yeni bir Sedan'dı, çok daha büyük bir utançtı. Maurice ertesi gün, Belediye Sarayı'nda yaşananları, isyancıların bir süreliğine kontrolü ele geçirdiğini, Ulusal Savunma Hükümeti üyelerinin sabah dörde kadar tutsak alındığını, başlangıçta hükümete öfkeli olan halkın sonra ayaklanmanın başarıya ulaşmasından ürküp tutum değiştirmesiyle serbest bırakıldıklarını öğrenince, bu başarısızlığa, tarihe karışmak istemeyen her özgür halkın yaptığı gibi vatanın tehlikede olduğunu söyleyerek herkesi silah altına çağıracak ve belki de kurtuluşu getirecek olan Komün'ün kurulamayışına üzüldü. Mösyö Thiers, görüşmelerin kesilmesinin ardından neredeyse ışıklarla donatılan Paris'e adımını atmaya bile cesaret edememişti.

Kasım ayı heyecanlı bir sabırsızlık içinde geçti. Ufak tefek çarpışmalar oldu, ama Maurice hiçbirine katılmadı. Saint-Ouen taraflarındaki kampta kalıyor, haber almak için sürekli yanıp tutuştuğundan her fırsatta kamptan kaçıyordu. Paris de, Maurice gibi endişeli, beklemedeydi.

Belediye seçimleri siyasi ihtirasları yatıştırmışa benziyordu; ama seçilenlerin hemen hepsi uç siyasi partilerdendi, bu da geleceğe ilişkin ürkütücü bir belirti sunuyordu. Bu kısa durgunluk döneminde Paris, çok istediği o büyük taarruzu, zafer ve kurtuluşu beklemekteydi. Herkes yine emindi bundan: Prusyalıları alt edecek, silindir gibi ezip geçeceklerdi. Savunmanın delinebileceği en elverişli nokta olarak gördükleri Gennevilliers yarımadasında hazırlıklar yapılmıştı. Derken bir sabah, Coulmiers'den gelen iyi haberler herkesi çılgın gibi sevindirdi; Orléans geri alınmıştı, Loire ordusu yürüyüşe geç-

miş, söylenenlere bakılırsa çoktan Etampes'a varmış, orada kamp kurmuştu. Her şey değişmişti şimdi; artık bütün sorun, Marne'ın öte yakasından o orduya el uzatmaktı. Askerî güçler yeniden düzenlenerek üç ordu kuruldu: Birinci ordu, General Clément Thomas'nın komutasında ulusal muhafız taburlarından oluşuyordu; diğer ordu, dört bir yandan toplanan en iyi adamların da eklendiği 13. ve 14. kolordulardı, General Ducrot'nun bu orduyu büyük taarruza sürmesi bekleniyordu; üçüncü ordu ise yalnızca gezici muhafızlardan oluşturularak General Vinoy'un emrine verilen ihtiyat kuvvetleriydi. 28 Kasım akşamı, 115. Alay'la birlikte geceyi geçirmek üzere Vincennes ormanlarına gelen Maurice, zafere mutlak bir inanç içindeydi. İkinci orduya bağlı üç kolordu da oradaydı, Loire ordusuyla ertesi gün Fontainebleau'da birleşecekleri söyleniyordu. Sonra şanssızlıklar, her zamanki hatalar çorap söküğü gibi geldi, sular aniden yükseldiği için sallar atılıp karşı kıyıya geçilemedi, can sıkıcı emirler birliklerin hareketini geciktirdi. Ertesi gece, 115. Alay nehri ilk geçenlerden biri oldu ve Maurice, saat on civarında, korkunç bir ateş altında Champigny kasabasına girdi. Aklını kaçırmış gibiydi, korkunç soğuğa rağmen tüfeği parmaklarını yakıyordu. Yürüyüşün başından beri tek istediği şey, taşradan gelen kardeşlerinin yanına varana dek böyle, hiç durmadan ilerlemekti. Ama ordu, Champigny'yle Bry'nin tam karşısında, Cœuilly ve Villiers parklarının duvarlarına çarptı; Prusya ordusu, beş yüz metre uzunluğundaki bu duvarları ele geçirilemez bir kaleye çevirmişti. Burası cesaretlerin kırıldığı eşik oldu. Sonrası duraksama ve gerilemeydi; 3. Kolordu gecikti, bulunduğu yerden kıpırdayamayacak hale gelen 1. ve 2. kolordular, iki gün boyunca savundukları Champigny'yi, kısır bir zaferin ardından 2 Aralık gecesi bırakmak zorunda kaldı. O gece bütün ordu, Vincennes ormanının kırağıdan ak bürümüş ağaçları altında toplandı; ayaklarını hissetmeyen Maurice, yüzünü buzlu toprağa gömerek hıçkıra hıçkıra ağladı.

Ah, o büyük çabanın başarısızlığa uğramasından sonraki kederli, acı dolu günler! Günlerce hazırlanılan büyük hücum, Paris'i kurtaracak o karşı konulmaz kalkışma, başarılamamıştı. Üç gün sonra General von Moltke'den gelen mektup, Loire ordusunun yenilerek bir kez daha Orléans'dan çekildiğini haber veriyordu. Çember iyice daral-

mıştı ve artık kopması mümkün değildi. Gelgelelim Paris, ümitsizlik ateşi içinde, direnmek için yeni güçler devşirir gibiydi. Kıtlık tehlikesi başlamıştı. Et zaten ekimin ortasında karneye bağlanmıştı. Aralık ayı geldiğinde, salıverildikleri Boulogne ormanında durmadan tozu dumana katarak dolaşan koca büyükbaş ve küçükbaş sürülerinden geriye tek bir hayvan bile kalmamıştı; atları kesmeye başladılar. Un ve buğdayda önce stoklar, ardından el koymalarla ancak dört ay ekmek çıkarılabildi. Unlar tükenince, garların içine değirmenler kurmak zorunda kaldılar. Yakıt sıkıntısı da vardı; eldeki yakıtı buğday öğütmeye, ekmek pişirmeye, silah üretmeye ayırmışlardı. Gazı kalmayan, az sayıdaki gazyağı lambasıyla aydınlanan Paris, buzdan mantosu içinde titreyen Paris, kara ekmeğiyle at etini karneyle bölüşen Paris, her şeye rağmen umutluydu; bir mucize onları bu duvarların arasından zafere ulaştıracakmış gibi, kuzeyde Faidherbe'in, Loire'da Chanzy'nin, doğuda Bourbaki'nin ordularından söz ediyordu. Fırınlarla kasapların önünde uzayıp giden kuyruklarda, karlar içinde bekleşen halk, büyük, hayali zaferlerden konuşarak neşelenebiliyordu hâlâ. Her yenilgi bir an için umutsuzluk yaratsa da sonra o direngen yanılsama gene doğuyor, açlıktan ve acıdan sanrılar görmeye başlamış kalabalığı aşka getiriyordu. Château d'Eau Meydanı'nda teslim olmaktan söz eden bir askeri yoldan geçenler neredeyse öldürmeye kalkmıştı. Cesareti tükenen ve yolun sonuna geldiğini hisseden ordu barış istese de halk, hâlâ sel gibi akacak, herkesin, kadınlarla çocukların bile, önüne çıkan her şeyi yıkıp geçen taşkın bir nehir gibi Prusyalıların üstüne atılacağı kitlesel bir hücum sevdasındaydı.

Bu sırada Maurice, kendini ıskartaya çıkarılmış gibi işsiz güçsüz Mont Valérien surlarına hapseden askerlik mesleğinden gitgide daha çok nefret etmekte, arkadaşlarından uzaklaşarak kabuğuna çekilmekteydi. Her gün bir fırsatını yaratıp yüreğinin attığı Paris'te alıyordu soluğu. Yalnızca kalabalığın içinde huzur buluyor, onlar gibi umutlu olmaya çabalıyordu. Sık sık Kuzey Garı'na, haberci güvercinleri ve mektupları taşıyan balonların havalanışına bakmaya gidiyordu. Balonlar kederli kış göğünde yükselip gözden kayboluyor, rüzgâr onları Almanya'ya doğru sürdüğünde yürekler kaygıyla sıkışıyordu. Çoğu yolda kayboluyor olmalıydı. Maurice de iki kez kız

kardeşi Henriette'e yazmıştı ama onun eline geçip geçmediğini bilmiyordu. Kardeşinin anısı, Jean'ın anısı o kadar gerilerde, uzakta, en ufak bir haber alamadığı engin dünyanın öbür ucundaydı ki onları nadiren, başka bir hayatta bıraktığı sevgileri düşünür gibi düşünüyordu. Ruhu, içinde yaşadığı, umutsuzlukla coşku arasında salınan kesintisiz fırtınayla çok fazla doluydu. Derken, ocak ayının ilk günlerinde, Maurice'i çileden çıkaran bir başka olay yaşandı: Prusyalılar Paris'in sol yakasındaki mahalleleri bombalıyordu. O güne dek bombardımana başlamamış olmalarını insani nedenlere bağlamıştı Maurice, meğerse toplarını yerleştirmekte zorlandıkları içinmiş. Valde-Grâce'ta iki küçük kızın havan topuyla ölmesinin ardından, çocukları öldüren, müzelerle kütüphaneleri yakmakla tehdit eden bu barbarlara karşı öfkeli bir horgörüyle doldu içi. Paris'e gelince, bir iki gün süren korkunun ardından, tepesine yağan bombaların altında, eski kahramanca inadına geri döndü şehir.

Champigny başarısızlığının ardından, Bourget taraflarında talihsiz bir deneme daha oldu; ordu, tabyaları döven ağır topların ateşi altında, akşam saatlerinde Avron yaylasını boşaltmak zorunda kaldı; tüm Paris gibi Maurice de öfkeliydi. Halkın General Trochu ve Ulusal Savunma Hükümeti'ne karşı giderek artan, her ikisinin de koltuklarını sallayan hoşnutsuzluğu bu son olayla iyice tırmanarak, onları son ve ümitsiz bir çabaya girişmeye zorladı. Savaşmaya hazır olduğunu, tehlikeden payına düşeni istediğini söyleyip duran üç yüz bin ulusal muhafızı ateş hattına sürmeyi ne diye kabul etmiyorlardı ki? Paris ilk günden beri ısrarla sel olup hücuma kalkmayı, bentleri aşarak dalga dalga akan halkıyla Prusyalıları boğmayı istiyordu. Yeni bir bozgun yaşanacağı kesin olmakla birlikte bu yiğitlik arzusuna yol vermek gerekirdi, öyle de yaptılar; ama ölü sayısını azaltmak için düzenli ordunun yanına yalnızca elli dokuz ulusal muhafız taburu kattılar. 19 Ocak'ın bir gün öncesi Paris bayram yeri gibiydi; bulvarlarda, Şanzelize'de inanılmaz bir kalabalık toplanmış, önde bando takımı, yurtsever marşlar söyleyerek geçen alayları izliyordu. Çocuklarla kadınlar askerlerin yanından yürümekte, erkekler bankların üstüne çıkmış, coşkuyla zafer dileklerini haykırmaktaydı. Sonra, ertesi gün, bütün halk Zafer Takı'na taşındı; sabah Montretout'nun

işgal edildiği haberi gelince herkes delice bir umuda kapıldı. Ulusal muhafızların önlerine çıkan ne varsa ezip geçen hücumlarına ilişkin destansı hikâyeler anlatılıyor, Prusyalıların neye uğradıklarını şaşırdığı, akşam olmadan Versailles'ın alınacağı söyleniyordu. Bu nedenle, kaçınılmaz yenilginin haberi hava kararırken şehre ulaştığında yıkım büyük oldu! Sol kanattaki birlikler Montretout'yu alırken, ortadakiler Buzenval Parkı'nın duvarını aşmış, içeride ikinci bir duvara toslayıp dağılmıştı. Eriyen kar ve ısrarla yağan ince yağmur yolları ıslattığından toplar, Paris'in kanıyla canıyla, bağışlar toplayarak erittiği toplar gelememişti. Sağda General Ducrot'nun birlikleri çok geç harekete geçerek geride kalmıştı. Ordu gücünün sonuna geldiğinden, General Trochu mecburen tüm birliklerin geri çekilmesini emretmişti. Montretout'yu bıraktılar, Saint-Cloud'u bıraktılar; Prusyalılar buraları hemen ateşe verdi. Gece çöktüğünde, Paris'in ufkunda bu dev yangından başka bir şey görünmüyordu.

Bu kez Maurice de hissetmişti yolun sonuna gelindiğini. Tam dört saat boyunca, ulusal muhafızlarla birlikte Buzenval Parkı'nda, Prusya siperlerinden açılan korkunç ateşin altında kalmıştı; Paris'e döndükten sonra onların cesaretini yere göğe sığdıramadı. Ulusal muhafız gerçekten yiğitçe davranmıştı. Şu halde yenilgi, komutanların aptallığından ve ihanetinden başka neden kaynaklanıyor olabilirdi? Rivoli Sokağı'nda, "Kahrolsun Trochu! Yaşasın Komün!" diye haykıran kalabalıklara denk geldi. Devrim tutkusu uyanıyor, fikir halk arasında yeniden yayılıyordu; Ulusal Savunma Hükümeti için öyle kaygı verici bir durumdu ki bu, hükümet General Trochu'yü istifaya zorlayıp yerine General Vinoy'u getirerek kendisini kurtarabileceğini düşündü. Aynı gün Belleville'de bir halk toplantısına giren Maurice, bir kez daha kitlesel hücum istendiğini kulaklarıyla duydu. Delice bir fikirdi, biliyordu bunu; ama yine de bu yenme inadı yüreğini küt küt çarptırıyordu. Her şey bitince sıra imkânsızı denemeye gelmez miydi? O gece sabaha dek mucizeler hayal etti Maurice.

Sekiz uzun gün daha geçti. Paris gık demeden can çekişiyordu. Dükkânlar açılmıyordu artık, ıssız sokaklarda tek tük insan vardı, hiç araba geçmiyordu. Kırk bin atı yemişti Paris halkı; şimdi köpekler, kediler ve sıçanlar ateş pahasıydı. Buğday tükendiğinden beri

pirinç ve yulaftan yapılıyordu ekmek; cıvık, siyah, sindirimi güç bir ekmekti bu; onun da karneyle verilen üç yüz gramını almak için fırınların önünde uzayıp giden kuyruklarda milletin canı çıkıyordu. Ah, kuşatmanın o acılı uğrakları; sağanak yağmur altında tir tir titreyen, ayakları buzlu çamurlar içinde o zavallı kadınlar; teslim olmayı reddeden büyük şehrin kahramanca sefaleti! Ölüm oranı üçe katlanmış, tiyatrolar revire çevrilmişti. Gece olunca, bir zamanların zengin mahalleleri, vebanın kırıp geçirdiği lanetli kenar mahalleler gibi kasvetli bir sessizliğe bürünüyordu. Bu sessizliğin, bu karanlığın içinde, bombardımanın aralıksız gümbürtüsünden başka ses duyulmuyor, top ateşinin kış göğünü tutuşturan parıltısından başka bir şey görünmüyordu.

28 Ocak günü, Paris bir anda, Jules Favre'ın iki gündür Bismarck'la ateşkes görüşmeleri yaptığını öğrendi; yine aynı gün, şehrin ihtiyacını ancak on gün karşılayacak kadar ekmek kaldığının haberini aldı. Paldır küldür teslim olmaktan başka seçenek kalmamıştı. Sonunda kendisine söylenen gerçeğin şaşkınlığı içinde, donuk durdu Paris; hiç sesini çıkarmadı. Aynı günün gece yarısı son top atıldı. Sonra 29'unda, Almanlar tabyaları işgal edince, Maurice 115. Alay'la birlikte Montrouge tarafına, surların içine yerleşti. Ondan sonra Maurice için amaçsız, işsiz güçsüz, hezeyanlı günler başladı. Orduda disiplin epey gevşemişti; dağılan askerler sağda solda aylaklık ederek eve gönderilmeyi bekliyordu. Ancak Maurice'in aklı hâlâ yerinde değildi, sinirliydi, her şeyden işkilleniyor, en ufak sürtüşmede tedirginliği öfkeye dönüşüyordu. Devrimci gazeteleri yutarcasına okuyordu; tek amacı Fransa'nın barış kararını alacak bir meclis kurabilmesi olan bu üç haftalık ateşkes gözüne bir tuzak, son bir ihanet gibi gözükmekteydi. Her ne kadar Paris teslim olmak zorunda kalmışsa da, kuzey bölgesinde ve Loire'da savaşa devam edilmesi konusunda Gambetta'yla aynı fikirdeydi Maurice. Olduğu yerde unutulup İsviçre'ye geçmek zorunda kalan Doğu ordusunun felaketi deli etmişti genç adamı. Arkadan seçimler iyice cinlerini tepesine çıkardı; tam tahmin ettiği gibi, Paris'in direnişinden ürken tabansız taşra illeri, ne pahasına olursa olsun barış demiş, Prusyalıların hâlâ Fransa'ya dönük duran toplarının gölgesinde monarşiyi geri getirmişti. Bordeaux'da yapılan

ilk meclis oturumunun ardından, yirmi altı ilin oyunu alarak alkışlarla yürütmenin başı olan Thiers'yi bir canavar, bütün yalanların ve bütün cinayetlerin sorumlusu olarak görmeye başlamıştı genç adam. Öfkesi dinmek bilmiyordu artık. Monarşistlerin ağırlıkta olduğu bir meclisin imzaladığı bu barış anlaşması utancın zirvesiydi onun gözünde; anlaşmanın ağır koşullarını, beş milyar tazminatı, Metz'in verilmesini, Alsas'ın bırakılmasını, Fransa'nın, bağrında açılan bu onulmaz yaradan akıp giden servetini, kanını düşündükçe aklını oynatacak gibi oluyordu.

Böylece, şubat ayının son günlerinde, Maurice ordudan firar etmeye karar verdi. Anlaşmanın maddelerinden biri, Paris'te bulunan askerlerin silahları alınarak evlerine gönderileceğiydi. Bunu beklemiyordu doğrusu; açlıktan başka hiçbir şeyin diz çöktüremediği şanlı Paris'in kaldırımlarından ayrıldığı an yüreğinin yerinden sökülece-ğini hissetti ve ortadan kayboldu. Moulins tepesinin üstünde, Orties Sokağı'nda altı katlı bir binada daracık, mobilyalı, şehrin uçsuz bucaksız çatı denizini Tuileries'den Bastille'e kadar gören, cihannümayı andırır bir oda tuttu kendine. Hukuk fakültesindeki eski bir arkadaşından yüz frank borç almıştı. Eve yerleşir yerleşmez bir ulusal muhafız taburuna yazıldı, oradan aldığı otuz kuruş gündelikle pekâlâ geçinip gidebilirdi. Taşrada, etliye sütlüye karışmayan, bencil bir hayat kurma düşüncesi dehşete düşürüyordu Maurice'i. Ateşkesin ertesi günü mektup yazdığı kız kardeşi Henriette'den gelen mektuplar bile sinirlendiriyordu onu; Henriette, bir an önce Remilly'ye gelip dinlenmesi için yalvarıyordu. Hayır diyordu Maurice; daha sonra, Prusyalılar gittikten sonra gelecekti.

Sağda solda avare günler geçirmeye başlamıştı, ateşli duyguları giderek kabarıyordu. Açlıktan yana derdi bitmişti, ilk beyaz ekmeğini tadını çıkara çıkara yedi. Rakısı da şarabı da eksik olmayan Paris, o sıralar bolluk içinde yaşıyor, ha bire kafaları çekiyordu. Fakat hâlâ hapisti şehir; Almanlar kapıları tutuyor, bir sürü karmaşık formalite çıkışları engelliyordu. Sosyal hayat da düzene girmemişti, ne kimse çalışıyor ne ticaret yapılıyordu; koca bir halk, yüzünü göstermeye başlayan ilkbahar güneşinin altında hiçbir şey yapmadan, bir iş yapma yeteneğini giderek yitirerek, beklemekteydi. Kuşatma sırasında

hiç değilse askerî görevler vardı insanların bedenini yoran, zihnini meşgul eden; oysa şimdi bir anda, dünyadan kopuk bu şehirde, tam bir miskinliğe yuvarlanmıştı halk. Maurice de herkes gibi sabahtan akşama kadar sokaklarda taban tepiyor, halkın bağrından aylardır yükselen delilik tohumlarının zehirlediği havayı soluyordu. Ellerindeki sınırsız özgürlük her şeyi yıkmaya varmıştı. Maurice gazeteleri okuyor, halk toplantılarına giriyor, bazen çok aptalca şeyler duyup omuz silkse de eve aklında şiddet düşünceleriyle, hakikat ve adalet olduğuna inandığı şeyi savunmak için umutsuz eylemlere hazır bir halde geri dönüyordu. Şehri tepeden gören ufacık odasında hâlâ zafer hayalleri kurmakta, kendi kendine, barış anlaşması imzalanmadıkça Fransa'nın ve cumhuriyetin kurtarılabileceğini söylemekteydi.

Prusyalılar 1 Mart günü girecekti Paris'e, bütün yüreklerden uzun bir öfke ve lanet çığlığı yükseliyordu. Maurice, bu büyük utançtan dolayı Meclis'in, Thiers'nin, 4 Eylülcülerin suçlanmadığı bir tane bile halk toplantısı görmüyordu artık; herkes her yerde kahraman büyük Paris'i bu adamların kurtarmak istemediğini söylüyordu. Hatta bir akşam Maurice de celallenip söz almış, bir tek Prusyalının şehre girmesine izin vermektense bütün Paris'in surlarda can vermesi gerektiğini haykırmıştı. Aylarca sürmüş olan endişe ve açlıkla sakatlanan, ardından kâbuslarla dolu bir aylaklığa yuvarlanan, kendi yarattığı hayaletler karşısında kuşkudan harap olmuş bu halkın bağrında isyan, işte böyle doğal bir biçimde büyümekte, göz göre göre örgütlenmekteydi. Bütün büyük kuşatmaların ardından gözlemlenebilen manevi bir kriz yaşanıyordu; düş kırıklığına uğrayan aşırı vatanseverlik, ruhları boş yere tutuşturduktan sonra, kör bir intikam ve yıkım arzusuna dönüşmekteydi. Ulusal muhafız temsilcilerince seçilen Merkez Komite, silah bıraktırmak için yapılan tüm girişimleri protesto etmişti. Bastille Meydanı'nda hıncahınç bir kalabalık, kızıl bayraklar, ateşli konuşmalarla büyük bir gösteri düzenlemiş, gösteri sırasında zavallı bir polis memuru kalasa bağlanarak kanala atılmış, taşlanarak öldürülmüştü. Bundan iki gün sonra, 26 Şubat gecesi, boru ve çan sesleriyle uyandı Maurice; Batignolles Bulvarı'nda kadınlı erkekli grupların topları çeke çeke götürdüğünü gördü, kendisi de yirmi kişinin çektiği bir topa yapıştı; Meclis'in Prusyalılara teslim etmesini en-

gellemek için halkın gidip Wagram Meydanı'ndaki bu topları aldığını öğrendi. Yüz yetmiş top vardı; topların arabaları olmadığından halk onları halatlarla çekiyor, yumruklarla itiyor, tanrılarını kurtaran bir barbar sürüsü gibi vahşice Montmartre tepesine çıkarıyordu. 1 Mart günü, galip ama tedirgin bir sürüyü andıran Prusyalılar, bariyerlerle kapatılan Şanzelize'yi bir günlüğüne işgal etmekle yetindi; Paris, bir ölüm havası içinde hiç kıpırdamadı; sokaklar boş, evler kapı duvardı; bütün şehir, dev bir yas tülüyle örtünmüş gibiydi.

İki hafta daha geçti. Maurice, geldiğini hissettiği o ne olduğu belirsiz ve korkunç şeyi beklerken günlerinin nasıl geçtiğinin farkında değildi. Barış anlaşması onaylanmıştı, 20 Mart'ta Meclis'in Versailles'a yerleşmesi bekleniyordu; oysa Maurice'in gözünde daha hiçbir şey bitmemişti, ürkütücü bir rövanşın eli kulağındaydı. 16 Mart sabahı, uyanır uyanmaz Henriette'den bir mektup aldı; genç kadın yine Remilly'ye gelmesi için yalvarıyor, tatlı sert bir dille, kendisine bu büyük sevinci tattırmakta gecikirse, yollara düşüp Paris'e gelmekle tehdit ediyordu onu. Sonra Jean'dan söz ediyordu, kuzey ordusuna katılmak üzere aralık sonu yanlarından ayrıldıktan sonra yolda ateşlenip Belçika'da bir hastanede kaldığını anlatıyordu; nihayet geçen hafta bir mektup almıştı ondan, henüz tam iyileşmediği halde görevinin başına dönmeye kararlı olduğundan Paris'e doğru yola çıktığını yazmıştı Jean. Henriette, kardeşinden, Jean'ı görür görmez durumunu kendisine bildirmesini rica ederek bitirmişti mektubunu. Maurice, önünde açık duran mektuba bakarak tatlı hayallere daldı. Henriette, Jean, canından çok sevdiği kız kardeşi ile sefalet ve acı dolu günlerinin yoldaşı, tanrım! Ruhunu fırtınaya kaptıralı bu sevgili insanları ne kadar az düşünmüştü! Kız kardeşi Jean'a Orties Sokağı'ndaki evin adresini veremediğini yazmıştı, bu nedenle o gün askerlik bürolarına gidip onu aramak için kendi kendine söz verdi Maurice. Ama daha aşağı iner inmez, Saint-Honoré Sokağı'ndan geçerken, taburundan iki arkadaşına denk gelerek onlardan gece ve sabah Montmartre'da olanları öğrendi. Üçü birlikte çılgın gibi oraya koştular.

Ah, o 18 Mart günü! Maurice'in coşkudan kabına sığamadığı o gün! Sonraları, o gün neler konuştuğunu, neler yaptığını bir türlü tam olarak anımsayamadı Maurice. Önce koşarken anımsıyordu

kendini, askerlerin Paris'i silahsızlandırmak için sabaha karşı bir baskınla Montmartre'daki topları almak istemesine çok öfkelenmişti. Bordeaux'dan dönen Thiers, Meclis'in Versailles'da korkusuzca monarşi ilan edebilmesi için iki gündür bu darbeyi tasarlıyordu belli ki. Sonra saat dokuza doğru Montmartre'da olduğunu, orada anlatılan zafer öykülerini içercesine dinlediğini anımsıyordu; askerî birlik gizli gizli gelmişti, allahtan koşumlar gecikmişti de ulusal muhafızlar hemen silaha sarılabilmişti, askerler kadınlarla çocukların üstüne ateş açmayı göze alamayıp tüfeklerin dipçiklerini havaya kaldırmış, halkla kucaklaşmıştı. Sonra Paris'in içinde koştuğunu anımsıyordu; Paris'in, çarpışma bile olmadan Komün'ün eline geçtiğini daha öğle saatlerinde anlamıştı: Thiers ile bakanlar, toplandıkları Dışişleri Bakanlığı'ndan kaçmış, bozguna uğrayan hükümet Versailles'a çekilmiş, alelacele götürmeye çalıştıkları otuz bin askerin beş binden fazlası Paris sokaklarında kalmıştı. Sonra saat beş buçuğa doğru, dış bulvarlardan birinin köşesinde, öfkeden deliye dönmüş bir grup insanın ortasında, generaller Lecomte ve Clément Thomas'nın iğrenç öldürülme hikâyelerini kılı kıpırdamadan dinlediğini anımsıyordu! Ah! Generalmiş! Sedan'dan anımsıyordu generalleri, eyyamcılar, beceriksizler! Ha bir eksik olmuşlar ha bir fazla, hiç önemi yoktu! Günün geri kalanı da işte böyle, her şeyi başka türlü görmesine yol açan aynı taşkın coşku içinde geçmişti. Görünen oydu ki kaldırım taşlarının bile istediği bir isyandı bu; büyümüş, büyümüş, zaferinin beklenmedik yazgısı içinde bir anda her şeyin hâkimi olmuş ve akşam saat onda Belediye Sarayı'nı, kendileri de orada bulunmaktan şaşkın olan Merkez Komite üyelerinin ellerine teslim etmişti.

Gelgelelim bir anı Maurice'in belleğinde hep çok net kaldı: Jean'la ani karşılaşmaları. Jean'ın meteliksiz geldiği Paris'te üçüncü günüydü; iki ay boyunca Brüksel'de bir hastane köşesinde ateşli yatmaktan halsiz düşmüş, hâlâ tam anlamıyla toparlanamamıştı. Gelir gelmez 106. Alay'dan tanıdığı eski bir yüzbaşıyı, Yüzbaşı Ravaud'yu bulup kendini onun komutasında kurulan 124. Bölük'e aldırmıştı. Onbaşı rütbesini yeniden takmış ve o akşam, mangasıyla birlikte, Prens Eugène Kışlası'ndan en son ayrılarak tüm orduya toplanma emri verilen Seine nehrinin sol yakasına gitmekteydi ki Saint-Germain Bul-

varı üstünde kalabalık bir grup yolunu kesmişti. İnsanlar bağırıp çağırıyor, askerlerin silahlarını almaktan söz ediyordu. Jean, son derece sakin, yollarından çekilmelerini, olanların kendisini hiç ilgilendirmediğini, aldığı talimatı yerine getirmekten başka amacı olmadığını, kimseye zarar vermek istemediğini söylüyordu. O sırada kalabalığın içinden bir hayret çığlığı yükseldi; Maurice yaklaşıp Jean'ın boynuna atıldı, ona kardeşçe sarıldı.

"İnanamıyorum, sensin! Kız kardeşim yazmıştı. Ben de bu sabah savaş bürolarında seni aramayı düşünüyordum!"

Jean'ın gözlerine sevinç gözyaşları doldu.

"Ah be evlat, nasıl sevindim seni yeniden gördüğüme! Ben de seni aradım; ama bu serseri yatağı* şehirde nereye bakacaksın ki?"

Kalabalık hâlâ homurdanıyordu, Maurice onlara döndü:

"Yurttaşlar, izin verin ben konuşayım! İyi insanlar bunlar, ben kefilim onlara," dedi.

Arkadaşının iki elini birden tuttu, sesini alçaltarak:

"Bizimle kalıyorsun, değil mi?"

Jean'ın yüzünde derin bir şaşkınlık belirdi.

"Sizinle mi, nasıl yani?"

Birkaç dakika boyunca Maurice'in hükümete, orduya verip veriştirmesini, birlikte çektiklerini anımsatmasını, sonunda yönetimi ele alıp beceriksizlerle ödleklere cezalarını vererek cumhuriyeti kurtaracaklarını anlatmasını dinledi. Anlamak için uğraştıkça o dingin, okul görmemiş, köylü yüzü artan bir kederle bulutlanıyordu.

"Ah yok, yok! Evlat, dediklerin iyi güzel ama ben kalamam. Yüzbaşım bana adamlarımla Vaugirard'a gitmemi söyledi, ben de gidiyorum. Dünya yıkılsa ben oraya gideceğim. Doğalı da bu, bunu senin de bilmen gerekir."

İçinde hiç kötülük olmayan, safça bir gülüşle ekledi:

"Bence sen bizimle geliyorsun."

Maurice öfkeli bir hareketle çekti ellerini Jean'ın ellerinden. Birkaç saniye bakıştılar; birisi tüm Paris'i etkisi altına alan bir çılgınlığın, son saltanat döneminin ektiği kötü tohumların mirası bir illetin öf-

* Fr. La Gueuse: Baldırıçıplak anlamına gelen 'gueux' kelimesinden gelir. Kralcıların, cumhuriyet için kullandıkları aşağılayıcı bir isimdir. *-çev.*

kesiyle doluydu; öteki ise bunlardan uzakta, alın terinin ve tasarrufun toprağında yetiştiğinden bozulmadan kalmış, sağduyusu ve cehaleti ona güç olmuştu. Ama yine de kardeştiler, aralarında sağlam bir bağ vardı ve birdenbire bir itiş kakış olup birbirlerinden ayrıldıklarında canlarından can koptu.

"Hoşça kal Jean!"

"Hoşça kal Maurice!"

Yan sokakların birinden hıncahınç kitlesiyle 79. Alay çıkıp kalabalığı kaldırıma doğru sürmüştü. Yeniden bağırışlar çağırışlar oldu; ama başlarında komutanlarıyla giden askerlerin yolunu kesmeye kimse cesaret edemedi. 124. Bölük'ün küçük mangası da bu şekilde kurtularak daha fazla alıkonmadan onların arkasından yoluna devam etti.

"Hoşça kal Jean!"

"Hoşça kal Maurice!"

Kaçışı olmayan bu ayrılığa boyun eğip, yürekleri birbirleriyle dolu olarak, uzun uzun el salladılar karşılıklı.

Sonraki günler, giderek hızlanan olağanüstü olayların arasında, önce Jean'ı unutur gibi oldu Maurice. Paris, 19'unun sabahına hükümetsiz uyanmıştı; ordunun, kamu kurumlarının, bakanların, geceleyin bir panikle Versailles'a taşındığını öğrenen halk, korkmaktan çok şaşırdı. Mart ayının o güzelim pazar günü, mis gibi havada, bütün Paris sakince sokaklara, barikatlara bakmaya inmişti. Merkez Komite'nin halkı Komün seçimlerine çağıran büyük beyaz afişi son derece ağırbaşlı bir dille yazılmıştı. Yalnız, çağrının kimsenin tanımadığı isimlerce imzalanmış olması bir şaşkınlık yarattı. Komün'ün başlangıcında Paris, çektiklerinin hıncıyla, aklından çıkmayan şüpheleriyle, yalnızca Versailles'a karşıydı. Tam bir curcuna vardı şehirde; belediye başkanlarıyla Merkez Komite birbirine girmişti. Başkanlar sonuçsuz bir çabayla uzlaşı ararken, federasyonlaşan ulusal muhafızdan ne kadarının kendisini desteklediğinden henüz emin olmayan Komite, alçakgönüllü bir tavırla, yalnızca belediyeyle ilgili işlerde hak iddia etmeyi sürdürmekteydi. Vendôme Meydanı'ndaki barışçıl gösteriye ateş açılması, kaldırımların kurbanların kanıyla boyanması, şehrin üstüne ilk dehşet ürpertisini saçtı. Başarıya ulaşan ayaklanma

bakanlıkları ve kamu kurumlarını ele geçirdikçe, Versailles'ın öfkesi ve korkusu büyüyordu; hükümet, yaklaştığını sezdiği saldırıyı püskürtmeye yetecek askerî gücü toplamaya girişmişti aceleyle. Kuzey ve Loire ordularının en iyi birlikleri apar topar çağrıldı, on gün içinde seksen bine yakın adam toplandı; hükümetin güveni öyle hızlı yerine gelmişti ki hemen 2 Nisan'da, iki tümen savaşı başlatıp Puteaux ile Courbevoie'yı federelerden aldı.

Kendisine "hoşça kal" diye bağıran Jean'ın üzgün yüzü, Maurice'in gözünün önüne ancak taburuyla birlikte Versailles'ı almaya gidişinin ertesi günü, aklına üşüşen anılar arasında geldi. Versailles'lıların saldırısı ulusal muhafızı şaşırtmış ve öfkelendirmişti. Üç sıra halinde elli bin kadar adam, monarşist meclisi ve katil Thiers'yi ele geçirmek için sabahtan Bougival ve Meudon üzerinden saldırıya geçti. Kuşatma boyunca Paris halkının çok istediği o sel gibi hücum buydu işte; Maurice, Jean'ı, savaş meydanındaki ölüler arasında göremezse bir daha nerede göreceğini düşünüyordu. Ne var ki bozgun çok hızlı geldi; Maurice'in taburu Rueil yolu üzerindeki Bergères Yaylası'na daha yeni varmıştı ki Mont Valérien'den atılan toplar safların üstüne yağmaya başladı. Bir şaşkınlık yaşandı; kimisi tabyayı ulusal muhafızın ele geçirdiğini düşünüyor, kimisi komutanın ateş etmemeye söz verdiğini anlatıyordu. Herkesi çılgınca bir korku sardı, taburlar dağılarak Paris'e doğru koşmaya başladılar, sıranın en başındakiler General Vinoy'un çevirme hareketiyle kapana kısılıp Rueil'de katledildi.

Katliamdan kurtulan Maurice, yenilginin etkisiyle zangır zangır titriyor, Prusyalılarla her karşılaşmasında ezilen ama iş Paris'in hakkından gelmek olunca efeliği tutan bu sözde düzen ve yasa hükümetine duyduğu nefretten başka bir şey hissetmiyordu. Üstelik Alman orduları hâlâ oradaydı; Saint-Denis'den Charenton'a kadar yerleşmiş, bu eğlenceli gösteriyi, bir halkın çöküşünü izliyorlardı! Bu nedenle, ruhunu saran karanlık bir yakıp yıkma arzusu içinde, alınan ilk sert önlemleri, yollara ve meydanlara barikatlar kurulmasını, başpiskopos, papazlar ya da eski memurlar gibi rehinelerin tutuklanmasını onayladı Maurice. Her iki tarafta da gaddarlıklar başlamıştı: Versailles tutsakları kurşuna diziyor, Paris her bir savaşçısının başına karşılık rehinelerden üç kişiyi öldüreceğini duyuran bir kararname

yayımlıyordu. Maurice'in onca sarsıntıdan ve yıkımdan artakalan azıcık sağduyusu da dört bir yandan esen bu öfke rüzgârının içinde yok olup gitti. Komün, Maurice'in gözünde, eğdirilen başlarının intikamıydı; kesip atacak bıçağı, arıtacak ateşi getiren bir kurtarıcıydı. Gerçi tüm bunlar kafasında çok da açık değildi; okumuş biri olarak eski çağlar hakkında bildiklerini, özgür ve muzaffer şehirleri, zengin illerin bir araya gelerek kurdukları, kanunlarını dünyaya kabul ettiren federasyonları anımsıyordu. Bu savaşı kazandığı takdirde Paris'in şanına şan katacağını, adalet ve özgürlüğün hüküm sürdüğü bir Fransa'yı yeniden kuracağını, eski toplumun çürümüş kalıntılarını temizleyip yeni bir toplumu baştan örgütleyeceğini düşünüyordu. Doğrusu seçimlerden sonra, ılımlıların, devrimcilerin ve her kanattan sosyalistin tuhaf bir karışımı olan Komün üyelerinin adları onu biraz şaşırtmıştı; demek büyük iş bu karışıma emanetti. Maurice bu insanların çoğunu tanıyor, son derece vasat tipler olduklarını düşünüyordu. En iyiler, temsil ettikleri fikirlerin karışıklığında birbirleriyle çatışıp birbirlerini etkisizleştirmeyecek miydi? Fakat Komün'ün Belediye Meydanı'nda törenle kurulduğu gün, toplar gümbürder, kızıl bayraklar rüzgârda dalgalanırken, her şeyi unutmak istedi Maurice; göğsü yine sınırsız bir umutla doldu. Bir tarafın yalanları, diğer tarafın coşkun imanı arasında, doruk noktasına varmış ıstırabının keskin bunalımı içinde, yanılsama yeniden başlamıştı.

Nisan ayı boyunca Neuilly taraflarında silah başındaydı Maurice. Erken gelen bahar leylakları çiçeklendirmişti; savaş, bahçelerin tatlı yeşili ortasında sürüp gidiyor, ulusal muhafızlar akşamları evlerine tüfeklerinin ucunda çiçek demetleriyle dönüyordu. Versailles'da toplanan birlikler o denli kalabalıklaşmıştı ki içinden iki ordu çıkmıştı; birisi Mareşal Mac-Mahon'un komutasında cepheye sürülen ordu, diğeri General Vinoy'un komutasındaki ihtiyat kuvvetleriydi. Komün'e gelince, silah altına alınmış yüz bine yakın ulusal muhafızla bir o kadar da yerleşik halktan insan vardı onun elinde; ama bunların en fazla elli bini gerçekten savaşıyordu. Versailles'ın saldırı planı her geçen gün daha çok ortaya çıkmaktaydı: Neuilly'den sonra Becon Şatosu'nu, ardından Asnières'i almışlardı. Mont Valérien ve Issy tabyasından çapraz ateşle surları zorlayabildikleri an Point-du-

Jour noktasından Paris'e girmeyi hesapladıklarından, kuşatma hattını daraltmaya çalışıyorlardı. Mont Valérien zaten ellerindeydi; bütün güçleriyle Issy tabyasını almaya uğraşıyor, Prusyalılardan kalan eski siperleri kullanarak saldırıyorlardı. Nisanın ortasından itibaren kurşun sesi, top ateşi susmaz oldu. Levallois'da, Neuilly'de aralıksız çarpışma vardı; avcı birliklerinin elleri gece gündüz her dakika tetikteydi. Zırhlı vagonlara yüklenmiş kocaman toplar, Paris'in çevresini dolaşan demiryolu boyunca gidip geliyor, Levallois üzerinden Asnières'i vuruyordu. Ama Vanves'da, hele hele Issy'de büyük bir öfke yaratmıştı bombardıman; Paris'in tüm camları, kuşatmanın en zorlu günlerinde olduğu gibi zangır zangır titremekteydi. Ve 9 Mayıs günü, ilk uyarı işaretinden sonra, Issy tabyası kesin olarak Versailles ordusunun eline geçti; Komün'ün yenilgisinin kesinleşmesiydi bu ve onu daha kötü kararlar almaya sürükleyen bir panik dalgası yarattı.

Maurice bir kamu selameti komitesinin kurulmasını doğru bulmuştu. Gözünün önünden tarih sayfaları geçiyordu; amaç vatanı kurtarmaksa, etkili önlemler almanın zamanı gelmemiş miydi? Onca şiddet olayı içinde yalnızca bir tanesi Maurice'in yüreğini gizli bir azapla ezdi: Vendôme sütununun devrilmesi. Bu konuda çocukça bir zayıflık göstermekle suçluyordu kendisini, büyükbabasının Marengo'yu, Austerlitz'i, Jena'yı, Eylau'yu, Friedland'ı, Wagram'ı, Moskova'yı, tüylerini hâlâ diken diken eden bu kahramanlık öykülerini anlatışı geliyordu aklına. Fakat katil Thiers'nin evinin dümdüz edilmesi, rehinelerin güvence ve tehdit olarak elde tutulması, Paris'e duyduğu öfke her geçen gün büyüyen, şehri bombalayan, havan toplarıyla çatıları kırıp kadınları öldüren Versailles karşısında doğru misillemelermiş gibi geliyordu ona. Rüyası sona yaklaştıkça, o karanlık yakıp yıkma isteği de artıyordu. Madem adalet ve öç isteyen fikir kanla ezilecekti, varsın hayatı yenileyen bu evrensel altüst oluşların ortasında dönüşen toprak bağrını açsındı! Kendi kusurlarına, sefaletine, insanı iğrendiren bir adaletsizlikle yozlaşmış o eski topluma teslim olmaktansa yıkılıp gitsindi Paris; kurban törenlerinde ateşe verilen dev bir odun yığını gibi alev alev yansındı! Başka bir hayal kuruyordu şimdi Maurice, karanlık bir hayal: Küle dönen koca bir şehir, Seine nehrinin iki yakasında tüten yıkıntılar, ateşle iyileştiri-

len bir yara, içinden yeni bir halkın doğacağı, isimsiz, benzersiz bir büyük felaket... Bu nedenle sağda solda anlatılan hikâyeleri, mayın döşenmiş mahalleleri, ağzına kadar barutla doldurulmuş yeraltı mezarlarını, havaya uçmaya hazır bekleyen anıtları, tek bir kıvılcımla hepsi birden tutuşsun diye elektrik kablolarıyla birbirine bağlanan ocakları, sokakları ve meydanları bir alev topuna, alev denizine çevirecek kadar yanıcı maddenin, özellikle de petrolün depolandığını duydukça iyice coşuyordu. Komün ant içmişti; Versailles'lılar şehre girmeye kalkarsa, bir teki bile dörtyol ağızlarını kapatan barikatların arkasına geçemeyecekti; kaldırımlar yarılacak, binalar devrilecek, Paris tutuşacak, alevleri herkesi yutacaktı.

Maurice'in bu çılgınca düşe sarılmasının bir nedeni de içten içe Komün'den duyduğu hoşnutsuzluktu. Umudu yoktu bu insanlardan; Komün'de o becerinin olmadığını, çok fazla zıt unsur tarafından sağa sola çekildiğini, üstündeki tehdit arttıkça öfkelenip tutarsızlaştığını ve aptallaştığını seziyordu. Vaat ettiği toplumsal reformların hiçbirini gerçekleştirememişti, arkasında hiçbir kalıcı eser bırakmayacağından şimdiden emindi Maurice. Ama en çok Komün'ü bölen çekişmelere, her üyenin diğerinden şüphelenmesine üzülüyordu. Çoğu kişi, ılımlılar, endişeliler, toplantılara katılmayı bırakmıştı. Diğerleri ise olayların peşinde sürüklenmekte, olası bir diktatörlük karşısında titremekteydi. Devrimci meclisleri oluşturan grupların vatanı kurtarmak için birbirlerini kırdıkları noktaya varmışlardı. Cluseret'den, Dombrowski'den sonra Rossel de şüpheli duruma düşmek üzereydi. Savaş komisyonuna sivil delege olarak atanan Delescluze'ün, büyük otoritesine karşın elinden bir şey gelmiyordu. Yetersizlik içinde kıvranan, çaresiz hamlelerden fazlasına gücü yetmeyen bu insanlar her geçen gün biraz daha yalnızlaşıyor, onlar yalnızlaştıkça, hayal meyal görünüp kaybolan o büyük toplumsal çaba da dağılıp gidiyor, boşa düşüyordu.

Paris'te dehşet büyümekteydi. Önceleri kuşatmanın acılarından ürperip Versailles'a öfkelenen Paris halkının, şimdi Komün'le de arası açılıyordu. Zorunlu askere almalar, kırk yaşın altındaki herkesi silahlı birliklere katan kararname, kendi halinde yaşayan insanları kızdırıp kitlesel kaçışlara yol açmıştı; insanlar kılık değiştirerek sahte

Alsas kimlikleriyle Saint-Denis tarafından çıkıyor, karanlık gecelerde halat ve merdivenlerle sur dibindeki hendeklere iniyordu. Zengin burjuvalar gideli çok olmuştu. Ne bir fabrika ne bir işletme kapısını açmıştı daha sonra. Ticaret yoktu, iş yoktu, kaçınılmaz akıbetin tedirgin bekleyişi içinde aylak bir yaşantı sürüp gitmekteydi. Halk, ulusal muhafızlara ödenen gündelikle yaşamını sürdürüyordu, çoğu kişi bankanın el konan milyonlarından* ödenen o otuz kuruş uğruna savaşıyordu; isyanın temel gerekçelerinden biri, esas nedeni buydu. Bazı mahalleler tamamen boşalmıştı, dükkânlar kapalıydı, evlerde en ufak bir hayat belirtisi yoktu. Pırıl pırıl parıldayan güzelim mayıs güneşinin altında ıssız sokaklarda, çarpışmalarda hayatını kaybeden federelerin yabanıl cenaze törenlerinden, başında papaz bulunmayan kafilelerden, kızıl bayraklarla donatılmış cenaze arabalarının ardından, ellerinde ölmezotu çiçekleriyle yürüyen kalabalıklardan başka kimseye rastlanmıyordu. Kapatılan kiliseler her akşam kulüp** toplantı salonlarına dönmekteydi. Yalnızca devrimci gazeteler çıkıyordu, diğerlerinin hepsi kapatılmıştı. Yıkık dökük bir Paris'ti bu; kederli, büyük Paris, cumhuriyetçi bir başkent olarak Meclis'ten hâlâ tiksinmekle birlikte, bağrında şimdi de Komün dehşetini büyütüyor, ortalıkta dolaşan ürkütücü hikâyeleri, her gün tutuklanan rehineleri, lağımlara fıçılarca barut indirildiğini, söylentilere göre başlarında nöbetçilerin meşalelerle işaret beklediğini duydukça Komün'den kurtulmak için gün sayıyordu.

O güne dek içkiyle arası iyi olmayan Maurice, şehirdeki genel sarhoşluk havasına dalmış, kendini kaptırmıştı. İleri karakol nöbetlerinde ya da geceyi muhafız binasında geçirdiğinde, küçük bir bardak

---

* Komün'ün Fransız Ulusal Bankası'yla ilişkisi çeşitli değerlendirmelere konu olmuştur. Karl Marx, bankaya el koymamış olmasını Komün'ün önemli hatalarından biri olarak görmüştür. Lissagaray, bizzat Komün'ün içinde yer almış bir kişi olarak kaleme aldığı 1871 Paris Komünü tarihçesinde, banka konusuna bir bölüm ayırarak Komün'ün bankaya el koymadığını belirtmiş ve bu tutumu eleştirmiştir. Komün, başlangıcında Merkez Konsey'in de onayıyla ulusal muhafızlara ödeme yapmak üzere çeşitli kereler bankadan küçük miktarlarda paralar almıştır. *Fransız Bankası ve Paris Komünü* başlıklı bir araştırması bulunan Eric Cavaterra, Komün'ün bankaya yönelik taleplerini "aşırı tutumlu" olarak nitelemiştir. *-çev.*

** Kulüpler ve halk toplantıları Fransa tarihinin önemli bir parçasıdır. 1789 ve 1848 devrimlerinde olduğu gibi Komün öncesinde ve sırasında da kulüpler, halk arasında canlı tartışmalar yürüterek, gazeteler çıkararak aktif rol oynamıştır. *-çev.*

konyağa hayır demiyordu artık. Hele ikinciyi içerse, yüzüne çarpan alkol esintileri arasında coştukça coşuyordu. Müzmin sarhoşluk bütün şehri saran bir salgın durumundaydı; birinci kuşatmada başlamış, ikincisinde daha da artmıştı; ekmeği olmadığı halde fıçılar dolusu rakısı ve şarabı olan bu halkın içi dışı içkiydi, ağzına götürdüğü an feleği şaşıyordu artık. 21 Mayıs Pazar günü, akşama doğru, hayatında ilk kez eve, arada bir kaldığı Orties Sokağı'ndaki evine sarhoş döndü Maurice. O günü yine Neuilly'de silah başında geçirmiş, artık kaldıramadığı bu yorgunluğa dayanabilmek umuduyla silah arkadaşlarıyla birlikte içmişti. Sonra burnunun ucunu göremez hale gelip iyice halsizleşince, bir göz odasına dönüp kendini yatağa atmıştı; ayakları onu buraya kendiliğinden getirmiş olmalıydı, çünkü nasıl geldiğini kesinlikle anımsamıyordu. Ancak ertesi gün, güneş iyice tepedeyken, çan, davul ve borazan seslerine uyandı. Versailles'lılar önceki gün Point-du-Jour'da nöbetçisiz bir kapı bulup ellerini kollarını sallayarak Paris'e girmişti.

Alelacele giyinip tüfeğini göğsüne asan Maurice, aşağı iner inmez ilçe belediyesinde bir grup arkadaşına denk geldi; arkadaşları korkulu yüzlerle ona akşam ve gece yaşanan olayları anlattı; her kafadan bir ses çıktığı için önce anlamakta zorlandı Maurice. Issy tabyasıyla büyük Montretout bataryası, Mont Valérien'in desteğiyle on gündür şehrin surlarını dövüyordu; Saint-Cloud Kapısı artık tutulamaz hale gelmişti, ertesi gün oraya hücum emredilecekti; derken, akşam saat beşe doğru oradan geçen biri, kapıda nöbetçi olmadığını görmüş, elli metre ilerideki siperlerde nöbet tutan askerleri el edip çağırmıştı. 37. Kolordu'nun iki bölüğü zaman kaybetmeden içeri dalmıştı oradan. Sonra arkalarından General Douay'nin komutasında bütün 4. Kolordu gelmişti. Gece boyunca oradan aralıksız şehre akmıştı birlikler. Saat yedide, Vergé Tümeni, Grenelle Köprüsü'ne doğru inerek Trocadéro'ya gitmişti. Dokuzda General Clinchant, Passy ile La Muette'i almıştı. Sabaha karşı saat üçte, 1. Kolordu Boulogne ormanlarında kamp kurmuş, aynı sıralarda Bruat Tümeni de Seine nehrini geçerek, bir saat sonra Grenelle mahallesini ele geçirecek olan, General de Cissey komutasındaki 2. Kolordu'nun girişini kolaylaştırmak için Sèvres Kapısı'nı almaya gitmişti. Böylelikle 22'si sabahı Versailles

ordusu, şehrin sağ yakasında Trocadéro ile La Muette'e, sol yakasında Grenelle'e hâkim durumdaydı; kaçınılmaz yenilgisini anlayarak çılgına dönen, anında ihanet çığlıkları atmaya başlayan Komün neye uğradığını şaşırmış, afallamış ve öfkeliydi.

Olanları anlayınca Maurice'in ilk hissettiği her şeyin bittiği, kendini öldürmekten başka çare kalmadığı oldu. Fakat çanlar var güçleriyle çalıyor, davullar gümbürdüyor, kadınlar, hatta çocuklar barikatlarda çalışıyor, sokaklar çarçabuk toplanarak görev yerlerine koşan taburların heyecanıyla dolup taşıyordu. Öğle sularında, Versailles'lıların yerinden kıpırdamadığı saptanınca, Komün'ün savaşı kazanmaya kararlı, coşkulu askerlerinin yüreğinde sonsuz umut yeniden uyandı. İki saat içinde Tuileries'de görmekten korktukları bu ordu, yenilgilerinden ders çıkarmış, Prusyalıların kafasına vura vura öğrettiği taktiği kılı kırk yararak uygulamakta, olağanüstü bir temkinlilikle hareket etmekteydi. Savunmayı, Belediye Sarayı'nda, Kamu Selameti Komitesi'yle savaş komisyonu delegesi Delescluze örgütleyip yönetiyordu. Son bir uzlaşma girişimini tenezzül etmeyerek geri çevirdikleri anlatılıyordu. İnsanların cesaretini daha da arttırmıştı bu, ne olursa olsun Paris kazanacaktı; direniş her tarafta ölümüneydi, saldırı da amansız olacaktı; yalanlarla, vahşet öyküleriyle büyümüş bir nefret her iki ordunun da yüreğini yakıyordu çünkü. Maurice, o günü Champ de Mars ve Invalides taraflarında, ağır ağır, sokak sokak, ateş ede ede geri çekilerek geçirdi. Kendi taburunu bulamamış, tanımadığı insanlarla birlikte çarpışıyordu. Onların peşinde nehrin sol yakasına gelmiş, buna bile dikkat etmemişti. Saat dörde doğru, Üniversite Sokağı'nın Invalides Meydanı'na çıkan girişini kapatan barikatı savunuyorlardı; hava kararana dek bırakmadılar burayı, ne zaman ki rıhtımın kıyısından gelen Bruat Tümeni'nin Yasama Meclisi'ni ele geçirdiğini duydular, o zaman çekildiler. Her an yakalanabilirlerdi, Saint-Dominique Sokağı'yla Bellechasse Sokağı'ndan geniş bir daire çizerek güçbela Lille Sokağı'na vardılar. Gece olduğunda Versailles ordusu, Vanves Kapısı'ndan başlayıp Yasama Meclisi'nden, Elysée Sarayı'ndan, Saint-Augustin Kilisesi'nden, Saint-Lazare Garı'ndan geçerek Asnières Kapısı'na uzanan hattı elinde tutar durumdaydı.

Ertesi gün, parlak ve sıcak bir ilkbahar günü olan 23'ü Salı, Maurice için korkunç bir gün oldu. Onun da aralarında olduğu, farklı taburlardan gelme birkaç yüz adam, rıhtımdan Saint-Dominique Sokağı'na kadar tüm mahalleyi hâlâ tutuyordu. Fakat adamların çoğu Lille Sokağı'ndaki büyük otellerin bahçelerinde kafayı vurup yatmıştı. Maurice de Légion d'Honneur Sarayı'nın yanındaki çimenlikte derin bir uyku çekti. Askerî birliklerin sabah olur olmaz onları Yasama Meclisi'nden süreceğini, Bac Sokağı'nın sağlam barikatları arkasına sıkıştıracağını düşünmüştü. Ama saatler geçiyor, saldırı filan olmuyordu. Sokakların bir ucundan öbür ucuna gelişigüzel kurşun sıkıp duruyorlardı. Versailles'ın temkinli bir yavaşlıkla, adım adım ilerleyen planı buydu; isyancılar Tuileries'nin taraçasını olağanüstü bir kaleye çevirdiğinden Versailles buraya cepheden saldırmamaya kararlıydı; onun yerine ikili bir yol izlemeyi, surların kıyısından sağa ve sola ilerleyerek önce Monmartre ile Gözlemevi'ni almayı, sonra içeri kıvrılarak büyük bir baskınla merkezdeki semtleri ele geçirmeyi planlamıştı. Saat ikiye gelirken Maurice, Montmartre üzerinde üç renkli bayrağın dalgalandığını duydu; aynı anda üç kolordunun saldırısına uğrayan tepeye kuzeyden ve batıdan, Lepic, Saules ve Mont-Cenis sokaklarından tabur tabur asker gönderilmiş, Moulin de la Galette'de bulunan büyük batarya ele geçirilmişti. Versailles'lılar oradan Paris'in içine dönüp Saint-Georges Meydanı'nı, Notre Dame de Lorette'i, Drouot Sokağı'ndaki belediye binasını ve yeni operayı aldılar; sol yakada ise ordu, Montparnasse mezarlığından içeri kıvrılarak Enfer Meydanı'yla At Pazarı'na varmıştı. Bu haberler, ordunun bu denli hızlı ilerlemesi, şaşkınlık, öfke ve ürküntüyle karşılandı. Nasıl olurdu! Montmartre, ayaklanmanın şanlı, ele geçirilemez kalesi Montmartre iki saatte düşmüş müydü! Maurice safların seyreldiğini, silah arkadaşlarının korkudan titreyerek sessiz sedasız çekilip gittiğini kendi gözleriyle görüyordu; misilleme korkusuyla gidip ellerini yıkayacak, üstlerini değiştireceklerdi. Ordunun Kızılhaç'ın oradan çevrelerini sararak saldırıya hazırlandığı söylentisi dolaştı. Martignac ve Bellechasse sokaklarındaki barikatlar düşmüş, Lille Sokağı'nın ucundan kırmızı pantolonlar görünmeye başlamıştı. Çok geçmeden yalnızca en inançlılarla en öfkeliler kaldı; federelere haydut gibi dav-

ranan, tutsak aldığı insanları çarpışma hattının hemen gerisinde kurşuna dizen Versailles'lılardan öldürebildikleri kadarını öldürerek ölmeye kararlı olan Maurice ve elli kişi daha... O iğrenç nefret duygusu dünden beri iyice büyümüştü. Hayalleri uğruna can veren bu isyancılarla, hâlâ savaşması gerektiği için burnundan soluyan, gerici ihtiraslarla azdırılmış bu ordu arasında, kimin gücü kime yeterse denecek cinsten bir savaş başlamıştı artık.

Saat beşe doğru Maurice, yanındakilerle birlikte ateş ede ede Lille Sokağı'ndan kapı kapı iniyor, Bac Sokağı'ndaki barikatların arkasına çekiliyordu ki Légion d'Honneur Sarayı'nın açık penceresinden kara bir dumanın çıktığını gördü. Paris'te çıkarılan ilk yangındı bu; ruhunu saran şiddetli çılgınlığın etkisiyle vahşi bir neşe duydu. Zamanı gelmişti işte; bütün şehir dev bir odun yığını gibi tutuşacak, ateş dünyayı arıtıp paklayacaktı! Ama tam o sırada gördüğü bir şey onu şaşırttı: Saraydan koşa koşa beş altı adam çıkmıştı, başlarında irice biri vardı; Maurice, 106. Alay'ın mangasından eski arkadaşı Chouteau'yu tanıdı. Daha önce, 18 Mart'tan sonra da onu başında astsubay kepiyle görmüştü; şimdi her yanının şeritlerle dolu olduğuna bakılırsa rütbesi yükselmişti, savaş meydanında hiç gözükmeyen generallerden birinin kurmay heyetinde olsa gerekti. Onun hakkında duyduğu bir hikâyeyi anımsadı Maurice; bu Chouteau'nun, Légion d'Honneur Sarayı'na postu serdiğini, orada âşığıyla birlikte yiyip içip yan gelerek yaşadığını, süslü yataklara postallarıyla yatıp sırf eğlence olsun diye tabancasıyla aynalara ateş ettiğini anlatmışlardı ona. Hatta sevgilisinin her sabah alışveriş için hale gitme bahanesiyle balo arabasıyla saraydan çıktığına, giderken bohça bohça çalıntı örtü, sarkaçlı saatler, mobilyalara varıncaya dek ne bulursa taşıyıp götürdüğüne yeminler etmişlerdi. Onu hâlâ elinde duran petrol bidonuyla, adamlarıyla birlikte koşarken görünce çok rahatsız oldu Maurice, bütün inancını sarsan korkunç bir şüphe duydu. Böyle bir adamın elinden çıkacak müthiş eser pekâlâ kötü bir şey olabilirdi.

Saatler geçti; Maurice yüreğinde bir sıkıntıyla savaşıyordu artık, için için arzuladığı ölümden başka hiçbir şey kalmamıştı sanki ruhunda. Eğer yanıldıysa, en azından hatasının bedelini kanıyla ödemeliydi! Lille Sokağı'nın Bac Sokağı'yla kesiştiği noktadaki barikat çok sağlam-

dı; toprakla doldurulmuş çuvallarla fıçılar yığılmış, önüne derin bir hendek kazılmıştı. Maurice on-on iki federeyle birlikte burayı savunuyordu; hepsi yere uzanmış, kafasını çıkaran hiçbir askeri ıskalamıyorlardı. Maurice gece olana dek oradan bir yere kıpırdamadı; ümitsizliğinin inadı içinde, ağzını bıçak açmadan, bütün fişeklerini harcadı. Légion d'Honneur Sarayı'ndan yükselen dumanların büyüyüşüne bakıyordu; rüzgâr, giderek yoğunlaşan dumanı sokağın ortasına kadar indirmişti; kararan havada sarayın alevleri henüz görünmüyordu. Yandaki otelde bir yangın daha başlamıştı. Birdenbire bir federe yanına geldi; askerlerin barikatı cepheden almaya cesaret edemedikleri için kazmalarla duvarları dele dele evlerden, bahçelerden yaklaştıklarını haber verdi. Sona gelinmişti artık, her an oraya çıkabilirlerdi. O sırada bir üst kat penceresinden aşağıya alevler yayıldı. Maurice tekrar Chouteau'yla adamlarını gördü; ellerinde meşaleler ve petrolle, sağdaki ve soldaki köşe binaların merdivenlerini deli gibi tırmanıyorlardı. Yarım saat sonra, zifiri karanlık göğün altında, kavşaktaki bütün evler alev alev yanmaktaydı. Maurice hâlâ fıçılarla çuvalların arkasında, ortalığın gündüz gibi aydınlanmasından yararlanarak sokak boyunca kapılardan gözüküveren tedbirsiz askerleri çiviliyordu.

Daha ne kadar zaman böyle ateş etti Maurice? Zamanın da yerin de bilincinde değildi artık. Saat dokuz olabilirdi, belki de ondu. Yaptığı bu pis iş, sarhoşken bir anda burna geliveren ekşi şarap kokusu gibi bulantı veriyordu şimdi içine. Çevresinde yanan evler yüzünden dayanılmaz bir sıcak basmıştı, kavurucu havadan nefes alamıyordu. Kaldırım taşı yığınlarıyla kapatılan dörtyol ağzı, kıvılcım yağmuru altında, yangınlarla korunan müstahkem bir noktaya dönüşmüştü. Emirler de böyle değil miydi? Barikatları terk ederken mahalleleri ateşe vermek, askerî birlikleri her şeyi yutan bir kor hattıyla durdurmak, Paris'i yaka yaka geri vermek emredilmemiş miydi? Yangının yalnızca Bac Sokağı'ndaki evlerde olmadığını hissediyordu Maurice. Başını çevirip arkaya bakınca gökyüzünün kırmızıya kestiğini görüyor, bütün şehir alev alev yanıyormuş gibi derinlerden gelen bir hırıltı duyuyordu. Sağda, Seine nehri boyunca başka büyük yangınlar da başlamış olmalıydı. Kurşunlardan kaçan Chouteau ortadan kaybolalı çok oluyordu. En ateşli yoldaşları bile, her an çevrelerinin

sarılması korkusuyla birer birer uzaklaşmaktaydı. Sonunda tek başına kaldı Maurice, toprak dolu iki çuvalın arasında yatıyor, silahını ateşlemekten başka bir şey düşünmüyordu; o sırada, avlularla bahçelerden geçe geçe ilerleyen askerler, Bac Sokağı'na çıkıp onun olduğu tarafa doğru döndü.

Maurice bu son çarpışmanın coşkusuna kendini kaptırmış, iki gündür Jean'ı hiç düşünmemişti. Jean da Bruat Tümeni'ne destek için alayıyla Paris'e girdiğinden beri bir dakika olsun aklına getirmemişti Maurice'i. Önceki gün Champ de Mars'da ve Invalides Meydanı'nda ateşe katılmıştı. Bugün de ancak öğlene doğru Palais-Bourbon Meydanı'ndan ayrılmış, Saint-Pères Sokağı'na dek semtteki bütün barikatları temizlemekle görevlendirilmişti. Ayların yorgunluğundan sonra nihayet gidip dinlenmekten başka bir şey istemeyen silah arkadaşlarının arasında kala kala, her zaman sessiz sakin biri olan Jean da hınçlanmaya başlamıştı kardeşin kardeşi vurduğu bu savaşa. Almanya'dan geri getirilip orduya alınan tutsakların Paris'e öfkesi dinmek bilmiyordu; Komün'le ilgili anlatılan iğrenç hikâyeler de cabasıydı. Bu hikâyeler Jean'ın mülkiyete saygısını, dirlik düzen ihtiyacını yaralayarak tüylerini diken diken ediyordu. Ulusun temeli olan o bilge köylü olarak kalmıştı Jean, yeniden çalışmaya, para kazanmaya, soyunu sürdürmeye başlamak için barış isteyen bir köylü. Büyüyen öfkesi en insancıl kaygılarını bile alıp götürmüştü, ama özellikle yangınlar delirtmişti onu. Gücü yetmediği yerde evleri yakmak, sarayları yakmak, olacak iş miydi! Ancak haydutlar yapabilirdi böyle bir şeyi. Toplu infazlar önceki gün yüreğini dağlasa da bugün hiç gözünde yoktu; vahşileşmiş, gözleri yuvalarından fırlamış, uluyor, karşısına çıkana girişiyordu.

Mangasından birkaç kişiyle birlikte fırtına gibi daldı Bac Sokağı'na Jean. Önce kimseyi göremedi, barikatın yeni boşaltıldığını düşündü. Sonra orada, iki toprak çuvalının arasında kıpırdayan, silahı omzunda hâlâ Lille Sokağı'na doğru ateş eden bir Komüncü gördü. Kader yapacağını yaptı, Jean koşarak adamı bir süngü darbesiyle barikata çiviledi.

Maurice arkasına dönecek zaman bile bulamamıştı. Bir çığlık attı, başını kaldırdı. Yangınlar, ikisini birden kör edici bir ışıkla aydınlattı.

"Oh! Jean, eski dostum Jean, sen misin?"

Ölmeyi istiyordu Maurice, dört gözle bekliyordu bunu. Ama kardeşinin elinden ölmek, işte o fazlaydı; ölümü de piç ediyor, berbat bir acılık ruhunu zehirliyordu.

"Sen misin Jean, eski dostum Jean?"

Aklı bir anda başına gelen Jean yıldırım çarpmış gibi bakıyordu ona. Yalnızlardı, diğer askerler kaçanların peşine düşmüştü. Çevrelerindeki yangınlar iyice yükselmiş, pencereler kızıl alevler kusuyor, içeriden tutuşup çöken tavanların sesi geliyordu. Jean, Maurice'in yanına yıkıldı, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı; onu hâlâ kurtarıp kurtaramayacağını anlamak için elleriyle yokluyor, yerden kaldırmaya uğraşıyordu.

"Ah be evlat, ah be evlat!"

VIII

SEDAN'DAN gelen tren, sayısız gecikmeden sonra saat dokuza doğru Saint-Denis Garı'na girerken, güneyde büyük, kırmızı bir ışık, tüm Paris yanıyormuş gibi gökyüzünü aydınlatıyordu. Hava karardıkça büyüyordu bu ışık ve doğuya doğru, zifiri karanlıklarda görünmez olan küçük bulutları kan rengine bulayarak yavaş yavaş tüm ufka yayılıyordu.

Yolcuların hareket halindeki trenin kapılarından fark ettikleri bu yangın ışıklarından telaşlanan Henriette, herkesten önce vagondan atladı. Gara el koyan Prusya askerleri zaten herkesi zorla indiriyordu, iki asker geliş peronunda boğuk bir Fransızcayla bağırmaktaydı:

"Paris yanıyor... Buradan ileri gidiş yok, herkes insin... Paris yanıyor, Paris yanıyor..."

Henriette'in yüreği sıkıştı. Ulu tanrım! Çok mu geç kalmıştı acaba? Maurice'den son iki mektubuna yanıt alamamıştı, Paris'ten gelen haberler de giderek daha kaygı verici olunca öyle korkunç endişelere kapılmıştı ki bir anda Remilly'den ayrılmaya karar vermişti. Aylardır Fouchard Dayı'nın evinde çile dolduruyordu. Paris direnişi sürdürdükçe işgal kuvvetleri daha sert, daha dayatmacı olmaya başlamıştı; şimdi alaylar teker teker Almanya'ya dönüyor, aralıksız geçişleri köylerle şehirleri bir kez daha harap ediyordu. Henriette, Sedan'dan

kalkan trene binmek için sabah erkenden uyandığında çiftliğin avlusunun, paltolarına sarınmış altlı üstlü yatan süvarilerle dolu olduğunu görmüştü. O kadar kalabalıklardı ki avluda yer gözükmüyordu. Derken hepsi birden, aniden çalan boru sesiyle, koca paltolarının içinde sessiz sedasız, burun buruna ayağa dikilmişti; kıyamet günü borazanların sesiyle dirilen bir savaş meydanına bakıyor gibi olmuştu Henriette. Şimdi Saint-Denis'de karşısında yine Prusyalılar vardı ve onu allak bullak eden şu sözleri haykırıyorlardı:

"Herkes insin, buradan ileri gidiş yok... Paris yanıyor, Paris yanıyor..."

Henriette elinde küçük valiziyle çılgın gibi sağa sola koşarak bilgi almaya çalıştı. Paris'in içinde iki gündür çarpışma vardı, demiryolu kesilmişti, Prusyalılar olayları izliyordu. Ama Henriette ne olursa olsun geçmek istiyordu; peronda, gara el koyan bölüğe komuta eden yüzbaşıyı gözüne kestirdi, ona doğru koştu.

"Mösyö, erkek kardeşim için çok endişeleniyorum, onun yanına gideceğim. Size yalvarıyorum, yoluma devam etmem için bir araç verin bana."

İstasyondaki lambanın o sırada yüzünü aydınlattığı yüzbaşıyı tanıyınca şaşkınlıkla durdu genç kadın.

"Otto, siz misiniz... Ah! Madem kader bizi bir kere daha yüz yüze getirdi, benden bu iyiliği esirgemeyin."

Kuzen Otto Günter, üstüne jilet gibi oturan bir muhafız yüzbaşısı üniforması giymişti. Düzgün giyimli, yakışıklı, sert bir subay tavrıyla duruyordu. Bu zayıf, narin görünüşlü, şapkasındaki yas tülünün soluk sarı saçlarıyla yumuşak güzel yüzünü gizlediği kadını önce tanıyamadı. Ne zaman ki ciddi ve dosdoğru bakan aydınlık gözlerini gördü, o zaman kim olduğunu anımsadı. Ufak bir baş selamı vermekle yetindi.

"Kardeşim asker, biliyorsunuz," diye ateşli ateşli devam etti Henriette. "Paris'teydi, bu korkunç savaşa katılmış olmasından korkuyorum. Yalvarırım size Otto, yoluma devam edebileceğim bir araç verin bana."

Yüzbaşı sessizliğini bozdu:

"İnanın yapabileceğim hiçbir şey yok. Trenler dünden beri çalışmıyor, sanırım surların oradaki rayları kaldırmışlar. Elimin altında da ne bir araba var, ne at, ne de sizi götürecek adam..."

Henriette onun yüzüne bakıyor, böyle soğuk, böyle yaralı parmağa işemez davranmasından acı duyarak boğuk bir sesle sızlanıyordu:

"Ah tanrım, yardım etmek istemiyorsunuz... Tanrım, kime gideceğim ben?"

Prusyalılar her şeye güçleri yeten efendilerdi, ağızlarından çıkan tek sözcükle şehirlerin altını üstüne getiriyor, yüz arabaya el koyuyor, bin atı ahırlardan çıkarıyorlardı! Ama yüzbaşı, belli ki tazecik zaferlerine leke düşürecek süprüntüler olarak değerlendirdiği yenik halkın işine karışmamayı kural edinmiş bir muzafferin burnu büyüklüğüyle geri çeviriyordu Henriette'i. Sakin olmaya çalıştı Henriette:

"En azından neler olup bittiğinden haberiniz vardır, bana onu söyleyebilirsiniz."

Yüzbaşı inceden, belli belirsiz gülümsedi:

"Paris yanıyor... Bakın! Şu tarafa gelin, oradan çok net gözüküyor."

Henriette'in önüne düşerek istasyondan çıktı, demiryolu boyunca yüz adım kadar yürüyüp rayların üstündeki demir yaya geçidine vardı. Daracık merdiveni tırmanıp korkuluğa dayandıklarında, bir bayırın yukarısında göz alabildiğine uzanan çıplak düzlük önlerine serildi.

"Görüyorsunuz, yanıyor Paris..."

Saat dokuz buçuk olabilirdi. Gökyüzünü ateşe veren kızıl ışık devamlı büyüyordu. Doğuda, kan rengine boyanmış küçük bulutlar gözden kaybolmuş, tepede, uzak alevlerin yansıdığı bir mürekkep karalığı kalmıştı. Bütün ufuk çizgisi yangın yeriydi, ama bazı yerlerde ateş daha yoğun seçiliyor, parlak kırmızı alev demetleri fışkırarak gökyüzünde dolaşan kocaman dumanların arasından karanlığı çizgi çizgi aydınlatıyordu. Yangınlar yürüyordu âdeta, sanki uzakta kocaman bir orman ağaç ağaç yanmaktaydı, Paris'in o dev ateşiyle toprak bile tutuşup yanacakmış gibi geliyordu insana.

"Bakın!" diye açıklamaya koyuldu Otto. "Arkadaki kızıllığın önünde simsiyah görünen şu tepe var ya, orası Montmartre... Solda,

La Villette'de, Belleville'de şimdilik yanan bir yer yok. Yangın zengin semtlerden başlatılmış olmalı ve durmadan yayılıyor. Bakın işte! Sağda bir tane daha başladı! Alevleri görünüyor, fokurdayan alevler, kızgın bir duman yükseliyor. Sonra bir yerde daha, bir yerde daha, her yer!"

Bağırarak konuşmuyordu, coşkulu değildi; ama sessiz sevincinin büyüklüğü Henriette'in kanını dondurdu. Ah! Bütün bunların Prusyalıların gözü önünde olması! Yüzbaşının bu benzersiz felaketi öngörmüş ve uzun süredir bekliyormuş gibi sakin duruşunda, yarım gülümsemesinde bir hakaret seziyordu Henriette. Paris, Alman toplarının çatı oluklarının kenarını kırmaktan öteye gidemediği Paris, nihayet yanıyordu işte! Bütün ahları tutmuştu yüzbaşının; bitmek bilmeyen kuşatma, korkunç soğuklar, biri bitip öbürü başlayan zorluklar, Almanya'nın hatırladıkça öfkelendiği ne varsa hepsinin öcü alınmıştı sanki. Savaşı kazanmanın gururu olsun, ele geçirdikleri taşra illeri ya da beş milyarlık tazminat olsun, hiçbiri bu aydınlık ilkbahar gecesinde, gözü dönmüş bir çılgınlığın pençesinde kendi kendini yakan, duman olup göğe savrulan bu yıkık Paris görüntüsünün yerini tutamazdı.

"Belliydi," diye ekledi yüzbaşı alçak sesle. "Ne iş ama!"

Acısı büyüdü, büyüdü, yüreğini sıkıştırdı Henriette'in, felaketin büyüklüğü karşısında nefes alamadı genç kadın. Bütün bir halkın ödediği bu kefaret kendi derdini birkaç dakikalığına unutturdu ona. Yangının parçaladığı hayatları düşündü; ufukta, yıldırımlarla cezalandırılan lanetli şehirlerin cehennem ışıklarını saçarak cayır cayır yanan şehre baktı; çığlığını tutamadı. Ellerini birleştirerek sordu:

"Böyle cezalandırılmak için ne yaptık biz, tanrım?"

Otto cevabı yapıştıracakmış gibi kolunu kaldırdı. Az kalsın İncil'den ayetler okuyup duran o soğuk, katı, askerî Protestanlığın ateşli diliyle konuşacaktı. Ama genç kadının aydınlık, akıl dolu, güzel gözleriyle karşılaşınca sustu. Zaten hareketi diyeceğini demeye yetmiş, Fransız soyuna duyduğu nefreti, kendisini Fransa'da ahlakı bozulmuş bir halkı cezalandırmak için orduların tanrısı tarafından gönderilmiş bir adalet dağıtıcısı olarak gördüğünü anlatmıştı. Paris, yüzyıllardır sürdüğü o adi hayatın, birikmiş suçlarının ve ahlaksız-

lıklarının cezası olarak yanıyordu. Bir kez daha Cermenler dünyayı kurtaracak, Latin yozlaşmasının son izlerini silecekti.

Kolunu indirdi.

"Her şey bitti," dedi yalnızca. "Bir mahalle daha alev aldı, bakın işte şuradaki, biraz daha soldaki evler... Bir kor nehri gibi yayılan şu büyük çizgiyi görüyorsunuzdur."

İkisi de sustu, aralarında dehşetli bir sessizlik uzayıp gitti. Ansızın fışkıran alevler boyuna yükseliyor, gökyüzünü ateş selleriyle dolduruyordu. Alev denizi her dakika sonsuzluğa doğru genişlemekte, akkora kesmiş dalgalanmasından çıkan dumanlar şehrin üstünde koyu bakır rengi dev bir bulut gibi birikmekteydi; bu bulut, rüzgârın hafif esintisiyle kımıldanıyor, uğursuz bir kül ve kurum sağanağıyla gökkubbeyi yol yol edip karanlık gecenin içinde yavaş yavaş uzaklaşıyordu.

Henriette ürperdi, bir kâbustan uyanır gibi oldu. Kardeşini düşününce yine yüreği sıkıştı, son bir kez yalvardı:

"Benim için hiçbir şey yapamıyorsunuz öyle mi? Paris'e gitmeme yardımcı olmayı reddediyorsunuz!"

Otto bir kez daha elini ufukta boydan boya gezdirdi.

"Neye yarayacak ki? Yarın orada yıkıntıdan başka bir şey kalmayacak!"

Bunlar son sözlerdi; Henriette veda bile etmeden geçitten indi, küçük valizini çekerek uzaklaştı; Otto ise üstüne kalıp gibi oturan üniformasıyla, hareketsiz ve zayıf, gecenin karanlığına gömülerek uzun süre kaldı yukarıda, alevler içindeki Babil'i yabanıl bir sevinçle doya doya izledi.

Henriette gardan çıkar çıkmaz şansına, kendisini derhal Paris'e, Richelieu Sokağı'na götürmesi için arabacının biriyle pazarlık eden tombul bir hanıma denk geldi; ona yürek paralayan gözyaşlarıyla öyle çok yalvardı ki kadın sonunda onu da almayı kabul etti. Esmer, kavruk bir adam olan arabacı atına kırbacı indirdi ve yol boyunca ağzını açmadı. Ama tombul hanım susmak bilmiyordu; iki gün önce dükkânını kapatarak Paris'ten ayrılırken değerli eşyalarını bir duvarın içine gizleyip gitmekle nasıl hata ettiğini anlattı. Şehir iki saattir cayır cayır yandığından aklını tek bir düşünceyle bozmuş-

tu; oraya dönecek, yangının içinden bile olsa servetini geri alacaktı. Şehrin girişinde uykulu bir nöbetçi duruyordu; kadın bir yalan attı, Versailles'lıların yaraladığı kocasına birlikte bakabilmek için gidip yeğenini aldığını söyledi; pek bir güçlükle karşılaşmadan geçtiler. Asıl engeller sokaklardaydı; adım başı bir barikat yolu tıkıyor, durmadan daireler çizmek zorunda kalıyorlardı. Sonunda Poissonnière Bulvarı'na geldiklerinde, arabacı daha ileri gitmeyeceğini söyledi. İki kadın Sentier Sokağı'nı, Jeûneurs Sokağı'nı ve Borsa mahallesini yaya geçmek zorunda kaldı. Surlara yaklaştıkça, kızıla kesmiş gökyüzü ikisini de gündüz gibi aydınlatmaya başladı. Şehrin o kısmı öyle sakin, öylesine ıssızdı ki şaştılar; uzak bir gümbürtünün titreşimlerinden başka hiçbir şey duyulmuyordu. Ama Borsa'yı geçtikten sonra silah sesleri gelmeye başladı, mecburen evlerin kıyısından ilerlediler. Richelieu Sokağı'nda dükkânını sapasağlam bulan tombul hanım sevinçten havalara uçtu, yol arkadaşını gideceği yere kadar geçirmek için ısrar etti; Orties Sokağı, Hasard ve Sainte-Anne sokaklarından sonraydı. Sainte-Anne Sokağı'nı hâlâ elinde tutan bir federe taburu, bir an için geçmelerine engel olmaya kalktı. Sonunda, sabaha karşı saat dörtte hava aydınlanırken, telaştan ve yorgunluktan bitmiş bir halde, Orties Sokağı'ndaki eski evin ardına dek açık duran kapısına geldi Henriette. Karanlık, dar merdiveni çıktıktan sonra bir kapıdan geçip çatıya giden tahta merdivenin basamaklarını tırmandı.

Bac Sokağı'ndaki barikatta Maurice, toprak dolu iki çuvalın arasında dizlerinin üstüne kalkmayı başarmıştı. Onu yere zımbaladığını düşünen Jean bir an için umutlandı.

"Ah evlat, hâlâ yaşıyorsun ha? Şans yüzüme gülecek mi acaba? Ne hayvan herifim ben be... Dur da bir bakayım."

Yangınların parlak aydınlığında yarayı dikkatle inceledi. Süngü, sağ omzunun yakınından koluna girip çıkmış, ama işin kötüsü, sonra iki kaburga kemiğinin arasından girerek kuşkusuz akciğere değmişti. Gerçi yaralı pek güç nefes alıyor sayılmazdı. Yalnızca kolu cansız sarkıyordu.

"Zavallı eski dostum, sakın üzüleyim deme! Ne olursa olsun memnunum ben, zaten kurtulmak istiyordum artık... Sen bana bir

ömre yetecek kadar iyilik yaptın, sen olmasan çoktan bir yolun kıyısında ölüp kalmıştım."

Maurice'in sözleriyle Jean'ın yüreğine ateş düştü.

"Sus n'olur! Asıl sen beni iki kez Prusyalıların elinden kurtardın. Ödeşmiştik, hayatını gözden çıkarma sırası bendeydi, bense ne yaptım, senin canına kıydım... Ah! Lanet olsun! Kan içmekten domuz gibi sarhoş olmuşuz hepimiz!"

Remilly'de, birbirlerini bir daha görüp göremeyeceklerini, görürlerse hangi koşullarda, acıda mı sevinçte mi karşılaşacaklarını düşünerek ayrıldıkları günü anımsayınca Jean'ın gözlerinden yaş geldi. Yanı başlarında ölümle omuz omuza geçirdikleri ekmeksiz günlerin, uykusuz gecelerin hiçbir anlamı yoktu demek? Anca beraber kanca beraber yaşadıkları o kahramanca birkaç hafta içinde yüreklerinin bir olması, sonunda bu iğrençliğe, bu canavarca ve ahmakça kardeş katline varmak için miydi? Hayır, hayır! İsyan ediyordu Jean buna!

"Bana bırak evlat, seni kurtarmalıyım."

İlk iş onu buradan uzaklaştırmalıydı, çünkü askerler yaralıların işini bitiriyordu. Şans eseri yalnızlardı, kaybedecek tek dakika yoktu. Jean, bıçağıyla Maurice'in ceketinin kolunu hızlıca yardı, sonra ceketi tamamen çıkardı. Kanaması vardı, astardan yırttığı parçalarla kolu çabucak sağlamca sardı. Sonra gövdedeki yarayı temizleyip kolu da üzerinden bağladı. Allahtan yanında bir parça ip vardı, bu ilkel pansumanı iple sıkıca tutturup zarar gören yanı sabitleyerek kanamayı durdurmuştu.

"Yürüyebilir misin?"

"Sanırım evet."

Ama onu böyle, üstünde bir gömlekle yürütmeye cesaret edemedi. Birden aklına yan sokakta gördüğü ölü asker geldi; koştu, askerin paltosu ve kepiyle geri geldi. Paltoyu Maurice'in omzuna attı, sağlam olan sol kolunu giymesine yardım etti. Sonra, kepi de başının üstüne oturtunca:

"Şimdi bizden biri oldun. Nereye gidiyoruz?"

Asıl dert buydu işte. Umudunu ve cesaretini toplayan Jean'ın hemen yine yüreği sıkıştı. Yeterince güvenli bir yeri nerede bulacaklardı? Evler aranıyor, eline silah almış bütün Komüncüler kurşuna

diziliyordu. Üstelik o da Maurice de bu semtte bir allahın kulunu tanımazlardı, ne evine saklanmak isteyecekleri bir insan ne gizlenecekleri bir yer biliyorlardı.

"En iyisi yine benim eve gitmek," dedi Maurice. "Ayakaltı bir yer değildir, kimse gelip bakmaz oraya... Ama nehrin öbür yakasında, Orties Sokağı'nda."

Jean, çaresiz, kararsız, ağzının içinden sövüp duruyordu:

"Allah kahretsin! Nasıl yapmalı?"

Kraliyet Köprüsü'nden geçmek olacak iş değildi, yangınlar köprüyü güneşin alnındaymış gibi parlak bir ışıkla aydınlatmıştı. Her iki yakadan da durmadan silah sesleri geliyordu. Kaldı ki o yana gitseler aşılmaz bir engele, alevler içindeki Tuileries ile barikatlarla korunan Louvre'a toslayacaklardı. İtalya seferinden dönüşte Paris'te altı ay kadar kalmış olan Jean:

"İşimiz yaş, geçecek bir yer yok!" dedi açıkça.

Sonra birden bir fikir geldi aklına. Kraliyet Köprüsü'nün altında eskiden olduğu gibi sandallar varsa karşıya onlarla geçmeyi deneyebilirlerdi. Uzun sürerdi, tehlikeli ve rahatsız bir geçiş olurdu; ama başka seçenek de yoktu, çabuk karar verilmeliydi.

"Dinle evlat, öncelikle buradan gidelim, burası tekin değil... Ben teğmenime Komüncülerin eline düştüğümü, sonra kaçtığımı söyleyeceğim."

Maurice'i sağlam olan kolundan tuttu, yukarıdan aşağıya dev meşaleler gibi cayır cayır yanan evlerin arasından Bac Sokağı'nın sonuna kadar yürüttü. Binalardan üstlerine yanık tahta parçaları dökülüyordu; sıcaklık öylesine yüksekti ki yüzlerindeki kıllar tutuşacaktı. Sonra, rıhtıma çıktıklarında, Seine'in iki yakasında dev ışık demetleri halinde yanan binalardan yayılan ürkütücü aydınlıkta bir an için kör olmuş gibi kaldılar.

Bu gündüz aydınlığından canı sıkılan Jean:

"Muma ihtiyaç yok maşallah," diye homurdandı.

Maurice'i Kraliyet Köprüsü'nün solundaki basamaklardan aşağı indirene dek içi rahat etmedi. Orada, suyun kenarındaki büyük ağaçların altına gizlendiler. On beş dakika kadar karşılarında, rıhtımın

öbür yakasında devinen siyah gölgeleri izlediler endişeyle. Silah sesleri duyuldu; önce bir çığlık, ardından suya düşme sesi geldi, köpükler fışkırdı. Köprü belli ki tutulmuştu.

"Geceyi şu barakada geçirsek?" diye sordu Maurice, sandalcıların kullandığı tahta kulübeyi işaret ederek.

"Ha, tabii! Yarın sabah da kulağımızdan tuttukları gibi yakalasınlar!"

Jean'ın aklı hâlâ kendi önerisindeydi. Kıyıya çekilmiş bir sürü küçük kayık duruyordu orada. Ama hepsi birbirine zincirliydi; birini nasıl ayıracak, kürekleri nasıl çıkaracaktı? Sonunda eski püskü bir çift kürek buldu, iyi kapatılmamış bir asma kilidi zorlayarak açtı ve hemen, Maurice'i ön kısmına yatırdığı sandalı akıntı yönüne doğru, kıyıdan kıyıdan, soğuk banyo tekneleriyle* mavnaların gölgesinden temkinlice suya bıraktı. İkisi de karşılarındaki tüyler ürpertici görüntüden dehşete düşmüş, konuşmuyordu. Nehirden aşağıya doğru indikçe daha geniş bir alan göründüğünden dehşet büyüyordu. Solférino Köprüsü'ne geldiklerinde, bir bakışta karşılıklı iki rıhtımın da alevler içinde olduğunu gördüler.

Solda Tuileries yanıyordu. Karanlık çöker çökmez Komüncüler sarayın iki ucundaki Flore ve Marsan köşklerini ateşe vermişti, yangın hızla ortadaki Horloge Köşkü'ne yaklaşıyordu; bu köşk cephanelikten farksızdı, Mareşaller Salonu'na fıçılar dolusu barut yığılmıştı. O sırada, aralardaki binaların patlamış camlarından, içinde uzun mavi kıvılcımlar çakan kızıl dumanlar hortum gibi fışkırıyordu. Çatılar tutuşmuş, içteki ateşin zorlamasına dayanamayıp çatlayan volkanik bir toprak gibi kızgın yarıklarla aralanmıştı. Özellikle ilk ateşe verilen Flore Köşkü, akıl almaz hırıltılar çıkararak giriş katından geniş çatılarına dek yanıyordu. Parkelere, duvarkâğıtlarına boca edilmiş petrol öyle yoğun alevlere yol açmıştı ki balkon demirlerinin eğrildiği, görkemli şöminelerin, üstlerindeki güneş oymalarıyla kor gibi kızarıp patladığı görülüyordu.

---

* 1700'lerin başında Seine nehrine girme işi bir düzenleme altına alınmış, aynı dönemde nehrin kıyısında bazı noktalara soğuk banyo tekneleri adı verilen çok geniş tekneler yerleştirilmiştir. *-çev.*

Sağ tarafta ise, başta Légion d'Honneur Sarayı vardı; akşam beş sularında ateşe verilen saray neredeyse yedi saattir yanıyordu, her an yerle bir olacak kocaman bir odun yığınına dönmüştü. Onun ardından Danıştay binası geliyordu, dev bir yangındı bu; yangınların en büyüğü, en korkuncu buradaydı; iki katı da sütunlu olan kare biçimindeki devasa taş bina alev kusuyordu. İçteki geniş avluyu çevreleyen dört bina aynı anda tutuşmuştu; dört köşedeki dört merdivene dökülen fıçılarca petrol, basamakları cehennem selleriyle kavura kavura aşağı inmekteydi. Binanın nehre bakan cephesinde sıra sütunlar, saçaklar, frizler, heykeller, gözleri kör eden harlı ateşin yansıması içinde olağanüstü kabartmalar gibi capcanlı gözüküyor, çatı katının belirgin çizgisi kıyıları yalayan kızıl dillerin ortasında kararmış bir rampaya benziyordu. Ateşin gücü öylesine korkunç, öylesine sarsıcıydı ki koca bina yerden yukarı yükselmişti sanki. Temellerinin üstünde gümbürdeyerek sallanıyor, çatıların çinko kaplamalarını göğe savuran şiddetli kabarışın etkisiyle yalnızca kalın duvarlardan iskeleti ayakta kalıyordu. Sonra, Danıştay binasının yanında, bir duvarı boydan boya tutuşmuş olan, akkora kesmiş, yüksek bir sütun halinde bir ışık kulesini andıran Orsay Kışlası vardı. Arkada başka yangınlar da görünüyordu; Bac Sokağı'nda yedi ev, Lille Sokağı'nda yirmi iki ev, alevleri birbirine karışarak ufku uçsuz bucaksız ve kanlı bir denize çevirmişti.

Jean boğulacak gibi oldu.

"Tanrım, inanılır gibi değil! Nehir tutuşacak," diye mırıldandı.

Gerçekten de sandal bir kor nehrinde yüzer gibiydi. Bu kocaman binaların suda dans eden yansımalarını gören, Seine'in içinde kızgın kömür parçaları dolaştığını sanırdı. Bir ucundan yanan sarı tahta parçaları suya düştükleri yerde kıpkırmızı çakıp cızırdayarak sönüyordu. Maurice'le Jean kızıla kesmiş suyun içinde, alev alev yanan sarayların arasında, lanetli bir şehrin iki yanından kızgın lavlar akan çok geniş bir sokağından gider gibi ağır ağır gidiyorlardı.

"Ah!" dedi bu kez Maurice, arzuladığı bu yıkım karşısında yine kendinden geçerek. "Her şey yanıp kül olsun, her şey havaya uçsun!"

Jean, kem sözün uğursuzluk getirmesinden korkar gibi, dehşet dolu bir hareketle susturdu onu. Bu denli bilgili, ince ruhlu, bunca sevdiği bir delikanlı tutsun böyle fikirlere varsın, olacak iş miydi!

Solférino Köprüsü'nü geçince geniş bir açıklığa çıktıklarından küreklere iyice asıldı Jean. Ortalık öyle ışıklıydı ki sanki tam tepede gölgesiz bir öğle güneşi nehri aydınlatıyordu. Akıntının içindeki hareler, kıyıdaki çakıllı kum tepecikleri, rıhtımdaki mini mini ağaçlar, en küçük ayrıntılar bile inanılmaz bir açıklıkla seçiliyordu. Özellikle parlak beyaz görünen köprüler öyle netti ki neredeyse taşları sayılıyordu; kor gibi yanan suyun üstünde, bir yangından diğerine uzanan, ateş değmemiş incecik geçitleri andırıyorlardı. Aralıksız duyulan gümbürtülü uğultunun arasında bazen ani çatırtı sesleri geliyordu. Kurum yağıyordu üstlerine, rüzgâr leş kokular taşıyordu. En korkuncu da uzaktaki, Seine kıyılarının ötesindeki mahallelerin artık olmayışıydı; Paris yoktu artık. Sağda ve solda şiddeti gözleri kamaştıran yangınlardan sonrası dipsiz, kara bir uçurumdu. Uçsuz bucaksız bir karanlıktan, bir hiçlikten başka bir şey görünmüyordu oralarda; sanki bütün Paris yanıp küle dönmüş, sonsuz bir gecenin içinde yitip gitmişti. Ve onunla birlikte gökyüzü de ölmüştü, alevler öyle yükseğe çıkıyordu ki yıldızları söndürüyordu.

Coşkudan yerinde duramayan Maurice çılgın gibi güldü:

"Danıştay'la Tuileries'de şenlik var... Cepheler aydınlatılmış, avizeler ışıl ışıl, kadınlar dans ediyor... Ah! Dans edin! Duman tüten eteklikleriniz içinde, alev alev topuzlarınızla dans edin bakalım..."

Sağlam kolunu sallayarak Sodom ve Gomorra'nın şölenlerini, müzikleri, çiçekleri, ağza alınmaz zevkleri, sefahat âlemleriyle dolup taşan, teşhirin iğrençliğini sayısız mumla ışıklandırıp sonunda kendi kendini yakan sarayları anıyordu. Birden, korkunç bir gürültü duyuldu. Tuileries'den geliyordu, sarayın iki ucundan yürüyen yangın Mareşaller Salonu'na ulaşmıştı. Barut fıçıları ateş almış, Horloge Köşkü bir baruthane şiddetiyle havaya uçmuştu. Dev bir ışık demeti yükselerek karanlık gökyüzünü dolduran bir sorguç, tüyler ürperten bu şenliğin çiçek buketi oldu. Her şey yeniden karanlıklara gömülürken:

"Bravo, dans!" diye haykırdı Maurice, bir gösterinin sonunda haykırır gibi.

Jean aklını yitirmişçesine kekeleyerek bir kez daha yalvardı ona. Hayır, hayır! Kötülüğü dilememek gerekirdi! Her şey yerle bir olursa onlar da canlarından olmayacak mıydı? Küreklere asılmış, bu kor-

kunç gösteriden bir an önce kaçıp kıyıya varmaya uğraşıyordu Jean. Ama temkinliliği de elden bırakmamıştı; Concorde Köprüsü'nü geçti, Seine'in kıvrımını döndü, Conférence Rıhtımı'na varıncaya dek karaya çıkmadı. Kıyıya ayak bastıkları o kritik anda, başkasının malına içgüdüsel bir saygısı olduğundan, sandalı suda bırakmak yerine birkaç dakika kaybederek palamarla sıkıca bağladı. Concorde Meydanı'ndan ve Saint-Honoré Sokağı'ndan geçip Orties Sokağı'na varmayı planlıyordu. Maurice'i kıyıda yere oturttuktan sonra tek başına rıhtımın merdivenlerini çıktı; bulundukları yerde yığınla engel vardı, onları aşmanın ne kadar güç olacağını kavrayınca yeniden endişelendi. Burası Komün'ün aşılmaz kalesiydi; Tuileries'nin önündeki taraçaya toplar dizilmiş, Royale, Saint-Florentin ve Rivoli sokakları, son derece sağlam yapılmış yüksek barikatlarla kapatılmıştı; Versailles ordusunun taktiğini de açıklıyordu bu durum, Versailles'lılar askerlerini dev bir iç açı oluşturacak şekilde dizmişti, açının tepe noktası Concorde Meydanı'ydı, iki kolundan biri nehrin sağ yakasında, Kuzey Demiryolu Kumpanyası'nın marşandiz istasyonuna, diğeriyse sol yakada surların bir burcuna, Arcueil Kapısı'nın yakınlarına uzanıyordu. Ama sabah olmak üzereydi, Komüncüler Tuileries'yi ve barikatları boşaltmış, askerler Sainte-Honoré Sokağı'yla Royale Sokağı'nın kesiştiği kavşaktaki on iki binanın akşamın dokuzundan beri yanmakta olduğu mahalleyi almıştı.

Jean yeniden aşağıya, kıyıya indiğinde, Maurice'i taşkınlık nöbetinin ardından sersemlemiş, yarı uyuklar halde buldu.

"İşimiz hiç kolay olmayacak... Hiç olmazsa biraz daha yürüyebilir misin, evlat?"

"Evet, evet, merak etme. Her durumda varırım eve, ölü ya da diri."

Taş merdiveni çıkmakta çok zorlandı Maurice. Sonra yukarıda, rıhtımda, arkadaşının kolunda uyurgezer adımlarıyla ağır ağır yürüdü. Güneş daha doğmamıştı ama çevredeki yangınların yansıması geniş meydanı solgun bir ışıkla ağartıyordu. İn cin top oynayan meydandan geçerlerken, insana acı veren bu yıkıma yürekleri sıkışarak baktılar. İki uçta, köprünün karşı tarafıyla Royale Sokağı'nın sonunda, top ateşi altındaki Bourbon Sarayı'yla La Madeleine Kilisesi hayal meyal seçiliyordu. Tuileries'nin taraçası toplarla vurulmuş, kısmen yıkılmıştı.

Meydanda çeşmelerin bronz süslemeleri kurşunlarla delik deşikti; bir havan topuyla ikiye ayrılmış olan Lille Heykeli'nin dev gövdesi yerde yatıyordu, yandaki Strazburg Heykeli ise bunca yıkımın yasını tutar gibi tülle kapatılmıştı*. Çatışmalardan zarar görmeyen dikilitaşa yakın bir hendekte, kazma gibi bir şeyle yarılmış olan gaz borusu kazara tutuşmuş, keskin bir ıslık sesiyle fıskiye gibi alev fışkırtıyordu.

Jean, ateşten kurtulan Denizcilik Bakanlığı'yla Garde-Meuble** arasındaki Royale Sokağı'nı kapatan barikatın yakınından geçmekten kaçındı. Barikata yığılmış toprak dolu çuvallarla fıçıların gerisinden askerlerin kalın sesleri geliyordu. Barikatın önünü koruyan hendek durgun, kokmuş bir suyla doluydu, içinde bir federenin cesedi yüzüyordu. Bir aralıktan bakarak Saint-Honoré kavşağını gördüler, banliyölerden gelen yangın tulumbaları gıcırtılarla çalıştığı halde kavşaktaki evlerin tamamına yakını yanmıştı. Sağdaki ve soldaki küçük ağaçlar, gazete satan kulübeler kırılmış, şarapnel parçalarıyla delik deşik olmuştu. Çığlık sesleri geliyordu; itfaiyeciler sokaktaki evlerden birinin mahzeninde yarı yarıya kömürleşmiş yedi kiracı bulmuştu.

Saint-Florentin Sokağı'yla Rivoli Sokağı'nı kapatan barikat, hünerli yüksek yapısıyla hâlâ taş gibi görünse de Jean geçmek için en tehlikesiz yerin orası olduğunu hissetti. Askerlerin henüz ele geçirmeye cesaret edemediği bu barikat aslında tamamen boşaltılmıştı. Toplar kaderine terk edilmiş öylece yatıyordu. Bu yenilmez kalenin gerisinde, onları görür görmez kaçan başıboş bir köpekten başka kimsecikler yoktu. Gelgelelim iyice güçten düşen Maurice'i omuzlayıp Saint-Florentin Sokağı'ndan koşarken Jean'ın korktuğu başına geldi; barikatın köşesini dönen 88. Muharip Bölüğü bir anda karşılarına çıktı.

"Komutanım, bu haydutlar arkadaşımızı yaraladı, ambülansa götürüyorum," diye açıkladı Jean.

Omzundaki palto kurtardı Maurice'i; sonunda Saint-Honoré Sokağı'ndan aşağıya inerlerken Jean'ın kalbi duracakmış gibi küt küt

---

* 1870 Fransa-Prusya Savaşı sırasında, merkezi Strazburg şehri olan Alsas-Loren [Alsace-Lorraine] bölgesi Almanlara geçince, Concorde Meydanı'ndaki Strazburg Heykeli siyah bir tülle kapatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile bölge yeniden Fransa topraklarına katılana dek tülün heykelin üstünde kaldığı rivayet edilmektedir. *-çev.*

** Saraya ait eşyaların, mobilyaların depolanması için 1772'de Concorde Meydanı'nda inşa edilen binadır. *-çev.*

atıyordu. Hava ağarmaya başlamıştı, yan sokaklardan silah sesleri geliyordu çünkü mahallede hâlâ çatışmalar vardı. Talihsiz bir karşılaşma daha olmadan Frondeurs Sokağı'na gelebilmeleri mucize gibi bir şeydi. Yürüyüşleri iyice ağırlaşmıştı artık, son üç yüz-dört yüz metre bitmek bilmedi. Frondeurs Sokağı'nda bir Komüncü birliğine denk geldiler; ama Komüncüler, arkadan bütün alayın geldiğini sanarak korkuyla önlerinden kaçtı. Geriye Argenteuil Sokağı'nın kısacık bir bölümü kalıyordu, sonrası Orties Sokağı'ydı.

Ah, Orties Sokağı! Jean tam dört saattir nasıl da iple çekmişti buraya varmayı! Sokağa girmek kurtulmak demekti. Orties, çarpışmalardan yüz fersah uzaktaymış gibi karanlık, ıssız, sessizdi. Maurice'in evi, kapıcısı olmayan o eski ve daracık bina, ölüm sessizliği içinde uyuyordu.

"Anahtarlar cebimde," dedi Maurice güçlükle. "Büyük olan sokak kapısının, küçük olan odamın, en üst kat."

Ve oracığa yığılarak endişeden, üzüntüden aklını oynatacak gibi olan Jean'ın kolları arasına bayılıverdi. Jean, sokak kapısını kapamayı unutarak, hiç bilmediği bu merdivenlerde bir şeye çarpıp da insanları başına toplamaktan çekinerek, el yordamıyla yukarıya çıkardı Maurice'i. Yukarıda ne yana gideceğini bulamadı, yaralıyı basamağın üstüne bıraktı, allahtan cebinde taşıdığı kibritlerin yardımıyla kapıyı aradı ve ancak bulunca inip Maurice'i bıraktığı yerden alabildi. Sonunda Paris'i yukarıdan gören pencerenin karşısındaki küçük, demir yatağa yatırmıştı onu; hava ve ışık ihtiyacı içinde pencereyi ardına kadar açtı. Güneş doğuyordu; yatağın önüne yığıldı Jean, aklına o korkunç düşünce, arkadaşını öldürdüğü düşüncesi gelince, bitkin, bezgin, hıçkıra hıçkıra ağlamaya koyuldu.

Aradan dakikalar geçmiş olmalıydı; birden Henriette'i fark etti Jean, hiç şaşırmadı. Bundan doğal ne vardı, kardeşi ölüyordu, o da gelmişti. İçeri girdiğini bile görmemişti, belki de saatlerdir oradaydı. Jean şimdi bir sandalyeye çökmüş, kardeşini bilinci kapalı, kanlar içinde bulunca beyninden vurulmuşa dönen Henriette'in sağa sola koşmasına bakıyordu aptal aptal. Neden sonra aklına gelip sordu:

"Sokak kapısını kapadınız mı?"

Henriette allak bullak yüzüyle evet anlamında başını salladı. Sonunda gelip şefkat ve yardım ister gibi ellerini Jean'a uzattığında, Jean yeniden konuştu:

"Biliyor musunuz, onu ben öldürdüm..."

Henriette anlamıyor, duyduklarına inanmıyordu. Genç kadının ellerinin avuçlarında sakince durduğunu hissediyordu Jean.

"Ben öldürdüm onu... Evet, orada, bir barikatta... O barikatın bir tarafında savaşıyordu, ben diğer tarafında..."

Küçük eller titremeye başlamıştı.

"Sarhoş gibiydik, ne yaptığımızı bilmez olmuştuk... Ben öldürdüm onu..."

Ellerini çekti Henriette, titriyordu, bembeyazdı, dehşet dolu gözlerini Jean'ın gözlerine dikmişti. Her şey bitecekti demek, Henriette'in paramparça kalbinden geriye hiçbir şey kalmayacaktı? Ah, Jean! Daha dün akşam onu düşünmüştü Henriette, belki yeniden görebilirim demiş, bu belirsiz umutla mutlu olmuştu! O ise bu korkunç şeyi yapmıştı; öte yandan Maurice'i kurtaran da yine oydu, onca tehlikenin arasından buraya kadar taşımıştı onu! Bir daha asla gönül rahatlığıyla, tüm varlığı geriye çekilmeden, ellerini onun ellerine bırakamayacaktı Henriette. Ama yine de cefakâr kalbinin son umudunu yüklediği bir haykırışla:

"İyileştireceğim ben onu, hemen şimdi iyileştirmeliyim!"

Remilly'deki revirin uzun gece nöbetlerinde yaraları temizlemekte, tedavi etmekte epey uzmanlaşmıştı. Kardeşinin yarasını da hemen incelemek istedi, onu uyandırmadan giysilerini çıkardı. Ama Jean'ın bulup buluşturarak yaptığı o üstünkörü pansumanı söktüğü sırada kıpırdandı Maurice, alev alev yanan iri gözlerini açıp zayıf bir sesle bağırdı. Hemen sonra tanıdı Henriette'i, gülümsedi.

"Geldin mi? Ah! Ölmeden seni görebildiğim için ne kadar mutluyum!"

Henriette güven veren bir hareketle susturdu onu.

"Ölmek mi! Ben ölmeni istemiyorum ama! Ben yaşamanı istiyorum! Konuşma artık, her şeyi bana bırak!"

Gelgelelim kurşunun girip çıktığı kolu, zarar verdiği kaburgaları inceleyince yüzü değişti Henriette'in, gözleri bulutlandı. Hızlıca odaya hâkim oldu genç kadın, biraz zeytinyağı buldu, eski gömlekleri yır-

tıp sargı bezi hazırladı; o sırada Jean da bir testi su getirmek için aşağıya inmişti. Henriette yaraları yıkar, becerikli elleriyle pansumanları yaparken hiç konuşmadan bir köşeden ona bakıyordu Jean; yardım etmek elinden gelmiyordu, genç kadın geldiğinden beri kaybolmuştu sanki. Henriette işini bitirdi, onun ne kadar kaygılı olduğunu gören Jean bir doktor aramaya gidebileceğini söyledi. Ama Henriette'in aklı son derece başındaydı: Hayır, ilk buldukları doktoru alıp getiremezlerdi, kardeşini askerlere teslim edebilirdi! Güvenilir birisi olmalıydı, birkaç saat bekleyebilirlerdi. Bir süre sonra Jean gidip alayını bulması gerektiğini söyleyince, kaçabileceği ilk fırsatta oraya geri dönmesi, gelirken de yanında bir cerrah getirmesi konusunda anlaştılar.

Bir süre gidemedi Jean, ettiği fenalığın acısıyla dolu bu odadan bir türlü ayağı varıp da ayrılamıyordu. Pencere bir an kapatıldıktan sonra yine açılmıştı. Yaralı, başını kaldırmış, yatağından dışarıyı seyrediyordu; Henriette'le Jean, uzadıkça ruhlarını ezen bir sessizlik içinde uzaklara dalmışlardı.

Moulins tepesinin bu yüksekliğinden Paris'in rahat yarısı ayaklar altındaydı; önde, Saint-Honoré mahallesinden Bastille'e kadar merkezdeki mahalleleri, sonra boydan boya Seine'i ve ileride, üst üste binmiş çatıları, ağaç tepeleri, çan kuleleri, kubbeleri, kuleleriyle nehrin sol yakasını görüyorlardı. Hava aydınlanmaktaydı; o iğrenç gece, tarihin gördüğü en korkunç gecelerden biri sona ermişti. Ama yükselen güneşin berrak aydınlığında, pembe gökyüzünün altında yangınlar sürüyordu. Karşıda hâlâ yanan Tuileries, Orsay Kışlası, Danıştay binası, Légion d'Honneur Sarayı görünüyor, aydınlıkta daha soluk gözüken alevleri gökyüzünü titreştiriyordu. Lille ve Bac sokaklarının ilerisinde de yanan evler olmalıydı; çünkü Kızılhaç Kavşağı'ndan ve daha uzakta, Vavin Sokağı'yla Notre-Dames-des-Champs Sokağı'ndan kıvılcım sütunları yükselmekteydi. Sağda, hemen yakında, Saint-Honoré Sokağı'nın yangınları sönmekteydi; solda, Palais-Royal'de ve yeni Louvre'da ise, sabaha karşı başlatılan gecikmiş yangınlar büyümeden küllenmeye yüz tutmuştu. Fakat batıdan esen rüzgârın pencerenin önüne kadar getirdiği kocaman, kara bir duman vardı ki onun ne olduğunu ilk başta anlayamadılar. Maliye Bakanlığı sabahın saat üçünden beri yanıyordu; alçı kaplı binaların

alçak tavanlı odalarında inanılmaz bir kâğıt yığını öylesine tütüyordu ki bina cayır cayır alevlerle değil, göğe kalın is hortumları sala sala, için için kül oluyordu. Yeni bir sabaha uyanan büyük şehirde, gecenin o trajik görüntüsü, silme yıkımın dehşeti, içine korlar yağan Seine nehri, dört bir yandan tutuşmuş Paris tablosu silinmiş olsa da sürekli genişleyen o yoğun duman bulutu gökte gezindikçe, felaketten kurtulmuş mahallelerin üstünden çaresizlik duygusu taşıyan kasvetli bir hüzün geçiyordu. Pırıl pırıl doğan güneş az sonra görünmez oldu ve kurşuni gökyüzünde yalnızca o yas kaldı.

Maurice yeniden delilenir gibi koluyla ağır ağır uçsuz bucaksız ufku tarayarak mırıldandı:

"Her şey yanıyor mu? Ah, ne kadar uzun sürdü!"

Henriette'in gözlerine yaş doldu, bu büyük felaketlere kardeşinin de karışmış olması acısını bir kat daha arttırıyordu sanki. Ne genç kadının elini tutmaya, ne dostunu kucaklamaya cesaret edebilen Jean, deli gibi çıkıp gitti.

"Hoşça kal, sonra görüşürüz!"

Ancak akşam sekize doğru, hava karardıktan sonra geri gelebildi. Çok endişeli olmasına rağmen mutluydu: Alayı artık çarpışmalara katılmayacaktı, cephe gerisine çekilmiş, mahalleyi koruma emri almıştı. Bölüğüyle Carrousel Meydanı'na yerleşecekleri için her akşam buraya çıkıp yaralıdan haber alabilecekti. Yalnız gelmemişti Jean; rastlantı sonucu 106. Alay'ın eski binbaşısıyla karşılaşmış, başka doktor bulamadığı için, bu aslan kafalı korkutucu adamın her şeye rağmen iyi bir insan olduğunu düşünerek, çaresizlik içinde onu getirmişti.

Dizlerine kapanan bu askerin kendisini hangi yaralı için rahatsız ettiğini bilmeyen ve bu kadar çok merdiven çıktığı için homurdanan Bouroche, karşısında bir Komüncü olduğunu anlayınca önce küplere bindi:

"Allah kahretsin! Alay mı ediyorsunuz siz benimle? Hırsızlıktan, adam öldürmekten, kundakçılıktan bitkin düşmüş bu itoğlu itlere mi bakacağım! Sizin eşkıyanın durumu belli; iyileştireyim mi istiyorsunuz, olur! Kafasına üç kurşun sıktım mıydı!"

Ama omuzlarına dökülmüş güzel saçlarıyla, siyah elbisesinin içinde bembeyaz dikilen Henriette'i görünce bir anda sakinleşti.

"Bu benim kardeşim binbaşı, sizin de Sedan'daki askerlerinizden biri."

Bouroche yanıt vermedi, yaraların sargısını çözdü, sessizce inceledi; cebinden bir ilaç şişesi çıkardı, genç kadına nasıl yapması gerektiği göstererek pansumanı yeniledi. Sonra birdenbire sert bir sesle yaralıya sordu:

"Neden o itin kopuğun tarafına geçtin, niye yaptın böyle bir alçaklığı?"

Maurice, odaya girdiğinden beri hiç konuşmadan, parlayan gözlerle binbaşıya bakıyordu. Yüzü alev alev yanıtladı:

"Çünkü çok fazla acı, çok fazla haksızlık, çok fazla utanç var!"

Bouroche elini salladı, insan bir kez böyle düşüncelere kapıldı mı olmayacak işlere kalkışır demek ister gibiydi. Yeniden konuşacak gibi oldu, sonra sustu. "Yine geleceğim," diyerek çıkıp gitti.

Eşikte Henriette'e kesin bir şey söylemeye çekindiğini belirtti. Akciğer ciddi biçimde zarar görmüştü; kanama olabilir, yaralıyı bir anda öldürebilirdi.

Henriette tokat gibi yüreğine oturan bu sözlere karşın içeri girerken gülümsemeye çalıştı. Kurtaramayacak mıydı yoksa kardeşini? O korkunç olayı, burada bir kez daha bir araya gelmiş, yaşamaya can atan bu üç insanın sonsuza dek ayrılışını önleyemeyecek miydi? O gün akşama dek odadan dışarı adımını atmamıştı genç kadın, yaşlı bir komşu kadın nazikçe alışverişlerini üstlenmişti. Yeniden yerine, yatağın yanındaki sandalyeye oturdu Henriette.

Maurice ateşli bir coşkuyla Jean'ı sorguya çekiyor, neler olduğunu öğrenmek istiyordu. Her şeyi anlatmıyordu Jean; kurtarılan Paris'te, son nefesini vermek üzere olan Komün'e karşı yükselen kudurgan öfkeyi anlatmaktan kaçınıyordu. Günlerden çarşambaydı. Halk, pazar akşamından beri, yani dolu dolu iki gündür mahzenlere gizlenmiş, korkudan soğuk terler dökmüştü; çarşamba sabahı dışarı çıkmayı göze aldıklarında, delik deşik sokakları, yıkıntıları, kanı, özellikle de o korkunç yangınları görünce gözlerini bir intikam öfkesi bürümüştü. Ceza büyük olacaktı. Evleri arıyorlar, topladıkları şüpheli adam ve kadınları toplu infaz mangalarının önüne atıyorlardı. O akşam al-

tıdan sonra Versailles ordusu, Montsouris Parkı'ndan Kuzey Garı'na dek ana yolları elinde tutarak Paris'in yarısını kontrol altına almıştı. Komün'ün son üyeleri, yaklaşık yirmi kişi, Voltaire Bulvarı'nda on birinci ilçenin belediyesine sığınmak zorunda kalmıştı.

Bir sessizlik oldu; Maurice gözlerini gecenin ılık havasına açılan pencereden uzaklara, şehre dikerek mırıldandı:

"Neyse, sürüyor ya, yanıyor Paris!"

Doğruydu bu; hava kararır kararmaz alevler yine görünmüş, gökyüzü uğursuz bir ışıkla yeniden kırmızıya boyanmıştı. Öğleden sonra Lüksemburg'daki baruthane korkunç bir gürültüyle havaya uçunca, Panthéon'un çöküp yeraltı mezarlarının içine gömüldüğü söylentisi yayılmıştı şehre. Önceki günden kalan yangınlar da bütün gün sürmüştü; Danıştay binasıyla Tuileries yanıyor, Maliye Bakanlığı yoğun bir dumanla tütüyordu. Yangının şiddetiyle gökyüzüne savrulan yanmış kâğıt parçaları ince bir yağmur gibi şehrin üstüne yağmaktaydı; kelebek sürüsünü andıran bu kara buluttan korunmak için pencereyi on kez örtmek zorunda kalmışlardı. Bütün Paris bu kâğıt parçalarıyla kaplıydı; hatta yirmi fersah öteye, Normandiya'ya kadar bile saçılmıştı kâğıtlar. Artık yalnızca batıdaki ve güneydeki mahalleler, Royale Sokağı'nın, Kızılhaç Kavşağı'nın, Notre-Dame-des-Champs Sokağı'nın evleri değildi yanan. Şehrin doğusu da tamamen alevler içinde gibiydi; Belediye Sarayı'nın kocaman kor yığını, dev ateşiyle ufku kapatıyordu. Yine o tarafta, Tiyatro Lirik, dördüncü ilçe belediyesi ve yan sokaklarında otuzdan fazla ev meşale gibi tutuşmuştu; ayrıca kuzeyde, Porte-Saint-Martin Tiyatrosu da karanlık tarlaların ortasında yanan bir ot yığını gibi uzaklarda tek başına kıpkırmızıydı. Kişisel intikamlar, birtakım dosyaları yok etme gibi hesaplar da çıkmıştı ortaya. Ne kendini savunmak, ne zafer kazanan birlikleri ateşle durdurmak sözkonusuydu artık. Bir çılgınlık rüzgârıdır esiyordu; Adalet Sarayı, Hôtel-Dieu, Notre Dame şans eseri ayaktaydı. Yıkmış olmak için yıkmaktı bu; ilkel efsanelerdeki yeryüzü cennetini kuracak yeni, saf ve mutlu bir toplumun çıkması için çürümüş ihtiyar insanlığı bir dünyanın külleri altına gömmekti!

"Ah savaş, ne korkunç şeysin sen savaş!" dedi Henriette alçak sesle, yıkıntı, acı ve can çekişenlerle dolu bu şehre bakarken.

Son ve kaçınılmaz perde değil miydi aslında bu; bu kan dökme çılgınlığı Sedan ve Metz'in bozgun meydanlarında filizlenmemiş miydi; bu bulaşıcı yakıp yıkma arzusu Paris kuşatmasında doğmamış mıydı; katliamların ve tepetaklak oluşların ortasında, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bir ulusun son ve en büyük krizi değil miydi bu yaşananlar?

Ama Maurice, yanan mahallelerden gözlerini ayırmadan, güçlükle, ağır ağır konuştu:

"Hayır, hayır, lanet okuma savaşa... Savaş iyidir, yapması gerekeni yapar..."

Nefret ve pişmanlık dolu bir haykırışla onun sözünü kesti Jean.

"Aman tanrım! Seni karşımda yatarken görmek, benim yüzümden bu halde olduğunu bilmek... Savunma artık savaşı, savaştan kirli şey yok dünyada!"

Yaralı belli belirsiz bir hareket yaptı.

"Oh! Ben, benim ne önemim var? Yüzlerce insan var bu durumda. Belki de gerekliydi bu kadar insanın ölmesi. Ölüm olmadan hayat olmuyor ve savaş hayatın ta kendisi."

Bu birkaç sözcüğü söyleyebilmek için harcadığı çabadan yorgun düşen Maurice'in gözleri kapandı. Henriette, bir işaretle Jean'dan tartışmayı uzatmamasını rica etti. Oysa Napolyon efsanelerinin kahramanı büyükbabasının kahraman ruhunun yaşadığı berrak bakışlarıyla bu narin ve yiğit kadın da, sakince durmasına rağmen insanlığın çektiği acılar karşısında öfke ve isyanla doluydu.

İki gün, perşembe ve cuma günleri, yine aynı yangınların ve katliamların ortasında geçti. Top gürültüsü hiç susmuyordu. Versailles ordusunun eline geçen Montmartre bataryaları, federelerin Belleville ve Père-La-Chaise'e yerleştirdiği bataryaları aralıksız vurmaktaydı; federeler ise Paris'in üstüne gelişigüzel top yağdırıyor, Richelieu Sokağı'na, Vendôme Meydanı'na havan mermileri düşüyordu. 25'inin akşamı, şehrin sol yakası tamamen askerlerin eline geçmişti. Ama sağ yakada, Château d'Eau Meydanı'yla Bastille Meydanı'nda barikatlar hâlâ dayanıyordu. Bir an olsun kesilmeyen korkunç bir ateşle savunulan iki kaleydi bu barikatlar. Akşamın alacakaranlığında son Komün üyeleri sağa sola kaçışırken, Delescluze bastonunu aldı ve gezintiye çıkar gibi sakince Voltaire Bulvarı'nı kapayan barikata geldi; burada vurularak

bir kahraman gibi öldü. Ertesi gün, ayın 26'sı, Château d'Eau ve Bastille barikatları şafakla birlikte düştü. Sayıları giderek azalan, ölümü göze almış bir avuç yiğit Komüncü artık yalnızca La Villette'i, Belleville'i ve Charonne'u tutuyordu. İki gün daha direndiler ve kıyasıya çarpıştılar.

Cuma akşamı, Carrousel Meydanı'ndan kaçıp Orties Sokağı'na giderken, Richelieu Sokağı'nın aşağısında toplu bir infaza tanık oldu Jean, uzun süre kendine gelemedi. İki gündür, biri Lüksemburg'da, diğeri Châtelet Tiyatrosu'nda olmak üzere iki askerî mahkeme işliyordu. Birinci mahkemenin suçlu buldukları bahçede vuruluyor, ikincininkiler ise Lobau Kışlası'na sürükleniyordu; kışlanın avlusunda mangalar, tüfeklerin namlusu göğüslerine değecek kadar yakından, aralıksız kurşuna diziyordu insanları. Oradaki katliam özellikle korkunçtu: Ufacık bir ipucu yüzünden, elleri baruttan siyah diye, ayağında asker ayakkabısı var diye mahkûm edilen insanlar, çocuklar, hiç ilgisi olmadığı halde ihbar edilenler, kişisel intikamlara kurban gidenler, avazları çıktığı kadar durumlarını anlatmaya çalışıyor ama kimseye dinletemiyordu; salkım saçak sürüler gibi atılıyorlardı tüfek namlularının önüne. Bir seferde onca zavallı, kurşun yetişmiyordu hepsine, yaralıları süngüleyerek öldürüyordu askerler. Kan dere gibi akıyor, yük arabaları sabahtan akşama dek ceset taşıyordu. Şehir askerlerin eline geçtikçe, intikam isteyen öfkenin ani cinnetine kapılıp barikatların önünde, ıssız sokakların duvar diplerinde, tarihi binaların basamaklarında da rasgele infazlar yapılıyordu. Jean, işte böyle bir olay sırasında, mahalle sakinlerinin Tiyatro Français'de nöbet tutan birliğe bir kadınla iki adam getirdiğini görmüştü. Burjuvalar askerlerden daha zalimdi, yeniden çıkmaya başlayan gazeteler Komüncülerin kökünün kazınması çağrıları yapıyordu. Öfkeli kalabalık özellikle kadının üstüne çullanmıştı; onun, öcü gibi korktukları o kundakçı kadınlardan*, geceleri sokaklarda dolaşıp sinsice zengin

* Fr. Pétroleuse: Komün'ün ezilmesi sırasında şehirdeki yangınları çıkarmakla suçlanan kadınlara verilen isimdir. Kadınlar Komün'ün başından sonuna dek aktif olmuş, birlikler ve kulüpler kurmuş, kanlı hafta boyunca Komün'ün savunmasına katılmışlardır. Dönemin gazetelerinde, Komün'e yönelik bir nefret uyandırmak için binaları kundaklayan, gaddar, histerik, içkici kadınlar imgesi oluşturularak halk arasında yayılmıştır. Arşivler açıldığında, Komüncülerin yargılandığı mahkeme kayıtlarında, bu suçu işlediği kanıtlanan hiçbir kadın olmadığı görülmüştür. *-çev.*

evlerinin yanına sokulan, petrol bidonlarını tutuşturup mahzenlere fırlatan kadınlardan biri olduğunu söylüyorlardı. Sainte-Anne Sokağı'ndaki bir evin mahzen penceresi önünde diz çökmüş yakaladık onu diye bas bas bağırıyorlardı. Kadının itirazlarına, hıçkırıklarına rağmen onu da diğer iki adamla birlikte barikatın hâlâ kapatılmamış olan hendeğine attılar, o kara deliğin içinde kapana kıstırılmış kurtlar gibi hepsini kurşunladılar. Yoldan geçenler seyrediyordu; bir kadın yanında kocasıyla durmuş bakıyor, yakınlardaki bir eve etli turta götüren bir fırıncı çırağı ıslıkla bir av türküsü çalıyordu.

Jean, eli ayağı buz kesmiş, bir an önce Orties Sokağı'na varmaya çalışırken, bir anda bir şey anımsadı. Sırtında namuslu, beyaz işçi gömleğiyle, onaylar gibi başını sallayarak infazı seyreden kişi, mangasının eski askeri Chouteau değil miydi? Onun ne haydut, ne hain, ne hırsız, ne katil olduğunu bilmez miydi Jean! Bir an dönüp onu ihbar etmeyi, diğer üçünün cesedi üstünde onu da kurşuna dizdirmeyi düşündü. Ah, bu keder; masumlar toprağın altında çürürken en suçlular yaptıklarının bedelini ödemekten hep kurtuluyor, cezalarını bulmadan gözlerimizin içine baka baka dolaşıyordu!

Henriette merdivenden ayak sesleri geldiğini duyunca kapının eşiğine çıktı.

"Dikkat edin, bugün acayip bir taşkınlık var üstünde... Binbaşı geldi, umutlarımı kırdı."

Gerçekten de Bouroche yine kesin bir şey söyleyememiş, başını sallamıştı. Yine de belki, yaralının genç oluşu, korktuğu badireyi atlatmasını sağlayabilirdi.

"Ah! Sen misin?" dedi heyecanla Maurice, Jean'ı görür görmez. "Ben de seni bekliyordum, neler oluyor, ne durumda işler?"

Kız kardeşine zorla açtırdığı pencerenin karşısında, sırtını yastığına dayamış, karanlık bastırırken yeni bir yangın ateşiyle aydınlanan şehri gösteriyordu:

"Yine başlıyor ha? Paris yanıyor, Paris bu sefer tamamen yanıyor!"

Güneş batar batmaz Yedek Ambar'da* başlayan yangın, Seine'in yukarısındaki uzak mahallelere sıçramıştı. Tuileries'de, Danıştay bi-

* 1807'de Napolyon Bonapart'ın emriyle inşa edilen ve Paris Komünü sırasında yanana dek kullanılan Paris'in tahıl ambarı. *–çev.*

nasında, tavanların çökmesiyle, sönmeye yüz tutan kalaslar yine tutuşmuş olmalıydı; çünkü yeniden kısmi yangınlar patlak veriyor, arada sırada alevler ve kıvılcımlar yükseliyordu. Söndü sanılan birçok ev de bu biçimde yeniden yanmaya başlamıştı. Üç günden beri, hava kararır kararmaz, sanki karanlık henüz küllenmemiş közlere üfleyip canlandırıyor, onları ufkun dört bir yanına taşıyor gibi, yeniden bir yerinden ateş alıveriyordu şehir. Ah! Her akşam gün kavuşurken kızıla boyanıp bütün bir hafta boyunca yanan, kanlı haftanın gecelerini korkunç meşaleleriyle aydınlatan bu cehennem şehir! Hele o gece, La Villette dokları yanarken, koca şehrin üstüne öyle parlak bir aydınlık yayılmıştı ki insan şehrin dört bir ucundan tutuştuğuna, alevlerin bu sefer onu boğacağına inanabilirdi. Kan kırmızı göğün altında, kızıl mahallelerin kora dönmüş çatıları birbiri ardına uzayıp gidiyordu.

"Her şey bitti," diye tekrarladı Maurice. "Yanıyor Paris!"

Coşkuyla defalarca söyledi bu sözleri; ağzını açacak gücünün olmadığı üç günlük ağır uykunun ardından konuşmaya ihtiyacı vardı. Ama hıçkırıklarını tutmaya çalışan birini duyunca başını çevirdi.

"Nasıl, sen mi ağlıyorsun küçük kardeşim, yiğitliği dillere destan olan sen! Öleceğim diye mi ağlıyorsun..."

Henriette, haykırarak sözünü kesti onun:

"Sen ölmeyeceksin!"

"Öleceğim öleceğim, böylesi daha iyi, gerekiyor... Ah! Boş ver, pek fazla güzel şey eksilmeyecek benimle birlikte. Savaştan önce ne çok üzdüm seni, ne kadar pahalıya patladım sana, hem yürek hem el yaktım! Yaptığım bütün o budalalıkları, o çılgınlıkları düşünüyorum da, kimbilir ne işler açılabilirdi başıma, hapse girebilirdim, kötü yollara sapabilirdim..."

Henriette bir kez daha atılarak sözünü kesti onun:

"Sus! Sus! Hepsini telafi ettin sen!"

Maurice sustu, bir an düşündü.

"Öldüğüm zaman evet, belki... Ah, eski dostum Jean, beni süngünle yere sermekle hepimize büyük bir iyilik ettin aslında."

Jean da gözlerinde yaşlarla karşı çıktı ona:

"Böyle söyleme! Kafamı duvarlara vurmamı mı istiyorsun!"

Maurice hararetle sözlerini sürdürdü:

"Sedan'ın ertesi günü bana ne dediğini hatırlıyor musun, bazen sağlam bir tokat yemek kötü bir şey değildir demiştin. Bir yerlerde çürümüş bir şey varsa, bozulmuş bir organ varsa, seni kolera gibi yavaş yavaş öldürmesindense bir balta darbesiyle kesilip atılması daha iyidir demiştin. Şu çılgın ve sefil Paris içinde bir başıma hapis kaldığım günden beri çok düşündüm bu lafını. Ben, senin kesip attığın bozulmuş organım işte..."

Konuştukça coşkusu artıyordu, dehşete düşen Henriette'le Jean'ın yakarışlarını dinlemiyordu bile. Sembollerle, çarpıcı imgelerle dolu konuşmasını kendinden geçerek sürdürdü. Fransa'nın sağlıklı tarafı, aklı başında, ağırbaşlı, hep toprağa yakın durmuş, köylü tarafı, İmparatorluğun yozlaştırdığı, düşlerin ve hazların peşinde sakatlanmış, çılgın, azgın tarafını ortadan kaldırıyordu; Jean da işte bu yüzden, ne yaptığını tam olarak bilemeden, etinden bu eti, canından bu canı koparmak zorunda kalmıştı. Ama bu kan banyosu gerekliydi; Fransız kanının akması, arıtan ateşin ortasındaki bu iğrenç kurban töreni, bu diri kurbanlar* gerekliydi. Ceset, can çekişmelerin en korkuncuna gelip dayanmıştı, çarmıha gerilen ulus hatalarının kefaretini ödüyordu ve yeniden doğacaktı.

"Eski dostum Jean, sen basit olansın, sağlam olansın... Git! Git, al kazmanı, al malanı! Tarlanı sür, evini yeni baştan kur! Ben, beni kesip atmakla iyi ettin, senin iliğine yapışmış bir yaraydım ben!"

Gene kendini kaybediyordu; ayağa kalkmak, dirseklerini pencereye dayamak istedi.

"Paris yanıyor, hiçbir şey kalmayacak geride... Ah, her şeyi yok eden, her şeyi iyileştiren bu ateş; istedim bu ateşi, evet! Doğru olanı yapıyor o. Bırakın beni aşağıya ineyim, bırakın bu insanlık ve özgürlük işini tamamlayayım..."

Jean, Maurice'i yeniden yatağa yatırıncaya kadar akla karayı seçti; bu sırada Henriette gözyaşları içinde çocukluklarından söz ediyor, aralarındaki sevginin hatırına sakinleşmesi için yalvarıyordu. Koca Paris'in üzerindeki kor aydınlığı daha da büyümüş, ufkun uzak karanlıklarına varasıya bir alev denizi yayılmıştı; gökyüzü, parlak kır-

* "Diri kurban" ifadesi İncil'in Romalılara Mektup 12:1-2 bölümünde geçmektedir: "Bedenlerinizi diri, kutsal, tanrıyı hoşnut eden birer kurban olarak sunun." *-çev.*

mızı kesilene dek ısınmış dev bir fırının tepesindeki tonoz gibiydi. Ve yangınların bu kızıl aydınlığında, iki gündür en ufak bir alev çıkarmadan inatla yanmayı sürdüren Maliye Bakanlığı'ndan yükselen kocaman dumanlar, gökyüzünde koyu bir yas bulutu gibi ağır ağır dolaşıyordu.

Ertesi gün, cumartesi günü, Maurice'in durumunda ani bir düzelme oldu; çok daha sakindi, ateşi düşmüştü. Jean, Henriette'i gülümserken görünce havalara uçtu; genç kadın açıkça söylememekle birlikte, üçünün bir arada yaşayacağı mutlu bir geleceğin hayalini yeniden kurmaya başlamıştı. Kader onlara merhamet edecek miydi acaba? Henriette geceleri ayakta geçiriyor, çalışkanlığının, yumuşaklığının, tüy gibi hafif ve sessiz ihtimamının sürekli bir okşayış hissiyle doldurduğu odadan dışarı adımını atmıyordu. O akşam Jean dostlarının yanında, kendisini de şaşırtan, içini titreten bir zevk içinde kendisini unuttu. Birlikler gündüz saatlerinde Belleville ile Buttes-Chaumont'u almıştı. Yalnızca Père-La-Chaise Mezarlığı kalmıştı direnen, bir kaleye dönüştürülmüş olan Père-La-Chaise Mezarlığı. Jean'a kalırsa her şey bitmişti, hatta kimsenin artık kurşuna dizilmediğini söylüyordu güvenle. Yalnızca Versailles'a gönderilen tutsak gruplarından söz ediyordu. Sabah rıhtımda öyle bir grup görmüştü; işçi gömlekli, paltolu, pantolon gömlekli adamlar, ahı gitmiş vahı kalmışlardan çiçeği burnundalara her yaştan kadınlar, on beşinde ya var ya yok çocuklar, isyan ve sefalet içinde bir kalabalık, parlayan güneşin altında askerlerce itilerek götürülüyordu; anlatılanlara bakılırsa, Versailles'ın kasapları yuhalayarak, bastonlarıyla, şemsiyeleriyle vurarak karşılıyordu onları.

Gelgelelim pazar günü Jean için korkunç bir gün oldu. İğrenç haftanın son günüydü. Güneşin göz kamaştırıcı doğuşunun hemen ardından o berrak, ılık tatil sabahının daha ilk saatlerinde, yaklaşan son ölümün ürpertisini hissetti Jean. Rehinelerin öldürüldüğü haberleri gelmeye başlamıştı arka arkaya; başpiskopos, Madeleine Kilisesi'nin papazı ve diğerleri çarşamba günü La Roquette'de kurşuna dizilmişti; perşembe günü Arcueil Dominikenleri tavşanlar gibi kovalanarak vurulmuştu; cuma Haxo Sokağı bölgesinde yine rahipler ve jandarmalar, toplam kırk yedi kişi kurşunlanmıştı. Bir

misilleme çılgınlığı ortalığı yaktı kavurdu, askerî birlikler aldıkları son tutsakları kitleler halinde öldürmeye başladı. O güzel pazar günü, kan, duman ve hırıltı dolu Lobau Kışlası'nın avlusunda, sabahtan akşama dek durmadı mangaların ateşi. La Roquette'de, rastgele baskınlarla toplanan iki yüz yirmi yedi zavallı topluca yaylım ateşine tutuldu, kurşunlarla paramparça edildi. Dört gündür topa tutulan, sonunda mezar mezar ele geçirilen Père-La-Chaise'de, yüz kırk sekiz kişiyi bir duvarın önüne fırlattılar, alçıdan kıpkırmızı yaşlar aktı; yaralı halde kaçan üçünü tekrar yakalayıp işlerini bitirdiler. Komün'ün hayatına mal olduğu on iki bin zavallı arasında, bir alçağa karşılık kaç namuslu insan gitmişti kimbilir! Versailles'dan infazları durdurma emri geldiği söyleniyordu. Ama buna rağmen öldürdüler; vatanın kurtarıcısı olarak nam salan Thiers'nin kaderinde Paris'in efsanevi katili olarak tarihe geçmek vardı demek; Komün'ün ezildiğini duyuran bildirisi duvarları kaplayan, Fröschwiller yeniği Mareşal Mac-Mahon ise artık Père-La-Chaise fatihiydi. Ve güneşin altında Paris, bayramlık giysilerini giymiş, şenliğe gider gibiydi; yeniden fethedilen sokakları inanılmaz bir kalabalık doldurmuştu; gezintiye çıkanlar neşeli bir aylaklık içinde yangınların tüten enkazlarına bakmaya gidiyor, kıkırdayan çocuklarının ellerinden tutan anneler bir an durup ilgiyle Lobau Kışlası'ndan gelen boğuk yaylım ateşine kulak kabartıyordu.

Pazar akşamı hava kararırken Orties Sokağı'ndaki evin karanlık merdivenlerini tırmanan Jean'ın yüreği kötü bir hisle sıkıştı. İçeri girdi ve girer girmez kaçınılmaz sonu gördü; küçük yatağın üstünde ölmüştü Maurice, Bouroche'un korktuğu kanamayla boğulmuştu. Güneşin kızıl vedası açık pencereden içeri sızıyordu, yatağın başucundaki masada iki mum yakılmıştı. Henriette, sırtından hâlâ çıkarmadığı dul giysisiyle diz çökmüş, sessizce ağlamaktaydı.

Sesi duyunca başını kaldırdı, Jean'ın girdiğini görünce titredi. Jean, çılgın gibi koşup ellerine sarıldı onun; genç kadını sarmalamak, acısını acısına katmak istedi. Ama ufacık ellerin avuçlarında titrediğini, Henriette'in isyan ve ürperti dolu varlığının geri çekilerek sonsuza dek kendisinden koptuğunu hissetti. Aralarındaki her şey asıl şimdi bitmiyor muydu? Maurice'in mezarı, bir daha birleşmemek

üzere ayırmıştı onları. Jean da dizlerinin üstüne çöktü, usul usul ağlamaktan başka bir şey yapamadı.

Bir sessizlikten sonra konuştu Henriette:

"Arkam dönüktü, elimde çorba kâsesi vardı, bir çığlık attı... Yetişemedim, kanlar fışkırdı, benim adımı söyledi, sizin adınızı da söyledi ve öldü..."

Kardeşi, tanrım! Doğduğu günden beri gözünün bebeği olan, büyüttüğü, kurtardığı, canının parçası ikizi! Bazeilles'de bir duvarın dibinde zavallı Weiss'ının delik deşik vücudunu gördüğü günden beri hayattaki biricik şefkati! Savaş sonunda Henriette'in yüreğini tamamen sökmüştü yerinden; dünyada bir başınaydı artık, dul ve yarım, hiç kimsesi yoktu onu sevecek!

"Ah, elim kopsaydı!" diye haykırdı Jean hıçkırarak. "Benim suçum! Uğruna canımı vereceğim sevgili kardeşimin bir barbar gibi canını almak da varmış meğer! Bize ne olacak? Bir gün bağışlayabilecek misiniz beni?"

O dakika gözleri buluştu; sonunda o gözlerde apaçık okudukları duygular ikisini de altüst etti. Geçmiş yeniden canlandı; Remilly'deki gözlerden ırak odada geçirdikleri o hüzünlü, huzur dolu günleri anımsadılar. Jean, önce farkında olmadan, sonra söze dökmeden kurduğu hayali yeniden buldu orada: Remilly'de bir yaşam, bir evlilik, mini minnacık bir ev, azla yetinmesini bilen namuslu bir karı kocaya yetecek kadar toprak. Böyle sevecen, böyle çalışkan, böyle yiğit bir kadınla hayatın gerçek bir cennet olacağını iliklerinde hissediyordu şimdi, canını verebilirdi bu uğurda. Kalbini, iffetlice, farkında olmadan kaptırmış olan Henriette, o günlerde bu hayali aklının ucundan geçirmemişse de şimdi apaçık görüyor, ansızın anlıyordu. Bir gün belki olabilecek bu evliliği o da istemişti farkında bile olmadan. Filizlenen tohum usul usul yol almış, başlarda yanında yalnızca teselli bulduğu bu delikanlıyı o da aşkla sevmeye başlamıştı. Bakışları işte bunları anlatıyordu; ancak sonsuza dek ayrılacakları o anda açıkça sevebilmişlerdi birbirlerini. Şimdi bu korkunç fedakârlık, son bir kopuş gerekiyordu; dün mümkün olan mutlulukları, kardeşlerini ölüme götüren kanla birlikte akıp gitmişti bugün, her şeyle birlikte o da yerle bir olmuştu.

Jean, uzun bir çabayla, zar zor doğruldu dizlerinin üstünde.

"Elveda!"

Henriette yerden kıpırdamadı.

"Elveda!"

Maurice'in cansız bedenine yaklaştı Jean. Eskisinden de geniş görünen alnına, uzun ince yüzüne, bir zamanlar deli deli bakan, deliliğinin artık söndüğü boş gözlerine baktı. Kimbilir kaç kez evlat diye seslendiği bu delikanlıyı kucaklamak istedi; ama cesaret edemedi. Ellerinde kan vardı sanki, kaderin korkunçluğu karşısında geriledi. Ah! Yıkılan bir dünyanın enkazı altında nasıl bir ölümdü bu! Son gün, can veren Komün'ün son yıkıntılarının altına bir kurbanın daha girmesi gerekiyordu demek! Bu zavallı varlık, bu dünyadan adalete susamış bir halde, kurduğu o büyük, o kara düşün, eski toplumun yıkılması, Paris'in yanması ve toprağın tersyüz olup arınmasıyla yeni bir altın çağın saf ve temiz yaşamının başlayacağına inanan o görkemli ve korkunç düşüncenin son çırpınışları içinde gitmişti.

Jean kederle Paris'e döndü. Güzel pazar gününün bu berrak akşamüstünde, ufuk çizgisine gömülmekte olan güneş, kocaman şehri ateş kırmızısı bir ışıkla aydınlatıyordu. Uçsuz bucaksız bir deniz üstünde bir kan güneşi gibiydi. Binlerce pencere camı, görünmeyen körüklerle tutuşturuluyormuşçasına kızıl kızıl yalazlanıyordu; çatılar kömür yatakları gibi kızarmıştı; sarı duvar yüzleri, pas rengi yüksek anıtlar, akşam havası içinde aniden alev alan çalı çırpı demetlerini andıran pırıltılarla yanıp sönüyordu. Dev bir çalı demeti gibi, kurumuş yaşlı bir orman gibi yanan, alazları ve kıvılcımları bir çırpıda göğe savrulan Paris'in kendisi de son bir alev demeti, kocaman, kızıl bir buket değil miydi? Yangınlar sürüyor, yoğun kızıl dumanlar hâlâ yükseliyordu. İnanılmaz bir uğultu vardı, belki Lobau Kışlası'nda kurşuna dizilenlerin son hırıltılarıydı bu, belki de mutlu gezintilerinin ardından şarap dükkânlarının kapılarına oturmuş yemeklerini yiyen kadınların neşesiyle çocukların gülüşleri... Paris'in yana yana kül olduğu o muazzam günbatımının kızıl parlaklığında, talan edilmiş evlerden ve saraylardan, deşilmiş sokaklardan, onca yıkıntı ve onca acının arasından, hayatın gürül gürül sesi geliyordu hâlâ.

Garip bir duyguya kapıldı Jean. Akşam ağır ağır inerken, alevlerle yanan bu şehrin üzerinde şimdiden şafak söküyordu sanki. Oysa her şey bitmişti; kaderin gözü dönmüş, ulusun daha önce uğramadığı büyüklükte belalar birbiri üstüne gelmişti: Peş peşe gelen bozgunlar, kaybedilen taşra illeri, ödenecek milyarlar, kanla bastırılan korkunç bir iç savaş, enkaz ve ceset dolu mahalleler, parasız pulsuz, şansız şöhretsiz, yeni baştan kurulması gereken koca bir dünya! Jean da paramparça yüreğini bırakmıştı bu felakette; Maurice, Henriette, mutlu yarınlar, hepsi fırtınada uçup gitmişti. Ama yine de, hâlâ gürül gürül yanan bu ateşin ötesinde, uçsuz bucaksız, dingin, dupduru gökyüzünde, ölümsüz umut yeniden doğuyordu. Sonsuz doğanın, sonsuz insanlığın ne olursa olsun yenilenişiydi bu; umut edene ve çalışana vaat edilmiş bir yeniden doğuştu; zehirli özsuyunun yapraklarını sararttığı çürük dalı kesilen ağacın yeni ve güçlü bir sürgün verişiydi.

Hıçkırarak tekrarlamıştı Jean:

"Elveda!"

Yüzünü ellerinin arasına gizleyen Henriette başını kaldırmamıştı.

"Elveda!"

Toprak mahvolmuş, çöle dönmüş, ocak yanmış, yıkılmıştı. Jean, alçakgönüllü ve kederli, düştü yola; geleceğe yürüyordu, kendisini bekleyen o büyük, o çetin işe, Fransa'yı yeni baştan kurmaya.

SON

Emile Zola, Fransa'nın İkinci İmparatorluk dönemini siyasetteki, toplumdaki, ekonomideki, birey yaşamındaki yansımalarıyla anlatmayı tasarlayarak yirmi kitaplık bir dizi oluşturmuş ve bu diziye "Rougon ve Macquart Aileleri: İkinci İmparatorluk Döneminde Bir Ailenin Doğal ve Toplumsal Tarihi" adını vermiştir.

Yıkılış, bu dizinin son kitaplarından biridir ve imparatorluğun çöküşünü anlatır. Zola'nın, kitapta kahramanlarından birinin ağzından "zincirlerinden kendisinin boşandırdığı açgözlülüğü, zevk düşkünlüğünü doyuramadığı an yerle bir olmaya hazır, kocamış bir imparatorluk" olarak tarif ettiği imparatorluğun çöküşü sırasında Fransız halkının yaşadığı acıları, Sedan Savaşı'nı, Paris kuşatmasını ve halkın bu acılara isyanı olan Paris Komünü'nü anlattığı *Yıkılış*, Türkçeye ilk kez çevriliyor.

Bu kitapta okurlar, Paris Komünü sırasında gazeteci olarak zaman zaman Paris'te bulunan Zola'nın Komün izlenimlerini, değerlendirmelerini ve eleştirilerini de okuma fırsatını bulacaklar. Tarihteki ilk işçi iktidarı deneyimi olan Komün'e yol açan koşullar, aslına bakılırsa Zola'nın yirmi kitaplık Rougon-Macquart dizisi boyunca anlattığı koşullardır.

Çağının tanıklığına ömrünü adamış olan Zola, büyük eseri boyunca olağanüstü bir gayret, azim ve ayrıntı zenginliğiyle bizlere çizdiği toplum resmini, bu kitapta bir komüncünün ağzından dökülen şu cümleyle özetlemiştir sanki: "Çünkü çok fazla acı, çok fazla haksızlık, çok fazla utanç var!"

30 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-605-172-309-9
9 786051 723099

yordam edebiyat
YordamEdebiyat
YordamEdebiyat
YordamKitap